T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

İLK DÖNEM HADİS VE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA VEDA HUTBELERİYLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fidan ORHAN
11909008

Danışman
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

İLK DÖNEM HADİS VE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA VEDA HUTBELERİYLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fidan ORHAN
11909008

Danışman
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

01/02/2018

Fidan ORHAN

KABUL VE ONAY

Fidan ORHAN tarafından hazırlanan "İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi" adındaki çalışma, 01/02/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Hadis Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Prof. Dr. Ahmet KELEŞ

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞ

ÖNSÖZ

Hamd, Allah'a; salat ve selam O'nun Rasûlü'ne, âl ve ashabına olsun…

İslam öncesi Arap edebiyatında büyük bir önemi olan hitabet/hutbe, İslamî dönem ve sonrasında da birtakım değişiklik ve gelişmelerle bu önemini korumuştur. Allah Rasûlü'ne, en büyük mucize olarak Kur'an'ı Kerim gibi dönemin Arap edebiyatına meydan okuyan bir 'Kitap' indirilmiştir. Rasûlullah (a.s.) Arap hitabetinin özellikleri arasında da yer alan 'cevâmi'ul'-kelîm' sıfatıyla tezyîn edilmiş, dil yönüyle sahip olduğu fesâhetin ve belağâtin Rabbi tarafından kendisine verildiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Getirdiği dini tebliğ konusunda hutbelerden de istifade etmiş, bulduğu her imkanda ashabına kısa, öz ve etkileyici hutbeler îrâd etmiştir. O'nun îrâd ettiği bu hutbeler arasında Cuma günleri Mescid-i Nebevî'de, bayram günlerinde, Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'de îrâd ettiği hutbeler sayılabilir.

Hz. Peygamber'in (a.s.), ashabına îrâd ettiği hutbeler arasında 'Veda Hutbesi'nin ayrı bir yeri vardır. Zira o, bu hutbelerinde sayıları onbinleri bulan bir topluluğa hitap etmiş, ashabtan bazılarının da söylemiyle, adeta ümmetine vasiyette bulunmuştur. Diğer hutbelerine nazaran daha uzun îrâd ettiği bu hutbelerinde İslam'ın temel ilkelerinden bahsetmiş ve 'dinin artık kemâle erdiğini' adeta bununla göstermiştir.

Allah Rasûlü'nün Veda Haccı'nın farklı günlerinde îrâd ettiği bu hutbeleri gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları'nda parça parça nakledilmiş; hangi hutbenin hangi günde îrâd edilen hutbe olduğu hususu netlik kazanmamıştır. Hadis anabilim dalında akademik anlamda bu hutbe ile ilgili olarak iki yüksek lisans çalışmasının yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber her iki çalışmada da Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin tümünün sened ve metin tenkîdinden geçirilmemiş

olması bizi bu alanda yapılacak yeni bir çalışmanın faydalı olacağı düşüncesine götürmüştür. Dolayısıyla ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin tamamını ele alarak bu rivâyetlerin sened ve metin açısından sıhhât durumlarının tespit edilmesi ve sahîh rivâyetlere dayalı yeni bir Veda Hutbesi metninin inşâ edilmesi tezimizin ana hedefidir diyebiliriz.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında 'hitabet' kavramı ve İslam öncesi Arap Edebiyatında hitabet konusu ele alınmış; Hz. Peygamber'in haccı ifâ edişi anlatılmış; 'Veda Hutbesi' tabirinin ortaya çıkışı ve kullanımı üzerinde durulmuştur.

Araştırmamızın birinci bölümünde ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetler tespit edilmiş, bu rivâyetlerin isnâd şemaları oluşturulmuş, her bir isnâddaki râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları incelenmiştir. Bölümün sonunda Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerle ilgili genel bir isnâd değerlendirmesi yapılmış ve her iki bilim dalına ait eserlerde yer alan rivâyetler isnâd açısından karşılaştırılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin metin tetkîki yapılarak rivâyetler arasındaki fark ve benzerlikler ortaya konulmuştur. Bu bölümde ayrıca Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerden oluşturulmuş ortak bir 'Veda Hutbesi' metni ile İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerden oluşturulmuş ortak bir 'Veda Hutbesi' metni tespit edilmiş ve her iki metin arasındaki bazı farklara temas edilmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümü rivâyetlerin farklı delillere arzı ve metin inşâsına ayrılmıştır. Bu bölümde yapılan arz işlemiyle beraber Veda Hutbelerine sonradan ilavelerin yapılıp yapılmadığı konusundaki görüş ve değerlendirmeler ele alınmış, isnâd ve metin açısından sahîh olduğu tespit edilen rivâyetlerden yeni bir 'Veda Hutbesi' metni inşâ edilmiş ve bu metnin günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Bu vesileyle çalışmam esnasında uzun bir süre boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. H. Musa Bağcı'ya, eleştiri ve katkılarından dolayı sayın Doç. Dr. Mehmet Bilen, Prof. Dr. Abdurrahman Acar ve

Prof. Dr. Ahmet Keleş'e şükranlarımı sunar; tezin hazırlanması aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm anneme, maddi ve manevi desteğini arkamda hissetiğim eşime, kendilerini bazen ihmal etmek durumunda kaldığım çocuklarım Gülten, Ahmet ve Zeyneb'e, zaman zaman kendilerine danıştığım hoca ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu çalışmanın hakkını vermiş olmayı ve araştırmamın ilim dünyasına katkı sunmasını Cenâb-ı Hakk'tan dilerim.

Fidan ORHAN

Diyarbakır 2018

ÖZET

İlk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili birçok rivâyetin nakledildiği görülmektedir. Araştırmamızda bu rivâyetler tespit edilerek sened ve metin tenkîdleri yapılmıştır. Konuyla ilgili nakledilen rivâyetlerden hareketle Hz. Peygamber'in (a.s.) terviye gününden bir gün önce, arefe günü, kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde olmak üzere toplamda beş hutbe îrâd ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda Hadis Kaynakları'nda bulunan Veda Hutbeleri ile ilgili metinlerin farklı başlıklar altında parça parça, İslam Tarihi Kaynakları'nda bulunan Veda Hutbesi metinlerinin ise genelde tek başlık altında derlenerek nakledildiği tespit edilmiştir. Hutbeler ile ilgili çoğunluğu sahîh olan rivâyetlerin yanında zayıf ve uydurma olan rivâyetlerin de bulunduğu belirtilmiş, sözkonusu rivâyetlerden isnâd açısından sahîh olanlar metin tenkîdi açısından farklı delillere arz edilmiştir. Çalışmamızda Allah Rasûlü'nün sözkonusu hutbelerinde ümmetine sadece Kur'an'ı bıraktığı sonucuna ulaşılmış, Veda Hutbelerinde recm cezasının yer almadığı belirtilmiş; Arab'ın aceme takvâ dışında bir üstünlüğünün olmadığı ve hadislerin sonrakilere nakli ile ilgili rivâyetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin sahîh olduğu vurgulanmıştır.

Araştırmamızda isnâd ve metin açısından sahîh olan rivâyetlerden istifade edilerek yeni bir metin inşâsı oluşturulmuş ve bu metnin günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinleri ile bir karşılaştırması yapılmıştır. Bu bağlamda günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinin Rasûlullah'ın belirli bir günde îrâd ettiği hutbeden ziyade hacda farklı günlerde îrâd ettiği hutbelerden elde edilmiş bir derleme olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber bu derlemelerde İbn İshâk'tan nakledilen arefe günü hutbesinden daha fazla ilham alındığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Veda Hutbesi, Rivâyet, Sened Tenkîdi, Metin Tenkîdi, Metin İnşâsı, Kur'an, Arap-Acem.

ABSTRACT

As it has been seen in the first period Hadith and Islamic History sources, there are many stories narrated about The Farewell Sermon. In this study, those narrations are identified, then subjected to sanad and textual criticisms. Based on the relevant stories, we can infer that Prophet Muhammad preached those mentioned sermons one day before the terwiyah day, on the Arafah day, and during the first three days of Eid Al Adha.

In this study, it is observed that the anecdotes about The Farewell Sermon in Hadith sources are narrated seperately under different titles whereas the ones in Islamic history sources are recited coherently under one specific title. And it is noted that among those stories about Prophet's sermons many of which are derived from reliable sources, one can admit that there are some unreliable narratives too. In our study, it is also concluded that the only legacy which prophet Muhammad has bequeathed was the Qur'an. In addition, it is also proved that there is no record of the penalty for adultery which was stated as “stoning the convicted to death” in his sermons. The stories that convey some of his statements are proven to be authentic, they are the ones which indicate that the Arabs are not superior to non-Arabs, but real superiority is measured by taqwá, and his suggestions about delivering his words to future generations.

In our research, a new text has been constructed on the basis of the narratives that come from reliable sources, and a comparison has been made between this new text and the well-known version of The Farewell Sermon. In this context, it is possible to say that the texts of the sermons transcribed in the sources are the result of a collection of sermons preached by Prophet Muhammad in different days of the Hadj, rather than a single sermon he preached in one particular day. It can be seen clearly that this collection was especially inspired by the sermon that was given on the day of Arafah and conveyed by İbn İshâk.

Key Words

The Farewell Sermon, Narration, Sanad Criticism, Textual Criticism, Text Construction, Qur’an, Arabian-Persian

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **XIV**

GİRİŞ **1**

1. İÇERİK VE YÖNTEM 2

1.1. Araştırmanın Önemi 2

1.2. Araştırmanın Amacı 2

1.3. Araştırmanın Yöntemi 3

1.4. Araştırmanın Kaynakları 5

2. HİTABET KAVRAMI VE İSLAM ÖNCESİ ARAP EDEBİYATINDA HİTABET **7**

3. VEDA HUTBESİ TABİRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KULLANIMI **14**

BİRİNCİ BÖLÜM

VEDA HACCI HUTBELERİYLE İLGİLİ RİVAYETLERİN SENED TENKÎDİ

1.1. HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN RİVAYETLERİN SENED TENKÎDİ **23**

1.1.1. Terviye Günü Öncesi (7 Zilhicce) Hutbesi 24

1.1.2. Arefe Günü (9 Zilhicce) Hutbesi 27

1.1.2.1. Câbir b. Abdullah Rivâyeti 27
1.1.2.2. Câbir b. Semûre Rivâyeti 36
1.1.2.3. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 40
1.1.2.4. Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti 44
1.1.2.5. Addâ' b. Hâlid Rivâyeti 47
1.1.2.6. Ümmü'l-Hüsayn Rivâyeti 52
1.1.2.7. Cübeyr b. Mut'im Rivâyet 58
1.1.2.8. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti 61
1.1.2.9. Ebû Ümâme Rivâyeti 62
1.1.2.10. Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti 66
1.1.2.11. Hâris b. Amr Rivâyeti 69
1.1.2.12. Arefe Günü Hutbesi İle İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi 72
1.1.3. Kurban Bayramının Birinci Günü (10 Zilhicce Cumartesi) Hutbesi 73
1.1.3.1. Ebû Ümâme Rivâyeti 74
1.1.3.2. Hirmâs b. Ziyâd Rivâyeti 76
1.1.3.3. Râfî b. Amr Rivâyeti 82
1.1.3.4. Ammâr b. Yâsir Rivâyeti 84
1.1.3.5. Câbir b. Abdullah Rivâyeti 87
1.1.3.6. Ebû Bekrâ Rivâyeti 94
1.1.3.7. Amr b. el-Ahves Rivâyeti 111
1.1.3.8. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 119
1.1.3.9. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 124
1.1.3.10. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti 128
1.1.3.11. Vâbisa b. Ma'bed Rivâyeti 130
1.1.3.12. Berrâ b. Âzib Rivâyeti 134
1.1.3.13. Ebû Saîd el-Hudri Rivâyeti 136

1.1.3.14. Zührî Rivâyeti 137

1.1.3.15. Mürre el-Hemedânî Rivâyeti 138

1.1.3.16. Kurban Bayramının Birinci Günü Îrâd Edilen Hutbe İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi 141

1.1.4. Teşrik Günlerinin Ortasında (12 Zilhicce) Yapılan Hutbe 143

1.1.4.1. Serra bnt. Nebhan Rivayeti 143

1.1.4.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 146

1.1.4.3. Ebû Hurrâ er-Rakkâşî Rivâyeti 148

1.1.4.4. Ebû Nadrâ Rivâyeti 152

1.1.4.5. Bişr b. Sehîm Rivâyeti 157

1.1.4.6. Ka'b b. Âsım Rivâyeti 158

1.1.4.7. Teşrik Günlerinin Ortasında Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi 161

1.1.5. Hayf'da Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetler 162

1.1.5.1. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti 163

1.1.5.2. Enes b. Mâlik Rivâyeti 167

1.1.5.3. Hayf'da Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi 170

1.1.6. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetler 171

1.1.6.1. Cerîr Rivâyeti 171

1.1.6.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 176

1.1.6.3. Amr b. Hârice Rivâyeti 192

1.1.6.4. Hüzeym b. Amr Rivâyeti 200

1.1.6.5. Abdurrahman b. Muâz Rivâyeti 203

1.1.6.6. Abdullah b. Amr Rivâyeti 205

1.1.6.7. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 208

1.1.6.8. Amr b. Yesrîbi Rivâyeti 213

1.1.6.9. Ebu'z-Zevâid Rivâyeti.....214

1.6.10. Hicr b. Adiyy Rivâyeti 217

1.1.6.11. Ebû Ümâme Rivâyeti 220

1.1.6.12. Fedâle b. Ubeyd Rivâyeti.....230

1.1.6.13. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi.....233

1.1.7. Konuyla İlgili Rivâyetlerin İsnâd Açısından Genel Bir Değerlendirmesi**.....235**

1.2. İLK DÖNEM İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA VEDA HACCI HUTBELERİ 237

1.2.1. İslam Tarihi Kaynakları'nda Yer Alan Rivâyetler.....238

1.2.1.1. Vakidi (207/822) Rivayeti 238

1.2.1.2. İbn Hişam (218/833) Rivayeti 244

1.2.1.3. İbn Sa'd (230/844) Rivayeti 249

1.2.1.4. Ya'kubi (292/905) Rivayeti.....254

1.2.1.5. Taberi (310/922) Rivayeti.....259

1.2.1.6. İbn Hıbbân (354/965) Rivayeti 263

1.2.1.7. İbn Hazm (456/1063) Rivayeti 265

1.2.1.8. İbn Abdilberr (463/1070) Rivayeti.....271

1.2.2. İslam Tarihi Kaynakları'nda Yer alan Rivâyetlerin İsnâd Açısından Değerlendirilmesi 273

1.3. HADİS VE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARI'NDA YER ALAN RİVÂYETLERİN İSNÂD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 275

İKİNCİ BÖLÜM

VEDA HUTBELERİYLE İLGİLİ RİVAYETLERİN METİN TETKÎKİ

2.1. HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN RİVAYETLERİN METİN TETKÎKİ 283

2.1.1. Terviye Günü Hutbesi ile İlgili Rivâyetler 283

2.1.2. Arefe Günü Hutbesi ile İlgili Rivâyetler 284

2.1.2.1. Câbir b. Abdullah Rivâyeti 284
2.1.2.2. Câbir b. Semûre Rivâyeti 290
2.1.2.3. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 291
2.1.2.4. Abdullah b. Mesûd Rivâyeti 292
2.1.2.5. Addâ b. Hâlid Rivâyeti 293
2.1.2.6. Ümmü'l-Hüsayn Rivâyeti 299
2.1.2.7. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti 302
2.1.2.8. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti 303
2.1.2.9. Ebû Ümâme Rivâyeti 303
2.1.2.10. Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti 305
2.1.2.11. Hâris b. Amr Rivâyeti 306
2.1.2.12. Arefe Günü Hutbesi ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 307
2.1.3. Kurban Bayramının Birinci Günü Hutbesi ile İlgili Rivâyetler 310
2.1.3.1. Ebû Ümâme Rivâyeti 310
2.1.3.2. Hirmâs b. Ziyâd Rivâyeti 310
2.1.3.3. Râfî b. Amr Rivâyeti 312
2.1.3.4. Zührî Rivâyeti 313
2.1.3.5. Câbir b. Abdullah Rivâyeti 314
2.1.3.6. Ebû Bekrâ Rivâyeti 316
2.1.3.7. Amr b. el-Ahves Rivâyeti 329
2.1.3.8. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 341
2.1.3.9. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 344
2.1.3.10. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti 346
2.1.3.11. Vâbisa b. Ma'bed Rivâyeti 348
2.1.3.12. Berrâ b. Âzib Rivâyeti 350
2.1.3.13. Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti 350

2.1.3.14. Ammâr b. Yâsir Rivâyeti 351

2.1.3.15. Merrâ el-Hemedânî Rivâyeti 352

2.1.3.16. Kurban Bayramının Birinci Günü Hutbesi ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 354

2.1.4. Teşrik Günlerinin Ortasında Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetler 358

2.1.4.1. Serrâ bnt. Nebhân Rivâyeti 358

2.1.4.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 361

2.1.4.3. Ebû Hurrâ er-Rakkâşî Rivâyeti 364

2.1.4.4. Ebû Nadrâ Rivâyeti 368

2.1.4.5. Bişr b. Sehîm Rivâyeti 372

2.1.4.6. Ka'b b. Âsım Rivâyeti 373

2.1.4.7. Teşrik Günlerinin Ortasında Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 374

2.1.5. Hayf'da Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetler 375

2.1.5.1. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti 376

2.1.5.2. Enes b. Mâlik Rivâyeti 379

2.1.5.3. Hayf'da Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 379

2.1.6. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetler 380

2.1.6.1. Cerîr Rivâyeti 380

2.1.6.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti 383

2.1.6.3. Amr b. Hârice Rivâyeti 391

2.1.6.4. Hüzeym b. Amr Rivâyeti 395

2.1.6.5. Abdurrahman b. Muaz Rivâyeti 396

2.1.6.6. Abdullah b. Amr Rivâyeti 396

2.1.6.7. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti 397

2.1.6.8. Amr b. Yesrîbî Rivâyeti 398

2.1.6.9. Ebu’z-Zevâid Rivâyeti 399

2.1.6.10. Hüceyr b. Ebî Hüceyr Rîvâyeti..... 401

2.1.6.11. Ebû Ümâme Rivâyeti 402

2.1.6.12. Fedâle b. Ubeyd Rivâyet 408

2.1.6.13. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 410

2.1.7. Hadis Kaynaklarında Geçen Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi 411

2.2. İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA YER ALAN RİVÂYETLERİN METİN TETKÎKİ KAPSAMINDA BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ 418

2.3. HADİS KAYNAKLARI İLE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARI'NDA YER ALAN RİVÂYETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI..... 425

2.3.1. Hamd ve Senâ..... 425

2.3.2. Veda ve Hadislerin Sonrakilere Naklinin Tavsiye Edilmesi..... 426

2.3.3. Can, Mal ve Irzın Dokunulmazlığı 428

2.3.4. Arab'ın Aceme Üstünlüğü 431

2.3.5. Haram Aylar 432

2.3.6. Şeytana Uymaktan Sakınılması..... 434

2.3.7. Mü'min ve Müslümanın Vasfı..... 435

2.3.8. Nesebi İnkar ve Zina Edene Mahrumiyet 436

2.3.9. Kaldırılan İlk Kan Davası 438

2.3.10. Küfre Dönüp Birbirinin Boynunu Vurmaktan Sakınılması 440

2.3.11. Veda Hutbeleri ile İlgili Sadece Hadis Kaynakları'nda Bulunan Nakiller 442

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN METİN TENKÎDİ AÇISINDAN FARKLI KRİTERLERE ARZI

3.1. RİVAYETLERİN KUR'AN'A ARZI..... 446

3.1.1. Arab'ın Aceme Üstünlüğünün Olmadığına Dair Rivâyetler 446

3.1.2. Nesî ve Haram Aylarla İlgili Rivâyetler 447

3.1.3. Büyük Hac Günü ile İlgili Rivâyetler 449

3.1.4. Mirâs ve Babaya Mensûbiyet ile İlgili Rivâyetler 451

3.1.5. Sorumluluğun Şahsîliği ile İlgili Rivâyetler 455

3.1.6..Eşler Arası Karşılıklı Hak-Hukuk ile İlgili Rivâyetler 456

3.1.7. Yöneticilere İtaat ile İlgili Rivâyetler 463

3.1.8. Hz. Peygamber'in Ümmetine Bıraktığı Şey ile İlgili Rivâyetler 464

3.1.9. Mesîh-Deccâl ile İlgili Rivâyetler 468

3.2. RİVAYETLERİN DİĞER HADİSLERE ARZI 471

3.2.1. Zinâ Edenin Durumu ile İlgili Rivâyetler 471

3.2.2. Hz. Peygamber'in Ümmetine Bıraktığı Şey ile İlgili Rivâyetler 476

3.2.3. Mesîh-Deccâl ile İlgili Rivâyetler 482

3.2.4. Arab'ın Aceme Üstünlüğünün Olmadığına Dair Nakledilen Rivâyetler 486

3.2.5. Yöneticilere İtaat ile İlgili Rivâyetler 494

3.2.6. Hadislerin Sonrakilere Nakledilmesiyle İlgili Rivâyetler 499

3.2.7. Kevser Havuzu ve Şefaat ile İlgili Rivâyetler 511

3.3. RİVAYETLERİN TARİH (İ BİLGİLER)E ARZI 514

3.3.1. Hutbelerin Îrâd Edildiği Zamanlar 515

3.3.2. Hutbelerin Îrâd Edildiği Mekanlar 517

3.4. VEDA HUTBESİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN METİN İNŞÂSI 519

3.5. GÜNÜMÜZDE MEŞHUR OLAN BAZI VEDA HUTBESİ METİNLERİNİN OLUŞTURDUĞUMUZ VEDA HUTBESİYLE MUKAYESESİ 525

SONUÇ 534

KAYNAKÇA 540

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
a.s.	Aleyhi's-Selam
b.	ibn
Bkz.	Bakınız
c.	Cild
(çev.),	Çeviren
D.F.İ.F.D.	Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
mad.	Maddesi
mlf.	Müellif
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
sy.	Sayı
(thk.)	Tahkik eden
trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
yay.	Yayınları
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Hz. Peygamber'den birçok farklı kaynakta nakledilen ve günümüzde büyük bir şöhret kazanan Veda Hutbesi, özellikle insan hakları kapsamında hemen hemen bütün İslamî eserlerde referans olarak kullanılan bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah Rasûlü'nün, sayıları on binleri bulan bir topluluğa îrâd ettiği, can, mal ve ırz güvenliği, faiz ve kan davaları, kadın hakları, eşitlik, emanet gibi birçok konuya değindiği bu hutbe onun ümmetine olan vasiyeti olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce îrâd edilen bu hutbe, îrâd edildiği zaman dilimi olarak da büyük bir öneme sahiptir. Sonraki dönemlerd ehl-i sünnet ve şia arasında ortaya çıkan tartışmalarda Hz. Peygamber'in, ümmetine sünneti mi yoksa ehl-i beytini mi bıraktığı; Veda Hutbesi'nde idrâc olup olmadığı, günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi'nin, hangi kaynaklara dayandığı ve Hz. Peygamber'e aidiyetinin sıhhati gibi konular ise halen güncelliğini korumaktadır. İlk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili yapmış olduğumuz çalışma, güncelliğini koruyan bu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümü olan sened tenkîdi kısmına geçmeden önce yaptığımız araştırmanın içeriği ve yöntemi hakkında kısaca bilgi verecek; Veda Hutbesi ile ilgili yakından ilişkili olan 'İslam Öncesi Arap Edebiyatında Hitabet' ve 'Veda Hutbesi Kavramı' üzerinde kısaca duracağız. Zira Allah Rasûlü'nün, bütün hutbeleri özelde de Veda Hutbesi hiç şüphesiz hem İslam öncesi Arap Edebiyatı, hem de İslam'ın gelişinden sonra sonrasında görülen Arap Edebiyat'ından bağımsız düşünülemeyecek; en azından bu başlıklar ışığında daha iyi kavranılacak konular arasındadır. Bu amaçla tezimizin giriş kısmında çok fazla detaya inmeden bu başlıklar altında genel bazı bilgiler verilmiş, değerlendirmelerde bulunulmuş ve bu sayede Veda Hutbesi rivâyetlerinin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.

1. İÇERİK VE YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Önemi

Günümüzde Veda Hutbesi tabiriyle meşhur olan Hz. Peygamber'in haccı esnasında îrâd ettiği hutbelerinin gerek Hadis gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerle nakledildiği görülmektedir. Allah Rasûlü (a.s.) vefatından çok kısa bir süre önce îfâ ettiği bu haccında farklı yerlerden gelen ve sayıları on binleri bulan kalabalık bir topluluğa, hac günlerinin farklı zamanlarında, Arâfât ve Minâ gibi mekanlarda fırsat buldukça hutbeler îrâd etmiştir. Ashabtan bazılarının 'ümmetine vasiyyeti' olarak değerlendirdiği bu hutbelerin, nebevî teblîğin sonlanmasına yakın bir zamanda olmuş olması, Rasûlullah'ın sözkonusu hutbelerinde dinin temel esasları üzerinde bir takım öğüt ve tavsiyelerde bulunması hiç şüphesiz bu hutbelerin değerini artırmaktadır.

Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda nakledilen bu hutbelerle ilgili rivâyetlerin isnâd ve metin tenkîdi süzgecinden geçirilerek Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti, her iki bilim dalına ait kaynaklarda bu açıdan bir farklılığın olup olmadığının tespiti için rivâyetlerin birbiriyle karşılaştırılması önem arzetmektedir. Bu sayede isnâd ve metin tenkîdinden geçirilmiş, rivâyetler arasında karşılaştırma yapılarak her iki bilim dalının rivâyetlere bakış açısı ve rivâyetleri ele alması hususu tespit edilmiş olcakatır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Allah Rasûlü'nün hayatı ve dinin ikinci kaynağı olan sahîh sünnetin tespiti noktasında başvurulacak temel kaynakların başında hiç şüphesiz ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları gelmektedir. Her iki bilim dalına ait ilk dönem kaynaklarının aynı zaman diliminde ortaya çıkması, ortak konuları çoğu zaman müşterek rivâyetlerden faydalanarak tespit etmeye çalışmaları, sünnetin tespiti noktasında yapılacak her çalışmanın her iki bilim dalına ait kaynaklara başvurmasını gerekli kılmaktadır.

Veda Hutbeleri konusu da bu açıdan hem Hadis hem de İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan müşterek konular arasında bulunmaktadır. Nitekim bu

hutbeler ile ilgili rivâyetlerin her iki bilim dalına ait kaynaklar tarafından nakledildiği görülmektedir. Aralarında metodoloji açısından farklılığın olduğu bu iki ilim dalına ait kaynaklarda yer alan Veda Hutbeleri rivâyetlerinin tespit edilerek isnâd analizlerinin yapılması, rivâyetler arasındaki farklılıkların tespit edilerek Veda Hutbeleri ile ilgili Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerden faydalanarak Hz. Peygamber'e aidiyeti tartışmaları olan lafızların, metin tenkîdi kriterleri açısından ele alınması ve böylece sahîh rivâyetlere dayalı bir Veda Hutbesi metninin inşâ edilmesi araştırmamızın temel amaçlarından biridir. Bu sayede Veda Hutbeleri'nde idrâc olup olmadığı, günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi'nin sahîh rivâyetlere dayanıp dayanmadığı, Hz. Peygamber'in farklı günlerde îrâd ettiği hutbeler arasında mana ve lafız açısından bir farklılığın olup olmadığı, ilk dönem kaynaklarında bu hutbelerin nasıl yer aldığı gibi hususların tespit edilmesi sağlanmış olacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Veda Hutbeleri ile ilgili bu araştırmamızın giriş ve üç bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Giriş bölümünde İslam öncesi Arap Edebiyat'ında hitâbet ve hutbe kavramları üzerinde durulmuş, 'Veda Hutbesi' tabirinin ortaya çıkışı kullanımı üzerinde durulmuş; daha sonra da Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na kısaca temas edilmiştir. Bu başlık altında haccın ne zaman farz kılındığı, Allah Rasûlü'nün (a.s.) haccı tehîr etmesinin sebepleri gibi konular hakkında da konuyla ilgili Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'ndan istifade edilerek kısaca bilgi verilmiştir.

Araştırmamızın birinci bölümü Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetlerin isnâd analizleri yapılmıştır. Bu bölümde Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetler önce hutbenin yapıldığı güne göre tasnif edilmiş, daha sonra bu günlerde îrâd edilen hutbelere dair nakledilen rivâyetler, kendisinden tahrîç edilen sahabe ismine göre ayrıştırılmıştır. Her sahabinin ismi altında önce sözkonusu sahabiden tahrîç edilen rivâyetler nakledilmiş, daha sonra rivâyetlerin isnâd şemaları verilmiş ve son olarak isnâdda yer alan râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları ele alınarak sözkonusu rivâyetlerin sıhhat derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. Cerh-tâ'dîl açısından hakkında ihtilaf bulunan râvîler hakkında kullanılan cerh-tâ'dîl ifadeleri karşılaştırılmış, tâ'dîl lafızlarının fazla olması, cerh ve tâ'dîl eden âlimlerin bu alandaki konumları, cerhin

müfesser olup olmaması gibi hususlar göz önünde bulundurularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Rivâyetler nakledilirken rivâyetlerin yer aldığı eserler kronolojik olarak zikredilmiş; ilk kaynakta tahrîç edilen rivâyetin metni verilerek daha sonraki kaynaklarda yer alan, aralarında metin açısından önemli bir farklılık yoksa rivâyetlerin sadece isnâdları zikredilmiştir. Rivâyetler nakledilirken Arapça lafızlar ikinci bölümde aktarılacağı için burada verilmemiştir. Her konu başlığı sonunda rivâyetlerin isnâd açısından genel bir değerlendirmesi yapılmış, sözkonusu rivâyetlerin kaç tanesinin sahîh, hasen veya zayıf olduğu belirtilmiştir. Araştırmada isimleri zikredilen müelliflerin vefat tarihleri sadece isimlerinin geçtiği ilk yerde zikredilmiş, çalışmanın sonraki bölümlerinde müellifin ismi tekrar edilmişse burada vefat tarihi bilgisi verilmemiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde İslam Tarihi Kaynakları da isnâd açısından kronolojik olarak sıralanarak, bu kaynaklarda geçen rivâyetler aktarılmış ve rivâyetlerin isnâd analizleri yapılmıştır. Bu bölümde İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetlerin metinleri ikinci bölümde aktarılmayacağı için tek tek verilmiş, bazı rivâyetlerin Arapça lafızları da aktarılmıştır. Araştırmamızın birinci bölümünün son başlığı ise Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nın isnâd açısından karşılaştırılmasına ayrılmıştır. Her iki bilim dalına ait kaynaklar ele alınırken hicrî dördüncü asır sonrasında yazılmış eserler değerlendirme dışında tutulmuştur.

Araştırmamızın ikinci bölümünde, Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetleri metin tetkîki kapsamında bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Her bir sahabiden gelen rivâyetlerin önce tamamı verilmiş, sonra asgari müştereği tespit edilmiş daha sonra ise bu rivâyetler bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede her bir sahabiden nakledilen tarîkler arasındaki farklar ortaya çıkarılmış, bu sayede rivâyetlerin ne gibi değişimlere maruz kaldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde rivâyetlerin sıralanışı birinci bölüm ile paralellik arzetmektedir. İsnâd açısından zayıf olan rivâyetler de zikredilmiş ve zayıf oldukları vurgulanarak metin inşâsında kullanılmayacağı ifade edilmiştir. Bu bölümde isnâd açısından zayıf olan rivâyetlerin zikredilmesi, sözkonusu rivâyetlerin içeriğinin tespit edilmesi ve sahîh rivâyetlerle aralarındaki farka temas edebilmek içindir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetler arasında bulunan farklılıklar tespit edilerek, sözkonusu kaynaklarda geçen rivâyetlerden oluşturulmuş ortak bir Veda Hutbesi metni tespiti yapılmıştır. Bu bölümde tespit edilen Veda Hutbesi metinleri için 'Bütünleştirme' kavramı kullanılmıştır. 'Veda Hutbesinin metin inşâsı' kavramı ise çalışmamızın üçüncü bölümünde rivâyetlerin metin tenkîdi açısından farklı kriterlere arz edilme işleminden sonra kullanılmıştır. Bu sayede inşâ edilen metinde, sened açısından zayıf olan rivâyetler dışarıda tutulduğu gibi metin açısından zayıf olarak kabul edilen rivâyetlerin de dışarıda tutulması sağlanmıştır. Lafızlar arasındaki bazı farklılıklara dipnotta işaret edilmiş, bu sayede Hadis Kaynakları'nda geçen Veda Hutbesi rivâyetleri ile karşılaştırılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Bu bölümün son başlığı Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin metin açısından karşılaştırılması şeklindedir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde Veda Hutbeleri ile ilgili sahîh görülen rivâyetler metin tenkîdi kriterleri açısından farklı delillere arz edilmiştir. Bu bağlamda rivâyetlerden bazıları önce Kur'an'a, sonra konuyla ilgili farklı rivâyetlere daha sonra da tarihi bilgilere arz edilmiştir. Veda Hutbeleri'nde geçen birbirinden farklı birçok konunun bulunması, her bir rivâyetin arz işleminden geçirilmesini zorlaştırdığı için gerekli görülen bazı konular tespit edilerek sadece bu konularla ilgili rivâyetler arza tabi tutulmuştur.

Üçüncü bölümde üzerinde durduğumuz bir diğer başlık 'Veda Hutbesi'nin metin inşâsı olmuştur. Bu başlık altında isnâd ve metin açısından zayıf gördüğümüz rivâyetler kullanılmamış, Hz. Peygamber'in îrâd ettiği sözler arasındaki sıralama konuyla ilgili rivâyetlerden faydalanarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün son başlığında tespit ettiğimiz Veda Hutbesi metninin günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metni ile karşılaştırılması yapılmış, aradaki farklara temas edilmiştir.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda kullanılan temel kaynakların başında öncelikli olarak ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları yer almaktadır. Bu bağlamda Hadis Kaynakları arasında İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzâk'ın *Musannefler'i*, Kütüb-i Tisâ'da yer alan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce, İmâm-ı

Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin eserleri, ilk dönemde yazılan İshâk b. Rahûye, Bezzâr, İbn Hüzeyme, İbn Hıbbân gibi musanniflerin *Müsned'leri*, Taberânî'nin *Mû'cem'leri* kullanılan kaynakların başında gelmektedir.

İslam Tarihi Kaynakları arasında başvurduğumuz eserlerin başında İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Yâ'kûbî, Taberî, İbn Hıbbân, İbn Hazm ve İbn Abdilberr'in kitapları yer almaktadır.

Araştırmamızda yukarıda temas ettiğimiz eserler dışında Nevevî, İbn Hacer, Aynî, Azimabâdî gibi musanniflerin şerhlerinden; İmâm-ı Şâfî, Tahâvî, Cessâs, İbn Kesir gibi musanniflerin tefsirlerinden, Hâtîb el-Bağdâdî, İbn Asâkîr, İbn Kesîr gibi musanniflerin tarih kitaplarından da istifade edilmiştir.

Çalışmamızda çokça başvurduğumuz kaynak türlerinden bir diğeri de cerh-tâ'dîl alanında yazılan eserlerdir. İbn Ebî Hâtim, Buhârî, İbn Hıbbân, Mizzi, İbn Adiyy, Zehebî ve İbn Hacer gibi musanniflerin bu alanda yazmış oldukları eserlerden istifade edilerek râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları ele alınmaya çalışılmıştır.

Câhız, İbn Abdirabbih gibi Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazılan klasik eserler ile Cevâd Ali, Ali Mahfuz, Şevki Dayf gibi musannifler güncel eserleri başvurulan kaynakların bir diğer çeşididir. Araştırmamızda yer alan bazı kavramların Arap Dili'ndeki luğâvi manalarının tespit edilmesi noktasında İbn Manzur, Zebîdî, Fîruzabâdî gibi musanniflerin lugatlerinden de istifade edilmiştir.

Araştırmamızda son olarak günümüzde ilim dünyasında yazılmış akademik eser ve makalelerin kullanıldığı, konu bağlamında zaman zaman bu eser ve makalelere atıfta bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Ayrıca konuyla ilgili yapılan iki yüksek lisans çalışması da gözden geçirilmiş ve gerekli yerlerde bu tezlerden istifade edilmiştir.[1]

[1] Bu alanda yapılan tezlerin ilki Murat Gökalp tarafından 2001 yılında hazırlanan tezdir. Bkz. Gökalp, ''**İlk Dönem Hadis ve İslam tarihi Kaynakları'na Göre Veda Hutbesi Rivâyetlerinin Tetkiki'',** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2001). Diğeri ise Sedat Tuna tarafından 2016 yılında tamamlanan tezdir. Bkz. Sedat Tuna, ''**Hadis, Tarih ve Edebiyat Kaynakları'na Göre Veda Hutbesinin Yeniden İnşâsı''**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2016). Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu tezlere yeniden atıfta

2. HİTÂBET KAVRAMI VE İSLAM ÖNCESİ ARAP EDEBİYATINDA HİTABET

Arap toplumunun sosyo-kültürel şartları içerisinde büyüyen Allah Rasûlü'nün, Veda Haccı'nda on binlerce kişiye îrâd ettiği hutbelerini daha iyi anlayabilmek, bu hutbelerin dayandığı tarihî arka plana inebilmek için, hiç şüphesiz bu toplumun edebiyatından haberdar olmak gereklidir. Biz bu açıdan, Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na geçmeden önce 'Hitabet' ve 'Hutbe' kavramlarını ele alacak, İslam öncesi Arap Edebiyatı'nda hitabetin önemi ve genel özellikleri üzerinde durmaya çalışacağız. İslam öncesi Arap Edebiyatı'nı incelerken Câhiliye Dönemi olarak da ifade edebileceğimiz dönemi kastettiğimizi ifade edebiliriz. Bu dönemin, İslam'ın ortaya çıkışıyla sona erdiği konusunda görüş birliği bulunmakla beraber, nereden başladığı hususunda araştırmacıların farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Kimi Arap edebiyatı tarihçilerine göre, iki câhiliye dönemi sözkonusu olup ilki, Arapların ortaya çıkışından miladi beşinci yüzyıla kadar devam eden ve hakkındaki bilgilerin herhangi bir kesinliğinin olmadığı ve tahminlerden ibaret olduğu dönemdir. İkincisi ise, beşinci yüzyıldan başlayan ve İslam'ın başlangıcına veya hicret yılına kadar süren dönemdir. Bu dönemin en büyük özelliği ise nesir ve şiir türünden eserler hakkında bilgilerin bulunmasıdır.[2] Kimi araştırmacılar bu dönemin İslam'ın ortaya çıkışıyla sona eren bir buçuk asırlık dönem olduğunu belirtmektedir.[3]

Arapça, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme anlamına gelen ve خطب- يخطب-خطابة fiilinden türeyen hitabet veya hutbe[4], bir şeyler anlatmak için sözü

bulunacak ve araştırmamız ile bu çalışmalar arasında bulunan ortak yönlere işaret edecek ve aradaki farklılıklara değineceğiz.

[2] Mehmet Yalar, **Modern Arap Edebiyatına Giriş**, Bursa 2009, s. 24; Kadri Yıldırım, ''**Câhiliye ve İslami Dönem Şiir Mevzularının Mukayesesi -Hicri Birinci Asır İtibariyle-''** (Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998), s. 16-18.

[3] Ali Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe ve İ'dâdi'l-Hatîb,** Dâru'l-İ'tisâr, ts. s. 21.

[4] İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali, **Lisânü'l-Arab**, I/360; Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakûb, Kâmûsu'l-Muhît, ts. I/103.

başkasına yöneltmek anlamında bir mastardır.[5] Etkili ve güzel konuşma sanatı olarak da ifade edilebilen hitabet[6], terim olarak 'bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı' anlamında kullanılmaktadır.[7] Güzel konuşan bir hatibin, insanları, herhangi bir konuda ikna etmek maksadıyla yaptığı konuşma olarak da tanımlanan hitabet[8], batı dillerinde ise 'retorik' olarak geçmektedir. Bu sahanın kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles, hitabeti, 'belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını kullanma yeteneği' olarak tanımlamaktadır.[9] Hitabet ile aynı kökten gelen hatîb kelimesi ise hitabeti yapan ve konuşması güzel olan kişi olarak tanımlanmaktadır.[10]

Arapların İslam öncesi dönemde hitâbete büyük önem verdikleri ve bu dönemde meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir.[11] Hâtiplerin toplum içerisinde büyük bir saygınlığının olduğu ve kabilelerinin vekilleri, liderleri, sözcüleri ve alimleri olarak kabul edildikleri görülmektedir.[12] Onların câhiliye döneminde emrettiğinde kendisine itaat, çağırdığında kendisine icabet edilen kavminin efendisi sayıldığı belirtilmektedir.[13] Hitâbetin, bu dönemde şiirden hemen sonra geldiği; hatta şairlerin sayılarının artıp, şiirin bir kazanç vesilesi olmasından sonra hitabetin öneminin arttığı ve hatiplerin, şairlerden daha üstün kabul edilmeye başlandığı görülmektedir.[14] Konuyla ilgili olarak Câhız (255/868), Ebû Amr b. el-Alâ'nın (154/771) şu ifadeleri kullandığını nakletmektedir: ''Câhiliye döneminde konum bakımından şairler, hatiplerden önde geliyorlardı. Çünkü onların hayatlarında yaşadıkları büyük hadiseleri kaydetmek, şan ve şereflerini yükseltmek, düşmanlarını korkutarak onlara saldırmak… için şiir ve şairlere daha çok ihtiyaç duyuyorlardı. Şiir

---

5 Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe,** s. 13.
6 İbn Manzur, **Lisân** I/360; Fîruzabâdî, **Kâmûs** I/103.
7 Mahmut Kaya, ''Hitabet'', **DİA**İstanbul 1998, c. 18, s. 156-158.
8 Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe** s. 13; İsmail Lütfi Çakan, **Dinî Hitabet**, İfav yay. İstanbul 2003, s. 15.
9 Nesim Sönmez, ''**Câhiliye Döneminde ve Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet'',** (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2013), s. 25.
10 Fîruzabâdî, **Kâmûs** I/103; Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, **Yeni Kamus (el-Kâmûsu'l-Cedîd),** İstanbul 1980, s. 85; Kaya, ''Hitabet'', **DİA**İstanbul 1998, c. 18, s. 156-158; Çakan, **Dinî Hitâbet** s. 15.
11 Elmalı, Hüseyin, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159.
12 Sönmez, **Câhiliye Döneminde…,** s. 53.
13 Hennâ el-Fahûrî, **el-Câmi' fî Tarîhi'l-Edebi'l-A'rabî (el-Edebü'l-Kadîm),** I-II, Beyrut 1426/2005, I/116.
14 Şevki Dayf, **Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asri'l-Câhilî,** Dâru'l-Meârif, ts. s. 415.

ve şairlerin sayısı artıp; şairler, şiiri bir kazanç vasıtası yaparak panayırlarda insanların namuslarına dil uzatmaya başlayınca Araplar nezdinde hatipler, şairlerden daha üstün oldu.''[15] Bununla beraber okuma-yazma bilme oranının çok düşük olduğu ve yazının, nesir ve şiir gibi edebi maksatlarla değil de siyasi ve ekonomik amaçlarla kullanıldığı bu toplumda[16], hitabet mahsulleri sözlü rivâyetlerle aktarılmış, bu rivâyetlerin çoğu da günümüze ulaşamamıştır. Nitekim konuyla ilgili yapılan bir araştırmada Arapların, nesri yazıya geçirdiklerine dair herhangi bir kaydın bulunmadığı ve bu nesrin intikalinin, eski Arap şiirinde olduğu gibi, uzun zaman hafızaya dayanan sözlü rivâyet şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bu döneme nisbet edilen nesir örneklerinin Emeviler döneminin sonları ile Abbasiler döneminin ilk yıllarında çöllere yolculuk yapan ve buralarda temas ettikleri bedevilerden arap ahbâr, eyyâm, adet ve gelenekleri ile şiirini derleyen alimlerce yazıya geçirildiği ifade edilmektedir.[17] Dolayısıyla bugün elimizde cahiliye döneminde, hitabetin geçirdiği evreleri gösteren metinler bulunmamaktadır. Sözlü rivâyetlere dayanan ve günümüze ulaşan hitabet mahsullerinin sıhhati konusunda ise tereddütler bulunmaktadır.[18] Müsteşriklerle Arap alimleri arasında birçok tartışmaya konu olan[19] sözkonusu tereddütlerin sadece hitâbet gibi nesir mahsullerinde değil, aynı zamanda Arap edebiyatında büyük bir yeri olan şiirler konusunda da olduğunu görmek mümkündür.[20] Hüseyin Elmalı konuyla ilgili olarak Câhiliye hitabetine şüpheyle bakanlar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

''David Samuel Margoliouth gibi şarkiyatçılarla başta Tâhâ Hüseyin olmak üzere bazı çağdaş müslüman yazarlar, Câhiliye şiirine olduğu gibi Câhiliye hitabetine de şüpheyle bakmışlar, bunların Emeviler devrinde üretildiğini ileri sürmüşlerdir. Araplar'a komşu olan milletlerin milâttan beş asır öncesine ait edebî

---

[15] Cevâd Ali, **el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam**, ts. s. 2050; Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi-I, Câhiliye Dönemi,** Fenomen yay. 2014, s. 93, 245.

[16] Sönmez, **Câhiliye Döneminde…,** s. 45.

[17] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 231.

[18] Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 46; Mehmet Yalar, **Modern Arap Edebiyatına Giriş,** Bursa 2009, s. 25.

[19] El-Fehûrî, **el-Câmî fî Tarîh...,** I/107.

[20] Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri,**İstanbul 2011, s. 18-25; Nurettin Ceviz, Kenan Demiraya, Nevzat H. Yanık, **Yedi Askı –Arap Edebiyatının Harikaları-,** Ankara 2010, s. 16, 22.

metinlere sahip olduklarını kabul eden bu yazarların, Araplar'ın beş asır öncesine ait hitâbet örneklerini otantik saymamaları mâkul görünmemektedir.''[21]

Nesim Sönmez ise araştırmasında Araplar'ın İslamiyetten çok önce hitâbeti bildiklerini, fakat bu dönemdeki hutbelerin çoğunun yazıya geçirilmeden kaybolup gittiğini söylemektedir. Ona göre geriye kalan ve sonraki dönemlere aktarılan rivâyetler de sağlıklı değildir ve bu alandaki uzmanları tatmin etmekten uzaktır. Bununla beraber sözkonusu hutbe metinlerine bakılarak, Câhiliye Dönemi'nin hitâbetinin özelliklerini tespit etmek mümkündür.[22]

Câhiliye nesrinin ve bu dönemde oluşmuş hitâbetlerin güvenilirliği konusunda Müsteşrik ve Arap alimlerin menfi ve müsbet görüşlerini ortaya koyan Kenan Demirayak, Câhiliye döneminden intikal eden nesrin bir kısmının, çeşitli nedenlerle h. II. ve III. asırlarda uydurulduğunun doğru olduğunu; bununla beraber bu nesrin tamamının sıhhati hakkında şüphe etmenin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu nesrin sıhhati tercih edilecek kısmı ise miktar bakımından azdır.[23]

İslam öncesi Araplarda hitabetin gelişmesinin ve çokça kullanılmasında, Arap dilinin, konuşmacıyı ve dinleyenleri etkileyen melodisel ve hatibi konuşmaya sevkedici özelliği, Araplar'ın konuşma kabiliyetlerinin üstün olması, Arap kabileleri arasında sık sık ortaya çıkan mücadele, rekâbet ve savaşlar nedeniyle hasmı ikna etmek ve taraftar toplamak amacıyla hitabete ihtiyaç duyulması gibi sebepler zikredilebilir.[24] Zakir Kadirî Ugan (1878-1954), Araplar'da hitabetin gelişmesine etki eden sebeplere onların göçebe hayata sahip olmalarını da ilave eder. Ona göre, göçebe hayatıyla yaşayan her kavim, kendi ecdadının darb-ı mesel ve cevâmiu'l-kelîm tarzındaki sözlerini, hikaye, kıssa ve esâtirini, şiir ve eski zamanlara ait olan tarihi olaylarını rivâyet etmeye büyük önem vermiştir.[25]

---

21 Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 158-159.
22 Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 46.
23 Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 241.
24 Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 46.
25 Zâkir Kadirî Ugan, 'Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler', **Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi,**İstanbul 1926, y.1, sy. 4, s. 122-210; Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,**s. 3.

Câhiliye döneminin hitâbetinin; siyasi, sosyal ve dinî alanlarda kullanıldığını görmek mümkündür.[26] Bu dönem hitâbetinde karşılıklı övme ve yerme, başlıca temalardan birini teşkil etmektedir.[27] Bu tür hutbelerde, her iki taraf da kendi kabilesini öven ve karşı tarafı yeren hutbesini okumakta, daha sonra ehil biri aralarında hakemlik yapmaktadır. Herim el-Fezârî'nin (v.?-?) hakemliğinde Alkâme b. Ulâse ile Âmir b. Tüfeyl'in yaptığı konuşmalar, bu türün en meşhur örneklerinden biridir.[28]

Bu dönemde görülen hutbelerden bir diğeri savaşa teşvik ve intikam konuşmalarının yer aldığı hutbelerdir. Bu tür hutbelerin, Câhiliye dönemi hitabetinde en fazla karşılaşılan hutbe olduğu görünmektedir. Hânî b. Kabîsa eş-Şeybâni'nin, Araplar'ı, İranlılar'a karşı savaşmaya teşvik eden konuşmaları, bu türün en meşhurlarındandır.[29] Bunun yanı sıra Araplar'ın ara bulma ve barışa çağrı türünde hitâbet örnekleri de bulunmaktadır.[30]

Câhiliye dönemi hitâbetinin bir diğer türü, elçi kabullerinde, hükümdar meclislerinde, panayırlarda ve çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalardır.[31] Bu dönemin en önemli hatiplerinden olan Eksem b. Sayfî'nin (v. 612 m.), İran hükümdarı Kisrâ'nın huzurundaki hitâbeti, bu türün meşhur siyasi hutbelerinden biridir.[32]

Dinî hitâbet türü altında, Araplar'ı tek tanrı inancına teşvik eden hanîflerin konuşmalarını ve Mekke'ye hac için gelen ziyaretçilere ikramda bulunma ve Kâbe'ye hizmet etmeyi teşvik eden konuşmaları zikretmek mümkündür. Hanîflerden

---

[26] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 246, Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe**, s. 22; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 55.

[27] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarîh...,** s. 2050; Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159.

[28] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 246; Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 158-159; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 56.

[29] Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 61; Hutbenin metni için bkz. Ahmet Zeki Safvet, **Cemheret-u Hutâbi'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira,** I-III, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts. I/37.

[30] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 246.

[31] Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe**,s. 22; Elmalı, Hitâbet,c.18, s. 158.

[32] Demirayak**, Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 248. Hutbe metni için bkz. Safvet, **Cemheret-u Hutâbi'l-Arâb...,** I/56.

Kuss b. Sa'ide'nin, Ukâz panayırında yaptığı ve rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in de dinlediği hutbe, bu türün örneklerinden biridir.[33]

Sosyal hitâbet türü altında Câhiliye döneminde af dileme, taziye, kutlama ve evlilik törenleri için yapılan konuşmalar zikredilebilir.[34] Nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalara 'hutbetü'l-imlâk' adının verildiği ve bu tür hutbelerin uzun konuşmalardan oluştuğu görülmektedir.[35] Eski Arap adetlerine göre evlenmek isteyen erkeğin yakınlarından güçlü bir kişi damat adayının erdemlerini sayan bir konuşma yapar, buna kız tarafından bir kişi cevap verirdi.[36] Yapılan konuşmanın uzun olmasına mukabil, kız tarafının verdiği bu cevapların kısa olması tercih edilirdi.[37] Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice ile evlenmesinden önce Ebû Tâlib'in yaptığı konuşma, bu türün güzel bir örneğini teşkil etmektedir.[38]

Câhiliye dönemi hitâbetinin özelliklerine bakıldığı zaman, bu dönem hutbelerinin nikah ve barış konuşmalarında uzun, bunun dışındaki konuşmalarda ise genellikle kısa ve bol secili cümleler kullanıldığı görülmektedir.[39] Bu dönem hutbelerinin Hz. Peygamber ve Emeviler dönemi hutbelerine göre daha kısa oldukları görülmektedir.[40] Seci, bu dönem hitabetinde yaygın sanatsal bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.[41] Nikah konuşmalarında, hitabetin oturarak; diğer konuşmalarda ise ayakta, yüksek bir yerde veya binek sırtında iken yapıldığı ifade edilmektedir. Hatiplerin, bu esnada dinleyiciler üzerinde konuşmasının daha etkili olabilmesi için ellerinde ok veya mızrak ile konuşmanın seyrine göre bir takım işaretler yaptıkları, topluluğun karşısına düzgün bir kıyafetle ve başlarında genellikle

---

33 Câhız, Ebû Osman Amr b. Behr, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** Beyrut 1968; I/42; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 250, 251; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 65; Hutbenin metni için bkz. Safvet, **Cemheret-u Hutâbi'l-Arâb...,**I/38.

34 El-Fehûrî, **el-Câmî fî Tarîh...,** I/117; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 255; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 71; Sami, Üsmetullah, **''Arap Dili Belağâtı ve Retorik Açısından Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hutbeleri''** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012), s. 4-5.

35 Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159; Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe,**s. 23; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** 256; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 71

36 Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 158-159; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 256.

37 Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 71.

38 Safvet, **Cemheret-u Hutâbi'l-Arâb...,** I/77.

39 Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe**, s. 20; el-Fehûrî, **el-Câmî fî Tarîh...,** I/118, 119; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 74; Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 257.

40 Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe**, s. 20; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 74.

41 Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 257; el-Fehûrî, **el-Câmî fî Tarîh...,** I/117, 118.

sarık takmış bir halde çıktıkları, jest ve mimiklerini en iyi şekilde kullanmaya çalıştıkları belirtilmektedir.[42] Bu dönemin hitabetinde görülen bir diğer özellik, hutbelerin başında ve sonunda mukaddime ve hatimelerin bulunmaması ve hitâbetin irticâlen yapılıyor olmasıdır. Hutbelerde bir ön hazırlık yapılmadığı gibi, fikirler gayet rahat, muhatabın anlayabileceği, fikri derinlik ve tekellüften uzak bir üslupla anlatılmaktadır.[43] Câhız'ın bu durumla ilgili olarak şu ifadeleri kullandığı görülmektedir:

''Araplar için her şey başlangıç düzeyinde ve irticâlidir, sanki onlara ilham geliyor, ne zorluk ne de zahmet var. Fikirlerini dolambaçlı bir şekilde söylemiyorlar ve yardım da almıyorlar. Onlar, söz söylerken, düşmanlık gününde, kuyunun başında su çekerken, develerine su verirken, felakette, birileri ile konuştuklarında, güreşte veya savaşta hep sezgilerine göre hareket ederler. Onlar, dikkatlerini sadece giriş cümlesine ve kastettikleri ana eksene veriyorlar.''[44]

Câhiliye hitâbetinde görülen özelliklerinden biri de içerisinde darb-ı meseller, hikmetli sözler ve bazen de şiirlerin kullanılmış olmasıdır. Nitekim Câhız, Arap hatipler arasında şair olanlarının; şair olanlar arasında ise hatip olanlarının bulunduğunu söylemekte ve hâtip olan şairlerin isimlerini vermektedir. Kuss b. Sâide'nin bunlar arasında olduğunu söyleyen Câhız, onun hutbelerinin çok, şiirlerinin ise bu hutbelerinden de daha fazla oduğunu söylemekte ve bu şekilde hitâbet ile şiiri kendisinde mezcetmiş olanların sayıca az olduğuna işaret etmektedir.[45]

---

[42] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarîh...,** s. 2050, 2051; el-Fehûrî, **el-Câmî fî Tarîh...,** I/117, 119; Elmalı, ''Hitabet''**DİA,**İstanbul 1998, c. 18, s. 159; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 257; Mahfuz, **Fennü'l-Hitâbe,**s. 20, 21; Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,** s. 5.

[43] Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159; Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 257; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 74.

[44] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarîh...,** s. 2050, 2051; Şevki Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asri'l-Câhilî,** Dâru'l-Meârif, y.y. ts. s. 410; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 76.

[45] Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el- Kinânî, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** Beyrut 1968, I/37, 38; Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarîh...,** 2050, 2051.

Câhiliye dönemi hitâbetinin özelliklerinden bir tanesi de girişte اما بعد ibâresinin kullanılmasıdır. Kaynaklara göre bu geleneği ilk defa Kuss b. Sâide başlatmıştır.[46]

İslam öncesi Arap Edebiyat'ında meşhur olan hâtiplerin başında, konuşmalarında tevhid inancına çağıran Kuss b. Sâide ile Araplar'ın hekim ve kadılarından da sayılan Eksem b. Sayfî bulunmaktadır. Ayrıca Hâcib b. Zürâre, Kays b. Âsım, Hz. Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lüey, Hâşim b. Abdümenâf ve Abdulmuttâlib b. Hâşim, Kâbise b. Nuaym ve Sehbân b. Vâil de bu dönemin ünlü hâtipleri arasında yer almaktadır.[47]

Yukarıda belirttiğimiz gibi İslam öncesi Arap Edebiyat'ında büyük bir yeri olan hitâbet, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren çok gelişmiş, bizzat Allah Rasûlü tarafından da çokça kullanılan bir nesir türü olarak karşımıza çıkmıştır. Şimde de Hz. Peygamber'in hutbeleri arasında önemli bir yeri olan ve asıl konumuzu teşkil eden 'Veda Hutbesi' tâbirinin ortaya çıkışı ve kullanımı üzerinde durmaya çalışacağız.

3. VEDA HUTBESİ TABİRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KULLANIMI

'Veda Haccı' ifadesinin sahabe tarafından kullanılmasına rağmen[48], günümüzde şöhret bulmuş olan ve çokça kullanılan 'Veda Hutbesi (خطبة الوداع)' tabirinin ilk dönem hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda kullanılmadığı görülmektedir. İlk dönem Hadis Kaynaklarında verilen konuyla ilgili rivâyetlerin ise daha çok farklı 'hac, menâsik, menâkıb, Arafât Hutbesi, Minâ Hutbesi, ilim, fiten ve vesâyâ' gibi farklı bab başlıkları altında parça parça nakledildiğini söylemek mümkündür. Kronolojik olarak bakılacak olursa bu tabirin ilk defa Arap Edebiyatı'nın en büyük nesir yazarlarından biri olan[49] Câhız (255/868) tarafından, Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazmış olduğu *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli eserinde kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. O, sözkonusu eserinde bu başlığı kullanarak yer ve zaman belirtmeksizin herhangi bir isnâd zikretmeden Hz. Peygamber'in Veda

---

[46] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 257; Elmalı, ''Hitabet''**DİA,** c. 18, s. 159; Sönmez, **Câhiliye Döneminde…,** s. 76.

[47] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarîh...,** 2052; Elmalı, ''Hitabet''**DİA**, c. 18, s. 159; Sönmez, **Câhiliye Döneminde...,** s. 97-112; Hutbeler için bkz. Safvet, **Cemheret-u Hutabi'l-Arâb.**

[48] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

[49] Ramazan Şeşen, 'Câhız' **DİA,** Ankara 1993, c. 7, s. 20.

Haccı'nda farklı yerlerde îrâd etmiş olduğu hutbelerin bir derlemesini sunmaktadır.[50] Câhız'dan sonra bu tabiri kullanan bir diğer isim Makdisî (355/966)'dir. Makdisî, günümüze ulaşan tek eseri olan[51]*el-Bed' ve't-Târih'te* şu ifadeleri kullanmaktadır:

''Rasûlullah (s.a.v.), 25 Zilkâde'de haccını îfâ etti. Hanımlarının hepsi de (onunla beraber) haclarını ifâ ettiler… Allah Rasûlü, kendisine 'hutbetü'l-belâğ' da denilen Veda Hutbesi'ni îrâd etti ki, onun bu hutbesi her yerde meşhurdur. Hutbesinde, 'Ey İnsanlar! Sözlerimi iyi dinleyin! Bilmiyorum belki de bu yılımdan sonra sizlerle bir daha asla buluşamayacağım' buyurdu.''[52]

Görüldüğü gibi Makdisî, burada sadece 'Veda Hutbesi' tabirini kullanmakla kalmamış, aynı zamanda bu hutbenin meşhur olduğuna vurgu yapmıştır. Bununla beraber onun sözlerinin devamında hutbe ile ilgili bir isnâd vermediği ve hutbenin içeriğine, îrâd edildiği yer ve zamana dair herhangi bir bilgi sunmadığı göze çarpmaktadır.

Veda Hutbesi tabirini kullanan ilk dönem müelliflerinden bir diğeri Hattâbî (388/998)'dir. O, '*el-Ğunye 'ani'l-Kelâm ve Ehlih'* isimli eserinde, Allah Rasûlü'nün Veda Hutbesi'nde ashabına çeşitli konular hakkında konuştuğunu söylemektedir.[53]

Hicrî beşinci asır müelliflerinden bu tabiri kullanan müellifler arasında tespit edebildiğimiz isimler, el-Merzûkî (421/1030), Sa'lebî (427/1035), Mâverdî (450/1058), Beyhâkî (458/1066), İbn Abdilberr (463/1071) ve Hatîb el-Bağdâdî (463/1071)'dir.

Merzûkî, eserinde haram aylardan bahsederken nesî uygulamasının Kur'an ayetiyle yasaklandığına değinerek, bu yasağın sünnetle de teyîd edildiğini ifade etmekte ve 'Veda Hutbesi' tabirini kullanarak Allah Rasûlünü'nün nesî ile ilgili sözlerini aktarmaktadır. Merzûkî'nin burada isnâd zikretmediği ve hutbenin hangi güne ait olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmadığı görülmektedir.[54] Tefsir

---

50 Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I/228.
51 Süleyman Sayar, 'Makdisî' **DİA**, İstanbul 2003, c. 27, s. 434.
52 Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhâr b. Tâhir (Mutahhâr), **el-Bed' ve't-Târih,**y.y. ts. I/257.
53 Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Büstî, **el-Ğunye 'ani'l-Kelâm ve Ehlih,**y.y. ts. I/32.
54 El-Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, **el-Ezmine ve'l-Emkine,**y.y. ts. I/35.

âlimlerinden olan Sa'lebî'nin tefsirinde bu tabiri kullandığı fakat hutbenin içeriğine dair pek fazla bilgi vermediğini söyleyebiliriz.[55] Mâverdî eserinde iki farklı yerde 'Veda Hutbesi' tabirini kullanarak isnadsız bir şekilde yer ve zaman belirtmeden Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbeden bazı cümleler nakletmiştir.[56]

Beyhâkî ise eserinde Câbir b. Abdullah'dan tahrîç ettiği rivâyette şu ifadeleri kullanmaktadır:

''Rasûlullah (a.s.), teşrik günlerinin ortasında bizlere Veda Hutbesi'ni îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu:

Ey İnsanlar! Muhakkak ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızın siyaha, siyahın da kırmızıya takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur. Allah katında en üstününüz, O'ndan en çok sakınanızdır.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Orada bulunanlar) Evet ey Allah'ın Rasûlü, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Burada bulunanlar, burada bulunmayanlara iletsin, buyurdu. (Râvî, daha sonra kan, mal ve ırzın mukaddes kılınması ile ilgili hadisin devamını zikretti. Beyhâki, bu isnâdda bazı meçhul râvîlerin bulunduğunu söylemektedir.)''[57]

Beyhâkî'nin naklettiği bu rivâyette de Hz. Peygamber'in teşrik günlerinin ortasında (Zilhicce 12) îrâd ettiği hutbe hakkında 'Veda Hutbesi' tabirinin kullanıldığı görülmektedir.

İbn Abdilberr (463/1071), Yezîd b. Câriye ile Serrâ bnt Nebhân'ın biyografilerinde 'Veda Hutbesi' tabirini kullanmış ve her ikisinin bu hutbeye dair rivâyetlerine yer vermiştir.[58] İbn Abdilberr'in çağdaşı olan Hatîb el-Bağdâdî de

---

55 Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, **Tefsîru's-Sa'lebî,**ts. I/769.

56 Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **Kitâbü'l-Hâvi'l-Kebîr,** I-XVIII, Beyrut ts. V/135, VII/313.

57 Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **Şuabu'l-Îmân,**(thk.) Dr. Abdulali Abdulhamid, I-XIV, Riyâd 1423/2003, VII/132.

58 İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed, **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb,**Beyrut 1412, I/498.

Meysere b. Abdirabbih ile ilgili verdiği bilgide 'Veda Hutbesi' tabirini kullanmış, fakat herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[59]

Hicrî altıncı asır müellifleri arasında yer alan Gazâli (505/1111), İbn Hamdun (562/1167) ve İbnü'l-Cevzî (597/1201) gibi müellifler de eserlerinde 'Veda Hutbesi' tabirini kullanmaktadırlar. Kehhâle (1905/1987) hicrî yedinci asır müelliflerinden fakih ve müfessir olduğu belirtilen Ebu'l-Abbâs Nasr b. Hıdr el-Erbilî'nin (619/1222) 'Hutbetü'l-Veda' isimli bir eserinden söz etmekteyse de bu eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığına dair bir bilginin bulunmadığını söyleyebiliriz.[60]

Bütün bu bilgilerden hareketle günümüzde şöhret bulan ve ilk olarak Câhız tarafından kullanılan 'Veda Hutbesi' tabirinin, günümüze kadar gelen sonraki dönem müelliflerinin bazılarınca da kullanıldığını ifade etmemiz mümkündür. Bununla birlikte 'Veda Hutbesi' tabiri ile kastedilen hutbenin, Allah Rasûlü'nün belirli bir günde yapmış olduğu hutbeden ziyâde daha çok Veda Haccı'nda, farklı zaman ve yerlerde îrâd ettiği hutbelerin her biri için kullanıldığı gibi; kimi kaynaklarda bütün bu hutbelerin bir derlemesinden oluşturulmuş metin için kullanıldığını ifade edebiliriz.

Veda Hutbesi tabirinin Câhız'dan itibaren günümüze kadar gelen kaynakların bazılarında kullanılması bu tabirin Câhız sonrası müellifler tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber 'Veda Hutbesi'ni 'meşhur' olarak sıfatlandıran ilk müellifin Makdisî olduğunu söyleyebiliriz.[61] 'Meşhur Veda Hutbesi' tabirini kullanan bir diğer müellif ise Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Tarablûsî (1305/1888)'dir. Tarablûsî eserinde Veda Hutbesi'ne dair nakledilen ve tamamı mevzu olan bir rivâyetten bahsederken bu tabiri kullanmaktadır.[62]

Veda Hutbesi tabirinin Arapça eserlerden Türkçeye yapılan tercümelerde de etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Hindistan'ın önemli isimlerinden biri olan Şah Veliyullah Dehlevî'nin (1176/1762), *Huccetü'l-Bâliğa* isimli eserinde müellifin Arefe günü hutbesinden bahsederken '*Urâne Vadisi'ne geldi ve insanlara hutbe îrâd*

---

59 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, **Tarîh-u Bağdâd,** I-XIV, Beyrut ts. XIII/222.
60 Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-Müellifîn,** I-XIII, Beyrut ts. XIII/89.
61 Makdisî, **el-Bed' ve't-Târîh,** I/257.
62 Et-Tarablûsî, Muhammed b. Halil b. İbrahim, **El-Lü'lü'ü'l-Mersû' fî Mâ Lâ Asle Leh ev bi Aslihî Mevzû',**(thk.) Fevvâz Ahmed Zümerli, Beyrut 1415, I/223.

etti. O günkü hutbesinden şunlar hıfzedildi' şeklinde kullandığı cümlelerinin mütercim tarafından *'Şüphesiz ki sizin kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır' diye başlayan meşhur Veda Haccı Hutbesi'ni îrâd etti'* şeklinde tercüme edildiği görülmektedir.[63]

Veda Hutbesi ile ilgili olarak Türkiye'de 1950 öncesi yayınlanan eserlerde genelde bu konunun Veda Haccı, Arefe günü hutbesi, kurban bayramı hutbesi gibi başlıklar altında verildiğini söylemek mümkündür. Nitekim 1326/1908 tarihli Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda Veda Hutbesi'nin içeriğine dair bir metnin zikredilmediği 'Hutbe-i Arâfat ve İttihâd-ı İslam' başlığının kullanıldığı; 1913 baskılı Hayat-ı Hazret-i Muhammed isimli eserde 'Haccetü'l-Veda Vesâyâ-yı Peygamberî' başlığı altında ise Hz. Peygamber'in Müslümanlara bir hutbe-i belîğa îrâd ettiğinin belirtildiği görülmektedir. Bununla beraber eserde bu hutbenin içeriğinin tamamının verilmediği ve hutbenin muhtevasından kısaca bahsetmekle yetinildiği ifade edilebilir. 1928-1948 yılları arasında yayınlanan Tecrîd-i Sarîh tercümesinin Haccetü'l-Veda bölümünde 'Veda Hutbesi' tabirinin kullanılmadığı ve konuyla ilgili rivâyetlerin 'Arafat Hutbesi' ve 'Mina Hutbesi' başlıkları altında verildiği ve Kâmil Miras'ın burada 'İslam inkılâb tarihinin bütün beşeriyete hitâb eden en müessir nutkunu îrâd buyurdu' dipnotunu düştüğü görülmektedir.[64]

Veda Hutbesi ile ilgili bilgi bulunan eserlerden biri de Tahir Olgun'un Müslümanlıkta İbadet Tarihi isimli eseridir. Olgun, ilk olarak 1947 yılında yayınlanmış olan bu eserinde, Arafat'ta îrâd edilen hutbeden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: 'Eblağu'l-Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâya efendimiz bu hutbe-i ulyâsı Hacc-ı Veda hutbesi diye meşhurdur.'[65] Sözkonusu eserde Veda Hutbesi yerine 'Veda Haccı Hutbesi' ifadesinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra 'Veda Hutbesi' başlığı ile ilk defa hutbe yayınlayanın İslam Mecmuası olduğu ifade edilebilir. Mecmuanın 1960 tarihli sayısının ilk sayfasında tam sayfa olarak, Veda Hutbesi'nin verildiği ve bu hutbenin Tecrîd-i Sarih'te nakledilen Arâfât ve Minâ Hutbelerinden alınmış olduğu bilgisinin parantez içerisinde belirtildiği

---

63 Dehlevî, Şah Veliyullah, **Huccetu'l-Bâliğa** I-II, (çev.), Mehmet Erdoğan, İz yay. İstanbul 1994, II/198.

64 Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,** Dâru'l-Hidâye ts. X/395-401.

65 Tahir Olgun, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi,** Bilmen Basımevi, y.y. 1963, s. 219.

görülmektedir.[66] Bu hutbenin aynısı 1972 yılında Diyanet Gazete'sinin arka kapağında yine tam sayfa olarak yayınlanmıştır.[67] Fakat burada hutbenin Arafât hutbesi olduğu bilgisi verilmemiş, sadece 'Veda Hutbesi' başlığı kullanılmıştır. Yukarıda aktardığımız bilgilerden hareketle Veda Hutbesi ile daha çok kaynaklarda nakledilen Arefe günü hutbesinin aktarıldığı ve sözkonusu hutbenin bu tabirle şöhret bulmasının Cumhuriyet sonrası dönemde olduğu ifade edilebilir.[68] Murat Gökalp, Veda Hutbesi'nin şöhrete kavuşma sürecinin yirminci yüzyılda oluşumunu bu şöhretin 'insan hakları'nın gelişim süreciyle doğrudan bağlantılı olduğuna dayandığını söylemekte ve Veda Hutbesinin şöhret bulduğu 20. yüzyılda, Veda Hutbesi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunun insan hakları perspektifinden konuya yaklaştığına değinmektedir. 'Veda Hutbesi veya Bir Çeşit İnsan Hakları Beyannamesi[69]', 'Bir İnsan Hakları Beyannamesi Olarak Veda Hutbesi' ve 'İslam'da Kadın Hakları' gibi bazı başlıklara atıfta bulunan[70] Gökalp, çalışmasının ilerleyen sayfalarında şu ifadeleri kullanmaktadır:

''Batı'da doğup gelişimini uluslar arası platforma taşıyan 'insan hakları' kavramı ve buna bağlı 'bildirge'lerin akabinde, İslam dünyasının da savunmacı bir tavırla; 'İnsan haklarını 1400 küsûr sene önce Hz. Peygamber, Veda Hutbesi'nde şöylece ilan etmiştir' demek sûretiyle, hem insan haklarına dair bir 'nass' bulduğunu, hem de bu nassı böylece şöhrete kavuşturmuş olduğunu söyleyebiliriz.''[71]

Hem Hadis hem de İslam Tarihi Kaynakları'nın önemli bir kısmında Veda Hutbesi tabirinin kullanılmamış olması, Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na dair açılan başlıklarda hatta Veda Haccı ile ilgili özel olarak hazırlanan eserlerde bile[72] bu konuya özel bir bölümün ayrılmamış olması Murat Gökalp'ın fikrini desteklemektedir.[73] Zira Câhız'dan itibaren bu tabir günümüze kadar bazı kaynaklarda kullanılsa da bunun şöhret boyutunda olmadığı rahatlıkla söylenilebilir.

---

66 **İslam Mecmuası,** yıl 4, sy. III/33, 1960, s. 259.
67 **Diyanet Gazetesi,** yıl 4, sy. 34, Ocak 1972.
68 Konuyla ilgili Murat Gökalp, yaptığı çalışmasında birçok örnek vermektedir. Daha geniş açıklama için bkz. Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,** s. 131-141.
69 Ahmed Akgündüz, **İslam'da İnsan Hakları Beyannâmesi,** Osav yay. İstanbul 1997, s. 77.
70 Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,** s. 141.
71 Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,** s. 150.
72 Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Kurtubî, Haccetü'l-Veda, Beyrut 1966; İbn Kesîr, **Haccetü'l-Veda,** neşr. Mustafa Abdulvâhid, Beyrut 1986.
73 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gökalp, **İlk Dönem Hadis...,** s. 125-150.

Aslında gerek Hadis Kaynakları gerekse de İslam Tarihi Kaynakları Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda ashabına bir konuşma yaptığı yönündeki bilgiyi naketmiş; bu konuşmanın belli bir bölümüne kısmen yer vermişlerdir. Bununla beraber bu konuşmaları 'Veda Hutbesi' adı altında nakleden ve ele alan eser sayısı azdır. O halde Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbelerin kaynaklarda nakledildiğini; bununla beraber bu hutbelere 'Veda Hutbesi' tabirinin verilmesinin yaygın olmadığını söyleyebiliriz.

Buraya kadar aktardığımız ve değindiğimiz bilgiler ışığında Veda Hutbesi tabirinin hicrî üçüncü asırda ortaya çıktığını, sonraki dönem müelliflerince çok yaygın olmamakla beraber zaman zaman kullanıldığını, yirminci yüzyılda ise bu tabirin insan hakları alanındaki gelişmelerle beraber şöhrete kavuşup yaygın bir biçimde kullanıldığını söyleyebiliriz.

Çalışmamızın giriş bölümünden sonra şimdi de tezimizin birinci bölümünü teşkil eden Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerin sened tenkîdi üzerinde durmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN SENED TENKİDİ

Bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine nisbet etme ve dayandırma olarak ifade edilen isnâd, hadisi Hz. Peygamber'e nisbet ederek rivâyet etme anlamına gelmektedir.[74] Sened ise hadisi birbirine rivâyet ederek sonrakilere ulaştıran râvîlerin, tarihi sırayla zikredildikleri kısım, râvî isimleri zinciri olarak tarif edilmektedir.[75] Buna göre isnâd ile sened arasında küçük bir fark bulunmakla beraber bazen her ikisinin birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. İsnâdın çoğulu olan 'esânid' kelimesi sened kavramının çoğulu için de kullanılmaktadır.[76] Arapça'da (diğer manaları yanında) ''dirhemleri birbirinden ayırmak, bozuk olanlarını sağlamlarından seçip çıkarmak''[77] gibi anlamlara gelen 'nakd' kelimesinin karşılığı olarak hadis ıstılahında kullanılan 'tenkîd' kavramı; 'sahihlerini, zayıflarından ayırmak için hadisleri, hadis rivâyetindeki güvenilirlik derecelerini tespit etmek için sened ve metni incelemeye tabi tutmak' şeklinde ifade edilmektedir. Nakdü's-sened ve nakdü'l-metn olarak iki kısımdan oluşmakta[78] olan hadis tenkîdinin ilk kısmı olan sened tenkîdi denildiği zaman, ''senedi oluşturan râvîlerin, rivâyette güvenilirlik açısından incelemeye tabi tutulması''[79] şeklinde bir tanım anlaşılmaktadır.

---

74 Abdullah Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** Hadisevi yay. İstanbul 2006, s. 154.
75 Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** s. 279.
76 Ahmet Naim, **Hadis Usûlü ve Istılahları,** Düşün yay. İstanbul 2010, s. 72.
77 Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi,** Rağbet yay. İstanbul 2014, s. 32.
78 Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** s. 248.
79 Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** s. 249; Selçuk Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** İfav yay. İstanbul 2014, s. 116.

Hadiste sened tenkîdinin başlaması hadis ilminin cerh-tâ'dîl olarak bilinen bir diğer alt bilim dalını doğurmuştur. Hadis senedlerinde yer alan râvîlerin her birinin adalet ve zabt durumu ile birbirinden hadis rivâyet eden râvîler arasındaki ittisâl durumunun ele alındığı cerh-tâ'dîlin, başlangıçta şifâhen yürürlükte olduğu görülmektedir. Bu alanda zaman geçtikçe durumlarının bilinmesi gereken râvîler ve rivâyetlerin sayısı artmış; buna bağlı olarak cerh-tâ'dîl alanında çeşitli eserler ortaya konmaya başlamıştır.[80] Bir nevi râvî biyografileri olan bu eserler, yazıldıkları dönemden itibaren hadislerin sened tenkîdinde başvurulan ilk kaynakları teşkil etmişlerdir. Günümüzde de hadislerin Allah Rasûlü'ne aidiyetinin tespit edilmesi noktasında kendisine başvurulan ve sened tenkîdinin aşamalarından birini oluşturan cerh-tâ'dîl eserlerinden faydalanma hususu, üzerinde dikkatle durulacak adımlardan birini oluşturmaktadır. Bu açıdan yapılacak olan sened tenkîdi çalışmalarında cerh-tâ'dîlden faydalanırken bu ilmin kaideleri doğrultusunda sözkonusu eserlerden faydalanılması gerektiği[81] ve râvîler hakkında belirtilen görüşlerin ictihadî olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.[82]

Nitekim Babanzâde Ahmed Naim de eserinde cerh-tâ'dîl alimlerinin yaklaşım olarak üç kısma ayrıldığını ifade etmekte ve bunları ''Tâ'dîl hususunda katı davrananlar, müsamahakârlar ve mutedil olanlar'' şeklinde sınıflandırmaktadır.[83] Dolayısıyla hadiste sened tenkîdi yapılırken bütün bu hususların göz önünde bulundurulması gerektiğinin altı çizilmelidir.

Hadislerde doğru ve sağlıklı bir şekilde sened tenkidi yapılabilmesi için atılması gereken adımlardan biri de sözkonusu hadisin farklı senedlerini bir araya getirmek olmalıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel; 'Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece, onu anlayamazsınız. Hadisin farklı tarikleri birbirini tefsir eder' demiş; Yahyâ b. Maîn'in; ''Şayet biz bir hadisi otuz vecihten yazmazsak, onun ne ifade ettiğini anlayamazdık'' dediği nakledilmiştir.[84] Hadisin mütabî ve

---

80 Ahmet Naim, **Hadis Usûlü,** s. 349.

81 Cerh-tâ'dîl kaideleri için bkz. Ahmet Naim, **Hadis Usûlü,** s. 361-384; Halil İbrahim Kutlay, **Hadiste Sened Tenkîdi,** Elif yay. İstanbul 2015, s. 130-135.

82 Konuyla ilgili olarak bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi,** Ankara Okulu yay. Ankara 2010, s. 147.

83 Ahmet Naim, **Hadis Usûlü,** s. 359.

84 El-Bağdâdî, Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **el-Câmî' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî',** (thk.) Mahmût el-Hût, Riyâd 1403, II/212.

şâhidlerinin tespit edilmesi olarak da anlaşılabilecek bu adım, araştırılacak hadisi bütüncül bir bakış açısıyla görmeyi sağlayacaktır. Bu adım, bizim de Veda Hutbeleri ile ilgili olarak yaptığımız bu araştırmada, başvurduğumuz adımlardan bir tanesini teşkil etmektedir.

Hadis hakkında sened açısından varılan sonucu ortaya koymak sûretiyle yapılan sened tenkîdiyle beraber bir hadisin Allah Rasûlü'ne aidiyeti noktasında son sözü söylemek mümkün değildir. Zira sened kusursuz da olsa metin tenkîdi yapılmadan böyle bir sonuca ulaşmak imkansızdır. Dolayısıyla sened tenkîdi ile beraber bir hadis hakkında yapılan araştırmanın birinci kısmı; metin tenkîdinin de yapılmasıyla beraber araştırmanın ikinci kısmı tamamlanmış olacak; ancak bundan sonra hadisin Hz. Peygamber'e aid olup olmadığı noktasında bir söz söylenebilecektir.

Biz de metin tenkîdi ile ilgili söyleyeceğimiz hususları, çalışmamızın ikinci bölümüne bırakarak, araştırmamızın birinci bölümünde ele aldığımız Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin sened tenkîdine başlayacak ve her rivâyetten sonra hadisin isnâd merkezli bir sıhhat değerlendirmesini ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. HADİS KAYNAKLARINDA NAKLEDİLEN VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN SENED TENKİDİ

Çalışmamızın bu başlığı altında Hadis Kaynakları'nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler hutbelerin îrâd edildiği zamanlara göre tasnif edilerek verilecek ve bu rivâyetler tasnif edilen her bir başlık altında sahabi râvîsine göre dizayn edilecektir. Konuyla ilgili daha önce yüksek lisans çalışması yapan Murat Gökalp'ın da araştırmasında aynı yöntemi takip ettiğini belirtebiliriz. Bununla beraber onun îrâd edilen hutbelerle ilgili bütün rivâyetleri incelemediği, rivâyetler arasından bazılarını seçerek sened tenkîdini sadece bunlarla sınırlandırdığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda her bir başlığın sonunda sened tenkîdi ile ulaşılan sonuçlar rakamsal olarak ifade edilmiş ve sonuç olarak Hadis Kaynakları'nda geçen Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin genel bir isnâd analizi yapılmıştır. Çalışmamızı Gökalp'ın tezinden ayıran diğer bir noktanın da bu husus olduğunu ifade edebiliriz.

Konuyla ilgili olarak Sedat Tuna tarafından hazırlanan tezde rivâyetlerin sened tenkîdinin yapılmadığı ve bu yönüyle tezimizin bu başlığıyla ortak bir yönünün olmadığını söyleyebiliriz. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde yer yer bu iki teze değineceğimizi ve aradaki benzerlik ve farklara temas edeceğimizi belirtmek isteriz.

1.1.1. Terviye Günü Öncesi (7 Zilhicce) Hutbesi

Allah Rasûlü'nün, hâc menâsikinin başlangıç günü olan Zilhicce'nin sekizinci günü[85] olarak bilinen Terviye gününden bir gün önce yani Zilhicce'nin yedinci gününde hutbe îrâd ettiğine dair kaynaklarımızda İbn Ömer'den nakledilen bir rivâyet bulunmaktadır. Hutbenin içeriğine dair geniş bir bilginin yer almadığı bu rivâyet; İbn Hüzeyme (311/924)'nin Sahîh'inde ve Hâkim en-Nîsâbûrî (405/1014)'nin Müstedrek'inde bulunmaktadır. İbn Hüzeyme'nin rivâyeti şu şekildedir:

İbn Hüzeyme→Ahmed b. Ebî Sürayc er-Râzî→Amr b. Mücmi'→Mûsâ b. Ukbe→Nâfî'→İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

''Rasûlullah (a.s.), Terviye gününden bir gün önce insanlara hutbe verdi ve onlara (Hacc) menâsikleri hakkında bilgi verdi.''[86]

Hâkim'in, aynı metinle tahrîç ettiği rivâyetin isnâdı ise; 'Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Celûdî → Muhammed b. İsmail b. Mihrân → Muhammed b. Yusuf → Ebû Kurrâ → Mûsâ b. Ukbe' şeklindedir. İsnâdın geri kalan kısmı İbn Hüzeyme rivâyetinin isnâdı ile aynıdır.[87]

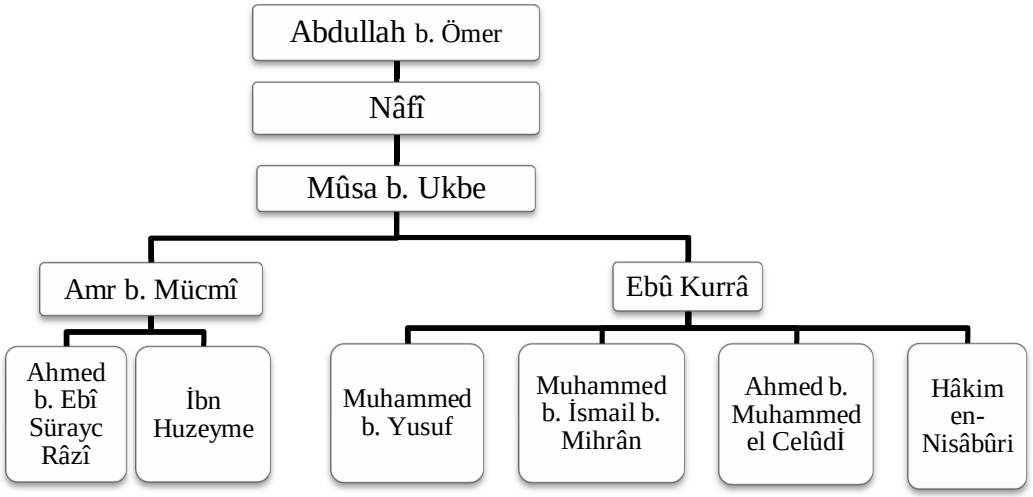
Abdullah b. Ömer'den tahrîç edilen rivâyetleri böylece aktardıktan sonra şimdi de her iki rivâyetin isnâd şemasını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını ele almaya çalışacağız.

---

85 Salim Öğüt, ''Terviye'', **DİA**, İstanbul 2011, c. 40, s.520-521.

86 İbn Hüzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, **Sahîh,** (thk.) Muhammed Mustafa el-Azâmî, Beyrut 1390/1970, IV/245.

87 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî, el-**Müstedrek Ale's-Sahîhayn,** y.y. ts. I/460.

İbn Ömer'den tahrîç edilen rivâyetlerin müşterek râvisi Mûsâ b. Ukbe'dir. Hadisi ondan Amr b. Mücmi' ve Ebû Kurrâ adında iki râvî almış ve hadis bu iki tarîkle rivâyet edilmiştir. Burada öncelikle müşterek râvîye kadar olan râvîler ele alınacak; daha sonra İbn Hüzeyme ve Hâkim'in isnâdda ayrıştıkları râvîlerin cerh-ta'dîl durumları incelenecektir.

Bilindiği gibi hadis usulünde sahabiler, muhaddisler tarafından âdil sayılmakta; onların Hz. Peygamber adına yalan söylemeyecekleri kabul edilmektedir. Bunun dışında unutma ve yanılma gibi beşerî vasıflarda ise hiç şüphesiz onlar da masum değildir. Bu nedenle biz râvîlerin cerh-tâ'dîl durumlarını incelerken sahabî râvîler hakkında bilgi vermeyecek sadece onların hakkında bilgi sunan bazı kaynaklara dipnotta atıfta bulunmakla iktifa edeceğiz.

Ortak Râvîler: Abdullah b. Ömer.[88]

Nâfi Ebû Abdullah (?-120): Hadis tenkitçileri onun sikâ, hafız ve sebt olduğunu belirtmektedir.[89]

Musa b. Ukbe Ebû Muhammed (?-135): Nâfi'den hadis rivâyetleri bulunmaktadır.[90]Hadis münekkitleri, onun sikâ, sebt, salih olduğu yönünde

[88] İbn Sa'd, **Tabâkât,** IV/142; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/289, 290; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemalüddin Yusûf b. Abdurrahman, **Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl,** (thk.) Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1982-1992, XV/332; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, **Tehzîbü't-Tehzîb,**Dâru'l-Fikr 1406/1986, IV/181.

[89] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl,**et-Tarîhu'l-Kebîr,**y.y. ts. VIII/84; İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, **es-Sikât,**(thk.) Şerafeddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, 1395/1975, V/467; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/303, 304; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/369.

değerlendirmede bulunmaktadır.[91] İbn Mâin'in, genel olarak onun sikâ olduğunu; fakat bazı hadislerinde zayıflık bulunduğunu söylediği nakledilmektedir.[92]

İbn Hüzeyme'nin Râvîleri

Amr b. Mücmî Ebu'l-Münzir (?-?): Ebû Hâtim, hadislerinin zayıf olduğunu söylemekte[93]; İbn Hıbbân, hata ettiğini ifade etmektedir.[94] İbn Adiyy, Amr b. Mücmî'nin bütün rivâyetlerinin zayıf olduğunu ve onun rivâyetlerine ittibâ edilemeyeceğini ifade etmektedir.[95]

Ahmed b. Ebî Sürayc er-Râzî Ebû Cafer: Hadis münekkitleri onun sikâ, sebt ve sadûk olduğunu söylemektedir.[96]

Hâkim'in Râvileri ve Cerh-Ta'dîl Durumları

Mûsa b. Târık (Ebû Kurrâ): Hadis münekkitleri genel olarak onu sikâ, sadûk ve me'mûn olarak kabul etmektedir.[97] Ebû Hâtim, Ebû Kurrâ'nın hadislerinin yazılabileceğini fakat hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir.[98] Bununla beraber ondan gelen başka bir nakilde kendisinin Ebû Kurrâ'yı sıdk mahallinde gördüğü ifade edilmektedir.[99] Ebû Kurrâ hakkında hadis münekkitlerinin genel olarak tâ'dîl ifadelerini kullanmış olmaları ve Ebû Hâtim'den onunla ilgili nakledilen ikinci görüşü göz önünde bulundurulduğunda Ebû Kurrâ'dan tahrîç edilen hadislerin makbul olarak değerlendirilebileceğini ifade edebiliriz.

Muhammed b. Yusuf ez-Zebîdî Ebû Humme (?-?): Ebû Kurrâ'dan hadis rivâyetinde bulunmuştur.[100]İbn Hıbbân, onu Sikât'ında zikretmekte ve hatalarının bulunduğunu ifade etmektedir.[101]

---

[90] İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman, **Kitâbü'l-Cerh ve't-Tâ'dîl** I-IX, Beyrut 1271/1952, VIII/154; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/405; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/115; İbn Hacer, **Tehzîb,**, X/321.

[91] İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillah, Ma'rîfetü's-**Sikât,** II/305; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/154.

[92] İbn Hacer, **Tehzîb**, X/321.

[93] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/265.

[94] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/230.

[95] İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî, **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl,** V/131.

[96] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/56; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/38; Zehebî, **Kâşif,** I/196; İbn Hacer, **Tehzîb**, I/39.

[97] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/148; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/159; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/80; Zehebî, **Mîzân,u'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,** IV/207; İbn Hacer, **Tehzîb**, X/312.

[98] Zehebî, **Mîzân,**IV/207.

[99] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/148.

[100] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/104; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/65; İbn Hacer, **Tehzîb**, X/474.

Muhammed b. İsmail b. Mihrân (?-295): Muhammed b. Yusuf ez-Zebîdî'den hadis rivâyetinde bulunmuştur.[102]Cerh-ta'dîl âlimleri tarafından genel olarak sikâ ve me'mûn olarak kabul edilen Muhammed b. İsmail'in, ömrünün son altı yılında bir hastalığa yakalandığı; bu hastalık döneminde kendisinden alınan hadislerin zayıf olduğu ifade edilmektedir.[103] Kendisinden tahrîç edilen hadislerden hangilerinin bu dönemde nakledildiği ise belirtilmemiştir. Genel olarak sikâ kabul edilen bu râvînin başka rivâyetlerle desteklenen hadislerinin bizce sahîh olarak değerlendirilebileceği mümkündür.

Ahmed b. Muhammed b. Cafer (?-?): Hâkim'in isnâdında yer alan bu râviyle ilgili olarak, yaptığımız çalışmada herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Terviye gününden bir gün önce yani Zilhicce ayının yedinci gününde yapılan hutbe ile ilgili, İbn Hüzeyme'nin senedinde yer alan râvilerden Amr b. Mücmi'nin zayıf olarak kabul edildiğini ve isnâdın bu nedenle zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Hâkim isnâdında yer alan râvilerin ise hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ahmed b. Muhammed b. Cafer dışında genel olarak sikâ olduğunu; isnadda ittisal açısından bir kopukluk bulunmadığını söyleyebiliriz. Hâkim hadisle ilgili olarak yaptığı değerlendirmesinde; hadisin isnâdının sahîh olduğunu, fakat Buhârî (256/870) ve Müslim (261/875)'in, hadisi tahrîç etmediğini söylemekte; Zehebî Hâkim'in yaptığı bu değerlendirmeye muvafakât etmektedir.[104] Biz de Zehebî'nin bu muvafakâtına katıldığımızı ve rivâyetin isnâd açısından sahîh olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2. Arefe Günü (9 Zilhicce Cuma) Hutbesi

Çalışmamızda Arefe günü hutbesi ile ilgili Allah Rasûlü'nden toplamda on iki sahabiden tahrîç edilen rivâyetlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerden en meşhuru ise Câbir b. Abdullah'dan nakledilen rivâyetlerdir. Şimdi sırasıyla bu rivâyetleri aktaracak ve isnâd açısından sıhhât durumlarını inceleyeceğiz.

1.1.2.1. Câbir b. Abdullah Rivâyeti

Hz. Peygamber'in hutbeleriyle ilgili en fazla bilgi elde ettiğimiz ve Allah Rasûlü'nün haccını anlatan Câbir b. Abdullah rivâyeti, metin olarak gayet uzun olup,

---

[101] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/104.
[102] Zehebî, **Mîzân,,** III/485; a.mlf. **el-Muğnî fi'd-Duafâ,**(thk.) Nureddin Itr, tsz. II/556.
[103] Zehebî, **Mîzân,,** III/485; a.mlf.**el-Muğnî** II/556; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askâlânî, **Lisânü'l-Mîzân,**,Beyrut 1406/1986, V/81.
[104] Hâkim, **Müstedrek**, I/460.

hadis kaynaklarının birçoğunda bulunmaktadır. Biz rivâyetin sadece Arefe Günü hutbesini içeren kısmını ele alacak, rivâyetin öncesi ve sonrasında hutbe dışında Efendimizin haccına dair sunulan bilgileri atlayarak aktarmaya çalışacağız. Konuyla ilgili ilk rivâyet İbn Ebî Şeybe (235/849)'nin şu rivâyetidir.

İbn Ebi Şeybe →Hatim b. İsmail→Cafer b. Muhammed→babası→Cabir'den rivayet etmektedir:

''… Hz. Peygamber daha sonra Urâne Vadisi'ne geldi ve burada insanlara bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız, kendi aranızda; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Câhiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabî'a b. Hâris'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü. Câhiliye devrinin faizi de kaldırılmıştır. Faizlerimiz arasında kaldırdığım ilk faiz, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizidir. Faizin her çeşidi kaldırılmıştır.

Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü sizler, onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Yataklarınıza başka bir kimseye ayak bastırmamaları, ki bundan hoşlanmazsınız, sizin kadınlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yapmaları takdirde zarar vermemek şartıyla onları dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makul ölçülerde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini karşılamanızdır. Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Size beni soracaklar, ne diyeceksiniz?

(Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! diye üç defa tekrarladılar…''[105]

Aynı hadisi; Abd b. Humeyd (249/863)[106], İbn Ebî Şeybe; Darimî (255/869)[107], İsmail b. Ebân; Müslim[108], İbn Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrahim; İbn

[105] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797.

Mâce (273/887)[109], Hişâm b. Ammâr; Nesâî (303/915)[110], İbrahim b. Hârun; İbn Hüzeyme[111], Muhammed b. Velîd → Yezîd → Muhammed b. Yahya→Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî ; İbn Hıbbân (354/965)[112] Abdullah b. Muhammed b. Selem→Hişâm b. Ammâr ve Hasan b. Süfyân→İbn Ebî Şeybe[113] vasıtasıyla Hatim b. İsmail'den rivâyet etmektedir. Ebû Avâne (316/929), hadisi Hatim'den; Ebû Davud→en-Nüfeylî→Osman b. Ebî Şeybe→Hişâm b. Ammâr ve Süleyman b. Abdurrahman; Muhammed b. Hayûye→İshâk; Ebû Ömer Hümeydî b. Mistâm→ Nüfeylî olmak üzere üç farklı tarikle nakletmektedir.[114]

Müslim, rivâyetin bir benzerini Ömer b. Hafs→babası Hafs b. Ğıyâs[115]; Tirmizî (279/892) ise Nasr b. Abdurrahman el-Kûfî→Zeyd b. Hasan el-Enmâtî aracılığıyla Cafer'den rivâyet etmektedir. Tirmizî, bu konuda Ebû Zer el-Ğıfârî, Ebû Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Erkâm ve Hüzeyfe b. Esed'den başka rivâyetlerin de bulunduğunu zikretmekte ve bu rivâyetin bu isnadla hasen-garîb olduğunu belirtmektedir.[116]

Taberânî (360/971), hadisi, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî → Nasr b. Abdurrahman el-Veşşâ → Zeyd b. Hasan el-Enmâtî → Cafer b. Muhammed → babası Muhammed → Câbir isnadı ile tahrîç etmektedir. Hutbenin kısa bir bölümünü içeren bu rivâyete göre Hz. Peygamber: ''Ey İnsanlar! Size sımsıkı sarıldığınız müddetçe sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Bunlar: Allah'ın Kitabı ve ehli beytimdir.'' buyurmaktadır.[117]

Câbir b. Abdullah'dan tahrîç edilen rivâyetleri böylece aktardıktan sonra şimdi de bu rivâyetlerin isnâd ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını ele almaya çalışacağız.

[106] Abd b. Humeyd, **Müsned,** 1/341.
[107] Darîmî Menâsik 34 (1/375).
[108] Müslim Hac 147 (I/886).
[109] İbn Mâce, Menâsik 84 (2/1022).
[110] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** 5/375.
[111] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** 4/251.
[112] İbn Hıbbân, **Sahîh,** 4/310.
[113] İbn Hıbbân, **Sahîh,** 9/253.
[114] Ebû Avâne, **Müsned,** 2/368-369.
[115] Müslim, Hac 148 (I/892).
[116] Tirmizî, Menâkib 31 (V/662, 663).
[117] Taberânî, **Kebîr**, III/66.

CABİR
Muhammed
Cafer b. Muhammed
Zeyd b. Hasan El-Enmâfî
Nasr b. Abdurrahman El-Kûfî
Tirmizî
Hafs b. Ğıyas
Ömer b. Hafs b. Ğıyas
Suleyman b. Abdurrahman
Osman b. Eb Şeybe
En-Nufeyli
Ebu Davud
Hişam b. Ammar
İbn Mâce
İbn Ebr Şeybe
Hasan b. Sufyen
Abdullah b. Muhammed b. Sehan
İbn Hibbân
Abd b. Humeyd
Hatim b. İsmail
İshâk b. Raheyh
Müslim
Muhammed b. Hayüye
Ebu Ömer Hüneydi b. Müslim
Ebû Avane
Abdullah b. Muhammed En-Nufeyli
Muhammed b. Yahya
Yezid
Muhammed b. Velid
İbn Hüzeyme
İbrahim b. Harun
Nesâî
İsmail b. Ebân
Darimî

Câbir'den gelen rivâyetlerin birçoğu kendisinden rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetle ilgili olarak elimizdeki ilk yazılı kaynak ise İbn Ebî Şeybe'nin el-Musannef'idir. Şimdi de rivâyetin sened ağında yer alan –öncelikle- ortak râvîlerin, daha sonra da tarîklerin ayrıştığı râvîlerin cerh-ta'dil durumlarını açıklamaya çalışacağız.

Ortak Râvîler: Câbir b. Abdullah:[118]

Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebû Cafer el-Bâkır (?-114): Kendisinden, oğlu Cafer ve başkaları hadis rivâyetinde bulunmuştur.[119] Hadis münekkitleri onun sikâ olduğunu söylemekte; ilmi ve hadisinin çok olduğunu belirtmektedir.[120]

Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebû Abdullah el-Hâşimî (80-148):[121] İbn Mâin, İmam-ı Şâfî ve Ebû Hâtim onun sikâ olduğunu söylemektedir.[122] Sâcî, sadûk ve me'mûn olduğunu; sikâ râvîlerin ondan rivâyet etmesi durumunda hadisinin müstakim sayılacağını belirtmektedir.[123] İbn Adiyy ise onun sikâ ve me'mûn olduğunu, babasından önemli rivâyetlerinin bulunduğunu, İbn Cüreyc, Şu'be gibi sikâ âlimlerin ondan rivâyette bulunduğunu ifade etmektedir.[124] İbn Hıbbân'a göre çocukarından nakledilen rivâyetleri ile ihticâc edilmez, bunun dışındaki rivâyetleri ile ihticâc edilebilir. Zira çocukları tarafından nakledilen rivâyetlerinde münker hadisler çoktur.[125] Yahyâ b. Saîd el-Kattân onun hakkında 'kezûb değildir' derken[126]; İbn Sa'd onun hadislerinin çok olduğunu fakat onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir.[127] Zehebî, Buhârî dışındaki âlimlerin onun hadisini hüccet olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.[128] Onun hakkındaki cerh-ta'dîl

---

[118] İbn Hıbbân, **Sikât,** III/51; el-Bâcî, **et-Ta'dîl ve'l-Cerh,** I/455; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Isbehânî, **Ma'rifetü's-Sahâbe,**(thk.) Adil b. Yusuf el-Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998, II/529; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/37.

[119] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/320; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/26; Buhârî, **Tarîh**, I/183; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/311; Zehebî, **Tezkirâ,** I/93.

[120] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/320; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/348; İbn Hacer, **Tehzîb**, IX/312.

[121] İclî es-**Sikât,** I/270; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/487; Buhârî, Târîh, II/198; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/131; Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl,** V/74; İbn Hacer, **Tehzîb,**, II/88.

[122] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/487; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/77; İbn Hacer, **Tehzîb**, ıı/88.

[123] İbn Hacer, **Tehzîb**, II/89.

[124] İbn Adiyy, **el-Kâmil…,**II/131.

[125] İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/131.

[126] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/77.

[127] İbn Hacer, **Tehzîb**, II/89.

[128] Zehebî, **Mîzân,,** I/414.

âlimlerinin bütün bu değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere, hadisin isnadında yer alan Cafer b. Muhammed'in hadisleri ile ihticâc edilebileceği yönü ağırlık kazanmaktadır. İbn Adiyy'in dediği gibi birçok sikâ âlimin onu hüccet olarak kabul edip hadislerini alması onun sikâ olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca İbn Hıbbân'ın çocuklarından nakledilen rivâyetleri dışındaki hadisleriyle ihticâc edilebileceğini belirtmesinden hareketle de kendisinin Veda Hutbesi ile ilgilibu rivâyetinin kabul edilebileceğini göstermektedir. Zira bu rivâyetlerde kendisinden hadisi nakleden râvî tarîklerin çoğunda Hâtim b. İsmâîl'dir.

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Hâtim b. İsmâîl Ebû İsmâîl el-Medenî (?-187): Cafer b. Muhammed'den hadis rivâyetinde bulunmuştur.[129]İbn Sa'd ve İclî onun sikâ ve me'mûn olduğunu söylemekte; İbn Hanbel ise kitabının sahîh olduğunu belirtmektedir. Nesâî'den gelen onunla ilgili iki değerlendirme 'leyse bihi be's' ve 'leyse bi'l-kaviyy' şeklindedir. İbnü'l-Medînî ise onun Cafer'den aldığı mürsel hadisleri müsned olarak rivâyet ettiğini belirtmektedir.[130] Bütün bu değerlendirmelerle beraber kütüb-i sitte âlimlerinin, Hâtim'den hadis tahrîç ettikleri ve onunla ihticâc ettikleri görülmektedir.[131]

Müslim'in Râvîleri: Sened ağımızda da görüldüğü üzere Müslim, Câbir b. Abdullah'dan üç farklı isnâd ile hadisi nakletmektedir. Şimdi onun bu üç isnâdında yer alan râvîleri tek tek değerlendirip her üç isnâdın sıhhât derecesini ortaya koymaya çalışacağız.

İshâk b. İbrahim b. Mahled b. Rahûye el-Mervezî el-Hanzalî (161-238): Buhârî'nin hocası olarak da bilinen İshâk b. Rahûye, sikâ, hafız ve hüccet olarak kabul edilmektedir.[132]

---

[129] Buhârî, **Tarîh,** III/77; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/210; İbn Hacer, **Tehzîb**, II/110; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/187.
[130]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/187-190; İbn Hacer, **Tehzîb**, II/110-111.
[131]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/190; Zehebî, **Siyer,,** VIII/518.
[132]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/209; İbn Hıbbân, Sikât VIII/115; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/373; Zehebî, **Tezkirâ,,** II/17; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/191.

Hafs b. Ğıyâs b. Talk b. Muâviye Ebû Ömer (?-194):[133]Hadis münekkitleri, onun hakkında; sikâ, me'mûn, sebt gibi değerlendirmelerde bulunmaktadır.[134] Münekkitlerin onunla ilgili görüşlerinin ortak noktası, Hafs'ın kadılıktan önceki rivâyetlerin çoğunun ve kadılıktan sonra ise sadece kitabından yaptığı rivâyetlerin sahîh olduğu yönündedir.[135]

Ömer b. Hafs b. Ğıyâs Ebû Hafs (?-222): Buhârî, Müslim, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'â gibi muhaddisler ondan hadis rivâyet etmişlerdir.[136] Hadis münekkitleri, onun hakkında sikâ ve sadûk olduğu yönünde ta'dîl ifadelerini kullanmaktadırlar.[137] Bununla beraber İbn Hıbbân bazen hatalarının olabileceğini söylemektedir.[138]

İbn Mâce'nin Râvîleri: İbn Mâce, hadisi Hişâm b. Ammâr aracılığı ile Hâtim b. İsmaîl'den nakletmektedir. Hâtim ve öncesindeki râvîlerin cerh-ta'dîl durumları daha önce ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir. Dolayısıyla sadece Hişâm b. Ammâr'ın cerh-ta'dîl durumuna bakılacaktır.

Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Ebân (?-245): Kendisinden Buhârî, Ebû Davûd, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Hâtim, Ebû Zür'â gibi tanınan muhaddisler hadis rivâyet etmektedir.[139]Hadis münekkitlerinin çoğunluğu onun sikâ ve sadûk olduğunu belirtmektedir.[140] Darâkutnî, Hişâm'ın hadis ilmindeki yerinin büyük olduğunu söylemektedir.[141] Bununla beraber onun hakkında la be'se bih, leyse bi'l-kezûb gibi ifadeler de bulunmaktadır.[142] Zehebî'nin Hişâm ile ilgili olarak yaptığı değerlendirme bu açıdan kayda değerdir. O, Hişâm'ın ulemadan biri olduğunu, onun

---

[133]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/389; Buhârî, **Tarîh,** II/370; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/185; İbn Hıbbân, **Sikât** VI/200; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/56; Zehebî, **Kâşif,** I/343.

[134]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/389; İclî, **Sikât,** I/310; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/60-62; Zehebî, **Mîzân,,** I/567; İbn Hacer, **Tehzîb,** 358.

[135]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/62; Zehebî, **Kâşif,** I/343; İbn Hacer, **Tehzîb**, II/358.

[136] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/413; Buhârî, **Tarîh,** VI/150; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/103; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/445; Zehebî, **Kâşif,** II/57.

[137]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/103; İclî, **Sikât,** II/164; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/305; İbn Hacer, **Tehzîb,**, VII/382.

[138] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/445.

[139] Buhârî, **Tarîh** VIII/199; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/66; İclî, **Sikât,** II/332; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/233; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/242.

[140]İclî, **Sikât,** II/332; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/247; Zehebî, **Mîzân,,** IV/302; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân,,** VII/419.

[141]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/248; Zehebî, **Tezkirâ,**,II/30; amlf. **Mîzân,,** IV/302; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/47.

[142]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/247, 248; Zehebî, **Mîzân,,** IV/302; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/47.

sözüne itibâr edilip değer verilmesi gerektiğini belirtmekte ve Hişâm hakkındaki cerh ifâdelerini *'muhaddis ulemadan bazıları diğer bazılarını zaman zaman tenkîtedebilmiştir, bunları cerh olarak değerlendirmemek lazım'* diyerek Hişâm'ın güvenilirliğini ortaya koymaktadır.[143]

Tirmîzî'nin Râvîleri:Zeyd b. Hasan Ebu'l-Hüseyn el-Enmâtî el-Kûfî (?-?): Cafer b. Muhammed'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis işitenler arasında Nasr b. Abdurrahman bulunmaktadır.[144] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim, onun münkiru'l-hadîs olduğunu ifade etmektedir.[145] Zehebî, onun Cafer-i Sâdık'tan zayıf rivâyetlerinin bulunduğunu söylemektedir.[146] Dolayısıyla Tirmîzî'nin isnâdında yer alan bu râvî zayıf olup, hadisleri hüccet değildir.

Nasr b. Abdurrahman b. Bekâr en-Nâcî Ebû Süleyman el-Kûfî (?-248): Kendisinden Tirmîzî, İbn Mâce, İshâk b. İbrahim ve Taberî gibi isimler hadis naklinde bulunmuşlardır.[147]Cerh-tadîl âlimleri, onun sikâ ve şeyh olduğunu söylemektedir.[148]

Nesâî'nin Râvîleri: İbrahim b. Hârun el-Belhî el-Âbid (?-?): Hâtim b. İsmâîl'den rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Nesâî'nin ismi de yer almaktadır.[149] Hadis münekkitleri onu sikâ olarak kabul etmektedir. Nesâî'den, onun hakkında nakledilen iki rivâyetinden biri sikâ; diğeri ise la be'se bih şeklinde vârid olmuştur.[150]

İbn Hüzeyme'nin Râvîleri: İbn Hüzeyme ile rivâyetin ikinci müşterek ismi olan Hâtim b. İsmâil arasında dört râvî ismi yer almaktadır. Şimdi sırasıyla bu dört râvînin, isnâd tenkidi açısından cerh-ta'dîl durumları ele alınacaktır.

---

[143] Zehebî, **Mîzân,,** IV/304.
[144]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/314; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/50; Zehebî, **Mîzân,,** II/102; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/350.
[145]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/50; Zehebî, **Mîzân,,** II/102.
[146] Zehebî, **Kâşif,** I/416.
[147]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/217; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/350; Zehebî, **Kâşif,** II/319; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/382.
[148]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/350; Zehebî, **Kâşif,** II/319; İbn Hacer, **Tehzîb**, X/382.
[149]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/230; Zehebî, **Kâşif,** I/226; İbn Hacer, **Tehzîb**, I/153.
[150]İbn Hacer, **Tehzîb**, I/153.

Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Nüfeyl Ebû Câfer en-Nüfeylî (?-234): Hadis münekkitleri onu sikâ, me'mûn, mutkîn ve hüccet olarak kabul etmektedir.[151]

Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid ez-Zühlî Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî (?-258): Kendisinden Müslim dışındaki kütüb-i sitte müellifleri hadis rivâyetinde bulunmuştur.[152]Sikâ, sebt, sadûk ve mutkîn biri olarak kabul edilmektedir.[153]

Yezîd: Yaptığımız araştırmada İbn Hüzeyme'nin Câbir rivâyetinde naklettiği sened ağında yer alan Yezîd ismindeki râvînin kimliğini tespit edemedik.

Muhammed b. Velîd b. Abdülhamîd el-Berrî (?-250): Kendisinden Buhârî, Müslim, İbn Mâce, İbn Hüzeyme gibi muhaddisler hadis nakletmişlerdir.[154] Hadis münekkitlerinin değerlendirmesi onun sikâ ve sadûk olduğu yönündedir.[155]

İbn Hıbbân'ın Râvîleri: İbn Hıbbân, Arefe günü hutbesi ile ilgili rivâyeti, İbn Ebî Şeybe aracılığı ile Hâtim b. İsmâil'den rivâyet etmektedir. İbn Hıbbân'ın diğer isnâdlardan ayrıştığı iki râvî ismi bulunmaktadır. Şimdi de bu râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarını ele almaya çalışacağız.

Hasan b. Süfyan b. Âmir Ebu'l-Abbâs eş-Şeybânî (?-303): Kendisinden İbn Hüzeyme ve İbn Hıbbân gibi muhaddisler hadis rivâyet etmiştir.[156] Hadis kaynaklarında onun hakkında sebt ve sadûk ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.[157]

---

[151] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/159; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/356; Zehebî, **Tezkirâ,** II/22; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/91, 92.

[152]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/115; Zehebî **Kâşif,** II/229; a.mlf. **Tezkirâ,**,II/88; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/452.

[153]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/115; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/628; Zehebî, **Tezkirâ,**, II/87; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/455.

[154]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/113; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/120; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/591; İbn Hacer, **Tehzîb**, IX/445.

[155]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/592; İbn Hacer, **Tehzîb**, IX/445.

[156] Zehebî, **Tezkirâ,,** II/197; **Siyer,** XIV/157; Ebû Bekr Muhammed b. Abdulğani el-Bağdâdî, **et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd,**(thk.) Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1408; I/230.

[157] Zehebî, **Tezkirâ,,** II/197.

Abdullah b. Muhammed b. Selm b. Hübeyb el-Firyâbî (?-310): Zehebî, İbn Hıbbân'ın onu sikâ olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Kendisi de onu imam, muhaddis ve sikâ olarak kabul ettiğini söylemektedir.[158]

Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak Câbir b. Abdullah rivâyetinin ilk senedi diyebileceğimiz İbn Ebî Şeybe'nin isnâdındaki râvîlerle ilgili şunları söyleyebiliriz:

Bu isnâdda yer alan beş râvî arasından Cafer b. Muhammed ile Hâtim b. İsmâîl hakkında ta'dîl ifadelerinin yanı sıra bazı cerh ifadeleri de bulunmaktadır. Bununla beraber gerek haklarındaki ta'dîl ifadelerinin cerh ifadelerine göre daha fazla ve daha kuvvetli olması, gerekse de birçok sikâ âlimin, onların hadisleri ile ihticâc ediyor olması onların güvenilirliklerini kuvvetlendirmektedir. Nitekim Buhârî dışındaki kütüb-i sitte müellifleri de genel olarak onların hadislerini eserlerine almıştır. Bu nedenle Câbir'den gelen rivâyetin ilk senedi olarak verdiğimiz İbn Ebî Şeybe isnâdını sahîh olarak değerlendirmek mümkündür.

Hadisin, Abd b. Hümeyd, Müslim'in ilk iki isnâdı, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hüzeyme ve İbn Hıbbân isnâdlarının da sahîh olduğu görülmektedir. Müslim'in üçüncü isnadında yer alan Hafs b. Ğıyâs ve onun oğlu Ömer b. Hafs ile ilgili münekkitlerin yaptığı değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, Hafs b. Ğıyâs ile ilgili bazı cerh ifadelerinin bulunduğu görülmektedir. Müslim'in bu rivâyetinin gerek Hafs b. Ğıyâs hakkındaki cerh, gerekse de metnindek diğer sahîh rivâyetlerde yer almayan ziyadesi sebebiyle zayıf olarak kabul edilebileceğini göstermektedir. Tirmîzî'nin isnadında yer alan Zeyd b. Hasan'ın, hadis münekkitlerince zayıf olarak kabul edildiğini; aynı zamanda hadisin metninde diğer sahîh rivâyetlere metin açısından bir muhalefetin bulunduğunu; dolayısıyla hadisin bu tarîkinin isnâd yönünden zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2.2. Câbir b. Semûre Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel (241/855), Müsned'inde Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak nakletmektedir:

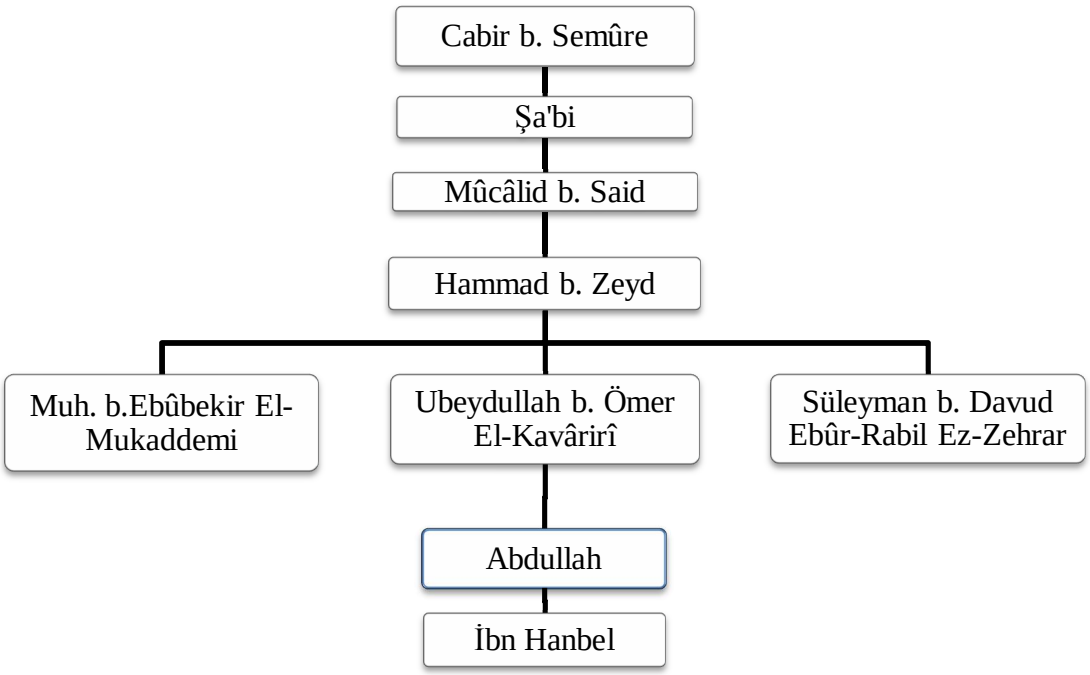
[158] Zehebî, **Siyer,**, XIV/306.

Abdullah→Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî Süleyman b. Davud ve Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî ve Muhammed b. Ebû Bekr el-Mukaddemî→Hammâd b. Zeyd→Mücâlid b. Saîd→Şâbî→Câbir b. Semûre'den rivâyet etmektedir:

''Hz. Peygamber (a.s.), Arafât'ta bize hutbe îrâd etti. -Hadisin isnadında yer alan râvilerden olan el-Mukaddemî ise 'Rasûlullah'ı Minâ'da hutbe îrâd ederken işittim' demiştir.- Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî'nin rivâyeti şöyle devam etmektedir: Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: On iki melik dönemi boyunca bu iş, güçlü ve apaçık olarak devam edecektir. Râvî: Bundan sonra insanlar gürültü yapıp konuştular. Bu nedenle ben, Hz. Peygamber'in, كُلُّهُمْ (hepsi) demesinden sonra ne dediğini anlamadım. Babama; 'Ey babacığım, كُلُّهُم kelimesinden sonra Hz. Peygamber ne söyledi? diye sordum. O da; كُلُّهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ (hepsi Kureyş'tendir) dediğini söyledi.

Kavârirî, hadisinde şöyle dedi: 'Onlara muhalefet eden zarar veremez' veya 'onlardan ayrılanlar on iki tanesi melik oluncaya kadar zarar veremez.''[159]

Câbir b. Semûre'den tahrîç edilen rivâyeti aktardıktan sonra şimdi de bu rivâyetin isnâd ağını verecek ve râvîlrinin cerh-tâ'dîl durumlarını ele alacağız.

[159] İbn Hanbel, **Müsned,** 34/476.

Câbir b. Semûre b. Cenâde b. Cündeb b. Huceyr (?-74):[160]

Âmir b. Şerâhîl b. Abd b. Şâbî Ebû Amr (?-107): Kendisinden İsmail b. Ebî Hâlid, Saîd b. Amr, A'meş, Katâde ve Mücâlid b. Saîd başta olmak üzere birçok muhaddis hadis rivâyet etmiştir.[161] Sikâ, sebt, mutkin ve hâfız olarak kabul edilmektedir.[162]

Mücâlid b. Saîd b. Umeyr Ebû Saîd el-Hemedânî el-Kûfî (?-144): Şa'bî başta olmak birçok muhaddisten hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden Hammâd b. Zeyd gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.[163] Hadis münekkitlerinin, onun hakkında câizu'l-hadîs, hasenü'l-hadîs[164], leyse bi şey', leyse bi'l-kaviyy[165], vâhi'l-hadîs ve zayıf[166]' gibi kavramları kullandıkları görülmektedir. Genel olarak hadislerinde gevşeklik bulunduğu, hadislerine itibâr edilemeyeceği, hadislerinin hüccet sayılmadığı gibi değerlendirmeler de Mücâlid hakkında cerh-ta'dîl âlimleri tarafından yapılan değerlendirmelerdendir.[167] İbn Adiyy'in, Mücâlid'in rivâyetlerinin tamamının gayr-ı mahfûz olduğunu söylemektedir.[168] Bütün bu değerlendirmelerden hareketle Mücâlid'in zayıf bir râvî olup, hadislerine itibâr edilmeyeceğini söyleyebiliriz.

Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrâk Ebû İsmâîl el-Ezdî (98-179):[169] Önde gelen muhaddislerden olan Hammâd b. Zeyd sikâ, sebt, hüccet, hâfız olarak kabul edilmekte ve hadiste imâm olarak vasıflandırmaktadır.[170]

---

[160] Buhârî, **Tarîh** II/205; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/493; İbn Hıbbân, **Sikât**, III/52; Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe,** II/544;İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/160.

[161] Buhârî, **Tarîh,** VI/450; İclî, **Sikât,** II/12; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/322; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/185; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/29, 33; Zehebî, **Kâşif,** I/522;; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/57.

[162] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/185; Zehebî, **Tezkirâ,** I/63; İbn Hacer, **Tehzîb**, V/60.

[163] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/349; Buhârî, **Tarîh** VIII/9; İclî, **Sikât,** II/264; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/361; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/219, 221; Zehebî, **Mîzân,,** III/438; a.mlf. **Kâşif,** II/239; İbn Hacer, **Tehzîb**, X/36, 37.

[164] İclî, **Sikât,** II/264.

[165] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/361; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/37.

[166] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/361; Zehebî, **Mîzân,,** III/439.

[167] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/361; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/221, 223; Zehebî, **Mîzân,,** III/439; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/37.

[168] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/422.

[169] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/137; İbn Hıbbân, **Sikât**, VI/217; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/239;Zehebî, **Kâşif,** I/349; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/10.

[170] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/137; Zehebî, **Tezkirâ,** I/167; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/10.

Muhammed b. Ebî Bekr b. Ali el-Mukaddemî (?-234): Hammâd b. Zeyd'den hadis işittiği; kendisinden Buhârî, Müslim, Nesâî gibi imamların hadis aldığı nakledilmektedir.[171] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sadûk ve sebt olduğunu belirtmektedir.[172]

Ubeydullah b. Ömer b. Meysere Ebû Saîd el-Kavârirî (150-235): Hammâd b. Zeyd ve Ebû Avâne'den hadis rivâyet ettiği; kendisinden Buhârî ve Müslim gibi imamların hadis aldığı nakledilmektedir.[173] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ ve mahalluhu's-sıdk olduğunu ifade etmektedir.[174]

Ebu'r-Rabi' ez-Zehrânî Süleyman b. Dâvûd (?-234): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Rahûye gibi isimler yer almaktadır.[175] İbn Mâin, Ebû Hâtim, Ebû Zürâ' ve Zehebî gibi cer-ta'dîl âlimleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[176]

Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ebû Abdurrahman (213-290):[177]Hadis münekkitleri onun sikâ, sebt, hafız ve hüccet olduğunu söylemektedir.[178]

Câbir b. Semûre hadisinin râvîleri ile ilgili olarak yapılan bu değerlendirmelere baktığımız zaman; isnâdında yer alan Mücâlid b. Saîd dışındaki râvilerin tamamının güvenilir kabul edildiğini görmekteyiz. Mücâlid b. Saîd hakkındaki cerh-ta'dîl ifadeleri ise onun, hadiste zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu hadisin, hem Mücâlid b. Saîd'in cerhi; hem de konuyla ilgili Veda Hutbesi kapsamında nakledilen diğer rivâyetlerin metni ile muhalefetinden dolayı

---

[171] Buhârî, **Tarîh** I/49; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/534, 535; Zehebî, **Kâşif,** II/160; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/69.

[172]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/213; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/85; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/536; Zehebî, **Kâşif,** II/160; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/69.

[173]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/350; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/327; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/405; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/130; Zehebî, **Kâşif,** I/685; a.mlf. **Tezkirâ,** II/21; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/36.

[174]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/327; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/405; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/133.

[175]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/307; Buhârî, **Tarîh,** IV/11; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/113; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/423; Zehebî, **Tezkirâ,,** II/42; a.mlf. **Kâşif,,** I/459.

[176]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/113; Zehebî, **Tezkirâ,,** II/42; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/167.

[177]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/285; Zehebî, **Tezkirâ,** II/173; a.mlf. **Kâşif,** I/538; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/125.

[178] Zehebî, **Tezkirâ,,** II/173; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/125.

zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Zira gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbesi ile ilgili nakledilen rivâyetlerin hiçbirinde, Câbir b. Semûre'den nakledilen bu rivâyette yer alan 'on iki melik dönemi' gibi bir ifadeden bahsedilmediği görülmektedir.

1.1.2.3. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

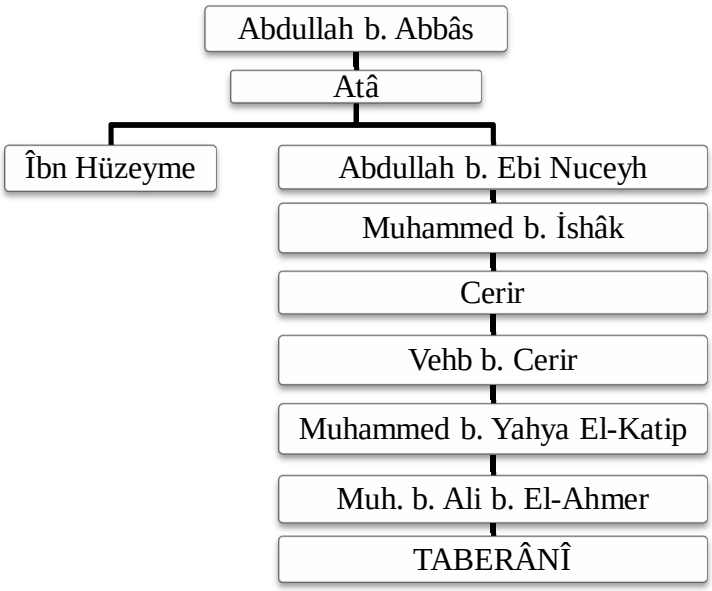
İbn Hüzeyme, hadisi Atâ-İbn Abbas tarikiyle nakletmektedir. Rivâyetin metni şu şekildedir:

''Rasûlullah (a.s.), o gün koyunları ashabı arasında paylaştırdı. Sa'd b. Ebî Vakkas unutarak hayvanı kendi kendine boğazladı. Rasûlullah Arafat'ta vakfettiği zaman, Rabîa b. Ümeyye b. Halef'e emretti, o da bineğinin önünde duracak şekilde ayağa kalktı. Hz. Peygamber: 'Ey İnsanlar, bu ayınızın hangi ay olduğunu biliyor musunuz?' yüksek sesle sor, buyurdu. (İnsanlar) Mukaddes aydır, dediler. 'Bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? (İnsanlar) Mukaddes beldedir, dediler. 'Bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?' (İnsanlar) el-Haccü'l-Ekber'dir, dediler. Rasûlullah (a.s.) buyurdu: Muhakkak ki Allah, bu ayınızı, bu beldenizi ve bu gününüzü mukaddes kıldığı gibi kanlarınızı ve mallarınızı mukaddes (dokunulmaz) kılmıştır.' Rasûlullah, haccını îfa etti. Arafat'ta vakfettiği zaman; 'burası, (hacc için) vakfedilecek yerdir, Arâfat'ın tamamı vakfe yeridir' buyurdu…''[179]

Tâberânî, hadisin benzerini Mû'cemu'l-Kebîr'inde Muhammed b. Ali b. el-Ahmer el-Basri→Muhammed b. Yahya el-Katiî'→Vehb b. Cerîr→babası Cerîr→Muhammed b. İshâk→Abdullah b. Ebî Nüceyh→Atâ→İbn Abbâs isnâdı ile rivâyet etmektedir.[180]

Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak Abdullah b. Abbâs'tan tahrîç edilen rivâyetleri aktardık. Şimdi de bu rivâyetlerin isnâd ağını verecek ve hadisin isnâdında yer alan râvîleri cerh-tâ'dîl açısından incelemeye çalışacağız.

[179] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/298.
[180] Tâberânî, **Kebîr,** XI/172.

Yukarıdaki isnâd ağından da anlaşılacağı gibi Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen rivâyetin müşterek râvîsi Atâ b. Ebî Rebâh'tır. İbn Hüzeyme, hadisi Atâ'dan nakletmekte ve kendisi ile Atâ arasındaki râvîyi düşürmüş görünmektedir. Biz öncelikle her iki isnâdın ortak râvîleri olan Abdullah b. Abbâs ve Atâ b. Ebî Rebâh'ın cerh-ta'dîl durumlarını ele alacak; daha sonra Taberânî'nin İbn Hüzeyme'den ayrıştığı râvîleri inceleyeceğiz.

Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib (?-68):[181]

Atâ b. Ebî Rebâh Ebû Muhammed (27-114): Tabiîn tabakasından olan Atâ b. Ebî Rebâh'tan Abdullah b. Ebî Nüceyh hadis rivâyet etmiştir.[182] Hadis münekkitleri Atâ'nın sebt, hüccet ve sikâ olduğunu kabul etmektedir.[183]

Taberânî'nin Râvîleri

Abdullah b. Ebî Nüceyh Ebû Yesâr (?-137): Kendisinden hadis alanlar arasında Şu'be ve Muhammed b. İshâk gibi isimler yer almaktadır.[184] İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Hanbel, İclî, İbn Hıbbân ve Ebû Zürâ' er-Râzî'ye göre Abdullah b. Ebî

[181] Bkz. İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/630, 631; Zehebî, **Siyer,,** III/331-359; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I/284, 285.
[182] Buhârî, **Tarîh** VI/463; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/386; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/330; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/198; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/69, 75; Zehebî, **Tezkirâ,,** I/75.
[183] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/330; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/179.
[184] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/483; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/203; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/5; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/221.

Nüceyh sikâdır.[185] İbn Ebî Hâtim onun, 'salihu'l-hadîs' olduğunu söylemekte[186]; Nesâî'nin, onu tedlîs yapanlar arasında zikrettiği belirtilmektedir.[187] İbn Sa'd, onun hakkında 'sikâdır, hadisi çoktur fakat kaderîdir' şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.[188] Zehebî İbnü'l-Medînî'den nakledilen 'Sıhâh erbâbı onunla ihticâc ettiler' sözünü burada muhtemelen onun hakkında yaptığı tâ'dîle yönelik değerlendirmesini desteklemesi amacıyla eserinde nakletmektedir.[189]

Bütün bu naklettiklerimizden sonra anlaşılan şu ki, Abdullah b. Ebî Nüceyh kaderî veya mutezilî olmakla suçlanmış ve tedlis yaptığı belirtilmiştir. Onun kaderî ve mutezilî olduğuna yönelik değerlendirmeler kanaatimizce Abdullah b. Ebî Nüceyh'in hadislerinin sıhhâtini etkileyecek bir cerh olmaktan uzaktır. Cerh-tâ'dîl kaynaklarında râvîler hakkında sıkça görülen bu tarz itikâdî görüşlerle ilgili değerlendirmelerin daha çok dönemin mezhebi tartışmalarının etkisi altında oluştuğunu ve özellikle muhteva açısından itikada dair bilgi içermeyen rivâyetlerde bu şekildeki cerhlerin isnâdın sıhhatine zarar vermeyeceği düşüncesinde olduğumuzu ifade edebiliriz. Bu nedenle Abdullah b. Ebî Nüceyh'in sikâ olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünde olduğumuzu belirtebiliriz. Nitekim hadis otoriteleri de, kendisinden hadis rivâyetinde bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Muhammed b. İshâk b. Yesâr Ebû Bekr (80-151): Kendisinden Abdullah b. Saîd, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Cerîr b. Hazım gibi isimler hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.[190] Hadis münekkitlerinden bazıları; onun hakkında sikâ, sadûk, hadiste emirü'l-mü'minin, sebt gibi ta'dîl ifadelerini kullanırken[191]; münekkitlerin bazıları ise zayıf, leyse bihi be's, leyse bi'l-kaviyy gibi cerh ifadelerini kullanmaktadır.[192] Cerh-ta'dîl kaynaklarında onunla Mâlik b. Enes arasında geçen birbirini karşılıklı tenkît etme münakâşası meşhurdur. İbn Hıbbân; Mâlik b. Enes'in kendisini hadis yönünden tenkît etmediğini, kendisinin bizzat İbn İshâk hakkında

[185]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/483; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/203; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/5; Zehebî, **Siyer,** VI/125; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/49.
[186]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/203.
[187]İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/50.
[188]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/483.
[189] Zehebî, **Siyer,,** VI/126.
[190]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/32; 1İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/191; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/380; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/405-411; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/34-40.
[191]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/321; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/193; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/384, 385; Zehebî, **Tezkirâ,,** I/130; İbn Hacer, **Tehzîb,**, IX/36, 37.
[192]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/422; Zehebî, **Mîzân,,** III/468, 469; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/36, 37.

'sadûktur' dediğini belirtmektedir.[193] Ebû Hâtim; onun hadisinin yazılabileceğini söylemektedir.[194] Zehebî, eserinde onunla ilgili değerlendirmeleri naklettikten sonra onun, hasenü'l-hadîs ve sadûk olduğu; infirâd ettiği hadisleri arasında menâkirinin bulunduğu, hadis âlimlerinin onunla ihticâc ettiği değerlendirmesinde bulunmaktadır.[195] Kanaatimizce İbn İshâk hakkındaki değerlendirmeler, onun teferrüd etmediği hadislerinde genel olarak hasen derecesinde kabul edilebileceğini ortaya koymaktadır. İbn İshâk'ın teferrüd ettiği rivâyetler ise hüccet olarak kabul edilemeyecek nakiller olarak değerlendirilmelidir.

Cerîr b. Hâzım b. Zeyd b. Abdullah el-Ezdî (?-170): İbn İshâk'tan hadis almıştır. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbnü'l-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân-ı Sevrî gibi isimler bulunmaktadır.[196]Hadis münekkitlerinin onun hakkında yaptığı değerlendirmeler; onun hadiste sadûk ve leyse bihi be's derecesinde olduğunu ortaya koymaktadır.[197] İbn Adiyy ise, onun Katâde'den aldıkları hadisler dışında müstakîmü'l-hadîs ve sâlih olduğunu belirtmektedir.[198] Zehebî de Katâde'den menâkirinin bulunduğunu ifade etmektedir.[199]

Vehb b. Cerîr Ebu'l-Abbâs (130-206): Babası Cerîr'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden İbn Hanbel, İbnü'l-Medînî, Bindâr ve Ali b. Harb gibi isimler hadis rivâyet etmişlerdir.[200]Cerh-tâ'dîl âlimleri; onun, sikâ, salihu'l-hadîs ve sebt olduğunu belirtmektedir.[201] Hadis münekkitlerinden Nesâî ise onun hakkında leyse bihi be's ifadesini kullanmaktadır.[202]

Muhammed b. Yahya b. Ebî Hâzım Ebû Abdullah el-Katiî' (?-253): Hadis rivâyet ettiği râvîler arasında Vehb b. Cerîr de bulunmaktadır.[203] Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk ve salihu'l-hadîs olduğunu belirtmişlerdir.[204]

---

[193]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/380, 381.
[194]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/384.
[195] Zehebî, **Mîzân,,** III/475.
[196] Buhârî, **Tarîh** II/213; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/144; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/524; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/62.
[197]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** I/136; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/144; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/526, 527; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/60, 61.
[198]İbn Hacer, **Tehzîb,** II/61.
[199] Zehebî, **Mîzân,,** I/392.
[200]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/298; Buhârî, **Tarîh** VIII/169; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/228; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/121, 122; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/142.
[201]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/28; Zehebî, **Tezkirâ,,** I/245; a. mlf. **Mîzân,,** IV/351; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/141.
[202] Zehebî, **Tezkirâ,,** I/246; **Siyer,** IX/443.
[203]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/609; Zehebî, **Kâşif,** II/229; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/449.

Muhammed b. Ali b. el-Ahmer (?-?): Taberânî'nin kendisinden birçok hadis aldığı Muhammed b. Ali hakkında cerh-tâ'dîl kaynaklarında herhangi bir değerlendirme ve Muhammed b. Yahyâ'dan hadis aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İbn Hüzeyme rivâyetinde yer alan isnâdın ittisâl açısından munkatı olduğu görülmektedir. Zira Atâ b. Ebî Rebâh'ın vefat tarihi 114, 117 tarihleri olarak geçmektedir. İbn Hüzeyme'nin ise 223 yılında doğduğu, 311 yılında vefat ettiği nakledilmektedir. Dolayısıyla İbn Hüzeyme ile Atâ arasında en az iki râvînin hazfedildiğini söyleyebiliriz. İsnâd bu haliyle muallak bir rivâyet olup zayıf olarak kabul edilmelidir. Taberânî'nin isnâd ağında yer alan Muhammed b. Ali'nin Muhammed b. Yahya el-Katiî'den hadis aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Dolayısıyla bu rivâyet de İbn Hüzeyme rivâyetinde olduğu gibi senedindeki inkitadan dolayı zayıf bir rivâyettir.

1.1.2.4. Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

İbn Mâce→İsmâîl b. Tevbe→Zafer b. Süleyman→Ebû Sinan→Amr b. Mürre→Abdullah b. Mes'ûd:

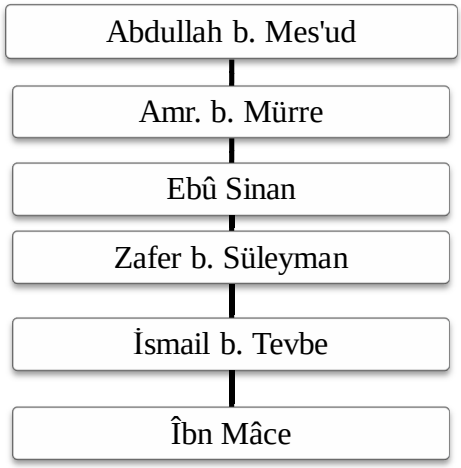
''Rasûlullah (a.s.), Arafât'ta kesik kulaklı devesinin üstünde olduğu halde şöyle buyurdu: 'Bu günün hangi gün, bu ayın hangi ay ve bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? Ashâb: Mukaddes bir gün, mukaddes bir ay ve mukaddes bir beldedir, dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

Dikkat ediniz, bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz nasıl mukaddes ise mallarınız ve kanlarınız da aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır. Haberiniz olsun ki sizi havzın başında bekleyeceğim ve (başka ümmetlere karşı) sizin çokluğunuzla övüneceğim. (Sakın çok günah işleyerek) Yüzümü kara çıkartmayın! Dikkat ediniz, ben bir kısım insanları (ahirette) kurtaracağım; bir kısmı içinse elimden bir şey gelmeyecektir. (İşte o bir kısmı için) Ya Rabbi! Onlar benim ashâbım, diyeceğim.

[204]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/124; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/106; Zehebî; **Kâşif,**, II/229; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/449.

Bunun üzerine Allah-u Teâlâ ise; sen, onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun, diyerek karşılık verecektir.’’[205]

Abdullah b. Mes’ûd’dan tahrîç edilen rivâyetin isnâd ağı ve râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumları şu şekildedir.

Abdullah b. Mesûd Ebû Abdurrahman (?-32):[206]

Amr b. Mürre b. Abdullah b. Târık Ebû Abdullah el-Kûfî (?-116): Mansûr, A’meş ve Ebû Sinân gibi isimler ondan hadis nakletmişlerdir.[207] Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk ve me’mûn olduğunu ifade etmektedir.[208] Tedlîs yaptığına dair yapılan birtakım tenkîdlere İbn Hacer cevap vermiş ve onun tedlîs yapmadığını belirtmiştir.[209]

Ebû Sinân Saîd b. Sinân eş-Şeybânî (?-?): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Zâfer b. Süleyman da bulunmaktadır.[210] Cerh-ta’dîl âlimlerinden kendisi hakkında sikâ ve sadûk ifadelerini kullananların yanında[211]; leyse bihi be’s,

[205] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[206] İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/302; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Ğâbe,** I/671; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV/233; İsmail Cerrahoğlu, ‘Abdullah b. Mes’ûd’ **DİA**,Ankara 1988, s. 114-117.
[207] İbn Sa’d, **Tabâkât,** VI/315; Buhârî, **Tarîh** VI/368; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/183; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XXII/232; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/89.
[208] Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XXII/234; Zehebî, Tezkîrâ I/91; **Kâşif,** II/88; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/89.
[209] İbn Hacer, **Lisân**, VII/327.
[210] İbn Sa’d, **Tabâkât,** VII/380; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** X/492; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/40.
[211] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-Tâ’dîl,** IV/27; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** X/494; Zehebî, **Mîzân,,** II/143.

leyse bi'l-kaviyy gibi ifadeleri kullananlar da bulunmaktadır.[212] İbn Hanbel, onun salih bir kişi olduğunu fakat hadiste kuvvetli olmadığını söylemektedir.[213] İbn Adiyy, eserinde onun hakkında yapılan değerlendirmelere temas ettikten sonra Ebû Sinân'dan gelen garib hadislerin bulunduğunu; fakat bu durumun kizbinden değil isnâd ve metinlerdeki vehminden kaynaklandığını söylemektedir.[214] Bu değerlendirmeler ışığında onun rivâyetlerinin sahîh olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Zafer b. Süleyman Ebû Süleyman el-Kahsetânî (?-?): Kendisinden Ebu'n-Nadr ve İsmâîl b. Tevbe gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.[215] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim mahalluhu's-sıdk olduğunu[216]; İbn Hıbbân ise sıdkıyla beraber ğalatının çok, vehminin geniş olduğunu söylemektedir.[217] Buhârî, mürsel hadislerinin[218]; Nesâî ise Mâlik'ten naklettiği hadisler arasında münker rivâyetlerin bulunduğunu ifade etmektedir.[219] İbn Adiyy; hadislerinin zayıf olmakla beraber yazılabileceğini, rivâyetlerinin sened ve metin açısında maklûb olduğunu ve hepsine ittiba' edilemeyeceğini ifade etmektedir.[220] Zafer b. Süleymân hakkında yapılan bu değerlendirmelerden hareketle onun, hadiste kuvvetli olmadığı ve vehminden dolayı zayıf sayıldığını ifade edebiliriz.

İsmâîl b. Tevbe b. Süleyman b. Zeyd Ebû Süleyman (?-247): Kendisinden hadis nakleden isimler arasında İbn Mâce, Ebû Hâtim ve Ebû Zürâ' gibi muhaddisler bulunmaktadır.[221]Ebû Hâtim onun sadûk olduğunu söylemekte;[222] İbn Hıbbân, onun müstakîmu'l-hadîs olduğunu belirtmektedir.[223]

---

[212]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/494; Zehebî, **Mîzân,,** II/143.
[213] Zehebî, **Kâşif,**, II/143.
[214]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/362.
[215]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/267; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/262.
[216]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/624.
[217]İbn Hacer, **Tehzîb,** III/263.
[218] Buhârî, **Tarîh,** III/456.
[219]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/269.
[220]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/232.
[221]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/162; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/54; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/250.
[222]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/162.
[223]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/102.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında İbn Mâce'nin Abdullah b. Mesûd'dan naklettiği rivâyetin isnâdında yer alan Ebû Sinân ve Zâfer b. Süleymân'ın cerhedildiğini; bu nedenle rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğunu belirtebiliriz.

1.1.2.5. Addâ' b. Hâlid Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Vekî'→Abdülmecîd Ebû Amr→el-'Addâ' b. Hâlid b. Hevze:

''Hz. Peygamber ile beraber Veda Haccı'nda hacc yaptım. Onu, bineğinin üzerinde ayakta olduğu halde şöyle buyurduğunu gördüm: Bu ay, hangi aydır? Bu belde hangi beldedir? Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir. Teblîğde bulundum mu?

Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[224]

İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği bu rivâyette hutbenin hangi gün yapıldığına dair bir bilgi bulunmamakta; fakat Ahmed b. Hanbel'in, Müsned'inde tahrîç ettiği rivâyette, Addâ' rivâyetinde zikredilen hutbenin, Hz. Peygamber'in Arafât hutbesi olduğu açıkça tasrîh edilmektedir. İbn Hanbel'in bu rivâyeti, şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel→Yunus→Ömer b. İbrahim el-Yeşkurî→Abdülmecîd b. Ukaylî→Addâ' b. Hâlid el-Kilâbî:

''Rasûlullah'ın (a.s.), Arefe gününde bineğinin üzerinde ayakta olduğu halde, sesinin en yüksek tonuyla şöyle buyurduğunu gördüm:… Hadisin devamı yukarıdaki rivâyet ile aynıdır.[225]

Tâberânî, hadisin benzerini Ali b. Abdülazîz → el-Minhâl b. Behr → Abdülmecîd b. Ebî Yezîd → Addâ' b. Hâlid isnâdı ile rivâyet etmektedir.[226]

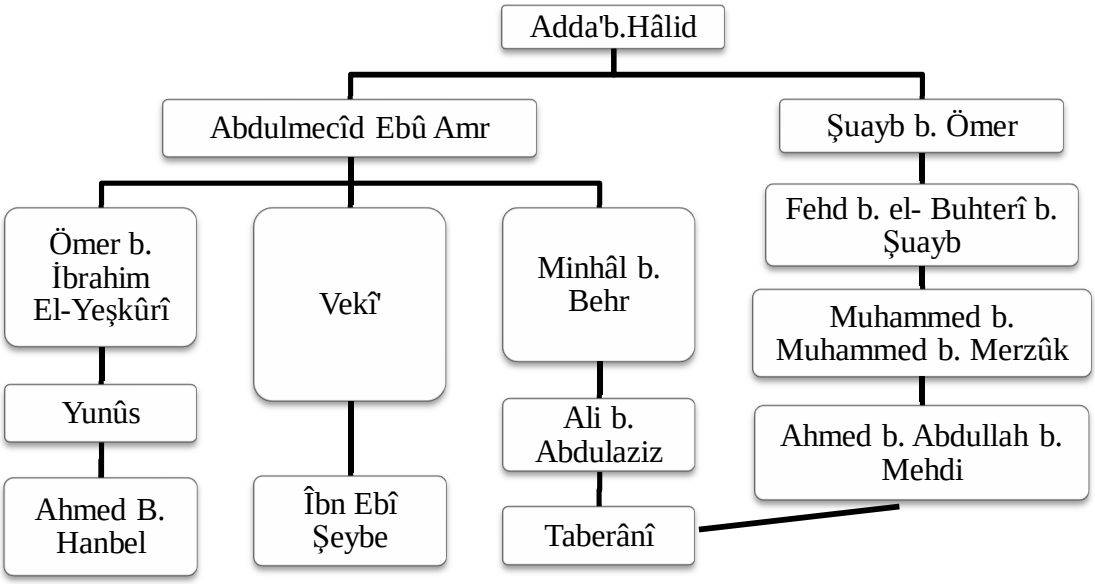
[224] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27.
[225] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447.
[226] Tâberânî, **Kebîr,** XI/18.

Taberânî'nin tahrîç ettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir:

Taberânî→Ahmed b. Abdullah b. Mehdî Ebû Abdullah el-Kâdî Ramehurmûzî→Muhammed b. Muhammed b. Merzûk→Fehd b. el-Buhterî b. Şuayb b. Ömer b. el-Ezrâk →Şuayb b. Ömer→Addâ' b. Hâlid:

Taberânî'nin lafız ve anlam açısından yukarıdaki iki rivâyetten farklı olan bu rivâyeti çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.[227]

Addâ' b. Hâlid'den tahrîç edilen rivâyetleri böylece aktarmış olduk. Şimdi de ondan tahrîç edilen rivâyetlerin isnâd ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl açısından durumlarını incelemeye çalışacağız.

Yukarıda sened ağından da görüldüğü üzere Addâ' b. Hâlid'den tahrîç edilen bu rivâyet, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî tarafından tahrîç edilmektedir. Her üç rivâyetin isnâdında bulunan müşterek râvî, hadisi Addâ' b. Hâlid'den rivâyet eden Abdülmecîd b. Vehb'dir. Sırasıyla bu üç musannifin önce müşterek râvîlerini; daha sonra da her birinin ayrıştığı râvîleri ve cerh-ta'dîl durumlarını ele almaya çalışacağız.

[227] Taberânî, **Kebîr,**XVIII/12, 13.

Addâ' b. Hâlid b. Hevze b. Hâlid (?-?):[228]

Abdülmecîd b. Ebî Yezîd Ebû Amr el-Ukaylî (?-?): Addâ' b. Hâlid'den hadis işittiği vekendisinden hadis rivâyet edenler arasında Hammâd b. Zeyd, Osman b. Ömer ve Vekî' b. Cerrâh gibi isimler bulunmaktadır.[229] Sikâ ve salihu'l-hadîs olduğu belirtilmektedir.[230]

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Vekî' b. Cerrâh b. Melîh b. Adiyy (129-197): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel gibi muhaddisler bulunmaktadır.[231] Hadis münekkitleri onun sikâ, hafız, mutkin, hüccet ve sebt olduğunu belirtmektedir.[232]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Ömer b. İbrahim el-Yeşkûrî: İsnâdımızda yer alan Ömer b. İbrahim'in kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ahmed b. Hanbel'in râvîlerini ele alan el-İkmâl'de, onun meçhûl olarak kabul edildiği görülmektedir.[233] İbn Hacer de eserinde ondan bahsederek 'Tanınmıyor, meçhûldür. Fakat ben onun Ömer b. İbrahim el-Abdî olduğunu düşünüyorum' ifadesini kullanmaktadır.[234] Bu durumda Ömer b. İbrahim el-Yeşkûrî hakkında iki noktadan hareket edebiliriz; el-Abdî'den farklı birisi olarak kabul etmemiz durumunda onun meçhûl olduğunu söylememiz doğru olacaktır. İbn Hacer'in onunla ilgili düşüncesini doğru kabul etmemiz durumunda kaynaklarda Ömer b. İbrahim el-Abdî hakkındaki değerlendirmelere bakmamız gerekecektir. Bizce kendilerinden hadis aldığı hocaları ve talebeleri göz önünde

---

[228]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/51; İbn Abdiberr, **el-İstiâb,** I/383; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/758; Zehebî, **Kâşif,** II/15.

[229] Buhârî, **Tarîh** VI/109; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/130; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/276; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/341.

[230]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/277; Zehebî, **Kâşif,** I/662; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/341.

[231]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/394; Buhârî, **Tarîh** VIII/179; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/562; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/462-465; Zehebî, **Kâşif,** II/350; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/109.

[232]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/394; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/38; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/562; Zehebî, **Tezkirâ,,** I/223.

[233] Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî, **el-İkmâl fî Zikri Men Lehu Rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed Mine'r-Ricâl Sivâ Men Zükirâ fi Tehzîbi'l-Kemâl,**neşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, y.y. 1409/1989, I/304.

[234] İbn Hacer, el-Askâlânî, **Ta'cîlü'l-Menfeâ b. Zevâid-i Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa,**(thk.) İkrâmullah İmdâdü'l-hakk, I-II, Beyrut 1996, II/36.

bulundurulduğunda İbn Hacer'in görüşünün doğru olma ihtimali yüksek görünmektedir. Onunla ilgili bilgi ve değerlendirmeler ise şu şekildedir:

Katâde ve Abdülmecîd el-Ukaylî'den hadis rivâyetinde bulunmuş; kendisinden de Yûnus ve Halîl adlı râvîler hadis rivâyet etmiştir.[235] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Mâîn ve İbn Hanbel onu sikâ olarak değerlendirmekte; İbn Hıbbân ise onun hata ettiğini ve bazen sikâlara muhalif hadis rivâyet ettiğini söylemektedir.[236] Ebû Hâtim, hadislerinin yazılabileceğini fakat kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ömer b. İbrahim'in teferrüd ettiği hadislerde hüccet sayılmadığı ve özellikle Katâde'den olan rivâyetlerinde menâkirinin bulunduğu nakledilmektedir.[237] Onun hakkında yapılan bu değerlendirmeler ışığında Ömer b. İbrahim'in hadislerinin sahîh olarak kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Yûnus: Ömer b. İbrahim el-Yeşkûrî'den yaptığı bu rivâyetle bilinen Yûnus'la kimin kastedildiği bilinmemekte ve meçhûl olarak kabul edilmektedir.[238]

Taberânî'nin Râvîleri

Minhâl b. Behr Ebû Seleme el-Basri el-Ukaylî (?-220): Hammâd b. Seleme ve Abdülmecîd el-Ukaylî'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden hadis nakledenler arasında Amr b. Ali ve Ali b. el-Medînî bulunmaktadır.[239]Cerh-ta'dîl âlimlerinden olan Ebû Hâtim, onun sikâ olduğunu söylemekte[240]; İbn Adiyy ise onun leyyîn olduğunu belirtmektedir.[241] 'Leyyîn' olarak cerhedilen râvînin tâ'dîle yakın olduğu, Darâkutnî'nin bu ifadeyi râvînin adalet vasfını yok etmeyecek, dolayısıyla rivâyetin reddini gerektirmeyecek kadar hafif bir cerh olarak tanımlaması[242] ve Ebû Hâtim'in kendisini sikâ olarak kabul etmesi göz önünde bulundurulduğunda Minhâl b. Behr'den nakledilen rivâyetlerin makbul sayılması gerektiğini ifade edebiliriz.

---

[235]İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/373.
[236]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/446.
[237]İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/373.
[238] İbn Hacer, **Ta'cîlü'l-Menfea…,** II/398.
[239] Buhârî, **Tarîh** VIII/12; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/357; Ukaylî, **el-Muğnî fi'd-Duafâ**, II/679; Zehebî, **Mîzân,,** IV/191; İbn Hacer, **Lisân,** VI/103.
[240]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/357.
[241]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/331; Zehebî, **Mîzân,,** IV/191.
[242] Emin Aşıkkutlu, 'Leyyîn', **DİA,** İstanbul 2003, s. 168-169.

Ali b. Abdülaziz b. Merzebân Ebu'l-Hasan el-Beğâvî (190-286): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Taberânî ve Ebu'l-Kâsım el-Beğâvî bulunmaktadır.[243]Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk ve hüsnü'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[244]

Şuayb b. Ömer el-Ezrâk: Şuayb b. Ömer hakkında cerh-tâ'dîl kaynaklarında pek bilgi bulunmadığı görülmektedir. Onun hakkında kaynaklarda nakledilen tek bilgi ninesi Ümmü Salih'ten hadis aldığı; kendisinden ise Mu'la b. Esed'in hadis rivâyetinde bulunmuş olduğudur.[245] Dolayısıyla bu râvînin meçhûlu'l-hâl olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Fehd b. el-Buhterî b. Şuayb b. Ömer b. el-Ezrâk (?-?): Yaptığımız araştırmada temel ricâl kaynaklarında onun hakkında bir bilgi bulunmadığı tespit edilmiştir. Sadece Mizzî, senedin bir sonraki râvîsi olan Muhammed b. Muhammed b. Merzûk'un biyografisinde, onun adını Muhammed b. Muhammed'in hadis aldığı hocaları arasında zikretmektedir.[246] Dolayısıyla Taberânî'nin isnâdında yer alan bu râvînin de meçhul olduğunu söyleyebiliriz.

Muhammed b. Muhammed b. Bükeyr Merzûk el-Bâhilî (?-248): Fehd b. el-Buhterî'den hadis işittiği nakledilmektedir.[247] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Ebû Hâtim onun sadûk olduğunu belirtmiş[248]; İbn Hıbbân onu Sikât'ına almış[249]; Hatîb Bağdâdî ise onun sikâ olduğunu söylemiştir.[250] Kendisi hakkında bizim ulaşabildiğimiz tek cerh ifadesi İbn Adiyy'e aittir. O, Muhammed b. Muhammed b. Merzûk'un leyyîn olduğunu söylemektedir.[251] Bununla beraber onun yaptığı bu cerhin yukarıda da değindiğimiz gibi tâ'dîle yakın en hafif cerh ifadelerinden biri olduğunu ifade edebilir ve Muhammed b. Muhammed'in sikâ olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

---

[243]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/477; Zehebî, **Siyer,** XIII/348; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/316; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, **Meğâni'l-Ahyâr fî Şerh-i Ricâl-i Meğâni'l-Âsâr,** III/413.
[244]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/196; Zehebî, **Siyer,,** XIII/348; İbn Hacer, **Lisân,** IV/241; **Tehzîb,** VII/316.
[245]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/350.
[246]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/378.
[247]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/378, 379; Zehebî, **Kâşif,,** II/215.
[248]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/379.
[249]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/125.
[250]İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/382.
[251]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/291.

Ahmed b. Abdullah b. Mehdî Ebû Abdullah el-Kâdî Ramehurmûzî (?-?): Yaptığımız araştırmada kendisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Yukarıda aktardığımız bilgilerden hareketle İbn Ebî Şeybe rivâyetinin isnâd açısından muttasıl ve râvîlerinin güvenilir olduğunu, dolayısıyla hadisin sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivâyetin ise isnâd açısından zayıf olduğunu söyleyebiliriz. İsnâdın zayıf sayılmasının sebebi meçhûl râvîleri içermesinden kaynaklanmaktadır.

Taberânî'nin ilk rivâyeti isnâd açısından hasen; ikinci rivâyeti ise isnâdında meçhul râvîlerin bulunması sebebiyle zayıf bir rivâyettir.

1.1.2.6. Ümmü'l-Husayn Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Vekî'→Şû'be→Yahyâ b. Hüsayn→Ümmü'l-Husayn: Hz. Peygamber'in (a.s.) Arafât'ta hutbe îrâd ederken 'Başınıza Habeşli bir köle tayin edilse bile Allah'ın Kitabı'nı üzerinize kâim kıldıkça onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz' buyurduğunu işittim.[252]

İbn Hanbel, hadisi İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetindeki aynı isnâd ve metinle tahrîç etmektedir.[253]

İshâk b. Rahûye→Vekî'→Şu'be→Yahya b. Hüsayn→ninesi Ümmü'l-Husayn'dan rivâyet etti: Hz. Peygamber'i Arafât'ta hutbe verirken işittim, şöyle buyuruyordu:

''Başınıza kulağı kesik Habeşli bir köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın dinini kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.''[254]

İshâk b. Râhuveyh, hadisin benzerini Ubeydullah b. Musa→İsrâîl→Ebû İshâk aracılığıyla Yahya Hüsayn'dan rivâyet etmektedir.[255]

---

[252] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,**XII/214.
[253] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** LXV/238.
[254] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[255] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/243.

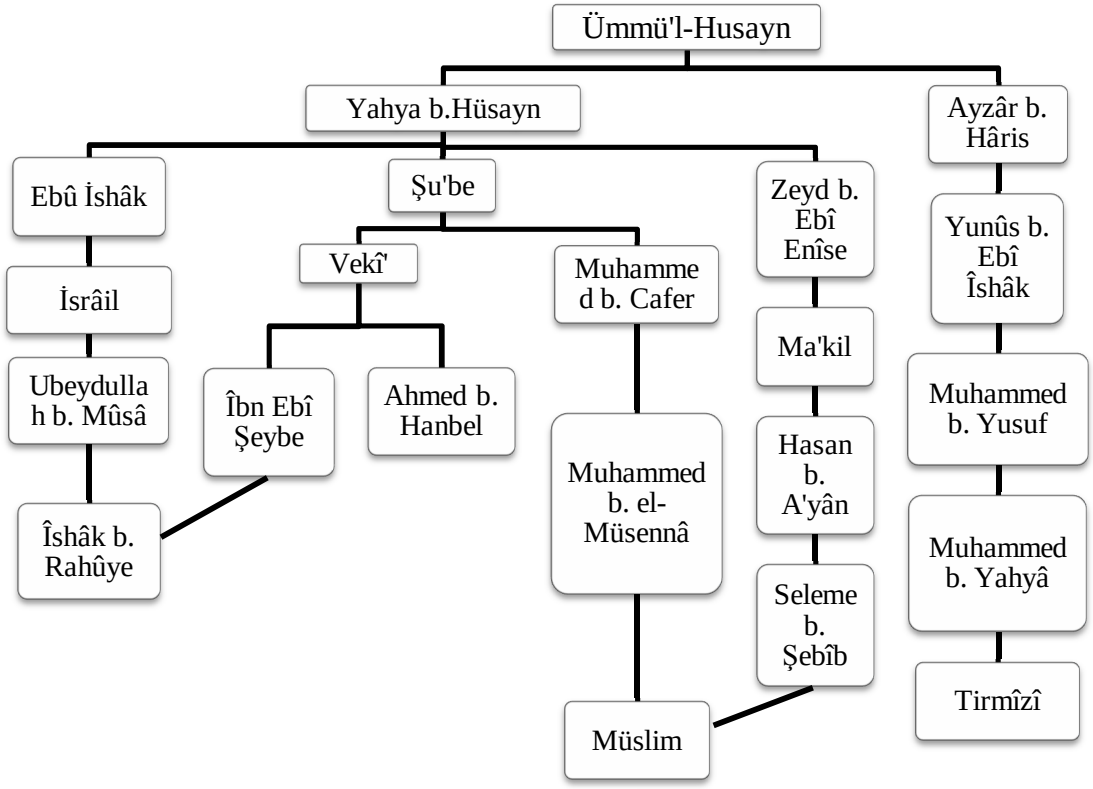
Müslim→Seleme b. Şebîb→Hasan b. A'yen→Ma'kil→Zeyd b. Ebî Enîse→Yahyâ b. Hüsayn→ninesi Ümmü Hüsayn: Hadisin metni önceki rivâyetlerle anlamca yakındır.[256]

Müslim, benzer bir rivâyeti Muhammed b. el-Müsennâ→Muhammed b. Cafe→Şû'be→Yahyâ b. Hüsayn→Ümmü'l-Husayn isnâdı ile tahrîç etmektedir.[257]

Tirmizî→Muhammed b. Yahyâ en-Nîsâbûrî→Muhammed b. Yusuf→Yunus b. Ebî İshâk→Ayzâr b. Hâris→Ümmü'l-Husayn:

Tirmizî, bu babta Ebû Hureyre ve İrbâz b. Sâriye'den nakledilen rivâyetlerin bulunduğunu; bu rivâyetin ise hasen-sahîh olduğunu söylemektedir. Hadisin metni önceki rivâyetlerin benzeridir.[258]

Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç edilen rivâyetleri yukarıda aktardık. Ondan nakledilen bu rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları ise şu şekildedir:

[256] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[257] Müslim İmâre 37 (II/1468).
[258] Tirmizî Cihad 28 (IV/209).

Ortak Râvîler: Ümmü'l-Husayn (?-?):[259]

Yahyâ b. Hüsayn el-Becelî el-Ahmesî(?-?): Ninesi Ümmü'l-Husayn'dan hadis rivâyeti bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet edenlerin Ebû İshâk, Zeyd b. Ebî Enîse ve Şû'be olduğu belirtilmektedir.[260] Hadis münekkitleri, onun sikâ ve sadûk olduğunu ifade etmekedir.[261]

Ayrışan Râvîler: İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in râvîleri olan Vekî' ve Şû'be hakkında daha önce bilgi verildiği için burada ayrıca üzerlerinde durulmayacaktır.

İshâk b. Rahûye'nin Râvîleri

Şu'be b. el-Haccâc Ebû Bistâm el-Vâsitî (82-160): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Eyyûb es-Sahtiyânî, Bişr b. Sâbit, Cerîr b. Hâzım, Hafs b. Ömer, Ğunder, İbn İshâk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Vekî gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.[262]Sikâ, sebt, hüccet, me'mûn ve mutkîn olduğu[263] ifade edilen Şû'be hakkında hadiste emîrü'l-mü'minin ifadesi kullanılmıştır.[264]

Ebû İshâk Amr b. Abdullah b. Ali el-Kûfî (32-129): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında torunu İsrâîl, Katâde, A'meş ve Sevrî gibi muhaddisler bulunmaktadır.[265]Hadis münekkitleri Ebû İshâk'ın sikâ bir râvî olduğunu belirtmektedir.[266] Bununla beraber İbn Hıbbân, el-Kerâbisî ve Taberî ise onun müdellis olduğunu ifade eden âlimlerdendir.[267]

---

[259] İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** II/126; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/1433; Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe,** VI/3486; İbn Hacer, **el-İsâbe** VIII/190.
[260]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/527, 528; Zehebî, **Kâşif,** II/364; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/174.
[261]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/527; Zehebî, **Kâşif,** II/364; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/174.
[262]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/280; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/442; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/479-489; Zehebî, **Tezkirâ,** I/145, 146; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/297.
[263]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/280; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/442; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/493, 494; Zehebî, **Tezkirâ,** I/144, 145; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/301, 302.
[264] Buhârî, **Tarîh** IV/244; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/441; İclî, **Sikât,** I/456; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/491; Zehebî, **Tezkirâ,** I/144, 145;İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/302.
[265]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/313; Buhârî, **Tarîh** VI/347; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/242; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/177; Zehebî, **Tezkirâ,** I/86; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/56, 57.
[266]İclî, **Sikât,** II/179; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/242; Zehebî, **Tezkirâ,** I/86; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/57, 58.
[267]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/177; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/58.

İsrâîl b. Yûnus b. Ebî İshâk Ebû Yûsuf (100-162): İbn Mehdî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Ebû Dâvûd, Vekî' ve Ubeydullah b. Mûsâ kendisinden hadis rivâyet eden muhaddislerden bazılarıdır.[268] Cerh-ta'dîl âlimleri İsrâîl'in sikâ, sadûk, hüccet, hâfız ve sâlih olduğunu ifade etmektedir.[269] Nesâî'nin, onun leyse bihi be's olduğunu söylediği; Yakûb b. Şeybe'nin sikâ, sadûk, başka bir yerde ise leyse bi'l-kaviyy dediği belirtilmektedir.[270] İbn Adiyy; İsrâîl'in hadislerinde bazen zayıflık olabildiğini, ondaki zayıflığın, kendilerinden rivâyet ettiği şüyuhtan kaynaklandığını, hadislerinin çoğunun ise müstakîm olduğunu söyleyerek, onun hadisleri yazılabilen ve kendisiyle ihticâc edilmesi gereken muhaddisler arasında bulunduğunu ifade etmektedir.[271] Bütün bu değerlendirmeler ışığında İsrâîl'in genel olarak sikâ kabul edilebileceğini ve hadislerinin hüccet sayılması gerektiğini ifade etmemiz mümkündür. Nitekim Zehebî de onun hakkında *'Onun leyyîn görenlerin kavline itibâr edilmez. O, hâfız, imâm ve hüccettir. Şeyhayn, onunla ihticâc etmiştir'* demektedir.[272]

Ubeydullah b. Mûsâ el-Abesî el-Kûfî (128-214): A'meş, İsmâîl b. Ebî Hâlid, İbn Cüreyc ve İsrâîl gibi muhaddislerden hadis almıştır.[273] Hadis münekkitleri; onun sikâ, sadûk, hâfız ve hasenü'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[274] Ubeydullah b. Mûsâ aşırı şiî taraftarı olmasından dolayı cerhedilmiştir.[275] İbn Hanbel, onun menâkirinin bulunduğunu söylemiş; ondan hadis alıp almamayı soranları bundan nehyetmiştir.[276] Zehebî, onun sikâ, hâfız ve Buhârî'nin şeyhi olduğunu, fakat şiâya mensubiyetinin bulunduğunu söylemektedir.[277] Ebû Hâtim'e göre o, İsrâîl'in hadislerinde en sebt olan râvîlerden biridir.[278] Ubeydullah b. Mûsâ'nın şiîlikle itham edilmiş olması kanaatimizce başlı başına bir cerh ifadesi

[268]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/374; Buhârî, **Tarîh** II/56; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/79; İclî, **Sikât,** I/222; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/512; Zehebî, **Tezkirâ,** I/158; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/229.
[269]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/79; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/520, 524; Zehebî, **Tezkirâ,** I/158; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/230.
[270]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/521, 523; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/230.
[271]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** I/425.
[272] Zehebî, **Tezkirâ,** I/158.
[273] Buhârî, **Tarîh,** V/401; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/152; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/164-167; Zehebî, **Kâşif,** I/687; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/46.
[274]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/334; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/168, 169; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/46.
[275]İclî, **Sikât,** II/114; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/46.
[276] Zehebî, **Mîzân,,** III/16.
[277] Zehebî, **Mîzân,,**III/16.
[278]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/334.

olarak kabul edilmemelidir. Zira onun burada naklettiği rivâyet Şia'nın değil daha çok Hâricîler'in kabul ettiği imâmet anlayışı ile örtüşmektedir. Dolayısıyla onun İsrâil'in hadislerinde en sebt râvîlerden sayılması noktasından da hareketle bu rivâyetini isnâd açısından sahîh olarak değerlendirmek mümkündür.

Müslim'in Râvîleri: Şû'be hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Cafer Ebû Abdullah Ğunder (?-194): Şû'be'den hadis aldığı ve onun hadislerinde insanların en sebti olduğu belirtilmektedir.[279] İbn Sa'd onun sikâ[280]; Ebû Hâtim ise sadûk olduğunu; Şû'be'nin hadislerinde sikâ olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre; Ğunder'in Şû'be'nin riâyetleri dışındaki hadisleri yazılabilir; fakat bu hadislerle ihticâc edilmez.[281] Zehebî'ye göre Ğunder itkân sahibi biridir.[282]

Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Basrî(167-252): Yezîd b. Zerî', Hafs b. Ğıyâs, Abdullah b. Nümeyr, Ğunder ve Abdulvahhâb es-Sakâfî gibi muhaddislerden hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[283]Cerh-ta'dîl âlimleri onu sikâ, sadûk, sebt ve hüccet gibi kavramlarla ta'dîl etmekte[284]; hadis âlimlerinin kendisiyle ihticâc ettikleri ifade edilmektedir.[285]

Zeyd b. Ebî Enîse (?-124): Yahyâ b. Hüsayn'dan hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ma'kil b. Ubeydullah bulunmaktadır.[286] Hadis münekkitleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[287]

---

[279]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/296; Buhârî, Tarîh I/57; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/221; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/50; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/9; Zehebî, **Tezkirâ,,** I/220; a.mlf. **Siyer,,** IX/98.
[280]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/296.
[281] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/221; Zehebî, **Siyer,,** IX/100, 101.
[282] Zehebî, **Tezkirâ,,** I/220; **Siyer,,** IX/101.
[283]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/111; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/360, 363; Zehebî, **Siyer,,** XII/123; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/377.
[284]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/95; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/363; Zehebî, **Siyer,,** XII/123, 124; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/378.
[285]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/363.
[286] Buhârî, **Tarîh** III/388; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/18, 20; Zehebî, **Kâşif,,** I/415.
[287] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/556; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/315; Zehebî, **Kâşif,** I/415.

Ma'kil b. Ubeydullah Ebû Abdullah (?-166): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Hasan b. Muhammed b. A'yen'in bulunduğu belirtilmektedir.[288] İbn Hanbel, onun sikâ ve salihu'l-hadîs; Ebû Hâtim sadûk; İbn Adiyy ise hasenü'l-hadîs olduğunu söylemektedir. İbn Maîn'den onunla ilgili nakledilen iki görüşten birinde onun hakkında sikâ, diğerinde ise leyse bihi be's dediği nakledilmektedir.[289] İbn Hıbbân, Ma'kîl'in hatalarının bulunduğunu, fakat bu hatalarının, onun terkini gerektirecek kadar fâhiş olmadığını ifade etmekte ve onu hüccet olarak kabul ettiğini belirtmektedir.[290] Dolayısıyla Ma'kil'in hadislerinin sahîh olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür.

Hasan b. A'yen Ebû Ali (?-210): Selime b. Şebîb'in kendisinden hadis aldığı belirtilmektedir.[291] Zehebî, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[292]

Seleme b. Şebîb Ebû Abdurrahman (?-247): Müslim'in kendisinden hadis aldığı nakledilmektedir. Onun hakkında sikâ, hüccet, sadûk ve la be'se bih ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.[293]

Tirmîzî'nin Râvîleri

Ayzâr b. Hâris el-Kûfî: Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Yunus b. Ebî İshâk bulunmaktadır. Cerh-tâ'dîl alimleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[294]

Yunus b. Ebî İshâk Ebû İsrâîl el-Hemedânî (?-159): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'nin bulunduğu nakledilmektedir.[295] Ebû Hâtim, sadûk olduğunu fakat kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini; İbn Hanbel, onun hadislerinin muzdarib olduğunu ve hadisin isnâd

[288] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/491; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/210.
[289] Zehebî, **Kâşif,** II/281; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/210.
[290] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/491.
[291] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/35; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/171; Zehebî, **Kâşif,** I/329; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/274.
[292] Zehebî, **Kâşif,** I/329.
[293] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/164; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/287; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/284; Zehebî, **Kâşif,,** I/453.
[294] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/283; Zehebî, **Kâşif,** II/108; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/182.
[295] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/650; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/488, 490.

ve metinlerinde başkalarında olmayan ziyadelerinin bulunduğunu söylemektedir.[296] İbn Maîn ve Nesâî'ye göre onun hadisteki derecesi la be'se bihtir. İbnü'l-Medînî, gafletinin çok olduğunu belirtmekte; İbnü'l-Kattân ise zayıf olduğunu ifade etmektedir. İbn Adiyy, hadislerinin hasen olduğunu; Zehebî ise onun sadûk olduğunu söylemekte ve İbn Maîn'den onun sikâ olduğuna dair nakledilen görüşlerin de bulunduğunu nakletmektedir.[297] Bu değerlendirmeler ışığında kanaatimizce Yunus b. Ebî İshâk'ın cerhine yönelik ifadeler açık olup, onun hadisleri zayıf olarak kabul edilmelidir.

Muhammed b. Yusuf b. Vâkid el-Firyâbî (?-210): Muhammed b. Yahyâ'nın kendisinden hadis aldığı nakledilmektedir. Hadis münekkitlerine göre sikâ bir râvîdir.[298]

Muhammed b. Yahyâ: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Yukarıda aktardığımız bilgi ve değerlendirmelerden hareketle İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rahûye'ninher iki tarîki ve Müslim'in her iki rivâyetinin isnâd açısından sahîh olduğunu söyleyebiliriz. Tirmîzî'nin isnâdında yer alan Yunus b. Ebî İshâk ile ilgili cerh ifadeleri, bu rivâyetlerin isnâd açısından zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber konuyla ilgili diğer sahîh hadislerin bu rivâyeti desteklemesi, hadisimizin isnâd açısından hasen li ğayrihi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

1.1.2.7. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

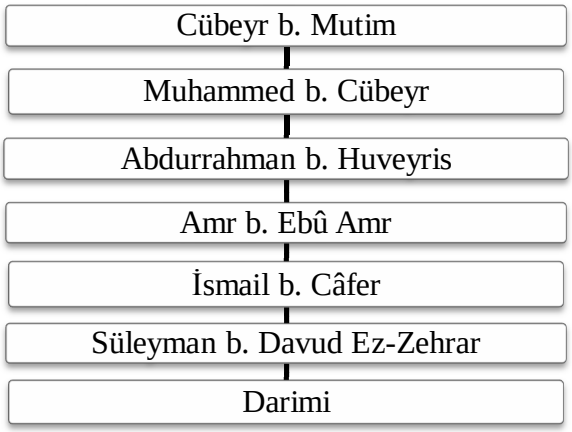
Dârimî→Süleyman b. Davud ez-Zehrânî→İsmail b. Cafer→Amr b. Ebî Amr→Abdurrahman b. Hüveyris→Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im→babası Cübeyr b. Mut'im'den nakletmektedir: Kendisi Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda Arafât günü hutbesine şahit olduğunu; Hz. Peygamber'in, hutbesinde şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

---

[296] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/243.
[297] Zehebî, **Mîzân,,** IV/482; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/381.
[298] Buhârî, **Tarîh** I/264; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/119, 120; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/57; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/58.

‘‘Ey İnsanlar! Allah’a yemin olsun ki bilmiyorum, belki bu günümden sonra, sizinle burada bir daha karşılaşmayacağım. Bugün sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin. Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki o bilgiyi tam olarak anlamamış olabilir. Niceleri de vardır ki bilgiyi kendisinden daha iyi anlamış olan kimselere taşımış olabilir. Bilesiniz ki, mallarınız ve kanlarınız birbirinize, bu ayda, bu beldede bu günün hürmeti gibidir. Yine bilesiniz ki, kalpler üç şey ile bozulmaz. Bunlar: Allah’a ihlas ile ibadet etmek, amirlere nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine tâbi olmaktır. Muhakkak onların duaları, kendilerinden sonrakileri de kapsar.’’[299]

Yukarıda Dârimî’nin tahrîç ettiği rivâyeti aktarmış olduk. Şimdi de Cübeyr b. Mut’im’den tahrîç edilen bu rivâyetin isnâd ağı oluşturacak, râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumlarını inceleyecek ve böylece rivâyetin isnâd açısından sıhhât durumunu ortaya koymuş olacağız.

Cübeyr b. Mut’im b. Adiyy (?-59):[300]

Muhammed b. Cübeyr b. Mut’im (?-?): Muhammed b. Cübeyr, kardeşleri gibi babasından hadis rivâyet edenler arasında bulunmaktadır.[301] Kendisinden Şû’be, oğlu Cübeyr ve Abdurrahman b. Hüveyris hadis rivâyetinde bulunmuştur.[302] Sikâ ve salih olarak kabul edilmektedir.[303]

[299] Dârîmî Mukaddime 24 (I/65).
[300] İbn Hıbbân, **Sikât,** III/50; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/69; Zehebî, **Kâşif,** I/289; a.mlf. **Siyer,** III/95; İbn Hacer, **el-İsâbe,** I/462.
[301] Buhârî, **Tarîh** I/52; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/355.
[302] Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XXIV/573; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/80.
[303] Buhârî, **Tarîh,** I/52; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-Tâ’dîl,** VII/218; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/355; Zehebî, **Kâşif,,** II/161.

Abdurrahman b. Hüveyris Ebu'l-Hüveyris ez-Zarkî (?-130): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Süfyân-ı Sevrî, Şû'be ve Hanzala b. Amr gibi isimler bulunmaktadır.[304]İbn Mâîn'den kendisi hakkında sikâ dediği şeklinde bir görüşün yanında[305], hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğine dair bir görüş de nakledilmektedir.[306] Onunla ilgili nakledilen diğer değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda İbn Maîn'den aktarılan bu görüşlerinden ikincisinin daha doğru olduğu ifade edilebilir. Mâlik b. Enes ve Nesâî, onun sikâ olmadığını ifade etmiş[307]; Ebû Hâtim, hadislerinin yazılabileceğini fakat bunlarla ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir.[308] Zehebî de eserinde onu zayıf olarak nitelendirmiştir.[309]

Amr b. Ebî Amr (?-?): Kendisinden İsmâîl b. Câfer, Fudayl b. Süleymân ve Muhammed b. İshâk'ın hadis naklettiği belirtilmektedir.[310] Hadis münekkitleri onun hakkında sadûk[311], leyse bihi be's[312], leyse bi'l-kaviyy[313] ve zayıf[314] gibi cerh-ta'dîl ifadelerini kullanmaktadır. Hadislerinde birçok merâsilinin bulunduğu da nakledilmektedir.[315] İbn Hıbbân, Amr b. Ebî Amr'ın hatalarının bulunduğunu ve sikâlardan olan rivâyetlerine itibâr edilebileceğini söylemektedir.[316] İbn Adiyy ise münekkitlerin onun hakkındaki görüşlerini naklettikten sonra; 'Benim onun hakkındaki düşüncem *la be'se bih* olduğu yönündedir. Çünkü Mâlik, ondan hadis rivâyet etmiştir. Mâlik ise sadûk ve sikâ dışındakilerden rivâyet etmez' ifadesini kullanmaktadır.[317] Onun hakkında yapılan bu cerhler ışığında Dârimî'nin bu rivâyetinde Amr b. Ali'nin kendisinden hadis aktardığı râvînin sikâ olmadığı, dolayısıyla sikâ olmayan râvîden aktardığı bu rivâyette onun da zayıf sayılması gerektiğini ifade edebiliriz.

---

[304] Buhârî, **Tarîh,** V/350; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/87; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/414;İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/245.
[305] Zehebî, **Mîzân,,** II/591.
[306]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/284.
[307]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/415; Zehebî, **Mîzân,** II/591; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/245.
[308]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/284; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/245.
[309] Zehebî, **Kâşif,,** I/644.
[310]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/185; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/168; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/72.
[311] Zehebî, **Kâşif,,** II/84.
[312]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/252.
[313] Zehebî, **Kâşif,,** II/84; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/72.
[314]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/170; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/72.
[315]İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/73.
[316]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/185.
[317]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/116.

İsmâîl b. Cafer b. Ebî Kesîr Ebû İshâk el-Medenî (?-?): Amr b. Ebû Amr ve Mâlik b. Enes gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiş; kendisinden Süleyman b. Dâvûd ez-Zehrânî hadis işitmiştir.[318]Hadis münekkitleri onun sikâ, me'mûn ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[319] İbn Mâîn'in onun hakkında *'Az hatası var, fakat sadûk ve sikâdır'* dediği nakledilmektedir.[320]

Süleymân b. Dâvûd ez-Zehrânî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

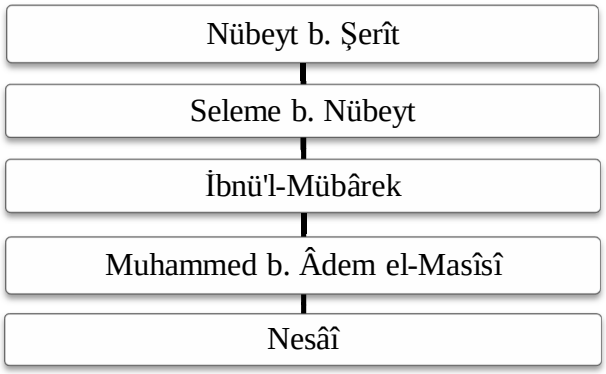
Dârimî'nin Cübeyr b. Mut'im'den tahrîç ettiği hadisin isnâdına râvîlerin cerh-ta'dîl durumları açısından baktığımızda; isnâdda yer alan râvîlerden Abdurrahman b. Hüveyris ve Amr b. Ebû Amr hakkında cerh ifadelerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğunu ifade etmek isteriz.

1.1.2.8. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti

Nesâî→Muhammed b. Âdem el-Masîsî→İbnü'l-Mübârek→Seleme b. Nübeyt→babasından nakletmektedir:

''Hz. Peygamber'i (a.s.) Arafât günü devenin üzerinde hutbe îrâd ederken gördüm.''[321]

Nesâî'nin tahrîç ettiği yukarıdaki rivâyetin isnâd ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir

[318]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/327; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/44; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/56; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/251.
[319]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/162; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/60; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/251.
[320]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/162.
[321] Nesâî, Hacc 199 (V/253).

Nübeyt b. Şerît Ebû Seleme el-Eşcâî' el-Kûfî (?-?):[322]

Seleme b. Nübeyt Ebû Ferrâ (?-?): Kendisinden İbnü'l-Mübârek, Sevrî, Vekî' gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.[323] Hadis münekkitleri, onun sikâ ve salih olduğunu belirtmektedir.[324] Ebû Hâtim, onun sâlih olduğunu söyledikten sonra la be'se bih ifadesini kullanmaktadır.[325]

Abdullah b. Mübârek b. Vâdıh Ebû Abdurrahman el-Mervezî (118-181): Seleme b. Nübeyt'ten hadis rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.[326]Sikâ, me'mûn, hüccet ve asrının imamı olarak tanımlanmaktadır.[327]

Muhammed b. Âdem el-Masîsî (?-250): Abdullah b. Mübârek'ten hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Dâvûd, Nesâî ve Ebû Hâtim gibi muhaddisler yer almaktadır.[328]Hadis münekkitleri, Muhammed b. Âdem'in sikâ ve sadûk olduğunu belirtmektedir.[329] Onunla ilgili olarak Nesâî'den gelen sikâ ve la be's bih, sadûk şeklinde iki farklı görüş bulunmaktadır.[330]

Yukarıdaki bilgi ve değerlendirmeler sonucunda Nesâî'nin Nübeyt b. Şerît'ten tahrîç etmiş olduğu Arefe günü Hutbesiyle ilgili rivâyetin isnâd açısından sahih olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2.9. Ebû Ümâme Rivâyeti

Taberânî→İbrahim b. Muhammed b. Irk el-Hımsî→Muhammed b. Musaffâ ve İbrahim b. Mutûyeh el-Isbehânî→Yahya b. Osman el-Hımsî→(ikisi) Bakiyye b.

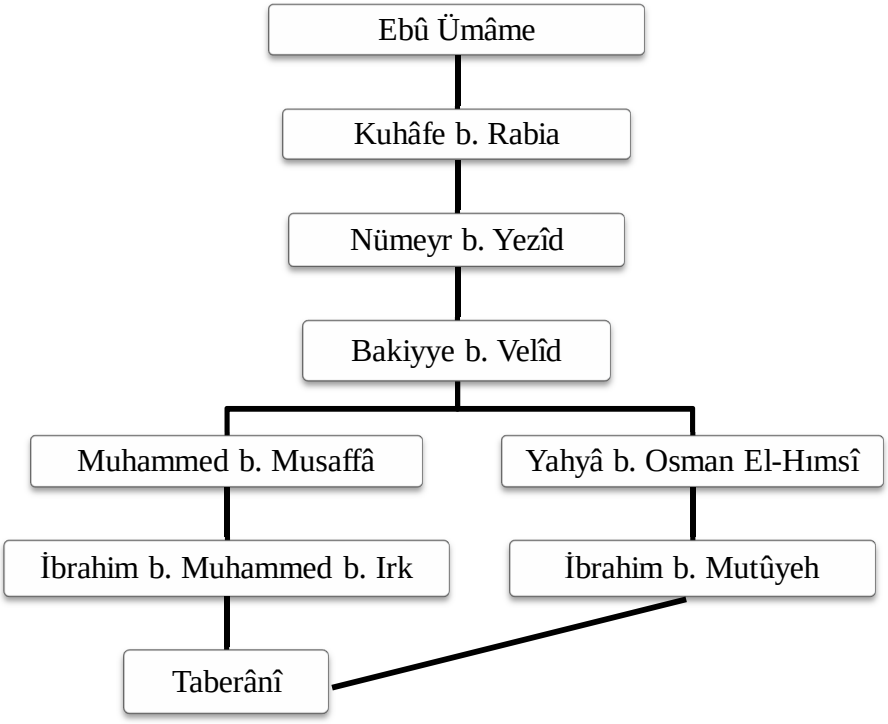
[322]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29; Buhârî, **Tarîh** VIII/137; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/505; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/418; Zehebî, **Kâşif,** II/317; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/372.
[323] Buhârî, **Tarîh** IV/75; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/317; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/320; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/139.
[324]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/317; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/173; Zehebî, **Kâşif,** I/454; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/139.
[325]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/173.
[326]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/5-13; Zehebî, **Kâşif,** I/591; a.mlf. **Tezkirâ,** I/201; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/334.
[327] Zehebî, **Tezkirâ,** I/201; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/334.
[328]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/209; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/94; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/391; Zehebî, **Kâşif,** II/156;İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/31.
[329]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/209; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/94; Zehebî, **Kâşif,** II/156.
[330]İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/30.

Velîd-→Nümeyr b. Yezîd→Kuhâfe b. Rabîa b. Sa'd→Saddî b. Aclân Ebû Umâme el-Bâhilî:

''Hz. Peygamber (a.s.) Veda Haccı'nda bineğinin üzerinde insanların ortasına geldi ve 'Bugün hangi gündür?' diye sordu. '(Ashâb) Arefe günü, mukaddes gündür' dediler. 'Bu ay hangi aydır?' diye sordu. '(Ashâb) Mukaddes aydır' dediler. 'Bu belde, hangi beldedir?' diye sordu. (Ashâb) 'Mukaddes belde' diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Muhakkak bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise mallarınız, ırzlarınız ve kanlarınız da aynı şekilde mukaddestir.

Dikkat ediniz! Şüphesiz her peygamberin, davet süreci bitmiştir, getirmiş olduğu hükümler geçersizdir. Benim peygamberliğim dışında, çünkü benim getirdiğim davetin hükmü kıyamete kadar devam edecektir. Hiç şüphesiz peygamberler, (ümmetlerinin çokluğuyla) övüneceklerdir, beni mahcup etmeyiniz. Sizleri havzın başında oturmuş olarak bekleyeceğim.''[331]

Taberânî'nin Ebû Ümâme'den tahrîç ettiği yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve ravîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[331] Taberânî, **Kebîr,** VIII/141.

Ebû Ümâme el-Bâhilî Suddî b. Aclân b. Vehb (?-86):[332]

Kuhâfe b. Rabîâ (?-?): Ebû Ümâme'den hadis rivâyetlerinin bulunduğu; kendisinden Nümeyr b. Yezîd'in doğrudan veya babasının aracılığıyla hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[333] İbn Hacer, onun meçhul bir râvî olduğunu ve Nümeyr'in onda teferrüd ettiğini söylemektedir.[334] İbn Mâce, kendisinden bir hadis tahrîç etmiştir.[335]

Nümeyr b. Yezîd el-Kînî (?-?): Kuhâfe b. Rabîâ'dan hadis aldığı; kendisinden ise Bakiyye b. Velîd ve Şam ehlinin hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.[336] Nümeyr'den bizzat kendisinin değil de babası aracılığıyla hadis rivâyet etmiş olabileceği de nakledilen bilgiler arasındadır.[337]Kendisi hakkında Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin, leyse bi şey' ifadesini kullandığı rivâyet edilmektedir.[338] Zehebî, Bakiyye b. Velîd'in onda teferrüd ettiğini söylemektedir.[339]

Bakiyye b. Velîd b. Saîd Ebû Yuhmid el-Hımsî (115-197): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Yahyâ b. Osman el-Hımsî ve daha birçok muhaddis yer almaktadır.[340]Hadis münekkitlerinin onun hakkındaki ortak değerlendirmesi, onun, sikâ olan râvîlerden yaptığı rivâyetlerde sikâ olduğu ve bu tarz hadisleriyle amel edilebileceği; sikâ olmayan râvîlerden naklettiği rivâyetlerde ise zayıf olduğu ve bu tarz rivâyetlerinin makbul olmadığı yönündedir.[341] Ebû Hâtim, Bakiyye b. Velîd'in hadislerinin yazılabileceğini, fakat onunla ihticâc edilemeyeceğini belirtmektedir.[342] Nesâî onun ehberenâ ve haddesenâ sigasıyla yaptığı rivâyetlerinin makbul, diğer sigalarla yaptığı rivâyetlerinin ise zayıf olduğu kanaatindedir.[343] İbn Adiyy, onun Şam ehlinden yaptığı rivâyetlerinde sebt olduğunu ifade

---

[332] Buhârî, **Tarîh** IV/326; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/195; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/163; Zehebî, **Kâşif,** I/502.
[333]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/327; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/540; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/325.
[334] İbn Hacer, **Takrîb,** I/454; a.mlf. **Lisân,** VII/341.
[335]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/540.
[336]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/23; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/425.
[337]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/544; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/23; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/425.
[338]İbn Hacer, **Tehzîb,** X/425.
[339] Zehebî, **Mîzân,,** IV/273.
[340] Buhârî, **Tarîh** II/150; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/192-196; Zehebî, **Kâşif,** I/273; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/416.
[341]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/196, 197; Zehebî, **Mîzân,** I/331; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/416.
[342]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/192.
[343] Zehebî, **Tezkirâ,,** I/212; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/416.

etmektedir.[344]Bakiye b. Velîd ile ilgili yapılan cerhlerden biri de onun tedlîs yaptığına dair yapılan cerh ifadesidir.[345] Sikâlardan rivâyet edince sikâ, sikâ olmayanlardan rivâyet edince zayıf olarak kabul edilen Bakiyye b. Velîd'in bu isnâdımızda kendisinden rivâyet ettiği râvî, hakkında leyse bi şey' şeklinde bir cerh ifadesi bulunan Nümeyr b. Yezîd'dir. Bu açıdan isnâd zayıf olarak kabul edilebilecek bir isnaddır. Ayrıca Nesâî'nin, Bakiyye b. Velîd hakkında ehberenâ ve haddesenâ sigasıyla rivâyet ettiği hadislerinin makbul olacağını belirttiğinden hareketle de hadis isnâd açısından makbul değildir ve zayıftır diyebiliriz. Zira isnâdımızın Bakiyye b. Velîd'den itibaren mu'an'an olarak nakledildiğini görmekteyiz.

Yahyâ b. Osmân Ebû Süleyman el-Hımsî (?-255): Ondan hadis rivâyet edenler arasında İbrahim b. Muhammed bulunmaktadır.[346]Hadis münekkitleri, onun sikâ, me'mûn, sadûk ve sâlih olduğunu ifade etmektedir.[347] Nesâî'den kendisiyle ilgili olarak iki görüş nakledildiği; bu görüşlerden birinin sikâ; diğerinin la be'se bih olduğu belirtilmektedir.[348]

İbrahim b. Muhammed b. Hasan b. Mütûyeh Ebû İshâk el-Isbehânî (?-302): Kendisinden Ebû Bekr el-Mukrî, Ebû Ali b. Hârûn ve Taberânî gibi isimlerin hadis tahrîç ettiği nakledilmektedir.[349]Hâfız, hüccet ve mahalluhu's-sıdk olduğu ifade edilmektedir.[350]

Muhammed b. Musaffâ b. Behlûl Ebû Abdullah el-Hımsî (?-246): Bakiyye b. Velîd'den hadis rivâyet ettiği; kendisinden İbrahim b. Muhammed b. Irk'ın hadis tahrîç ettiği nakledilmektedir.[351]Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ ve sadûk olduğunu ifade etmektedir.[352] İbn Hıbbân, Muhammed b. Musaffâ'nın hatalarının bulunduğunu söylemekte; Ebû Zürâ' ise onun tedlîs yaptığını belirtmektedir.[353]

---

[344] Zehebî, **Mîzân,** I/331.
[345] Zehebî, **Mîzân,** I/331.
[346] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/460;Zehebî, **Kâşif,** II/371;İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/223.
[347]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/174; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/461; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/251; Zehebî, **Kâşif,** II/371.
[348]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/461.
[349] Zehebî, **Tezkirâ,** II/219.
[350] Zehebî, **Tezkirâ,** II/219; **Siyer,** XIV/142, 143.
[351]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/465-468; Zehebî, **Kâşif,** II/222; a.mlf. **Mîzân,** IV/43; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/406.
[352]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/468, 469; Zehebî, **Kâşif,** II/222; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/407.
[353]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/469; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/407.

İbrahim b. Muhammed b. Irk: Kendisiyle ilgili yaptığımız araştırmada onun Taberânî'nin hocası olduğundan başka herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[354]

Taberânî'nin Ebû Ümâme'den tahrîç ettiği rivâyetin isnadında yer alan râvîler arasında cerh-ta'dîl açısından üzerinde durmamız gereken isimlerden Kuhâfe b. Rabîa, Nümeyr b. Yezîd, Muhammed b. Musaffâ ve Bakiyye b. Velîd'dir. Kuhâfe'nin meçhul olduğu, Nümeyr b. Yezîd hakkında ise leyse bi şey' şeklinde bir cerh ifadesinin bulunduğu; Bakiyye b. Velîd ve Muhammed b. Musaffâ'nın tedlîs yaptığı gerekçesiyle cerhedildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyet isnâd açısından zayıf bir rivâyettir ve hüccet değeri yoktur.

1.1.2.10. Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti

Taberânî→Muhammed b. Abdullah el-Hadramî→Ebû Kureyb→İbn Bükeyr→Muhammed b. İshâk→Yahya b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr→babası İbn Zübeyr'den nakletmektedir:

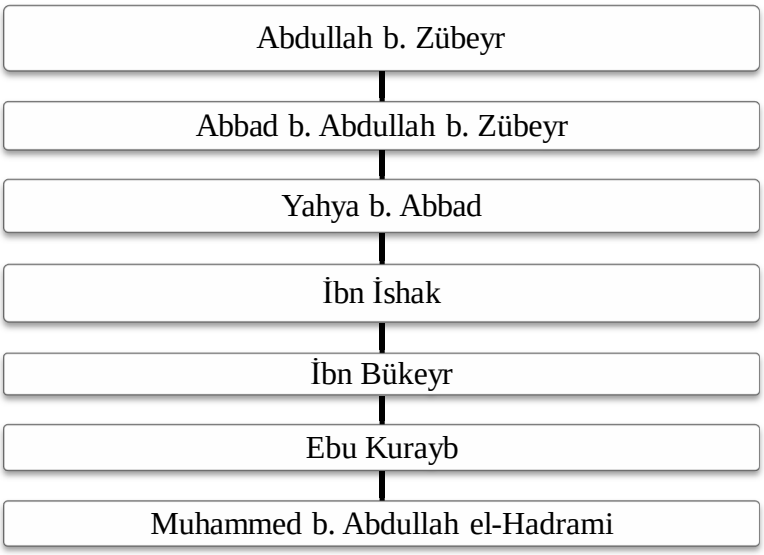
''Rabîa b. Ümeyye b. Halef el-Cümhî, Arefe gününde Rasûlullah'ın bineğinin dibinde (Hz. Peygamber'in sözlerini) yüksek bir tonla seslendiren kişiydi. Rasûlullah (a.s.), ona; insanlara 'Ey İnsanlar! Bu ay, hangi aydır?' diye sor buyurdu, Rabî'a, yüksek sesli birisi idi. Rasûlullah'ın sorusunu yüksek sesle insanlara tekrarladı. İnsanlar: Evet, bu ay mukaddes aydır, dediler. Hz. Peygamber: Muhakkak ki Allah, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, bu ayınızın mukaddes oluşu gibi kanlarınızı ve mallarınızı da mukaddes kılmıştır, buyurdu. Sonra (Rabîa'ya) İnsanlara, bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sor, buyurdu. Rabîa da bunu yüksek sesle tekrarladı. İnsanlar, evet mukaddes beldedir, diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, sonra (Rabîa'ya) Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sor buyurdu. Rabî'a yüksek sesle bunu tekrarladı. İnsanlar, evet, mukaddes gündür, büyük hacc günüdür, diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; muhakkak ki kanlarınız ve mallarınız Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır, buyurdu.''[355]

---

[354] İbn Nasıruddîn Şemseddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımeşkî, **Tevdîhü'l-Müştebih fî Zabtı Esmâi'r-Rüvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm,**(thk.) Muhammed Nuaym, I-IX Beyrut 1993, VI/236.

[355] Taberânî, **Kebîr,** V/67.

Taberânî'nin tahrîç ettiği yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Abdullah b. Zübeyr (?-73):[356]

Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr el-Kureşî: Babasından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında oğlu Yahyâ yer almaktadır.[357] Hadis münekkitleri, onu sikâ olarak kabul etmektedirler.[358]

Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr (?-?): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Hafs b. Ömer, Mûsa b. Ukbe ve Muhammed b. İshâk gibi isimler yer almaktadır.[359]Cerh-ta'dîl âlimleri, Yahyâ b. Abbâd'ı sikâ olarak kabul etmektedirler.[360]

Muhammed b. İshâk: Hakkında daha önce bilgi verdiğimiz için burada tekrar edilmeyecektir.

Yunus b. Bükeyr b. Vâsıl Ebû Bekr eş-Şeybânî (?-199): Hişâm b. Urve ve Muhammed b. İshâk gibi muhaddislerden hadis rivâyetleri bulunmaktadır.

[356] Buhârî, **Tarîh** V/6; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/508; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/273; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/609, 610;İbn Hacer, **el-İsâbe,** IV/90.
[357] Buhârî, **Tarîh** VI/32; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/136; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/85.
[358]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/140; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/137; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/85.
[359] Buhârî, **Tarîh,** VIII/291; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/393; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/205.
[360]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/173; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/592; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/393; Zehebî, **Kâşif,** II/368.

Kendisinden rivâyet edenler arasında Ebû Hayseme ve Ebû Kurayb gibi isimler yer almaktadır.[361] Hadis münekkitleri, onun hakkında sikâ, sadûk, sıdk mahalinde gibi tadîl ifadelerinin yanında[362] la be'se bih, leyse bi'l-kaviyy, leyyîn, daîfü'l-hadîs ve zayıf gibi bazı cerh ifadeleri[363] kullanmışlardır. Ebû Dâvûd, onun hüccet olmadığını belirtenler arasındadır.[364] Mürcieden olduğuna dair bazı rivâyetler ve garîb hadislerinin bulunduğuna dair bazı değerlendirmeler bulunmaktadır.[365] Yûnus b. Bükeyr'in, garîb hadislerine ve cerh-ta'dîl âlimlerinden bazılarının hakkındaki bazı cerh ifadelerine rağmen Ahmed b. Hanbel, İbn Mâîn, İbn Nümeyr gibi âlimler tarafından sikâ bulunduğu ve hadislerinin rivâyet edildiği ifade edilmektedir.[366]

Ebû Kureyb Muhammed b. A'lâ el-Hemedânî (?-248): Kendisinden Ebû Hâtim, Ebû Zürâ' ve Muhammed b. Abdullah el-Hadramî gibi isimler hadis naklinde bulunmuşlardır.[367]Hadis münekkitleri onun sikâ, hâfız ve sadûk oldğunu ifade etmektedirler.[368]

Muhammed b. Abdullah (Mutayyin) Ebû Cafer el-Hadramî (202-297): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim ve Taberânî bulunmaktadır.[369]Hadis münekkitleri onun sikâ, huffâz ve sadûk olduğunu belirtmektedir.[370] Bununla birlikte Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin onu tenkîd ettiği; kendisinin de Muhammed b. Osman'ı tenkîd ettiği nakledilmektedir. Zehebî, bu duruma *'Akranların birbirlerine olan tenkîdlerine bazen iltifât etmemek lazım. Mutayyin, mutlak sikâdır. Muhammed b. Osman ise böyle*

---

[361] Buhârî, **Tarîh** VIII/411; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/494, 495; Zehebî, **Kâşif,** II/402; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/382.
[362]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/236; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/497; Zehebî, **Mîzân,** IV/477; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/384.
[363]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/497; İclî, **Sikât,** II/377; Zehebî, **Tezkirâ,** I/238; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/384.
[364] Zehebî, **Tezkirâ,** I/238.
[365]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/176; Zehebî, **Tezkirâ,** I/238; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/384.
[366]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/176.
[367] Buhârî, **Tarîh** I/205; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/243-246; Zehebî, **Tezkirâ,** II/63; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/342.
[368]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/52; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/105; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/247; Zehebî, **Tezkirâ,** II/62.
[369]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/298; Ebû Bekr, Muhammed b. Abdülğanî el-Bağdâdî, **et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd,** (thk.) Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut 1408; I/71; Zehebî, **Tezkirâ,** II/171; a.mlf. **Siyer,** XIV/41.
[370]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/298; Zehebî, **Tezkirâ,** II/171; **Siyer,** XIV/42; İbn Hacer, **Lisân,** V/233.

*değildir'*değerlendirmesiyle yaklaşmaktadır.[371] Kanatimizce de Zehebî'nin onun hakkındaki bu değerlendirmesi isabetli bir yaklaşımdır. Zira cerh-tâ'dîl alimlerinin değerlendirmesi kapsamında Mutayyin'in Muhammed b. Osman'a göre daha sikâ olarak kabul edildiği ifade edilebilir.

Taberânî'nin, Abdullah b. Zübeyr'den tahrîç ettiği bu rivâyet, râvîleri arasında kopukluk olmadığı için muttasıl bir isnâd olarak değerlendirilebilir. Râvîlerinin cerh-ta'dîl durumları açısından baktığımızda ise Muhammed b. İshâk ve İbn Bükeyr dışında cerhe maruz kalmış râvîsi bulunmadığını söyleyebiliriz. Bununla beraber cerhe maruz kalmış her iki râvîsinin de aynı zamanda bazı âlimler tarafından ta'dîl edildiğini; her ikisinden de hadis âlimlerinin hadis tahrîç ettiğini belirtebiliriz. Konuyla ilgili diğer rivâyetler de göz önünde bulundurulduğunda hadisin hasen olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

1.1.2.11. Hâris b. Amr Rivâyeti

Taberânî'nin eserinde naklettiği Hâris rivâyetinde Hz. Peygamber'in sözkonusu konuşmasının Arâfat'ta mı Minâ'da mı olduğu konusunda bir netlik yoktur. Râvînin kendisi de konuşmanın nerede olduğunu tam olarak hatırlayamadığını ifade etmektedir. Rivâyetin isnâd ve metni şu şekildedir:

Taberânî→Ali b. Abdulaziz→Ebû Mamer el-Mak'ad→Abdulvârîs→Utbe b. Abdulmelik es-Sehmî→Zürâre b. Kerim b. Hâris b. Amr es-Sehmî→Hâris b. Amr'dan rivâyet etmektedir:

''Rasûlullah'ın yanına gittim Arâfat'ta veya Mîna'da idi. Bedeviler de geliyorlardı, onun yüzünü gördüklerinde 'Bu, mübârek bir yüzdür' diyorlardı. Ey Allah'ın Rasûlü, benim için Allah'tan af dile, dedim. 'Allahım, bizleri bağışla' diye dua etti…' Sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu gün, hangi gündür? Şüphesiz kanlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde haram oluşu gibi haramdır, dokunulmazdır. Allahım, teblîğ ettim mi? Burada bulunan, bulunmayana ulaştırsın. Râvî, Hz. Peygamber'in sadâkayı emrederek şöyle buyurduğunu söylüyor: Tasaddukta bulununuz, bilmiyorum, belki bu günden sonra

[371] Zehebî, **Tezkirâ,** II/171; Benzer bir açıklaması için bkz. **Siyer,** XIV/41.

beni göremeyeceksiniz. Yemen ehli için ihrama girme yeri Yelemlem, Irâk ehli (veya doğudan gelenler) için Zât-u Irk'tır…''[372]

Taberânî'nin yukarıda aktarmış olduğumuz rivâyetinin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları ise şu şekildedir:

Hâris b. Amr b. Sa'lebe Ebû Sefîne (?-?): Hz. Peygamber'den tek bir hadisi bulunmaktadır. Kendisinden oğlu Abdullah ve torunu Zürâre b. Kerîm hadis rivâyet etmiştir.[373]

Zürâre b. Kerîm b. Hâris b. Amr: Kendisinden ise Utbe b. Abdülmelik ve Sehl b. Hüseyin hadis naklinde bulunmuşlardır.[374] İbn Hıbbân, onu eserinde zikretmiş; fakat onunla ilgili olarak cerh-ta'dîl durumuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bununla beraber onu eserinde zikretmiş olmasının, sikâ olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.[375]

Utbe b. Abdülmelik el-Basrî (?-?): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Abdülvâris b. Saîd ve Abdüssamed b. Abdülvâris bulunmaktadır.[376] Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Utbe b. Abdülmelik'i, İbn Hıbbân eserinde zikretmiştir.[377]

---

[372] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[373] Buhârî, **Tarîh,** II/259; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/87; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/216.
[374]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/604; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/342; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/278.
[375]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/267.
[376] Buhârî, **Tarîh** VI/527; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/373; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/313; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/91.
[377]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/507.

Abdulvâris b. Saîd b. Zekvân Ebû Ubeyde el-Basrî (102-180): Saîd b. Ebî Arûbe, Süleyman et-Temîmî ve Utbe b. Abdülmelik gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında oğlu Abdüssamed, Affân b. Müslim, Müsedded ve Ebû Ma'mer gibi isimler yer almaktadır.[378] Cerh-ta'dîl âlimleri, Abdülvâris b. Saîd'i sikâ, sebt, sâlih, sadûk, mutkîn ve hüccet gibi ifadelerle ta'dîl etmektedir.[379] İbn Hıbbân, onun kaderî olduğuna vurgu yapmış, ardından hadiste ise mutkîn olduğunu söylemiştir.[380] İclî, onun kaderî olduğunu fakat davetçi olmadığını belirtmektedir.[381] Zehebî de onu, itkanından ve dininden dolayı tenkîd eden hiç kimsenin bulunmadığına vurgu yapmaktadır.[382] Bütün bu ifade ve değerlendirmelerden sonra Abdülvâris'in sikâ olduğunu ve hadisinin hüccet olduğunu söylememiz mümkündür.

Ebû Ma'mer el-Mak'âd Abdullah b. Amr el-Basrî (?-224): Abdülvâris b. Saîd, Cafer b. Hayyân ve Abdülvahhâb es-Sakâfî'den hadis rivâyetleri bulunmaktadır.[383] Özellikle Abdülvâris'ten çok hadis rivâyet etmiş ve kütüb-i sitte'de sadece ondan aldığı rivâyetler tahrîç edilmiştir.[384] Kendisinden hadis nakledenlerden biri de Ali b. Abdülaziz'dir.[385]Hadis münekkitleri onun hâfız, sikâ, sebt, mutkîn, kaviyyü'l-hadîs ve sadûk olduğunu söylemektedir.[386] Ebû Ma'mer, Abdülvâris gibi kaderî olmakla cerhedilmiştir.[387] Bununla beraber hadis âlimleri kendisinden hadis rivâyet etmeyi terk etmemişler ve hadislerini sahîh olarak değerlendirmişlerdir.[388]

Ali b. Abdülazîz: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

---

[378] Buhârî, **Tarîh,** VI/118; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/140; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/478-482; Zehebî, **Tezkirâ,** I/188; a.mlf. **Kâşif,** I/673; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/391.

[379]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/75; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/140; İclî, **Sikât,** II/107; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/482, 483; Zehebî, **Tezkirâ,** I/188.

[380]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/140.

[381]İclî, **Sikât,** II/107.

[382] Zehebî, **Tezkirâ,** I/188.

[383] Buhârî, **Tarîh,** V/155; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/119; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/353; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/353; Zehebî, **Tezkirâ,** II/60; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/293.

[384] Zehebî, **Tezkirâ,** II/60; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/353, 355.

[385]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/353; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/293.

[386]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/119; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/353; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/354, 355; Zehebî, **Tezkirâ,** II/60; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/293, 294.

[387]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/119; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/355; Zehebî, **Siyer,** X/623; İbn Hacer, **Tehzîb,**V/293, 294.

[388]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/353; Zehebî, **Siyer,** X/622.

Hâris b. Amr'dan tahrîç edilen rivâyetin isnâdında ittisâl açısından herhangi bir problem bulunmamakta ve râvîleri arasında kaderî olmak dışında herhangi bir sebepten dolayı cerhedilen râvî bulunmamaktadır. Kaderî oldukları belirtilen iki râvîsi Abdülvâris ve Ebû Ma'mer'in de hadis açısından sikâ ve mutkin olduğu, hadis âlimlerinin kendileriyle ihticâc ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Taberânî'nin bu rivâyeti isnâd açısından sahîh bir rivâyettir.

Arefe günü hutbesi ile ilgili tahrîç edilen rivâyetleri böylece tek tek ele alarak, râvîlerinin cerh-ta'dîl durumlarını ve her bir isnâdın genel değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Şimdi de arefe günü hutbesi ile ilgili tahrîç edilen bu rivâyetlerle ilgili olarak isnâd merkezli genel bir değerlendirme yapacağız.

1.1.2.12. Arefe Günü Hutbesi İle İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak ele aldığımız ilk dönem hadis kaynaklarında toplamda, on bir sahabîden tahrîç edilen rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Bu rivâyetler içerisinde metin olarak en uzun olan ve kaynaklarda en fazla yer edinen rivâyet Câbir b. Abdullah'ın rivâyetidir. Câbir b. Abdullah'dan İbn Ebî Şeybe, Abd b. Hümeyd, Müslim (üç faklı senedle), Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hüzeyme ve İbn Hıbbân'ın bu hadisi tahrîç ettiklerini; bunlardan Müslim'in bir rivâyeti ve Tirmizî dışındaki rivâyetlerin isnâd açısından sahîh olduklarını söyleyebiliriz. Müslim'in rivâyetlerinden biri senedindeki Hafs b. Ğıyâs, Tirmizî'nin rivâyeti ise râvîlerinden Zeyd b. Hasan'ın cerhi ve her iki rivâyetin konuyla ilgili diğer hutbe hadislerine metin açısından muhalefetlerinin bulunması sebebiyle zayıf sayılan rivâyetlerdir.

Arefe günü hutbesi ile ilgili tahrîç edilen bir diğer rivâyetimiz Câbir b. Semûre rivâyetidir. İbn Hanbel'in tahrîç ettiği bu rivâyet, hadisin râvîlerinden Mücâlid b. Saîd'in cerhinden ve metin olarak konuyla ilgili diğer rivâyetlerle örtüşmediğinden dolayı zayıf sayılması gereken bir rivâyettir.

Hutbe ile ilgili üçüncü rivâyetimiz, Abdullah b. Abbâs'tan, İbn Hüzeyme ve Taberânî'nin tahrîç ettikleri rivâyettir. Her iki rivâyet de senedlerindeki inkitâdan dolayı zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir.

İbn Mâce'nin, Abdullah b. Mesûd'dan tahrîç ettiği bir diğer rivâyet, Zâfer b. Süleyman'ın cerhi sebebiyle zayıf olarak değerlendirdiğimiz bir rivâyettir.

Arefe günü hutbesi ile ilgili diğer bir rivâyet, Addâ' b. Hâlid'den, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel ve Taberânî'nin tahrîç ettiği rivâyetlerdir. İbn Ebî Şeybe'nin rivâyeti, sahîh; İbn Hanbel'in rivâyeti, râvîleri arasında meçhul birinin bulunması sebebiyle zayıf; Taberânî'nin iki rivâyetinden biri hasen; diğeri ise senedinde bilinmeyen râvîlerin bulunması sebebiyle zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdir.

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rahûye, Müslim ve Tirmîzî'nin, Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç ettiği rivâyetlerden altı tanesi sahih, bir tanesi ise hasen li ğayrihi olarak kabul ettiğimiz rivâyetler arasındadır.

Hutbe ile ilgili bir diğer rivâyet, Dârimî'nin, Cübeyr b. Mut'im'den tahrîç ettiği ve isnâdında yer alan Abdurrahman b. Huveyris'in cerhi sebebiyle zayıf olarak değerlendirdiğimiz rivâyettir.

Nesâî'nin, Nübeyt b. Şerît'ten; Taberânî'nin, Abdullah b. Zübeyr ve Hâris b. Amr'dan tahrîç ettikleri rivâyetler de arefe günü hutbesi ile ilgili nakledilen sahîh isnâdlı rivâyetler arasında bulunmaktadır.

Konuyla ilgili Ebû Ümâme'den, Taberânî'nin tahrîç ettiği rivâyet, râvîlerinden Bakiyye b. Velîd'in cerhi ve senedin mu'an'an olarak nakledilmesinden dolayı zayıf bir rivâyettir.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız bilgiler ışığında Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak toplam 30 rivâyetin bulunduğunu; bu rivâyetlerden 18 tanesinin isnâdının sahîh, 1 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi olduğunu ifade edebiliriz. Geriye kalan 10 rivâyet ise isnâd açısından zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdir.

1.1.3. Kurban Bayramının Birinci Günü (10 Zilhicce Cumartesi) Hutbesi

Arefe günü hutbesi ile ilgili rivâyetlerin genel bir isnâd değerlendirmesini yaptık. Şimdi de nahr günü olarak ifade edilen kurban bayramının birinci gününde Hz. Peygamber'in hutbe îrâd ettiğini belirten rivâyetleri sened açısından incelemeye çalışacağız.

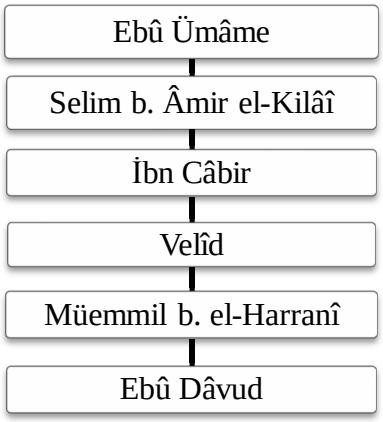
1.1.3.1. Ebû Ümâme Rivâyeti

Kurban bayramının birinci günü olan nahr günü ile ilgili olarak Ebû Ümâme'den, bizim ulaşabildiğimiz, tek bir hadis bulunmaktadır. Ebû Dâvûd (275/889)'un, Sünen'inde tahrîç ettiği ve hutbenin içeriği ile ilgili herhangi bir bilginin bulunmadığı bu rivâyetin isnâd ve metni şu şekildedir:

Ebû Dâvûd→Müemmîl b. Fadl el-Harrânî→Velîd→İbn Câbir→Selîm b. Âmir el-Kilâî'→Ebû Ümâme:

''Rasûlullah'ın (a.s.), nahr günü Mînâ'da îrâd ettiği hutbeyi dinledim.''[389]

Ebû Ümâme'den tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Ebû Ümâme: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Selîm b. Âmir Ebû Yahyâ el-Kilâî (?-130): Ebû Ümâme'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Câbir adıyla bilinen Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir yer almaktadır.[390]Hadis münekkitleri, onun sikâ olduğunu belirtmektedirler.[391] Ebû Hâtim ise onun hakkında la be's bih ifade etmiştir.[392]

[389] Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489).
[390] Buhârî, **Tarîh,** IV/125; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/211; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/344, 345; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/146.
[391]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/328; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/345; Zehebî, **Siyer,** V/185; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/147.
[392]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/345; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/147.

İbn Câbir Abdurrahman b. Yezîd Ebû Utbe el-Ezdî (?-153): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Velîd b. Müslim yer almaktadır.[393] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Mâîn, İclî, İbn Sa'd ve Nesâî gibi âlimler onun sikâ olduğunu belirtmektedir.[394] Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim'in ise onun hakkında la be'se bih kavramını kullandıkları görülmektedir.[395] İbn Hıbbân, onu eserinde zikrederek sikâ olduğuna işaret etmektedir.[396]

Velîd b. Müslim Ebu'l-Abbâs el-Kuraşî (119-195): Velîd b. Müslim el-Kuraşî, Ebu'l-Abbâs ed-Dımeşkî adıyla meşhur hadis âlimidir. İbn Cüreyc, İbn Aclân, Hişâm b. el-Ğâz, Ebû Ğassân ve İbn Câbir gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Ondan hadis rivâyetinde bulunanlar arasında Ebû Hayseme, Hişâm b. Ammâr ve Müemmil b. el-Fadl gibi isimler yer almaktadır.[397] Velîd b. Müslim'in, hâfız, mutkîn ve sâlihu'l-hadîs olduğu söylenilmektedir.[398] Bununla beraber tedlis yaptığı, sikâ râvîler arasındaki zayıf râvîleri düşürdüğü ifade edilmektedir.[399] Onun bazen de hadisleri birbirine karıştırdığı ve hata ettiği söylenilmektedir.[400] İbn Hıbbân, onun isimleri ve künyeleri değiştirdiğini kaydetmektedir.[401] Zehebî, onun münker hadislerinin bulunduğunu, Evzâî ve İbn Cüreyc'den rivâyet ettiğinde yalancılardan tedlîs yaptığı için hadislerine i'timâd edilemeyeceğini, an'an'e sigasıyla yaptığı rivâyetlerinin hüccet olmadığını söylemektedir. Ona göre Velîd b. Müslim'in 'haddesena' sigasıyla rivâyet ettiği ve semâ yoluyla aldığını açıkça tasrîh ettiği hadisleri makbul ve hüccet sayılmalıdır.[402]

Bütün bu değerlendirmeler ışığında Velîd b. Müslim'in rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber onun Ebû Dâvûd tarafından tahrîç edilen bu rivâyette semâyı tasrih ettiği ve bu rivâyetinin diğer hutbe hadisleriyle de örtüştüğünü belirtmek isteriz.

---

[393] Buhârî, **Tarîh,** V/365; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/299; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/81; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/266.
[394] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/299; İclî, **Sikât,** II/90; Zehebî, **Kâşif,** I/648; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/266.
[395] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/299; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/266.
[396] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/81.
[397] Buhârî, **Tarîh** VIII/152; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/16; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/222; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/86;Zehebî, **Siyer,** IX/211; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/133.
[398] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/94; Zehebî, **Tezkirâ,** I/221; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/133, 134.
[399] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,**(thk.) Abdullah el-Kâdî, I-III, Beyrut 1406; III/187; Zehebî, **Mîzân,** IV/347, 348.
[400] İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/136, 137.
[401] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/222.
[402] Zehebî, **Mîzân,** IV/348.

Müemmil b. Fadl b. Mücâhid Ebû Saîd el-Harrânî el-Cezerî (?-230): İsâ b. Yûnus, Muhammed b. Harb, Zeyd b. el-Hubâb ve Velîd b. Müslim gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi muhaddisler bulunmaktadır.[403] Cerh-ta'dîl âlimleri, onun sikâ olduğunu söylemektedir.[404] Ahmed b. Hanbel'in, onun hakkında la be'se bih ifadesinin kullanıldığını söylediği nakledilmektedir.[405] Onunla ilgili dikkat çeken cerh ifadelerinden biri Ukaylî'nin kullandığı ifadedir. Zehebî'nin nakline göre Ukaylî, onun hadislerinde vehm bulunduğunu ve hadislerine ittibâ edilemeyeceğini söylemektedir.[406] Biz yaptığımız araştırmada elimizde mevcut bulunan Ukaylî'nin Duafâ'sında Müemmil'in bütün hadisleri ile ilgili Ukaylî'nin böyle bir genel değerlendirmesine rastlayamadık. Onun sadece Müemmil'e ait bir isnâdı zikredip, bu isnâda ittibâ edilemeyeceğini söylediğini ve isnâdın olması gereken şeklini verdiğini tespit edebildik.[407] Dolayısıyla Müemmil'in sikâ, hadislerinin ise hüccet olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Dâvûd'un, Ebû Ümâme'den tahrîç ettiği bu hadisin isnâd açısından muttasıl olduğunu, râvîleri arasında herhangi bir kopukluk bulunmadığını görmekteyiz. Râvîleri arasından Velîd b. Müslim dışındakilerin genel olarak sikâ kabul edildiğini söyleyebiliriz. Velîd b. Müslim'in tedlîs yapıyor olması ve bu yönüyle cerhedilmesi hadislerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu rivâyette haddesena lafzını kullanarak semâyı tasrih etmesi, râvîler arasında zaman açısından bir kopukluğun olmaması ve bu rivâyetin, aşağıda gelecek olan hutbe ile ilgili diğer rivâyetlerle de destekleniyor olması hadisin isnâd açısından sahîh olduğunu göstermektedir.

1.1.3.2. Hirmâs b. Ziyâd Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Hâşim b. Kâsım→İkrime b. Ammâr→Hirmâs b. Ziyâd:

---

[403] Buhârî, **Tarîh,** VIII/49; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/375; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/188; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/184; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/342.
[404] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/188; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/375; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/184; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/342.
[405] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/185; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/342.
[406] Zehebî, **Mîzân,** IV/229.
[407] Ukaylî, **ed-Duafâ**, IV/260.

‘‘Ben, kurban bayramı günü babamın bineğinin terikesinde bulunuyordum. Rasûlullah (a.s.), Mînâ’da bineğinin üzerinde hutbe îrâd ediyordu.’’[408]

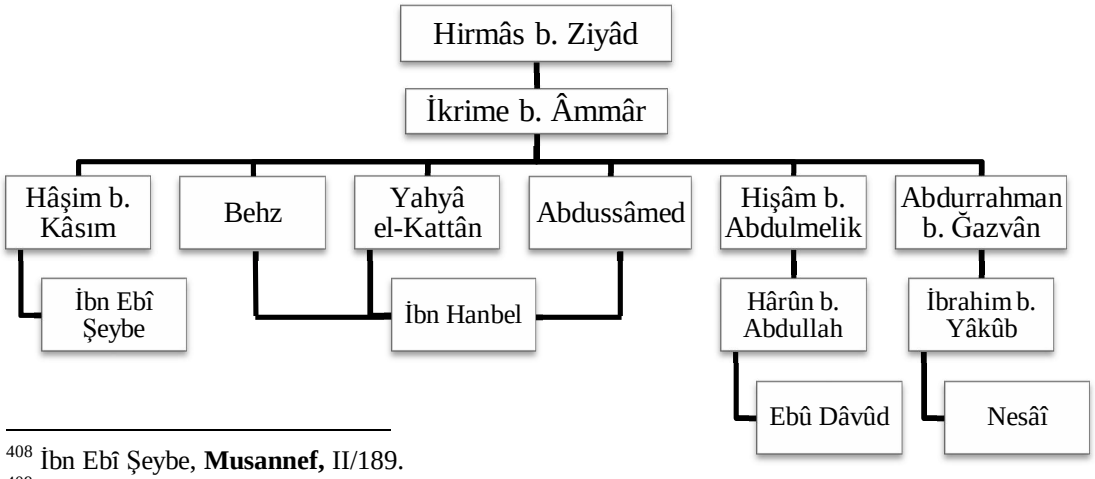
Ahmed b. Hanbel; eserinde hadisi, Behz, Yahyâ b. Saîd ve Abdussamed aracılığı ile İkrime’den üç farklı yerde nakletmektedir. Anlam yönüyle her üç rivâyette de ortak vurgulanan husus; ‘‘Hz. Peygamber’in, nahr günü Mînâ’da bineğinin üzerinde hutbe îrâd ettiği’’ bilgisidir. Lafız olarak da birbirine benzeyen bu rivâyetlerden Behz aracılığı ile nakledilen rivâyetin metni şu şekildedir:

‘‘Rasûlullah’ı, babam onun arkasında eşiğin üzerinde idi, Mînâ’da kesik kulaklı bineğinin üzerinde hutbe îrâd ederken gördüm.’’[409]

İbn Hanbel’in, Abdussamed aracılığı ile İkrime’den tahrîç ettiği rivâyet[410] ile Yahyâ b. Saîd aracılığı ile naklettiği rivâyet anlam olarak bir önceki rivâyet ile benzerdir.[411]

Ebû Dâvûd; hadisin benzerini, Hârun b. Abdullah→Hişâm b. Abdülmelik; Nesâî ise İbrahim b. Yakûb→Ebû Nûh Abdurrahman b. Ğazvân aracılığı ile İkrime’den rivâyet etmektedir.[412]

Hirmâs b. Ziyâd’dan tahrîç edilen rivâyetleri böylece aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını vermeye ve râvîlerin cerh-tâ’dîl durumlarını inceleyerek hadisin sıhhat derecesini ortaya koymaya çalışacağız

[408] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.
[409] Ahmed b. Hanbel,**Müsned,** XXXIII/264.
[410] Ahmed b. Hanbel,**Müsned,** XXXIII/263.
[411] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXV/339.
[412] Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,**, II/443.

Hirmâs b. Ziyâd'dan nakledilen rivâyetin İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından tahrîç edildiği görülmektedir. Öncelikle hadisin ortak râvîlerini; daha sonra da her bir müellifin ayrıştığı râvîleri ele alacağımızı belirtebiliriz. İsnâdın ortak râvileri şunlardır:

Hirmâs b. Ziyâd b. Mâlik Ebû Hadîr el-Bâhilî(?-?):[413]

İkrime b. Ammâr Ebû Ammâr el-İclî (?-159): Hirmâs b. Ziyâd'dan hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden hadis nakledenler arasında Sevrî, Ebu'l-Velid Hişâm b. Abdülmelik, Şû'be, Abdurrahmân b. Ğazvân, Abdussamed b. Abdülvâris, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddisler yer almaktadır.[414] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Mâîn, İclî, Darâkutnî ve Yakûb b. Şeybe İkrime b. Ammâr'ın sikâ olduğunu söylemekte[415]; Ebû Hâtim ve İbn Mâîn'den aktarılan ikinci bir görüşe göre sadûk olduğu ifade edilmektedir.[416] Nesâî onun hakkında leyse bihi be's değerlendirmesinde bulunmakta[417]; İbn Hanbel İyâs b. Sâlih dışındaki rivâyetlerinde muzdarîb olduğunu belirtmektedir.[418] İkrime b. Ammâr'ın en fazla cerhe maruz kaldığı rivâyetleri ise Yahyâ b. Ebî Kesîr'den yaptığı rivâyetlerdir. Hadis münekkitleri onun Yahyâ b. Ebî Kesîr'den yaptığı rivâyetleri zayıf[419] ve muzdarîb[420] olarak kabul etmişlerdir. Ebû Hâtim, bazı hadislerinde vehminin bulunduğuna işaret etmektedir.[421] Sevrî, Şû'be, Vekî' gibi âlimlerin kendisinden rivâyet almaktan çekinmediklerini belirten İbn Adiyye' göre sikâların ondan yaptığı rivâyetler, müstakîmü'l-hadîs değerindedir.[422] Bütün bu değerlendirmeler ışığında İkrime b. Ammâr hakkında bazı cerh ifadeleri bulunmakla beraber rivâyetlerinin genel olarak hüccet sayıldığını ifade edebiliriz.

---

[413]İbn Hıbbân, **Sikât,** III/437; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/163; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/490; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/1087; Zehebî, **Kâşif,** II/334; **Siyer,** III/450; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/27.
[414] Buhârî, **Tarîh** VII/70; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/10; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/233; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/256; Zehebî, **Siyer,** VII/134; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/232.
[415]İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/233, 234.
[416]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/261; Zehebî, **Mîzân,** III/91.
[417] Zehebî, **Siyer,** VII/136; **Mîzân,** III/91.
[418]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/258; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/234.
[419]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/10.
[420]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/233; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/261; Zehebî, **Mîzân,** III/91.
[421]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/261; Zehebî, **Mîzân,** III/91.
[422]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/272.

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Hâşim b. Kâsım b. Müslim Ebu'n-Nadr el-Bağdâdî (?-207): İkrime, Şû'be ve Züheyr b. Muâviye'den hadis rivâyet etmiş; kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, İbn Rahûye, İbn Ebî Şeybe gibi muhaddisler hadis nakletmişlerdir.[423] Hadis münekkitleri, onun sikâ, sadûk ve sebt olduğunu belirtmektedir.[424] Nesâî'nin ise kendisi hakkında la be'se bih ifadesini kullandığı nakledilmektedir.[425]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Behz (?-?): Ahmed b. Hanbel'in bu rivâyetinde adını zikrettiği Behz'in hangi Behz olduğunu kesin bir şeklde tespit edemedik. Bununla beraber Cerh-tâ'dîl kaynakları, İbn Hanbel'in Behz b. Esed ismindeki râvîden hadis aldığını nakletmektedir. Sikâ ve hüccet olarak kabul edilen bu râvînin ismi, İkrime'den hadis alanlar arasında bulunmamaktadır. Fakat her ikisinin vefat tarihi düşünüldüğünde birbirlerinden hadis alma ihtimalinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İkrime'nin 159 yılında vefat ettiği bilgisi yukarıda nakledilmişti. Behz'in ise 200 yıllarında vefat ettiği bilgisi nakledilmektedir.[426]

Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh Ebû Saîd el-Kattân (120-198): A'meş, Hişâm b. Urve, Ubeydullah b. Ömer, Abdülmelik b. Ebî Süleyman, İkrime b. Ammâr gibi isimlerin de bulunduğu birçok muhaddisten hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Mehdî, Müsedded, Ebu'l-Velîd, İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.[427] Sikâ, sebt, huffâz ve hüccet olduğu belirtilmektedir.[428]

Abdussamed b. Abdülvâris b. Zekvân Ebû Sehl el-Basrî: Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında oğlu Abdülvâris, Ebû Hayseme, İbrahim b. Yakûb,

---

[423] Buhârî, **Tarîh** VIII/235; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/105; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/243; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/130; Zehebî, **Tezkirâ,** I/263; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/18.

[424] İclî, **Sikât,** II/323; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/105, 106; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/243; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/135; Zehebî, **Kâşif,** II/332; **Tezkirâ,** I/263; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/18.

[425] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/135; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/18.

[426] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/257; Zehebî, **Kâşif,** I/276.

[427] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/293; Buhârî, **Tarîh**VIII/276; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/150; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/329, 335; Zehebî, **Tezkirâ,** I/218; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/190.

[428] İclî, **Sikât,** II/353; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/150; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/611, 612; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/336, 340; Zehebî, **Tezkirâ,** I/218.

Hârûn b. Abdullah ve Ahmed b. Hanbel yer almaktadır.[429] Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk, me'mûn ve hüccet olduğunu söylemektedir.[430]

Ebû Dâvûd'un Râvîleri

Hişâm b. Abdülmelik Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (133-227): Şû'be, Mâlik b. Enes ve İkrime b. Ammâr gibi muhaddislerden hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleri yer almaktadır.[431]Hadis münekkitleri onun sikâ, mutkîn, sebt, hüccet ve me'mûn olduğunu söylemektedir.[432]

Hârûn b. Abdullah b. Mervân el-Hammâl el-Bağdâdî (171-243): Hişâm b. Abdülmelik'ten hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden Müslim ve Ebû Dâvûd gibi muhaddisler hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.[433] Hadis münekkitleri tarafından hâfız, imam, sikâ ve sadûk olarak kabul edilmektedir.[434]

Nesâî'nin Râvîleri

Ebû Nuh (Kurâd) Abdurrahman b. Ğazvân el-Hizâî ed-Dabbî (?-207): İkrime b. Ammâr'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. Ya'kûb, Züheyr b. Harb ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddisler bulunmaktadır.[435]Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ ve sadûk gibi ta'dîl ifadeleri kullanmışlardır.[436] Cerh-ta'dîl âlimlerinden olan Nesâî ve İbn Mâîn ise onun leyse bihi be's olduğunu söylemektedir.[437] Zehebî, onun hadis

[429]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/300; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/99-102; Zehebî, **Kâşif,** I/653; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/291.
[430]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/300; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/102; Zehebî, **Kâşif,** I/653.
[431]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/571; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/226; Zehebî, **Tezkirâ,** I/280; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/42.
[432]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/571; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/65; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/240, 243; Zehebî, **Tezkirâ,** I/280; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/43.
[433]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/239; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/92; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/96; Zehebî, **Kâşif,** II/330; **Tezkirâ,** II/49; **Siyer,** XII/115; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/9.
[434]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/92; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/239; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/99; Zehebî, **Tezkirâ,** II/49; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/9.
[435] Buhârî, **Tarîh** VII/202; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/274; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/375; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/335; Zehebî, **Kâşif,** I/639; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/223.
[436]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/274; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/375; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/336; Zehebî, **Tezkirâ,** I/248; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/224.
[437]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/336; Zehebî, **Mîzân,** II/581, 582; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/224.

âlimi olduğunu fakat menâkiri bulunduğunu ifade etmektedir.[438] Özellikle Leys aracılığıyla Mâlik'ten naklettiği rivâyetler eleştirilmiş ve bu rivâyetlerinin münker olduğu belirtilmiştir.[439] İbn Hıbbân, onun hatalarının bulunduğunu[440]; İbn Adiyy ise hadis uydurmakla itham edilmiş biri olduğunu söylemektedir.[441] Onun hakkında yapılan bu değerlendirmeler ışığında Ebû Nuh'un hadislerinin zayıf olduğunu ve hüccet olarak kabul edilemeyeceğini belirtebiliriz.

İbrahim b. Ya'kûb b. İshâk Ebû İshâk es-Sa'dî (?-259): Abdussamed b. Abdülvâris'ten hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis alan isimler arasında Ebû Dâvûd ve Tirmizî'yi zikretmek mümkündür.[442]Hadis münekkitleri; onun sikâ ve hâfız olduğunu söylemektedir.[443]

Hirmâs b. Ziyâd'dan nakledilen rivâyetlere genel olarak baktığımızda İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından tahrîç edildiği görülmektedir. Her dört musannifin verdiği isnâdlarda müşterek râvimiz İkrime b. Ammâr'dır. Dolayısıyla İkrime'nin ta'dîli hadisleri kuvvetlendirecek, cerhi ise bütün isnâdların derecesini zayıflatacaktır. İkrime b. Ammâr hakkında cerh-ta'dîl âlimlerince kullanılan ta'dîl ifadelerinin yanında cerh ifadelerinin de bulunduğuna yukarıda işaret edilmiştir. Sikâ olduğunu söyleyenlerin yanında hadislerinde ızdırab, vehim ve zayıflık bulunduğunu söyleyenler de vardır. Bununla beraber sikâ râvîlerin ondan yaptığı rivâyetlerin müstakîm olduğu belirtilmektedir.

İkrime'den dört musannifin naklettiği isnâdlar arasında İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ ve Abdussamed aracılığıyla verdiği isnâdları ve Ebû Dâvûd'un isnadında İkrime'den rivâyet edenlerin sikâ olduğu ve bu rivâyetlerde herhangi bir kopukluğun bulunmadığı görülmektedir. Her dört rivâyetin birbirini ve hutbe ile ilgili diğer hadislerin bu dört rivâyeti desteklemesi de düşünüldüğünde; bu rivâyetlerin makbul ve ihticâc edilebilecek sahih rivâyetler olduğunu söylemek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in Behz aracılığıyla yaptığı rivâyette hangi Behz'in

---

[438] Zehebî, **Tezkirâ,** I/248; **Siyer,** IX/518.
[439]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/289, 290; Zehebî, **Mîzân,** II/581; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/223.
[440]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/375.
[441]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/290.
[442]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/81; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/244; Zehebî, **Mîzân,** I/75; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/158.
[443]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/247, 248; Zehebî, **Mîzân,** I/75; İbn Hacer, Takrîb I/95.

kastedildiğini tespit edemedik. Bununla beraber burada kastedilen Behz'in, bize göre, sikâ ve hüccet olarak kabul edilen Behz b. Esed olma ihtimali yüksektir. Konuyla ilgili diğer rivâyetlerin şâhid olarak kabul edilmesi de düşünüldüğünde bu rivâyetin de isnâd açısından sahîh olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz.

Nesâî'nin konuyla ilgili rivâyetinin, isnâdında bulunan Abdurrahman b. Ğazvân'ın cerhi sebebiyle zayıf olduğunu, bununla beraber konuyla ilgili şahidlerinin bulunması göz önünde bulundurularak hasen li ğayrihi olarak kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

1.1.3.3. Râfî b. Amr Rivâyeti

Hz. Peygamber'in Mînâ'da kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbe ile ilgili olarak Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin tahrîç ettiği rivâyetler, hutbenin gün içerisindeki vakti hakkında bizlere bilgi vermektedir. Ebû Dâvûd'un rivâyeti şu şekildedir:

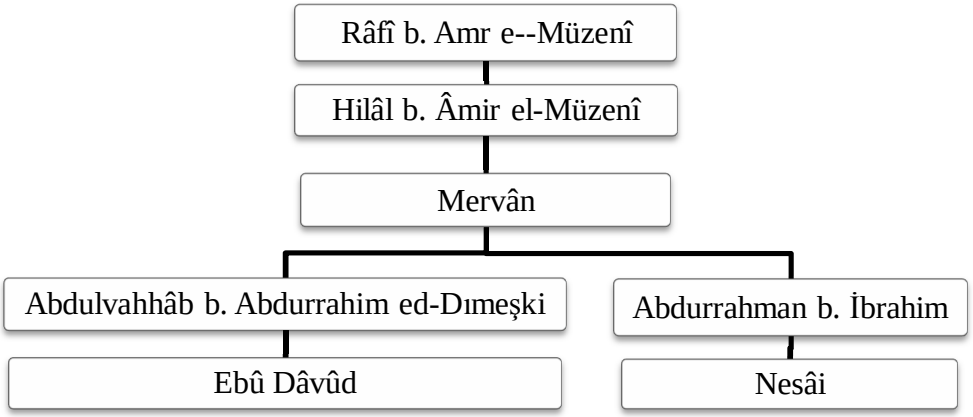
Ebû Dâvûd→Abdulvahhâb b. Abdurrahîm ed-Dımeşkî→Mervân→Hilâl b. Âmir el-Müzenî→Râfî' b. Amr el-Müzenî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

''Rasûlullah'ın (a.s.), Mînâ'da kuşluk vakti esnasında insanlara dişi katırın üzerinde olduğu halde hutbe îrâd ettiğini gördüm. Râvînin açıklamasına göre insanlardan kimisi ayakta, kimisi de oturmaktaydı.''[444]

Nesâî'nin 'nahr günü hutbesinin vakti' başlığı altında, Abdurrahman b. İbrahim aracılığı ile Mervân'dan (isnâdın geri kalan kısmı, Ebû Dâvûd'un isnâdı ile aynıdır) naklettiği rivâyet de yukarıdaki aktardığımız rivâyetin anlamca benzeridir.[445]

Yukarıda Râfî b. Amr'dan tahrîç edilen rivâyetleri aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyerek hadisin sıhhat durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

[444] Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).
[445] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,**, II/443.

Ortak Râvîler: Râfî b. Amr el-Müzenî (?-?):[446]

Hilâl b. Âmir b. Amr el-Müzenî el-Kûfî (?-?): Râfî b. Amr'dan hadis işitmiş; kendisinden ise Ya'lâ b. Ubeyd ve Mervân b. Muâviye hadis rivâyetinde bulunmuştur.[447] Hadis münekkitlerinden İbn Mâîn onun sikâ olduğunu söylemiştir;[448] İbn Hıbbân ise onu eserinde zikretmiştir.[449]

Mervân b. Muâviye Ebû Abdullah el-Fezârî (?-193): Kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler arasında Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe gibi muhaddisler yer almaktadır.[450] Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, sebt, sadûk, hâfız gibi ta'dîl kavramları kullanmaktadır.[451] Mervân hakkında İclî ve İbnü'l-Medînî gibi münekkitlerin; 'Mâruflardan rivâyet edince sikâ ve sahîh; meçhullerden rivâyet edince zayıf ve leyse bi şey'' olduğunu söyledikleri görülmektedir.[452] Mervân'ın bu rivâyette sikâ olarak kabul edilen Hilâl b. Âmir'den rivâyette bulunmuş olması sebebiyle onun hakkında yapılan sözkonusu cerhin Râfî b. Amr rivâyetine sıhhât açısından zarar vermediği söylenilebilir.

---

[446] Buhârî, **Tarîh,** III/302; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/122; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/31; Zehebî, **Kâşif,** I/389; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/200.
[447] Buhârî, **Tarîh** VIII/206; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/571; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/340, 341;İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/72.
[448]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/74.
[449]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/571.
[450]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/329; Buhârî, **Tarîh** VII/372; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/483; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/403-407; Zehebî, **Tezkirâ,** I/216; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/88.
[451]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/329; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/409; Zehebî, **Tezkirâ,** I/216; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/88, 89.
[452]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/409; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/89.

Ebû Dâvûd'un Râvîleri

Abdulvahhâb b. Abdurrahman Ebû Abdurrahman ed-Dımeşkî (?-249): Mervân b. Muâviye'den hadis almıştır. Ebû Dâvûd kendisinden hadis rivâyet etmiş[453] **ve** onun sikâ olduğunu söylemiştir.[454] İbn Hıbbân, onu eserinde zikretmektedir.[455]

Nesâî'nin Râvîleri

Abdurrahman b. İbrahim b. Amr Ebû Saîd ed-Dımeşkî (170-245): Mervân b. Muâviye'den hadis rivâyet etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce gibi muhaddisler kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında bulunmaktadır.[456]Hadis münekkitleri onun sikâ, sebt, hüccet ve me'mûn olduğunu ifade etmektedirler.[457]

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden hareketle Râfî b. Amr'dan Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin tahrîç ettiği iki rivâyetin isnâd açısından muttasıl olduğunu söyleyebiliriz. Her iki rivâyetin râvîleri de cerh-ta'dîl açısından müşterek râvî Mervân b. Muâviye dışında cerhe maruz kalmayan râvîlerdir. İki rivâyetin müşterek râvîsi olan Mervân da genel olarak hadis münekkitleri tarafından ta'dîl edilmiş, kütüb-i sitte müelliflerince hadisleri tahrîç edilmiştir. Onun hakkında nakledilen 'maruflardan rivâyet edince sikâ, meçhullerden rivâyet edince zayıftır' şeklindeki cerh, her iki rivâyetimizi olumsuz yönde etkilemeyecek bir cerhdir. Zira her iki rivâyette de hem hadis aldığı râvînin, hem de kendisine hadis rivâyet ettiği râvîlerin sikâ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Râfî b. Amr'dan tahrîç edilen her iki rivâyet isnâd açısından sahîhtir.

1.1.3.4. Ammâr b. Yâsir Rivâyeti

Ebû Ya'lâ→Muhammed→Abdurrahman b. Cebele→Amr b. Numan→Kesîr Ebu'l Fadl→Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şahîr→Ammâr b. Yâsir:

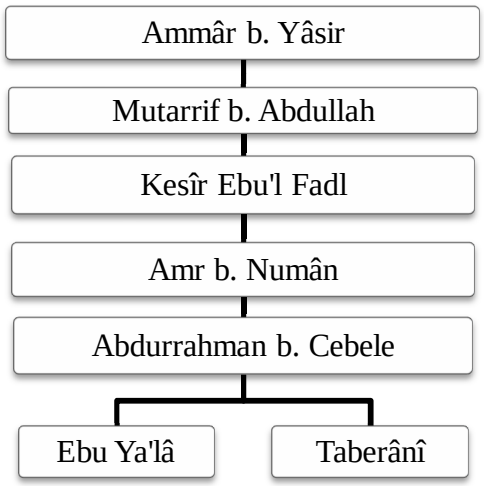
---

[453]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/411; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/501; Zehebî, **Kâşif,** I/674; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/397.
[454] Zehebî, **Kâşif,** I/674.
[455]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/411.
[456]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/381; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/495; Zehebî, **Kâşif,** I/619; a.mlf. **Tezkirâ,** II/50; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/119.
[457]İclî, **Sikât,** II/72; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/381; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/499; Zehebî, **Tezkirâ,** II/51.

‘‘Rasûlullah (a.s.) bize hitap etti ve: Bu gün hangi gündür? diye sordu. Nahr günüdür, diye cevapladık. Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Zilhicce ayıdır, haram aydır, diyerek cevap verdik. Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, diye karşılık verdik. Bunun üzerine o: Muhakkak ki bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir. Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza ulaştırabilir mi?’’[458]

Tâberânî; hadisi, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî→Abdurrahman b. Amr b. Cebele el-Bahilî→Amr b. en-Numan→Kesîr Ebu’l Fadl→Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şahîr→Ammâr b. Yâsir isnâdı ile benzer lafızlarla rivâyet etmektedir.[459]

Ammâr b. Yâsir’den tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumları şu şekildedir:

Ammâr b. Yâsir Ebu’l-Yakazân (?-37):[460]

Mutarrif b Abdulah b. eş-Şahîr Ebû Abdullah el-Basrî (?-87): Ammâr b. Yâsir’den rivâyetlerinin bulunduğu nakledilmektedir.[461] Hadis münekkitleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[462]

[458] Ebû Ya’lâ, **Müsned,** III/193.
[459] Tâberânî, **Evsât,** VI/70.
[460] İbn Sa’d, **Tabâkât,** III/246; İbn Hıbbân,**Sikât,** III/301; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Ğâbe,** I/808; İbn Hacer, el-İsâbe IV/575.

Kesîr b. Yesâr Ebu'l-Fadl el-Basrî (?-?): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Amr en-Numan'ın yer aldığı belirtilmektedir.[463] İbn Ebî Hâtim, iki farklı Kesîr'in bulunduğunu söyleyenler olduğunu; fakat her ikisinin aynı kişi olduğunu ifade etmekte ve onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[464] İbn Hacer de onun marûf olduğunu ve hayırla anıldığını söylemektedir.[465]

Amr b. en-Numan el-Basrî (?-?): Kendisinden Abdurrahman b. Cebele'nin hadis rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.[466] Cerh-ta'dîl âlimlerinden Ebû Hâtim, onun hakkında la be'se bih ve sadûk ifadelerini kullanmaktadır.[467] Bezzâr, onun sikâ olduğunu söylemekte ve ondan bir hadis tahrîç etmektedir.[468] İbn Adiyy, onun zayıf râvîlerden münker hadislerinin bulunduğunu ifade etmekte ve *'Hadislerdeki zayıflık ondan mıdır, onun kendilerinden rivâyet ettiği zayıflardan mıdır bilmiyorum'* demektedir. Ayrıca o, Amr en-Numan'ın hadiste leyse bi'l-kaviyy derecesinde olduğunu belirtmektedir.[469]

Abdurrahman b. Cebele b. Hâlid (?-?): Kendisinden ise Ebû Zürâ'nın rivâyette bulunduğu ifade edilmektedir.[470] Yaptığımız araştırmada Abdurrahman b. Cebele hakkında cerh ya da ta'dîl yönünden yapılan herhangi bir değerlendirmeye ulaşamadık.

Muhammed b. Abdullah el-Hadramî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin Ammâr b. Yâsir'den tahrîç ettikleri her iki rivâyetin senedinde yer alan Ebu'l-Fadl'ın, Mutarrif'ten hadis alıp almadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber her ikisinin Basra

---

[461] Buhârî,**Tarîh,** VII/396; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/312; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/430; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/67; Zehebî, **Tezkîra,** I/51; a.mlf. Kâşif II/269; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/157.

[462] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/312; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/430; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/67; Zehebî, **Tezkîra**, I/51; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/157.

[463] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/265; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/385.

[464] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/158.

[465] İbn Hacer, **Lisân,** IV/485; **Tehzîb,** VIII/385.

[466] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/265; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/482; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXII/267; Zehebî, **Kâşif,** II/89; Mizân III/290; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/97.

[467] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/265.

[468] İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/97.

[469]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/120.

[470] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/221.

ehlinden oluşu ve vefat durumları göz önünde bulundurulduğunda birbirleriyle karşılaşma ihtimalleri kuvvetlidir. Zirâ Mutarrif'in vefat tarihi 87 veya 95 olarak nakledilmekte; Ebu'l-Fadl'ın ise 110 yılında vefat eden Hasan-ı Basrî'den hadis aldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla onun, Mutarrif'ten da hadis almış olabileceği mümkün görünmektedir. Her iki isnâdda yer alan müşterek râvî Amr b. en-Numân, leyse bi'l-kaviyy olarak cerhedilmiştir. Bu nedenle iki rivâyetin de zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3.5. Câbir b. Abdullah Rivâyeti

Câbir b. Abdullah'tan nakledilen kurban bayramının birinci günü hutbesiyle ilgili bütün rivâyetlerde; Hz. Peygamber'in hutbesinin, kurban bayramının birinci gününde (nahr günü) îrâd edildiği tasrih edilmemiş olsa bile söz konusu rivâyetlerin metin ve lafızlarından, kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Şeybe→Ebû Muâviye→A'meş→Ebû Sâlih→Câbir:

''Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda şöyle buyurdu: Hangi günün en fazla hürmet edilmesi gereken gün olduğunu biliyor musunuz? 'Bu günümüz', diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Hangi beldenin en fazla hürmet edilmesi gereken belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu beldemiz', diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Hangi ayın en fazla hürmet edilmesi gereken ay olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu ayımızdır', diyerek cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): 'Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınızın hürmeti de bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizdeki hürmeti gibidir' buyurdu.''[471]

Ahmed b. Hanbel; hadisi, İbn Ebî Şeybe ile aynı isnâd ve aynı metinle rivâyet etmektedir.[472] Onun, benzer lafızlarla naklettiği diğer bir rivâyeti ise Muhammed b. Ubeyd→A'meş→Ebû Sâlih→Câbir isnâdıyla naklettiği iki rivâyettir.[473]

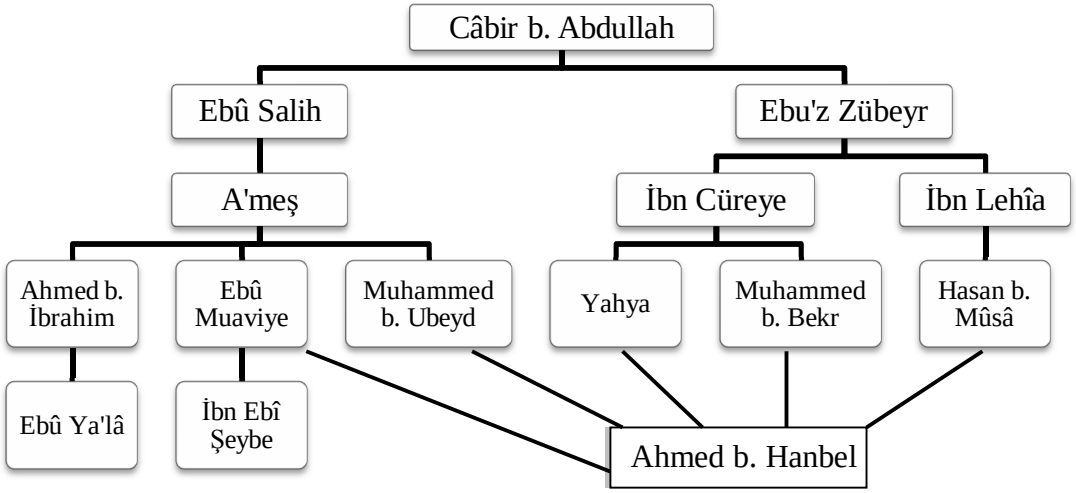
[471] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/27.
[472] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXII/264.
[473] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XVIII/286; XXIII/240.

Câbir'den bu tarîkle nakledilen diğer bir rivâyet, Ebû Yâ'la'nın eserinde bulunmaktadır. Ebû Yâ'la, hadisi Müsned'inde Ahmed b. İbrahim→A'meş→Ebû Sâlih ve Ebû Süfyan veya her ikisinden biri→Câbir isnâdıyla tahrîç etmektedir.[474]

Ahmed b. Hanbel'in; Câbir'den, kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak naklettiği rivâyetlerden bazıları ise Ebu'z-Zübeyr kanalıyla gelen rivâyetlerdir. İbn Hanbel'in buradaki isnâd ve metni şu şekildedir:

Muhammed b. Bekr→İbn Cüreyc→Ebu'z-Zübeyr→Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini rivâyet etti: ''Hz. Peygamber'in, nahr günü bineğinin üzerinde şeytanı taşlarken; '(Hacc) Menâsikinizi benden alınız, bilmiyorum belki bu haccımdan sonra bir daha hacc yapamayacağım.'' buyurduğunu işittim.[475] İbn Hanbel'in aynı metinle naklettiği bir diğer rivâyetin isnâdı; Hasan b. Mûsâ→İbn Lehîâ→Ebü'z-Zübeyr→Câbir şeklindedir.[476] Onun; Yahya→İbn Cüreyc aracılığı ile Ebu'z-Zübeyr'den rivâyet ettiği hadiste de aynı metnin yer aldığı görülmektedir.[477]

Câbir'den tahrîç edilen rivâyetleri böylece aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

[474] Ebû Yâ'la, **Müsned,** IV/87.
[475] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIII/286.
[476] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXII/460.
[477] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXII/312.

Ortak Râvîler: Câbir b. Abdullah: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Sâlih Zekvân ez-Zeyyât es-Simân (?-101): Câbir b. Abdullah'dan hadis rivâyet ettiği naklettiği ifade edilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimlerin başında Atâ, Abdullah b. Dînâr, Zeyd b. Eslem, Yahyâ b. saîd el-Ensârî ve A'meş gibi muhaddisler gelmektedir.[478]Cerh-ta'dîl âlimleri, Ebû Sâlih'in sikâ, sâlihu'l-hadîs ve müstakîmu'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[479] Hadis münekkitleri onun hadisleriyle ihticâc edilebileceğini belirtmişlerdir.[480]

A'meş Süleyman b. Mihrân Ebû Muhammed (?-147): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Şû'be, Cerîr b. Hâzım, Ebû Muâviye, Muhammed b. Ubeyd ve Ahmed b. İbrahim gibi râvîler yer almaktadır.[481]Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, sebt, hâfız, muhaddislerin seyyidi gibi kavramlar kullanmaktadır.[482] Bununla beraber onun tedlîs yaptığı gerekçesiyle cerhedildiği görülmektedir. İbn Hanbel, İbn Hıbbân, Darâkutnî gibi hadis âlimleri, onu tedlîs yönüyle tenkid eden âlimlerden bazılarıdır.[483] İbn Hıbbân'ın, onu tabîinin sikâları arasında saydığı ve *'Müdellistir, onu burada zikretmemin sebebi hıfzı ve yakînidir'* dediği görülmektedir.[484] Ahmed b. Hanbel'in, onun hadislerinde ızdırab olduğunu; Ebû Dâvûd'un, Enes'ten olan rivâyetleri zayıftır dediğini, İbnü'l-Medînî'nin A'meş'in zayıflardan olan rivâyetlerinde vehminin bulunduğunu söylediği belirtilmektedir.[485] A'meş hakkında yapılan cerh ifadelerine rağmen hadis âlimlerinin, kendisini hüccet kabul ettiklerini ve hadisleriyle ihticâc edildiğini görmekteyiz.[486]

---

[478] Buhârî, **Tarîh** III/260; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/450; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/221; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/513; Zehebî, **Tezkirâ,** I/69; a.mlf. **Kâşif,** I/386İbn Hacer, **Tehzîb,** III/189.

[479]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/221; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/450; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/516.

[480]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/450; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/516.

[481] Buhârî, **Tarîh** IV/37; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/302; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/76; İbn Hacer, **Tehzîb,**IV/195.

[482]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/146; İclî, **Sikât,** I/432; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/302; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/86, 87; Zehebî, **Mîzân,** II/224; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/196; **Takrîb,** I/254.

[483]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/302; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/87, 88; Zehebî, **Mîzân,**II/224; İbn Hacer el-Askâlânî, **Tabâkâtü'l-Müdellisîn,**(thk.) Âsım b. Abdullah, Ürdün ts. I/33; **Takrîb,** I/254.

[484] İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/302.

[485] Zehebî, **Mîzân,** II/224.

[486]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/146; Zehebî, **Mîzân,** II/224.

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzım ed-Darîr el-Kûfî (113-195): A'meş'den hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İbn Hanbel ve İbn Ebî Şeybe gibi muhaddisleri saymak mümkündür.[487] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Hıbbân, onun hâfız ve mutkin; fakat mürcie itikadına sahip biri olduğunu söylemektedir.[488] İbn Sa'd, sikâ olduğunu ve rivâyet ettiği hadislerin çok olduğunu belirtmektedir.[489] Nesâî'nin, onu sikâ olarak değerlendirdiği görülmektedir.[490] Ebû Muâviye'nin, A'meş'ten naklettiği rivâyetlerde sebt, bunun dışındaki rivâyetlerinde muzdarib olduğu; hıfzının iyi olmadığı ifade edilmektedir.[491] Ebû Muâviye'nin, tenkid edildiği noktalardan bir tanesi de onun tedlîs yaptığı yönündeki cerh ifadeleridir. Cerh-ta'dîl kaynaklarının hemen hemen tamamı onun tedlîs yaptığına işaret etmektedir.[492] Onun hakkında yapılan bu cerh ifadeleriyle beraber önde gelen muhaddislerin kendisinden hadis rivâyet ettikleri görülmektedir.[493]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye Ebû Abdullah (124-204):[494]Hadis münekkitleri, onun sikâ, sadûk ve mutkîn biri olduğunu ifade etmektedir.[495] İbn Hanbel, onun bazen hata yaptığını ve yaptığı hatalardan geri dönmediğini söylemektedir.[496]

Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Mekkî (?-128):. Câbir ve İbn Abbâs gibi sahabilerden hadis rivâyet etmektedir. Kendisinden Yahyâ b. Saîd, Şû'be ve İbn Cüreyc gibi muhaddisler hadis nakletmektedir.[497]Hadis âlimlerinden İbn

[487]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/123-127; Zehebî, **Tezkirâ,** I/215; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/120.
[488]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/441.
[489]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/392.
[490]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/132.
[491]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/246; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/129.
[492]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/392; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/132; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/121.
[493]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/125-127.
[494] Buhârî, **Tarîh** I/173; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/441; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/54; Zehebî, **Tezkirâ,** I/243; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/291.
[495]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/441; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/59; Zehebî, **Tezkirâ,** I/243.
[496]İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/292.
[497] Buhârî, **Tarîh** I/221; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/351; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/402;Zehebî, **Tezkirâ,** I/95; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/390.

Mâîn, İbnü'l-Medînî, İclî ve Nesâî gibi âlimler, onun sikâ olduğunu[498]; Sâcî, onun sadûk olduğunu ve nakîl ehlinin onunla ihticâc ettiğini söylemektedir.[499] Ebû Hâtim ve Ebû Zürâ' ise onunla ihticâc edilemeyeceğini ifade etmekte[500]; İbn Sa'd, Şû'be'nin ondan rivâyet etmeyi terk ettiğini söylemektedir.[501] İbn Adiyy ise Mâlik'in kendisinden rivâyet ettiğini ve bunun Ebu'z-Zübeyr'in sıdkını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Zira ona göre Mâlik, sikâ olmayanlardan rivâyet etmeyen bir âlimdir.[502] İbn Adiyy'in onunla ilgili ortaya koyduğu diğer bir görüşü ise; Ebu'z-Zübeyr'in sikâ olduğu, fakat ondan zayıf olan râvîlerin rivâyet ettiği, rivâyetlerindeki zayıflığın kendisinden değil, ondan hadis nakleden zayıf râvîlerden kaynaklandığı şeklindeki görüşüdür.[503] Zehebî; Ebu'z-Zübeyr'in tedlîsinin bulunduğunu, bu nedenle semâyı açıkça tasrîh ettiği rivâyetlerinin hüccet olduğunu ifade etmektedir.[504] Bütün bu değerlendirmeler ışığında kanaatimizce Ebu'z-Zübeyr'in hadislerinin tamamını kabul etmek veya reddetmek mümkün değildir. Onun rivâyetlerinde özellikle semâyı tasrîh edip etmediği, kendisinden hadisi nakleden râvîlerin sikâ olup olmadığına bakılmalıdır. Ahmed b. Hanbel'in bu rivâyetine baktığımızda onun semâyı açıkça tasrîh ettiği ve kendisinden hadisi nakleden râvîlerin de sikâ olduğunu belirtebiliriz. Dolayısıyla onun bu hadisi kanaatimizce sahîh olarak değerlendirilmelidir.

İbn Cüreyc Abdülmelik b. Abdülaziz Ebu'l-Velid (80-147):[505] Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, sebt, mutkîn, sâlih gibi ta'dîl ifadelerini kullanmışlardır.[506] İbn Cüreyc'in cerh-ta'dîl âlimlerince bazı yönlerden cerhedildiği de görülmektedir. Onun cerhedildiği noktalardan biri tedlîs yaptığı yönündeki cerh ifadesidir. Darâkutnî, İbn Cüreyc hakkında; onun tedlîsinden kaçın, zira o

[498] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/351; İclî, **Sikât,** II/253; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/408, 409; Zehebî, **Mîzân,** IV/38; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/392.
[499] İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/392.
[500] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/75; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/403, 404; Zehebî, **Mîzân,** IV/38.
[501] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/481.
[502] İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/392.
[503] Zehebî, **Mîzân,** IV/38.
[504] Zehebî, **Tezkirâ,** I/95.
[505] Buhârî, **Tarîh** V/422; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/356; İclî, **Sikât,** II/103; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/339-341; Zehebî, **Tezkirâ,** I/128; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/357.
[506] Buhârî, **Tarîh** V/422; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/93; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/356; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/348, 350; Zehebî, **Tezkirâ,** I/128.

cerhedilmiş râvîlerden tedlîs yapıyor, demektedir.[507] İbn Cüreyc hakkında yapılan diğer bir tenkid ise İbn Mâîn tarafından yapılmıştır. İbn Mâîn, onun kitaptan rivâyet edince sikâ, Zührî'den yaptığı rivâyetlerde ise leyse bi şey' olduğunu ifade etmektedir.[508] Kanaatimizce İbn Cüreyc'in genel olarak sikâ olarak kabul edilmesi ve bu rivâyetinde semâyı tasrîh etmiş olması sebebiyle onun bu hadisini hüccet olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim İbnü's-Salâh ve Nevevî gibi âlimler de müdellis râvînin rivâyette kullandığı sîgalara bakmak gerektiğini söylemiş ve sikâ bir râvînin hadisi işittiğine kesin biçimde delâlet eden rivâyet lafızları kullandığı durumlarda bu tür rivâyetlerin delil olarak kullanılabileceğini söylemişlerdir.[509]

Muhammed b. Bekr b. Osman el-Basrî (?-204): İbn Cüreyc'den hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel gibi muhaddisler yer almaktadır.[510] Hadis münekkitleri, onun sikâ, mahalluhu's-sıdk ve sâlihu'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[511] Nesâî'nin ise onun hakkında leyse bi'l-kaviyy dediği nakledilmektedir.[512] Nesâî'nin bu cerhiyle beraber Kütüb-i sitte müelliflerinin Muhammed b. Bekr'in hadislerini tahrîç ettiği görülmektedir.[513] Bizce bu durum onun hakkındaki genel kanaat olan sikâ bir râvî olduğu görüşünü desteklemektedir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Abdullah b. Lehîa b. Ukbe Ebû Abdurrahman el-Hadramî (96-175): Atâ ve Ebu'z-Zübeyr'den hadis aldığı; Sevrî ve Şû'be gibi muhaddislerin ondan hadis rivâyet ettiği belritilmektedir.[514]Hadis münekkitleri, Abdullah b. Lehîa'nın zayıf, muzdarib, daîfü'l-hadîs, leyse bi'l-kaviyy olduğunu; hadisinin yazılabileceğini fakat

[507]İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/359.
[508]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/350.
[509] Bünyamin Erul, ''Tedlîs'', **DİA,** İstanbul 2011, c. 40, s. 262-264.
[510] Buhârî, **Tarîh** I/48; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/38; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/530-532; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/67.
[511]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/38; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/532; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/68.
[512]İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/67.
[513]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/533.
[514] Buhârî, **Tarîh** V/182; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/145; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/487; Zehebî, **Tezkirâ,** I/174; a.mlf. **Mîzân,** II/477; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/327.

bunlarla ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir.[515] Ahmed b. Hanbel, onunla ilgili olarak; *'İbn Lehîa'nın hadisi hüccet değildir. Ben ondan yazdıklarımın çoğunu i'tibâr için, bazısı bazısını kuvvetlendirsin diye yazdım'* demektedir.[516] İbn Hıbbân, onun tedlîs yaptığını; sened zincirinden sikâlar arasındaki zayıfları düşürdüğünü ve onunla ihticâc edilemeyeceğini belirtmektedir.[517] İbn Adiyy ise İbn Lehîa'nın hadisinin yazılabileceğini ve hasen derecesinde olduğunu söylemektedir.[518] Bununla beraber onun hakkında vârid olan genel değerlendirmeler, İbn Lehîa'nın hadislerinin hüccet olmadığını ortaya koymaktadır.

Hasan b. Mûsâ Ebû Ali el-Bağdâdî el-Eşyeb (?-209): Hadis aldığı hocaları arasında Şû'be ve İbn Lehîa'yı zikretmek mümkündür. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Hanbel bulunmaktadır.[519] Hadis münekkitleri onun sikâ ve sadûk olduğunu söylemektedir.[520]

Ebû Ya'lâ'nın Râvîleri

Ahmed b. İbrahim b. Hâlid Ebû Ali el-Mevsilî (?-236): Hammâd b. Zeyd ve A'meş gibi muhaddislerden hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir. Ebû Ya'lâ, ondan hadis nakledenler arasında bulunmaktadır.[521]Hadis münekkitleri onun sikâ ve sadûk olduğunu söylemektedir.[522] İbn Mâîn'den kendisi ile ilgili nakledilen değerlendirmelerden biri sikâ[523]; bir diğeri la be'se bih şeklindedir.[524]

İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel'in senedinde yer alan Ebû Muâviye'nin, tedlîs yaptığı gerekçesiyle cerhedildiği ifade ediliyorsa da; onun Â'meş'in rivâyetlerinde

---

[515]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/145; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/492, 493; Zehebî, **Mîzân,** II/475, 477; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/331.
[516]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/493; Zehebî, **Mîzân,** II/477.
[517] Zehebî, **Mîzân,** II/475; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/331.
[518]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/144.
[519] Buhârî, **Tarîh** II/306; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/37; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/170; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VI/328, 329; Zehebî, **Tezkirâ,** I/270, 271; a.mlf. **Kâşif,** I/330; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/279.
[520]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/337; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/38; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VI/330, 331;İbn Hacer, **Tehzîb,** II/279.
[521]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/25; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/245; Zehebî, **Kâşif,** I/189; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/8.
[522]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/25; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/246; Zehebî, **Kâşif,** I/189; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/8.
[523]İbn Hacer, **Tehzîb,**, I/8.
[524]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/39; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/246.

sebt olduğu belirtilmektedir. Ebû Ya'lâ'nın senedinde yer alan râvîlerin hepsi ise güvenilir ve hüccettir. Dolayısıyla İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın, Câbir b. Abdullah'dan, Ebû Sâlih tarîkiyle tahrîç ettikleri hadislerin isnâd açısından sahîh ve muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Hanbel'in, Ebu'z-Zübeyr tarîkiyle tahrîç ettiği rivâyetlere gelince; Yahyâ b. Saîd ve Muhammed b. Bekr aracılığıyla İbn Cüreyc'den naklettiği her iki rivâyeti de isnâd açısından sahîh olarak değerlendirebiliriz. Zira her iki isnâdda da râvîler arasında kopukluk bulunmamakta ve her iki rivâyetin râvîleri ile hadis âlimleri ihticâc etmektedir. Onun, Hasan b. Mûsâ aracılığı ile İbn Lehîa'dan naklettiği rivâyet ise İbn Lehîa'nın cerhi sebebiyle zayıf bir hadistir.

1.1.3.6. Ebû Bekrâ Rivâyeti

Hz. Peygamber'in (a.s.), kurban bayramında îrâd etmiş olduğu hutbeyle ilgili rivâyetler, temel hadis kaynaklarının çoğunda görülmektedir. Bu rivâyetler şunlardır:

İbn Ebî Şeybe→es-Sakâfî→Eyyûb→İbn Sîrîn→İbn Ebî Bekrâ→Ebû Bekrâ:

''Hz. Peygamber (a.s.), 'bu ay hangi aydır', diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) sustu, bu susması o kadar uzun sürdü ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Zilhicce ayı değil midir' dedi. Evet dedik. Sonra 'bu belde hangi beldedir' diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. O, yine sustu; o kadar ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Mukaddes belde değil midir' buyurdu. Bizler de evet dedik. Sonra 'bu gün hangi gündür' diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedik. Bunun üzerine tekrar sustu, biz yine herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Nahr günü değil midir' buyurdu. Evet öyledir ey Allah'ın Rasûlü dedik. 'Muhakkak kanlarınız ve mallarınız (Muhammed dedi ki, zannediyorum ve ırzlarınız da dedi); bu gününüzün, bu beldenizin ve bu ayınızın mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Rabbinizle karşılaşacaksınız ve Rabbiniz size amellerinizden soracaktır.''[525]

[525] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26-27.

Ahmed b. Hanbel; hadisi İsmaîl→Eyyûb→İbn Sîrîn→Ebû Bekrâ isnâdıyla nakletmektedir. Görüldüğü gibi bu isnâdda İbn Sîrîn, hadisi Ebû Bekrâ'nın oğlundan değil de bizzat kendisinden almış görünmektedir. Rivâyetin metni ise İbn Ebî Şeybe'nin metnine yakındır.[526]

Buhârî, metin olarak hadisin aynısını Muhammed b. el-Müsennâ→ Abdulvahhâb es-Sakâfî aracılığıyla Eyyûb'tan rivâyet etmektedir. Buhârî'nin rivâyetinde de İbn Ebî Şeybe rivâyetinde olduğu gibi, İbn Sîrîn'in, hadisi Ebû Bekrâ'nın oğlundan almış olduğu görünmektedir.[527] Buhârî'nin metin olarak aynı olan bir diğer rivâyeti ise Muhammed b. Sellâm→Abdulvahhâb aracılığıyla Eyyûb'tan naklettiği görülmektedir.[528] Buhârî, yine Eyyûb'tan Abdullah b. Abdulvahhâb→Hammâd aracılığıyla nahr gününün hutbesinden kısa bir bölüm tahrîç etmektedir.[529]

Müslim; hadisi İbn Ebî Şeybe ve Yahyâ b. Hübeyb el-Hârîsî aracılığıyla Abdulvahhâb es-Sakâfî'den nakletmektedir. İsnadın geri kalan kısmı yukarıdaki Ebû Bekrâ rivâyetleri ile aynıdır.[530]

Nesâî'nin; Amr b. Zürâre→İsmâîl aracılığı ile Eyyûb'tan almış olduğu rivâyette İbn Sîrîn'in hadisi Ebû Bekrâ'nın bizzat kendisinden almış olduğu görünmektedir. Bu rivâyette sadece hutbenin haram aylarla ilgili olan kısa bir bölümü yer almaktadır.[531]

İbn Hüzeyme; konuyla ilgili olarak Sahîh'inde, İbn Ebî Şeybe'nin İbn Sîrîn rivâyetine atıfta bulunmakta; fakat rivâyetin sadece 'Hz. Peygamber, nahr günü hutbe verdi' şeklindeki kısmını vermektedir. Bu rivâyette; İbn Sîrîn'in; hadisi, Abdurrahman b. Ebû Bekrâ ve Hümeyd b. Abdurrahman'dan naklettiği görülmektedir. İbn Hüzeyme; ayrıca Bindâr→Ebû Âmir→Kurrâ→İbn Sîrîn isnadını

[526] Ahmed b. Hanbel,**Müsned,** XXXIV/23-25.
[527] Buhârî Meğâzî 77 (V/126).
[528]Buhârî, Meğâzî 77 (V/126).
[529] Buhârî İlim 37 (I/35).
[530] Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[531] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,**II/469.

da burada herhangi bir metin zikretmeksizin; bir önceki hadisin aynısı olduğunu belirterek rivâyet etmektedir.[532]

Ebû Avâne'nin, İbn Hanbel rivâyetiyle aynı lafızlarla naklettiği rivâyetin isnâdında İsmâîl el-Kâdî→Muhammed b. Ebû Bekr→Abdulvahhâb es-Sakâfî→Eyyûb bulunmaktadır. İsnâdın devamı önceki rivâyetlerle aynıdır.[533] Onun; hadis metnini tekrar etmeden naklettiği ikinci bir rivâyetin isnâdında ise İbrahim el-Harbî→ Bindâr→es-Sakâfî bulunmaktadır.[534]

İbn Hıbbân da Ahmed b. Hanbel'in rivâyetine benzer lafızlarla Ebû Ya'lâ→İbn Ebî Şeybe aracılığıyla es-Sakâfî'den rivâyet etmektedir. İsnadın geri kalan kısmının, önceki rivâyetlerle aynı olduğu görünmektedir.[535] Onun, aynı lafızlarla naklettiği ikinci hadisin isnâdında ise Hüseyin b. Abdullah el-Kattân→Abdullah b. Hânî→es-Sakâfî bulunmaktadır. İsnadın geri kalan kısmı, bir önceki rivâyet ile aynıdır.[536]

Ahmed b. Hanbel'in konuyla ilgili bir diğer rivâyeti; Yahyâ b. Saîd→Kurrâ b. Hâlid→Muhammmed b. Sîrîn→Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.)→Ebû Bekrâ isnâdı ile tahrîç ettiği rivâyettir. Burada rivâyetin kısmî müşterek râvîsi olan Kurrâ'nın adının yer aldığı görülmektedir.[537]

Ahmed b. Hanbel, metin olarak bu rivâyetin bir benzerini Ebû Âmir aracılığıyla Kurrâ'dan nakletmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı bir önceki rivâyetle aynıdır.[538]

Buhârî; metnini verdiğimiz İbn Hanbel hadisinin aynısını Müsedded→Yahyâ aracılığıyla Kurrâ'dan tahrîç etmektedir.[539] Hadisin metin olarak benzerini ise Abdullah b. Muhammed→Ebû Âmir aracılığıyla Kurrâ'dan rivâyet etmektedir.[540]

---

[532] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/309.
[533] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/102.
[534] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/102.
[535] İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/314.
[536] İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.
[537] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,**XXXIV/47, 48.
[538] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/136-137.

Müslim; hadisi, Muahmmed b. Hâtim b. Meymûn→Yahyâ b. Saîd ve Muhammed b. Amr b. Cebele→Ahmed b. Harrâş→Ebû Âmir Abdulmelik b. Amr aracılığı ile iki faklı isnâdla Kurrâ'dan rivâyet etmektedir. Bu ikinci isnâdda Yahyâ b. Saîd'in 'Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'dan daha faziletli olan kişi' diye zikredilen râvînin Hümeyd b. Abdurrahman olduğunu belirttiği de tasrîh ifade edilmektedir.[541]

İbn Mâce; hadisi Muhammed b. Beşşâr→Yahyâ b. Saîd aracığıyla Kurrâ'dan nakletmektedir.[542]

Nesâî; hadisi, Ubeydullah b. Saîd→Ebû Âmir aracılığı ile Kurrâ'dan rivâyet etmektedir.[543]

Ebû Avâne; hadisi, Ebû Kilâbe ve İbn Ebi'l-Avvâm→Ebû Âmir el-Akdî aracılığı ile Kurrâ'dan nakletmektedir.[544]

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan başka bir rivâyet kısmî müşterek râvîlerden İbn Avn'dan tahrîç edilmiştir. Rivâyetin isnâdı şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel→Muhammed b. Ebî Adiyy→İbn Avn→Muhammed b. Sîrîn→Abdurrahman b. Ebî Bekrâ→Ebû Bekrâ: Hadisin metni anlam açısından önceki rivâyetlere yakındır.[545]

İbn Avn'dan Hevze b. Halîfe aracılığıyla tahrîç ettiği rivâyette ise Ahmed b. Hanbel; hadisin metninin, Muhammed b. Ebî Adiyy'in metnine yakın olduğunu ifade etmektedir.[546]

Darîmî; hadisi, 'Nahr Gününün Hutbesi' şeklindeki bâb başlığı altında Ebû Hâtim Eşhel b. Hâtim aracılığıyla İbn Avn'dan rivâyet etmektedir. Hadisin metni, İbn Hanbel rivâyetinin metnine benzemektedir.[547] Buhârî de lafız olarak benzer bir hadisi, Müsedded→Bişr aracılığıyla; Müslim ise Nasr b. Ali el-Cahdâmî→Yezîd b.

[539] Buhârî Fiten 8 (VIII/91).
[540] Buhârî Hac 132 (II/191).
[541] Müslim Kasâme 31 (II/1307).
[542] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[543] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** III/432.
[544] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/103.
[545] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28.
[546] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103.
[547] Darîmî Menâsik 72 (I/393).

Zerî' aracılığıyla İbn Avn'dan nakletmektedir.[548] Nesâî; Hz. Peygamber'in Haccı ile ilgili olarak nahr gününe ayrı bir bâb başlığı açmakta ve 'Nahr Gününün Hutbesi' adı altında rivâyetleri vermektedir. Nesâî'nin bu bâb başlığı altında naklettiği rivâyetlerin ilki, İsmâîl b. Mes'ûd→Bişr aracılığı ile İbn Avn'dan aldığı rivâyettir.[549] Onun diğer rivâyeti ise Hamîd b. Mes'ade→Yezîd b. Zerî' aracılığı ile İbn Avn'dan tahrîç ettiği rivâyettir.[550]Nesâî'nin; İbn Avn'dan naklettiği bir diğer rivâyeti ise kendisinden Süleyman b. Selem→Nadr aracılığı ile almış olduğu rivâyettir.[551]

Ebû Avâne; hadisi, Ebû Dâvûd el-Harrânî ve Eşhel b. Hâtim aracılığı ile İbn Avn'dan rivâyet etmektedir. Buradaki metin, anlam yönüyle İbn Hanbel'in rivâyetindeki metnine yakındır.[552] Ebû Avâne'nin İsmâîl el-Kâdî→Müsedded→Bişr b. Mufaddal aracılığı ile İbn Avn'dan naklettiği rivâyette ise lafız olarak sadece hutbenin son kısmı bulunmaktadır.[553]

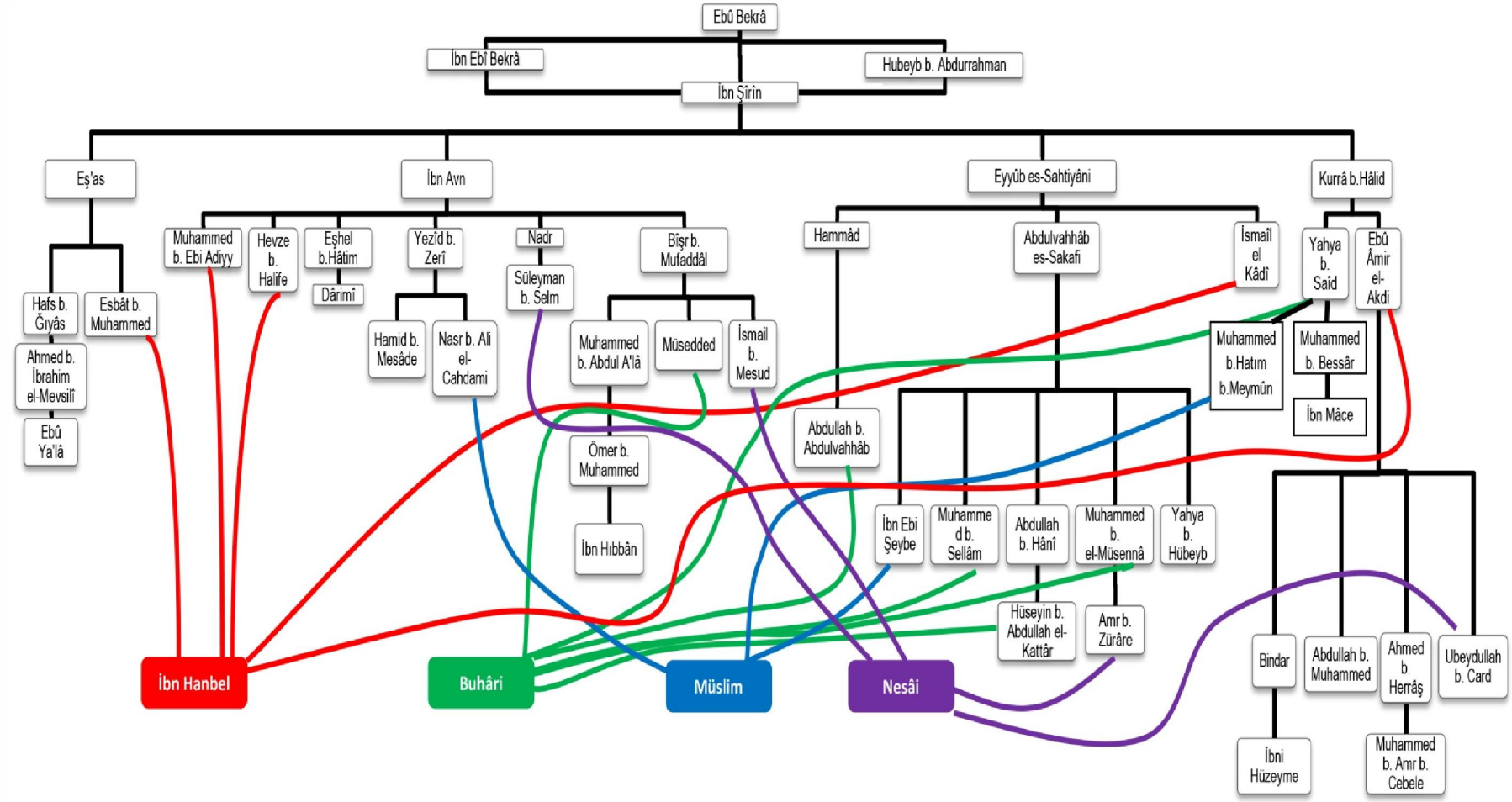
İbn Hıbbân; İbn Avn kanalıyla hadisi Sahîh'inde iki yerde zikretmektedir. Onun; hadisi, her iki yerde de Ömer b. Muhammed el-Hemedânî→Muhammed b. Abdu'l-a'lâ→Bişr b. Mufaddal aracılığı ile İbn Avn'dan almış olduğu görünmektedir. Her ikisinde de hadisin metni aynı olup; İbn Hanbel'in rivâyetine anlam yönüyle benzerlik bulunmaktadır.[554]

Ahmed b. Hanbel'in; Esbât b. Muhammed→Eş'âs→İbn Sîrîn… isnâdı ile Müsned'inde tahrîç ettiği rivâyet, Ebû Bekrâ rivâyetlerinin farklı bir tarîki olarak karşımıza çıkmaktadır.[555] Ebû Ya'lâ; hadisi, Ahmed b. İbrahim el-Mevsîlî→Hafs b. Ğıyâs aracılığı ile Eş'âs'tan rivâyet etmektedir.[556]

Yukarıda Ebû Bekrâ'dan tahrîç edilen rivâyetleri aktarmaya çalıştık. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek, râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyecek ve her bir rivâyetin isnâd açısından sıhhat durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

---

[548] Buhârî İlim 9 (I/24); Müslim Kasâme 30 (II/1306).
[549] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442.
[550] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442.
[551] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** III/432.
[552] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[553] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[554] İbn Hıbbân, **Sahîh,** IX/158, XIII/312.
[555] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/62.
[556] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** IV/86.

Ebû Bekrâ
İbn Ebî Bekrâ
Hubeyb b. Abdurrahman
İbn Şîrîn
Eş'as
İbn Avn
Eyyûb es-Sahtiyâni
Kurrâ b.Hâlid
Hafs b. Ğıyâs
Esbât b. Muhammed
Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî
Ebû Ya'lâ
Muhammed b. Ebi Adiyy
Hevze b. Halîfe
Eşhel b.Hâtim
Dârimî
Yezîd b. Zerî
Hamid b. Mesâde
Nasr b. Ali el-Cahdami
Nadr
Süleyman b. Selm
Bîşr b. Mufaddâl
Muhammed b. Abdul A'lâ
Müsedded
İsmail b. Mesud
Ömer b. Muhammed
İbn Hıbbân
Hammâd
Abdulvahhâb es-Sakafi
İsmaîl el Kâdî
Abdullah b. Abdulvahhâb
İbn Ebi Şeybe
Muhammed b. Sellâm
Abdullah b. Hânî
Muhammed b. el-Müsennâ
Yahya b. Hübeyb
Hüseyin b. Abdullah el-Kattâr
Amr b. Zürâre
Yahya b. Said
Ebû Âmir el-Akdi
Muhammed b.Hatım b.Meymûn
Muhammed b. Bessâr
İbn Mâce
Bindar
Abdullah b. Muhammed
Ahmed b. Herrâş
Ubeydullah b. Card
İbni Hüzeyme
Muhammed b. Amr b. Cebele
İbn Hanbel
Buhârî
Müslim
Nesâî

Musanniflerin Ebû Bekrâ'dan tahrîç ettikleri kurban bayramı ile ilgili rivâyet, isnâd açısından en kapsamlı rivâyetlerden biridir diyebiliriz. Ebû Bekrâ'nın bütün isnâdlarında yer alan müşterek râvî ise, İbn Sîrîn'dir. İbn Sîrîn'in hadisi, bazı rivâyetlerde Abdurrahman b. Ebû Bekrâ'dan, bazı rivâyetlerde Hümeyd b. Abdurrahman'dan ve bazı rivâyetlerde de Ebû Bekrâ'nın kendisinden aldığı görülmektedir. Hadisin, İbn Sîrîn'den sonra ise kısmî müşterek râvîlerle nakledildiğini görmekteyiz. Bu kısmî müşterek râvîler Eyyûb, Kurrâ, İbn Avn ve Eş'as olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi sırasıyla rivâyetlerin ortak râvîlerini daha sonra da ayrışan râvîlerini ele almaya çalışacağız. Ebû Bekrâ'nın hadisi hemen hemen bütün kaynaklarda bulunduğu için, konuyu çok fazla uzatmamak maksadıyla sadece kronolojik olarak daha önce yazılan eserlerde ve ardından kütüb-i sitte içerisinde yer alan rivâyetlerin râvîlerini ve cerh-ta'dîl durumlarını ele almakla yetineceğiz.

Rivâyetlerin Ortak Ravîleri

Ebû Bekrâ Nefi' b. Mesrûh b. Kelde es-Sakâfî (?-53):[557]

Abdurrahman b. Ebû Bekrâ Ebû Behr (14-96): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Avn, Katâde ve İbn Sîrîn gibi isimler bulunmaktadır.[558] Cerh-ta'dîl âlimleri; Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'nın sikâ olduğunu söylemektedir.[559]

Hümeyd b. Abdurrahman el-Hümeyrî el-Basrî (?-?): Ebû Bekrâ'dan hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden Ebû Bişr ve İbn Sîrîn gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.[560] Hadis münekkitleri onun sikâ olduğunu ifade etmektedirler.[561]

Müşterek Râvî: Muhammed b. Sîrîn (34-110): Eş'as b. Süvâr, Abdullah b. Avn, Kurrâ b. Hâlid ve Eyyûb es-Sehtiyânî kendisinden hadis nakleden râvîler

[557]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/15; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/411; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/5; Zehebî, **Kâşif,** II/325; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/418.
[558] Buhârî, **Tarîh** V/260; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/77; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/5; Zehebî, **Siyer,** IV/411; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/134.
[559]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/77; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/5; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/134.
[560] Buhârî, **Tarîh** II/346; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/147; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/381; Zehebî, **Kâşif,** I/353; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/41.
[561]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/381; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/41.

arasında bulunmaktadır.[562] Hadis münekkitleri onun mutkîn, sikâ, me'mûn, hüccet ve zamanının imamı olduğunu ifade etmektedir.[563]

Birinci Kısmî Müşterek Râvî: Eyyûb b. Ebî Temîme Ebû Bekr es-Sehtiyânî (68-131): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında A'meş, Katâde, Abdulvahhâb es-Sakâfî, Abdullah b. Avn ve İsmâîl b. 'Uleyye gibi isimler bulunmaktadır.[564]Sikâ, sebt, hüccet ve âdil olduğu ifade edilmektedir.[565]

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Abdulvahhâb b. Abdülmecîd Ebû Muhammed es-Sakâfî (110-194): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâîn gibi isimler bulunmaktadır.[566] Hadis münekkitleri genel olarak onun sikâ, hâfız ve hüccet olduğunu[567], fakat ömrünün sonuna doğru ihtilat ettiğini ifade etmektedir.[568] Zehebî, onun ihtilatı döneminde hadis rivâyetinde bulunmadığını; bu sebeple bu durumunun rivâyetlerine zarar vermediğini söylemektedir.[569] Ebû Hâtim'in, onun meçhul olduğunu[570], İbn Sa'd'ın ise onun sikâ olduğunu, fakat bazı rivâyetlerinde zayıflık bulunduğunu söylediği görülmektedir.[571] Ebû Hâtim'in onun hakkındaki 'meçhul' olduğuna yönelik söylemi, onun hakkında yapılmış yanlış bir değerlendirmedir.

[562]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/344-348; Zehebî, **Tezkirâ,** I/62; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/190; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/4.
[563]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/193; Buhârî, **Tarîh** I/90; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/280; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/344; Zehebî, **Tezkirâ,** I/62; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/190.
[564]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/246; Buhârî, **Tarîh** I/409; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** I/133; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/53; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/457; Zehebî, **Tezkirâ,** I/98; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/348.
[565]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/246; Buhârî, **Tarîh** I/409; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/53; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/461; Zehebî, **Tezkirâ,** I/98; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/348.
[566]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/289; Buhârî, **Tarîh** VI/97; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/132; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/503; Zehebî, **Siyer,** IX/237; a.mlf. **Kâşif,** I/675; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/24.
[567]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/132; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/507, 508; Zehebî, **Kâşif,** I/675; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/397, 398.
[568]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/507; Zehebî, **Siyer,** IX/238; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/398.
[569] Zehebî, **Siyer,** IX/237.
[570]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/69.
[571]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/289.

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

İsmâîl b. (İbrahim b. Muksim) 'Uleyye Ebû Bişr el-Basrî: 'Uleyye, annesinin ismi olup; babasının ismi İbrahim'dir.[572] Kendisinden hadis alanlar arasında Ahmed b. Hanbel de bulunmaktadır.[573] Hadis münekkitleri onun sikâ, sebt sadûk ve hüccet olduğunu ifade etmektedir.[574]

Buhârî'nin Râvîleri: Buhârî'nin râvîleri Abdulvahhâb ve Muhammed b. el-Müsennâ hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Müslim'in Râvîleri

Yahyâ b. Hübeyb el-Hârisî Ebû Zekeriyâ el-Basrî (?-248): Abdulvahhâb es-Sakâfî'den hadis işitmiş, kendisinden Buhârî dışındaki kütüb-i sitte müellifleri hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.[575]Cerh-ta'dîl âlimleri, onun sikâ, sadûk, me'mûn, sebt, hâfız ve hüccet olduğunu söylemektedir.[576]

Nesâî'nin Râvîleri: İsmail b. 'Uleyye hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Amr b. Zürâre b. Vâkid Ebû Muhammed en-Nîsâbûrî (?-238): İbn 'Uleyye'den hadis aldığı; kendisinden hadis alanlar arasında Buhârî, Müslim, Nesâî gibi hadis âlimlerinin bulunduğu nakledilmektedir.[577] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ ve hâfız olduğunu belirtmektedir.[578]

İkinci Kısmî Müşterek Râvî Kurrâ b. Hâlid Ebû Hâlid es-Sedûsî el-Basrî (?-154): İbn Sîrîn'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Âmir el-Akdî , Bişr b. Mufaddâl ve İbn Mehdî gibi hadis

[572]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/44; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/23; Zehebî, **Tezkirâ,** I/235; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/241.
[573]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/44; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/23, 27; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/241.
[574]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/44; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/23; Zehebî, **Tezkirâ,** I/235; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/241.
[575]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/262, 263; Zehebî, **Siyer,** XI/156; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/172.
[576]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/265; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/262; Zehebî, **Kâşif,** II/263; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/172.
[577]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/233; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/29, 30; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/31, 32.
[578]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/487; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/31; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/32.

âlimlerinin bulunduğu nakledilmektedir.[579] Hadis münekkitleri onun sikâ, mutkin ve sebt olduğunu söylemektedir.[580]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Yahyâ b. Saîd el-Kattân: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr el-Akdî (?-205): Kendisinden hadis alanlar arasında Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. el-Müsennâ, Muhammed b. Beşşâr ve İsmâîl b. 'Uleyye gibi isimler bulunmaktadır.[581] Hadis münekkitleri tarafından sikâ, me'mûn ve sadûk olarak kabul edilmektedir.[582]

Buhârî'nin Râvîleri

Yahyâ b. Saîd: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Müsedded b. Müserhed b. Müserbil Ebu'l-Hasan el-Basrî (150-228): Hammâd b. Zeyd ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Buhârî ve Ebû Dâvûd bulunmaktadır.[583]Sikâ ve sadûk olduğu ifade edilmektedir.[584]

Ebû Âmir el-Akdî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Abdullah b. Muhammed Ebû Cafer el-Câ'fî' el-Müsnedî (?-229): Hadis aldığı hocaları arasında Fudayl b. İyâz ve Ebû Âmir el-Akdî, kendisinden hadis alan

[579]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/275; Buhârî, **Tarîh,** VII/183; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/130; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/342; Zehebî, **Kâşif,** II/136.
[580]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/342; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/579, 580; Zehebî, **Kâşif,** II/136.
[581]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/299; Buhârî, **Tarîh** V/425; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/388; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/364, 367; Zehebî, **Tezkirâ,** I/254; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/363.
[582]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/359; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/388; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/368, 369; Zehebî, **Tezkirâ,** I/254; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/363, 364.
[583]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/307; Buhârî, **Tarîh** VIII/72; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/200; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/447; Zehebî, **Siyer,** X/591; a.mlf. **Kâşif,** II/256; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/99.
[584]İclî, **Sikât,** II/272; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/438; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/446, 447; Zehebî, **Tezkirâ,** II/8; **Siyer,** X/591, 594; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/98, 99.

muhaddislerin başında Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi isimlerin bulunduğu görülmektedir.[585] Sikâ, hâfız, hüccet ve mutkin olarak kabul edilmektedir.[586]

Müslim'in Râvîleri

Ahmed b. Harrâş Ebû Cafer (?-242): Ebû Âmir el-Akdî, İbn Mehdî, Abdussamed b. Abdülvâris gibi muhaddislerden hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Müslim'in yer aldığı nakledilmektedir.[587] Cerh-ta'dîl âlimleri onu sikâ ve hâfız bir muhaddis olarak kabul etmektedirler.[588]

Muhammed b. Amr b. Cebele (?-234): Ğunder, Ebû Âmir el-Akdî, Ebû Ahmed ez-Zübeyr gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Müslim ve Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.[589]Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ ve sadûk olduğunu ifade etmektedir.[590] İbn Hıbbân ise bazı hatalarının bulunduğunu söylemektedir.[591]

Muhammed b. Hâtim b. Meymûn Ebû Abdullah es-Semîn (?-235): İbn 'Uleyye ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında ise Müslim ve Ebû Dâvûd yer almaktadır.[592]Hadis münekkitlerinden Darâkutnî ve İbn Adiyy, onun sikâ olduğu görüşündedirler.[593] Amr b. Ali'nin, Muhammed b. Meymûn hakkında leyse bi şey'[594]; İbn Mâîn'in ise leyyîn ve kezzâb kavramlarını kullandıkları nakledilmektedir.[595] İbn Kanî', onun hakkında sadûk kavramını kullanmakta[596]; İbn

---

[585] Buhârî, **Tarîh,**V/189; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/162; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/59, 60; Zehebî, **Siyer,** X/659; İbn Hacer, **Tehzîb,**, VI/9.

[586]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/354; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/61; Zehebî, **Tezkirâ,** II/59; İbn Hacer, **Tehzîb,**, VI/9.

[587]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/48; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/293; Zehebî, **Siyer,** XII/157; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/21.

[588]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/293; Zehebî, **Siyer,** XII/157; İbn Hacer, **Tehzîb,**I/21.

[589]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/83; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/208; Zehebî, **Kâşif,** II/206; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/331.

[590]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/33; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/208; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/331.

[591]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/83.

[592]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/359; Buhârî, **Tarîh** I/70; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/237; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/86; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/20; Zehebî, **Tezkirâ,** II/33; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/89.

[593]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/22; Zehebî, **Tezkirâ,** II/33; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/89.

[594]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/22; Zehebî, **Tezkirâ,** II/33.

[595] Zehebî, **Kâşif,** II/162; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/21; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/89.

Hıbbân eserinde onu zikretmektedir.[597] Bu değerlendirmeler ışığında Muhammed b. Hâtim hakkında cerh-tâ'dîl açısından bir tearuz olduğu olduğu söylenilebilir. Onun hakkında kullanılan tâ'dîl ifadelerinin daha fazla olmasını göz önünde bulundurduğumuzda hadislerinin kabul edilebileceğini belirtebiliriz.

İbn Mâce'nin Râvîleri

Yahyâ b. Saîd el-Kattân: Hakkında daha önce bilgi verildiği için tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Beşşâr Bindâr (167-252): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce gibi müellifler yer almaktadır.[598] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sâlih, sebt, mutkîn ve sadûk olduğunu söylemektedir.[599] Yahyâ b. Mâîn ve Kavârîrî'nin ona itibar etmediği ve onu zayıf gördükleri nakledilmektedir.[600] Ezdî, onun hakkında; *'Onu hayır ve sıdk dışında zikredeni görmedim. Yahyâ ve kavârirî'nin sözleri onu cerhetmez.'* ifadesini kullanmaktadır.[601] Zehebî ise *'ashâbu's-sıhâh'ın tamamının onunla ihticâc ettiğini ve Bindâr'ın şüphe götürmeyecek şekilde hüccet olduğunu'* söylemektedir.[602]

Üçüncü Kısmî Müşterek Râv Abdullah b. Avn Ebû Avn el-Basrî (66-151): İbn Sîrîn ve Abdurrahman b. Ebî Bekrâ kendilerinden hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır. Ondan hadis rivâyet edenler arasında İsmâîl b. 'Uleyye, Eşhel b. Hâtim, Bişr b. Mufaddâl, Sevrî ve A'meş gibi muhaddisler yer almaktadır.[603]Sikâ, sebt ve hâfız olduğu ifade edilmektedir.[604]

---

[596]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/22.
[597]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/86.
[598] Buhârî, **Tarîh** I/49; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/111; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/511, 516; Zehebî, **Tezkirâ,** II/72; a.mlf. **Kâşif,** II/159; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/61.
[599]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/214; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/111; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/516, 517; Zehebî, **Tezkirâ,** II/72; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/61, 62.
[600]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/516; Zehebî, **Mîzân,** III/490; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/62.
[601]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/516; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/62.
[602] Zehebî, **Mîzân,** III/490.
[603] Buhârî, **Tarîh** V/163; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/3;Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/394, 397; Zehebî, **Tezkirâ,** I/117.
[604] Buhârî, **Tarîh** V/163; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/3; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/394; Zehebî, **Tezkirâ,** I/117.

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Muhammed b. İbrahim Ebî Adiyy Ebû Amr (?-194): Şû'be ve İbn Avn'dan hadis aldığı nakledilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Hanbel, İbn Mâîn, Amr b. Ali gibi muhaddisler bulunmaktadır.[605]Cerh-ta'dîl âlimlerinden Zehebî, onun sikâ olduğunu söylemekte[606]; Ebû Hâtim'den gelen iki görüşten birinde Muhammed b. Ebî Adiyy'i sikâ olarak kabul ettiği[607]; diğer bir görüşte ise onunla ihticâc edilmeyeceğini söylediği belirtilmektedir.[608] Bununla beraber Kütüb-i sitte müelliflerinin, onun hadisleriyle ihticâc ettiği görülmektedir.[609] Bu durum Ebû Hâtim'in onun hakkında nakledilen değerlendirmelerinden ilkinin daha doğru olduğunu göstermektedir.

Hevze b. Halîfe b. Abdullah Ebu'l-Eşheb es-Sakâfî (125-216): Avf ve İbn Avn gibi isimlerden hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Hanbel ve İbn Mâce gibi muhaddislerin bulunduğu belirtilmektedir.[610]Cerh-ta'dîl âlimlerinden Ebû Hâtim, onun sadûk olduğunu söylemektedir.[611] Nesâî, onun hakkında leyse bihi be's ifadesini kullanmakta[612]; İbn Mâîn ise onun zayıf olduğu ifade etmektedir.[613] Bu değerlendirmeler ışığında Hevze'nin hadislerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade edebiliriz.

Darîmî'nin Râvîleri

Eşhel b. Hâtim Ebû Hâtim el-Basrî (?-208): İbn Avn, Kurrâ b. Hâlid ve İbn Lehîâ'dan hadis aldığı belirtilmektedir. Muhammed b. el-Müsennâ ve Abdullah b. Vehb kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında bulunmaktadır.[614] Ebû Hâtim, onun mahalluhu's-sıdk olduğunu ifade etmekte aynı zamanda onun hakkında leyse

[605]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/321; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/12.
[606] Zehebî, **Tezkirâ,** I/236.
[607]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/186.
[608]İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/12.
[609]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/324.
[610]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/339; Buhârî, **Tarîh** VIII/246; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/320; Zehebî, **Mîzân,** IV/311; a.mlf. **Kâşif,** II/340; a.mlf. **Siyer,** X/121; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/65.
[611]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/321; Zehebî, **Siyer,** X/123.
[612]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/323; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/66.
[613] Zehebî, **Mîzân,** IV/311.
[614] Buhârî, **Tarîh**II/68; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/299, 300;Zehebî, **Mîzân,** I/269.

bi'l-kaviyy değerlendirmesinde bulunmaktadır.[615] İbn Mâîn, la şey'[616]; İclî ise zayıf bir râvî olduğunu söylemektedir.[617] İbn Hıbbân ise Eşhel b. Hâtim'in teferrüd ettiği hadislerinin bulunduğunu ve onun hata ettiğini belirtmektedir.[618] Bu durumda Eşhel'in zayıf bir râvî olduğu ve hadislerinin hüccet olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Buhârî'nin Râvîleri

Bişr b. el-Mufaddâl b. Lâhik Ebû İsmâîl (?-187): İbn Avn, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Ubeydullah b. Ömer, hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır.[619]Sikâ, sebt ve hâfız olduğu ifade edilmektedir.[620]

Müsedded: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Müslim'in Râvîleri

Yezîd b. Zerî' Ebû Muâviye el-Âişî (?-182): künyesi ile bilinmektedir. Eyyûb, İbn Ebî Arûbe ve Yûnus b. Ubeyd'den hadis aldığı; Nasr b. Ali el-Cehdâmî, Müsedded, Muhammed b. Minhâl ve Ubeydullah b. Ömer'in kendisinden hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.[621]Sikâ, hüccet, sebt ve hâfız olduğu ifade edilmektedir.[622]

Nasr b. Ali el-Cehdâmî Ebû Amr el-Ezdî (?-250): Hadis aldığı hocaları arasında Yezîd b. Zerî', İbn Uyeyne ve Bişr b. Mufaddâl gibi muhaddisler bulunmaktadır. Kendisinden Buhârî ve Müslim gibi hadis âlimleri hadis rivâyet etmişlerdir.[623] Sikâ olduğu ifade edilmektedir.[624] Ahmed b. Hanbel'den ise onun hakkında la be'se bih dediği şeklinde bir nakil bulunmaktadır.[625]

---

[615]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/347.
[616]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/347; Zehebî, **Mîzân,** I/269.
[617]İclî, **Sikât,** I/233.
[618]İbn Hacer, **Tehzîb,** I/314.
[619]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/151.
[620]İclî, **Sikât,** I/247; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/150; Zehebî, **Tezkirâ,** I/225; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/402.
[621] Buhârî, **Tarîh** VIII/335; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/632; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/124, 129; Zehebî, **Tezkirâ,** I/188; **Kâşif,** II/382; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/284.
[622]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/632; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/128, 129; Zehebî, **Tezkirâ,** I/188; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/285.
[623] Buhârî, **Tarîh** VIII/106; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/471; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/217; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/355, 358; Zehebî, **Kâşif,** II/319; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/384.

Nesâî'nin Râvîleri

Yezîd b. Zerî': Hakkında daha önce bilgi verildiği için tekrar edilmeyecektir.

Hümeyd b. Mes'ade b. Mübârek Ebû Ali el-Bâhilî (?-244): Yezîd b. Zerî', Bişr b. Mufaddâl, İbn Aliyye, Abdulvahhâb es-Sakâfî gibi muhaddislerden hadis rivâyet ettiği; kendisinden ise Buhârî dışındaki kütüb-i sitte müelliflerinin hadis aldığı belirtilmektedir.[626] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim, Hümeyd'in sadûk; Nesâî ise sikâ olduğunu ifade etmektedir.[627]

Dördüncü Kısmî Müşterek Râvî Eş'as b. Süvâr el-Kindî es-Sâcî (?-136): İkrime ve İbn Sîrîn gibi muhaddislerden hadis almıştır. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Sevrî, Hafs b. Ğıyâs, Yezîd b. Hârûn ve Esbât gibi isimler bulunmaktadır. Hadis münekkitleri, onun hakkında la be'se bih, leyse bi'l-kaviyy, zayıf, daîfü'l-hadîs, leyyîn gibi cerh kavramlarını kullanmaktadır.[628] İbn Mehdî ve Yahyâ b. Saîd'in, kendisinden hadis rivâyet etmediği belirtilmektedir.[629] İbn Hıbbân, onun fahîşu'l-ğalât ve vehminin çok olduğunu söylemektedir.[630] İbn Adiyy, Eş'as ile ilgili yaptığı değerlendirmesinde, onun meşâyihten rivâyetlerinin bulunduğunu, bu rivâyetlerin bazılarında muhalefet ettiğini söylemekte; münker metnini görmediğini, hadisinin i'tibâr için yazılabileceğini belirtmektedir.[631] Darâkutnî'ye göre de Eş'as, hadislerinin i'tibâr için yazılabildiği râvîlerdendir.[632]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Esbât b. Muhammed Ebû Muhammed (105-199): İbn Hanbel, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İshâk b. Rahûye ve Kuteybe b. Saîd gibi muhaddisler, kendisinden

[624]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/217; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/358; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/384.
[625]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/471; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/358.
[626]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/197; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/396, 397; Zehebî, **Kâşif,** I/355; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/44.
[627]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/395; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/44.
[628]İclî, **Sikât,** I/232; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/272; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/268, 269; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** I/371, 373; Zehebî, **Mîzân,,** I/263; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/308, 309.
[629]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/271.
[630] Zehebî, **Mîzân,** I/263.
[631]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** I/373.
[632]İbn Hacer, **Tehzîb,** I/309.

hadis rivâyet edenler arasında yer almaktadır.[633] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Mâîn'in; onun hakkında sikâ, başka bir nakle göre leyse bihi be's dediği nakledilmektedir.[634] Ebû Hâtim'e göre sâlih; Nesâî'ye göre leyse bihi be's derecesindedir.[635] İbn Sa'd; sikâ ve sadûk olduğunu, fakat kendisinde biraz zayıflık bulunduğunu söylemektedir.[636] Bu değerlendirmeler ışığında Esbât'tan tahrîç edilen rivâyetlerin i'tibâr için kullanılabileceğini söylememiz mümkündür.

Ebû Ya'lâ'nın Râvîleri

Hafs b. Ğıyâs: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Kurban bayramının birinci günü Hz. Peygamber'in yaptığı hutbe ile ilgili olarak Ebû Bekrâ'dan nakledilen birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden kronolojik olarak erken dönemde yazılan veya kütüb-i sitte içerisinde bulunan rivâyetlerin isnâdlarında geçen râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarını ele almaya çalıştık. Yukarıda ele aldığımız râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarından hareketle Ebû Bekrâ rivâyetlerinin isnâd açısından genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız:

Ebû Bekrâ rivâyetlerinin tamamında Ebû Bekrâ→Abdurrahman b. Ebî Bekrâ veya Hümeyd b. Abdurrahman→Muhammed b. Sîrîn ortak râvîlerdir. Rivâyetlerin müşterek râvî diyebileceğimiz medârı ise İbn Sîrîn'dir. Rivâyetlerde ortak olan bu dört râvînin cerh-ta'dîl açısından sikâ ve hüccet olduğu; aynı zamanda her dört râvî arasında herhangi bir kopukluğun bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla rivâyetlerin İbn Sîrîn'e kadar olan kısmı sahîh ve muttasıldır.

Muhammed b. Sîrîn'den sonra rivâyetler isnâd açısından dört tarîk şeklinde gelmektedir. Bu dört tarîk, kısmî müşterek râvîler diyebilceğimiz Eyyûb, Kurrâ b.

---

[633] Buhârî, **Tarîh** II/53; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/85; İclî, **Sikât,** I/217; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/354; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/185.
[634] İbn Hacer, **Tehzîb,** I/185.
[635] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/356; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/185.
[636] İbn Hacer, **Tehzîb,** I/185.

Hâlid, Abdullah b. Avn ve Eş'as b. Süvâr kanalıyla nakledilmektedir. Bu dört tarîki sırasıyla değerlendirmeye çalıştığımızda şunları söyleyebiliriz:

Birinci kısmî müşterek râvîmiz Eyyûb'tan İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Nesâî'nin rivâyetleri bulunmaktadır. Hutbe hadisini; İbn Ebî Şeybe, Abdulvahhâb es-Sakâfî; Ahmed b. Hanbel, İsmâîl b. Aliyye; Buhârî, Muhammed b. el-Müsennâ→Abdulvahhâb es-Sakâfî; Müslim, İbn Ebî Şeybe ve Yahyâ b. Hübeyb el-Hârisî→Abdulvahhâb es-Sakâfî; Nesâî ise Amr b. Zürâre→İsmâîl b. 'Uleyye aracılığıyla Eyyûb'tan rivâyet etmektedir. Bu rivâyetlerin tamamı isnâd açısından muttasıl ve sahîh rivâyetlerdir. Zirâ râvîler arasında cerhedilmiş râvî veya herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır.

İkinci kısmî müşterek râvîmiz Kurrâ b. Hâlid'den; Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'nin rivâyetleri bulunmaktadır. Kurrâ hadisini, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Saîd ve Ebû Âmir el-Akdî; Buhârî,Müsedded→Yahyâ el-Kattân ve Abdullah b. Muhammed→Ebû Âmir; Müslim, Muhammed b. Amr b. Cebele ve Ahmed b. Harrâş→Ebû Âmir ve Muhammed b. Hâtim b. Meymûn→Yahyâ el-Kattân; İbn Mâce ise Muhammed b. Beşşâr→ Yahyâ el-Kattân aracılığıyla Kurrâ b. Hâlid'den tahrîç etmektedir. Kurrâ'dan tahrîç edilen bu yedi rivâyetin tamamı isnâd açısından sahîh ve muttasıldır.

Üçüncü kısmî müşterek râvîmiz Abdullah b. Avn'ın hadisini, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, Müslim ve Nesâî tahrîç etmektedir. İbn Hanbel, Muhammed b. Ebî Adiyy ve Hevze b. Halîfe; Dârimî, Ebû Hâtim Eşhel b. Hâtim; Buhârî, Müsedded→Bişr b. Mufaddâl; Müslim, Nasr b. Ali→Yezîd b. Zerî'; Nesâî ise Hümeyd b. Mes'ade→Yezîd b. Zerî' aracılığıyla hadisi İbn Avn'dan rivâyet etmektedir. Bu rivâyetler arasında Ahmed b. Hanbel'in Hevze b. Halîfe tarîki ve Dârimî'nin rivâyeti, hasen li ğayrihi derecesindeki hadislerdir. Zira hem Hevze b. Halîfe, hem de Eşhel b. Hâtim zayıf ve leyyîn olarak cerhedilen râvîlerdir. Her iki râvî için de mahalluhu's-sıdk olma gibi bazı ta'dîl ifadelerinin de kullanılmış olması, hutbe ile ilgili Kurrâ'dan nakledilen ve bu iki rivâyeti destekleyen hadislerin bulunuyor olması, bu rivâyetlerin hasen li ğayrihi olarak kullanılabilecek rivâyetler olarak değerlendirmemizin sebebidir. Kurrâ'dan nakledilen diğer rivâyetler ise isnâd açısından muttasıl ve sahîh rivâyetleridr.

Dördüncü kısmî müşterek râvimiz Eş'as b. Süvâr'dır. Ahmed b. Hanbel, Esbât b. Muhammed; Ebû Ya'lâ ise Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî→Hafs b. Ğıyâs aracılığıyla hadisi Eş'as'tan tahrîç etmektedir. Eş'as b. Süvâr hakkındaki cerh-ta'dîl ifadeleri, onun hadislerinin i'tibâr için kullanılabilecek rivâyetler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla her iki rivâyeti, hutbe ile ilgili Ebû Bekrâ'dan nakledilen diğer sahîh hadislerin şâhid olması sebebiyle isnâd açısından hasen li ğayrihi olarak değerlendirebileceğimizi ifade edebiliriz.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle Veda Hutbeleri ile ilgili olarak Ebû Bekrâ'dan nakledilen 22 rivâyetin bulunduğunu ve bu rivâyetlerden 18 tanesinin sahîh, 4 tanesinin ise hasen li ğayrihi olarak kabul edilebileceğini söylemek mümkündür.

1.1.3.7. Amr b. el-Ahves Rivâyeti

Kurban bayramının birinci günü ile ilgili hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerden bazıları Amr b. El-Ahves'ten nakledilmektedir. Bu rivâyetleri, şu şekilde ele alabiliriz.

İbn Ebî Şeybe → Ebu'l-Ahves → Şebîb b. Ğarkâde → Süleyman b. Amr → Babası Amr b. el-Ahves'ten rivâyet etmektedir:

''Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda üç defa: Hangi gün, mukaddestir? diye sordu. Büyük hacc günüdür diye cevap verdiler. 'Muhakkak ki kanlarınız, malarınız ve ırzlarınız da mukaddestir; tıpkı bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi…''[637]

İbn Ebî Şeybe'nin Müsned'inde aynı isnâd ile naklettiği rivâyetin metni, yukarıda zikrettiğimiz rivâyetin metnine göre daha uzundur.[638]

İbn Ebî Şeybe'nin bir diğer rivâyeti, Hüseyin b. Ali → Zâide aracılığı ile Şebîb'den naklettiği rivâyettir.[639]

Ahmed b. Hanbel; hadisi Yahya b. Âdem→Ebu'l-Ahves aracılığı ile hadisi Şebîb'den nakletmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı, İbn Ebî Şeybe hadisi ile

[637] İbn Ebî Şeybe,**Musannef,** XV/26-27.
[638] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119.
[639] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120.

aynıdır.[640] İbn Hanbel'in; Ben-i Hâşim'in mevlâsı Ebû Saîd→Zâide aracılığı ile Şebîb'den naklettiği rivâyetin lafzı ise nahr günü hutbesinden bir cümle olan *''Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz''* cümlesinden oluşmaktadır.[641]

Ebû Dâvûd; hadisi, Müsedded aracılığı ile Ebu'l-Ahves'ten rivâyet etmektedir.[642]

Tirmizî'nin, konuyla ilgili Amr b. el-Ahves'ten üç rivâyet naklettiği görülmektedir. Bu rivâyetlerden biri Hasan b. Ali el-Hallâl→Hüseyin b. Ali el-Ca'fî aracılığı ile Zâide'den tahrîç ettiği (isnâdın geri kalan kısmı İbn Hanbel rivâyetinin isnâdı ile aynıdır) rivâyettir.[643]

Tirmîzî'nin aynı isnâd ile eserinin başka bir yerinde aktardığı rivâyete göre; Hz. Peygamber (a.s.), Allah'a hamd-ü senâda bulunduktan sonra bazı hatırlatma ve tavsiyelerde bulundu, hadiste bir hikaye anlattı ve şöyle buyurdu: *''Dikkat ediniz! Kadınlara hayırla muamele ediniz…''*[644] Tirmîzî'nin Amr b. el-Ahves 'den gelen son rivâyeti Hennâd→Ebu'l-Ahves aracılığıyla Şebîb b. Ğarkade'den tahrîç ettiği rivâyettir. Burada da isnâdın geri kalan kısmı, önceki rivâyetlerle aynıdır.

Tirmîzî, hadisi naklettikten sonra 'bu bâbla ilgili olarak Ebû Bekrâ, İbn Abbâs, Câbir, Hüzeym b. Amr ve Saîd'den nakledilen rivâyetlerin bulunduğunu; Amr b. El-Ahves'ten tahrîç ettiği bu rivâyetin ise hasen-sahîh derecesinde olduğunu söylemektedir. Ayrıca, Zâide aracılığla Şebîb'den nakledilen hasen derecesindeki bir hadisin de bulunduğunu; Şebîb b. Ğarkade dışında Amr b. El-Ahves hadisini rivâyet eden başka bir râvî bulunmadığını belirtmektedir.[645]

Nesâî; yukarıda zikrettiğimiz Tirmîzî hadisinin aynı isnâdı ile hadisi, eserinde benzer lafızlarla iki yerde naklettiği görülmektedir.[646]

---

[640] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIV/266.
[641] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXV/465.
[642] Ebû Dâvûd Büyû' 5 (III/628).
[643] Tirmizî Radâ' 11 (III/467).
[644] Tirmîzî Tefsir sûre 9 (V/273, 274).
[645] Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462).
[646] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442, VI/353.

İbn Mâce'nin, konuyla ilgili olarak Amr'dan üç hadis naklettiği görülmektedir. Bu rivâyetlerden bir tanesi şu şekildedir:

İbn Ebî Şeybe ve Hennâd b. Es-Sürrî → Ebu'l-Ahves → Şebîb b. Ğarkade → Süleyman b. Amr → Amr b. el-Ahves'in, Hz. Peygamber'den şöyle duyduğunu rivâyet etti: ''Veda Haccı'nda Rasûlulah'ın (a.s.) üç defa: Ey İnsanlar! Hangi gün mukaddestir? diye sorduğunu işittim. İnsanlar: Nahr günüdür, Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır."[647]

İbn Mâce'nin, konuyla ilgili olarak tahrîç ettiği diğer bir rivâyet, İbn Ebî Şeybe aracılığıyla Hüseyin b. Ali'den naklettiği rivâyettir. İsnâdın geri kalan kısmı, İbn Ebî Şeybe'nin daha önce aktardığımız rivâyetin isnâdı ile aynıdır.[648]

İbn Mâce'nin; İbn Ebî Şeybe→Ebu'l-Ahves aracılığı ile Şebîb'den naklettiği diğer bir rivâyette, nahr günü hutbesinde yer alan 'Hiçbir kimse başka birinin işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz' şeklindeki cümle bulunmaktadır.[649]

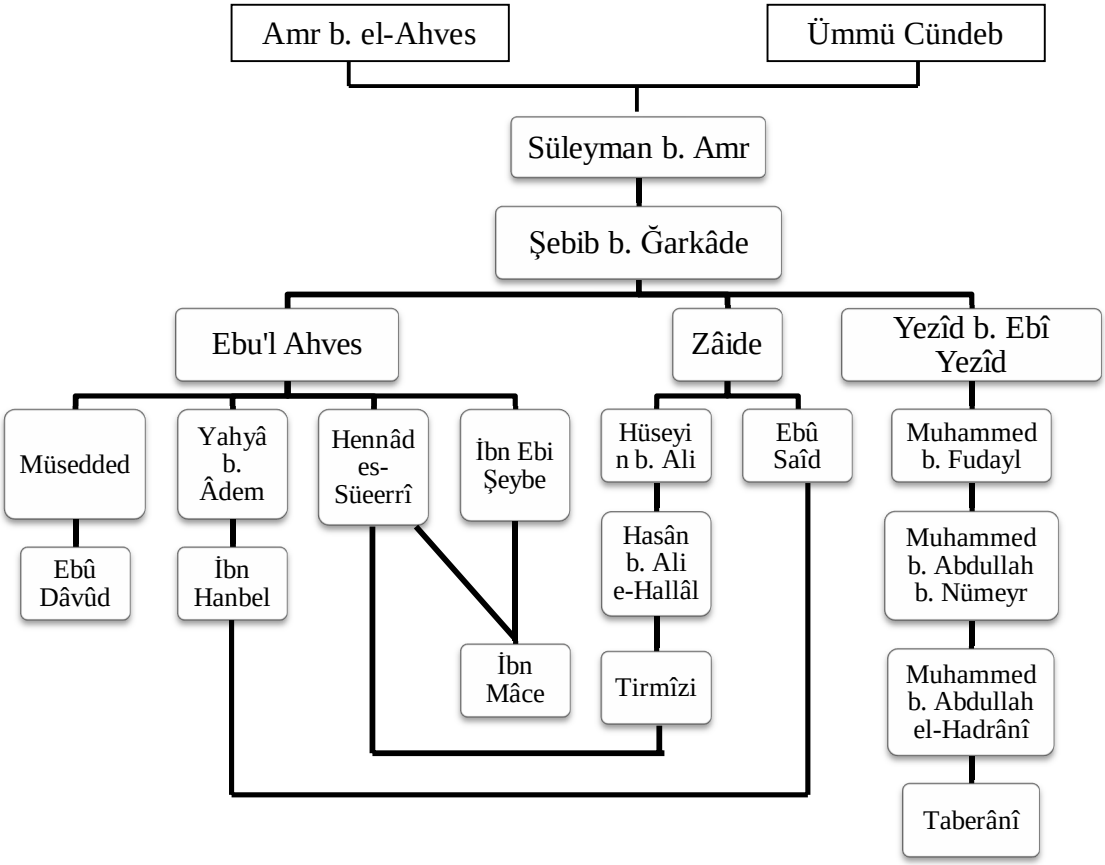
Amr b. el-Ahves rivâyetine dair naklettiğimiz hadislerin tamamının; yukarıda aktardığımız isnâdlardan anlaşılacağı gibi Süleyman b. Amr'ın babası Amr b. El-Ahves'ten yaptığı rivâyetlerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Tirmîzî'nin de ifade ettiği gibi, hadisi, Süleyman b. Amr'dan rivâyet eden tek râvî Şebîb b. Ğarkade'dir. Taberânî'nin; Mu'cemu'l-Kebîr'inde tahrîç ettiği bir rivâyette ise; Süleyman b. Amr'ın hutbe hadisini, babasından değil de annesinden rivâyet ettiği görülmektedir. Bu rivâyetin isnâdı şu şekildedir:

Taberânî→Muhammed b. Abdullah el-Hadramî → Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr → Muhammed b. Fudayl → Yezîd b. Ebî Ziyâd → Süleyman b. Amr → annesinden rivâyet etmektedir.[650]

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız rivâyetlerin metinlerinden de anlaşılacağı üzere Amr b. el-Ahves'den nakledilen rivâyetlerin tamamında; Hz. Peygamber

[647] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[648] İbn Mâce Nikah 3 (I/594).
[649] İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[650] Taberânî, **Kebîr,** XXV/161.

tarafından Veda Haccı'nda îrâd edilen hutbenin hangi gün olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber kendisinden nakledilen konuyla ilgili bazı rivâyetlerde 'nahr günü' ifadesinin kullanılmış olması, diğer rivâyetlerin de nahr günü hutbesi ile ilgili olduklarını bize göstermektedir. Bu nedenle biz ondan gelen ve hutbenin nahr gününde îrâd edildiğini tasrîh etmeyen bu rivâyetlerini de burada zikretmiş olduk. Şimdi de kendisinden tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

Ortak Râvîler: Amr b. el-Ahves b. Cafer el-Ezdî el-Cüşemi (?-?):[651]

Süleyman b. Amr (?-?): Babası ve annesinden hadis rivâyet eden Süleyman b. Amr'dan, Şebîb ve Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın hadis naklettiği belirtilmektedir.[652] Cerh-ta'dîl âlimleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[653]

[651]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/60; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/220; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/278; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/539; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/359; Zehebî, **Kâşif,** II/71.

Şebîb b. Ğarkâdees-Sülemî el-Barkî el-Kûfî (?-?): Kendisinden Sevrî, Şû'be, Zâide, Ebu'l-Ahves ve Şerîk gibi muhaddislerin hadis aldığı nakledilmektedir.[654]Hadis münekkitleri tarafından sikâ olarak değerlendirilmektedir.[655]

Ebu'l-Ahves Selâm b. Selîm el-Kûfî (?-179): İsmi, Selâm b. Selîm olan Ebu'l-Ahves, Kufe muhaddislerindendir.[656]Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk, salihu'l-hadîs, hüccet ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[657]

Zâide b. Kudâme Ebu's-Salt es-Sakâfî (?-161): A'meş, Şebîb b. Ğarkâde, Semmâk b. Harb gibi muhaddislerden hadis almıştır. Ondan hadis rivâyet edenler arasında Hüseyin b. Ali, İbnü'l-Mübârek, Ebû Saîd gibi muhaddisler yer almaktadır.[658] Cerh-ta'dîl âlimleri; Zâide'nin sikâ, sebt, sadûk ve me'mûn olduğunu söylemektedir.[659]

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Hüseyin b. Ali el-Ca'fî Ebû Abdullah el-Kûfî (109-203): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve İbn Mâîn gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.[660] Sikâ, sadûk, sâlih ve mutkîn olduğu ifade edilmektedir.[661]

---

652 Buhârî, **Tarîh** IV/28; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/132; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/314; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/49.

653 Zehebî, **Kâşif,** I/463.

654 Buhârî, **Tarîh** IV/231; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/359; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/370; Zehebî, **Kâşif,** I/480.

655İclî, **Sikât,** I/448; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/357; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/370; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/271.

656İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/379; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/417; Buhârî, **Tarîh** IV/135; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/282.

657 Buhârî, **Tarîh** IV/135; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/259; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/417; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/282; Zehebî, **Tezkirâ,** I/183; el-Muğnî I/271.

658 Buhârî, **Tarîh** III/432; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/339; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/273; Zehebî, **Kâşif,** I/400; a.mlf. **Tezkirâ,** I/158; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/264.

659 Buhârî, **Tarîh** III/432; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/613; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/339; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/276; Zehebî, **Tezkirâ,** I/158.

660İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/396; Buhârî, **Tarîh** II/381; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/184; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VI/449; Zehebî, **Tezkirâ,** I/255; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/308.

661İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/396; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/55; İclî, **Sikât,** I/302; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VI/451; Zehebî, **Tezkirâ,** I/255; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/308, 309.

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Yahyâ b. Âdem b. Süleyman Ebû Zekeriyâ (?-203): Kendisinden İbn Hanbel ve İbn Mâîn gibi muhaddislerin hadis aldığı görülmektedir.[662]Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sebt ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[663]

Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdullah el-Basrî (?-197): Zâide'den hadis almış; kendisinden ise Ahmed b. Hanbel ve Ebû Kudâme gibi muhaddisler hadis rivâyetinde bulunmuştur.[664] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Mâîn, Beğâvî ve Darâkutnî; Ebû Saîd'in sikâ olduğunu söylemektedir.[665] Hadis münekkitlerinden İbn Hanbel ve Sâcî, onun hadiste vehminin ve hatasının bulunduğunu belirtmektedir.[666] İbn Hanbel'den nakledilen ikinci bir görüşe göre onun Ebû Saîd'in sikâ olduğunu söylediği ifade edilmektedir.[667] Bu değerlendirmeler ışığında Ebû Saîd'in genel olarak sikâ olduğunu, fakat bazı hadislerinde hatalarının olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Kendisinin buradaki rivâyetinin konuyla ilgili olarak tahrîç edilen diğer sahîh hadislerle desteklenmiş olması, bu rivâyetinin kabul edilebileceğini göstermektedir.

Ebû Dâvûd'un Râvîleri

Müsedded: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Tirmizî'nin Râvîleri

Hasan b. Ali b. Hallâl el-Basrî (?-243): Yahyâ b. Âdem, Abdullah b. Nümeyr, Abdussamed b. Abdulvâris gibi muhaddislerden hadis rivâyetinde bulunduğu; kendisinden ise Nesâî dışındaki kütüb-i sitte müelliflerinin hadis aldıkları

---

[662]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/402; Buhârî, **Tarîh** VIII/261; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/252; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/188, 190; Zehebî, **Tezkirâ,** I/264; a.mlf. **Kâşif,** II/360; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/154, 155.

[663]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/128, 129; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/252; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/191; Zehebî, **Tezkirâ,** I/264.

[664] Buhârî, **Tarîh** V/316; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/254; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/217; Zehebî, **Kâşif,** I/633; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/190.

[665]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/254; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/217, 218; Zehebî, **Kâşif,** I/633; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/190.

[666]İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/190; Zehebî, **Mîzân,** II/574.

[667]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/254; Zehebî, **Mîzân,** II/574.

belirtilmektedir.[668] Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk, hüccet ve hâfız olduğunu söylemektedir.[669]

Hüseyin b. Ali: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Hennâd b. es-Sürrî b. Mus'ab Ebu's-Sürrî (152-243): Ebû Muâviye ve Ebu'l-Ahves, hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır. Kendisinden hadis alanlar arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî gibi hadis âlimleri yer almaktadır.[670]Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk ve hâfız olduğunu söylemektedir.[671]

Nesâî'nin Râvîleri: Hennâd hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

İbn Mâce'nin Râvîleri: Hüseyin b. Ali: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Taberânî'nin Râvîleri

(Süleyman b. Amr'ın Annesi) Ümmü Cündeb el-Ezdî (?-?): Ümmü Selîm b. Amr b. el-Ahves olarak da bilinmektedir.[672] Kendisinden oğlu Süleyman ve Abdullah b. Şeddâd hadis rivâyet etmektedir.[673]

Süleyman b. Amr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Yezîd b. Ebî Ziyâd Ebû Abdullah el-Kûfî (47-130): Süleyman b. Amr hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır. Kendisinden Zâide, Muhammed b.

---

[668]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/176; Zehebî, **Kâşif,** I/328; a.mlf.**Siyer,** XI/398; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/262.
[669]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/21; Zehebî, **Siyer,** XI/398; **Tezkirâ,** II/80; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/262.
[670] Buhârî, **Tarîh** VIII/248; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/246; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/311; Zehebî, **Kâşif,** II/339; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/42; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/62.
[671]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/119; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/312; Zehebî, **Kâşif,** II/339; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/62, 63.
[672]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/306; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** II/125; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/1444; İbn Hacer, **el-İsâbe** VIII/182.
[673] Zehebî, **Kâşif,** II/522; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/410.

Fudayl, Şû'be ve Şerîk gibi muhaddisler hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.[674]Hadis münekkitlerinden İbn Hıbbân, onun sadûk olduğunu, fakat yaşı ilerleyince hıfzının kötüleştiğini ve teğayyür ettiğini, bu dönemden sonraki hadislerinde münkerlerinin bulunduğunu söylemektedir.[675] Onun hakkında cerh-ta'dîl âlimleri tarafından yapılan leyse bi'l-hâfız, leyse bi'l-kaviyy, leyse hadîsuhû kezâlik, leyyîn, caizu'l-hadîs ve zayıf gibi değerlendirmeler bulunmaktadır.[676] İbn Fudayl, onun şiîlerin büyük âlimlerinden biri olduğunu[677]; İbn Mâîn, daîfu'l-hadîs olduğunu ve hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğini[678]; İbn Adiyy ise zayıflığıyla beraber hadisinin yazılabileceğini söylemektedir.[679] Bu değerlendirmeler ışığında Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın zayıf olduğu ve hadislerinin hüccet olarak kabul edilemeyeceği ifade edilebilir.

Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân Ebû Abdurrahman ed-Dabbî (?-194): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr yer almaktadır.[680]Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sadûk, hadiste sebt ve hasenü'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[681] Nesâî ise onun hakkında leyse bihi be's ifadesini kullanmaktadır.[682]

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr Ebû Abdurrahman el-Kûfî (?-234): Muhammed b. Abdullah el-Hadramî ondan hadis alan muhaddislerden biridir.[683] Hadis münekkitleri onun sikâ, me'mûn, huffâz ve mutkîn olduğunu söylemekte; onun hadisiyle ihticâc edilen bir kişi olduğunu belirtmektedir.[684]

Muhammed b. Abdullah el-Hadramî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

---

[674] Buhârî, **Tarîh** VIII/334; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/135, 137; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/287.
[675]İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/288.
[676]İclî, **Sikât,** II/364; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/138; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/275; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/287, 289.
[677]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/138; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/287.
[678]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/275.
[679]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/275.
[680]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/293; Zehebî, **Mîzân,** IV/9; a.mlf. **Kâşif,** II/211; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/359.
[681]İclî, **Sikât,** II/250; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/297; Zehebî, **Kâşif,** II/211; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/359.
[682]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/297; Zehebî, **Mîzân,** IV/10; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/359.
[683] Buhârî, **Tarîh** I/144; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/85; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/566, 568; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/251.
[684]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/307; İclî, **Sikât,** II/243; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/85; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/568, 569; Zehebî, **Kâşif,** II/191.

Amr b. el-Ahves'ten İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Taberânî'nin tahrîç ettiği rivâyetlerde yer alan râvîleri cerh-ta'dîl ve râvîler arasındaki ittisâl açısından ele almaya çalıştık. Yukarıda ele aldığımız değerlendirmeler sonucunda Taberânî rivâyeti dışındaki bütün rivâyetlerin isnâd açısından sahîh olduğunu söyleyebiliriz. Taberânî'nin rivâyeti ise Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın cerhi ve diğer sahîh rivâyetlere isnâd açısından muhalefetinden dolayı zayıf bir rivâyettir.

1.1.3.8. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Ebû Dâvûd→Müemmil b. el-Fadl → el-Velîd → Hişam b. el-Ğâz → Nâfî' → İbn Ömer:

''Rasûlullah (a.s.), haccı esnasında nahr günü (kurban bayramının birinci günü) cemrelerin arasında durdu ve: 'Bugün hangi gündür?' diye sordu. 'Nahr günüdür' diye cevap verdiler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Bugün, büyük hacc günüdür.''[685]

İbn Mâce, hadisi Hişam b. Ammar → Sadaka b. Hâlid → Hişam b. el-Ğaz → Nâfî → İbn Ömer isnâdı ile tahrîç etmektedir.[686]

Ebu Avâne; hadisi, Ebû Yahya b. Ebî Müserra→Muhammed b. Abdülmelik Ebû Câbir kanalıyla Hişam b. el-Ğâz'dan nakletmektedir. Lafız olarak İbn Mâce'nin rivâyet ettiği hadise yakındır.[687] Ebu Avâne'nin naklettiği ikinci bir rivâyet ise Ebû Dâvûd'dan aynı isnâd ve aynı metin ile tahrîç ettiği rivâyettir.[688]

Taberânî→Muhammed b. Abdullah b. Irs → Muhammed b. Sehl el-Mâzinî → İsmâîl b. Yahyâ et- Temîmî → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer:

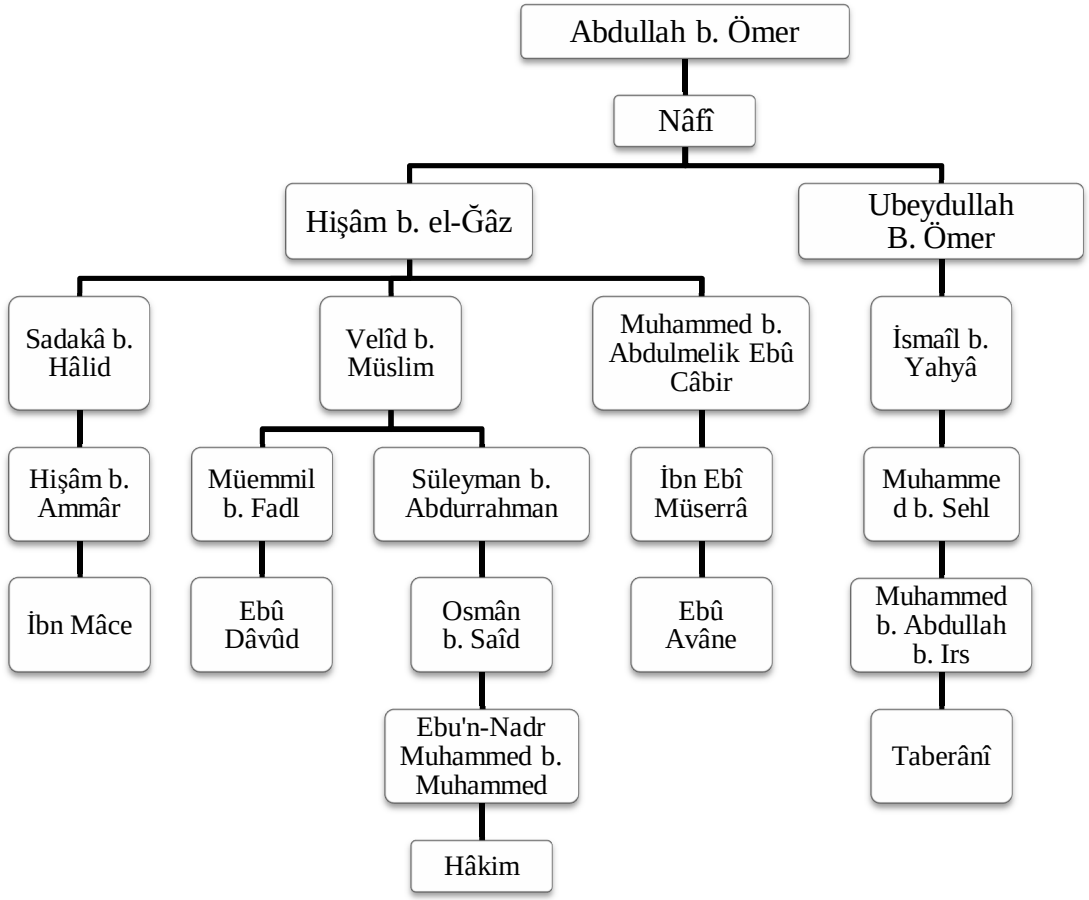
''Rasûlullah'ı (a.s.) Veda Haccı'nda devesinin üstünde, elleri Hz. Ali'nin omzunda olduğu halde şöyle buyururken işittim: 'Allahım tebliğ ettim mi? Allahım tebliğ ettim mi? Bu amcamın oğlu ve torunumun babasıdır. Allahım! Ona düşmanlık edenleri yüzüstü cehenneme düşür.''

[685] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483).
[686] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[687] Ebû Avâne, **Müsned,** II/393.
[688] Ebû Avâne, **Müsned,** II/393.

Taberânî, bu hadisi İbn Ömer'den sadece İsmail b. Yahya et-Temîmî'nin rivâyet ettiğini ve Muhammed b. Sehl'in hadisin rivâyetinde tek kaldığını söylemektedir.[689]

Hakim en-Nîsâbûrî; hadisi, Ebu'n-Nadr Muhammed b. Muhammed Taberânî→Osman b. Saîd ed-Darimî → Süleyman b. Abdurrahman ed-Dımeşkî → el-Velîd b. Müslim kanalıyla Hişâm b. el-Ğaz'dan rivâyet etmektedir. Hadisin metni İbn Mâce'ninrivâyetiyle hemen hemen aynıdır. Her iki rivâyet arasında anlam farklılığı bulunmamaktadır. Hakim, bu rivâyetin isnadının sahîh olduğunu; metin olarak büyük kısmının Sahîhayn'da yer alan bu rivâyetin, bu isnadla Buhârî ve Müslim tarafından tahrîç edilmediğini söylemektedir.[690]

Abdullah b. Ömer'den tahrîç edilen rivâyetleri aktardıktan sonra şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

[689] Tâberânî, **Evsât,** VI/300.
[690] Hâkim, **Müstedrek,** II/332.

Sened ağından da görüldüğü üzere Abdullah b. Ömer'den kurban bayramının birinci gününde yapılan hutbe ile ilgili nakledilen rivâyetler, Nâfî aracılığıyla İbn Ömer'den aktarılmaktadır. Rivâyetin ortak râvîleri olan İbn Ömer ve Nâfî hakkında daha önce bilgi verdiğimiz için burada ayrışan râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarını ele alacağız.

Ebû Dâvûd'un Râvîleri

Hişâm b. el-Ğâz Ebu'l-Abbâs (?-155): Nâfî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis nakledenler arasında Velîd b. Müslim, Sadakâ b. Hâlid ve Muhammed b. Abdülmelik gibi isimler yer almaktadır.[691]Hadis münekkitleri, onun sikâ ve sâlihu'l-hadîs olduğunu ve insanların seçkinleri arasında bulunduğunu ifade etmektedir.[692] İbn Mâîn'den onun sikâ ve leyse bihi be's olduğu yönünde iki nakil rivâyet edilmiştir.[693] Buhârî'nin, ta'liklerde ve istişhad için kendisinden hadis tahrîç ettiği belirtilmektedir.[694]

Velîd b. Müslim: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Müemmil b. Fadl b. Mücâhid (?-230): Velîd b. Müslim'den hadis almış; kendisinden ise Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim ve Osman ed-Dârimî gibi muhaddisler hadis rivâyetinde bulunmuştur.[695] Cerh-ta'dîl âlimleri; Müemmil b. Fadl'ın sikâ olduğunu belirtmektedir.[696] Hakkında yapılan tek cerh ifadesi Ukaylî'nin, onun bir hadisi için 'İsnâdında vehm var, ittibâ edilmez' şeklindeki tenkîdidir.[697] Onun yaptığı bu cerhin genel bir cerh olmayıp sadece bir rivâyeti için yapılmış bir tenkîd olması nedeniyle onun diğer hadislerinin hüccet olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür.

---

[691]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/468; Buhârî, **Tarîh** VIII/199; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/569; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/258; Zehebî, **Siyer,** VII/60; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/49.

[692]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/468; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/67; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/260; Zehebî, **Siyer,** VII/60; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/49.

[693]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/67; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/260; Zehebî, **Siyer,** VII/60.

[694]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/260.

[695] Buhârî, **Tarîh** VIII/49; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/188; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/184; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/342.

[696]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/375; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/188; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/185; Zehebî, **Mîzân,** IV/229; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/342.

[697] Ukaylî, Duafâ IV/260; Zehebî, **Mîzân,** IV/230.

İbn Mâce'nin Râvîleri

Sadakâ b. Hâlid Ebu'l-Abbâs (118-170): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Velîd b. Müslim, Saîd b. Mansur, Ebu'n-Nadr ve Hişâm b. Ammâr bulunmaktadır. Cerh-ta'dîl âlimleri, onun sikâ ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[698]

Hişâm b. Ammâr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Avâne'nin Râvîleri

Abdullah b. Ahmed b. Ebî Müserrâ Ebû Abdurrahman (?-279): Muhammed b. Abdülmelik'ten hadis aldığı belirtilmektedir.[699] Hadis münekkitleri, onun mahalluhu's-sıdk bulunduğunu söylemektedir.[700]

Muhammed b. Abdülmelik (?-211): Şû'be ve Hasan b. Ebî Câfer'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Hâris b. Ebî Üsâme bulunmaktadır.[701]Hadis münekkitleri, onun hakkında leyse bi'l-kaviyy değerlendirmesinde bulunmaktadır.[702]

Taberânî'nin Râvîleri: Taberânî'nin isnâdında yer alan diğer râvîlerden İsmâîl b. Yahyâ et-TemîmîMuhammed b. Sehl el-Mâzinî ve Muhammed b. Abdullah b. Irs hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Onun isnâdında hakkında bilgi bulabildiğimiz tek isim ise Ubydullah b. Ömer'dir.

Ubeydullah b. Ömer b. Hafs Ebû Osman el-Medenî (?-145): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Eyyûb es-Sehtiyânî, İbn Uyeyne, Şû'be ve İbn Cüreyc gibi muhaddisler bulunmaktadır.[703]Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sebt, mutkîn ve hüccet olduğunu söylemektedir.[704]

---

[698]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/469; İbn Ebî, Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/430; İclî, **Sikât,** I/466; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/130, 131; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/364.
[699]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/6; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/369; Zehebî, **Siyer,** XII/632.
[700]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/6.
[701] Buhârî, **Tarîh** I/165; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/5; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/64; Zehebî, **el-Muğnî,** II/610; İbn Hacer, **Lisân,** V/266.
[702] Zeheb **el-Muğnî,** II/610.
[703]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/149; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/124; Zehebî, **Tezkirâ,** I/121; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/12; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/35.
[704]İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/149; İclî, **Sikât,** II/112; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/126, 128; Zehebî, **Tezkirâ,** I/121; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/12; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/35, 36.

Hâkim'in Râvîleri

Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf Ebu'n-Nadr et-Tûsî (?-344): Osman b. Saîd'den hadis almıştır. Hâkim, iki defa onun yanına gittiğini ve ondan hadis aldığını söylemektedir.[705] Bunun dışında kendisiyle ilgili yapılan herhangi bir cerh-tâ'dîl ifadesine ulaşamadık.

Osman b. Saîd ed-Dârimî Ebû Saîd (?-280): Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâîn gibi muhaddislerden hadis aldığı belirtilmektedir.[706]İlel ve ricâl konusunda bilgisinin bulunduğu, Herât ve çevre beldelerin muhaddisi sayıldığı nakledilmektedir.[707]

Süleyman b. Abdurrahman Ebû Eyyûb ed-Dımeşkî (152-233): Velid b. Müslim, kendilerinden hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır.[708] Onun hakkında hadis münekkitleri sikâ, sadûk ve hüccet gibi ta'dîl kavramları kullanmışlardır. Bununla beraber onun bazen hata yaptığı ve zayıf râvîlerden münker rivâyetlerinin bulunduğu ifade edilmektedir.[709] İbn Hıbbân, onun hakkında; 'sikâ râvîlerden rivâyet ettiği zaman hadislerine itibâr edildiği; meçhul ve zayıf râvîlerden rivâyet ettiği zaman ise münkerlerinin bulunduğu ve bu tarz hadislerine itibar edilmemesi gerektiği' değerlendirmesini yapmaktadır.[710] Zayıf râvîlerden naklettiği münker hadislerden dolayı İbn Mâîn, onun leyse bihi be's; Darâkutnî ise münker rivâyetleri bulunmakla beraber onun sikâ olduğunu kabul etmektedir.[711] Bu değerlendirmeler ışığında Süleyman b. Abdurrahman'ın rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Onun sadece sikâlardan yapmış olduğu rivâyetlerinin ise i'tibâr için kullanılabileceği düşüncesindeyiz.

Velîd b. Müslim: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

---

[705] Zehebî, **Tezkirâ,** III/73; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/72.
[706]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/455; Zehebî, **Siyer,** XIII/319; **Tezkirâ,** II/146; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/53.
[707] Zehebî, **Tezkirâ,** II/146; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/53.
[708] Buhârî, **Tarîh** IV/24; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/129; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/278; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/26; Zehebî, **Tezkirâ,** II/20; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/181.
[709]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/129; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/278; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/29; Zehebî, **Tezkirâ,** II/20; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/182.
[710]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/278.
[711] Zehebî, **Tezkirâ,** II/20.

Hişâm b. el-Ğâz: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ebû Avâne'nin Ebû Dâvûd'dan aynı isnâd ile tahrîç ettiği üç rivâyetin isnâd açısından sahîh ve muttasıl olduğunu söyleyebiliriz. Ebû Dâvûd'un isnâdında yer alan Velîd b. Müslim, her ne kadar tedlîs yaptığı gerekçesiyle cerhedilmişse de Zehebî, onun semâyı tasrîh ederek naklettiği rivâyetlerle ihticâc edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradaki isnadımızda da Velîd'in, hadisi kendisinden naklettiği Hişâm'ın güvenilir olduğu ve semâ lafzının açıkça tasrîh edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin sahîh olarak kabul edilmesi veya en azından makbul bir rivâyet olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Ebû Avâne'nin ikinci isnâdı ise Muhammed b. Abdülmelik'in cerhinden dolayı zayıf sayılması gereken bir rivâyettir. Bununla beraber, hadisi benzer lafızlarla tahrîç eden İbn Mâce'nin sahîh rivâyeti şâhid olarak düşünüldüğünde bu rivâyetin hasen li ğayrihi derecesine yükseldiğini ifade edebiliriz. Hâkim'in isnâdında sikâ olarak kabul edilen fakat meçhullerden münker rivâyetlerinin olduğu belirtilen Süleyman b. Abdurrahman bulunmaktadır. Bununla beraber onun bu rivâyetini sikâ râvîden aldığı ve bu rivâyetin aynı zamanda sahîh olarak kabul ettiğimiz diğer rivâyetlerle muhteva açısından uyumlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyeti de isnâd açısından sahîh olarak değerlendirmek mümkündür.

Taberânî'nin rivâyeti isnâdında bulunan meçhul râviler sebebiyle zayıf kabul ettiğimiz bir rivâyettir.

1.1.3.9. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Abdullah b. Nümeyr→Fudayl b. Ğazvan→İkrime→İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Rasûlulah (a.s.) Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

''Ey insanlar! Bu gün hangi gündür? Mukaddes gündür, dediler. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, diye cevap verdiler. Buyurdu ki: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız, ırzlarınız tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir (dokunulmazdır). Sonra (Hz. Peygamber) bunu birkaç kez tekrarladı. Sonra başını göğe kaldırdı ve 'Allahım tebliğ ettim mi?' diye tekrarladı. -

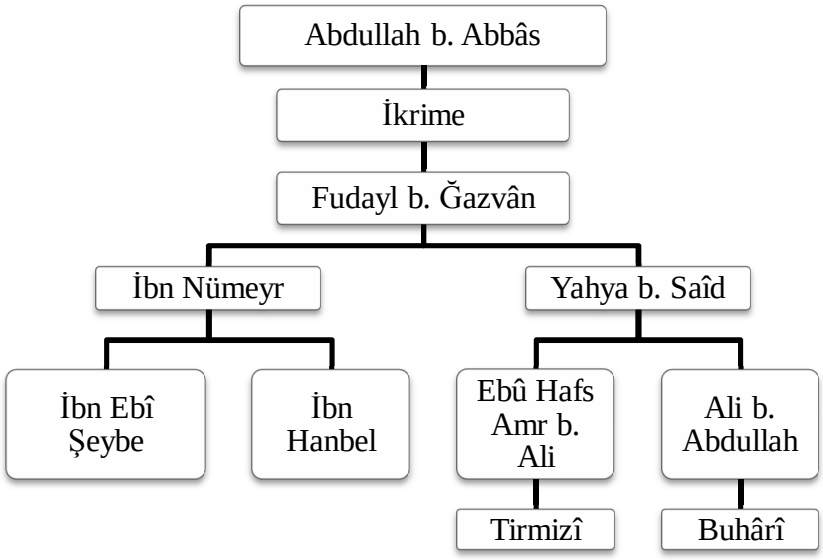
(Muhaddis diyor ki) İbn Abbâs; vallahi bu Rabbine olan vasiyetiydi, dedi.- Hz. Peygamber sonra şöyle buyurdu: Dikkat ediniz, (burada) bulunan, bulunmayanlara bildirsin. Benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[712]

Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe'nin bu rivâyetini, aynı isnâd ve aynı lafızlar ile rivâyet etmektedir.[713]

Buhârî; hadisi Ali b. Abdullah→Yahyâ b. Saîd aracılığı ile Fudayl b. Ğazvân'dan nakletmektedir. İsnâdın devamı, İbn Ebî Şeybe rivâyetinin isnâdı ile aynıdır. Rivâyetin metni de İbn Ebî Şeybe hadisine anlam yönüyle yakındır.[714]

Tirmizi; hadisi, Ebû Hafs Amr b. Ali aracılığıyla Yahya b. Saîd tarikiyle nakletmektedir. Tirmizî, hadisi naklettikten sonra bu konuda Abdullah b. Mesud, Cerîr, İbn Ömer, Kerz b. Alkame, Vâsile ve es-Sunâbihî'den rivâyetlerin bulunduğuna vurgu yapmakta ve bu rivâyetin hasen-sahîh olduğunu belirtmektedir.[715]

Yukarıda İbn Abbâs'tan tahrîç edilen rivâyetleri aktardık. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyerek her bir rivâyetin sıhhât durumunu ortaya koyacağız.

[712] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/60.
[713] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** III/477.
[714] Buhârî Hac 132 (II/191).
[715] Tirmîzî Fiten 28 (4/486).

Abdullah b. Abbâs hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

İkrime Ebû Abdullah el-Berberî el-Kureşî (?-105): İbn Abbâs başta olmak üzere birçok sahabiden hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet eden isimlerden biri de Fudayl b. Ğazvân'dır.[716] Hadis münekkitlerinden İbn Mâîn, Ebû Hâtim, Ebû Zürâ', Nesâî ve İbn Hıbbân âlimler, onu sikâ bulmuş ve hadisleriyle ihticâc etmiştir.[717] Bununla beraber Mâlik b. Enes'in, onu sikâ bulmadığı; Ahmed b. Hanbel'in, onun daîfü'l-hadîs olduğunu söylediği belirtilmektedir.[718] İkrime'nin tenkîd edildiği noktalardan biri de Haricî olduğuna yönelik yapılan tenkîddir.[719] Kendisine yapılan bu tenkîd İclî gibi bazı âlimlerce kabul edilmemiş ve bunun bir iftira olduğu ifade edilmiştir.[720] Kendisi hakkında yapılan tenkîdlere karşı İbn Hıbbân; '*İkrime, bütün bölgelerde ilim ehlinin kendisinden hadis ve fıkıh aldığı birisidir. Kimsenin onu zemmetme babında bir şey dediğini işitmedim'* ifadelerini kullanmaktadır.[721] İbn Adiyy; sikâ râvîlerin İkrime'den naklettiği rivâyetlerin müstakîmu'l-hadîs olduğunu, sıhâh ashâbının, sikâdan rivâyet ettiğinde onun hadislerini aldıklarını belirtmekte ve onun la be'se bih derecesinde olduğunu söylemektedir.[722] Zehebî, İkrime'nin görüşünden dolayı cerhedildiğini ve hıfzından dolayı kendisine yönelik yapılan herhangi bir cehrin bulunmadığını ifade etmektedir. Zehebî, aynı şekilde İkrime ile ilgili olarak Buhârî'nin ona güvendiği, Müslim'in ise ondan çok fazla rivâyet almadığı bilgisini de ilave etmektedir.[723]

Kanaatimizce cerh-tâ'dîl âlimlerinin çoğunluğu tarafından onun sikâ olarak kabul edilmesi ve ona yönelik yapılan tenkîdlerle ilgili Zehebî'nin sözleri düşünüldüğünde İkrime'nin hadislerinin hüccet olarak kabul edilebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim sahîh hadisleri derleyen müelliflerin onun hadislerini

[716]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/287; Buhârî, **Tarîh** VII/49; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/7; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/230; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/264, 268; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/234.
[717]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/229, 230; İclî, **Sikât,** II/145; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/282; Zehebî, **Kâşif,** II/33; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/237, 238.
[718]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/283.
[719]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/287, 292.
[720]İclî, **Sikât,** II/145.
[721]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/229, 230.
[722]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/290.
[723] Zehebî, **Mîzân,** III/93, 94.

kullandığı, sadece Buhârî'nin ondan yüzün üzerinde hadis tahrîç ettiği görülmektedir.[724]

Fudayl b. Ğazvân b. Cerîr Ebu'l-Fadl (?-140): Kendisinden oğlu Muhammed, İbnü'l-Mübârek ve Abdullah b. Nümeyr gibi muhaddisler hadis almışlardır.[725]Hadis münekkitleri, Fudayl'ın sikâ olduğunu belirtmektedirler.[726]

İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Abdullah b. Nümeyr Ebû Hişâm el-Kûfî (115-199): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İbn Hanbel ve İbn Ebî Şeybe gibi muhaddisler bulunmaktadır.[727] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sadûk ve sâlihu'l-hadîs olduğunu ifade etmektedir.[728]

Buhârî'nin Râvîleri

Ali b. Abdullah b. Cafer b. el-Medînî Ebu'l-Hasen (161-234): İbnü'l-Medînî olarak meşhur olmuş ve Fudayl b. Ğazvân'dan hadis almıştır. Kendisinden Buhârî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi birçok muhaddis hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.[729] Hadis ve ilel konusunda asrının en bilgililerinden olduğu; kendi döneminde hadis ehlinin imamı sayıldığı ifade edilmektedir.[730]

Yahyâ b. Saîd el-Kattân: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Tirmizî'nin Râvîleri

Amr b. Ali Ebû Hafs (?-249): Fudayl b. Ğazvân, Bişr b. Mufaddâl ve Yezîd b. Zürey'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Tirmizî'nin

---

[724] İkrime hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tayyâr Altınkulaç, ''İkrime el-Berberî'', **DİA,** İstanbul 2000, c. 22, s. 40-42.
[725]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/301; Zehebî, **Siyer,** VI/203; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/267.
[726]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/74; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/316; İclî, **Sikât,** II/207; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/302; Zehebî, **Siyer,** VI/203; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/267.
[727] Buhârî, **Tarîh** V/216; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/60; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/225; Zehebî, **Siyer,** IX/244; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/52, 53.
[728]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/186; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/60; İclî, **Sikât,** II/64; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/228; Zehebî, **Siyer,** IX/244; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/53.
[729]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/308; Buhârî, **Tarîh** VI/284; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/469; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/5, 34; Zehebî, **Kâşif,**II/42; a.mlf. **Siyer,** XI/41; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/306.
[730]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/469; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/12, 13; Zehebî, **Siyer,** XI/41-60.

bulunduğu belirtilmektedir.[731] Hadis münekkitleri onun sikâ, sadûk ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[732]

Yahyâ b. Saîd el-Kattân: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî'nin, Abdullah b. Abbâs'tan tahriç ettiği rivâyetlerin râvîlerini cerh-ta'dîl açısından ele almaya çalıştık. Bu dört rivâyetin de isnâd açısından muttasıl olduğunu ifade edebiliriz. Dört rivâyetin isnâdında yer alan râvîlere bakıldığında İkrime dışında cerhe maruz kalmış herhangi bir râvî bulunmadığı görülmektedir. İkrime, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı hadis âlimlerince sikâ olarak kabul edilmemiş olmakla beraber; hadis münekkitlerinin büyük çoğunluğu onu sikâ bulmuş ve hadislerini makbul saymışlardır. Dolayısıyla İbn Abbâs rivâyetinin isnâd açısından sahîh ve muttasıl bir rivâyet olduğunu söylememiz mümkündür.

1.1.3.10. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel→Yahyâ b. Zekeriya b. Ebî Zâide→Ebû Mâlik el-Eşcaî'→Nübeyt b. Şerît:

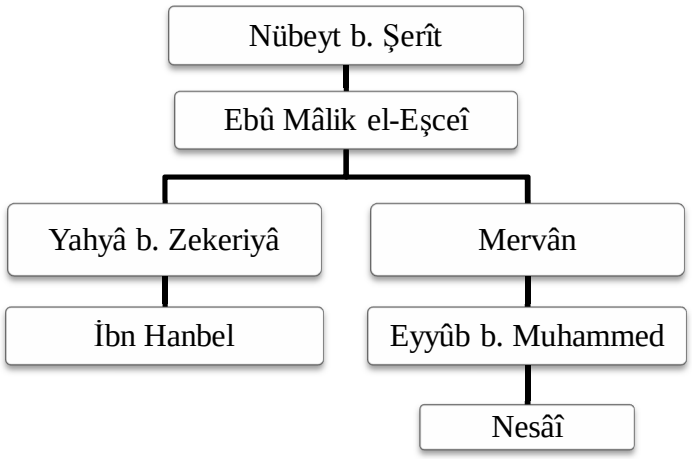
''Veda Haccı'nda babama eşlik etmiştim. Hz. Peygamber (a.s.), konuştuğu zaman yaşlı bineğin üzerinde ayağa kalktım ve ellerimi babamın omzuna koydum. Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: Hangi gün, ta'zim edilmeye daha layıktır? Bu gün, diye cevap verdiler. Hangi belde, ta'zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu belde, dediler. Hangi ay, ta'zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu ay, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! Allahım, şahid ol! buyurdu.''[733]

---

[731] Buhârî, **Tarîh** VI/355; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/162; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/70.
[732] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/249; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/487; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/162; Zehebî, **Tezkirâ,** II/56; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/70.
[733] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXI/20.

Nesâî; hadisi, Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân→Mervân aracılığı ile Ebû Mâlik'ten nakletmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı, İbn Hanbel'in isnâdı ile aynıdır. Hadisin metni, İbn Hanbel'in tahrîç ettiğe metne yakındır.[734]

Nübeyt b. Şerît'ten tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Nübeyt b. Şerît hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Mâlik Sa'd b. Târık el-Eşcaî' el-Kûfî (?-140): Nübeyt b. Şerît'ten hadis aldığı nakledilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Yahya b. Zekeriyya ve Mervân b. Muâviye yer almaktadır.[735] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Maîn, İbn Hanbel ve İclî; onun sikâ olduğunu ifade ederken; Ebû Hâtim, salihu'l-hadîs olduğunu ve hadislerinin yazılabilceğini[736]; Nesâî ise onun leyse bihi be's olduğunu söylemektedir.[737]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Yahyâ b. Zekeriyya b. Ebî Zâide Ebû Saîd (?-184): Ebû Mâlik el-Eşcaî ve A'meş'ten hadis işittiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında

[734] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[735] Buhârî, Tarîh IV/58; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/86; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/294; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/269; Zehebî, **Kâşif,** I/428; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/410.
[736] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/87; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/270; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/410.
[737] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/270; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/410.

Ahmed b. Hanbel de bulunmaktadır.[738] Hadis münekkitleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[739]

Nesâî'nin Râvîleri

Mervân: İsmi, Mervân b. Muâviye olan râvî hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Eyyûb b. Muhammed b. Ferrûh Ebû Süleyman: Mervân b. Muâviye'den hadis işittiği; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Nesâî ve Ebû Dâvûd'un bulunduğu belirtilmektedir.[740] Hadis münekkitlerinden Nesâî onun sikâ[741]; Zehebî ise hüccet olduğunu ifade etmektedir.[742]

Râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları gözönünde bulundurulduğunda; İbn Hanbel ve Nesâî'nin, Nübeyt b. Şerît'ten tahrîç ettiği her iki rivâyetin de isnâd açısından sahîh ve muttasıl olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3.11. Vâbisa b. Ma'bed Rivâyeti

Ebû Ya'lâ→Amr en-Nâkıd→Amr b. Osman el-Kilâbî er-Rakkî→Esbağ b. Muhammed→Cafer b. Berkân→İyâz'ın mevlâsı Şeddâd→Vabisâ (Ebû Osman dedi ki; yani İbn Ma'bed):

''Veda Haccı'da Rasûlullah'ın şöyle buyurduğuna şahid oldum: Bu gün, hangi gündür. İnsanlar: Nahr günüdür, dediler. Hz. Peygamber: Bu ay, hangi aydır? daha sonra; bu belde, hangi beldedir? diye sordu. İnsanlar: Bu, (haram) beldedir, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir. Sonra: Allahım, tebliğ ettim mi? Burada bulunan, burada bulunmayanlara iletsin!''[743]

---

[738] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/393; Buhârî, Tarîh VIII/273; İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/615; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/305; Zehebî, **Tezkirâ,** I/196.

[739] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/393; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/144; İclî, **Sikât,** II/352; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/615; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/308.

[740] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/258; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/127; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/489; Zehebî, **Kâşif,** I/262; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/359.

[741] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/491.

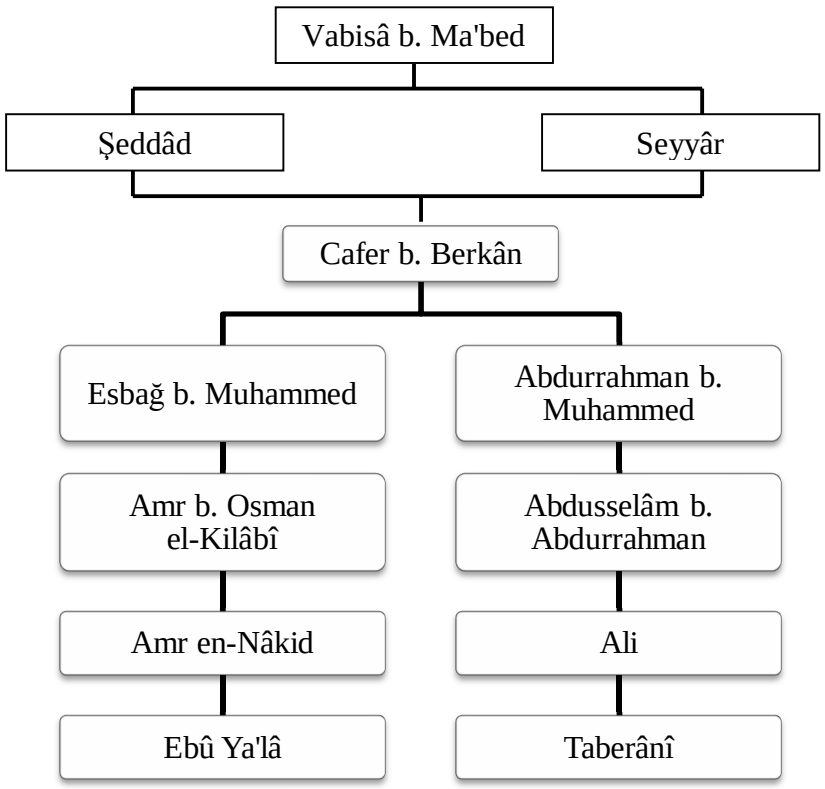
[742] Zehebî, **Kâşif,** I/262.

[743] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/163.

Taberânî'nin, Mu'cemu'l-Evsât'ında tahrîç ettiği rivâyet ise şu şekildedir:

Taberânî→Ali→Abdusselam b. Abdurrahman b. Muhammed el-Vâbisî er-Rakkî→babası→Cafer b. Berkân→İyâz'ın mevlâsı Seyyâr→Vabisâ b. Ma'bed el-Esedî'den rivâyet edilmektedir: Hadisin metni, Ebû Ya'lâ rivâyetine anlamca yakındır.[744]

Yukarıda Vabisâ b. Ma'bed'den tahrîç edilen rivâyetleri aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

Ortak Râviler: Vabisâ b. Ma'bed b. Mâlik Ebû Şeddâd (?-?):[745]

Şeddâd: Vabisâ'dan hadis işittiği ve kendisinden Câfer b. Berkân'ın hadis rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.[746] Zehebî onun maruf olmadığını söylemektedir.[747]

[744] Taberânî, **Evsât,** IV/266.
[745]İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/495.

Câfer b. Berkân Ebû Abdullah (?-154): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Esbâğ b. Muhammed'in bulunduğu nakledilmektedir.[748] İbn Sa'd[749], İbn Maîn ve Yâkûb b. Süfyân, onun sikâ olduğunu belirtmekte; İbn Maîn onun Zührî'nin hadislerinde zayıf olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel'e göre o, Zührî'nin hadislerinde la be'se bih[750]; Nesâî'ye göre ise leyse bi'l-kaviyy'dir. Nesâî, onun Zührî dışındaki rivâyetlerde la be'se bih olduğunu ifade etmekte[751]; Zehebî, onun sadûk, fakat Zührî'de leyyîn olduğunu ve Buhârî'nin onunla ihticâc etmediğini söylemektedir.[752] İbn Adiyy'e göre o, sikâlardan rivâyet edince meşhûr ve ma'rûf; Zührî'de ise zayıftır.[753] Bu değerlendirmeler ışığında Câfer'in Zührî dışındaki rivâyetlerinin hüccet olduğunu söylemek mümkündür.

Ebû Ya'lâ'nın Râvileri

Esbâğ b. Muhammed b. Amr el-Verrâk (?-181): Amr b. Osman el-Kilâbî'nin kendisinden hadis aldığı belirtilmektedir.[754] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Ebû Hâtim, onun hakkında leyse bihi be's ifadesini kullanmaktadır.[755]

Amr b. Osman Ebû Saîd el-Kilâbî (?-217): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Amr en-Nâkid bulunmaktadır.[756] Ebû Hâtim, onun insanlar tarafından tenkîd edildiğini, hıfzından münker hadisler rivâyet ettiğini ve hadisteki derecesinin leyse bi zâke olduğunu söylemektedir.[757] Nesâî, onun metrûku'l-hadîs olduğunu söylemiş ve hadislerini terketmiştir.[758] İbn Adiyy, ona ait sâlih hadislerinin de bulunduğunu, sikâlardan ondan rivâyet edenlerin bulunduğunu ifade etmekte ve

[746]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/329; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/358; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/406.
[747]İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/280.
[748]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/482; Buhârî, **Tarîh** II/187; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/136; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/11; Zehebî, **Tezkirâ,** I/129; a.mlf. **Kâşif,** I/293;İbn Hacer, **Tehzîb,** II/73.
[749]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/482.
[750]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/13; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/73.
[751]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/15; Zehebî, **Tezkirâ,** I/129.
[752] Zehebî, **Tezkirâ,** I/129.
[753]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** II/140.
[754] Buhârî, **Tarîh** II/36; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/321; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/133.
[755]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/321.
[756] Buhârî, **Tarîh,** VI/354; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/249; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/483; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/147; Zehebî, **Kâşif,** II/83; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/67.
[757] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/249.
[758] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/149; Zehebî, **Mîzân,** III/280.

onun, hadisleri yazılabilecek râviler arasında olduğunu belirtmektedir.[759] Zehebî'ye göre Amr b Osman leyyîn râvilerdendir.[760] İbn Hıbbân, onu eserinde zikretmiş[761], İbn Mâce ise ondan hadis tahrîç etmiştir.[762] Bütün bu değerlendirmeler ışığında onun zayıf bir râvî olduğu ve rivâyetlerinin hüccet olmadığı ifade edilebilir.

Amr b. Muhammed en-Nâkid Ebû Osman (?-232): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Ya'lâ'nın bulunduğu belirtilmektedir.[763] İbn Sa'd, onun sikâ ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[764] Ebû Hâtim'e göre Amr en-Nakîd sikâ, emîn ve sadûk[765]; İbn Hanbel'e göre mahalluhu's-sıdk derecesindeki râvîler arasındadır.[766]

Taberânî'nin Râvileri

Abdurrahman b. Muhammed er-Rakkî (?-?): Yaptığımız araştırmada bu isimle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Sahr b. Abdurrahman b. Vabisâ adındaki bir râvîyi eserinde zikretmekte ve bu râvinin Abdusselâm b. Abdurrahman'ın babası olduğunu; Câfer b. Berkân'dan hadis rivâyet ettiğini belirtmektedir.[767] Mizzî de aynı kişiye atıfta bulunarak onun, Rakka ehlinden olduğunu söylemektedir.[768] Cerh-ta'dîl açısından hakkında herhangi bir değerlendirme bulunmayan bu râvînin, bize göre Taberânî'nin isnadında yer alan Abdurrahman b. Muhammed ile aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

Abdusselam b. Abdurrahman (?-247): Yukarıda verdiğimiz bilgi kapsamında bu râvînin, Abdusselâm b. Abdurrahman b. Sahr adıyla bilinen râvî olduğunu söyleyebiliriz. Babası Abdurrahman b. Sahr'dan hadis rivâyet ettiği; kendisinden ise Ali b. Saîd'in hadis işittiği belirtilmektedir.[769] Cerh-ta'dîl

[759] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/140.
[760] Zehebî, **Kâşif,** II/83.
[761] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/483.
[762] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/149.
[763] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/262; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/487; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/213; Zehebî, **Tezkîra,** II/26.
[764] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/217.
[765] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/262.
[766] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXII/216; Zehebî, **Tezkîra,** II/26.
[767] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/246.
[768] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/184.
[769] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/85; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/287.

âlimlerinden Ahmed b. Hanbel'in onu övdüğü ve onun hakkında hayırdan başka bir şey bana ulaşmadı, dediği ifade edilmektedir.[770]

Ali b. Saîd b. Beşîr Ebu'l-Hasan er-Râzî (?-297): Taberânî, kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Darâkutnî, onun hakkında lem yekün bi zâke değerlendirmesinde bulunmuş ve onun mütabî olunmayan hadisler rivâyet ettiğini söylemiştir.[771]

Yukarıda naklettiğimiz bilgiler, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin senedlerinde yer alan Şeddâd ve Abdurrahman b. Muhammed'in marûf olmadığını ortaya koymaktadır. Ebû Ya'lâ'nın râvîlerinden olan Amr b. Osmân el-Kilâbî ve Taberânî'nin râvîlerinden olan Ali b. Saîd cerhedilmiş; her iki rivâyetin ortak râvîsi olan Câfer b. Berkân, hadis münekkitlerinden bazılarınca tenkîd edilmiştir. Dolayısıyla her iki rivâyetin, râvîlerinden bazılarının cerhi sebebiyle zayıf olduğunu söylememiz mümkündür.

1.1.3.12. Berrâ b. Âzib Rivâyeti

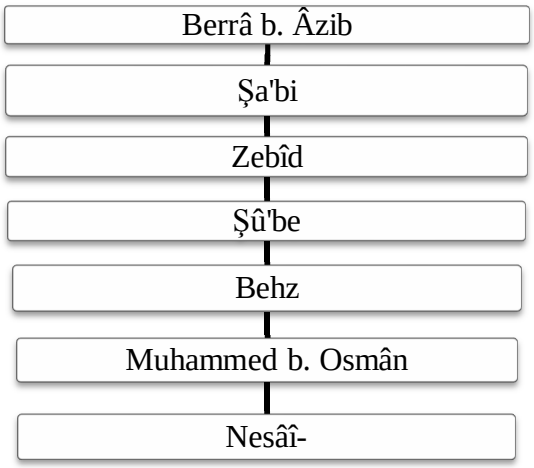
Nesâî→Muhammed b. Osman→Behz→Şu'be→Zebîd→Şa'bî→Berrâ b. Â'zib:

''Hz. Peygamber, kurban bayramının birinci gününde hutbe verdi ve şöyle buyurdu: Bu günümüzde ilk yapmamız gereken şey önce namaz kılmamız ve daha sonra da kurbanı kesmemizdir. Kim bu şekilde yaptıysa sünnete uygun hareket etmiş olur. Kim de bundan önce kesmişse, muhakkak ki o, ailesine et ikramında bulunmuştur. Bunun üzerine Ebû Bürde b. Dînâr; yanımda (iki) yaşını doldurmamış, fakat yaşını dolduran kurbandan daha iyi bir kurbanlık var (onu kessem olur mu)? Hz. Peygamber: Onu kurban olarak boğazlayabilirsin. Bu (ruhsat), senden sonra başkası için geçerli değildir.''[772]

Nesâî'nin tahrîç ettiği yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

---

[770] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/85.
[771] Zehebî, **Tezkîra,** II/225; Suyûti, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/62.
[772] Nesâî Salâtü'l-Îdeyn 8 (III/182).

Berrâ b. Âzib b. Hâris b. Adiyy Ebû Ammâre (?-72):[773]

Şâ'bî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar eilmeyecektir.

Zebîd b. Hâris Ebû Abdurrahman el-Kûfî (?-122): Şâ'bî'den hadis işittiği, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Şû'be'nin yer aldığı belirtilmektedir.[774] Cerh-ta'dîl âlimlerinin onun hakkındaki ortak görüşleri, sikâ ve sebt râvîler arasında olduğu yönündedir.[775]

Şû'be: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar eilmeyecektir.

Behz b. Esed Ebu'l-Esved (?-197): Şû'be'den hadis işitmiştir.[776] Sikâ, sebt, sadûk ve hüccet olduğu ifade edilmektedir.[777]

Muhammed b. Osman b. Ebî Süfyân Ebû Abdullah (?-252): Behz b Esed'den hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin bulunduğu ifade edilmektedir.[778] Ebû Hâtim onun sikâ ve sadûk; Nesâî ise la be'se bih derecesinde olduğunu söylemektedir.[779]

[773]İbn Sa'd, **Tabâkât,**IV/364; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/26;Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/36.
[774] Buhârî, Tarîh III/450; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**IX/289;Zehebî, **Kâşif,** I/401.
[775]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/309; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/623; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/341; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/289; Zehebî, **Kâşif,** I/401.
[776] Buhârî, **Tarîh,** II/143; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/431; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/258; Zehebî, **Tezkîra,** I/249, 250.
[777] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/431; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/258; Zehebî, **Tezkîra,** I/249, 250; İbn Hacer, **Tehzîb**, I/436.
[778] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXVI/85, 87; Zehebî, **Kâşif,** II/200; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/300.
[779] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VIII/25; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXVI/87; Zehebî, **Kâşif,** II/200; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/300.

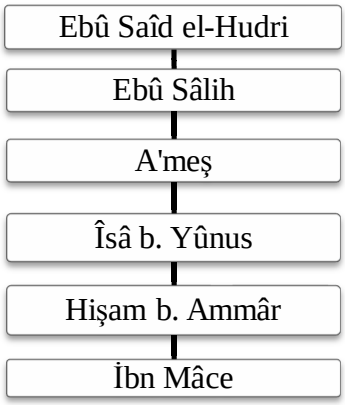
Yukarıda aktardığımız bilgi ve değerlendirmeler ışığında Nesâî'nin, Berrâ b. Â'zib'ten tahrîç ettiği bu rivâyetin sened açısından sahîh ve muttasıl olduğunu ifade edebiliriz.

1.1.3.13. Ebû Saîd el-Hudri Rivâyeti

İbn Mâce→Hişâm b. Ammâr→Îsa b. Yunus→A'meş→Ebû Sâlih→Ebû Saîd: Rasûlullah (a.s.) Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

''Dikkat ediniz! Günler içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek gün, bu gündür. Aylar içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek ay, bu aydır. Beldeler içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek belde de yine bu beldedir. Dikkat ediniz! Muhakkak kanlarınız ve mallarınız, birbirinize, bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber bunun üzerine: Allahım şahid ol! buyurdu.''[780]

İbn Mâce'nin tahrîç ettiği bu rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Ebû Saîd el-Hudrî Sa'd b. Mâlik b. Sinân (?-74):[781]

Ebû Sâlih Zekvân: Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis işittiğ; kendisinden hadis rivâyetinde bulunanlar arasında A'meş'in bulunduğu nakledilmektedir**.**[782]

A'meş: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar eilmeyecektir.

[780] İbn Mâce Fiten 2 (II/1297).
[781] İbn Hıbbân, **Sikât,** III/150; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/181; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**X/298; Zehebî, **Tezkîra,** I/36; İbn Hacer, **el-İsâbe,** III/78.
[782] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/450.

Îsâ b. Yûnus b. Ebî İshâk Ebû Amr (?-191): A'meş'ten hadis rivâyet ettiği; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Hammâd b. Seleme, İshâk b. Rahûye ve Hişâm b. Ammâr gibi isimler bulunmaktadır.[783] Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, sebt, me'mûn ve mutkîn gibi ta'dîl ifadelerini kullanmaktadır.[784]

Hişâm b. Ammâr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar eilmeyecektir.

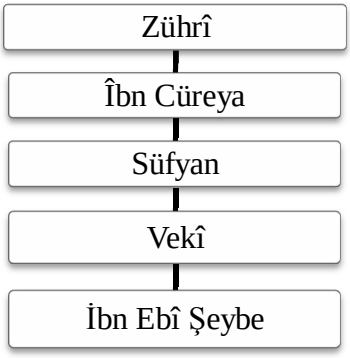
İbn Mâce'nin, Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrîç ettiği bu rivâyette, sened içerisindeki râvîler arasında bir kopukluk bulunmamakta ve bu râvîlere yönelik A'meş'in tedlîs yaptığı yönündeki cerh dışında herhangi bir tenkîd bulunmamaktadır. A'meş'e yönelik yapılan bu tenkîde rağmen, onun hıfz ve itkanından dolayı hüccet olarak kabul edildiği ve sıhâh ashabının, onun hadisleriyle ihticâc ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin, isnâd açısından muttasıl ve sahîh olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

1.1.3.14. Zührî Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Vekî'→Süfyan→İbn Cüreyc→Zührî:

''Rasûlullah, nahr gününde hutbe îrâd etti. Emirler onu meşgul etti ve ertesi güne ertelediler.''[785]

Zührî'den tahrîç edilen bu rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[783]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/488; Buhârî, Tarîh VI/406; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/291; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/238; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXIII/62; Zehebî, **Tezkîra,** I/204; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/212.

[784]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/488; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/291; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/238; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXIII/71, 75; Zehebî, **Tezkîra,** I/204; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/213.

[785] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** III/676.

İbn Şihâb ez-Zührî Muhammed b. Ubeydullah Ebû Bekr (51-124): Birçok tabiinden hadis rivâyetleri bulunmaktadır.[786]İbn Hıbbân, onun zamanının hıfz yönünden en iyilerinden biri, hadis metinlerini rivâyet etme konusunda en hakîm kişi olduğunu söylemektedir.[787]

İbn Cüreyc: Hakkında daha önce bilgi verildiği için tekrar edilmeyecektir.

Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî Ebû Abdullah el-Kûfî (95-161): Hadis aldığı hocaları arasında İbn Cüreyc de bulunmaktadır. Kendisinden hadis alanlar Vekî'yi saymak mümkündür.[788] Sikâ, sebt, fakîh, hâfız ve mutkin biri olduğu ifade edilmektedir.[789]

Vekî': Hakkında daha önce bilgi verilmiş olup burada tekrar edilmeyecktir.

İbn Ebî Şeybe'nin Zührî'den tahrîç ettiği bu rivâyeti, yukarıda naklettiğimiz bilgi ve değerlendirmelerle beraber isnâd açısından ele aldığımızda, ittisâl açısından munkatı olduğunu söyleyebiliriz. Tabîinden sayılan Zührî, hadisi aldığı sahabi veya tabiînin adını bu rivâyette düşürmüştür. Râvîleri cerh-ta'dîl yönünden genel olarak sikâ kabul edilen ve hadisleriyle ihticâc edilen râvîlerdir. Bununla beraber İbn Cüreyc'in tedlîs yaptığına yönelik bir tenkid bulunmakta; onun Zührî'den yaptığı rivâyetlerde İbn Mâîn tarafından leyse bi şey' olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu nedenle bu rivâyetin hem mürsel bir isnâd olması hem de İbn Cüreyc ile ilgili yapılan cerh dolayısıyla zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3.15. Mürre el-Hemedânî Rivâyeti

Hz. Peygamber'in, nahr günü hutbesiyle ilgili olarak İbn Hanbel ve Nesâî'nin tahrîç ettiği bir rivâyette, hadisi rivâyet eden sahabînin adı zikredilmemekte; 'ashâbtan biri' ifadesi kullanılmaktadır. Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak aktaracağımız son rivâyet olan bu rivâyetin; isnâd ve metni şu şekildedir:

---

[786] Buhârî, **Tarîh** I/220; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/349; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/419, 420; Zehebî, **Tezkirâ,** I/83; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/395.
[787] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/349.
[788] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/371; Buhârî, **Tarîh** IV/92; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/222; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/405; İclî, **Sikât,** I/407, 411; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/154; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/99.
[789] İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/405.

İbn Hanbel→Yahyâ b. Saîd→Şû'be→Amr b. Mürre→Mürre el-Hemedânî:

''Rasûlullah (a.s.), bineğinin üzerinde bize doğru ayağa kalkarak, Bu gününüzün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Nahr günüdür, diyerek cevap verdik. Doğru söylediniz, büyük hacc günüdür, buyurdu. Devamında; biliyor musunuz bu ayınız hangi aydır? diye sordu. Zilhicce ayıdır, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, Allah'ın korunmuş ayıdır, buyurdu. Devamında; bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.Mukaddes beldedir, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, buyurdu. Daha sonra: Muhakkak ki bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir (Râvî: Veya şöyle buyurdu: Bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir).

Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

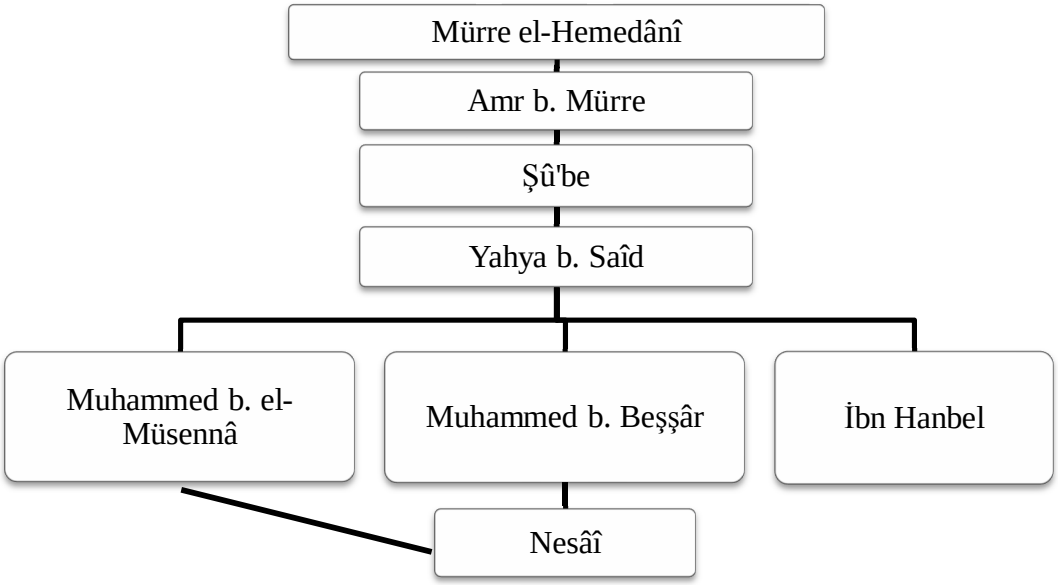
Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın!

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, Sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.''[790]

Nesâî, hadisin benzerini Muhammed b. el-Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr→Yahyâ→Şu'be→Amr b. Mürre→Mürre el-Hemedânî isnâdı ile rivâyet etmektedir.[791]

Yukarıda Mürre'den tahrîç edilen rivâyetleri aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-durumlarını inceleyeceğiz.

[790] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.
[791] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.

İbn Hanbel ve Nesâî'nin tahrîç ettiği bu iki rivâyette Amr b. Mürre, Şû'be, Yahyâ b. Saîd, Muhammed b. el-Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr hakkında daha önce bilgi verildiği için burada üzerinde durulmayacak; sadece Mürre el-Hemedânî'nin cerh-tâ'dîl durumuna bakılacaktır.

Mürre b. Şurahyil Ebû İsmâîl el-Hemedânî (?-76): Birçok sahabiden hadis naklinde bulunan Mürre el-Hemedânî'den hadis rivâyet edenler arasında Amr b. Mürre de bulunmaktadır. Cerh-tâ'dîl âlimleri onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[792]

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle, senedin kendisinde son bulduğu Mürre el-Hemedânî'nin sikâ bir râvî olduğu görülmektedir. Senedde yer alan diğer râvîlerin her biri, haklarında bilgi verdiğimiz yerlerden de anlaşılacağı gibi genel olarak sikâ olarak kabul edilmektedir. Bu rivâyeti, hadis metodolojisi kapsamında tenkîd edebileceğimiz tek nokta, senedindeki sahabi isminin zikredilmemiş olmasıdır. Bununla beraber Mürre el-Hemedânî'nin sikâ olması, rivâyetin isnâd açısından sahîh olarak kabul edilmesini gerektirmektedir.

Hz. Peygamber'in (a.s.), Kurban Bayramının birinci gününde Mîna'da îrâd ettiği hutbe ile ilgili rivâyetleri, böylece isnâd açısından ele almaya çalıştık. Şimdi de konuyla ilgili isnâd merkezli genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

[792]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/366; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/446; İclî, **Sikât,** II/270; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/380; Zehebî, **Kâşif,** II/253; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/80.

1.1.3.16. Kurban Bayramının Birinci Günü ile İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Kurban Bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili toplam 13 sahabîden tahriç edilen rivâyetler bulunmaktadır. Yine konuyla ilgili olarak sahabi adının zikredilmediği mürsel iki rivâyetin de kaynaklarda nakledildiği görülmektedir. Bu rivâyetler içinde metin olarak en uzun lafızlı ve isnâd zinciri açısından da en geniş olanı Ebû Bekrâ rivâyetidir. Nitekim ondan, İbn Ebî Şeybe'nin bir, İbn Hanbel'in altı, Buhârî ve Müslim'in dörder, Nesâî'nin iki; İbn Mâce, Dârimî ve Ebû Ya'lâ'nın birer rivâyetleri bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden İbn Hanbel'in Hevze b. Halîfe ve Eş'âs b. Süvâr; Darimî'nin, Eşhel b. Hâtim ve Ebû Ya'lâ'nın Eş'âs b. Süvâr tarîkiyle naklettiği rivâyetler ise râvîlerinin cerhi sebebiyle zayıf olup, şâhidlerinin bulunmasından dolayı hasen li ğayrihi olarak kabul edilebilecek rivâyetlerdir. Bu dört rivâyet dışında Ebû Bekrâ'dan tahrîç edilen diğer on altı rivâyetin tamamı isnâd açısından sahîh rivâyetlerdir.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyetimiz Amr b. el-Ahves'ten tahrîç edilen rivâyetlerdir. Kendisinden, İbn Ebî Şeybe, Tirmizî ve İbn Mâce, üçer rivâyet; İbn Hanbel, iki; Ebû Dâvûd ve Nesâî de birer rivâyet tahrîç etmişlerdir. Bu rivâyetlerin tamamı isnâd açısından sahîh ve muttasıl rivâyetlerdir. Taberânî, Amr b. el-Ahves'ten değil de onun eşi Ümmü Cündeb'ten bir rivâyet tahrîç etmiştir. Bizce bu rivâyet, gerek diğer sahîh isnadlı rivâyetlere olan muhalefeti, gerekse de isnâdında yer alan Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın cerhinden dolayı zayıf bir rivâyettir. Nitekim diğer rivâyetlerin tamamında Süleyman b. Amr, hadisi babası Amr b. el-Ahves'e nisbet etmekte, sadece bu rivâyette onun hadisi annesinden aldığı ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyet İbn Ömer'den tahrîç edilen rivâyetlerdir. Kendisinden, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Taberânî ve Hâkim birer rivâyet; Ebû Avâne ise iki rivâyet tahrîç etmiştir. Ebû Avâne'nin bir rivâyeti Muhammed b. Abdulmelik'in cerhinden dolayı zayıf saydığımız, bununla beraber şâhidlerinin olmasından dolayı hasen li ğayrihi derecesine yükseldiğini düşündüğümüz bir rivâyettir. Taberânî'nin rivâyetinde ise haklarında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız üç râvî bulunmasından dolayı, zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir. İbn Ömer'den tahrîç edilen diğer dört rivâyet isnâd açısından sahîh rivâyetlerdir.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin birer; Ahmed b. Hanbel'in ise üç farklı tarîkle kendisinden hadis aldıkları bir diğer sahabi ismi Hirmâs b. Ziyâd'dır.

Nesâî'nin rivâyetinin, Abdurrahman b. Ğazvân'ın cerhinden dolayı sahîh derecesine ulaşamayan, fakat hasen olarak kabul edilmesi gereken bir rivâyet olduğu düşüncesindeyiz. Hirmâs'tan nakledilen diğer beş rivâyet ise isnâd açısından herhangi bir problemi olmayan sahîh rivâyetlerdir.

Kurban bayramının birinci günü hutbesi ile ilgili rivâyetlerden bir diğeri Câbir b. Abdullah'dan tahrîç edilen rivâyetlerdir. Kendisinden İbn Ebî Şeybe ve Ebû Ya'lâ, bir; Ahmed b. Hanbel, altı rivâyet tahrîç etmiştir. Bu rivâyetlerden İbn Hanbel'in, İbn Lehîa kanalıyla naklettiği rivâyet dışındaki yedi rivâyet, isnâd açısından sahîh rivâyetlerdir. İbn Lehîa kanalıyla nakledilen rivâyet ise, onun cerhinden dolayı zayıf saydığımız; bununla beraber şâhidlerinin bulunmasından dolayı hasen li ğayrihi olarak değerlendirdiğimiz rivâyetlerdendir.

Ebû Ümâme'den, Ebû Dâvûd'un tahrîç ettiği bir rivâyet; Râfî b. Amr'dan, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin tahriç ettiği iki rivâyet; İbn Abbâs'tan, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî'nin tahrîç ettiği dört rivâyet; Nübeyt b. Şerît'ten Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin tahrîç ettiği iki rivâyet; Berrâ b. Âzib'ten, Nesâî'nin; Ebû Saîd el-Hudrî'den ise İbn Mâce'nin tahrîç ettiği birer rivâyet de isnâd açısından sahîh ve muttasıl olan rivâyetlerdir.

Konuyla ilgili olarak Ebû Ya'lâ ve Taberânî, Vâbisa b. Ma'bed'den birer hadis tahrîç etmiştir. Bu rivâyetlerin her ikisi de râvîlerinden Şeddâd ve Abdurrahman b. Muhammed'in cerhinden dolayı zayıf rivâyetlerdir.

Ammâr b. Yâsir'den, Ebû Ya'lâ ve Taberânî, birar hadis tahrîç etmişlerdir. Her iki rivâyet, senedinde bulunan Amr en-Numan'ın cerhinden dolayı zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir.

İbn Ebî Şeybe, hutbe ile ilgili Zührî'den bir rivâyet tahrîç etmektedir. İsnâdından sahabi adının düşürüldüğü bu hadisin, mürsel bir rivâyet olarak, senedinde yer alan İbn Cüreyc'in cerhiyle beraber zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Hanbel ve Nesâî'nin, Mürre el-Hemedânî'den tahrîç ettiği rivâyetler, bu başlık altında ele aldığımız son rivâyetlerdir. Her ikisinin mürsel olarak tahrîç ettiği bu rivâyetleri, senedinde râvîlerin tamamının sikâ olması, isnâdında sahabi râvîsinin zikredilmemiş olması dışında bir kopukluğun bulunmaması ve konuyla ilgili diğer

hadislerin bu rivâyeti desteklemesi sebebiyle sahîh olarak kabul ettiğimizi ifade edebiliriz.

Hz. Peygamber'in kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbe ile ilgili genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Böylece yukarıdaki bilgiler ışığında, Hz. Peygamber'in bu hutbesi ile ilgili olarak, ulaşabildiğimiz, toplamda yetmiş iki rivâyetin bulunduğunu ifade edebiliriz. Yaptığımız değerlendirmeler neticesinde bu yetmiş iki rivâyetten; elli sekiz tanesinin isnâd açısından sahîh; bir tanesinin hasen; 6 tanesinin hasen li ğayrihi olduğunu belirtebiliriz. Geriye kalan rivâyetlerden yedi tanesi ise zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir.

1.1.4. Teşrik Günlerinin Ortasında (12 Zilhicce) Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetler

Sözlükte 'doğruya doğru gitmek, eti parçalayıp kayalar üzerine sererek güneşte kurutmak, yüksek sesle tekbir almak' gibi anlamlara gelen teşrik, Zilhicce'nin on bir, on iki ve on üçücü günlerine verilen bir isimdir.[793] Zilhicce'nin 12. gününe ise teşrik günlerinin ortası veya 'yevmü'r-ruûs' denildiği ifade edilmektedir. Arapların, bu güne 'yevmü'r-ruûs' ismini vermelerinin sebebi, kestikleri kurbanlarının başlarını bu günde yemelerinden dolayıdır.[794] Allah Rasûlü'nün, Veda Haccı'nda bu günde hutbe îrâd ettiğine dair nakledilen rivâyetler şu şekildedir:

1.1.4.1. Serrâ bnt Nebhân Rivâyeti

Ebû Dâvûd→Muhammed b. Beşşâr→Ebû Asım→Rabîa b Abdurrahman b. Hüsayn→ninesi Serrâ bnt. Nebhân (kendisi cahiliye döneminde ev hanımıydı):

''Rasûlullah (a.s.) 'yevmü'r-ruûs' yani teşrik günlerinin ikinci gününde bize hitap etti ve 'Bu hangi gündür?' diye sordu. 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. 'Teşrik günlerinin ortası değil midir?' buyurdu.''[795]

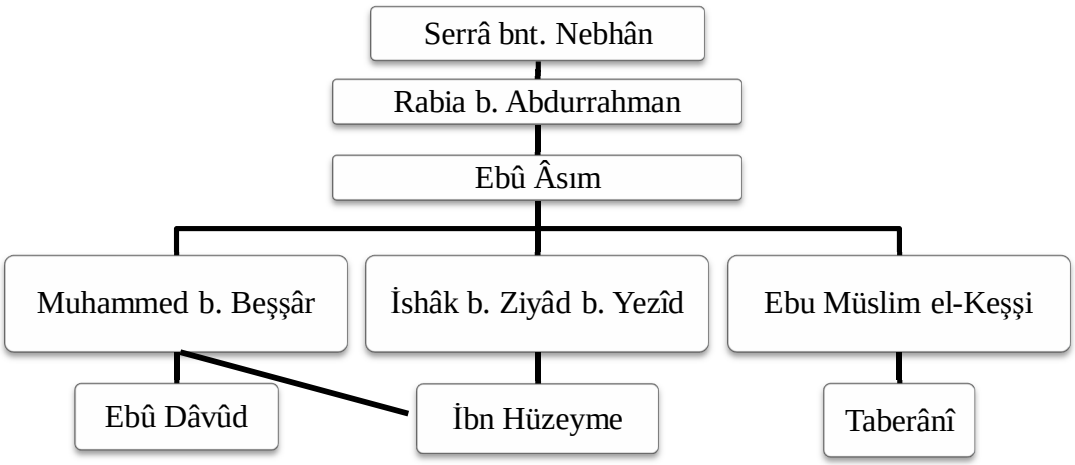
---

[793] Fahrettin Atar, ''Teşrik'', **DİA,**İstanbul 2011, c. 40, s. 575-576.
[794] Azimabâdî, **Avnü'l-Ma'bûd,** V/301; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ehyâr Şerh-u Münteka'l-Ahbâr,** I-XIV, Beyrut 1415; V/142.
[795] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489).

İbn Hüzeyme'nin rivâyet ettiği hadisin isnadında, Ebû Asım'dan Muhammed b. Beşşâr ile İshâk b. Ziyâd b. Yezîd el-Attâr'ın rivâyet ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Beşşâr'ın lafzının nakledildiği bu rivâyette hadisin metni daha uzundur.[796]

Taberânî; hadisi, Mu'cemu'l-Kebîr'inde, Ebû Asım'dan Ebû Müslim el-Keşşî aracılığıyla rivâyet etmektedir. Bu rivâyette Serra bnt. Nebhân, Rasûlullah'ı (a.s.) Veda Haccı'nda dinlediğini söylemektedir. Rivâyette, Hz. Peygamber'in *''Bilmiyorum, belki bundan sonra sizlerle görüşemeyeceğim''* ve *''Rabbinizle karşılaşacaksınız ve amellerinizden sorulacaksınız, dikkat edin yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza iletsin''* diye buyurduğu nakledilmektedir. Serrâ bnt. Nebhân, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra çok geçmeden vefat ettiği bilgisini de bizlere aktarmaktadır.[797] Hadisi, aynı isnâd ve aynı lafızlarla Mu'cemu'l-Evsât'ında da tahrîç eden Taberânî; Serrâ'dan nakledilen rivâyetlerde Ebû Âsım'ın teferrüd ettiğini söylemektedir.[798]

Serrâ bnt. Nebhân'dan tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[796] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[797] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[798] Taberânî, **Evsât,** III/47.

Ortak Râviler: Serrâ bnt. Nebhân el-Ğanevî:[799]

Rabiâ b. Abdurrahman b. Hüsn el-Ğanevî: Mizzî, onun Veda Hutbesi ile ilgili ninesi Serrâ'dan rivâyet ettiği bu hadis ile tanındığını ve onun hakkında başka herhangi bir bilginin bilinmediğini ifade etmektedir.[800]

Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled el-Basrî (122-212): Rabiâ b. Abdurrahman'dan hadisi aldığı, kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Muhammed b. Beşşâr'ın da bulunduğu belirtilmektedir.[801] Cerh-ta'dîl âlimleri onun sikâ, sadûk ve ceyyîd olduğunu ifade etmektedir.[802]

Ebû Dâvûd ve İbn Hüzeyme'nin Râvileri: Muhammed b. Beşşâr hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

İshâk b. Ziyâd b. Yezîd (?-?): Ebû Âsım'dan hadis işittiği, kendisinden ise Hasan b. Muhammed'in hadis aldığı ifade edilmektedir. İbn Hıbbân onun sâlih olduğunu söylemektedir.[803]

Taberânî'nin Râvileri

Ebû Müslim İbrahim b. Abdullah (el-Keccî) el-Keşşî (200-292): Kendisinden Taberânî'nin hadis rivâyetinde bulunduğu görülmektedir.[804] Hadiste âlim, sikâ, hâfız ve imam olduğu ifade edilmektedir.[805]

Serrâ bnt. Nebhân'dan Ebû Dâvûd, İbn Hüzeyme ve Taberânî'nin tahrîç ettiği rivâyetlerin sened yönünden muttasıl oldukları ve râvîleri arasında cerh-ta'dîl açısından tenkîd edilmiş herhangi bir râvinin bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla

---

[799] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/185; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** II/101; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXV/194; Zehebî, **Kâşif,** II/509; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/375.

[800] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/122. Ayrıca bkz. Buhârî,**Tarîh,** III/287; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/231; Zehebî, **Kâşif,** I/393.

[801] Buhârî, **Tarîh,** IV/336; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/483; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/281; Zehebî, **Tezkirâ,** I/268; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/395.

[802] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/295; Buhârî, Tarîh IV/336; İbn Ebî Hâtim, IV/463; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/483; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/281; Zehebî, **Tezkirâ,** I/268; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/395.

[803] İbn Hıbbân, **Sikât,**VIII/119.

[804] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/89; Hatîb Bağdâdî, **Tarîh-u Bağdât,** VI/120-123; Zehebî, **Tezkirâ,** II/146; **Siyer,** XIII/423.

[805] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/89; Hatîb Bağdâdî, **Tarîh-u Bağdât,** VI/121, 122; Zehebî, **Tezkirâ,** II/146.

üç müellifin tahrîç ettiği her üç rivâyetin de isnâd açısından sahîh olduklarını söyleyebiliriz.

1.1.4.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Zeyd→Mûsâ b. Ubeyde→Sadakâ b. Yesâr→İbn Ömer:

‘‘Hz. Peygamber (a.s.) Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Câhiliye devrinin kan davaları kaldırılmıştır. (Kaldıracağım) İlk kan davası İyâs b. Rabîa b. Hâris’in kan davasıdır. Onu, Ben-i Leys kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada Hüzeyl öldürdü. İlk kaldıracağım faiz de Abbas b. Abdulmuttalib’in faizidir. (Ödünç olarak verdiğiniz) Sermayeleriniz ise sizindir, bu suretle ne zulmedeceksiniz ve ne de zulme maruz kalmış olacaksınız.’’[806]

İbn Ebî Şeybe’nin bu rivâyetinde, her ne kadar hutbenin yapıldığı gün ile ilgili bir bilgi verilmemekteyse de; Abd b. Hümeyd’in; İbn Ebî Şeybe aracılığıyla, aynı isnâd ile rivâyet ettiği hadisin metninde hutbenin teşrik günlerinin ortasında îrâd edildiği bilgisi mevcuttur. İbn Ebî Şeybe rivâyetine göre daha uzun, içerik bakımından daha kapsamlı olan bu rivâyeti çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak aktaracağımız için burada zikretmiyoruz.[807]

Abdullah b. Ömer’dem tahrîç edilen her iki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumları şu şekildedir:

[806] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/125.
[807] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.

Abdullah b. Ömer: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Sadakâ b. Yesâr (?-?): Abdullah b. Ömer ve Tâvûs gibi isimlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis nakledenler arasında İbn Cüreyc, Sevrî, Mâlik ve Mûsâ b. Ubeyd gibi muhaddisler bulunmaktadır.[808]Hadis münekkitleri onun sikâ ve sâlih olduğunu[809]; hadislerinin sahîh olarak kabul edildiğini söylemektedir.[810] İbn Hacer, Ukaylî'nin onu şiîliğe nisbet ettiğini nakletmektedir.[811] Bir müddet hariciliğe meylettiği, daha sonra bundan tevbe edip pişman olduğu aktarılmaktadır.[812] Buhârî dışındaki kütüb-i sitte müelliflerinin Sadakâ b. Yesâr'ın hadislerini tahrîç ettiği görülmektedir.[813] Onunla ilgili itikâdî görüşünden kaynaklı tenkîdlerin kendisinden nakledilen bu rivâyete sıhhât açısından zarar vermediği düşüncesinde olduğumuzu söyleyebiliriz.

Mûsâ b. Ubeyde b. Neşît Ebû Abdülaziz (?-153): Zeyd b. el-Hubâb, Câfer b. Avn, Abdullah b. Mübârek gibi muhaddisler kendisinden hadis alan isimler arasında yer almaktadır.[814] Hadis münekkitleri Mûsâ b. Ubeyde'nin, zayıf ve münkiru'l-hadîs olduğunu söylemekte; hadisleriyle ihticâc edilmediğini ifade etmektedirler.[815] Ahmed b. Hanbel'in, dört kişinin hadisini yazmayın dediği isimlerden biri de Mûsâ b. Ubeyde olarak karşımıza çıkmaktadır.[816] İbn Mâce ve Tirmizî'nin ise onun hadislerini tahrîç ettiği görülmektedir.[817] Onunla ilgili değerlendirmeler ışığında Mûsâ b. Ubeyde'nin zayıf olduğunu ve rivâyetlerinin hüccet olarak kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Zeyd b. el-Hubâb b. Reyyân/Rûmân Ebu'l-Hüseyn el-Kûfî (?-203): Ondan hadis rivâyet eden isimler arasında Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe gibi

---

[808] Buhârî, **Tarîh,** IV/293; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/428; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/378; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/155; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/367.
[809]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/485; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/428; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/378; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/155; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/367, 368.
[810]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/156.
[811] İbn Hacer, **Lisân,** III/188.
[812]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/485; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/156; Zehebî, **Mîzân,** II/314.
[813]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/157.
[814] Buhârî, **Tarîh** VII/291; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/151; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/104, 105; Zehebî, **Mîzân,** IV/213; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/318.
[815] Buhârî, **Tarîh** VII/291; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/151, 152; Darâkutnî, **Kitâbü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn,** I/22; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/106, 107; Zehebî, **Mîzân,** IV/213.
[816] Ukaylî, **ed-Duafâ,** IV/160, 161.
[817]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/113.

hadis âlimleri bulunmaktadır.[818] Hadis münekkitleri Zeyd'in sikâ, sadûk ve marûf olduğunu söylemekte; fakat Sevrî'den naklettiği hadislerinde hatalarının bulunduğunu belirtmektedirler.[819] İbn Hıbbân, hatalarının olduğunu; meşhurlardan naklettiği rivâyetler i'tibâr edilebileceğini; meçhul râvîlerden naklettiği rivâyetleri arasında ise menâkirinin bulunduğunu ifade etmektedir.[820] İbn Adiyy, onun hakkında; *'Kûfe meşâyihinin en sebtlerinden ve sıdkından şüphe edilmeyecek biridir. Sevrî hadisiyle ilgili ona yapılan tenkîdler senedle ilgili hatalardan dolayıdır. Bu yönüyle Sevrî'den naklettiği garîb hadisleri bulunmaktadır. Fakat bu garîb hadisler dışındaki gerek Sevrî'den olan gerekse de başka râvîlerden naklettiği rivâyetler müstakîmdir'* değerlendirmesinde bulunmaktadır.[821] Zeyd ile ilgili yapılan bu değerlendirmeler ışığında onun genel olarak sikâ olduğu, bazı rivâyetlerine ise menâkirinin bulunması sebebiyle ihtiyatla yaklaşılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu açıdan Zeyd'in burada zayıf bir râvî olan Mûsâ b. Ubeyde'den hadisi rivâyet ettiği, dolayısıyla sözkonusu rivâyetinin delil olarak kullanılamayacağı görüşünde olduğumuzu söyleyebiliriz.

İbn Ebî Şeybe ve Abd b. Hümeyd'in tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâd yönünden muttasıl olduğu görülmektedir. Râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları incelendiğinde her iki rivâyetin de isnâdında yer alan Mûsâ b. Ubeyde'nin zayıf ve münker olmakla cerhedildiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Mûsâ b. Ubeyde hakkında sözkonusu olan bu cerh sebebiyle her iki rivâyet de zayıftır.

1.1.4.3. Ebû Hurrâ er-Rakkâşî Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Esved→Hammâd b. Seleme→Ali b. Zeyd→Ebû Hurrâ er-Rakkâşî→amcasından rivâyet etmektedir: Ben, teşrîk günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.) devesinin yularını tutuyor ve insanları onun yanından uzaklaştırmaya çalışıyordum. Hz. Peygamber (a.s.), şöyle buyurdu:

''Haberiniz olsun ki, Câhiliye dönemine ait mal davaları ile övünmeye sebep olan şeyler, kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan

---

[818] Buhârî, **Tarîh** III/391; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/250; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/40;İbn Hacer, **Tehzîb,** III/347.
[819] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/561; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/250; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/45, 46; Zehebî, **Mîzân,** II/100; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/347, 348.
[820] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/250.
[821] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/209.

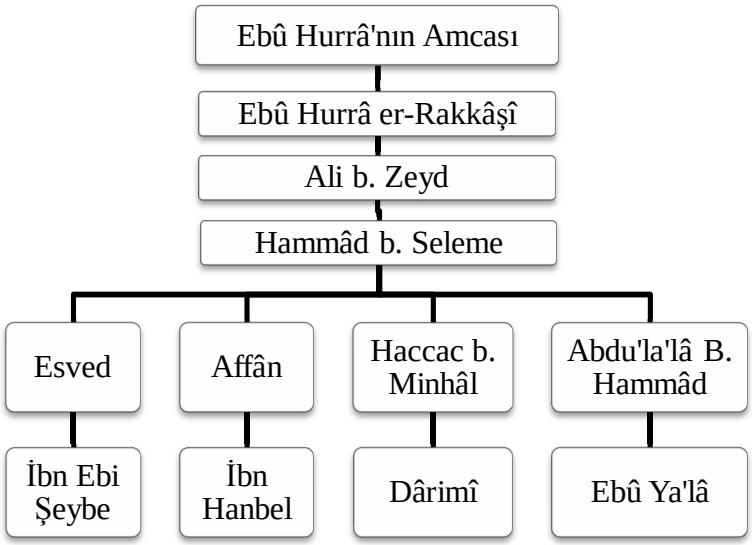
davası Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. Yüce Allah kaldırılan ilk faizin Abbas b. Abdulmuttalib'in faizi olacağına hükmetmiştir. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz (hakkınızdan fazlasını alarak), ne de zulme uğrayınız (hakkınızdan aşağı alıp).''[822]

Ahmed b. Hanbel; hadisi, Affân aracılığı ile Hammâd b. Seleme'den rivâyet etmektedir. İsnâdın devamı, İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile aynıdır.[823]

Dârimî; Haccâc b. Minhâl aracılığı ile Hammâd'dan aldığı hadisi eserinde iki yerde nakletmektedir. Her iki yerde de hadisin metni aynı olup, İbn Ebî Şeybe rivâyetinin metnine yakındır.[824]

Ebû Ya'lâ'nın, Abdula'lâ b. Hammâd aracılığı ile Hammâd b. Seleme'den tahrîç ettiği rivâyetin metni, İbn Ebî Şeybe'nin metni ile anlam yönüyle yakındır. İsnâdın devamı da yine diğer rivâyetlerde olduğu gibi, İbn Ebî Şeybe'nin isnâdı ile aynıdır.[825]

Yukarıda Ebû Hurrâ'dan tahrîç edilen rivâyetleri aktarmış olduk. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyerek ondan nakledilen her bir rivâyetin sıhhât durumunu ortaya koyacağız.

[822] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/134.
[823] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301.
[824] Dârimî Büyû' 3 (II/560).
[825] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/139.

Ortak Râvîler: Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'nin amcası (?-?): Kesin olmamakla beraber isminin Hanîfe olduğu söylenilmektedir. Hz. Pygamber'den Veda Hutbesi ile ilgili hadisi dışında herhangi bir rivâyeti bulunmamaktadır.[826]

Ebû Hurrâ er-Rakkâşî Hanîfe/Hâkim (?-?): İsminden çok künyesi ile meşhur olmuştur. Ali b. Zeyd'in kendisinden hadis aldığı belirtilmektedir.[827] Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Maîn zayıf, Ebû Dâvûd ise sikâ olduğunu ifade etmektedir.[828] Kendisiyle ilgili birbirine zıt olarak nakledilen bu iki görüşe bakıldığında İbn Maîn'in cerh-tâ'dîl ilminde Ebû Dâvûd'a göre daha otorite olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber onun müteşeddid olması ve Ebû Hurra hakkındaki zayıflığın sebebinin açıklanmamış olması –cerhin müfesser olma ilkesine aykırılık- sebebiyle Ebû Hurra rivâyetlerinin en azından i'tibâr için kullanılabileceği düşüncesinde olduğumuzu belirtebiliriz.

Ali b. Zeyd b. Cidân Ebu'l-Hasan el-Kureşî (?-131): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Hammâd b. Seleme bulunmaktadır.[829] İbn Hanbel, İbn Maîn ve Darâkutnî gibi hadis münekkitleri; onun hakkında leyse bi'l-kaviyy, leyse bi hücce, leyse bi şey', daîfü'l-hadîs, leyse bi zâke, zayıf ve leyyîn gibi ifadeler kullanmaktadır.[830] İbn Sa'd, rivâyet ettiği hadislerin çok olduğunu; bununla beraber kendisinde zayıflık olduğu için hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğini söylemektedir.[831] Tirmizî, onun sadûk olduğunu, fakat mevkûf hadisleri ref ettiğini ifade etmektedir.[832] Zehebî ise onun huffâzdan biri olduğunu fakat sebt olmadığını; şeyhaynin onunla ihticâc etmediğini söylemektedir.[833] Bütün bu değerlendirmeler ışığında bu râvînin zayıf olduğunu ve hadislerinin delil olarak kullanılamayacağını söyleyebiliriz.

Hammâd b. Seleme: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar eilmeyecektir.

---

[826] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/84; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/1274; İbn Hacer, **el-İsâbe,** II/140.
[827] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/456; İbn Hacer, Tehzîb III/56.
[828] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/316; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/456; Zehebî, **Mîzân,** I/621; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/56.
[829] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/252; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/434; Zehebî, **Kâşif,** II/40; a.mlf. **Tezkirâ,** I/106.
[830] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/186; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/438; Zehebî, **Mîzân,** III/128.
[831] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/252.
[832] Zehebî, Tezkîra I/106.
[833] Zehebî, **Kâşif,** II/40; **Tezkirâ,** I/106.

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri: Esved b. Âmir Şâzân Ebû Abdurrahman (?-208): Hammâd b. Seleme'den hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel'in bulunduğu ifade edilmektedir.[834] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden İbnü'l-Medînî sikâ; Ebû Hâtim sâlih ve sadûk; İbn Sa'd salihu'l-hadîs; İbn Maîn la be'se bih olduğunu söylemektedir.[835]

İbn Hanbel'in Râvîsi: Affân: Affân b. Müslim olarak hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Dârimî'nin Râvîleri: Haccâc b. Minhâl Ebû Muhammed el-Basrî (?-217): Hammâd b. Seleme, Şû'be ve Kurrâ'dan hadis işittiği; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Buhârî gibi muhaddislerin bulunduğu belirtilmektedir.[836]Hadis münekkitleri onun sikâ, sâlih ve hüccet olduğunu ifade etmektedir.[837]

Ebû Ya'lâ'nın Râvîleri

Abdula'lâ b. Hammâd b. Nasr Ebû Yahyâ (?-239): Hammâd b Seleme'den hadis rivâyet ettiği; kendisinden hadis işitenler arasında Ebû Ya'lâ'nın bulunduğu belirtilmektedir.[838] Nesâî onun leyse bihi be's; İbn Hırâş, sadûk[839]; Zehebî ise sikâ olduğunu ifade etmektedir.[840]

İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Dârimî ve Ebû Ya'lâ'nın, Ebû Hurrâ'dan tahrîç ettiği rivâyetlerin tamamında, zayıf olduğu ve hüccet sayılmadığı, vehmi ve hatalarının çokça bulunduğu ifade edilen Ali b. Zeyd bulunmaktadır. Dolayısıyla Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den tahrîç edilen bu rivâyetlerin tamamı ortak râvî olan Ali b. Zeyd'in cerhi sebebiyle zayıftır.

---

[834] Buhârî, **Tarîh,** I/448; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/130; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/226; Zehebî, Kâşif I/251; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/297.
[835] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**II/294; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/130; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/226.
[836] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/257; Zehebî, **Kâşif,** I/313; a.mlf. **Siyer,** X/352.
[837] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/257; Zehebî,**Tezkirâ,** I/295; **Kâşif,** I/313.
[838] Buhârî, Tarîh VI/74; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/29; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/409; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/348, 350.
[839] Mizzî,**Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/348.
[840] Zehebî, **Tezkirâ,** II/41.

1.1.4.4. Ebû Nadrâ Rivâyeti

Teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak, Ebû Nadra'dan tahrîç edilen rivâyetlerden biri, İbn Hanbel'in rivâyetidir. Bu rivâyetin isnâd ve metni şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel→İsmail→Saîd el-Cureyrî→Ebû Nadra: Teşrik günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.), îrâd ettiği hutbeyi dinleyen birisi, Rasûlullah'ın (hutbede) şöyle buyurduğunu nakletti:

''Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız bir'dir. Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) 'Rasûlullah, teblîğ etti' diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, daha sonra; 'bu gün, hangi gündür?' diye sordu. 'Mukaddes gündür' diyerek cevap verdiler. 'Bu, hangi aydır?' diye sordu. Haram (mukaddes) aydır, diyerek cevap verdiler. 'Bu belde, hangi beldedir?' diye sordu. Haram (mukaddes) beldedir, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber, bunun üzerine şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı, (râvî, 'ırzlarınızı' sözünü kullanıp kullanmadığını hatırlamıyorum dedi.) bu beldenizde, bu ayınızda, bu gününüzü haram kıldığı gibi haram kılmıştır. Teblîğ ettim mi? (Orada bulunanlar) Rasûlullah (a.s.), teblîğ etti, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; 'burada bulunan, bulunmayana iletsin, buyurdu.''[841]

Abdullah b. Mübârek (181/797), hadisi Saîd el-Cureyrî aracılığıyla Ebû Nadra'dan tahrîç etmektedir. Onun verdiği bu isnâdda da sahabi isminin zikredilmediği görülmektedir. Hadisin metni, İbn Hanbel rivâyetine yakındır.[842]

Hâris b. Ebî Üsâme (282/895)'nin Müsnedinde, hadisin, Abdulvahhâb b. Atâ aracılığıyla Saîd el-Cureyrî'den tahrîç edildiği ve isnâdın devamının İbn Hanbel

[841] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[842] Abdullah b. Mübârek b. Vâdıh, el-**Müsned,**(thk.) Suphi el-Bedrî, Mektebetü'l-Meârif Riyâd 1407, I/147.

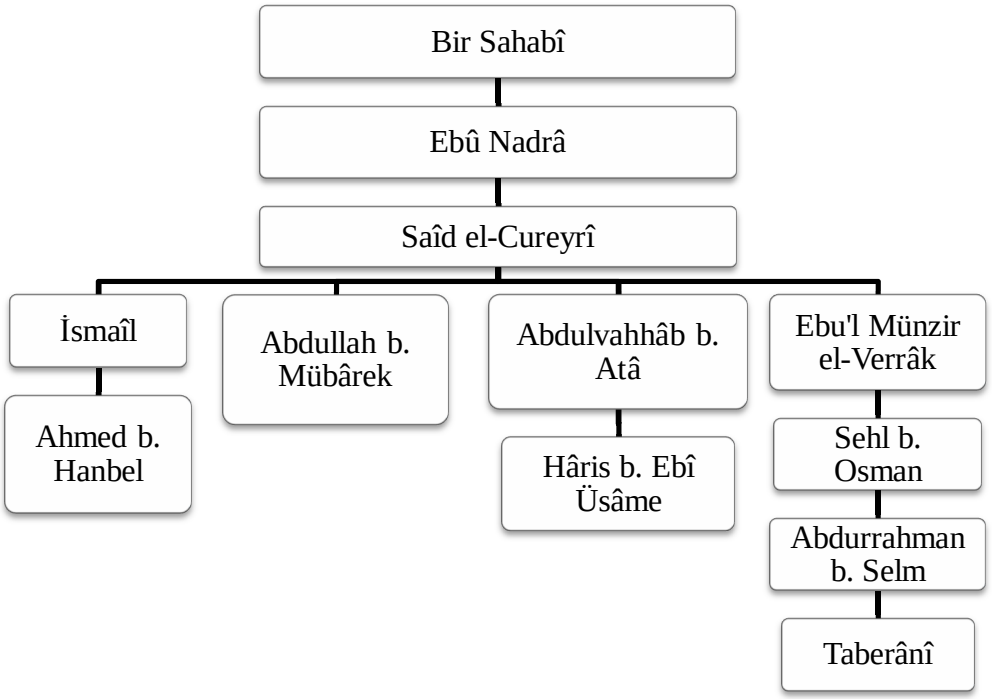
rivâyeti ile aynı olduğu görülmektedir. Buradaki metin de, İbn Hanbel'in tahrîç ettiği metne yakındır.[843]

Taberânî, Veda Haccı'ndan bahsetmeden şu isnâdla rivâyeti nakletmektedir:

Taberânî→Abdurrahman b. Selm→Sehl b. Osman→Ebu'l-Münzir el-Verrâk→ el-Cureyrî→Ebû Nadrâ→Ebû Saîd el-Hudrî:[844]

Görüldüğü gibi Taberânî'nin bu rivâyetinde, senedin sahabi ismi açık bir şekilde zikredilmiştir. Taberânî, hadisin devamında el-Cureyrî'den Ebu'l-Münzir el-Verrâk dışında hiç kimsenin bu hadisi nakletmediğini; Ebû Saîd el-Hudrî'den bu konuda sadece bu isnâd ile nakledilen rivâyetin bulunduğunu söylemektedir.[845]

Yukarıda Ebû Nadrâ'dan tahrîç edilen rivâyetleri aktardık. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

[843] Heysemî, **Bağiyyatü'l-Bâhis 'An Zevâid-i Müsned,i'l-Hâris** I-II, (thk.) Habiburrahman el-A'zâmî, Beyrut ts. I/193.
[844] Taberânî, **Evsât,** V/86.
[845] Taberânî, **Evsât,** V/86.

Ebû Nadrâ Münzir b. Mâlik (?-108): Birçok sahabîden hadis işittiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Saîd el-Cerîrî de bulunmaktadır.[846] Kendisini sikâ olarak kabul edenler arasında İbn Maîn, İbn Hanbel, Ebû Zürâ', Nesâî ve Zehebî gibi hadis münekkitleri bulunmaktadır.[847] İbn Hıbbân, hatalarının bulunduğunu söylemektedir.[848] İbn Hanbel[849] ve Zeheb onun sikâ olduğunu belirtmekte; Zehebî buna ilaveten hatalarının olduğunu[850] ve Buhârî'nin kendisiyle ihticâc etmediğini zikretmektedir.[851] İbn Sa'd, onun sikâ ve hadisi çok olan râvîlerden olduğunu, fakat bütün hadislerinin hüccet sayılamayacağını ifade etmektedir.[852]

Saîd b. İyâs Ebû Mes'ûd el-Cerîrî (?-144): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İsmaîl b. 'Uleyye de bulunmaktadır. Vefat etmeden üç yıl önce ihtilât ettiği ifade edilmektedir.[853] Hadis münekkitleri onun sikâ[854], salih, hasenü'l-hadîs[855] olduğunu ifade etmektedir. Yahyâ b. el-Kattân'ın, ondan hadis rivâyet edilmemesi gerektiği sözüne dair Ebû Hâtim; *'Bizce İbnü'l-Kattân'ın bu sözü, onun ihtilatından ötürüdür; yoksa sikâ olmadığı için değil'* değerlendirmesinde bulunmaktadır.[856] İbn Adiyy de onun ihtilatan önceki hadislerinin müstakîm ve hüccet olduğu görüşündedir.[857]

İsmaîl: İsmaîl b. 'Uleyye olarak hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Hâris b. Ebî Üsâme'nin Râvîleri

Abdulvahhâb b. 'Atâ el-Heffâf Ebû Nasr el-İclî (?-204): Saîd el-Cerîrî'den hadis işitmiş; kendisinden ise Hâris b. Ebî Üsâme hadis rivâyetinde bulunmuştur.[858]

---

[846] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/420; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/508; Zehebî, **Kâşif,** II/295; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/268.
[847] Zehebî, **Kâşif,** II/295; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/268, 269.
[848] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/420.
[849] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/510; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/269.
[850] Zehebî, **Kâşif,** II/295.
[851] Zehebî, **Mîzân,** IV/181.
[852] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/208.
[853] Buhârî, **Tarîh,** III/456; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**IV/1; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/351; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**X/339;Zehebî, **Kâşif,** I/432.
[854] Mizzî, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** X/341.
[855] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/2.
[856] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/2.
[857] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/392.
[858] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/133; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/520; Zehebî, **Kâşif,** I/675.

Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Yahyâ b. Maîn'den, onun sikâ ve leyse bihi be's olduğu yönünde iki ayrı görüş nakledilmektedir.[859] Ebû Hâtim, onun mahalluhu's-sıdk olduğunu ve hadislerinin yazılabileceğini belirtmektedir.[860] O, Buhârî ve Nesâî'ye göre leyse bi'l-kaviyy, İbn Adiyy'e göre ise la be'se bih derecesindedir.[861] İbn Hacer, onun sadûk olmakla beraber, bazen hata ettiğini, tedlisde bulunduğunun ifade edildiğini söylemektedir.[862] Elbânî, İbn Hanbel hadisi ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmesinde, Hâris'in bu rivâyetine de değinmekte ve Abdulvahhâb b. Atâ'nın, *'Müslim'in Sahîh'indeki râvîlerinden sikâ bir râvî olduğunu'* söylemektedir.[863] Ona göre bu rivâyette Abdulvahhâb b. Atâ, İsmail b. 'Uleyye'ye mütabaat etmektedir ki bu güçlü bir mütabaattır.[864] Bütün bu değerlendirmeler ışığında Abdulvahhâb'ın rivâyetlerinin i'tibâr için kullanılabileceğini söylememiz mümkündür.

Taberânî'nin Râvîleri

Taberânî'nin isnâdında bulunan Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Nadrâ ve Saîd el-Cureyrî hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebu'l-Münzir Yûsuf b. Atiyye el-Bâhilî el-Kûfî el-Verrâk (?-?): Kendisinden Sehl b. Osmân'ın hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.[865] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim ve Darâkutnî onun zayıf olduğunu; Nesâî ise sikâ olmadığını ifade etmekte[866]; İbn Adiyy onun hadislerinin mahfuz olmadığını söylemektedir.[867] Bu değerlendirmeler ışığında onun rivâyetlerinin delil olarak kullanılamayacağını ifade edebiliriz.

Sehl b. Osman b. Fâris Ebû Mes'ûd el-Askerî (?-235): Kendisinden Abdurrahman b. Muhammed b. Selm'in hadis aldığı nakledilmektedir.[868] Hadis münekkitleri onun sikâ ve sadûk olduğunu ifade etmektedir.[869]

---

[859]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/512; Zehebî, **Kâşif,** I/675.
[860]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/72.
[861] Zehebî, **Kâşif,** I/675.
[862] İbn Hacer, **Takrîb,** I/368.
[863] Elbânî, Nasıruddin, **es-Silsiletü's-Sahîha,** VI/199.
[864] Elbânî, **es-Silsiletü's-Sahîha,** VI/199.
[865]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/227; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/447.
[866]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/227; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/447; Zehebî, **Mîzân,,** IV/470.
[867]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VII/154.
[868]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/199; Zehebî, **Kâşif,** I/470.

Abdurrahman b. Selm Ebû Yahyâ er-Râzî (?-291): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Taberânî'nin bulunduğu nakledilmekte ve sikâ olduğu ifade edilmektedir.[870]

Ahmed b. Hanbel ve İbnü'l-Mübârek'in, Ebû Nadrâ'dan tahrîç ettiği hadis, mürsel rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîra hadisi Hz. Peygamber'den kimin naklettiği belirtilmemiştir. Mürsel hadisin hükmü konusunda ihtilafların olduğu, böyle bir hadisin hüccet sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* isimli eserinde, mürsel hadis konusunda takınılması gereken en isabetli tavrın, mutlak kabul veya red değil, bazı şartlara göre değerlendirmeye tabi tutmak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, mürsilin sadece sikâlardan irsâl eden bir kişi olması, mürsel hadisin bazı takviye unsurları ve karinelerle desteklenmesi gibi unsurlar, mürsel hadisi güçlendirecek etkenlerdendir.[871] Bununla beraber sahabi adının zikredilmediği rivâyetlerin genel olarak diğer râvîlerinin sikâ olması durumunda, sahîh olarak kabul edileceği belirtilmektedir. Nitekim İbn Hanbel'e, ''Tabiinden biri isim belli etmeksizin 'sahabeden biri bana tahdis etti' diyecek olursa hadis sahîh midir?'' diye sorulmuş; İbn Hanbel 'Evet' cevabını vermiştir.[872]

Ebû Nadrâ, rivâyetinde 'Teşrik günlerinin ortasında Rasûlullah'ın hutbesini dinleyen birisi' ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla burada ismi düşen kişinin sahabi olduğu kesindir. Bu durumda Ebû Nadrâ'nın cerh-tâ'dîl durumu, önem arzetmektedir. Kendisinin İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Hanbel, Ebû Zürâ', Nesâî ve Zehebî gibi hadis münekkitleri tarafından sikâ ve güvenilir kabul edildiği, fakat bazen hatalarının bulunduğu belirtilmektedir. Ebû Nadrâ ile ilgili bu değerlendirme çerçevesinde sözkonusu rivâyetlerin, bizce sahîh olarak kabul edilmesi mümkündür. Heysemî de Ahmed b. Hanbel'in bu rivâyetini eserinde zikretmiş ve ricâlinin Sahîh'in ricâlinden olduğunu söylemiştir.[873]

---

[869] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/203; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/199; Zehebî, **Kâşif,** I/470.
[870] Zehebî, **Tezkirâ,** II/189.
[871] Selahattin Polat, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri,** Ankara 1985, s. 141.
[872] Babanzâde, **Hadis Usûlü ve Istılahları,** s. 145.
[873] Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,**III/586.

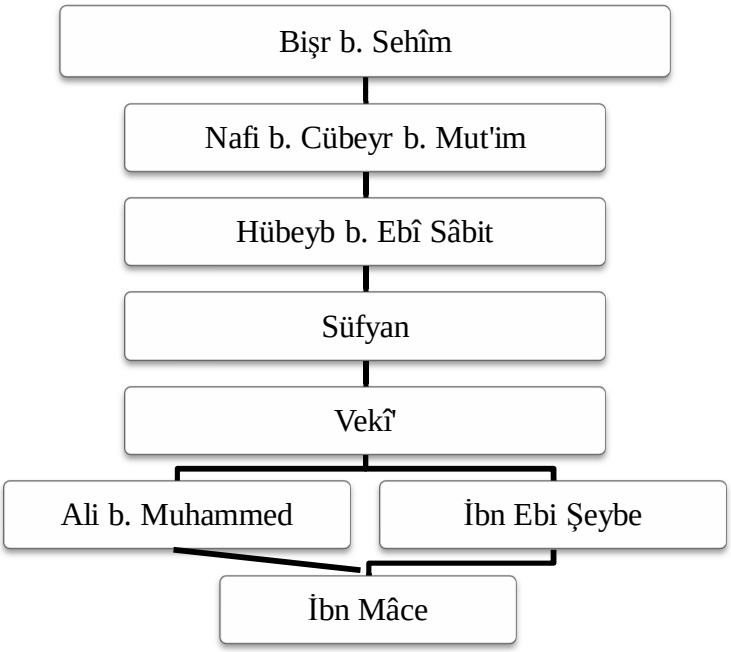
Hâris b. Ebî Üsâme'nin isnâdı, Abdulvahhâb b. Atâ'nın cerhi sebebiyle sahîh olarak kabul edilemeyecek bir isnâddır. Bununla beraber, konuyla ilgili diğer hadislerin, bu rivâyete şâhid olması göz önünde bulundurularak, rivâyetin hasen li ğayrihi olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Taberânî'nin aynı râvîden, sahabî ismini zikrederek tahrîç ettiği rivâyete bakıldığında ise, senedin ittisâli açısından herhangi bir kopukluğun olmadığı görülmektedir. Bununla beraber onun senedinde yer alan ve zayıf olarak cerhedilen râvî Ebu'l-Münzir el-Verrâk'ın bulunması bu hadisin makbul bir hadis olarak kabul edilmesini engellemektedir. Dolayısıyla Taberânî'nin bu rivâyeti zayıf bir rivâyettir.

1.1.4.5. Bişr b. Sehîm Rivâyeti

İbn Mâce→Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ali b. Muhammed → Vekî' → Süfyân → Hübeyb b. Ebî Sâbit → Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im → Bişr b. Sehîm:

''Rasûlullah (a.s.), Teşrîk günlerinde hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.''[874]

Bişr b. Sehîm'den tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[874] İbn Mâce Siyam 35 (I/548).

Bişr b. Sehîm el-Ğıfârî (?-?): Sahabe tabakasından olan Bişr'in yukarıda aktardığımız tek bir hadisi bulunmaktadır. Kendisinden Nâfî b. Cübeyr rivâyet etmektedir.[875] Darâkutnî'nin bu hadisi sahîh bulduğu nakledilmektedir.[876]

Nâfî b. Cübeyr b. Mut'im Ebû Muhammed el-Kureşî (?-99): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Hübeyb b. Ebî Sâbit de bulunmaktadır.[877] Hadis münekkitleri, onun sikâ olduğunu ifade etmektedir.[878]

Hübeyb b. b. Kays b. Ebî Sâbit Ebû Yahyâ (?-119): Kendisinden hadis rivâyet eden râvîler arasında Süfyân-ı Sevrî de bulunmaktadır.[879] Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, sadûk, sebt ve hüccet gibi tâ'dîl ifadeleri kullanmaktadır.[880] İbn Hıbbân ise onun tedlîs yaptığını söylemektedir.[881]

Süfyân-ı Sevrî ve Vekî': Haklarında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ali b. Muhammed b. İshâk Ebu'l-Hasan el-Kûfî (?-233): Vekî'den hadis işittiği; İbn Mâce'nin, kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında bulunduğu nakledilmektedir.[882] Hadis münekkitleri, onun sikâ, hâfız ve sebt olduğunu[883]

Yukarıdaki bilgiler ışığında İbn Mâce'nin Bişr b. Sehîm'den tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâd açısından sahîh olduğunu ifade edebiliriz.

1.1.4.6. Ka'b b. Âsım Rivâyeti

Taberânî→Muhammed b. Ebân el-Isbehânî→Muhammed b. Ubâde el-Vasitî→Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî→ Kerâme bnt. Hüseyin b. Cafer b. Hâris el-

---

[875] Buhârî, **Tarîh,** II/75; İbn Hıbbân, **Sikât,**III/30; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/52; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**IV/121; İbn Hacer, **el-İsâbe,** I/297.
[876] İbn Hacer, **el-İsâbe,** I/297.
[877] İbn Hıbbân, **Sikât,**V/466.
[878]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/205; İclî, **Sikât,** II/308; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/451; İbn Hıbbân, **Sikât,**V/466; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXIX/274.
[879] Buhârî, **Tarîh,** II/313; İbn Hıbbân,**Sikât,** IV/137; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/358;Zehebî, **Tezkirâ,** I/88.
[880] İclî, **Sikât,** I/281; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/362; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** II/406; Zehebî, **Tezkirâ,** I/88.
[881] İbn Hıbbân, **Sikât,**IV/137.
[882] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/120, 121; Zehebî, **Kâşif,** II/46; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/331.
[883] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/121, 122; Zehebî, **Kâşif,**II/46; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/331.

Ensâriyye→babasından→Ebû İyâş ez-Zerkî→Câbir b. Abdullah→Ka'b b. Âsım el-Eş'arî:

''Rasûlullah'ın, Veda Haccı'nda teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbede şöyle buyurduğunu işittim: Bu gün, mukaddes gün değil midir? (Ashâb) Evet ey Allah'ın Rasûlü diye cevap verdi. Şüphesiz ki kendi aranızdaki dokunulmazlık da bu gününüzün dokunulmazlığı gibidir…''[884]

Tâberânî'nin tahrîç ettiği yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Ka'b b. Âsım Ebû Mâlik el-Eşârî (?-?): Ka'b b. Âsım'ın teşrîk günlerinin ortasında yapılan hutbeye dair olan rivâyeti dışında Hz. Peygamber'den naklettiği herhangi bir hadisi bulunmamaktadır.[885]

Câbir b. Abdullah: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

[884] Taberânî, **Kebîr,** XIX/175.
[885] Buhârî, **Tarîh,** VII/221; İbn Hıbbân **Sikât,** III/352; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/177; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/410; İbn Hacer, **el-İsâbe,** V/597.

Ebû İyâş ez-Zerkî (?-?): Yaptığımız araştırmada Taberânî'nin isnâdında yer alan Ebû İyâş'ın kimliğini tespit edemedik. Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Mizzî, Câbir b. Abdullah'dan hadis nakleden kişiler arasında Ebû İyâş el-Mısrî'nin ve Nu'mân b. Ebî İyâş'ın isimlerini zikretmektedir.[886] Ebû İyâş ez-Zerkî'nin kim olduğu ile ilgili olarak ise Zeyd b. Sâmit[887], Zeyd b. Nu'mân[888] ve Zeyd b. İyâş'ın[889] isimleri zikredilmekte; bunlardan ilk ikisinin sahabî olduğu; Zeyd b. İyâş'ın tabîin tabakasından sayıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber burada zikredilen râvîden tam olarak hangisinin kastedildiği belli değildir.

Hüseyin b. Câfer b Hâris (?-?): Cerh-tâ'dîl kaynaklarında hakkında bulunan tek bilgi, onun Kerâme'nin babası olduğu yönündedir. Ebû Hâtim, onun meçhul olduğunu söylemektedir.[890]

Kerâme bnt. Hüseyin (?-?): Cerh-tâ'dîl kaynaklarında hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Meçhuldür.

Yakûb b Muhammed b. Îsâ ez-Zührî (?-213):[891] Hadis münekkitlerinden Hâkim onun sikâ ve me'mûn[892]; İbn Hanbel ve Ebû Zürâ', leyse bi şey' olduğunu ifade etmekte[893]; İbn Maîn sikâlardan rivâyet edince hadislerinin yazılabileceğini; marûf olmayan râvîlerden rivâyet edince hadislerinin terkedilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[894] Beğavî, onun hadislerinde gevşeklik[895]; Ukaylî ise vehminin çok olduğunu belirtmektedir.[896] Yâkûb b. Muhammed'in bu rivâyetinin zayıf olduğunu ve delil olarak kullanılamayacağını ifade edebiliriz. Zira kendisi burada rivâyeti meçhul olan Kerâme'den nakletmektedir.

Muhammed b. Ubâde Ebû Cafer el-Vâsitî (?-?): Yakûb b. Muhammed'den hadis işittiği; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Muhammed b. Ebân'ın

---

[886] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/447, 448.
[887] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXIV/160; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/173.
[888] İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/173.
[889] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/101; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/173.
[890] Buhârî, **Tarîh,** II/392; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**III/68; İbnü'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,** I/211.
[891] Buhârî, **Tarîh,** VIII/398; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/284; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/367, 369; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/347.
[892] İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/348.
[893] Zehebî, **Mizân,** IV/454.
[894] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/215; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/370.
[895] İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/348.
[896] Zehebî, **Mîzân,** IV/454.

bulunduğu belirtilmektedir.[897] Hadis münekkitlerinden Ebû Dâvûd sikâ, Ebû Hâtim ise sadûk olduğunu ifade etmektedir.[898]

Muhammed b. Ebân el-Isbehânî (?-?): Taberânî'nin hocalarındandır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamakta; Muhammed b. Ubâde'den hadis aldığı nakledilmektedir.[899]

Yukarıdaki bilgiler ışığında Taberânî'nin Ka'b b. Âsım'dan tahrîç ettiği bu rivâyetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Zira sened içerisinde yer alan hem Kerâme hem de onun babası Hüseyin b. Cafer'in meçhul olduğu; Yâkûb b. Muhammed'in ise hadis münekkitleri tarafından cerhedildiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbe ile ilgili rivâyetleri tek tek incelemeye çaılştık. Şimdi de bu rivâyetlerle ilgili isnâd merkezli genel bir değerlendirme yapma yoluna gideceğiz.

1.1.4.7. Teşrik Günlerinin Ortasında (12 Zilhicce) Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili beş sahabiden tahrîç edilen rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerden ilki, Serrâ bnt. Nebhân'dan Ebû Dâvûd, İbn Hüzeyme ve Taberânî'nin tahrîç ettiği üç rivâyettir. Rivâyetlerin tamamı isnâd açısından sahîh ve muttasıldır.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyet, Abdullah b. Ömer'den, İbn Ebî Şeybe ve Abd b. Hümeyd'in tahrîç ettiği iki rivâyettir. Her iki rivâyet de isnâdında yer alan Mûsâ b. Ubeyde'nin cerhinden dolayı zayıf sayılması gereken rivâyetlerdendir.

Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Ebû Ya'lâ'nın tahrîç ettiği dört rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin tamamı, müşterek râvî olan Ali b. Zeyd'in cerhinden dolayı zayıf rivâyetlerdir.

İbn Mâce, Bişr b. Sehîm'den; Taberânî ise Ka'b b. Âsım'dan bir rivâyet tahrîç etmektedir. İbn Mâce'nin rivâyeti isnâd açısından sahîh; Taberânî'nin rivâyeti

---

[897] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/17; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/447; İbn Hacer, **Tehzîb**, IX/219.

[898] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VIII/17; Zehebî, **Kâşif,** II/184; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/219.

[899] Ebû Bekr, Muhammed b. Abdulğanî el-Bağdâdî, **Tekmiletü'l-İkmâl,**(thk.) Abdulkayyum Abd, I-IV, Mekke 1410; III/140; Hatîb Bağdâdî, **el-Müttefik ve'l-Müfterik** I-III, y.y. ts. III/226.

ise zayıf olarak kabul edebileceğimiz bir rivâyettir. Zira onun rivâyetinde iki meçhul râvî ve zayıf olarak cerhedilen Yakûb b. Muhammed bulunmaktadır.

Konuyla olarak değineceğimiz son rivâyet, İbn Hanbel, İbnü'l-Mübârek, Hâris b. Ebî Üsâme ve Taberânî'nin Ebû Nadrâ'dan tahrîç ettiği rivâyetlerdir. İlk üçünün isnâdında sahabi adının düşürüldüğü bu rivâyet, mürsel bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabîin tabakasından sayılan Ebû Nadrâ'nın genel olarak sikâ olarak kabul edilmesi, İbn Hanbel ve İbnü'l-Mübârek rivâyetlerinin sahîh olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Hâris b. Ebî Üsâme'nin isnâdında hakkında cerh ifadesi bulunan Abdulvahhâb b. Atâ bulunmaktadır. Bu nedenle bu rivâyetin zayıf olduğunu, bununla beraber konuyla ilgili diğer sahîh rivâyetlerin desteğiyle hasen li ğayrihi olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür. Taberânî'nin tahrîç ettiği son rivâyet ise Ebu'l-Münzir el-Verrâk'ın cerhi sebebiyle zayıf bir rivâyettir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili ulaşabildiğimiz toplamda 15 rivâyetin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu rivâyetlerden 6 tanesi sahîh, 3 tanesi hasen, 1 tanesi hasen li ğayrihi, 8 tanesi ise zayıf olarak değerlendirdiğimiz rivâyetlerdir.

1.1.5. Hayf'da Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetler

Temel hadis kaynaklarında Mînâ'da, Hayf'da bir hutbe îrâd ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda çadır kurduğu ve cemaatle namaz kıldığı yerde daha sonraları bir mescid inşâ edildiği[900] ve Minâ'da dağın eteğinde kurulduğu için, Arapça'da vadilerde su yatağının biraz yukarısındaki yerler için kullanılan 'hayf' adıyla isimlendirildiği belirtilmektedir.[901] Hutbenin Veda Haccı'nda îrâd edilip edilmediği tam olarak belli değildir. Bununla beraber Allah Rasûlü'nün Veda Haccı'nda orada kalmış olması, konuyla ilgili rivâyet edilen nakillerin muhteva olarak Veda Hutbeleri ile ilgili diğer rivâyetlerin bazılarıyla aynı olması sözkonusu rivâyetleri burada zikretmemizin sebebidir.

[900] Nebi Bozkurt, ''Mescid-i Hayf'' **DİA,** Ankara 2004, c. 29, s. 278.
[901] İbn Manzur, **Lisân,** IX/101; Es-Sündî, Muhammed b. Abdülhâdî, **Kifâyetü'l-Hâce fî Şerh-i İbn Mâce,**I-VIII, ts. I/215.

1.1.5.1. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel → Ya'lâ b. Ubeyd→Muhammed b. İshâk → Zührî → Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im → babası Cübeyr b. Mut'im: Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da, Hayf'da bulunduğu sırada ayağa kalkarak şöyle buyurdu:

''Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olanlara ulaştıran kişinin yüzünü aydınlatsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir. Üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.''[902]

Ahmed b. Hanbel; hadisi benzer lafızlarla Ya'kûb → babası → İbn İshâk → Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb → Muhammed b. Cübeyr → babası Cübeyr b. Mut'im şeklindeki isnâd ile rivâyet etmektedir.[903]

İbn Mâce, daha muhtasar bir metinle şu isnâd ile tahrîç etmektedir:

İbn Mâce → Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr → babası (Abdullah b. Nümeyr) → Muhammed b. İshâk → Abdusselâm → Zührî → Muhammed b. Cübeyr → babası (Cübeyr b. Mut'im)'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir:[904]

İbn Mâce, bir diğer rivâyetini Ali b. Muhammed→dayısı Ya'lâ ile Hişâm b. Ammâr → Saîd b. Yahyâ → (her ikisi) Muhammed b. İshâk → Zührî → Muhammed b. Cübeyr → Cübeyr b. Mut'im isnâdı ile nakletmektedir.[905]

İbn Mâce'nin, ilk isnâdı ile yer alan başka bir rivâyetinde, hadisi, İbn Hanbel'in Ya'lâ b. Ubeyd'den tahrîç ettiği metnin aynısıyla naklettiği görülmektedir.[906]

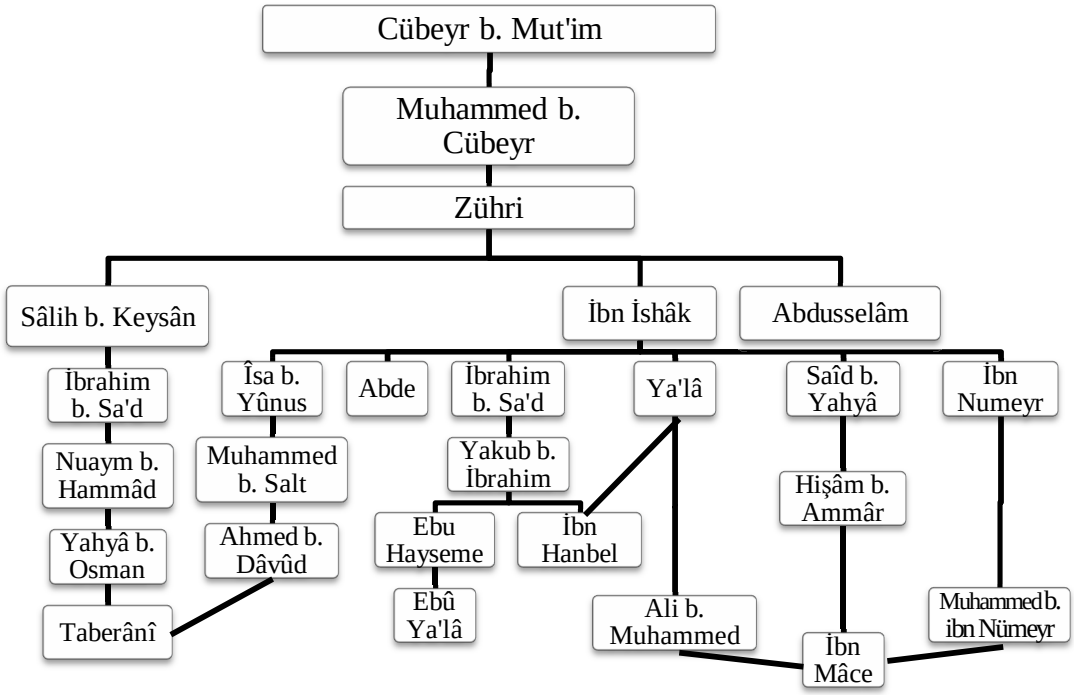
[902] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301.
[903] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXVII/318.
[904] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[905]İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[906] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).

Ebû Ya'lâ'nın konuyla ilgili olarak İbn Hanbel'in metnine yakın lafızlarla Ebû Ya'lâ → Ebû Hayseme → Ya'kûb b. İbrahim → babası → İbn İshâk → Muhammed b. Müslim → Muhammed b. Cübeyr → babası Cübeyr b. Mut'im isnâdı ile tahrîç etmektedir.[907]

Taberânî, İbn Hanbel rivâyetinin benzerini, Ahmed b. Dâvud el-Mekkî → Muhammed b. es-Salt Ebû Ya'lâ et-Tûzî → Îsâ b. Yunus ve Abde →Muhammed b. İshâk → Zührî → Muhammed b. Cübeyr → babası Cübeyr b. Mut'im'den rivâyet etmektedir.[908]

Taberânî, hadisi benzer lafızlarla Yahya b. Osman b. Sâlih → Nuaym b. Hammâd → İbrahim b. Sa'd → Sâlih b. Keysân → Zührî → Muhammed b. Cübeyr → Cübeyr b. Mut'im isnâdı ile nakletmektedir.[909]

Cübeyr b. Mut'im'den tahrîç edilen rivâyetleri aktardıktan sonra şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını ele alacağız. Böylece ondan tahrîç edilen her bir rivâyetin isnâd açısından sıhhat durumunu ortaya koymuş olacağız.

[907] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** XIII/335.
[908] Tâberânî, **Kebîr,** II/126.
[909] Tâberânî, **Kebîr,** II/127.

Ortak râvîler Cübeyr b. Mut'im, Muhammed b. Cübeyr, Zührî ve İbn İshâk hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Ya'lâ b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye Ebû Yûsuf el-Kûfî (?-209): İbn İshâk'tan hadis aldığı belirtilmektedir.[910] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden İbn Sa'd ve İbn Maîn sikâ; Ahmed b. Hanbel sahîhu'l-hadîs[911]; Ebû Hâtim sadûk[912]; Zehebî ise hâfız ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[913]

İbrahim b. Sa'd b. İbrahim Ebû İshâk el-Medenî (?-183): İbn İshâk'tan hadis rivâyet etmiş; kendisinden oğlu Yakûb b. İbrahim hadis naklinde bulunmuştur.[914] Hadis münekkitlerinden İbn Maîn onun hakkında sikâ ve hüccet; bir başka nakle göre ise la be'se bih ifadelerini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve İclî gibi âlimler onun sikâ olduğu görüşündedir.[915] Ahmed b. Hanbel'in onun hadislerinin müstakîm olduğunu söylediği nakledilmekte[916]; Zehebî hadislerinin hüccet olduğunu ifade etmektedir.[917]

Yakûb b. İbrahim Ebû Yûsuf (?-208): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İbn Hanbel ve Ebû Hayseme gibi muhaddisler de bulunmaktadır.[918] Hadis münekkitlerinden İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî ve Zehebî gibi âlimler, onun sikâ, sadûk ve hüccet olduğunu ifade etmektedir.[919]

İbn Mâce'nin Râvîleri

Abdusselâm b. Ebi'l-Cenûb el-Medenî (?-?):İbn Şihâb'tan hadis aldığı; kendisinden Muhammed b. İshâk'ın hadis naklinde bulunduğu belirtilmektedir.[920]

---

[910] Buhârî, **Tarîh** VIII/419; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/304; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/389.
[911] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/305; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/391; Zehebî, **Mîzân,** IV/458; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/353, 354.
[912] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/305.
[913] Zehebî, **Tezkirâ,** I/244.
[914] Buhârî, **Tarîh** I/288; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/7; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/89, 90.
[915] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/101; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/90, 92; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/105, 106.
[916] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/101; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** II/90.
[917] Zehebî, **Tezkirâ,** I/185.
[918] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/308, 309;Zehebî, **Kâşif,** II/393.
[919] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/202; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/284; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/309, 310; Zehebî, **Tezkirâ,** I/245; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/334.
[920] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/127; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/63.

İbnü'l-Medînî, onun münkiru'l-hadîs; Ebû Zürâ', zayıf ve Ebû Hâtim, metrûku'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[921] Dolayısıyla Abdusselâm'ın rivâyetlerinin hüccet olmadığı ifade edilebilir.

Abdullah b. Nümeyr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Saîd b. Yahyâ b. Sâlih Ebû Yahyâ (?-?): İbn İshâk'tan hadis dinlediği; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Hişâm b. Ammâr'ın bulunduğu nakledilmektedir.[922] İbn Hıbbân sikâ, me'mûn ve hadiste müstakîm[923]; Ebû Hâtim ise mahalluhu's-sıdk olduğunu söylemektedir.[924] Darâkutnî ise onun hakkında leyse bi zâke değerlendirmesinde bulunmaktadır.[925] Darâkutnî'nin onunla ilgili bu değerlendirmesi çerçevesinde Saîd b. Yahyâ'nın rivâyetlerinin en azından i'tibâr için kullanılabileceğini söylememiz mümkündür. Onun buradaki rivâytinin Cübeyr b. Mut'im'den tahrîç edilen diğer rivâyetlerle desteklenmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu rivâyetin makbul olduğu kanaatinde olduğumuzu ifade edebiliriz.

Hişâm b. Ammâr, Ya'lâ b. Ubeyd ve Ali b. Muhammed hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Ya'lâ'nın Râvîleri

İbrahim b. Sa'd ve Yakûb b. İbrahim hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (?-234): Yakûb b. İbrahim'den hadis işitmiş; Ebû Ya'lâ, kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur.[926] Hadis

[921] Ukaylî, **ed-Duafâ,** III/66; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/63.
[922]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/289; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/106.
[923]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/107; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/87.
[924]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/290.
[925]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/107; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/87.
[926]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/354; Buhârî, **Tarîh** III/429; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/256; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/402;İbn Hacer, **Tehzîb,** III/296.

münekkitleri sikâ, sadûk, sebt, me'mûn, hüccet ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[927]

Cübeyr b. Mut'im'den tahrîç edilen rivâyetlerin müşterek râvîsi olan İbn İshâk hakkındaki cerh-tâ'dîl ifadeleri, onun hadislerinin genel olarak hasen derecesinde olduğunu göstermektedir. Bu rivâyetlerin senedinde yer alan diğer râvîler ise, İbn Mâce'nin isnâdında yer alan Abdusselâm dışında, güvenilir kabul edilen râvîlerdir. Senedler içerisinde ittisâl açısından herhangi bir kopukluğunu olmadığı da yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetlerin, hasen olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. İbn Mâce'nin tahrîç ettiği iki isnâddan birinde yer alan Abdusselâm'ın ise münker, zayıf ve metrûk olarak kabul edildiğini; bu nedenle İbn Mâce'nin bu rivâyetinin zayıf sayılması gerektiğini ifade edebiliriz.

1.1.5.2. Enes b. Mâlik Rivâyeti

Hayf'da îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak nakledilen rivâyetlerden biri de Enes b. Mâlik rivâyetidir. Tâberânî tarafından tahrîç edilen bu rivâyet şu şekildedir:

Taberânî→Yakûb b. İshâk→Mahled b. Mâlik→Atâf b. Hâlid el-Mahzûmî→Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem→babası (Zeyd b. Eslem)→Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmektedir:

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'dan Hayf Mescidi'ne geldi ve burada bizlere hutbe îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu: Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olan kimselere ulaştıran kişinin yüzünü aydınlatsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir. Üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; Allah için ihlas üzere yapılan amel, Allah'ın başınıza yönetici olarak getirmiş olduğu amirlere nasihatte bulunma ve müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- tâbi olmaktır.''

[927]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/354; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/591; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/256; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/405; Zehebî, **Tezkirâ,** II/19; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/296.

Tâberânî, bu rivâyette Zeyd b. Eslem'den oğlu Abdurrahman dışında kimsenin rivâyet etmediğini; ayrıca Atâf b. Hâlid ve Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr'un da teferrüd ettiğini söylemektedir.[928] Enes b. Mâlik'ten tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları ise şu şekildedir:

Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (?-93):[929]

Zeyd b. Eslem Ebû Üsâme (?-136): Enes b. Mâlik'ten hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis nakledenler arasında oğlu Abdurrahman da bulunmaktadır.[930] Hadis âlimlerinden İbn Sa'd, İbn Hanbel, Ebû Zürâ', Ebû Hâtim ve Nesâî onun sikâ olduğunu söylemektedir.[931]

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem Ebû Zeyd (?-182):[932] Hadis münekkitlerinden Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medînî, Ebû Dâvûd, Ebû Zürâ', Ebû Hâtim, Nesâî ve Darâkutnî onu zayıf bulmuştur.[933] İbn Sa'd hadislerinin çok zayıf olduğunu[934]; Ebû Hâtim, onun hadiste leyse bi'l-kaviyy derecesinde bulunduğunu

[928] Tâberânî, **Evsât,** IX/170.
[929] Buhârî, **Tarîh** II/27; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/4; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/35; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/79, 80; İbn Hacer, **el-İsâbe** I/126.
[930] Buhârî, **Tarîh** III/387; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/246; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/12, 14.
[931] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/555; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/17.
[932] Buhârî, **Tarîh,** V/284.
[933] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/413; Buhârî, **Tarîh** V/284; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/233, 234; Ukaylî, **ed-Duafâ,** II/331; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/117.
[934] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/413.

ifade etmekte;[935] İbn Adiyy hadislerinin yazılabileceğini söylemektedir.[936] Bütün bu değerlendirmeler onun zayıf bir râvî olup rivâyetlerinin hüccet olmadığını ortaya koymaktadır.

Atâf b. Hâlid el-Mahzûmî Ebû Safvân el-Kureşî (?-?): Zeyd b. Eslem'den hadis aldığı belirtilmekte, kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Mahled b. Mâlik'in ismi bulunmaktadır.[937] Cerh-tâdîl âlimlerinden İbn Hanbel sikâ ve sahîhu'l-hadîs; İbn Maîn sikâ ve leyse bihi be's; Ebû Zürâ' ve Ebû Hâtim leyse bihi be's[938]; Ebû Dâvûd sikâ, sâlih ve leyse bihi be's[939]; Nesâî leyse bi'l-kaviyy olduğunu ifade etmektedir.[940] İbn Hıbbân onun sikâ râvîlerden onların rivâyetlerine benzemeyen hadisler naklettiğini; sikâların rivâyetlerine uyan hadisleri dışındaki rivâyetleriyle ihticâc etmenin caiz olmadığını söylemektedir.[941] İmâm-ı Mâlik'in özellikle onu tenkîd ettiği ve ondan daha iyi olan râvîlerden bile hadis yazmadığını söylediği nakledilmektedir.[942] İbn Adiyy ise sikâ râvîlerin Atâf'tan rivâyet ettikleri hadislerde bir beis görmediğini belirtmektedir.[943] Bu değerlendirmeler ışığında Atâf'ın rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Kendisinin burada zayıf bir râvî olan Abdurrahman b. Zeyd'den nakilde bulunması göz önünde bulundurulduğunda bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu ifade edilebilir.

Mahled b. Mâlik b. Câbir Ebû Muhammed (?-242): Kendisinden hadis alan isimler arasında Yakûb b. İshâk'ın adı zikredilmemektedir.[944] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim şeyh, Ebû Zürâ' ise la be'se bih olduğunu ifade etmektedir.[945] Dolayısıyla Mahled'den tahrîç edilen rivâyetlerin itibâr için yazılabileceğini söylememiz mümkündür.

---

[935]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/233.
[936]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/273.
[937] Buhârî, **Tarîh,** VII/92; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/32; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/138; Zehebî, **Mîzân,** III/69.
[938]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/32, 33; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/141; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/198.
[939]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/141; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/198.
[940] Zehebî, **Kâşif,** II/26.
[941] İbnü'Cevzî, ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn, II/179; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/141.
[942] Ukaylî, **ed-Duafâ,** III/425; İbnü'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,** II/179; Zehebî, **Mîzân,** III/69.
[943]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/378.
[944]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/186; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/342; Zehebî, **Kâşif,** II/249; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/69.
[945]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/349; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/342.

Yakûb b. İshâk (?-?): Kaynaklarda Mehled b. Mâlik'ten hadis rivâyet eden Yakûb b. İshâk adında bir râvî tespit edemedik. Bununla beraber Taberânî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği nakledilen Yâkûb b. İshâk b. Ebî İsrâîl adındaki râvî, kaynaklarda zikredilmektedir. Vefat tarihi belirtilmeyen bu râvî hakkında, Darâkutnî'nin la be'se bih ifadesini kullandığı nakledilmektedir.[946] Ancak burada kastedilen kişi ile hakkında bilgi verdiğimiz Yakûb b. İshâk'ın aynı râvî olup olmadığı tespit edilememiştir.

Yukarıdaki bilgi ve değerlendirmeler ışığında Taberânî'nin, Enes b. Mâlik'ten tahrîç ettiği rivâyette hem senedin ittisâlî hem de râvîlerin cerh-tâ'dîl durumları ile ilgili olarak hadis usûlü açısından problemler bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyet sened açısından zayıf bir rivâyettir.

Hz. Peygamber'in, Hayf'da îrâd ettiği hutbe ile ilgili yukarıda aktardığımız bu bilgilerden sonra, şimdi de konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1.1.5.3. Hayf'da Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'in, Hayf'da îrâd ettiği hutbe ile ilgili Cübeyr b Mut'im ve Enes b. Mâlik'ten tahrîç edilen rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Cübeyr b. Mut'im'den İbn Hanbel ve Taberânî'nin iki; İbn Mâce'nin üç ve Ebû Ya'lâ'nın bir rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin tamamında müşterek râvînin, İbn İshâk olduğu; dolayısıyla rivâyetlerin İbn İshâk hakkındaki cerh-tâ'dîl değerlendirmelerinden hareketle hasen olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. İbn Mâce'nin bir rivâyetini ise Abdusselam'ın cerhinden dolayı zayıf kabul etmemiz gerekecektir.

Enes b. Mâlik'ten, Taberânî'nin tahrîç ettiği tek rivâyet, senedindeki ittisâl kopukluğu ve haklarında cerh ifadeleri bulunan râvîlerinin bulunmasından dolayı zayıf bir rivâyettir.

---

946 Bağdâdî, **Tarîh-u Bağdât,** XIV/291; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin,**Tarîhu'l-İslâm ve Vefâyâti'l-Meşâhiri'l-A'lâm,**(thk.) Ömer Abdusselam, Beyrut 1407/1987, XXI/337.

Sonuç olarak Allah Rasûlü'nün, Hayf'da îrâd ettiği hutbe ile ilgili iki sahabiden nakledilen toplamda 9 rivâyetin bulunduğunu; bu rivâyetlerden 7 tanesini hasen, 2 tanesini ise zayıf olarak kabul ettiğimizi söyleyebiliriz.

1.1.6. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetler

Çalışmamızın bu aşamasına kadar ele aldığımız rivâyetler, Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbenin hangi gün yapıldığına dair bilgiyi de içeren rivâyetlerden oluşmaktadır. Temel hadis kaynaklarına bakıldığı zaman; burada bulunan bazı rivâyetlerin, Hz. Peygamber'in bu hutbesine dair bilgiler içerdiği; fakat hutbenin îrâd edildiği güne dair her hangi bir açıklamanın, sözkonusu rivâyetlerde yer almadığı görülmektedir. Biz, şimdi de bu rivâyetleri ele alarak değerlendirmesini yapmaya ve çalışmamızın ileriki bölümlerinde oluşturacağımız Veda Hutbesi'nin metin inşâsında bu rivâyetlerden de faydalanmaya çalışacağız.

1.1.6.1. Cerîr Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe → Ğunder → Şu'be → Ali b. Müdrik → Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr → Cerîr'den; Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda kendisine: İnsanlara susmalarını söyle, dediğini daha sonra şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: ''Sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vurmayın.''[947]

İbn Ebî Şeybe; hadisin bir benzerini, Abdullah b. Nümeyr→İsmâîl→Kays isnâdı ile Cerîr'den rivâyet etmektedir.[948]

Ahmed b. Hanbel; hadisi, İbn Ebî Şeybe'nin yukarıda aktardığımız ilk isnâdı ile Haccâc, Muhammed b. Cafer ve Abdurrahman aracılığı ile üç farklı rivâyet olarak, birbirine yakın lafızlarla tahrîç etmektedir. Bu rivâyetlerin her üçü de anlam olarak İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile aynıdır.[949] İbn Hanbel'in; Müsned'inde Cerîr'den naklettiği bir diğer rivâyet, Abdullah b. Nümeyr→İsmâîl→Kays isnâdı ile naklettiği rivâyettir. Bu rivâyetin metni de İbn Ebî Şeybe'nin aynı isnâd ile naklettiği rivâyetinin metnine anlam yönüyle aynıdır.[950]

---

[947] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[948] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[949] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXI/504-549, 573.
[950] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXI/573.

Dârimî; hadisi Haccâc ve Ebu'l-Velîd aracılığı ile Şu'be'den rivâyet etmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı ve rivâyetin metni, İbn Ebî Şeybe isnâdı ve metni ile aynıdır.[951]

Buhârî; hadisi aynı lafızlarla Haccâc[952], Hafs b. Ömer[953], Süleyman b. Harb[954] ve Muhammed b. Beşşâr→Ğunder[955] aracılığı ile Şu'be'den olmak üzere dört farklı yerde nakletmektedir. Bu rivâyetlerin lafızları da, yukarıda naklettiğimiz diğer hadislerin lafızlarıyla aynı anlamı ihtivâ etmektedir.

Müslim; aynı hadisi, İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. el-Leysî ve Muhammed b. Beşşâr→Muhammed b. Cafer aracılığı ile Şu'be'den rivâyet etmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı, önceki rivâyetlerle aynıdır.[956]

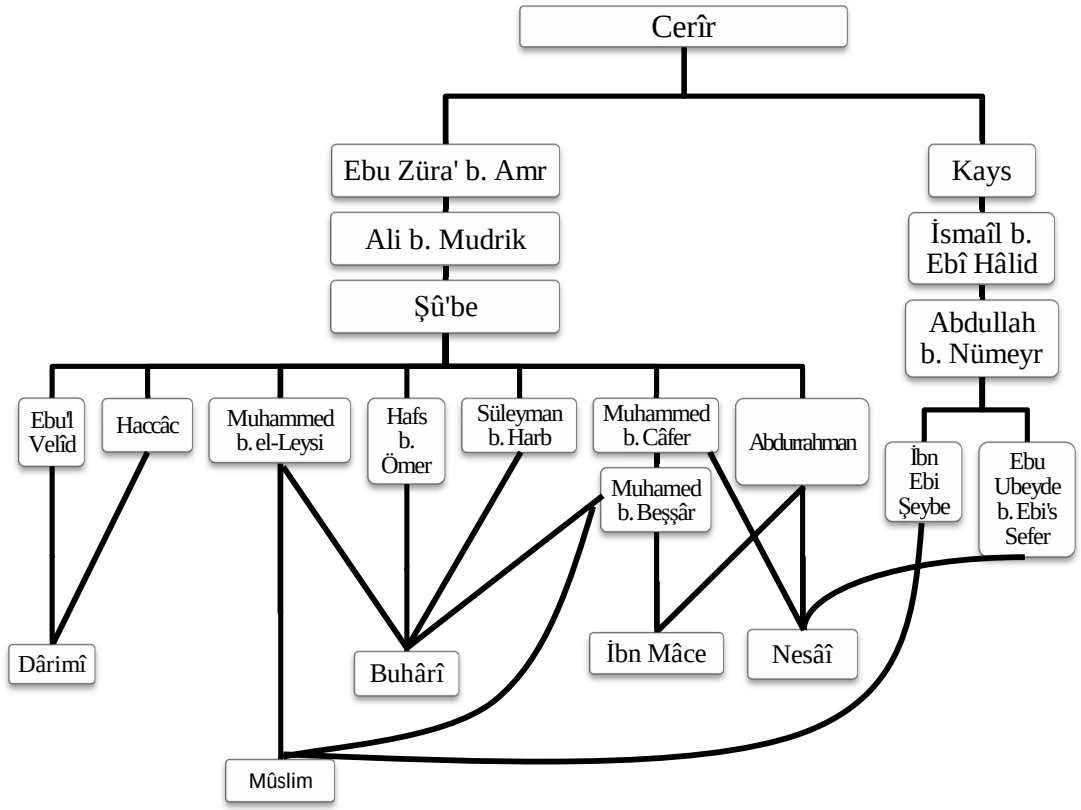
Nesâî'nin, hadisi Ebû Ubeyde b. Ebu's-Sefer→Abdullah b. Nümeyr →İsmâîl→Kays'dan rivâyet ettiği görülmektedir.[957]

Nesâî'nin bir diğer rivâyeti, Muhammed b. Beşşâr→Muhammed ve Abdurrahman aracılığı ile Şu'be'den naklettiği rivâyettir. Bu rivâyetin metni de İbn Ebî Şeybe rivâyetinin metni ile aynıdır.[958] İbn Mâce, Nesâî'nin bu rivâyetini aynı isnâd ve metinle rivâyet etmektedir.[959]

Cerîr rivâyetini benzer lafız ve isnâdlar ile sonraki dönem kaynaklarında da görmek mümkündür. Biz burada konuyu daha fazla uzatmamak için bu rivâyetleri tek tek vermeyecek ve bunlara dipnotta işaret etmek suretiyle yetineceğiz.[960] Cerîr'den tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları ise şu şekildedir:

---

[951] Dârimî Menâsik 76 (I/395).
[952] Buhârî İlim 43 (I/38).
[953] Buhârî Meğazî 77 (V/126).
[954] Buhârî Fiten 8 (VIII/91).
[955] Buhârî Diyât 2 (VIII/36).
[956] Müslim İman 118 (I/81).
[957] Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128).
[958] Nesâî Tahrim 29 (VII/127).
[959] İbn Mâce Fiten 5 (II/1300).
[960] Ebû Avâne, **Müsned,** II/444; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/268; Tâberânî, **Kebîr,** II/307, II/336.

Cerîr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Zürâ' Hürm b. Amr b. Cerîr el-Kûfî (?-?): Cerîr'den hadis aldığı; Ali b. Müdrik'in kendisinden hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir.[961] Tabîin ulemâsından sayılan Ebû Zürâ' b. Amr'ın sikâ ve sadûk olduğu ifade edilmektedir.[962]

Ali b. Müdrik Ebû Müdrik el-Kûfî (?-120): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Şû'be'nin ismi de bulunmaktadır.[963] İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî sikâ olduğunu ifade etmektedir.[964]

Şû'be, Muhammed b. Cafer, Haccâc ve Ebu'l-Velîd (Hişâm b. Abdulmelik) hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

[961]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/297; Buhârî, **Tarîh** VIII/243; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/513; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXIII/323; Zehebî, **Kâşif,** II/427.
[962]İbn Hıbbân, **Sikât,** V/513; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXIII/324; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/89.
[963] Buhârî, **Tarîh** VI/294; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/203; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/165; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/126.
[964]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/311; Buhârî, **Tarîh** VI/294; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/203; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/127; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/333.

Abdurrahman b. Mehdi Ebû Saîd el-Basrî (135-198): Kendilerinden hadis işittiği râvîler arasında Şû'be'nin olduğu; ondan hadis rivâyet edenler arasında ise İbn Hanbel ve Muhammed b. Beşşâr'ın isimlerinin zikredildiği görülmektedir.[965] Sikâ, huffâz, mutkîn, imâm ve hüccettir.[966]

Hafs b. Ömer Ebû Ömer el-Basrî (?-225): Şû'be'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislerin bulunduğu aktarılmaktadır.[967] İbn Maîn, Ebû Hâtim, Darâkutnî ve Nesâî gibi cerh-tâ'dîl âlimleri sikâ, sebt, sadûk ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[968]

Süleyman b. Harb Ebû Eyyûb el-Basrî (?-224): Şû'be, Hammâd b. Zeyd ve Hafs b. Ömer gibi isimlerden hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden râvîler arasında Muhammed b. Beşşâr ve İsmaîl el-Kâdî de bulunmaktadır.[969] Hadis münekkitleri sikâ, me'mûn, sadûk ve hâfız olduğunu ifade etmektedir.[970]

Muhammed b. Beşşâr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. el-Leysî b. Sa'd Ebû Saîd el-Verrâk (?-?): İbnü'l-Cevzî, onun hakkında şeyh ve marûf ifadelerini kullanmaktadır.[971] Cerh-tâ'dîl açısından onun hakkında başka bir bilgiye ulaşamadık. Kanaatimizce İbnü'l-Cevzî'nin bu değerlendirmesinden hareketle onun rivâyetleri i'tibâr için kullanılabilir.

Kays b. Ebî Hâzım Ebû Abdullah el-Kûfî (?-98): Cerîr'den hadis aldığı belirtilmektedir.[972] İbn Maîn, Zehebî ve başkaları sikâ olduğunu söylemekte[973]; Ebû

---

[965] Buhârî, **Tarîh** V/354;İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/373; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/430, 434; Zehebî, **Tezkirâ,** I/241; **Kâşif,** I/645; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/250.
[966]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/373; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/435, 441; Zehebî, **Tezkirâ,** I/241.
[967] Buhârî, **Tarîh** II/366; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/200.
[968]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/182; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/28; Zehebî, **Tezkirâ,** I/296; **Kâşif,** I/341; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/350.
[969]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/300; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/108; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/276; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/384;Zehebî, **Siyer,** X/334.
[970]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/300; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/108; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/276; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/391; Zehebî, **Tezkirâ,** I/288.
[971] İbnü'l-Cevzî, **Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabâkâti'l-Kurrâ,**y.y. ts. I/379.
[972]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/67; Buhârî, **Tarîh,** VII/145; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/307; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/10-16; Zehebî, **Tezkirâ,** I/49.

Dâvûd isnâd açısından tabîinin en ceyyidi olduğunu belirtmektedir. Es-Sedûsî hadis ashabının onda ihtilaf ettiğini, kadrini yüceltip onu övenlerin yanında; onu cerhedip münker olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu aktarmaktadır.[974] Es-Sedûsî'nin, onu cerhedenlerden kastının Yahyâ b. Saîd el-Kattân olduğu başka kaynaklardan anlaşılmaktadır. Zîra kaynaklar İbnü'l-Kattân'ın onun münkiru'l-hadîs olduğunu söylediğini nakletmektedir.[975] Bununla beraber Zehebî, Kays'ın sikâ ve hüccet olduğunu ve âlimlerin onunla ihticâc etme noktasında birleştiklerini söylemekte[976]; İbn Hacer ise İbnü'l-Kattân'ın münkerden muradının ferd-i mutlak olduğunu belirtmektedir.[977] Dolayısıyla Kays'ın sikâ bir râvî, hadislerinin ise hüccet olduğunu söylemek mümkündür.

İsmaîl b. Ebî Hâlid Ebû Abdullah el-Kûfî (?-146): Kays'tan hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Abdullah b. Nümeyr bulunmaktadır.[978] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden İbn Maîn, İbn Mehdî, Ebû Hâtim, İbn Hanbel, Yâkûb b. Şeybe ve Nesâî sikâ olduğunu ifade etmektedir.[979] İbn Hıbbân onun hakkında şeyh ve sâlih ifadelerini kullanmakta;[980] Zehebî hüccet ve mutkîn âlimler arasında olduğunu söylemektedir.[981]

Abdullah b. Nümeyr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Ubeyde Ahmed b. Abdullah b. Ebi's-Sefer el-Kûfî (?-258): İbn Nümeyr'den hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Tirmizî ve Nesâî bulunmaktadır.[982] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim şeyh[983]; Zehebî ise sadûk olduğunu ifade etmektedir.[984]

---

[973]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/102; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/15; Zehebî, **Mîzân,** III/392; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/347.
[974]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/14.
[975] Zehebî, **Kâşif,** II/138; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/347.
[976] Zehebî, **Mîzân,** III/392.
[977]İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/347.
[978]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/19; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/69, 75.
[979]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/174; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/69; Zehebî, **Tezkirâ,** I/115.
[980]İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/19.
[981] Zehebî, **Tezkirâ,** I/115.
[982]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/57; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/367; Zehebî, **Kâşif,** I/197.
[983]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/57.

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce'nin, Cerîr'den tahrîç ettiği rivâyetlerin tamamının birbirlerini desteklediklerini ve yukarıda verdiğimiz değerlendirmeler ışığında isnâd açısından sahîh olduklarını ifade edebiliriz.

1.1.6.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe → Ğunder → Şu'be → Vâkid b. Muhammed b. Zeyd → babası → Abdullah b. Ömer isnadıyla Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

''Vay başınıza geleceklere! Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[985]

Ahmed b. Hanbel; hadisi aynı isnâd ve aynı metinle iki farklı yerde[986]; Abdurrahman→Şu'be aracılığıyla (isnâdın geri kalan kısmı bir önceki rivâyetle aynı şekildedir) yine benzer metinle bir yerde zikretmektedir.[987]

İbn Hanbel → Yakûb → Âsım b. Muhammed → kardeşi Ömer b. Muhammed b. Zeyd → Muhammed b. Zeyd → Abdullah b. Ömer: Biz, Veda Haccı'ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Veda Haccı olduğu zaman Rasûlullah (a.s.), hutbe îrâd ederek Mesîh-Deccâl'den uzun uzun bahsetti. Sonra şöyle buyurdu:

''Allah'ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. Dikkat ediniz! Onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir. Dikkat ediniz! Onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir.''[988]

---

[984] Zehebî, **Kâşif,** I/197.
[985] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[986] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** IX/411, X/71, 72.
[987] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** IX/430.
[988] İbn Hanbel, **Müsned,** X/327.

İbn Kesîr (774/1373), bu son rivâyeti eserinde naklederek İbn Hanbel'in, bu rivâyette teferrüd ettiğini söylemektedir.[989]

Buhârî, rivâyeti Muhammed b. Abdullah → Asım b. Ali → Asım b. Muhammed → Vâkıd b. Muhammed → babası → Abdullah[990] ve Ubeydullah b. Muaz → babası → Şu'be → Vâkıd b. Muhammed → babası → İbn Ömer isnâdı ile rivâyet etmektedir.[991]

Buhârî; İbn Ömer'den Muhammed b. el-Müsennâ→Yezid b. Hârun→Âsım b. Muhammed b. Zeyd→babası isnadıyla ise hadisi iki yerde aynı metinle rivâyet etmektedir.[992]

Buhârî'nin bir diğer rivâyeti Yahyâ b. Süleyman → İbn Vehb → Ömer b. Muhammed → babası → İbn Ömer isnâdıyladır. Rivâyetin metninde ikinci bölümde ele alacağımız gibi Mesîh-Deccâl'den bahsedilmektedir.[993]

Müslim; hadisi aynı metinle İbn Ebî Şeybe ve Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî'den rivâyet etmektedir.[994]

Nesâî'nin, Sünen-i Kübrâsında iki farklı yerde tahrîç etmektedir. Bunlardan biri Nesâî → Muhammed b. Râfî → Ebû Ahmed ez-Zebîdî → Şerîk → A'meş → Ebu'd-Duhâ → Mesrûk → İbn Ömer (Ebû Abdurrahman, bu isnadın müsned olarak verilmesinin hata olduğunu; bu rivâyetin aslında mürsel bir rivâyet olduğunu söylemektedir.)[995]; diğeri ise Nesâî → İbrahim b. Yakûb → Ahmed b. Yunus → Ebû Bekir b. 'İyâş → A'meş → Müslim → Mesrûk → Abdullah isnâdına sahiptir.[996]

Ebu Avâne, hadisi iki ayrı senedle nakletmektedir. Bu rivâyetler şu şekildedir:

---

[989] İbn Kesîr, **en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhîm,** y.y. ts. I/49.
[990] Buhârî Hudûd 9 (VIII/15).
[991] Buhârî, **Sahîh,** I/82.
[992] Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84).
[993] Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126).
[994] Müslim İman 120 (I/82).
[995] Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318.
[996] Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318.

Ebû Avâne→Muhammed b. Yahya ve Ebû Kalâbe → Ebu'l-Velîd (H) → Cafer → Affân (H) → İsmail el-Kâdî → Süleyman b. Harb → Şu'be → Vakıd b. Muhammed b. Zeyd → babası Muhammed b. Zeyd → İbn Ömer isnadıyla verdiği rivâyette Veda Haccı'nı zikretmemekte ve Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

''Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[997]

Ebû Avâne → Abbâs b. el-Velîd b. Mezîd el-Uzrî → babası Velîd b. Mezîd → Ömer b. Muhammed → babası Muhammed b. Zeyd → Abdullah b. Ömer: Ebû Avâne'nin bu rivâyetinde de Mesîh-Deccâl'den bahsedilmektedir.[998]

İbn Hıbbân, hadisi Ebû Halîfe → Ebu'l-Velîd ve İbn Kesîr → Şu'be → Vakıd b. Abdullah → babası → İbn Ömer isnâdıyla tahrîç etmektedir.[999]

Taberânî → Yahya b. Osman b. Salih → Esbâğ b. el-Ferec → İbn Vehb → Ömer b. Muhammed → babası → İbn Ömer: Hadisin metni daha önceki rivâyetler ile anlamca aynıdır.[1000]

Taberânî → Muhammed b. Ahmed b. Ebû Hayseme → Vehb b. Yahyâ b. Zemmâm → Meymûn b. Zeyd → Ömer b. Muhammed → babası → İbn Ömer'den şöyle dediğini nakletmektedir: Hadisin metni, Buhârî'nin Yahyâ b. Süleyman'dan tahrîç ettiği ve Mesih-Deccâl'den bahseden rivâyetin benzeridir.[1001]

Taberânî → Kâsım b. Zekeriyâ → Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî → Abdân b. Osman → Ebû Hamza → Eşrâs b. Hessân el-Esedî → Mücâhid → İbn Ömer'den rivâyet etmektedir: Rasûlullah (a.s.) Veda Haccı'nda: ''Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız'' buyurdu.[1002]

Yukarıda aktardığımız Abdullah b. Ömer rivâyetlerinin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

---

[997] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[998] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[999] İbn Hıbbân, **Sahîh,** I/416.
[1000] Tâberânî, **Kebîr,** XII/358.
[1001] Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.
[1002] Tâberânî, **Kebîr,** XII/416.

Abdullah b. Ömer
Muhammed b. Zeyd
Mücahid
Mesrûk
Ebu'd-Duhâ
A'meş
Şerîk
Ebu Bekr b. İyâş
Ebu Ahmed ez-Zebîdî
Muhammed b. Râfi
Ahmed b. Yûnus
İbrahim b. Ya'kub
Esrâs b. Hessân
Ebu Hamza
Abdan b. Osman
Ahmet b. Seygör
Kâsım b. Zekeriya
Taberânî
Ömer b. Muhammed
Meymûn b. Zeyd
Muhammed b. Ahmed
Vehb b. Yahyâ
Velîd b. Mezîd
Abbâs b. Velîd
Ebû Avâne
İbn Vehb
Esbâğ b. el-Ferec
Yahyâ b. Osmân
Yahyâ b. Süleyman
Âsım b. Muhammed
Yezîd b. Hârûn
Muhammed b. el-Müsennâ
Âsım b. Ali
Muhammed b. Abdullah
Buhârî
Vâkıd
Şu'be
Muaz
Übeydullah b. Muâz
Abdurrahman
İbn Hanbel
Ğunder
Ebu bekr b. Hallâl
İbn Ebî Şeybe
Müslim
Süleyman b. Harb
İsmâil el-Kâdî
Câfer
Affân
Ebu'l Velîd
Ebu'l Velîd
İbn Kesîr
Ebû Halîfe
İbn. Hibbân
Muhammed b. yahyâ
Ebû Kilâbe

Ortak Râvîler: Abdullah b. Ömer: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer el-Adevî el-Kureşî (?-?): İbn Ömer'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında oğulları Zeyd, Âsım, Vâkid, Ebû Bekr ve Ömer'in bulunduğu belirtilmektedir.[1003] Ebû Zürâ', Ebû Hâtim ve İclî sikâ olduğunu ifade etmekte; Ebû Hâtim hadisleriyle ihticâc edilebileceğini söylemektedir.[1004]

Vâkid b. Muhammed b. Zeyd (?-?): Kendisinden Âsım b. Muhammed ve Şû'be'nin hadis aldığı belirtilmektedir.[1005] İbn Hanbel, İbn Maîn, İshâk b. Mansûr ve Ebû Dâvûd gibi cerh-tâ'dîl âlimleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1006] Ebû Hâtim'in onun hakkında sikâ ve la be'se bih ifalerini kullandığı ve onun hadisleriyle ihticâc edilebileceğini söylediği nakledilmektedir.[1007]

Âsım b. Muhammed b. Zeyd (?-?): Babası Muhammed b. Zeyd ve kardeşleri Vâkid, Zeyd ve Ömer'den hadis rivâyetleri bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet eden râvîler arasında Âsım b. Ali, Yakûb b. İbrahim b. Sa'd, Yezîd b. Hârûn ve Muâz b. Muâz gibi isimler yer almaktadır.[1008] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden İbn Maîn, İbn Hanbel, İclî ve Ebû Dâvûd sikâ; Ebû Hâtim la be'se bih[1009]; Ebû Zürâ' sadûk; Nesâî leyse bihi be's; Bezzâr ise sahîhu'l-hadîs olduğunu söylemektedir.[1010] Bu değerlendirmeler ışığında Âsım'ın genel olarak sikâ olarak kabul edildiğini ve hadislerinin hüccet olduğunu söylememiz mümkündür.

Ömer b. Muhammed b. Zeyd (?-145): Babasından ve kardeşi Âsım'dan hadis rivâyet etmiş; kendisinden ise İbn Vehb ve Velîd b. Mezîd gibi isimler hadis

---

[1003] Buhârî, **Tarîh** I/84; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/226; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/152.
[1004] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/365; İclî, **Sikât,** II/238; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/226; Zehebî, **Siyer,** V/105.
[1005] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/560; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/414.
[1006] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/414.
[1007] İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/95.
[1008] Buhârî, **Tarîh** VI/490; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/256; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/542, 543.
[1009] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/350; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/543; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/51.
[1010] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/543; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/50, 52.

rivâyetinde bulunmuşlardır. [1011] İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Hanbel, İclî, Ebû Hâtim ve Ebû Dâvûd sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1012] İbn Hanbel'den gelen diğer bir nakle göre onun hakkında leyse bihi be's[1013]; İbn Maîn'den gelen ikinci nakle göre ise leyyîn ifadesini kullanmıştır.[1014] Nesâî'ye göre Ömer b. Muhammed leyse bihi be's; İbn Uyeyne'ye göre ise sadûk derecesindedir.[1015] Bu değerlendirmeler ışığında Ömer b. Muhammed'in genel olarak sikâ kabul edildiğini ve hadislerinin hüccet olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünde olduğumuzu söyleyebiliriz.

Mesrûk b. el-Acdâ' b. Abdurrahman Ebû Aişe (?-63): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebu'd-Duhâ Müslim b. Sâbih'in bulunduğu belirtilmektedir.[1016] Hadis münekkitleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1017]

Ayrışan Râvîler: İbn Ebî Şeybe'nin râvîleri Şû'be ve Ğunder hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Abdurrahman b. Ğazvân Ebû Nuh: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Yakûb b. İbrahim b. Sa'd: Hakkında daha önce bilgi verdiğimiz bir râvidir. Âsım b. Muhammed'den hadis dinlediği, İbn Hanbel'in kendisinden hadis almış olduğu daha önceden ifade edilmiştir.

Buhârî'nin Râvîleri

Âsım b. Ali Ebu'l-Hasan (?-221): Âsım b. Muhammed'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Buhârî ve Tirmîzî gibi muhaddislerin

---

[1011] Buhârî, **Tarîh** VI/190; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/165; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/500, 501;Zehebî, **Mîzân,** III/220.
[1012]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/132; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/501, 502; Zehebî, **Mîzân,** III/220; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/436.
[1013]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/501.
[1014] Zehebî, **Mîzân,** III/220.
[1015]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/502; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/436.
[1016]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/451, 455; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/100.
[1017]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/396; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/456; İclî, **Sikât,** II/273; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/455; İbn Hacer, **Takrîb,** I/528; **Tehzîb,** X/100.

yanında Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah'ın da bulunduğu belirtilmektedir.[1018] Ahmed b. Hanbel sahîhu'l-hadîs ve sadûk olduğunu, az da olsa hatalarının bulunduğunu ifade etmekte; Ebû Hâtim sadûk olduğunu belirtmektedir. İbn Maîn'in onun hakkında zayıf, leyse bi şey' ve vâhî; Nesâî'nin ise zayıf ifadesini kullandığı nakledilmektedir.[1019] İbn Sa'd'a göre Âsım b. Ali hadiste marûf değildir ve rivâyetlerinde hata vardır.[1020] İbn Adiyy, Âsım b. Ali'nin bazı münker hadislerinin bulunduğunu söylemekte; bu hadisler dışındaki rivâyetlerinde bir beis görmediğini ifade etmektedir.[1021] Zehebî onu Buhârî'nin mahalluhu's-sıdk derecesinde olan hocalarından olduğunu belirtmekte[1022], başka bir yerde onun hakkında sikâ ifadesini kullanarak Buhârî'nin onunla ihticâc ettiğine vurgu yapmaktadır.[1023] Bütün bu değerlendirmeler ışığında Âsım b. Ali'nin rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Onun hakkında cerh-tâ'dîl açısından vârid olan ihtilaflı görüşler, kanaatimizce rivâyetlerinin hepsinin kabulünü veya hepsinin tümden reddini engellemektedir. Bu nedenle her bir rivâyetinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve rivâyetlerinin i'tibâr için kullanılabileceğini söylememiz mümkündür.

Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Âsım b. Ali'den hadis rivâyet etmiştir.[1024]

Muâz b. Muâz Ebu'l-Müsennâ et-Temîmî (119-196): Şû'be'den hadis aldığı; kendisinden oğlu Ubeydullah b. Muâz'ın hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.[1025] Hadis münekkitleri sikâ, sebt ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[1026]

Ubeydullah b. Muâz Ebû Amr el-Basrî (?-237): Babasından hadis rivâyet etmiş, kendisinden Müslim ve Ebû Hâtim gibi muhaddisler hadis naklinde

[1018]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/316; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/348; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/506; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/508.
[1019]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/348; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/513, 516; Zehebî, **Mîzân,** II/354, 355; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/45, 46.
[1020]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/316.
[10211021]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIII/516; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/45.
[1022] Zehebî, **Mîzân,** II/354.
[1023] Zehebî, **Tezkirâ,** I/290; **Mîzân,** II/355.
[1024]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/621, 622.
[1025]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/293; Buhârî, **Tarîh** VII/365; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/482; Zehebî, **Siyer,** IX/54.
[1026]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/293; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/248, 249; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/482; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/134, 135; Zehebî, **Siyer,** IX/54, 55.

bulunmuşlardır.[1027] Ebû Hâtim ve İbn Hıbbân sikâ; İbn Maîn leyse bi şey' olduğunu ifade etmektedir.[1028] Zehebî onun hâfız ve hüccet oldğunu; Buhârî'nin başkasının aracılığıyla ondan hadis tahrîç ettiğini söylemektedir.[1029]

Yezîd b. Hârûn Ebû Hâlid el-Vâsitî: İsmail b. Ebî Hâlid, Âsım b. Muhammed b Zeyd ve İbn Ebî Arûbe gibi muhaddislerden hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel ve Muhammed b. el-Müsennâ gibi muhaddisler bulunduğu nakledilmektedir.[1030] Cerh-ta'dîl âlimleri hadiste sikâ, sebt, hâfız ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[1031] İbn Maîn'in onun tedlîs yaptığını söylediği nakledilmektedir.[1032] İbn Maîn'in bu sözü dışında, onun hakkında yapılan herhangi bir cerh ifadesi bulunmamaktadır.

Muhammed b. el-Müsennâ: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Abdullah b. Vehb b. Müslim Ebû Muhammed el-Kureşî (125-197): Ömer b. Muhammed b. Zeyd'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Yahyâ b. Süleyman ve Esbâğ b. el-Ferec'in bulunduğu belirtilmektedir.[1033] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Ahmed b. Hanbel sahîhu'l-hadîs; İbn Maîn, İbn Sa'd, İclî ve Nesâî, sikâ; Ebû Hâtim, salîhu'l-hadîs olduğunu söylemekte[1034]; Nesâî onun sikâ râvîlerden münker hadis rivâyet ettiğini görmediğini belirtmektedir.[1035] İbn Adiyy onun sikâ ve zayıf şeyhlerde teferrüd ettiğini, sikâ râvîlerden naklettiği rivâyetlerde münkeri bulunmadığını belirtmektedir.[1036] Zehebî ise İbn Vehb'in sikâ, hüccet ve müctehid olduğu görüşündedir.[1037]

[1027] Buhârî, **Tarîh** V/401; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/406; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/159.
[1028] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/335; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/159; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/44, 45.
[1029] Zehebî, **Tezkirâ,** II/58.
[1030] Buhârî, **Tarîh,** VIII/368; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXXII/261, 266; Zehebî, **Kâşif,** II/391; a.mlf. **Tezkirâ,** I/231; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/321.
[1031] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/295; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/632; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXII/267; Zehebî, **Tezkirâ,** I/231; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/321, 322.
[1032] İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/323.
[1033] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/286; Zehebî, **Tezkirâ,** 223.
[1034] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/190; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/346; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/285, 286; Zehebî, **Tezkirâ,** I/222; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/67.
[1035] İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/68.
[1036] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVI/285.
[1037] Zehebî, **Tezkirâ,** I/222.

Yahyâ b. Süleyman Ebû Saîd (?-237): Abdullah b. Vehb'den hadis işitmiş; kendisinden Buhârî ve Ebû Hâtim gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.[1038] Ebû Hâtim şeyh; Darâkutnî ise sikâ olduğunu söylemektedir. Nesâî onun sikâ olmadığı görüşünde olduğunu belirtmekte[1039]; İbn Hıbbân garîb rivâyetlerinin olduğunu ifade etmektedir.[1040] İbn Hacer, Ukaylî'nin onu sikâ olarak kabul ettiğini; fakat münker hadislerinin bulunduğunu söylemektedir.[1041]

Müslim'in Râvîleri

Ebû Bekr Muhammed b. Hallâd b. Kesîr el-Bâhilî (?-239): Muhammed b. Câfer'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Müslim'in bulunduğu belirtilmektedir.[1042] Müsedded sikâ olduğunu ifade etmiş[1043]; İbn Hıbbân onu eserinde zikretmiştir.[1044]

Nesâî'nin Râvîleri

Ebu'd-Duhâ Müslim b. Sabîh el-Hemedânî el-Kûfî (?-100): Mesrûk'tan hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında A'meş de bulunmaktadır.[1045] İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zürâ', İclî ve Zehebî sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1046]

A'meş: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Şerîk b. Abdullah b. Hâris Ebû Abdullah (95-178): A'meş'ten hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'nin bulunduğu belirtilmektedir. İbn Maîn sikâ fakat ğalat sahibi olduğunu; İclî sikâ;

[1038]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/263; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/371; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/199.
[1039]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/154; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/371; Zehebî, **Mîzân,** IV/382; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/199.
[1040]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/263; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/371.
[1041]İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/200.
[1042] İbn Ebî Hâtim,**el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/246; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/86; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/169.
[1043] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/86; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/170.
[1044] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/86.
[1045]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/520, 521; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/119.
[1046]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/288; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/186; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/391; İclî, **Sikât,** II/278; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/521; Zehebî, **Tezkirâ,** I/80.

Nesâî ise leyse bihi be's olduğunu ifade etmektedir.[1047] Ebû Zürâ' vehminin bulunduğunu ve hadislerinde hata yaptığını bununla beraber hadisleriyle ihticâc edilebileceğini söylemektedir.[1048] İbn Hıbbân ihtilât ettiğini; ihtilâttan sonraki hadislerinde hatalarının ve vehminin bulunduğunu nakletmektedir.[1049] Zehebî hüsnü'l-hadîs olduğunu ve hadislerinin hasen derecesinde sayıldığını belirtmektedir.[1050] Başka bir yerde ise Şerîk'in hadiste leyyîn olduğunu ve bazı âlimlerin onun teferrüd ettiği hadiste tevâkkuf ettiklerini söylemektedir.[1051] Bütün bu değerlendirmeler Şerîk'in zabtı nedeniyle cerhe maruz kaldığını göstermektedir. Kanaatimizce onun rivâyetlerini i'tibâr için kullanmak ve başka rivâyetlerle de desteklenen hadislerini Zehebî'nin de belirttiği gibi hasen olarak değerlendirmek mümkündür.

Ebû Ahmed ez-Zebîdî (?-?): Cerh-tâ'dîl kaynaklarında onun hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Muhammed b. Râfî b. Ebî Zeyd Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî (?-245): Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'den hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Nesâî ve İbn Mâce'nin bulunduğu belirtilmektedir.[1052] Hadis münekkitlerinden Ebû Zürâ' şeyh ve sadûk[1053]; Müslim ve Nesâî ise sikâ ve me'mûn olduğunu ifade etmektedir.[1054]

Ebû Bekr b. İyâş (?-193): A'meş'ten hadis aldığı belirtilmektedir.[1055] Ahmed b. Hanbel sikâ ve sadûk olduğunu; fakat ğalatı olabileceğini söylemektedir. İbn Maîn ve Ebû Dâvûd sikâ; Ebû Hâtim ise mutkîn huffâzlardan olduğunu ifade etmektedir.[1056] İbnü'l-Medînî yaşı ilerleyince hıfzının kötüleştiğini ve vehminin olduğunu; İbn Hıbbân hata ettiği bilinen hadislerden kaçınmak gerektiğini, bunun

[1047]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/366, 367; İclî, **Sikât,** I/453; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/7; Zehebî, **Tezkirâ,** I/170.
[1048]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/367.
[1049]İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/444.
[1050] Zehebî, **Tezkirâ,** I/170.
[1051] Zehebî, **Siyer,** VIII/200.
[1052]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/192; Zehebî, **Siyer,** XII/214; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/141.
[1053]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/254.
[1054]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/193; Zehebî, **Tezkirâ,** II/72; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/141.
[1055]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXIII/131; Zehebî, **Tezkirâ,** I/194; **Siyer,** VIII/495; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/31.
[1056]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/348; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/668; Zehebî, **Tezkirâ,** I/194; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/31.

dışındaki hadisleriyle ise ihticâc edilmesi gerektiğini ve onun adalet ehlinden sayıldığını belirtmektedir.[1057] Abdullah b. Nümeyr onu zayıf sayarak cerhetmekte[1058]; Yakûb b. Şeybe ise hadisinde ızdırab olduğunu söylemektedir.[1059] Ebû Bekr b. İyâş'ın adalet ehli olduğu ve zabtı açısından birtakım cerhlere maruz kaldığı görülmektedir. Kanaatimizce İbn Maîn gibi müteşeddid sayılan cerh-tâ'dîl âlimlerinin onu sikâ olarak görmesi teferrüd etmediği hadislerinin genel olarak hüccet sayılmasını gerektirmektedir. Teferrüd ettiği rivâyetlerde ise zabtıyla ilgili sözkonusu cehlerden dolayı ihtiyatla yaklaşmak gereklidir.

Ahmed b. Abdullah b. Yûnus Ebû Abdullah (132-227): Ebû Bekr b. İyâş'tan hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Buhârî, Müslim ve Nesâî gibi muhaddislerin bulunduğu belirtilmektedir.[1060] Hadis münekkitleri sikâ, hâfız ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[1061]

İbrahim b. Yakûb: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Avâne'nin Râvîleri

Şû'be, Süleyman b. Harb ve İsmaîl el-Kâdî hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Affân b. Müslim b. Abdullah Ebû Osman el-Basrî (?-220): Şû'be ve her iki Hammâd'dan hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Câfer es-Saiğ'in bulunduğu nakledilmektedir.[1062] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Ebû Dâvûd sikâ, sebt, mutkîn ve hüccet olduğunu ifade etmektedir.[1063]

[1057] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/668.
[1058] Zehebî, **Siyer,** VIII/497.
[1059] Zehebî, **Tezkirâ,** I/195.
[1060] Buhârî, **Tarîh** II/5; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/9; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/375; Zehebî, **Tezkirâ,** I/293; a.mlf. **Siyer,** X/457; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/81.
[1061] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/57; İclî, **Sikât,** I/193; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/377; Zehebî, **Tezkirâ,** I/293; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/81.
[1062] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/298; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/522; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/161, 162; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/205.
[1063] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/298; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/30; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/171, 172; Zehebî, **Tezkirâ,** I/278; **Mîzân,** III/81; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/207, 208.

Câfer b. Muhammed b. Şakir Ebu'l-Fadl es-Saiğ (?-279): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebû Avâne'nin bulunduğu nakledilmektedir.[1064] Ebû Hâtim sadûk[1065]; Hatîb Bağdâdî ise sikâ, sadûk ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[1066]

Ebu'l-Velîd: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Yahyâ: Ebu'l-Velîd'den hadis aldığı; kendisinden Ebû Avâne'nin hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[1067] Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada daha fazla bilgi verilmeyecektir.

Ebû Kilâbe Abdülmelil b. Muhammed er-Rakkâşî (190-276): Ebu'l-Velîd'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebû Avâne'nin bulunduğu nakledilmektedir.[1068] Ebû Dâvûd ve Darâkutnî'ye göre sadûk râvîler arasındadır.[1069] Bununla beraber Darâkutnî, onun ezberinden rivâyet ettiği için hatasının ve vehminin çok olduğunu; bu sebeple infirâd ettiği hadislerde onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir.[1070] Ebû Kılâbe'nin buradaki rivâyetinde infirâd etmediği ve sahîh olan başka rivâyetlerle de desteklendiği düşünülürse bu rivâyetinin sahîh olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür.

Velîd b. Mezîd Ebu'l-Abbâs (126-203): Ömer b. Muhammed'den hadis işitmiş; kendşisinden ise oğlu Abbâs b. Velîd'in hadis naklettiği ifade edilmiştir.[1071] Dehîm, Ebû Dâvûd ve Darâkutnî sikâ, sebt ve hâfız olduğunu söylemekte; Nesâî ise tedlîsi ve hatasının olmadığını ifade etmektedir.[1072]

[1064]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/488; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/163; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/103; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/87.
[1065]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/488.
[1066]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/108, 109; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/87.
[1067]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/617, 622.
[1068]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/369; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/391; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/401, 402;Zehebî, **Tezkirâ,** II/120.
[1069]İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/372.
[1070] Zehebî, **Tezkirâ,** II/120.
[1071] Buhârî, **Tarîh** VIII/155; İbn Hıbbân, **Sikât,**IX/224; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/81, 82;Zehebî, **Siyer,** IX/420, 421.
[1072]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/84; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/132.

Abbâs b. Velîd Ebu'l-Fadl (169-271): Kendisinden Ebû Hâtim ve Ebû Avâne gibi muhaddislerin hadis rivâyet ettikleri belirtilmektedir.[1073] Ebû Hâtim sikâ ve sadûk[1074]; İbn Hıbbân mutkîn olduğunu söylemektedir.[1075] Nesâî'ye göre leyse bihi be's derecesindedir.[1076]

İbn Hıbbân'ın Râvîleri

Muhammed b. Kesîr Ebû Abdullah el-Abdî el-Basrî (?-223): Şû'be'den hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebû Halîfe de bulunmaktadır.[1077] Ahmed b. Hanbel ve İbn Hıbbân sikâ[1078]; Ebû Hâtim ise sadûk olduğunu söylemektedir.[1079] İbn Maîn'in onun sikâ olmadığını söylediği ve ondan hadis yazmaktan menettiği nakledilmektedir.[1080] Zehebî onun sikâ olduğunu ve hadislerinin sahîh hadis kitaplarının hepsinde tahrîç edildiğini söylemekte; İbn Maîn'in onunla ilgili sözünü naklettikten sonra; 'İbn Kesîr'in münker ve zayıf sayılmasını gerektirecek bir şey bilmiyoruz. Şu var ki Ebu'l-Velîd ondan daha hâfız ve yüksektir' ifadesini kullanmaktadır.[1081] Genel olarak sikâ olarak kabul edilen İbn Kesîr hakkında İbn Maîn'in cerhi müfesser değildir. Onun müteşeddid bir tenkîtçi olduğu da göz önünde bulundurulduğunda İbn Kesîr'i sikâ olarak kabul eden ağırlıklı görüşün tercih edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Halîfe Fadl b. Habbâb b. Muhammed (207-305): Muhammed b. Kesîr'den hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İbn Hıbbân bulunmaktadır.[1082] Hadis münekkitleri sikâ, sadûk ve me'mûn olduğunu ifade etmektedir.[1083]

[1073] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/512; İclî, **Sikât,** II/20; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/255-258.
[1074] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/257; Zehebî, **Siyer,** XII/472.
[1075] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/512.
[1076] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/258; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/116.
[1077] Buhârî, Tarîh I/218; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/70; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/77; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/334; Zehebî, **Siyer,** X/383; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/371.
[1078] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/77; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/335, 336; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/371.
[1079] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/70.
[1080] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/334; Zehebî, **Mîzân,** IV/18.
[1081] Zehebî, **Siyer,** X/383.
[1082] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/8; Zehebî, **Siyer,** XIV/7; Mizân III/350; İbn Hacer, **Lisân,** VII/42.
[1083] İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/8; Zehebî, **Mîzân,** III/350; a.mlf. **Siyer,** XIV/7, 10.

Taberânî'nin Râvîleri

İbn Vehb: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Esbâğ b. el-Ferec Ebû Abdullah el-Kureşî (?-225): Abdullah b. Vehb'den hadis aldığı belirtilmektedir.[1084] Hadis münekkitleri onun İbn Vehb'in ashâbı arasında en iyi râvîlerden olduğunu ifade etmektedir.[1085] Ebû Hâtim sadûk[1086], İclî ise sikâ ve la be'se bih olduğunu söylemektedir.[1087]

Yahyâ b. Osman b. Sâlih Ebû Zekeriyâ el-Mısrî (?-282): Esbâğ b. el-Ferec'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Taberânî'nin bulunduğu belirtilmektedir.[1088] İbn Ebî Hâtim onun insanlar tarafından tenkîd edildiğini söylemektedir.[1089] Zehebî onun sadûk olduğunu, bununla beraber şiîlikle itham edildiğini ve münker rivâyetlerinin bulunduğunu belirtmektedir.[1090] İbn Hacer de onu sadûk olarak kabul etmiş, fakat kendisini leyyîn olarak kabul edenlerin bulunduğuna işaret etmiştir.[1091] Bu değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ b. Osman hem itikâdî görüşü, hem de hadisteki durumu sebebiyle cerhedilmiştir. Bu bilgiler ışığında onun rivâyetlerinin hüccet sayılamayacağını, fakat i'tibâr için kullanılabileceğini söylememiz mümkündür. Zira onun hakkındaki cerh ifadeleri, hadisinin i'tibâr için kullanılabileceğini göstermektedir.

Meymûn b. Zeyd (?-?): Taberânî'nin isnâdında yer alan ve Ömer b. Muhammed b. Zeyd'den hadis alıp, kendisinden Vehb b. Yahyâ'nın hadis aldığı ifade edilen bu râvîyi tespit edemedik.

Vehb b. Yahyâ b. Zemmâm (?-?): Kaynaklarda sadece Yahyâ b. Muhammed'den hadis aldığı; kendisinden ise Darâkutnî'nin şeyhi olan Abdullah b. Ahmed b. İbrahim'in hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[1092]

[1084] Buhârî, **Tarîh,** II/36; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/133; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/304.
[1085] İbn Hacer, **Tehzîb,** I/315.
[1086] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/321.
[1087] İclî, **Sikât,** I/233.
[1088] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXXI/464; Zehebî, **Kâşif,** II/371.
[1089] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/175.
[1090] Zehebî, **Kâşif,** II/371; **el-Muğnî,** II/740.
[1091] İbn Hacer, **Takrîb,** I/594.
[1092] Ebû Bekr el-Bağdâdî, **Tekmiletü'l-İkmâl…,** III/33.

Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme Ebû Abdullah (?-297): Ahmed b. Hanbel'in onun hıfzını övdüğü belirtilmektedir.[1093]

Mücâhid b. Cebr Ebu'l-Haccâc (?-103): İbn Ömer başta olmak üzere birçok sahabîden hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[1094] İbn Maîn, İbn Sa'd, Ebû Zürâ've İclî gibi cerh-tâ'dîl âlimleri sikâ olduğunu ifade etmekte; İbn Hıbbân onun mutkîn olduğunu belirtmektedir. Zehebî'ye göre ümmet onun hüccet sayılması konusunda icma etmiştir.[1095]

Eşrâs b. Hessân el-Esedî (?-?): Hakkında İbn Maîn'in sikâ olduğuna dair sözü dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[1096]

Ebû Hamza Muhammed b. Meymûn (?-167): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Abdân b. Osman bulunmaktadır.[1097] İbn Maîn, İbnü'l-Mübârek ve Nesâî sikâ olduğunu söylemektedir.[1098] Nesâî'den aktarılan ikinci bir nakle göre, onun la be'se bih olduğunu söylediği ifade edilmektedir.[1099] İbn Hanbel'e göre Ebû Hamza'nın hadislerinde be's vardır.[1100] İbn Abdilberr onun kaviyy olmadığını söylemekte[1101]; Zehebî ise onu sikâ ve sebt kabul etmektedir.[1102]

Abdân Abdullah b. Osman b. Cebele Ebû Abdurrahman (140-221): Ebû Hamza Muhammed b. Meymûn'dan hadis aldığı belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ahmed b. Seyyâr bulunmaktadır.[1103] Cerh-tâ'dîl âlimleri onun hakkında sikâ ve me'mûn ifadelerini kullanmaktadır.[1104]

[1093] Zehebî, **el-İber fî Haberi Men Ğaber,** (thk.) Muhammed b. Saîd b. Zağlûl, I-IV, Beyrut ts. I/433.
[1094] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/466; Buhârî, **Tarîh** VII/411; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/228-234; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/38.
[1095] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/466; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/319; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/419; İclî, **Sikât,** II/265;Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVII/233, 234; Zehebî, **Siyer,** IV/449; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/38.
[1096] Yahyâ b. Maîn Ebû Zekeriyâ, **Tarîh-u İbn Maîn,** (thk.) Ahmed Muhammed Nûr, Dımeşk 1400; I/76.
[1097] Buhârî, **Tarîh,** I/234; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/420; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVI/544; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/429.
[1098] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VIII/81; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXVI/547; Zehebî, **Siyer,** VII/386; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/429.
[1099] İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/430.
[1100] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/81; Zehebî, **Siyer,** VII/386.
[1101] İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/430.
[1102] Zehebî, **Tezkirâ,** I/168.
[1103] Buhârî, **Tarîh,** V/147; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/276; Zehebî, **Tezkirâ,** I/294; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/274.
[1104] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/278; Zehebî, **Tezkîra,** I/294; **Siyer,** X/270; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/274.

Ahmed b. Seyyâr b. Eyyûb Ebu'l-Hasan (?-268): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Kâsım b. Zekeriyâ'nın bulunduğu belirtilmektedir.[1105] İbn Hıbbân, Darâkutnî ve Zehebî gibi hadis münekkitleri tarafından sikâ, hâfız, hüccet ve mutkîn olarak kabul edilmektedir.[1106] Nesâî'nin onun hakkında sikâ, başka bir rivâyete göre ise la be'se bih ifadelerini kullandığı nakledilmektedir.[1107]

Kâsım b. Zekeriyâ b. Yahyâ Ebû Bekr (220-305): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Taberânî'nin ismi de bulunmaktadır.[1108] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Darâkutnî, onun tasnif sahibi olduğunu söylemiş ve onu övmüştür. Hatîb Bağdâdî, Zehebî ve Suyûtî de onun sikâ ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[1109]

Abdullah b. Ömer'den tahrîç edilen ve yukarıda aktardığımız rivâyetlerden İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Müslim ve İbn Hıbbân'ın rivâyetlerinin isnâd açısından sahîh olduğunu ifade edebiliriz. Buhârî'nin, İbn Ömer'den tahrîç ettiği dört rivâyetin iki tanesi de aynı şekilde sahîh isnâdlıdır. Onun tahrîç ettiği iki rivâyette ise haklarında tâ'dîl ifadeleri ile beraber bazı cerh ifadeleri de bulunan Âsım b. Ali ve Yahyâ b. Süleyman bulunmaktadır. Âsım b. Ali hakkında tâ'dîl ifadelerinin de bulunması ve konuyla ilgili diğer sahîh hadislerin şâhid olarak kabul edilme hususu göz önünde bulundurulduğunda, Buhârî'nin bu rivâyetinin sahîh li ğayrihi olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür. Buhârî'nin, Yahyâ b. Süleyman aracılığıyla tahrîç ettiği rivâyet ise hutbe hadisleri ile ilgili diğer sahabilerden nakledilen rivâyetlerde bulunmayan Deccâl ile ilgili bir içeriğe sahiptir. Bununla beraber İbn Hanbel ve Ebû Avâne'den konuyla ilgili nakledilen ve isnâd açısından sahîh olan rivâyetlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla İbn Hanbel ve Ebû Avâne rivâyetlerinin Buhârî'nin bu rivâyetinin şâhitleri olduğunu ve hadisin hasen li ğayrihi seviyesine yükseldiğini söyleyebiliriz.

[1105] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/54; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/323; Zehebî, **Siyer,** XII/611; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/31.
[1106] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/54; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/325; Zehebî, Tezkîra II/107; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/31, 32.
[1107] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** I/325; Zehebî, **Siyer,** XII/610.
[1108] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/353; Zehebî, Tezkîra II/205; Ziriklî, **el-A'lâm, V**/176; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/283.
[1109] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/353; Hatîb Bağdâdî, **Tarîh-u Bğadât,** XII/441; Zehebî, **Siyer,** XIV/149; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/60.

Nesâî'nin her iki rivâyetinde zabt açısından bir takım cerhlere maruz kalan Şerîk ve Ebû Bekr b. İyâş bulunmakta, ayrıca isnâdında yer alan Ebû Ahmed ez-Zebîdî ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu iki rivâyetin metin olarak İbn Ömer'den isnâd açısından sahîh olarak tahrîç edilen diğer rivâyetlere göre ziyadelerinin bulunması ve bu yönüyle teferrüd etmiş olmaları sebebiyle zayıf sayılması gerektiği görüşündeyiz. Ebû Avâne'nin her iki rivâyeti de isnâd açısından sahîh sayılabilecek rivâyetlerdendir. Taberânî'nin konuyla ilgili iki rivâyetinden biri sahîh, diğeri ise Meymûn b. Zeyd'in meçhul olması sebebiyle zayıf saydığımız rivâyetlerdendir. Taberânî'nin üçüncü rivâyetinde ise hadislerinin i'tibâr için kullanılabileceğini belirttiğimiz Yahyâ b. Osman bulunmaktadır. Bu rivâyetin hutbe ile ilgili diğer sahîh isnâdlı rivâyetlerle de desteklenmesi sahîh olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında konuyla ilgili olarak Abdullah b. Ömer'den, toplamda 17 rivâyetin bulunduğunu; bu rivâyetlerden 12 tanesinin isnâd açısından sahîh, 1 tanesinin sahîh li ğayrihi, 1 tanesinin hasen li ğayrihi, 3 tanesinin ise zayıf olduğunu belirtebiliriz.

1.1.6.3. Amr b. Hârice Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe → Yezîd b. Hârun → Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde → Şehr b. Hevşeb → Abdurrahman b. Ğanem → Amr b. Hârîce: ''Hz. Peygamber (a.s.), bineğinin üzerinde olduğu halde hutbe îrâd etti. Bu esnada devenin gevişinden köpükler süzülüyor ve bu köpükler, (Hz. Peygamber'in devesinin boynu altında durduğum için) iki omzumun arasına dökülüyordu.''[1110]

İbn Ebî Şeybe'nin aynı isnâd ile tahrîç ettiği ikinci rivâyette; naklettiğimiz birinci rivâyetin metnine ilaveten Hz. Peygamber'in hutbesinde; ''babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse, Allah'ın lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir'' buyurduğu ifade edilmektedir.[1111]

[1110] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.
[1111] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** VIII/538.

Tayâlisî; hadisi, Hişâm aracılığı ile Katâde'den rivâyet etmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı İbn Ebî Şeybe isnâdı ile aynıdır.[1112]

Ahmed b. Hanbel; hadisi, eserinde birbirine yakın lafızlarla on yerde tahrîç nakletmektedir. Bu rivâyetler, şu şekildedir:

İbn Hanbel → Muhammed b. Cafer → Saîd ve Yezîd b. Hârûn → Saîd (İbn Ebî Arûbe) → Katâde → Şehr → Abdurrahman b. Ğanem → Amr b. Hârîce'den rivâyet etmektedir:

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da bineğinin üzerinde olduğu halde bize hitâbede bulundu. Bu esnada devesinin gevişinden süzülen köpükler, iki omzumun arasına dökülüyordu. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah, her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.''[1113]

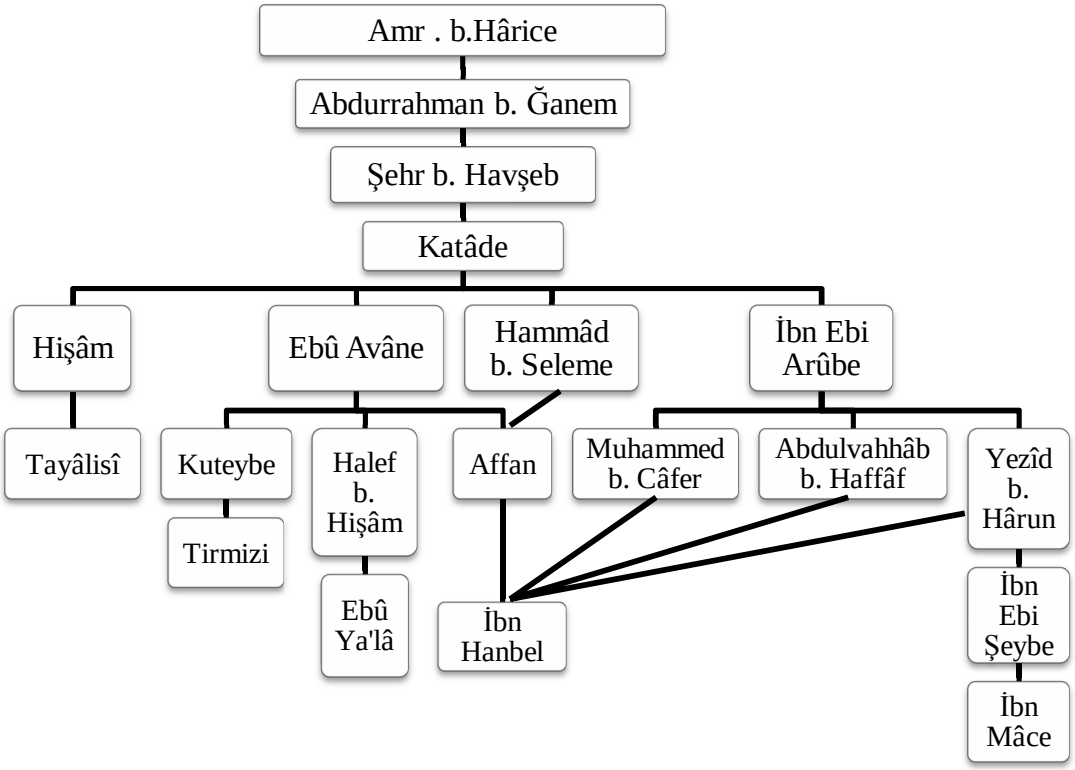
Ahmed b. Hanbel'in bir diğer *rivâyeti*; Affân → Ebû Avâne ve Affân → Hammâd b. Seleme aracılığı ile Katâde'den tahrîç ettiği rivâyetlerdir. Anlam yönüyle yukarıdaki rivâyetlere yakındır.[1114] İbn Hanbel; Yezîd b. Hârûn → İbn Ebî Arûbe aracılığı ile hadisi iki yerde[1115]; Abdulvahhâb el-Heffâf → İbn Ebî Arûbe aracılığı ile iki yerde nakletmektedir.[1116]

Tirmîzî, hadisi, Kuteybe aracılığı ile Ebû Avâne'den rivâyet etmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı ve anlam yönüyle önceki rivâyetlerle aynı olan bu rivâyetin naklettikten sonra Tirmîzî, isnâdda yer alan Şehr b. Hevşeb hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmakta; hadisin ise hasen-sahîh derecesinde olduğunu belirtmektedir.[1117] İbn Mâce; İbn Ebî Şeybe hadisini aynı isnâd ve aynı lafızlarla İbn Ebî Şeybe kanalıyla nakletmektedir.[1118] Ebû Ya'lâ da hadisi Hâlef b. Hişâm aracılığı

[1112] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543.
[1113] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 622.
[1114] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIX/214, 215, 623.
[1115] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIX/217, 624.
[1116] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIX/217, 625.
[1117] Tirmîzî Vesâya 5 (IV/434).
[1118] İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).

ile Ebû Avâne'den rivâyet etmektedir. Bu rivâyetin isnâd ve metni de aynı şekilde daha önce aktardığımız rivâyetler ile aynıdır. Metinde bulunan tek fark, Hz. Peygamber'in hutbesine 'Ey İnsanlar!' diyerek başladığını ifade etmesidir. [1119]

Yukarıda Amr b. Hârice'den gelen rivâyetleri aktardık. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

Amr b. Hârice b. Müntefik el-Esedî (?-?):[1120]

Abdurrahman b. Ğanem (?-78): Sahabi olup olmadığı konusunda ihtilaf görülmektedir.[1121] İbn Abdilberr'e göre Hz. Peygamber zamanında yaşamış, fakat onu görmemiştir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Şehr b. Hevşeb bulunmaktadır.[1122]

[1119] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/78.

[1120] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/63; Buhârî, Tarîh VI/304; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/270; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/363; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/847; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXI/599; Zehebî, **Kâşif,**II/75; İbn Hacer, **el-İsâbe,**IV/627.

[1121] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/441; Buhârî, **Tarîh,** V/247; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** V/274; İbn Hıbbân, **Sikât,**V/78; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/257; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/711; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/339, 340; Zehebî, **Tezkirâ,** I/42; İbn Hacer, **el-İsâbe,** IV/350.

[1122] İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/225.

Şehr b. Hevşeb Ebû Abdurrahman (?-111): Tabîin tabakasından olduğu belirtilen Şehr b. Havşeb'den hadis rivâyet eden isimler arasında Katâde ve Muaviye b. Kurrâ'nın olduğu belirtilmektedir.[1123] İbn Maîn ve Yakûb b. Süfyân sikâ[1124]; Nesâî leyse bi'l-kaviyy; Ebû Zürâ' la be'se bih; İbn Sa'd ise hadiste zayıf olduğunu söylemektedir.[1125] İbn Hanbel'den onunla ilgili nakledilen iki görüşten birinde sikâ, bir diğerinde leyse bihi be's ifadeleri yer almaktadır.[1126] Ebû Hâtim'in onun hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğini söylediği; Şû'be'nin onun hadislerini terkettiği belirtilmektedir.[1127] Bezzâr, Şû'be dışında onun hadislerini terkedeni bilmediğini söylemekte; Darâkutnî, onun hadislerinin tahrîç edilebileceğini söylemektedir.[1128] İbn Adiyy, menâkirinin bulunduğunu; hadiste leyse bi'l-kaviyy derecesinde olduğunu ve hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir.[1129] Heysemî onun hakkında ihtilaf olduğunu ve onunla ihticâc edilip edilemeyecğinin tartışmalı olduğunu söylemekte; bununla beraber İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Zürâ ve Yakûb b. Şeybe gibi birden fazla hadis münekkidinin onu sikâ olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.[1130] Heysemî, eserinin bir başka yerinde ise onun hadislerinin hasen olduğunu söylemektedir.[1131] Elbânî ise onda zayıflık bulunduğunu ve onun hakkında cerh-tâ'dîl açısından ihtilaflı değerlendirmelerin bulunduğunu ifade etmektedir.[1132] Bununla beraber o, İbn Mâce ve Tirmizî hadislerinin bazılarında isnâdında Şehr b. Havşeb bulunmasına rağmen sahîh olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunmaktadır.[1133] Kanaatimizce konuyla ilgili olarak onun hakkında kullanılan tâ'dîl ifadeleri, Amr b. Harîce'den tahrîç edilen rivâyetlerin hasen olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

[1123]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/449; Buhârî, TarîhIV/258; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/382; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/578; Zehebî, **Kâşif,** I/490; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/324.

[1124] İclî, **Sikât,** I/461; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XII/585; Zehebî, **el-Muğnî,** I/301; a.mif.**Kâşif,** I/490; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/325.

[1125]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/449; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/383; Zehebî, **Kâşif,** I/490, 491; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/325.

[1126] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/584; Zehebî, **Kâşif,** I/491.

[1127] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/383.

[1128] İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/325.

[1129]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/36, 39.

[1130]Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,** I/176, 182, 214, 362, 499; II/318.

[1131]Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,** IV/393.

[1132] Elbânî, Muhammed Nasıruddin, **es-Silsiletü'd-Daîfe,** Riyâd ts. XXIV/235, 396.

[1133] Elbânî, Muhammed Nasıruddin, **Sahîh-u ve Daîf-u İbn Mâce,** I-IX, y.y. ts. II/112; **Sahîh-u ve Daîf-u Süneni't-Tirmizî,** I-VIII, y.y. ts. V/121.

Katâde b. Duâme b. Azîz Ebu'l-Hattâb el-Basrî (?-117): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında İbn Ebî Arûbe, Şû'be ve Hişâm ed-Destevâî'nin bulunduğu belirtilmektedir.[1134] Hadis münekkitleri sikâ, hâfız, memûn ve hüccet olduğunu ifade etmektedirler.[1135] Kendisinin kadirîlikle itham edildiği, buna rağmen hadisleriyle ihticâc etmeyi hiç kimsenin bırakmadığı belirtilmektedir.[1136] İbn Hıbbân, onun tedlîs yaptığını söylemekteyse de bu konuda başka kaynaklarda herhangi bir cerhin olmadığı görülmektedir.[1137]

İbn Ebî Şeybe'nin Râvîleri

Saîd b. Ebî Arûbe Ebu'n-Nadr (?-156): Katâde'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Yezîd b. Hârûn ve Abdulvahhâb b. Atâ el-Heffâf'ın bulunduğu belirtilmektedir.[1138] Cerh-ta'dîl âlimleri genel olarak onun sikâ ve me'mûn olduğunu[1139]; özellikle Katâde'nin hadislerinde insanların en sebti olarak tanındığını ifade etmektedir.[1140] Ömrünün sonlarına doğru ihtilât ettiği belirtilen İbn Ebî Arûbe'nin ihtilât döneminde olan rivâyetleri ise makbul görülmemiştir. İbn Hıbbân onun bu döneminde kendisinden nakledilen rivâyetlerle ihticâc edilemeyeceğini söylemekte; İbn Maîn'nin ihtilattan sonraki rivâyetleri için leyse bi şey' değerlendirmesinde bulunduğu belirtilmektedir.[1141] İbn Adiyy, onun insanların en sikâlarından olduğu, ihtilattan önceki rivâyetlerinin sahîh ve hüccet; bu döneminden sonraki rivâyetlerine ise itimâd edilemeyeceği değerlendirmesini yapmaktadır.[1142] İbn Ebî Arûbe'nin tam olarak ne zaman ihtilât ettiği, ihtilâttan sonra kimlerin ondan hadis aldığı hususu ise net bir şekilde bilinmemektedir.

Yezîd b. Hârûn: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

[1134] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/133; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/321; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/514, 515; Zehebî, **Kâşif,** II/134; a.mlf. **Tezkirâ,** I/92, 93; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/315, 318.

[1135] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/229; Buhârî, **Tarîh,** VII/185; İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/133; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/321; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/513, 515; Zehebî, **Tezkirâ,** I/92, 93.

[1136] Zehebî, **Tezkîrâ,** I/93.

[1137] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/321.

[1138] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/273; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/360; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/11; Zehebî, Kâşif I/441; **Mîzân,** II/153; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/58.

[1139] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/273; İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/65; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/360; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/7, 9; Zehebî, **Tezkirâ,** I/133; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/56, 58.

[1140] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/65.

[1141] İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/360; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/58.

[1142] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/393.

Tayâlisî'nin Râvîleri

Hişâm b. Ebî Abdullah Ebû Bekr ed-Destevâî el-Basrî (?-154): Katâde, Hammâd b. Ebî Seleme gibi muhaddislerden hadis işittiği belirtilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin de bulunduğu nakledilmektedir.[1143]Hadiste sikâ, sebt ve hüccet olduğu ifade edilen[1144] Hişâm'ın özellikle Katâde'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olduğu ifade edilmektedir.[1145] Kaynaklarda kaderî olduğu gerekçesiyle cerhedildiği görülmekteyse de bu durum kanaatimizce onun hadisteki derecesini düşürmemektedir.[1146] Nitekim İclî, onun kaderî görüşüne mensup olmakla beraber davetçi olmadığını söylemektedir.[1147]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

İbn Ebî Arûbe, Yezîd b. Hârûn, Muhammed b. Cafer ve Affân hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Abdulvahhâb b. Atâ b. el-Heffâf Ebû Nasr el-İclî (?-204): Hişâm, İsrâil ve İbn Ebî Arûbe'den hadis aldığı; kendisinden Ahmed b. Hanbel'in hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir.[1148] Buhârî ve Nesâî leyse bi'l-kaviyy; İbn Maîn leyse bihi be's olduğunu söylemektedir.[1149] İbn Maîn'den onunla ilgili gelen diğer bir değerlendirme ise onun sikâ olduğunu yönündedir.[1150] Buhârî Abdulvahhâb'ın hadislerinin yazılabilceğini söylemiş, kendisine hüccet midir, diye sorulduğunda ise tedlîs ve menâkirinin olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen iki görüşten birinde onun daîfü'l-hadîs olduğunu; diğerinde kendisinin onun hadislerini yazdığını söylediği belirtilmektedir.[1151] Abdulvahhâb b. el-Heffâf'ın, İbn Ebî Arûbe'nin

---

[1143] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/569; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/215, 220; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/40, 41.
[1144] Buhârî, Tarîh VIII/198; İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**IX/59; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/569; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/221; Zehebî, **Tezkirâ,** I/124; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/40, 41.
[1145] İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/59.
[1146] Zehebî, **Tezkirâ,** I/124; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/41.
[1147] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/221.
[1148]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/333; Buhârî, **Tarîh,** VI/98; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/133; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/509; Zehebî, Kâşif I/675.
[1149] İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/72; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/512, 513; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/296; Zehebî, **Mîzân,** II/681; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/399, 400.
[1150] İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/72; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/512; Zehebî, **Kâşif,** I/675; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/398.
[1151] İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/400.

müstemlisi ve onun hadislerini en iyi bilenlerden biri olduğu nakledilmektedir.[1152] İbn Sa'd onun hadisi çok, maruf ve sadûk olduğunu söylemektedir.[1153] Bütün bu değerlendirmeler ışığında Abdulvahhâb'ın rivâyetlerinin i'tibâr için yazılabileceğini söylemek mümkündür.

Hammâd b Seleme b. Dînâr Ebû Seleme (?-167): Katâde, Hişâm b. Urve gibi birçok tabîin tabakasından hadis almıştır.[1154] Hadis münekkitleri sikâ, sadûk ve sâlih olduğunu belirtmişlerdir.[1155] Zehebî onu övmekte fakat bazı ğalatlarının olduğunu belirtmektedir.[1156] İbn Adiyy Hammâd'ın sahîh ve hasen hadislerinin olduğunu; onu tenkîd edenlerin hıfzı yönünden değil, dini yaşantısı yönünden tenkîd etmiş olabileceğini belirtmekte; bununla beraber isnâd ve metinde teferrüd ettiği bir takım rivâyetlerinin olduğunu söylemektedir.[1157] Buhârî'nin onun hadislerini Sahîh'ine almadığı; Müslim'in ise onun Sâbit'ten olan rivâyetlerini tahrîç ettiği, Sâbit'ten olmayan rivâyetleri ile istişhâd ettiği belirtilmektedir. Beyhakî onun yaşı ilerleyince hıfzının kötüleştiğini; Buhârî'nin bu nedenle onu terketmiş olabileceğini ifade etmektedir.[1158] Onunla ilgili bu değerlendirmeler ışığında genel olarak sikâ olarak kabul edilen Hammâd'ın teferrüd etmediği rivâyetlerinin yazılabileceği ve bunlarla ihticâc edilebileceği kanaatinde olduğumuzu söyleyebiliriz. Onun teferrüd ettiği rivâyetlere ise ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkûrî el-Vâsitî (92-176): Meşhur hadis âlimi ve Müsned sahibidir.[1159] Katâde'den hadis aldığınakledilmektedir.[1160] Hadis münekkitleri sikâ, sadûk, sebt ve sahîhu'l- kitab olduğunu ifade etmektedir.[1161] Ebû Hâtim ve İbn Hanbel gibi cerh-ta'dîl âlimleri ise Ebû Avâne'nin, kitabından

---

[1152] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/512; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/398.
[1153] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/333.
[1154] İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/216; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/253; Zehebî, **Kâşif,** I/349; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/11.
[1155] İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/140; İbn Hıbbân, **Sikât,**VI/216; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/261, 262; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** II/253; Zehebî, **Tezkirâ,** I/151; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/12.
[1156] Zehebî, **Kâşif,** I/349.
[1157] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** II/253.
[1158] İbn Hacer, **Tehzîb,** III/14.
[1159] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/287; Buhârî, **Tarîh,** VIII/181; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**IX/40; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/562; Zehebî, **Tezkirâ,** I/173; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/103.
[1160] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/40; Zehebî, **Siyer,** VIII/217; İbn Hacer, Tehzîb XI/103.
[1161] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/287; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/40; İclî, **Sikât,** II/340; Zehebî, **Tezkirâ,** I/173; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/104.

rivâyet edince sebt, kitabı dışında rivâyet edince vehmi ve ğalatı olduğunu söylemektedir.[1162] İbnü'l-Medînî Katâde'den olan rivâyetlerinin zayıf olduğu görüşündedir.[1163] Bununla beraber Ebû Avâne'nin bu rivâyetinin konuyla ilgili diğer rivâyetlerle de desteklendiği görülmektedir. Kanaatimizce genel olarak güvenilir kabul edilen Ebû Avâne'nin bu rivâyeti de makbul bir rivâyet olarak değerlendirilmelidir.

Tirmizî'nin Râvîleri

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl Ebû Recâ (?-240): Ebû Avâne'den hadis aldığı; kendisinden İbn Mâce dışındaki kütüb-i sitte müelliflerinin hadis işittiği belirtilmektedir.[1164] Cerh-ta'dîl âlimleri sikâ, sebt, sadûk ve mutkîn olduğunuifade etmektedir.[1165]

Ebû Ya'lâ'nın Râvîleri

Ebû Avâne: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Halef b. Hişâm Ebû Muhammed el-Bağdâdî (150-229): Hadis hocaları arasında Ebû Avâne'nin bulunduğu belirtilmektedir.[1166] Hadis münekkitleri sikâ, me'mûn ve mutkîn huffâzlardan olduğunu ifade etmektedir.[1167]

Amr b. Hârîce'den İbn Ebî Şeybe, Tayâlisî, İbn Hanbel, Tirmizî, İbn Mâce ve Ebû Ya'lâ'nın tahrîç ettiği rivâyetlerin tamamı isnâd açısından muttasıl senedlerle nakledilmiş rivâyetlerdir. Senedlerde yer alan râvîlerin cerh-tâ'dîl durumlarına bakıldığı zaman hadisin müşterek râvîsi olan Şehr b. Hevşeb hakkında tâ'dîl ifadelerinin yanında cerh ifadelerinin de kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla

[1162] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IX/40; Zehebî, Mîzân, IV/334; **Tezkirâ,** I/173; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/104.
[1163] Zehebî, **Siyer,** VIII/221.
[1164] Buhârî, **Tarîh,** VII/195; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/140; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/20; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/523; Zehebî, **Kâşif,** II/134; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/321.
[1165] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/140; İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/20; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/529; Zehebî, **Tezkirâ,** II/26; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/321, 323.
[1166] Buhârî, **Tarîh,** III/196; İbn Hıbbân, **Sikât,**VIII/228; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/299; Zehebî, **Kâşif,** I/375; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/134.
[1167] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/372; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/228; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/302; Zehebî, **Kâşif,** I/375; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/135.

beraber genel kanaatimiz onun rivâyetlerinin hasen olarak değerlendirilebileceği yönündedir. Nitekim çalışmamızın ilerleyen sayfalarında gelecek olan Ebû Ümâme hadisinin de bu rivâyeti desteklediği görülmektedir.

1.1.6.4. Hüzeym b. Amr Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel→Ali b. Behr→Cerîr b. Abdülhamîd→Muğîra→Mûsâ b. Ziyâd b. Hüzeym es-Sa'dî→babası→dedesi Hüzeym es-Sa'dî: Hüzeym es-Sa'dî, kendisinin Rasûlulah'ın Veda Haccı'na katıldığını; Rasûlullah'ın (a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

''Dikkat ediniz! Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes ve dokunulmaz oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır.''[1168]

Nesâî, aynı hadisi Muğîra'dan Ali b. Hacer→Cerîr aracılığıyla nakletmektedir. Rivâyetin baş tarafında اعلموا şeklinde bir lafız ziyadesi bulunmaktadır.[1169]

Hüzeym b. Amr'dan tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[1168] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXI/301.
[1169] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/421, 422.

Ortak Râvîler: Hüzeym b. Amr es-Sa'dî (?-?):[1170]

Ziyâd b. Hüzeym b. Amr (?-?): Babası Hüzeym gibi kendisi de sahabi olarak kabul edilmektedir. Oğlunun kendisinden aldığı tek bir rivâyeti bulunmaktadır.[1171] Zehebî, oğlu Mûsâ'nın onda teferrüd ettiğini söylemektedir.[1172]

Mûsâ b. Ziyâd b. Hüzeym (?-?): Kendisinden Muğîra b. Muksim'in hadis aldığı nakledilmektedir.[1173] İbn Hıbbân onun sikâ olduğunu bununla beraber mürsellerinin bulunduğunu ifade etmektedir.[1174]

Muğîra b. Muksim Ebu'l-Hişâm ed-Dabbî el-Kûfî (?-134): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Cerîr b Abdülhamîd'in bulunduğu nakledilmektedir.[1175] İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî ve Nesâî gibi âlimler sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1176] İsmail el-Kâdî tedlîs yaptığı gerekçesiyle onun leyse bi'l-kaviyy derecesinde olduğunu söylemektedir.[1177] Ahmed b. Hanbel İbrahim'den olan rivâyetlerinin zayıf olduğunu[1178]; İclî ise onun İbrahim'den mürsellerinin bulunduğunu belirtmektedir.[1179] İbn Hıbbân onu eserinde zikretmekte ve müdellis olduğunu ifade etmektedir.[1180] Bu değerlendirmeler ışığında Muğîra'nın naklettiği rivâyetler tedlîsi nedeniyle ihtiyatla karşılanmalı ve özellikle semâyı tasrîh edip etmediğine bakılmalıdır. Hüzeym'den nakledilen bu rivâyette ise Muğîra'nın hadisi an'ane lafızlarıyla naklettiği görülmektedir. Dolayısıyla onun bu rivâyetinin tedlisi nedeniyle zayıf olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Cerîr b. Abdülhamîd b. Cerîr Ebû Abdullah ed-Dabbî (?-187): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ali b. Behr ve Ali b. Hicr'in bulunduğu

---

[1170] Buhârî, **Tarîh,** III/127; İbn Hıbbân, **Sikât,**III/95; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/99; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** V/512; Zehebî, **Kâşif,** I/316; İbn Hacer, **el-İsâbe,** II/46.

[1171] Buhârî, **Tarîh,** III/350; İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/529; İbn Hıbbân, **Sikât,** IV/258; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IX/451; Zehebî, **Kâşif,** I/409; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/312.

[1172] Zehebî, **Mizân,** II/88.

[1173] Buhârî, **Tarîh,** VII/284; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/143; İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/452; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/63; Zehebî, **Kâşif,** II/304; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/306.

[1174] İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/452; İbn Hacer, **Lisân,** VII/403.

[1175]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/337; Buhârî, **Tarîh,** VII/322; İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/464; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/397; Zehebî, **Siyer,** VI/10; a.mlf. **Tezkirâ,** I/108; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/241.

[1176]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/337; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/228; İclî, **Sikât,**II/293; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/401; Zehebî, **Tezkirâ,** I/108; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/241.

[1177] İbn Hacer, **Tehzîb,** X/241.

[1178] Zehebî, **Tezkirâ,** I/108.

[1179] İclî, **Sikât,**II/293.

[1180] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/464.

belirtilmektedir.[1181] İbn Sa'd, Ebû Hâtim, İbn Hıbbân ve Nesâî sikâ[1182]; Ebû Zürâ' ise sadûk olduğunu söylemektedir.[1183] Beyhakî ölümünden önce hıfzının kötüleştiğini, Ebû Hâtim ise teğayyür ettiğini belirtmektedir.[1184] Bununla beraber Zehebî bu bilginin yanlış olduğunu ve ölümünden önce teğayyür eden kişinin Cerîr b. Hâzım olduğunu ifade etmektedir.[1185] Cerîr b. Abdülhamîd'in ise kendisiyle ihticâc edilen sikâ biri olduğunu söylemektedir.[1186]

Ahmed b. Hanbel'in Râvîsi

Ali b. Behr b. Birr el-Kattân Ebu'l-Hasan (?-234): Ahmed b. Hanbel kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur.[1187] Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında sikâ ve la be'se bih ifadelerini kullandığı belirtilmektedir.[1188] İbn Maîn, Ebû Hâtim, Darâkutnî gibi âlimler ise onun sikâ olduğu görüşündedirler.[1189]

Nesâî'nin Râvîsi

Ali b. Hacer b. İyâs Ebu'l-Hasan el-Mervezî es-Sa'dî (154-244): Kendisinden Nesâî'nin hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.[1190] Hadis münekkitleri sikâ, mutkîn, hâfız, sadûk ve me'mûn olduğunu ifade etmektedir.[1191]

Hüzeym b. Amr'dan nakledilen her iki rivâyetin ortak râvîsi olan Muğîra b. Muksim sikâ olarak kabul edilmiş fakat tedlîs yaptığı gerekçesiyle İbn Hıbbân tarafından cerhedilmiştir. Hüzeym'den nakledilen bu rivâyette Muğîra'nın hadisi an'ane lafızlarıyla naklettiği görülmektedir. Dolayısıyla onun bu rivâyetinin tedlisi nedeniyle zayıf olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

[1181] Buhârî, Tarîh II/214; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/145; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/540; Zehebî, **Kâşif,** I/291; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/65.
[1182] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/505; İclî, **Sikât,** I/267; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/145; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/543; Zehebî, Tezkîra I/199, **Siyer,** IX/9; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/66.
[1183] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/505; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/66.
[1184] Zehebî, **Mîzân,** I/394; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/65.
[1185] Zehebî, **Mîzân,** I/394.
[1186] Zehebî, **Tezkirâ,** I/199; a.mlf. **Siyer,** IX/9.
[1187] Buhârî, **Tarîh,** VI/263; İbn Ebî Hâtim, , **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/176; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/468; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/325; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/251.
[1188] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/327.
[1189] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/176; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/468; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/327; Zehebî, **Tezkirâ,** II/43; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/251.
[1190] Buhârî, **Tarîh,** VI/272; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/183; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/214; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/355; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/259.
[1191] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VI/183; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/214; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XX/357; İbn Hacer, **Tehzîb,** VII/260.

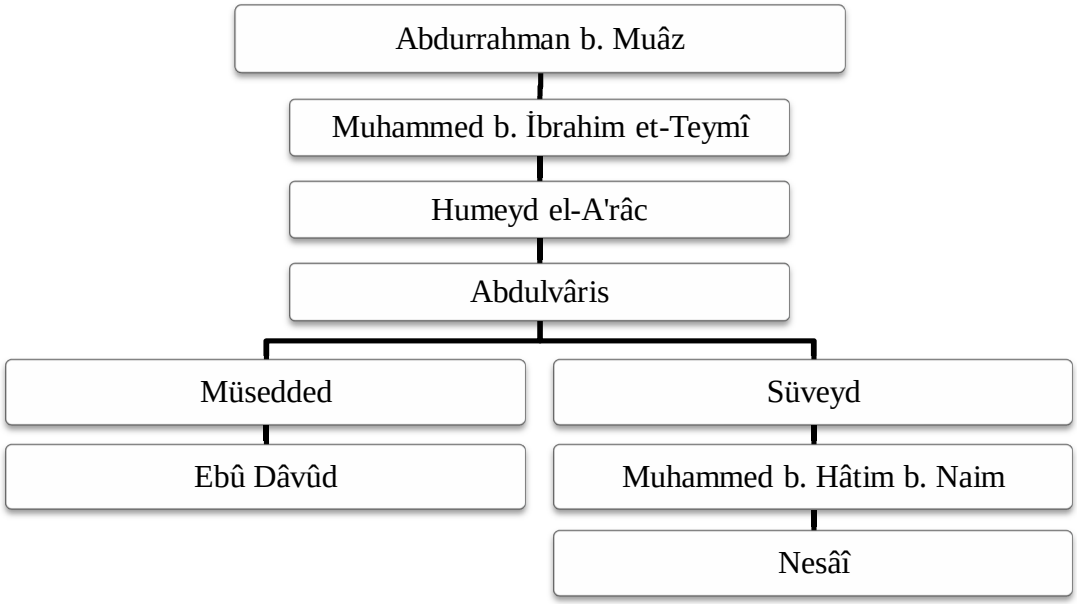
1.1.6.5. Abdurrahman b. Muaz Rivâyeti

Abdurrahman b. Muaz'dan nakledilen rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Mînâ'da hutbe verdiği fakat bu hutbenin hangi gün yapıldığına dair bir bilginin yer almadığı görülmektedir. Kendisinden nakledilen rivâyetler şu şekildedir:

Ebû Dâvûd→Müsedded→Abdülvâris→Humeyd el-A'râc→Muhammed b. İbrahim et-Teymî→Abdurrahman b. Muaz et-Teymî'den rivâyet etmektedir: ''Minâ'da iken Rasûlullah (a.s.) bize hitâp etti. Onun ne söylediğini iyi anlayabilmek için kulaklarımızı açtık. Bizler, kendi yerimizde idik. Cemrelere varıncaya kadar onlara menâsiklerini nasıl yapacaklarını bildirmeye başladı.''[1192]

Nesai, hadisi aynı metinle Muhammed b. Hâtim b. Naîm → Süveyd → Abdullah → Abdulvâris → Humeyd el-A'râc → Muhammed b. İbrahim et-Teymî → Abdurrahman b. Muaz et-Teymî isnâdı ile rivâyet etmektedir.[1193]

Yukarıda aktardığımız Abdurrahman b. Muâz'dan tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[1192] Ebû Dâvûd Menâsik 73 (II/490).
[1193] Nesâî Hac 189 (V/249).

Ortak Râvîler: Abdurrahman b Muâz b. Osman el-Kureşî eT-temîmî (?-?):[1194]

Muhammed b. İbrahim et-Teymî Ebû Abdullah (?-120): Kendilerinden hadis işittiği sahabe arasında Abdurrahman b. Muâz'ın da bulunduğu ve Humeyd b. Kays el-A'rec'in ondan hadis aldığı belirtilmektedir.[1195] İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî gibi cerh-ta'dîl âlimleri sikâ olduğunu söylemektedir.[1196]

Humeyd b. Kays el-A'râc Ebû Safvân el-Mekkî (?-132): Muhammed b. İbrahim et-Teymî'den hadis aldığı; Abdulvâris'in kendisinden hadis işittiği belirtilmektedir.[1197] İbn Maîn, Ebû Zürâ', İbn Hırâş ve İbn Hanbel onun hakkında sikâ ifadesini kullanmaktadır.[1198] Ebû Hâtim ve Nesâî'nin ise onun leyse bihi be's olduğunu söyledikleri aktarılmaktadır.[1199] İbn Hanbel'den nakledilen ikinci bir görüşe göre Humeyd'in leyse bi'l-kaviyy olduğu belirtilmektedir.[1200] Humeyd hakkındaki cerh-tâ'dîl âlimlerinin genel kanaatleri çerçevesinde Ahmed b. Hanbel'den onunla ilgili nakledilen iki görüşten biri olan sikâ ifadesinin daha doğru olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim Mizzî de onun hakkında sebt ve sadûk gibi kavramlarının kullanıldığını söylemektedir.[1201] İbn Adiyy ise Mâlik'in ondan hadis rivâyet ettiğine vurgu yapmakta ve hadislerinin la be'se bih derecesinde olduğunu ifade etmektedir.[1202]

Abdülvâris: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Dâvûd'un Râvîleri: Müsedded hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

[1194]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/185; Buhârî, **Tarîh,** V/244; Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe,** IV/1820; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/258; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVII/409; İbn Hacer, **el-İsâbe,** IV/361.
[1195] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/302, 303; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/6.
[1196] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**VII/184; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/381; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/304; Zehebî, **Tezkirâ,** I/93; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/6.
[1197] Buhârî, **Tarîh,** II/352; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/189; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**VII/384;Zehebî, **Mîzân,** I/615.
[1198] İclî, **Sikât,** I/324; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/189; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/388; Zehebî, **Kâşif,** I/355; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/41.
[1199] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/227.
[1200] Zehebî, **Mîzân,** I/615.
[1201] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VII/386.
[1202]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** II/271.

Nesâî'nin Râvîleri

Abdullah b. Amr Ebû Ma'mer: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Süveyd b. Nasr Ebu'l-Fadl el-Mervezî (?-240): İbnü'l-Mübârek'ten hadis işitmiş; Nesâî kendisinden hadis dinlemiştir.[1203] Hadis münekkitleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1204]

Muhammed b. Hâtm b. Naîm Ebû Abdullah el-Mervezî (?-300): Süveyr b. Nasr ve Hıbbân b. Mûsâ, hadis hocaları arasında yer almaktadır. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Nesâî ve Taberânî gibi âlimler bulunmaktadır.[1205] Nesâî ve İbn Adiyy sikâ olduğunu ifade etmekte, İbn Hacer de bu görüşe katılmaktadır.[1206]

Gerek Ebû Dâvûd'un gerekse de Nesâî'nin Abdurrahman b. Muâz'dan tahrîç ettiği rivâyetlerde yer alan râvîlerin tamamının güvenilir olduğu ifade edilebilir. İttisâl açısından Ebû Dâvûd'un rivâyeti, muttasıl bir rivâyettir. Fakat Nesâî'nin isnâdında yer alan Süveyd b. Nasr'ın, Abdullah b. Amr'dan hadis aldığını tespit edemedik. Bununla beraber her ikisinin vefat tarihi göz önüne bulundurulduğunda, her ikisinin birbirleri ile karşılaşmış olmaları mümkündür. Dolayısıyla bu iki rivâyetin sened açısından sahîh olduklarını söyleyebiliriz.

1.1.6.6. Abdullah b. Amr Rivâyeti

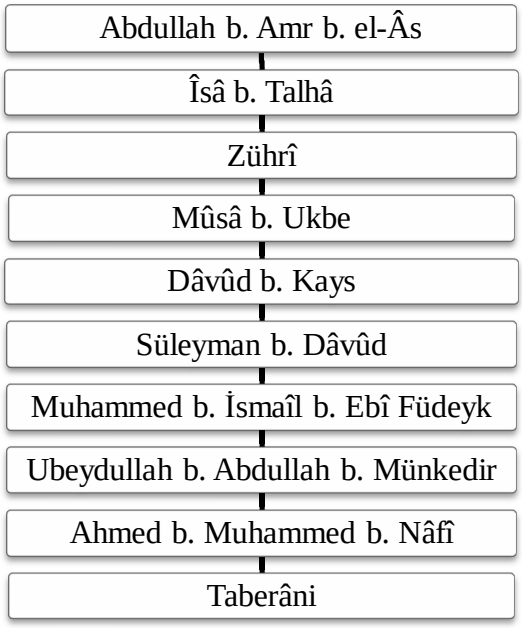
Taberânî → Ahmed b. Muhammed b. Nâfî' → Ubeydullah b. Abdullah b. el-Münkedir→Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk→Süleyman b. Dâvûd b. Kays→babası→Mûsâ b. Ukbe→Zührî→Îsâ b. Talhâ→Abdullah b. Amr b. el-As:

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda hutbe îrâd etti. Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! (Hacc) Menâsikinizi benden alınız. Bilmiyorum, belki bu yıldan sonra hacc yapamayabilirim.''

[1203] Buhârî, **Tarîh,** IV/148; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**IV/239; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/295; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/272; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/245.
[1204] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/295; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/273; Zehebî, **Kâşif,** I/473; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/245.
[1205] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/24; Zehebî, **Kâşif,** II/163; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/89.
[1206] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXV/24; Zehebî, **Kâşif,**II/163; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/89; **Takrîb,** I/472.

Taberânî, hadisi naklettikten sonra İbnü'l-Münkedir'in hadiste teferrüd ettiğini söylemektedir.[1207]

Abdullah b. Amr'dan tahrîç edilen rivâyetleri aktardıktan sonra şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyeceğiz.

Abdullah b. Amr b. el-As b. Vâil Ebû Muhammed el-Kureşî (?-67):[1208]

Îsâ b Talhâ b. Ubeydullah Ebû Talhâ (?-100): Abdullah b. Amr'dan hadis aldığı nakledilmektedir. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Zührî de bulunmaktadır.[1209] İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî ve Nesâî sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1210]

Zührî: Hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Mûsâ b. Ukbe: Zührî'den hadis aldığı belirtilmektedir.[1211] Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecktir.

[1207] Tâberânî, **Evsât,** II/262.
[1208] İbn Hıbbân, **Sikât,** III/210; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/292, 293; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/657; İbn Hacer, **el-İsâbe** IV/192.
[1209] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/164; Buhârî, **Tarîh,** VI/385; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/192.
[1210] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/164; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/279; İclî, **Sikât,** II/199; Zehebî, **Kâşif,** II/110; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/192.
[1211] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/115.

Dâvûd b. Kays Ebû Süleyman el-Medenî (?-?): Hadis aldığı hocaları arasında Mûsâ b. Ukbe'nin adını tespit edemedik. Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında oğlu Süleyman bulunmaktadır.[1212] İbn Maîn, İbn Hanbel, Ebû Hâtim, Ebû Zürâ' ve Nesâî sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1213]

Süleyman b. Dâvûd (?-?): Babası Dâvûd'dan hadis aldığı; kendisinden ise İbn İshâk ve İbn Vehb'in hadis işittiği nakledilmektedir.[1214] Cerh-tâ'dîl âlimlerinden Ebû Hâtim şeyh olduğunu, Ezdî ise onun tenkîd edildiğini ifade etmektedir.[1215] Ezdî, onun kim tarafından ve hangi sebeple tenkîd edildiğini belirtmemiştir. Bu durumda Süleyman b. Dâvûd'un hadislerinin i'tibâr için yazılabileceğini söylemek mümkündür.

Muhammed b. İsmaîl b. Ebî Füdeyk Ebû İsmâîl (?-199): Dâvûd b. Kays'tan hadis aldığı nakledilmektedir.[1216] İbn Maîn sikâ, Nesâî, leyse bihi be's, Zehebî ise sadûk ve meşhur olduğunu ifade etmektedir.[1217] İbn Sa'd hadisinin çok olduğunu, fakat hüccet olmadığını söylemektedir.[1218] İbn Sa'd'ın buradaki cerhinin açık olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla cerhin müfesser olma ilkesine aykırı olduğu ve Ebû İsmâîl ile ilgili genel kanaatlerin sikâ olduğu yönünde olduğu için hadislerinin hüccet olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Zehebî İbn Sa'd dışında onu bu şekilde tenkîd edenin bulunmadığını ve Ebû İsmâîl'in genel olarak sikâ sayıldığını belirtmektedir.[1219]

Ubeydullah b. Abdullah b. el-Münkedir Ebu'l-Kâsım (?-245): İbn Füdeyk'ten hadis aldığı nakledilmektedir.[1220] Yaptığımız araştırmada cerh-tâ'dîl açısından hakkında yapılmış herhangi bir değerlendirmeye ulaşamadık. 'Meçhûlu'l-hâl' veya 'mestûr' olarak tanımlanan bu durumdaki râvîlerin rivâyetlerinin genel

---

[1212] Buhârî, **Tarîh,** III/240; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/422; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/439.
[1213]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/422; İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/288; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** VIII/441; Zehebî, **Kâşif,** I/382.
[1214]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/111; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/275.
[1215]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/111; Zehebî, **Mîzân,** II/206.
[1216]İbn Hıbbân, **Sikât,** IX/42; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/483.
[1217]Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/487; Zehebî, **Kâşif,** II/158; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/52.
[1218]İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/437.
[1219] Zehebî, **Mîzân,** III/483.
[1220] İbn Mende, Muhammed b. İshâk el-Isbehânî, **Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb,**(thk.) Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî, Riyâd 1417/1996, I/30; Zehebî**, el-Muktenâ fî Seddi'l-Kûnâ,**(thk.) Muhammed Sâlih Abdulazîz, I-II, Medîne 1408; I/53; a.mlf. **Tarîh,** XVIII/348.

olarak merdût kabul edildiği bilinmektedir. Bununla beraber kimi münekkitler, meçhûlu'l-hâlin rivâyetinin başka tarîklerden gelmesi ve sikâ râvîlerin rivâyetlerine muvâfakât etmesi durumunda 'hasen' derecesine ulaşılabileceğini veya makbul olarak kabul edilebileceğini belirtmişlerdir.[1221] İbnü'l-Münkedir'in buradaki rivâyetinin Veda Hutbesi ile ilgili farklı rivâyetlerle muvâfakât ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyete kendisinden kaynaklı olarak 'zayıf' hükmü verilmemesi gerektiğini ifade edebiliriz.

Ahmed b. Muhammed b. Nâfî (?-296): İbnü'l-Cevzî, kim olduğunu bilmediğini ve onun ithâm edildiğini ifade etmektedir.[1222] Kaynaklarda hakkında başka bilgi bulunmayan bu râvînin meçhul olduğu, dolayısıyla rivâyetlerinin kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Taberânî'nin, Abdullah b. Amr'dan tahrîç ettiği bu rivâyet, isnâd açısından munkatı bir rivâyet olarak görülmektedir. Zîra hem Dâvûd b. Kays'ın, Mûsâ b. Ukbe'den hadis alıp almadığı; hem de Ahmed b. Muhammed'in, Ubeydullah b. Abdullah'dan hadis alıp almadığı belli değildir. Kaynaklardan Dâvûd b. Kays'ın, kendisinden hadis işittiği hocasını Mûsâ b. Yesâr olarak vermektedir. Rivâyette bu açıdan bir vehim oabileceği kesin olmamakla beraber ifade edilebilir. Senedde yer alan râvîlerden Ahmed b. Muhammed b. Nâfî ise meçhuldür. Süleyman b. Dâvûd'un tenkîd edildiği belirtilmekle beraber, bu tenkîdin sebebi ve kimler tarafından yapıldığı nakledilmemiştir. Rivâyetin bu haliyle zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.6.7. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

Hâkim en-Nisâbûrî→Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Fakîh→Abbas b. el-Fadl el-Esfâtî ve İsmail b. Muhammed b. el-Fadl eş-Şa'rânî→dedesi→(her ikisi) İbn Ebî Üveys→babası→Sevr b. Zeyd ed-Deylî→İkrime→İbn Abbas:

[1221] Ahmet Yücel, **Cehâletü'r-Râvî ile İlgili Terimler,** İLAM Araştırma Dergisi, c. I, sy. 2(Temmuz-Aralık 1996), s. 156.

[1222] Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, Tarîh-u Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefâyâtihim,(thk.) Abdullah Ahmed Süleyman, I-II, Riyâd 1410; II/624; Zehebî, el-Muğnî I/57; **Mîzân,** I/146; İbn Hacer, **Lisân,** I/285.

‘‘Rasûlullah (a.s), Veda Haccı’nda insanlara hitâp etti, şöyle buyurdu: Gerçekten şeytan, sizin bu toprağınız üzerinde artık kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o, bunun dışındaki amellerinizden önemsiz saydıklarınızda, kendisine itaat edilmesinden hoşnut olacaktır ki bundan da sakınınız. Ey insanlar! Size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sarılırsanız, asla sapıklığa düşmezsiniz. Bu şey Allah’ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir. Müslüman, müslümanın kardeşidir. Bütün müslümanlar kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malını yemek, onun tam rızası bulunmadıkça asla helâl olmaz. Birbirinize zulmetmeyiniz, benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.’’[1223]

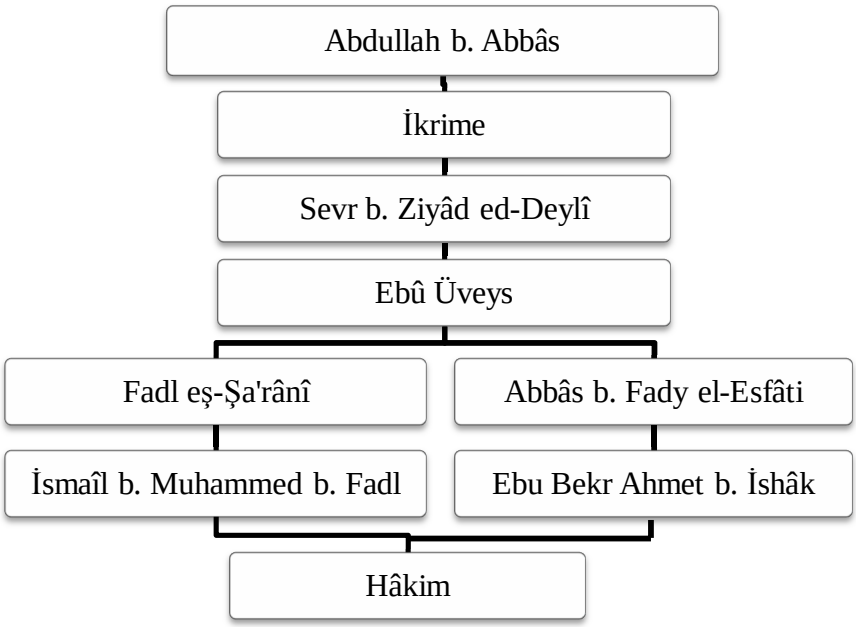
Hadisi tahrîç eden Hâkim en-Nîsâbûrî; Buhârî’nin İkrîme’nin hadisi; Müslim’in ise Ebû Üveys’in hadisi ile ihticâc ettiğini, isnâdda yer alan diğer râvîlerin ise müttafakun aleyh olduğunu söylemektedir. Hâkim sözlerine devamla; bu hadisin, Hz. Peygamber’in, Buhârî ve Müslim’in üzerinde ittifâk ettikleri ve: ‘‘*Ey İnsanlar! Size sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım. Bu, Allah’ın Kitabıdır. Size benden sorulacaktır, ne diyeceksiniz.*’’ sözlerinin yer aldığı hutbeye dair olduğunu; hadiste ‘sünnete sımsıkı sarılma’ ifadesinin bulunmasının ise garîb olduğunu; fakat Ebû Hureyre hadisinden, bir şahidini bulduğunu ifade etmektedir. Hâkim’in şahid olarak naklettiği Ebû Hureyre hadisi şu hadistir:

Ebû Bekr b. İshâk→Muhammed b. Îsâ b. es-Seken el-Vâsitî→Dâvûd b. Amr ed-Dabbî→Sâlih b. Mûsâ→Abdulazîz b. Rafî→Ebû Sâlih→Ebû Hureyre’den rivâyet etmektedir:

Rasûlullah şöyle buyurdu: ‘‘Size sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum; bunlar Allah’ın Kitabı ve benim sünnetimdir…’’[1224]

Hâkim’in İbn Abbâs’tan tahrîç ettiği rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumları şu şekildedir:

[1223] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.
[1224] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.

İbn Abbâs ve İkrime: Haklarında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Sevr b. Zeyd el-Medenî (?-135): İkrime'den hadis işittiği; kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Abdullah b. Abdullah b. Üveys'in bulunduğu nakledilmektedir.[1225] Hadis münekkitleri sikâ ve sâlihu'l-hadîs olduğunu ifade etmektedir.[1226]

Ebû Üveys Abdullah b. Abdullah b. Üveys (?-169): Kendisinden oğlu İsmaîl b. Ebî Üveys'in hadis rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.[1227] Ahmed b. Hanbel sâlih ve leyse bihi be's, İbn Maîn ise sadûk olup hadislerinin hüccet olmadığını söylemektedir.[1228] İbn Maîn'den gelen diğer bir nakilde onun hakkında daîfu'l-hadîs dediği ifade edilmektedir.[1229] Ebû Hâtim hadislerinin yazılabileceğini, fakat bu hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmektedir.[1230] Nesâî hadiste kaviyy olmadığını söylemekte[1231]; İbn Adiyy hadisleri arasında sahîh olanların yanında sahîh olmayanlarının da bulunduğunu ifade etmekte ve onun hadisi yazılabilen

[1225] İbn Hıbbân, **Sikât,** VI/128; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/416; İbn Hacer, Tehzîb II/29.
[1226] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**II/468; İbn Hıbbân, , **Sikât,**VI/128; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** IV/417; Zehebî, **Kâşif,** I/285; İbn Hacer, **Tehzîb,** II/29.
[1227] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/170; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/246.
[1228] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/169, 170; Zehebî, **Kâşif,** I/565; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/245, 246.
[1229] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**V/92; Mizzî,**Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/169.
[1230] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**V/92.
[1231] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/170; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/246.

râvîlerden olduğunu belirtmektedir.[1232] Hâkim en-Nisâbûrî ona yönelik yapılan cerhlerin vehminden kaynaklandığını, vehminin çok olduğunu; bununla beraber rivâyet ettiği hadisler arasında sahîh olan rivâyetlerinin de bulunduğunu söylemektedir.[1233] Bu durumda onun rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ve başka rivâ yetlerle desteklenmeyen hadislerinin hüccet olamayacağını söyleyebiliriz.

İsmaîl b. Abdullah b. Abdullah b. Üveys Ebû Abdullah el-Medenî (139-226): Kendisinden hadis rivâyet eden râvîler arasında Abbâs b. Fadl el-Esfâtî de bulunmaktadır.[1234] İbn Maîn, İbn Hanbel ve Nesâî gibi âlimler onun hakkında la be'se bih, daîfu'l-hadîs, leyse bi şey', zayıf gibi kavramları kullanmaktadır.[1235] Ebû Hâtim ise onun sebt ve mahalluhu's-sıdk olduğu, fakat gaflet sahibi biri olduğu görüşündedir.[1236] İbn Adiyy onun hocalarından hiç kimsenin mutabaat etmediği hadisler rivâyet ettiğini; bununla beraber insanların ondan hadis aldığını ve onu övdüğünü söylemekte, onun babasından daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir.[1237] Zehebî, İsmaîl b. Ebî Üveys'in hıfz ve itkanındaki kusurla beraber şeyhaynın ihticâc ettiği râvîlerden biri olduğunu, fakat onun hadisinin derecesini sahîhden hasene düşürdüklerini belirtmektedir.[1238] Görülen o ki Buhârî ve Müslim'in İbn Ebî Üveys'in rivâyetlerini Sahîh'lerine almaları sebebiyle kendisine olan güven artmıştır. Kanaatimizce Sahîh'e alınmayan rivâyetlerinin hüccet olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerine aldıkları rivâyetleri üzerinde ise ayrıca değerlendirme yapılması ve başka sahîh rivâyetlerle desteklenip desteklenmedikleri araştırılmalıdır.

Fadl b. Muhammed Ebû Muhammed eş-Şe'rânî (?-282): İsmaîl b. Ebî Üveys'ten hadis işittiği; kendisinden İsmaîl b. Muhammed b. Fadl'ın hadis rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.[1239] Ebû Hâtim tenkîd edildiğini

[1232] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/182.
[1233] İbn Hacer, **Tehzîb,** V/247.
[1234] Buhârî, **Tarîh,** I/364; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/99; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/124; Zehebî, **Siyer,** X/391; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/271; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/33.
[1235] Ukaylî, ed-Duafâ, I/87; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/126, 127; Zehebî, **Mîzân,** I/222; a.mlf.**el-Muğni,** I/79; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/271, 272.
[1236] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/180; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/127, 128.
[1237] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** I/323.
[1238] Zehebî, **Siyer,** X/392, 393.
[1239] Zehebî, **Tezkirâ,** II/150; **Siyer,** XIII/317, 318.

söylemekte[1240]; Hâkim ise sikâ olduğunu, sikâlığı konusunda âlimler arasında ihtilaf edeni görmediğini ifade etmektedir.[1241] Fadl b. Muhammed'in aşırı şiî olmakla ithâm edildiği nakledilmektedir.[1242] Bununla beraber bu yönünün hadis rivâyetlerine yansıyıp yansımadığı, daha açık bir ifadeyle davetçi olup olmadığı belli değildir. Ebû Hâtim'in buradaki cerhi müphem bir cerhdir. Bununla beraber kendisinin kastettiği tenkîdin, şiî olduğuna yönelik yapılan tenkîdlerle aynı olma ihtimali yüksektir. Kanaatimizce onun hakkındaki tâ'dîl ifadeleri cerhine tercih edilmelidir.

İsmail b. Muhammed b. el-Fadl eş-Şar'ânî (?-347): Hâkim'in şüyûhu arasında bulunmaktadır.[1243] Dedesi va babasından hadis rivâyetleri bulunmaktadır.[1244] Sikâ olduğu ifade edilmektedir.[1245]

Abbâs b. Fadl b. Muhammed Ebu'l-Fadl el-Esfâtî (?-?):İsmaîl b. Ebî Üveys'ten hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyetinde bulunanlar arasında Ebû Bekr Ahmed b. İshâk'ın yer aldığı nakledilmektedir.[1246]

Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. Eyyûb en-Nîsâbûrî es-Subğî (258-342): Kendisinden hadis işitenler arasında Hâkim en-Nîsâbûrî de bulunmaktadır.[1247] Hadis ilminde seçkin bir yeri olduğu ifade edilmektedir.[1248]

Hâkim'in Abdullah b. Abbâs'tan tahrîç ettiği rivâyetin isnâd açısından muttasıl olduğu görülmektedir. Sıhhât açısından ise isnâdda yer alan râvîlerden İkrime, Ebû Üveys ve İsmâîl b. Ebî Üveys'in bazı âlimlerce cerhedildiği görülmektedir. Kanaatimizce Hâkim'in tahrîç ettiği bu rivâyeti gerek Ebû Üveys gerekse de İsmâîl b. Ebî Üveys'in cerhinden dolayı sahîh olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu rivâyette yer alan 'Kur'an ve sünnete sarılma' ifadesi de konuyla ilgili diğer rivâyetlere aykırı düşmektedir. Hem râvîlerinin cerhinden hem de

[1240] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/69; Zehebî, **Mîzân,** III/358.
[1241] Zehebî, **Siyer,** XIII/317.
[1242] Zehebî, Tezkîra II/154; **Siyer,** XIII/318.
[1243] Zehebî, **Mîzân,** I/247; İbn Hacer, **Lisân,** I/434.
[1244] Zehebî,Ebû Abdullah Şemseddin,**el-İber fî Haber-i Men Ğaber,**(thk.) Muhammed b. Saîd b. Zağlûl, Beyrut ts. II/76.
[1245] İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, **Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâr-i men Zeheb,** I-VIII, ts. II/371; Zehebî, Tarîh XXV/373.
[1246] İbn Asâkir, **Tarîh-u Dımeşk,** XXVI/390; Ebû Bekr, Muhammed b. Abdülğanî el-Bağdâdî, **Tekmiletü'l-İkmâl,** I-IV,(thk.) Abdulkayyum Abd, Mekke 1410, I/188.
[1247] Zehebî, **Siyer,** XV/483, 487.
[1248] Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin, **Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât,**(thk.) Mustafa Abdülkadir A'tâ, I/764; Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifîn,** I-XIII, Beyrut ts. I/160.

sahîh isnadlı olan diğer hadislere muhalefetinden dolayı Hâkim'in bu hadisini zayıf olarak değerlendirdiğimizi ifade edebiliriz.

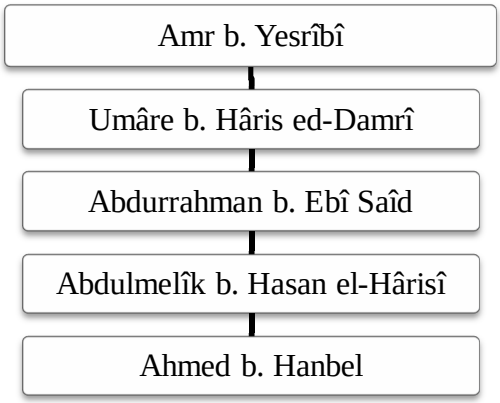
1.1.6.8. Amr b. Yesribî Rivâyeti

Amr b. Yesribi'den, Hz. Peygamber'in Mînâ'da hutbe îrâd ettiğine dair kaynaklarda ulaşabildiğimiz tek hadis Ahmed b. Hanbel'in tahrîç ettiği şu hadistir:

İbn Hanbel→Ebû Âmir→Abdulmelik b. Hasan el-Hârisî→Abdurrahman b. Ebî Saîd→Umâre b. Hârise ed-Damrî→Amr b. Yesribî:

''Rasûlullah'ın (a.s.) Mînâ'da îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğuna şâhit oldum: Müslümanın malı, gönül rızasıyla vermedikçe başkasına helâl olmaz. Amr b. Yesrîbî, bunu duyunca: Ey Allah'ın Rasûlü, şayet amcamoğlunun sürüsüyle karşılaşsam ve ondan bir koyun alıp uzaklaşsam, ne dersin bu durumda üzerime bir vebal var mı, diye sordum. (Hz. Peygamber, bunun üzerine) Koyun, namlunun ucunda olsa bile ona dokunma buyurdu.''[1249]

Ahmed b. Hanbel'in tahrîç ettiği bu rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

Amr b. Yesrîbî (?-?):[1250]

Umâre b. Hârise ed-Damrî (?-?): Abdurrahman b. Ebî Saîd'in ondan hadis aldığı nakledilmektedir.[1251] Hakkında yapılmış herhangi bir cerh veya tâ'dîl ifadesine ulaşamadığımızı, dolayısıyla râvînin meçhulu'l-hâl olduğunu söyleyebiliriz.

[1249] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXIV/239.
[1250] Buhârî, **Tarîh,** VI/310; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/269; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/275; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/867; İbn Hacer, **el-İsâbe** IV/697.

Abdurrahman b. Ebî Saîd Ebû Muhammed (?-112): Tabîin tabakasından sayılmaktadır.[1252] İclî sikâ olduğunu[1253], İbn Adiyy ise onun la be'se bih olduğunu umduğunu ifade etmektedir.[1254] İbn Sa'd hadislerinin çok olduğunu, rivâyetlerinin zayıf görüldüğünü ve onunla ihticâc edilmediğini belirtmekte; onun sebt olmadığını ifade etmektedir.[1255] Bu değerlendirmeler ışığında onun sikâ olmadığı ve hadislerinin delil olarak kullanılamayacağını söylememiz mümkündür.

Abdulmelik b. Hasan el-Hârisî (?-?): İbn Şâhîn, Yahyâ'nın onun hakkında sâlih kavramını kullandığını nakletmektedir.[1256] Yaptığımız araştırmada bu nakil dışında onun hakkında herhangi bir bilgi ve değerlendirmeye ulaşamadık.

Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr el-Akdî: Bu rivâyette Ebû Âmir ile kastedilen kişinin, Abdulmelik b. Amr ismi ve Ebû Âmir el-Akdî künyesi ile bilinen râvî olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Buhârî'nin Tarîh'inde Ebû Âmir el-Akdî'nin Abdulmelik b. Hasan'dan hadis aldığına dair bir bilgi bulunmaktadır.[1257] Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ahmed b. Hanbel'in, Amr b. Yesrîbî'den tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâdında yer alan Abdurrahman b. Ebî Saîd cerhedilmiş ve hüccet olmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu rivâyet Abdurrahman b. Ebî Saîd hakkındaki bu cerh sebebiyle zayıf bir rivâyettir.

1.1.6.9. Ebu'z-Zevâid Rivâyeti

Taberânî → Ebû Amir Muhammed b. İbrahim en-Nahvî → Hişam b. Ammâr → Selîm b. Mutayr (vâdi'l-kurra ehlinden) → babası → Ebu'z-Zevâid:

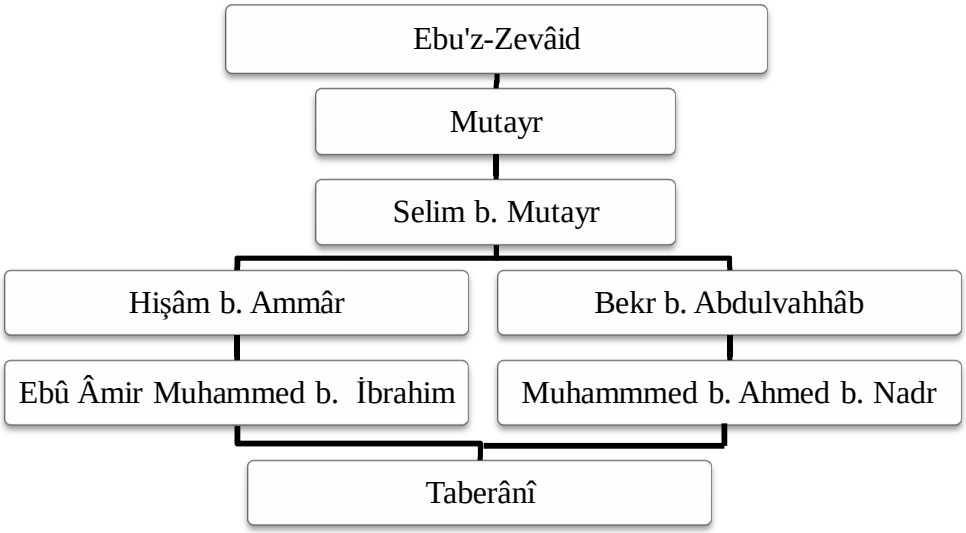
''Veda Haccı yılında Rasûlullah'ın (a.s.), insanlara bazı şeyler emrettiğini ve onlara bazı şeyleri yasakladığını duydum. Daha sonra: Tebliğ ettim mi? diye sordu. İnsanlar; Allah'a yemin olsun ki evet tebliğ ettin, dediler. Bunun üzerine Hz.

[1251] Buhârî, **Tarîh,** VI/497; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/365; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/244.
[1252] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/77; İclî, **Sikât,** II/78; İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/267.
[1253] İclî, **Sikât,** II/78.
[1254] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** III/173.
[1255] İbn Sa'd, **Tabâkât,** V/267.
[1256] Ebû Hafs, Ömer b. Şâhîn, **Tarîh-u Esmâi's-Sikât,**(thk.) Subhi Samurai, Tunus 1404/1984; I/159.
[1257] Buhârî, **Tarîh,** IV/66.

Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu. Sonra şöyle devam etti: Hediye olarak kaldığı müddetçe hediyeleri alınız. Fakat hediye, Kureyş arasında dönüp dolaşan dine karşı bir rüşvet haline gelince onu almayın.’’[1258]

Tâberânî’nin aynı râvîden yaptığı ikinci bir rivâyet şu şekildedir:

Muhammed b. Ahmed b. Nadr Ebû Cafer et-Tirmizî→Bekr b. Abdülvahhab el-Medenî→Ziyâd b. Nasr→ Selîm b. Mutayr→babası→Ebu’z-Zevâid: Hadisin metni bir önceki rivâyetin benzeridir.[1259] Taberânî’nin tahrîç ettiği bu iki rivâyetin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ’dîl durumları şu şekildedir:

Ortak Râvîler: Ebu’z-Zevâid Zü’z-Zevâid el-Cühenî el-Medenî (?-?):[1260]

Mutayr b. Selîm (?-?):İbn Hacer, Mutayr ile Zü’z-Zevâîd arasında başka bir kişinin bulunduğunu ve Mutayr’ın hadisi bu kişi aracılığı ile ondan aldığını söylemektedir.[1261] Kendisinden oğlu Selîm b Mutayr ve Şuayb’ın hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[1262] Zehebî onun hadislerinin sahîh olmadığını söylemektedir.[1263]

[1258] Tâberânî, **Kebîr,** IV/238.
[1259] Tâberânî, **Kebîr,** XXII/356.
[1260] Buhârî, Tarîh III/265; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-Tâ’dîl,**III/448; İbn Hıbbân, **Sikât,** III/119; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** VIII/528; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Ğâbe,** I/342; Ebû Bekr, Ahmed b. Hârûn, **Tabâkâtü’l-Esmâi’l-Müfrede mine’s-Sahâbe ve’t-Tabiîn ve Eshâbi’l-Hadîs,**(thk.) Abde Ali Köşk, Dımeşk 1410; I/61; İbn Hacer, **Tehzîb,** XII/305.
[1261] İbn Hacer, **Tehzîb,** X/163.
[1262] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-Tâ’dîl,**VIII/393; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/453; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XXVIII/90; Zehebî, **Kâşif,** II/271.

Selîm b. Mutayr (?-?): Kendisinden ise Hişâm b. Ammâr ve Ziyâd b Nasr'ın hadis aldığı belirtilmektedir.[1264] Ebû Hâtim ve Zehebî mahalluhu's-sıdk olduğunu söylemekte[1265], İbn Hıbbân ise onun rivâyetlerinin münker olduğunu ifade etmektedir.[1266] İbn Hıbbân'ın cerh konusunda müteşeddid olduğu ve Ebû Hâtim ve Zehebî'nin râvî ile ilgili tâ'dîl ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda Selîm'in rivâyetlerinin i'tibâr için yazılabileceği söylenilebilir.

Ayrışan Râvîler

Hişam b. Ammâr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ebû Amir Muhammed b. İbrahim en-Nahvî es-Sûrî (?-?): Hakkında cerh-ta'dîl yönünde herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ebû Âmir'in, Hişâm b. Ammâr'dan hadis aldığı ve kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Taberânî'nin bulunduğu ifade edilmektedir.[1267] Dolayısıyla bu râvînin mestur olduğu ifade edilebilir.

Ziyâd b. Nasr (?-?): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Bekr b. Abdulvahhâb bulunmaktadır.[1268] Ebû Hâtim'in, onu gördüğünü söylediği ve kendisine ondan sorulunca 'şeyhtir' diye cevap verdiği ifade edilmektedir.[1269] Bu durumda hadislerinin i'tibâr için kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Bekr b. Abdülvahhab el-Medenî (?-255): Kendisinden İbn Mâce ve İbn Ebî Hâtim gibi muhaddisler hadis almıştır.[1270] Ebû Hâtim sadûk olduğunu söylemekte ve muhaddislerin onu hayırla andıklarını ifade etmektedir.[1271]

Muhammed b. Ahmed b. Nadr Ebû Cafer et-Tirmizî (201-295): Hadis münekkitleri sikâ, me'mûn ve mutkîn olduğunu ifade etmektedir.[1272]

[1263] Zehebî, **Kâşif,** II/271.
[1264] Buhârî, **Tarîh,** IV/130; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/214; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XI/347; Zehebî, **Kâşif,** I/456; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/147.
[1265] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**IV/214; Zehebî, **Kâşif,** I/456.
[1266] Zehebî, **Mizân,** II/231.
[1267] İbn Asâkir, **Tarîh-u Dımeşk,** LI/210; Suyûtî, **Bağiyyatü'l-Vicâd fî Tabâkâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Necât,** (thk.) Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan ts. I-II; I/17.
[1268] Buhârî, **Tarîh,** III/377; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** III/548; İbn Hıbbân, **Sikât,**VI/330.
[1269] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,**III/548.
[1270] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**IV/220; Zehebî, **Kâşif,** I/274; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/425.
[1271] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/389; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**IV/221; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/425.

Taberânî'nin tahrîç ettiği her iki sened ittisâl açısından İbn Hacer'in sözü göz önünde bulundurulmazsa muttasıl olarak kabul edilebilir. İbn Hacer ise Mutayr ile Ebu'z-Zevâid arasında başka bir kişi olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber Mutayr hakkında bilgi veren eserler, onun Ebu'z-Zevâid ile aynı kişi olduğu belirtilen Zü'z-Zevâid'den hadis almış olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bize göre her iki rivâyet muttasıl bir sened ile tahrîç edilmiştir. Cerh-tâ'dîl açısından ise her iki senedin ortak râvîleri olan Mutayr b. Selîm ve Selim b. Mutayr'ın cerhedildiği görülmektedir. Ebû Âmir Muhammed b. İbrahim hakkında ise cerh veya tâ'dîl ifadesi tespit edilememiştir. Bu bilgilerden hareketle Taberânî'nin tahrîç ettiği bu rivâyetlerin sözkonusu râvîlerin cerhi sebebiyle zayıf olduğu ifade edilebilir.

1.1.6.10. Hüceyr b. Ebî Hüceyr'den Gelen Rivâyetler

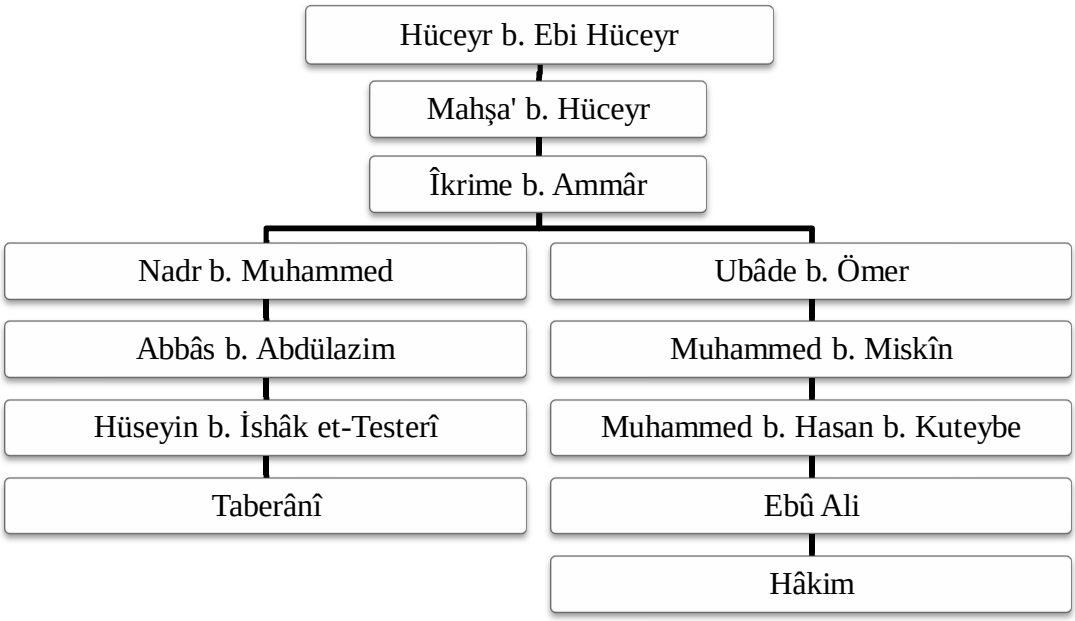
Taberânî → Hüseyin b. İshâk et-Testerî → Abbas b. Abdülazîm el-Anberî → Nadr b. Muhammed → İkrime b. Ammar → Mahşa' b. Hüceyr → babasından:

''Hz. Peygamber (a.s.),Veda Haccı'nda hutbe verdi. Hutbesinde şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu, hangi beldedir? Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, dediler. Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Mukaddes gündür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: Haberiniz olsun ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza iletsin. Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.''[1273]

Hâkim en-Nisâbûrî, rivâyetin bir benzerini Ebû Ali → Muhammed b. Hasan b. Kuteybe el-Askalânî → Muhammed b. Miskîn el-Yemâmî → Ubâde b.Ömer → İkrime b. Ammâr → Mahşa' b. Hicr b. Adiyy → babası isnâdıyla nakletmektedir.[1274]

Yukarıda aktardığımız Hüceyr'den tahrîç edilen rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları şu şekildedir:

[1272] Hatîb Bağdâdî, Tarîh-u Bağdât, I/365; Zehebî, **Siyer,** XIII/546.
[1273] Tâberânî, **Kebîr,** IV/34.
[1274] Hâkim, **Müstedrek,** III/470.

Taberânî'nin isnâdında sahabi râvî, Hüceyr ismi ile nakledilirken; Hâkim en-Nisâbûrî'nin isnadında bu kişi, Hicr b. Adiyy olarak zikredilmektedir. Mahşâ' adıyla bilinen kişinin Hüceyr'in oğlu olarak geçmesi, Hicr b. Adiyy'in sahabe olup olmadığının tartışmalı olması ve Hz. Ali dışında rivâyetinin bulunmaması durumuna bakılacak olursa Hâkim'in isnâdında bir yanlışlık olmuş olabileceği ve isnadın sahabi râvîsinin Hüceyr olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle biz Hüceyr b. Ebî Hüceyr'in biyografisi ile ilgili bilgi vermekle yetineceğiz.

Ortak Râvîler

Hüceyr b. Ebî Hüceyr el-Hilâlî (?-?):[1275]

Mahşa' b. Hüceyr (Hicr) b. Adiyy: Yaptığımız araştırmada Mahşâ' ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığımızı ve meçhûl bir râvî olduğunu söyleyebiliriz.

İkrime b. Ammar: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

[1275]Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe,** II/892;İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/98; İbn Hacer, **el-İsâbe,** II/41.

Taberânî'nin Râvîleri

Nadr b. Muhammed Ebû Muhammed (?-?):İkrime b. Ammâr'dan hadis işittiği, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Abbâs b. Abdülazim'in de bulunduğu nakledilmektedir.[1276] Hadis münekkitleri sikâ olduğu görüşündedir.[1277]

Abbas b. Abdülazîm Ebu'l-Fadl el-Anberî el-Basrî (?-246): Ebû Hâtim ve Hüseyin b. İshâk gibi muhaddisler kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur.[1278] Nesâî onun hakkında sikâ[1279], Ebû Hâtim ise sadûk ifadesini kullanmaktadır.[1280]

Hüseyin b. İshâk et-Testerî (?-290): Taberânî'nin şüyûhu arasında sayılmaktadır. Hişâm b. Ammâr ve Abbâs b. Abdülazîm'den hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir.[1281] Huffaz ve âlimlerin kendisine saygı duyduğu değerli bir şeyh olduğu ifade edilmektedir.[1282]

Hakîm'in Râvîleri

Ubâde b. Ömer b. Ebî Sâbit el-Yemâmî (?-?):İkrime b. Ammâr'dan hadis rivâyet ettiği, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Muhammed b. Ömer ve Muhammed b. Miskîn'in bulunduğu belirtilmektedir. Ubâde b. Ömer hakkında cerh-ta'dîl kapsamında herhangi bir değerlendirme yapılmadığı ve Nesâî'nin ondan tek bir hadis tahrîç ettiği görülmektedir.[1283]

Muhammed b. Miskin Ebu'l-Hasan el-Yemâmî (?-279): Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Buhârî, Müslim ve Nesâî gibi muhaddislerin yer aldığı

[1276] İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/535; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXIX/402; İbn Hacer, Tehzîb X/396, 397.
[1277] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/479; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/535; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXIX/402, 403; Zehebî, **Kâşif,** II/321; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/397.
[1278] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/216; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/511; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XIV/222; Zehebî, Tezkîra II/81; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/107.
[1279] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIV/224; Zehebî, **Tezkirâ,** II/81, 82; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/107.
[1280] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/216.
[1281] Zehebî, **Tarîh,** XXI/44; **Siyer,** XIV/57.
[1282] Zehebî, **Siyer,** XIV/57; Burhaneddin İbrahim b. Muhammed, **el-Maksadü'l-Erşed fî Zikri Eshâbi'l-İmâm-i Ahmed,**(thk.) Abdurrahman b. Süleyman, I-III, Riyâd 1410/1990; I/343.
[1283] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XIV/190; Zehebî, **Kâşif,** I/533; İbn Hacer, **Tehzîb,** V/98.

nakledilmektedir.[1284] Buhârî ve Ebû Dâvûd sikâ ve me'mûn olduğunu ifade etmekte[1285], İbn Hıbbân onu eserinde zikretmektedir.[1286]

Muhammed b. Hasan b. Kuteybe (?-310): Hişâm b. Ammâr'dan hadis aldığı ve Ebû Ali en-Nisâbûrî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir.[1287] Darâkutnî, Zehebî ve Suyûtî sikâ ve hâfız olduğunu ifade etmektedir.[1288]

Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Yezîd en-Nîsâbûrî (277-349): Ali b. Hüseyin'den hadis aldığı, kendisinden Hâkim en-Nisâbûrî'nin hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.[1289] Hadisleri cem ve tasnif eden âlimlerden biri olan Ebû Ali aynı zamanda hadis tenkîdçileri arasında sayılmakta[1290]; ihtilâfü'l-hadîs konusunda da bilgi sahibi olduğu ifade edilmektedir.[1291]

Taberânî ve Hâkim'in tahrîç ettiği her iki rivâyetin senedinde yer alan Mahşâ b. Hüceyr hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımızı ve meçhul olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu nedenle her iki rivâyeti senedindeki meçhul râvî sebebiyle zayıf olarak değerlendirdiğimizi ifade edebiliriz.

1.1.6.11. Ebû Ümâme Rivâyeti

Allah Rasûlü'nün, Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbeye dair Ebû Ümâme'den, daha önce de bazı rivâyetler aktarmıştık. Bu rivâyetlerin birinde hutbenin Arefe günü hutbesi olduğu tasrih edilmiş, diğerinde ise onun, Hz. Peygamber'den nahr günü hutbesini dinlediği bilgisi nakledilmişti. Bazı hadis kaynaklarında ondan nakledilen aşağıdaki rivâyetlerde ise onun, hutbenin îrâd edildiği yer ve zamanı belirtmeden Rasûlullah'tan şu nakillerde bulunduğu görülmektedir:

Abdurrezzâk→İsmaîl b. İyâş→Şurahbil b. Müslim→Ebû Ümâme el-Bâhilî: Rasûlullah'ın, Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu işittim:

[1284] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/107; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXVI/399, 400; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/389.
[1285] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,**XXVI/401; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/389.
[1286] İbn Hıbbân, **Sikât,**IX/118.
[1287] Zehebî, **Tezkirâ,** II/233; **Siyer,** XIV/292.
[1288]Zehebî, **Tezkirâ,** II/233; **Siyer,** XIV/292; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/63.
[1289] İbn Asâkir, **Tarîh-u Dımeşk,** XIV/271; Zehebî, **Siyer,** XVI/51.
[1290] Zehebî, **Siyer,** XVI/51.
[1291] İbn Asâkîr, **Tarîh-u Dımeşk,**XIV/271.

‘‘Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise, vasiyet yoktur. Çocuk, kimin döşeğinde doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Onların hesapları ise Allah’a aittir. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; kıyamet gününe kadar Allah’ın lânetine uğrasın!

Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?’ diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en değerlisidir (yani bunu da infak edemez), buyurdu. Sonra sözlerine şöyle devam etti: Ariyet olarak alınan sahibine ödenir. Minha[1292] (olarak alınan sahibine geri) verilir. Borç ödenir, kefil borçlu sayılır.’’[1293]

İbn Hanbel, hadisin benzerini Ebu’l-Muğîra aracılığıyla[1294]; Ebû Dâvûd, Abdulvahhâb b. Necde[1295]; Tirmizî Ali b. Hicr ve Hennâd[1296]; İbn Mâce ise Hişâm b. Ammâr[1297] aracılığıyla İsmaîl b. İyâş’tan nakletmektedir. Tirmizî, bu konuda Sa’d b. Ebî Vakkâs, Esmâ bnt. Ebî Bekr, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr ve Hz. Aişe’den rivâyetlerin bulunduğunu, Ebû Ümâme rivâyetinin ise hasen bir hadis olduğunu söylemektedir.[1298]

Ebû Ümâme’den, Veda Hutbesi ile ilgili tahrîç edilen bir diğer hadisin isnâd ve metinleri ise şu şekildedir:

İbn Hanbel→Abdurrahman→Muâviye b. Sâlih→Süleym b. Âmir→Ebû Ümâme: ‘‘Rasûlullah’ın (a.s.), kesik kulaklı bineğinin üzerinde ayağa kalkarak, insanların işitebilmesi için en yüksek ses tonuyla, ‘Beni işitiyor musunuz?’ diye sorduğunu gördüm. Topluluk arasından bir kişi: Ya Rasûlullah! Bize ne vaat ediyorsun? diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (a.s.) şöyle buyurdu:

Rabbinize kulluk ediniz, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, başınızdaki (yönetici)lere itaat ediniz. (Eğer bunları yaparsanız) Rabbinizin cennetine girersiniz.

[1292] Minhâ, malın aslının değil, ondan elde edilen gelirin geçici olarak bağışlanması demektir. Sütünden istifade edilmesi için bir hayvanın veya meyvesinden istifade etmesi için meyveli bir ağacı geçici olarak vermek gibi. Bkz. İbn Manzur, **Lisân,** II/607; Fîruzabâdî, **Kâmûs,** I/310.
[1293] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48.
[1294] İbn Hanbel, **Müsned,**XXXVI/628.
[1295] Ebû Dâvûd Büyû’ 88 (III/824).
[1296] Tirmizî Zekat 34 (III/58),Büyû’ 39 (III/565).
[1297] İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1298] Tirmizî Zekat 34 (III/58).

Süleym b. Âmir, Ebû Ümâme'ye; Rasûlullah'tan bu hadisi ne zaman işittiğini sorduğunu; onun 'otuz yaşımda iken işittim' diye cevap verdiğini nakletmektedir.''[1299]

İbn Hanbel→Ebu'n-Nadr→Ferec b. Fedâle→Lokman b. Âmir→Ebû Ümâme: Rasûlullah (a.s.) ile beraber Veda Haccı'nda bulundum. Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Hadisin devamı bir önceki rivâyetin metnine yakındır.[1300]

Tirmizî, bu hadisin benzerini Mûsâ b. Abdurrahman→Zeyd b. el-Hubâb→Muâviye b. Sâlih→Süleym b. Âmir→Ebû Ümâme isnâdı ile tahrîç etmekte ve hadisin hasen-sahîh olduğunu ifade etmektedir.[1301]

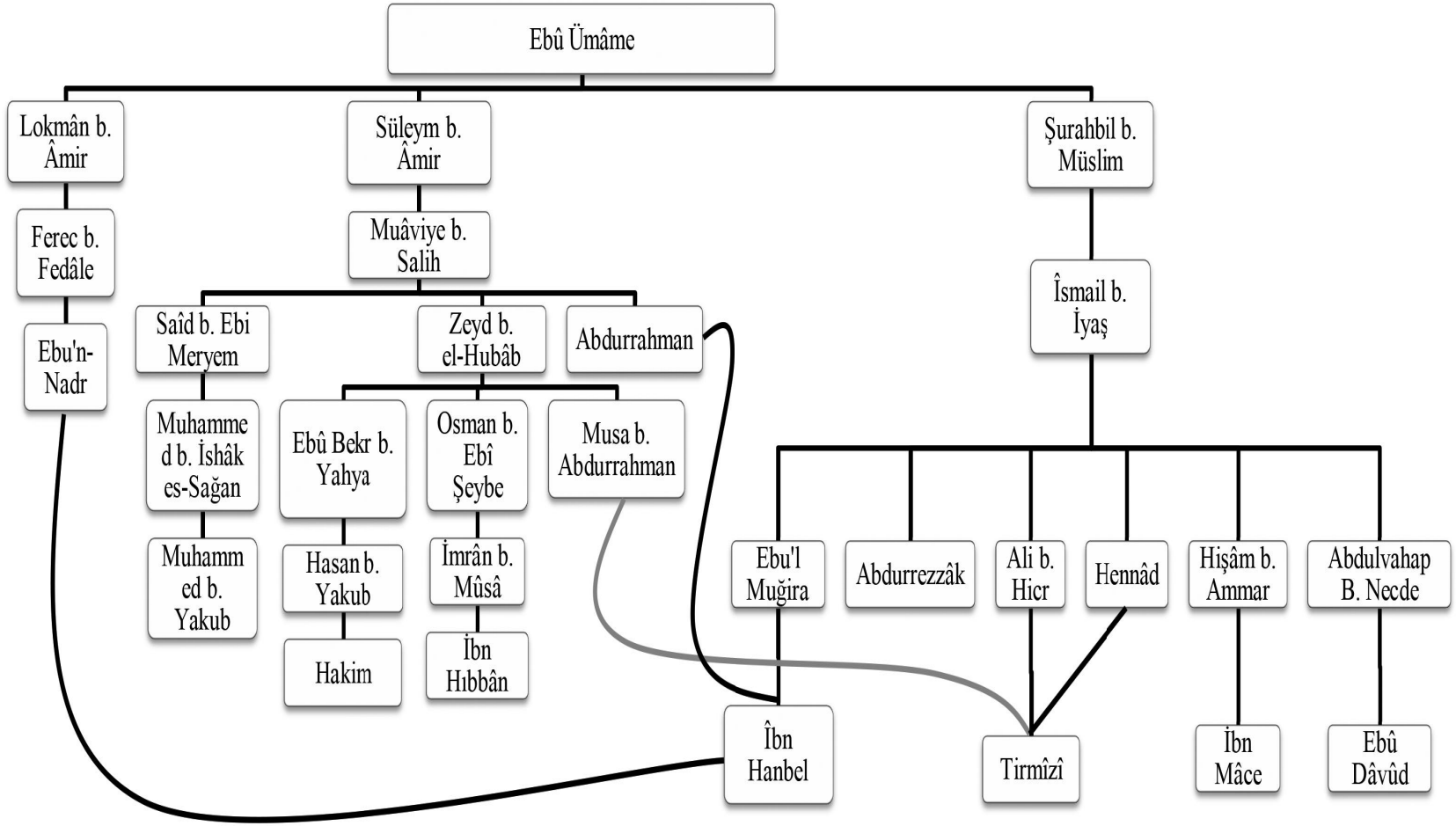
İbn Hıbbân'ın konuyla ilgili isnâdı ise; İmrân b. Mûsâ→Osman b. Ebî Şeybe→Zeyd b. el-Hubâb→ Muâviye b. Sâlih→Süleym b. Âmir→Ebû Ümâme şeklindedir.[1302]

Hâkim, hadisi Ebu'l-Fadl Hasan b. Yakûb b. Yusuf→Ebû Bekr b. Yahyâ b. Câfer aracılığıyla Zeyd b. el-Hubâb'dan nakletmektedir. Senedin geri kalan kısmı Tirmizî'nin senedi ile aynıdır. Metin anlam yönüyle İbn Hıbbân'ın metnine yakındır. Hâkim, bu hadisin Müslim'in şartına göre sahîh bir hadis olduğunu ifade etmekte[1303]; Elbânî, Zehebî'nin bu konuda Hâkim'e muvafık olduğunu söylemektedir.[1304]

Hâkim, hadisin bir diğer tarîkini Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yakûb→Muhammed b. İshâk es-Sağânî→Saîd b. Ebî Meryem→Muâviye b. Sâlih aracılığıyla Süleym b. Âmir'den tahrîç etmektedir. Hâkim, anlam yönüyle diğer rivâyetlere yakın olan bu hadisin de Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu, Buhârî ve Müslim'in Süleym b. Âmir ile ihticâc ettiğini ve hadisin senedinde yer alan diğer râvîlerinin de müttafakûn aleyh olduğunu belirtmektedir.[1305]

Yukarıda Ebû Ümâme'den tahrîç edilen rivâyetleri aktardık. Şimdi de bu rivâyetlerin sened ağını verecek ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumlarını inceleyerek her bir rivâyetin sıhhât durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

[1299] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/593.
[1300] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.
[1301] Tirmizî Cuma 80 (II/516).
[1302] İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426.
[1303] Hâkim, **Müstedrek,** I/9.
[1304] Elbânî, **Silsiletü's-Sahîha,** II/441.
[1305] Hâkim, **Müstedrek,** I/472.

Ebû Ümâme
Lokmân b. Âmir
Süleym b. Âmir
Şurahbil b. Müslim
Ferec b. Fedâle
Muâviye b. Salih
İsmail b. İyaş
Ebu'n-Nadr
Saîd b. Ebi Meryem
Zeyd b. el-Hubâb
Abdurrahman
Muhammed b. İshâk es-Sağan
Ebû Bekr b. Yahya
Osman b. Ebî Şeybe
Musa b. Abdurrahman
Muhammed b. Yakub
Hasan b. Yakub
İmrân b. Mûsâ
Hakim
İbn Hıbbân
Ebu'l Muğira
Abdurrezzâk
Ali b. Hicr
Hennâd
Hişâm b. Ammar
Abdulvahap B. Necde
İbn Hanbel
Tirmîzî
İbn Mâce
Ebû Dâvûd

Ortak Râvîler: Ebû Ümâme: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Şurahbil b. Müslim b. Hâmid ed-Dımeşkî (?-?): Ebû Ümâme'den hadis işittiği; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında İsmaîl b. İyâş'ın olduğu nakledilmektedir. İbn Maîn dışındaki hadis münekkitlerince sikâ; İbn Maîn tarafından ise zayıf olarak değerlendirildiği görülmektedir.[1306] İbn Maîn'in râvîleri cerhetmede müteşeddid olması düşünüldüğünde hakkındaki genel değerlendirme olan sikâ görüşünü kabul etmenin daha makul olduğunu söyleyebiliriz.

İsmaîl b. İyâş Ebû Utbe ed-Dımeşkî (?-181): Kendisinden Abdurrezzâk b. Hemmâm, Hennâd es-Sürrî ve Ali b. Hacer gibi muhaddislerin hadis rivâyet ettikleri belirtilmektedir.[1307] İbn Maîn leyse bihi be's derecesinde olduğunu ve Şurahbil b. Müslim gibi sikâ olan şüyûhtan rivâyet edince hadislerinin yazılabileceğini söylemektedir.[1308] Ebû Hâtim leyyîn olduğunu, fakat hadislerinin yazılabileceğini; Ebû Zürâ ise Şamlılardan rivâyet ettiği hadislerde sadûk olduğunu; Hicâz ve Irak ehlinden rivâyet ettiği hadislerinde ise hatalarının bulunduğunu söylemektedir.[1309] Nesâî zayıf olduğunu; İbn Hüzeyme ise onunla ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir.[1310] İbn Adiyy Şamlı sikâlardan naklettiği rivâyetlerinde müstakîmu'l-hadîs olduğunu; bu şekilde rivâyet ettiği hadislerin yazılabileceğini ve bu hadislerle ihticâc edilebileceğini söylemektedir. Ona göre İsmaîl b. İyâş'ın Şam ehli dışındaki râvîlerden naklettiği rivâyetlerde ise hatalar bulunmaktadır.[1311] İbn Hıbbân onun ilk zamanlarda hadiste mutkîn iken, yaşı ilerledikçe hıfzının değiştini ve vehminin oluştuğunu, isnâd ve metinleri birbirine karıştırmaya başladığını belirtmektedir.[1312] İbn Hanbel ve İbnü'l-Medînî'ye göre Şamlılardan işittiği ve naklettiği hadislerde sikâ; bunun dışındakilerde ise zaaf sahibi bir râvîdir.[1313] Bütün bu değerlendirmeler ışığında İsmâîl b. İyâş'ın buradaki rivâyetinde hüccet olduğunu söylemek

[1306]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/340; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/430; Zehebî, **Mîzân,**II/267; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/286.
[1307] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/166, 167; Zehebî, **Kâşif,** I/248; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/283.
[1308]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/191; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/173, 174.
[1309]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/191.
[1310] Zehebî, **Mîzân,** I/241.
[1311]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** I/300; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/180.
[1312]İbn Hacer, **Tehzîb,** I/284.
[1313]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** II/191; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** III/175.

mümkündür. Zira kendisinden hadis aldığı kişi hem Şam ehlinden olan hem de sikâ olarak kabul edilen Şurahbil b. Müslim'dir.

Süleym b. Âmir: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Muâviye b. Sâlih Ebû Amr el-Hadramî (?-158): Süleym b. Âmir'den hadis aldığı; kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Abdurrahman b. Mehdî, Zeyd b. el-Hubâb ve Ferec b. Fedâle'nin bulunduğu belirtilmektedir.[1314] İbn Sa'd, İbn Hanbel, İbn Mehdî, İclî, Ebû Zürâ' ve Nesâî sikâ râvîler arasında olduğunu söylemektedir. İbn Maîn'den onun ile ilgili iki farklı değerlendirme nakledilmekte; bu değerlendirmelerden birinde onun hakkında sikâ, diğerinde ise leyyîn ifadesini kullandığı görülmektedir.[1315] Ebû Hâtim hasenü'l-hadîs olduğunu, hadislerinin yazılabileceğini, fakat bu hadislerle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir.[1316] İbn Adiyy sadûk; Bezzâr ise leyse bihi be's olduğunu söylemekte; Müslim'in onun hadisleriyle ihticâc ettiği belirtilmektedir.[1317] Yukarıdaki değerlendirmeler, Muâviye hakkındaki ağırlıklı görüşün sikâ olduğu yönünde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle kanaatimizce onun rivâyetleri hüccet olarak kabul edilmelidir.

Zeyd b. el-Hubâb: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Ahmed b. Hanbel'in Râvisi

Ebu'l-Muğîra (?-?): İbn Hanbel'in adını belirtmeden Ebu'l-Muğîra künyesiyle atıfta bulunduğu râvînin kesin olmamakla beraber Abdulkuddûs b. Haccâc adıyla bilinen râvî olduğunu düşünmekteyiz. Zira cerh-ta'dîl kaynakları İbn Hanbel'in kendisinden rivâyet ettiği râvîler arasında onun ismini zikretmektedirler. Her ne kadar onun biyografisinde kendisinin İsmaîl b. İyâş'tan hadis işittiği tasrih edilmemiş olsa da Mizzî Vâsile b. Eskâ' adındaki râvînin biyografisinde onun İsmaîl b. İyâş'tan tahdis ettiği bir rivâyeti nakletmektedir. Bu durum Mizzî'nin

[1314] İbn Hıbbân, **Sikât,**VII/470; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/189, 190;Zehebî, **Mîzân,** IV/135.
[1315] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXVIII/190, 191; Zehebî, **Mîzân,** IV/135; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/189, 190.
[1316] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/382.
[1317] Zehebî, **Mîzân,** IV/135; İbn Hacer, **Tehzîb,** X/190.

Abdulkuddus b. Haccâc'ın, İsmaîl b. İyâş'tan hadis aldığını kabul ettiğini göstermektedir.[1318] Abdulkuddus'un, İsmaîl b. İyâş'tan hadis aldığını destekleyen bir diğer durum da her ikisinin de Şam ehlinin râvîlerinden olması ve vefat tarihleri itibariyle birbirlerini görme ihtimallerinin bulunmasıdır. Zîra Ebu'l-Muğîra künyesinin sahibi Abdulkuddus'un vefat tarihi cerh-ta'dîl kaynaklarına göre 212'dir.[1319] Hadis münekkitlerinden Ebû Hâtim sadûk; İclî ve Darâkutnî sikâ olduğunu ifade etmekte[1320]; İbn Hanbel sıdk makamında olduğunu ve hadisinin yazılabileceğini belirtmektedir.[1321] Nesâî'ye göre o hadiste leyse bihi be's derecesindedir.[1322] Zehebî sikâ olduğunu söylemektedir.[1323] Bu değerlendirmeler ışığında Ebu'l-Muğîra rivâyetlerinin hüccet olduğu ifade edilebilir.

Abdurrahman: Burada kastedilen râvî meşhur muhaddis İbn Mehdî'dir. Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Lokman b. Âmir (?-?): Ebû Ümâme'den hadis rivâyetleri bulunan Lokman b. Âmir'den Ferec b. Fedâle'nin hadis aldığı nakledilmektedir.[1324] Ebû Hâtim hadislerinin yazılabileceğini, Zehebî ise onun sadûk olduğunu ifade etmektedir.[1325]

Ferec b. Fedâle Ebû Fedâle (?-176): Ebû Hâtim sadûk olduğunu ve hadislerinin yazılabileceğini; fakat onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir. Onun dışında kalan cerh-tâ'dîl âlimlerinin Fedâle hakkında genel olarak zayıf, münkir, la be'se bih gibi değerlendirmeler yaptığı; İbn Hıbbân'ın onunla ihticâc etmenin caiz olmadığını söylediği nakledilmektedir.[1326]

Ebu'n-Nadr (?-?): Yaptığımız araştırmada İbn Hanbel'in senedinde yer alan Ebu'n-Nadr künyesi ile kimin kastedildiğini tespit edemedik.

[1318] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXX/395.
[1319] İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/419; Zehebî, **Kâşif,** I/660.
[1320] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/56; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/239.
[1321] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/56.
[1322] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/239; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/330.
[1323] Zehebî, **Kâşif,** I/660; İbn Hacer, **Tehzîb,** I/330.
[1324] İbn Hıbbân, **Sikât,** V/345; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/246; Zehebî, **Kâşif,** II/151; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/409.
[1325] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/182; Zehebî, **Mîzân,** III/419.
[1326] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/85; Buhârî, **Tarîh,** VII/134; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIII/156; İbnü'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,** III/4; Zehebî, **Kâşif,** II/120; a.mlf. **Mîzân,** III/343.

Tirmîzî'nin Râvîleri

Ali b. Hacer ve Hennâd hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Mûsâ b. Abdurrahman (?-258): Zeyd b. el-Hubâb'tan hadis aldığı ve Tirmizî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir. Hadis münekkitleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1327]

Ebû Dâvûd'un Râvîleri

Abdulvahhâb b. Necde (?-232): İsmaîl b. İyâş'tan hadis aldığı ve kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler arasında Ebû Dâvûd'un bulunduğu nakledilmektedir. Sikâ olduğu belirtilmektedir.[1328]

İbn Mâce'nin Râvîleri

Hişâm b. Ammâr: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

İbn Hıbbân'ın Râvîleri

İmran b. Mûsâ Ebû İshâk es-Sahtiyânî (210-305): Kendilerinden hadis aldığı hocaları arasında Osman b. Ebî Şeybe'nin bulunduğu belirtilmektedir. Zehebî sikâ ve sebt olduğunu ifade etmektedir.[1329]

Ebu'l-Hasan Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî(156-239): Zeyd b. el-Hubâb'dan hadis aldığı nakledilmektedir. Cerh-tâ'dîl alimleri onun hakkında sikâ ve sadûk gibi kavramlar kullanmaktadır.[1330] Genel olarak güvenilir olduğu ve hadislerinin hüccet sayıldığını ifade edebiliriz.

[1327] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/150; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIX/99; Zehebî, **Kâşif,** II/305.

[1328] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/73; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XVIII/519; Zehebî, **Kâşif,** I/675; İbn Hacer, **Tehzîb,** VI/401.

[1329] Zehebî, **Tezkirâ,** II/232; a.mlf. **Siyer,** XIV/136, 137.

[1330] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/166; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XIX/478; Zehebî, **Tezkirâ,** II/24, 25; a.mlf. **Mîzân,** III/35.

Hâkim'in Râvîleri

Ebû Bekr b. Yahyâ b. Cafer b. ez-Zebrekânî (?-?): Yaptığımız araştırmada bu râvînin kim olduğunu tespit edemedik. Bununla beraber kaynaklar Yahyâ b. Câfer ez-Zebrekânî hakkında bilgi vermekte ve onun Zeyd b. el-Hubâb'tan hadis aldığına dair rivâyetler nakletmektedir. Hâkim'in bu rivâyetinde bu yönüyle bir yanlışlık olup olmadığı net olmamakla beraber buradaki râvînin Yahyâ b. Câfer b. ez-Zebrekânî olma ihtimali yüksektir. Kaynaklarda Dârakutnî'nin onun hakkında la be'se bih ifadesini kullandığı görülmektedir.[1331]

Ebu'l-Fadl Hasan b. Yakûb (?-342): Hâkim'in hocaları arasında olduğu belirtilmektedir. Sikâ olduğu ifade edilmektedir.[1332]

Ebû Muhammed Saîd b. Hakem b. Muhammed b. Ebî Meryem (?-224): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Muhammed b. İshâk es-Sağânî de bulunmaktadır. Muâviye b. Sâlih'den hadis aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hadis münekkitleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1333]

Muhammed b. İshâk Ebû Bekr es-Sağânî (?-274): İbn Ebî Meryem'den hadis aldığı, kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Ebu'l-Abbâs'ın bulunduğu nakledilmektedir. Hadis münekkitleri onun hakkında sikâ, me'mûn ve sebt gibi tâ'dîl ifadelerini kullanmaktadır.[1334]

Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yakûb (?-346): Tabakât kaynaklarında Ebu'l-Abbâs'ın, Muhammed b. İshâk es-Sağânî'den hadis aldığı ve Hâkim'in hocalarından olduğu nakledilmektedir.[1335] Hakkında yapılmış cerh veya tâ'dîl ifadesi bulunmamaktadır.

Abdurrezzâk, İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve İbn Mâce'nin Ebû Ümâme'den tahrîç ettikleri bu beş rivâyetin râvîleri incelendiğinde, rivâyetlerin

---

[1331] İbn Asâkir, **Tarîh-u Dımeşk,** XL/533; Zehebî, **Muğnî,** II/732; a.mlf. **Tarîh,** XX/227; İbn Hacer, **Lisân,** VI/245.
[1332] Zehebî, **Siyer,** XV/433; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/369.
[1333] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/13; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/266; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** X/391; Zehebî, **Kâşif,** I/433; İbn Hacer, **Tehzîb,** III/465.
[1334] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/195; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/396, 398; Zehebî, **Kâşif,** II/156; İbn Hacer, **Tehzîb,** IX/32.
[1335] Zehebî, **Tezkirâ,** III/52, 54; a.mlf. **Siyer,** XVI/164; Suyûtî, **Tabâkâtü'l-Huffâz,** I/70.

isnâdlarında ittisal açısından bir kopukluk olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her beş rivâyette de cerhe maruz kalan tek râvî İsmaîl b. İyâş'tır. Bununla beraber hadis münekkitlerinin onun hakkındaki genel değerlendirmelerinden hareketle kendisinin Şam ehlinden yapmış olduğu rivâyetlerde makbul sayıldığı sonucuna varılabilir. Konuyla ilgili diğer rivâyetler de göz önünde bulundurulduğunda bu rivâyetin hasen olarak değerlendirilebileceğini söylememiz mümkündür.

Ebû Ümâme'den tahrîç edilen ve 'namaz, oruç, zekat' gibi temel ibadetlere atıfta bulunulan hadisle ilgili olarak İbn Hanbel ve Hâkim'den iki; Tirmîzî ve İbn Hıbbân'dan birer rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden İbn Hanbel'in Ebu'n-Nadr'dan tahrîç ettiği rivâyet, senedde yer alan Ferec b. Fedâle'nin cerhi sebebiyle zayıf bir rivâyettir. Geriye kalan beş rivâyetin müşterek râvisi Muâviye b. Sâlih hakkında bazı cerh ifadeleri bulunmakla beraber hakkındaki tâ'dîl ifadelerinin daha fazla olduğu ve hadisleriyle genel olarak ihticâc edildiği görülmektedir. Dolayısıyla İbn Hanbel, Tirmîzî ve İbn Hıbbân'nın bu rivâyetlerini isnâd açısından sahîh olarak değerlendirmek mümkündür. Hâkim'in iki rivâyetinden birinde yer alan Ebû Bekr b. Yahyâ ile kimin kastedildiği tespit edilememiştir. Hâkim'in hadisi bu haliyle zayıf bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâkim'in tahrîç ettiği ikinci rivâyette ise İbn Ebî Meryem'in, Muâviye'den hadis alıp almadığı net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bununla beraber her ikisinin vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda, birbirlerinden hadis almış olma ihtimallerinin yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun tahrîç ettiği bu rivâyetin de sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kendisi de bu rivâyetin Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu belirtmiş, Zehebî de onun bu değerlendirmesine muvafakat etmiştir. Ayrıca Elbânî de, yaptığı değerlendirmesinde bu hadisin sahîh olduğunu söylemektedir.[1336]

Sonuç olarak Ebû Ümâme'den Veda Hutbesi ile ilgili olarak iki farklı konuda İbn Hanbel'den 3; Tirmîzî ve Hâkim'den 2; Abdurrezzâk, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Hıbbân'dan birer rivâyetin bulunduğunu söylemek mümkündür. Toplamda bu 11 rivâyetten 4 tanesinin isnâd açısından sahîh, 5 tanesinin hasen, 2 tanesinin ise zayıf olduğunu ifade edebiliriz.

[1336] Elbânî, **Silsiletü's-Sahîha,** II/441.

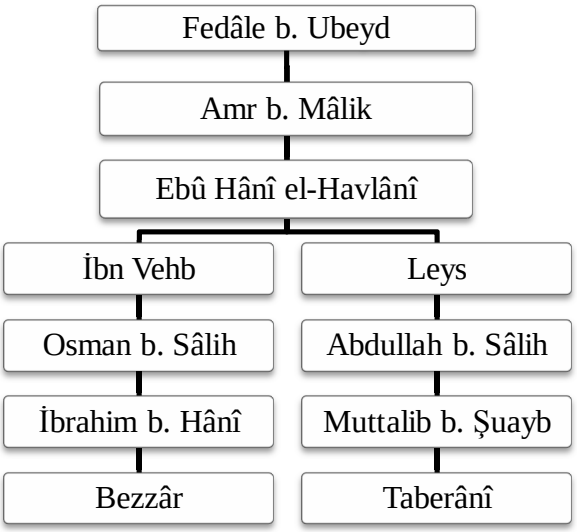
1.1.6.12. Fedâle b. Ubeyd Rivâyeti

Konuyla ilgili olarak Bezzâr (292/905) ve Taberânî'nin Fedâle'den tahrîç edilen rivâyetleri şu şekildedir:

Bezzâr → İbrahim b. Hânî → Osman b. Sâlih → İbn Vehb → Ebû Hâni' el-Havlânî → Amr b. Mâlik → Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî:

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurdu: Bu, mukaddes bir gün ve mukaddes bir beldedir. Tıpkı bunun gibi, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da birbirinize, bu günün ve bu beldenin mukaddes oluşu gibi mukaddestir (dokunulmazdır). Hatta kötülük yapmak amacıyla bir müslümanın, bir müslümana saldırması (itip kakması) da haramdır. Size kimin Müslüman olduğunu bildireceğim. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mü'min ise, malları ve canları konusunda, insanların güvendiği kişidir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kişidir. Mücahid ise, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir.''[1337]

Taberânî, hadisi benzer lafızlarla Muttalib b. Şuayb el-Ezdî → Abdullah b. Sâlih → Leys → Ebû Hanî el-Havlânî → Amr b. Mâlik → Fedâle b. Ubeyd isnâdıyla tahrîç etmektedir.[1338] Fedâle b. Ubeyd'den tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetlerin sened ağı ve râvîlerinin cerh-tâ'dîl durumları ise şu şekildedir:

[1337] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[1338] Taberânî, **Kebîr,** XVIII/309.

Ortak Râvîler: Fedâle b. Ubeyd b. Nâfiz Ebû Muhammed el-Ensârî (?-53):[1339]

Amr b. Mâlik Ebû Ali el-Hemedânî el-Cenbî (?-103): Cerh-tâ'dîl âlimleri sikâ olduğunu ifade etmektedir.[1340]

Ebû Hâni Humeyd b. Hânî el-Havlânî (?-142): Amr b. Mâlik'den hadis aldığı, kendisinden İbn Vehb'in hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.[1341] Ebû Hâtim'in sâlih olduğunu söylediği nakledilmekte; Nesâî'nin ise hadisteki derecesinin leyse bihi be's olduğunu söylediği ifade edilmektedir.[1342]

Bezzâr'ın Râvîleri: İbn Vehb: Hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Osman b. Sâlih b. Safvân Ebû Yahyâ es-Sehmî (?-219): İbn Vehb'den hadis aldığı nakledilmektedir.[1343] Ebû Hâtim şeyh; İbn Hacer ise sadûk olduğunu ifade etmektedir.[1344] İbn Hıbbân'ın onu Sikât'ında zikrettiği görülmektedir.[1345] Bu durumda hadislerinin yazılabileceği ve i'tibâr için kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

İbrahim b. Hânî (?-?): Kaynaklarda İbrahim b. Hânî ismiyle biline üç râvînin olduğu görülmektedir. İbn Adiyy'in, İbrahim b. Hânî'nin Bakiyye'den bir hadisi olduğunu ve meçhul bir râvî olduğunu söylediği ve hadislerinin sıdk ehlinin hadislerine benzemediğini ifade ettiği nakledilmektedir.[1346] Bununla beraber onun bahsettiği İbrahim b. Hânî'nin, bizim râvimizle aynı olup olmadığı belli değildir. İbnü'l-Cevzi ise İbrahim b. Hânî adıyla bilinen üç râvînin de sikâ olduğunu

---

[1339]İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/390; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe,** I/897; İbn Hacer, **el-İsâbe,** V/371.
[1340] Buhârî, **Tarîh** VI/371; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/259; İbn Hıbbân, **Sikât,** V/183; Ebû Hafs, Ömer b. Şâhin, **Tarîh-u Esmâi's-Sikât,**(thk.) Subhi Samirâî, 1404/1984; Zehebî, **Mîzân,** III/286; İbn Hacer, **Takrîb,** I/426.
[1341] Safiyüddin Ahmed b. Abdullah, **Hülâsât-ü Tehzîb,i'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl,**(thk.) Abdulfettah Ebû Ğudde, Beyrut 1416, I/95.
[1342] Aynî, **Meğânü'l-Ahyâr,** I/259; Safiyüddin Ahmed b. Abdullah, **Hülâsât-u Tehzîbi'l-Kemâl…**,I/95.
[1343] Buhârî, **Tarîh** VI/228; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/154; İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/453.
[1344]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VI/154; İbn Hacer, **Takrîb,** I/384.
[1345]İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/453.
[1346] Makrizî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, **Muhtasaru'l-Kâmil fi'd-Duafâ,**(thk.) Eymen b. Ârif, Kahire 1415/1994, I/129.

söylemektedir.[1347] O, Ebû İshâk en-Nîsâbûrî künyesi ile tanınan İbrahim b. Hânî'nin İbn Hanbel tarafından övüldüğünü nakletmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin bahsettiği bu râvînin hadisin isnâdında yer alan râvî ile aynı olup olmadığı net değildir. Bununla beraber onun vefatının 265 yılında olduğu bilgisi kendisinin Osman b. Sâlih'ten rivâyet eden İbrahim b. Hânî olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.[1348]

Taberânî'nin Râvîleri: Ebu'l-Hâris Leys b. Sa'd (?-175): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Abdullah b. Sâlih'in bulunduğu nakledilmektedir.[1349] Yaptığımız araştırmada onun, Ebû Hânî'den hadis aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber Ebû Hânî'nin 142'de vefat etmiş olması, Leys b. Sa'd'ın ondan hadis işitmiş olabileceğini göstermektedir. Hadis münekkitleri sikâ, sebt ve hüccet olduğunu ifade etmektedir.[1350]

Abdullah b. Sâlih b. Muhammed Ebû Sâlih (?-223): Kendisinden hadis rivâyet eden isimler arasında Muttalib b. Şuayb bulunmaktadır.[1351] Ebû Zürâ' hasenü'l-hadîs, İbn Adiyy ise müstakîmü'l-hadîs olduğunu ve ğalatlarının olduğunu söylemektedir. İbn Hanbel leyse bi şey'; Nesâî ise sikâ olmadığını belirtmektedir.[1352] Zehebî hüccet olmadığını ve menâkiri bulunduğunu ifade etmektedir.[1353] Bu değerlendirmeler ışığında rivâyetlerin sahîh olmadığını ve delil olarak kullanılamayacağını söyleyebiliriz.

Muttalib b. Şuayb Ebû Muhammed el-Ezdî (?-282): Abdullah b. Sâlih'ten hadis işittiği, kendisinden rivâyet eden isimler arasında Taberânî'nin yer aldığı belirtilmektedir.[1354] Kendisiyle ilgili olarak cerh-tâ'dîle yönelik İbn Adiyy'in yaptığı değerlendirmeye göre onun Ebû Sâlih'ten bir tane münker hadisi bulunmakta; bu hadis dışında Ebû Sâlih'ten rivâyet ettiği hadisleri ise müstakim kabul edilmektedir.[1355] İbn Hacer onun sikâ râvîlerden olduğunu ifade etmektedir.[1356]

[1347] İbnü'l-Cevzî, **ed-Duafâ,** I/58.
[1348] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Sıfatü's-Safve,** I-IV, (thk.) Mahmud Fahûrî, Beyrut 1399/1979, II/401.
[1349] İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/360; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/255; Zehebî, **Kâşif,** II/151.
[1350] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VII/179; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/360; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XXIV/255-259; Zehebî, **Kâşif,** II/151; İbn Hacer, **Tehzîb,** VIII/412.
[1351] Buhârî, **Tarîh** IX/88; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/98; Zehebî, **Tezkirâ,** I/285; **Kâşif,** I/562.
[1352] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XV/101-103; Zehebî, **Kâşif,** I/562.
[1353] Zehebî, **Tezkirâ,** I/285.
[1354] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/464; Zehebî, **Mîzân,** IV/128, Muğnî II/663; İbn Hacer, **Lisân,** VI/50.
[1355] İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** VI/464.

Fedâle b. Ubeyd'den tahrîç edilen Bezzâr rivâyetinde İbrahim b. Hânî ile tam olarak kimin kastedildiği tespit edilememiştir. Heysemî ise Bezzâr rivâyetinin isnâdında bulunan ricâlin sikâ olduğunu söylemektedir.[1357] Bu durumda onun İbrahim b. Hanî'yi sikâ olarak kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Heysemî'nin bu değerlendirmesiyle beraber İbnü'l-Cevzî'nin İbrahim b. Hânî adıyla bilinen üç râvînin de sikâ olduğu sözü düşünüldüğünde, sözkonusu rivâyetin isnâd açısından sahîh olduğu sonucuna ulaşılabilir. Taberânî rivâyeti ise Abdullah b. Sâlih'in cerhi sebebiyle isnâd açısından zayıf bir rivâyettir.

1.1.6.13. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'in hutbesinin hangi gün yapılmış olduğunu belirtmeyen, ulaşabildiğimiz, rivâyetlerin toplamda on iki sahabiden tahrîç edilmiş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilk olarak ele aldığımız Cerîr rivâyeti; İbn Ebî Şeybe ve Nesâî tarafından ikişer rivâyet; İbn Hanbel ve Buhârî tarafından dörder rivâyet; Dârimî, Müslim ve Nesâî tarafından ise birer rivâyet şeklinde nakledilmiştir. Toplamda on beş rivâyet olan bu hadislerin tamamı, yaptığımız araştırmaya göre isnâd açısından sahîh rivâyetlerdir.

Hutbe ile ilgili bir diğer rivâyet İbn Ömer'den tahrîç edilen rivâyetlerdir. Kendisinden Buhârî, dört; İbn Hanbel ve Taberânî, üç; Nesâî ve Ebû Avâne, iki; İbn Ebî Şeybe, Müslim ve İbn Hıbbân ise birer rivâyet nakletmişlerdir. Buhârî'nin bir rivâyetinde, hakkında cerh ifadesiyle beraber tâ'dîl ifadelerinin de bulunduğu Âsım b. Ali'nin yer aldığını, konuyla ilgili sahîh isnâdlı hadisleri göz önünde bulundurarak, bu rivâyeti sahîh li ğayrihi olarak kabul ettiğimizi ifade edebiliriz. Buhârî'nin diğer bir rivâyeti ise Yahyâ b. Süleyman'ın cerhi sebebiyle zayıf saydığımız, fakat sahîh isnâd ile nakledilen iki şâhidinin bulunmasıyla hasen li ğayrihi seviyesine yükseldiğini kabul ettiğimiz bir rivâyettir. Nesâî'nin iki rivâyeti isnâdlarında bulunan Ebû Ahmed ez-Zebîdî ve Ebû Bekr b. İyâş'ın cerhlerinden dolayı zayıf saydığımız rivâyetlerdendir. Taberânî'nin bir rivâyeti senedindeki inkitâ' sebebiyle zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdir. Dolayısıyla İbn Ömer'den

[1356] İbn Hacer, **Lisân,** VI/50.
[1357] Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,** III/589.

toplamda on yedi rivâyetin nakledildiğini; bu on yedi rivâyetten on iki tanesinin sahîh, bir tanesinin sahîh li ğayrihi, bir tanesinin hasen li ğayrihi, geriye kalan üç tanesinin ise isnâd açısından zayıf olduğunu söylememiz mümkündür.

Konumuzla ilgili olarak üzerinde duracağımız bir diğer rivâyet Amr b. Harîce'den nakledilen rivâyetlerdir. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, beş; İbn Ebî Şeybe, iki; Tayâlisî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ebû Ya'lâ birer rivâyet tahrîç etmişlerdir. Bu rivâyetlerin tamamında müşterek râvî olan Şehr b. Hevşeb hakkında cerh-tâ'dîl açısından ihtilaf bulunan râvîlerdendir. Kendisi hakkındaki tâ'dîl ifadelerini ve Ebû Ümâme'den tahrîç edilen sahîh isnadlı rivâyetlerin, bu rivâyetlere mütabaat etmesini göz önünde bulundurarak Amr b. Harîce'den tahrîç edilen rivâyetlerin hasen olarak değerlendirilebileceğini ifade edebiliriz.

Hüzeym b. Amr'dan İbn Hanbel ve Nesâî'nin tahrîç ettiği iki rivâyet zayıf, Abdurrahman b. Muaz'dan Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin birer rivâyet şeklinde tahrîç ettiği iki rivâyet ise konuyla ilgili senedi sahîh rivâyetler arasındadır. Abdullah b. Amr'dan Taberânî'nin tahrîç ettiği rivâyet ise senedindeki inkita'dan dolayı zayıf bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâkim, konuyla ilgili olarak İbn Abbâs'tan bir hadis tahrîç etmiştir. Onun bu rivâyetinde de Ebû Üveys ve İsmaîl b. Ebî Üveys'in cerhedildiği görülmektedir. Bu cerhler nedeniyle hadisin sened açısından zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in, Amr b. Yesrîbi'den tahrîç ettiği rivâyet, senedinde yer alan Abdurrahman b. Ebî Saîd'in cerhinden dolayı zayıf olarak kabul ettiğimiz bir hadistir.

Taberânî'nin, Ebu'z-Zevâid'den tahrîç ettiği iki rivâyet Mutayr b. Selîm'in cerhinden dolayı, zayıf olarak kabul edebileceğimiz rivâyetlerdir. Hüceyr b. Ebî Hüceyr'den Taberânî ve Hâkim'in birer rivâyet tahrîç ettiğini; her iki rivâyette de yer alan Mahşâ' b. Ebî Hüceyr hakkında cerh-tâ'dîl kaynaklarında her hangi bir bilginin bulunmadığını ifade edebiliriz. Bu nedenle her iki rivâyet de isnâd yönüyle zayıf sayılması gereken rivâyetlerdendir. Ebû Ümâme'den Veda Hutbesi ile ilgili olarak iki farklı konuda İbn Hanbel'den üç; Tirmîzî ve Hâkim'den iki; Abdurrezzâk, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Hıbbân'dan birer rivâyetin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ondan tahrîç edilen bu on bir rivâyetten dört tanesinin isnâd açısından sahîh, beş tanesinin hasen, iki tanesinin ise zayıf olduğunu ifade edebiliriz. Bezzâr ve

Taberânî'nin Fedâle b. Ubeyd'den tahrîç ettiği iki rivâyetin, isnâd açısından ilki sahîh, ikincisi ise Abdullah b. Sâlih'in cerhi sebebiyle zayıf olan rivâyetlerdendir.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında Veda Hutbesi'nin yapıldığı gün ile ilgili bilgi içermeyen rivâyetlerin toplamda on iki sahabiden tahrîç edildiğini söyleyebiliriz. Yaptığımız araştırmada konuyla ilgili 67 rivâyet tespit ettiğimizi; bu rivâyetlerden 34 tanesinin isnâd açısından sahîh, 1 tanesinin sahîh li ğayrihi, 16 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi, 15 tanesinin ise zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı ifade edebiliriz.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında Veda Hutbesi ile ilgili Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen rivâyetleri ele alarak isnâd analizlerini yapmaya çalıştık. Şimdi de yaptığımız bu isnâd analizlerini özetleyerek, Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen rivâyetlerle ilgili ulaştığımız sonuçların genel bir değerlendirmesini yapacağız.

1.1.7. Konuyla İlgili Rivâyetlerin İsnâd Açısından Genel Bir Değerlendirmesi

Veda Hutbesi ile ilgili Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen rivâyetleri, hutbelerin îrâd edildiği günlere göre altı başlık altında ele almaya çalıştık. Bu kapsamda Allah Rasûlü'nün terviye gününden bir gün önce (7 Zilhicce) Mekke'de îrâd ettiği hutbe ile ilgili Abdullah b. Ömer'den tahrîç edilen iki rivâyetin bulunduğunu; bu rivâyetlerden bir tanesinin isnâd açısından sahîh, diğerinin ise zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı belirtebiliriz.

Hz. Peygamber'in Arefe günü (9 Zilhicce) Arafat'ta îrâd ettiği hutbe ile ilgili Hadis Kaynakları'mızda Câbir b. Abdullah, Câbir b. Semûre, İbn Abbâs, İbn Mesûd, Addâ' b. Hâlid, Ümmü'l-Husayn, Cübeyr b. Mut'im, Nübeyt b. Şerît ve Ebû Ümâme'den olmak üzere toplamda on bir sahabiden tahrîç edilen rivâyetlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu rivâyetlerden en kapsamlı olan rivâyetin, Câbir b. Abdullah'dan nakledilen rivâyetler olduğunu söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak tahrîç edilen rivâyetlerin sayısı 30'dur. Yaptığımız araştırmada bu rivâyetlerden 17 tanesinin sahîh, 1 tanesinin hasen, 2 tanesinin hasen li ğayrihi ve 10 tanesinin zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı ifade edebiliriz.

Allah Rasûlü'nün, Veda haccı'nda îrâd ettiği hutbenin üçüncüsü, kurban bayramının birinci gününde Minâ'da cemrelerin yanında îrâd ettiği hutbesidir. Sözkonusu hutbe ile ilgili Hadis kaynakları'mızda Ebû Bekrâ, Amr b. el-Ahves, İbn Ömer, Hirmâs b. Ziyâd, Câbir b. Abdullah, Ebû Ümâme, İbn Abbâs, Râfî b. Amr, Nübeyt b. Şerît, Berrâ b. Âzib, Ebû Saîd el-Hudrî, Vâbisa b. Ma'bed ve Ammâr b. Yâsir olmak üzere toplamda 13 sahabiden nakledilen rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Bu sahabilerden nakledilen rivâyetlerin en kapsamlı olanının Ebû Bekrâ rivâyeti olduğunu söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak ayrıca Zührî ve Mürre el-Hemedânî'den tahrîç edilen mürsel rivâyetler de bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada bu hutbe ile ilgili tespit edebildiğimiz 72 rivâyetten 58 tanesinin sahîh, 1 tanesinin hasen, 6 tanesinin hasen li ğayrihi, 7 tanesinin zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı ifade edebiliriz.

Teşrik günlerinin ortası olan 12 Zilhicce günün'nde Hz. Peygamber Mînâ'da bir hutbe îrâd etmiştir. Bu hutbe ile ilgili olarak Serrâ bnt. Nebhân, İbn Ömer, Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'nin amcası, Bişr b. Sehîm ve Kâ'b b. Âsım'dan tahrîç edilen rivâyetler bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak Hadis Kaynakları'mızda Ebû Nadrâ'dan tahrîç edilen bir mürsel rivâyet de yer almaktadır. Söz konusu hutbe ile ilgili 15 rivâyet tespit edebildiğimizi, bu rivâyetlerden 6 tanesinin sahîh, 3 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi ve 8 tanesinin ise zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı belirtebiliriz.

Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbelerden biri de 13 Zilhicce günü Minâ'da Hayf'da îrâd ettiği hutbesidir. Hadis Kaynakları'mızda bu hutbe ile ilgili olarak Cübeyr b. Mut'im ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen toplamda 9 rivâyet tespit edebildiğimizi söyleyebilir; bu rivâyetlerden 7 tanesinin hasen, 2 tanesinin ise zayıf olduğu sonucuna ulaştığımızı ifade edebiliriz.

Allah Rasûlü'nden tahrîç edilen hutbe ile ilgili rivâyetlerin bazılarında, Hz. Peygamber'in o hutbeyi hangi gün îrâd ettiği bilgisinin verilmediği görülmektedir. Cerîr, İbn Ömer, Amr b. Harîce, Hüzeym b. Amr, Abdurrahman b. Muaz, Abdullah b. Amr, İbn Abbâs, Amr b. Yesrîbî, Ebu'z-Zevâid, Hicr b. Adiyy, Ebû Ümâme ve Fedâle b. Ubeyd'den olmak üzere toplamda 12 sahabiden tahrîç edilen bu rivâyetlerin sayısı 67'dir. Yaptığımız araştırmada bu rivâyetlerden 34 tanesinin sahîh,

1 tanesinin sahîh li ğayrihi, 16 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi ve 15 tanesinin zayıf olduğu sonucununa ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Sonuç olarak yaptığımız bu araştırmada Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbeler ile ilgili Hadis Kaynakları'nda toplamda 34 sahabiden hadis nakledildiğini söylememiz mümkündür. Ayrıca konuyla ilgili tabiînden tahrîç edilen üç tane de mürsel rivâyetler bulunmaktadır. Araştırmamızda ele aldığımız rivâyetlerin toplam sayısı 195'tir. Bu rivâyetlerden 116 tanesi isnâd açısından sahîh, 3 tanesi sahîh li ğayrihi, 28 tanesi hasen, 10 tanesi ise hasen li ğayrihi olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir. Geriye kalan 41 rivâyetimiz ise isnâd açısından zayıf rivâyetlerdir.

Çalışmamızın Veda Hutbeleri ile ilgili Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin isnâd açısından değerlendirilmesi bölümünü böylece bitirmiş olduk. Şimdi de Veda Hutbeleri ile ilgili ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetleri ele almaya çalışacağız.

1.2. İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA VEDA HACCI HUTBELERİ

İslam Tarihi ve Siyer alanlarında yazılmış ilk dönem kaynaklarında müelliflerin Veda Haccı hutbelerini hangi başlık altlarında ve hangi isnâd ve metinlerle ele aldıklarını aktarmaya çalışacağız. Çalışmamızın Hadis Kaynakları ile ilgili bölümünde incelediğimiz kaynakları kronolojik olarak Hâkim (405/1014) ile sınırlamıştık. İslam Tarihi Kaynakları'nda da tezin boyutunu ve hacmini aşmamak gayesiyle İbn Abdilberr'e (463/1070) kadar yazılan İslam Tarihi alanındaki toplam dokuz eserden faydalanacağımızı belirtebiliriz. Zira İbn Abdilberr'e kadar yazılan İslam Tarihi alanında yazılan eserlerden Veda Hutbeleri'ne yer verenlerin bu kaynaklar olduğu görülmektedir. Bunun dışındaki kaynakların ise Veda Hutbeleri'ne hiç değinmediğini veya bu hutbelerle ilgili önemli sayılacak derecede yer açmadığını ifade edebiliriz. Bu çalışmamızdan önce konuyla ilgili araştırma yapan Murat Gökalp ve Sedat Tuna'nın da ele aldığımız bu kaynaklardaki rivâyetleri çalışmalarına aldıkları görülmektedir. Bununla beraber her iki çalışmada da bu çalışmada yaptığımız şekilde İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetlerle ilgili herhangi bir sened tenkîdinin yapılmadığı ve bu yönden Hadis Kaynakları ile bir karşılaştırmaya gidilmediğini belirtebiliriz.

1.2.1. İslam Tarihi Kaynaklarında Yer Alan Rivâyetler ve İsnâd Açısından Değerlendirilmesi

İslam Tarihi Kaynakları arasında günümüze ulaşan ilk siyer kitabı olan İbn İshâk'ın (151/768) Sîret'i siyer alanında yapılan çalışmaların başvuru kaynakları arasında bulunmaktadır. Fakat bu eserin büyük bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. Eserin elimize ulaşan kısmında ise Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler bulunmamaktadır. Zira eser bu haliyle Hz. Peygamber'in Mekke döneminin sonuna kadar olan bölümü ihtivâ etmektedir. Bununla beraber İbn İshâk'ın konuyla ilgili sözkonusu rivâyetlerini, İbn Hişâm ve Taberî''nin eserlerinde ondan yaptıkları nakillerle tespit etmek mümkündür ki; biz bu rivâyetleri çalışmamızın ilerleyen sayfalarında 'İbn Hişâm ve Taberî' başlıkları altında aktarmış bulunacağımızı burada belirtmek isteriz.

1.2.1.1. VÂKIDÎ RİVÂYETİ (207/822)

Vâkıdî, günümüze tam olarak ulaşan tek eseri olan Kitâbü'l-Meğâzî'de Hz. Peygamber'in hutbelerinden üç tanesi hakkında bilgi vermekte ve bu hutbelerle ilgili şunları nakletmektedir:

Hişâm b. Umâre→Abdurrahman b. Ebî Saîd→Umâre b. Hârise ez-Zaferî → Amr b. Yesribî ed-Damrî:

قَالَ فَحَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُمَارَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ حَارِثَةَ الظَّفَرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَثْرِبِيِّ الضَّمْرِي ، قَالَ رَأَيْت رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ بَعْدَ الظُّهْرِ وَيَوْمَ عَرَفَةَ بِعَرَفَةَ حِينَ زَاغَتْ الشَّمْسُ عَلَى رَاحِلَتِهِ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَالْغَدُ مِنْ يَوْمِ النَّحْرِ بِمِنًى بَعْدَ الظُّهْرِ

''Rasûlullah'ı, tevriye gününden bir gün önce öğleden sonra; Arefe günü güneş batıya doğru meyledince (öğle) namazından önce, bineğinin üzerinde olduğu halde ve kurban bayramının ikinci günü Mînâ'da öğle namazından sonra hutbe îrâd ederken gördüm.''[1358]

Vâkıdî'nin tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâdında yer alan râvîlerden Abdurrahman b. Ebî Saîd'in cerhedildiğini, dolayısıyla rivâyetin isnâd açısından

[1358] Vâkıdî, **Meğâzî**, I/1101.

zayıf olduğunu belirtebiliriz. Nitekim İbn Hanbel de Amr b. Yesrîbî'den Veda Hutbesi ile ilgili bir hadis nakletmekte ve onun isnâdında da aynı râvînin olduğu görülmektedir.[1359]

Vâkıdî, eserinin ilerleyen bölümlerinde tevriye gününden bir gün önce îrâd edilen hutbenin içeriğine dair herhangi bir bilgi nakletmemekte; Arefe günü ve kurban bayramının ikinci gününde îrâd edilen hutbelerin içeriğine dair ise bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Onun arefe günü hutbesine dair isnâd zikretmeden naklettiği hutbenin metni şu şekildedir:

''Ey İnsanlar! Vallahi bilmiyorum, belki şu durduğum yerde, bu günden sonra sizinle bir daha buluşamayacağım. Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Nice dinleyen kişi vardır ki, dinlediğini iyi bir şekilde anlamamış olabilir. Belki de anlayan kişi, kendisinden daha da iyi anlayacak birine ulaştırmış olabilir.

Biliniz ki; bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise mallarınız ve kanlarınız da kendi aranızda öylece mukaddestir, dokunulmazdır.

İyi bilesiniz ki, kalpler üç şey ile bozulmaz. Bunlar: Allah'a ihlaslı bir şekilde amel etmek, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine tâbi olmaktır. Nitekim onlar (Müslümanların cemaati) dua ederlerse duaları müstecâb ve arkalarındakileri de şâmildir.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her şey ayaklarımın altındadır, kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, İyâs b. Rabî'a b. Hâris'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü. Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz alacağı, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizidir.

Kadınlar hususunda Allah'tan korkunuz! Sizler onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimesini anarak helâl edindiniz. Hoşlanmadığınız hiçbir kimseye döşeğinize ayak bastırmamaları, sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Şayet bunu yaparlarsa, onları zarar görmeyecek şekilde

[1359] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIV/239.

dövünüz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, yiyecek ve giyeceklerinizi mâkul ölçülerde karşılamanızdır.

Sizlere öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız müddetçe asla dalâlete düşmezsiniz. Bu şey; Allah'ın Kitab'ıdır.

Sizlere benden sorulacaktır, o zaman (benim hakkımda) ne diyeceksiniz?

Ashâb: Risâletini teblîğ ettiğine, vazifeni yerine getirdiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), işaret parmağını semaya doğru kaldırıp onunla insanlara işarette bulunurak üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[1360]

Vâkıdî'nin isnâd zikretmeden naklettiği bu rivâyet, onun Veda Hutbesi'ne dair naklettiği rivâyetlerin ikincisidir. O, kurban bayramının ikinci günü hutbesi ile ilgili iki farklı rivâyetin isnâdlarını bir arada zikrederek metinlerini bir arada şu şekilde nakletmektedir.

Vâkıdî→Hişâm b. Umâre → Abdurrahman b. Ebî Saîd → Umâre b. Hârise ez-Zaferî → Amr b. Yesribî ed-Damrî'den ve İbn Ebî Zi'b → Amr b. Ebî Amr → İkrime → İbn Abbâs'tan:

قَالَ فَحَدّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُمَارَةَ عَنْ عَبْدِ الرّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍعَنْ عُمَارَةَ بْنِ حَارِثَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَثْرِبِيّ قَالَ وَحَدّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو ، عَنْ عِكْرِمَةَ ، عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُ قَالَا : خَطَبَ رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ مِنْ الْغَدِ مِنْ يَوْمِ النّحْرِ بَعْدَ الظّهْرِ عَلَى نَاقَتِهِ الْقَصْوَاءِ . وَزَادَ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ فِي الْقِصّةِ . قَالَا : قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ أَيّهَا النّاس ، اسْمَعُوا مِنْ قَوْلِي فَاعْقِلُوهُ فَإِنّي لَا أَدْرِي ، لَعَلّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا فِي هَذَا الْمَوْقِفِ أَيّهَا النّاس ، أَيّ شَهْرٍ هَذَا ؟ قَالَ فَسَكَتُوا ، فَقَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ هَذَا شَهْرٌ حَرَامٌ فَأَيّ بَلَدٍ هَذَا ؟ فَسَكَتَ فَقَالَ بَلَدٌ حَرَامٌ ثُمّ قَالَ أَيّ يَوْمٍ هَذَا ؟ فَسَكَتُوا ، فَقَالَ يَوْمٌ حَرَامٌ . ثُمّ قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ إنّ اللّهَ قَدْ حَرّمَ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ كَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا ، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا ، فِي يَوْمِكُمْ هَذَا ، إلَى أَنْ تَلْقَوْا رَبّكُمْ أَلَا هَلْ بَلّغْت ؟ قَالُوا : نَعَمْ قَالَ اللّهُمّ اشْهَدْ ثُمّ قَالَ إنّكُمْ سَوْفَ تَلْقَوْنَ رَبّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ أَلَا هَلْ بَلّغْت ؟ قَالُوا : نَعَمْ قَالَ اللّهُمّ اشْهَدْ ; أَلَا وَمَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَانَةٌ فَلْيُؤَدّهَا إلَى مَنْ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا ، أَلَا وَإِنّ كُلّ رِبًا فِي الْجَاهِلِيّةِ مَوْضُوعٌ وَإِنّ كُلّ دَمٍ فِي الْجَاهِلِيّةِ مَوْضُوعٌ وَأَوّلُ دِمَاءِكُمْ أَضَعُ دَمُ إيَاسِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ - كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ لَيْثٍ فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ - أَلَا هَلْ بَلّغْت ؟ قَالُوا : اللّهُمّ نَعَمْ قَالَ اللّهُمّ اشْهَدْ فَلْيُبْلِغْ الشّاهِدُ الْغَائِبَ أَلَا إنّ كُلّ مُسْلِمٍ مُحَرّمٌ عَلَى كُلّ مُسْلِمٍ وَلَا يَحِلّ مَالُ مُسْلِمٍ إلّا مَا أَعْطَى عَنْ طِيبِ نَفْسٍ .

[1360]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104.

‘‘Rasûlullah (a.s.), kurban bayramının ikinci gününde bineği Kasvâ’nın üzerinde öğleden sonra hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip aklınızda tutunuz. Zira bilmiyorum, belki bu yılımdan sonra burada sizinle bir daha buluşamayacağım.

Ey İnsanlar! Bu, hangi aydır? diye sordu. Rasûlullah (a.s.), ‘Bu, mukaddes aydır’ buyurdu. ‘Bu, hangi beldedir?’ diye sordu. Râvî, orada bulunanlar sustu, dedi. Hz. Peygamber; ‘Bu mukaddes beldedir’ buyurdu. Daha sonra: ‘Bu, hangi gündür?’ diye sordu. Râvî, (yine) orada bulunanlar sustu, dedi. (Hz. Peygamber): Bu, mukaddes gündür, buyurdu. Rasûlullah (a.s.), daha sonra sözlerine şöyle devam etti: Şüphesiz ki Allah, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı; bu gününüzde, bu beldenizde bu ayınızın mukaddes oluşu gibi mukaddes ve dokunulmaz kılmıştır. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım, şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Muhakkak ki sizler Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Dikkat ediniz! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine teslim etsin.

Sözlerime kulak veriniz! Câhiliye dönemine ait bütün faizler kaldırılmıştır, geçersizdir. Aynı şekilde Câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davanız, İyâs b. Rabî’a b. Hâris’in kan davasıdır. Onu, süt emzirilmek üzere Sa’d b. Leys kâbilesinde bulunduğu sırada Hüzeyl öldürdü. Dikkat ediniz! Teblîğde bulundum mu?

Ashâb: Allahım evet, teblîğde bulundu, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol, buyurdu ve ekledi: Burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırsın!

Haberiniz olsun ki, müslümana diğer bir müslümanın (hakkı) haram kılınmıştır. Müslümanın malı, gönül rızasıyla vermedikçe başkasına helâl olmaz.''[1361]

Vâkıdî'nin bu rivâyetinde cerh-tâ'dîl açısından üzerinde durmamız gereken isim Amr b. Ebî Amr'dır. Onun hakkında Cerh-tâ'dîl Kaynakları'nda tâ'dîl ifadelerinin yanında cerh ifadelerinin kullanıldığını ifade edebiliriz. Bununla beraber hakkındaki tâ'dîl içerikli değerlendirmelerin daha ağırlıklı olduğu söylenilebilir. Dolayısıyla Vakıdî'nin bu rivâyetinin isnâd açısından hasen olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmemiz mümkündür.

Vâkıdî'nin; Hişâm b. Umâre→Abdurrahman b. Ebî Saîd→ Umâre b. Hârise→Amr b. Yesribî isnâdına ait olan rivâyetteki metin ziyâdesi ise şu şekildedir:

''Ey İnsanlar! Muhakak ki nesî, küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki bu sûretle Allah'ın haram kıldığı sayıya denk getirebilsinler. Dikkat ediniz! Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki eski şekline dönmüştür. Muhakkak ki Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır ve üçü birbiri peşine gelir. Bunlar; Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de Mudar'ın ayı olarak da bilinen, Cemâziyelâhir ile Şaban ayları arasında yer alan Receb ayıdır. Bir ay ise yirmi dokuz veya otuz gün çeker. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine o: Allahım, şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Ey İnsanlar! Kadınların, sizin üzerinizde bir takım hakları; sizin de onlar üzerinde bir takım haklarınız bulunmaktadır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiçbir kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız hiçbir kimseyi izniniz olmadan evlerinize almamalarıdır. Şayet bunu yaparlarsa onları yataklarında yalnız bırakmanız ve onları, zarar vermeyecek şekilde dövmeniz hususunda Allah sizlere izin vermiştir. Bu sûretle vazgeçerlerse, yiyecek ve giyeceklerini herkesçe mâkul kabul edilen ölçüler içerisinde temin ediniz. Muhakkak ki kadınlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Sizler onları, ancak Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın adını anarak helâl edindiniz. Kadınlar hakkında

[1361]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112.

Allah'tan korkunuz ve onlara hayrı tavsiye ediniz. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! buyurdu.

Hz. Peygamber (a.s), sözlerine şöyle devam etti: Ey İnsanlar! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Fakat, şayet başka küçük gördüğünüz şeylerde kendisine itaat edilirse, o buna razıdır. Dolayısıyla dininiz hususunda ondan sakınınız.

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki, her bir Müslüman diğer bir müslümanın kardeşidir. Müslümanlar kardeştir! Hiçbir Müslüman kimseye, diğer Müslüman kardeşinin kanı ve gönül rızasıyla vermedikçe malı helâl değildir. 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözünü söyleyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bu sözü söylediklerinde kanlarını ve mallarını korumuş olurlar; hesapları ise Allah'a aittir.

Birbirinize zulmetmeyiniz. Sakın benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız!

Sizlere öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[1362]

Vâkıdî'nin burada Amr b. Yesrîbî'den tahrîç ettiği bu rivâyetin de isnâd açısından zayıf olduğunu belirtebiliriz. Zira bu rivâyetin isnadında yukarıda da değindiğimiz gibi cerhedilen râvî Abdurrahman b. Ebî Saîd bulunmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle Vakıdî'nin eserinde Veda Hutbesi ile ilgili 4 rivâyetin bulunduğunu ve bu rivâyetlerden bir tanesinde herhangi bir isnâd zikredilmediğini söyleyebiliriz. Onun geriye kalan 3 rivâyetinden 2 tanesi Amr b. Yesrîbî'den; 1 tanesi ise İbn Abbâs'dan nakledilen rivâyetlerdir. Her iki sahabiden de Hadis Kaynakları'nda da tahrîç edilen rivâyetlerin bulunduğunu ve hem Hadis Kaynakları'nda hem de Vâkıdî'nin burada Amr b. Yesrîbi'den naklettiği rivâyetlerin Abdurrahman b. Ebî Saîd'in cerhi sebebiyle zayıf olduğunu ifade etmemiz

[1362]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112, 1113.

mümkündür. Vâkıdî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği rivâyet ise isnâd açısından hasen olarak kabul edebileceğimiz bir rivâyettir.

Yukarıdaki bilgi ve değerlendirmelerden hareketle Vâkıdî'nin naklettiği dört rivâyet içerisinde Hadis Usûlü açısından makbul sayılabilecek tek rivâyet, onun İbn Abbâs'tan tahrîç ettiği rivâyettir. Bununla beraber kanaatimizce onun diğer rivâyetleri de her ne kadar başlı başına bir delil olarak kullanılamayacak rivâyetler olsa da en azından şevâhid kapsamında kullanılabilecek bir kaynak olarak önümüzde durmaktadır.

1.2.1.2. İBN HİŞÂM (218/833)

İbn Hişâm (218/833), eserinde Hz. Peygamber'in hutbesine dair üç rivâyet nakletmektedir. Bu rivâyetlerin birini herhangi bir isnâd zikretmeden sadece İbn İshâk'a dayandırarak aktarmaktadır. Onun nakletmiş olduğu ve muhakkikin 'Rasûlullah'ın Veda Haccı'ndaki Hutbesi' konu başlığını eklediği bu rivâyetteki hutbenin metni şu şekildedir:

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ : ثُمّ مَضَى رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ عَلَى حَجّهِ فَأَرَى النّاسَ مَنَاسِكَهُمْ وَأَعْلَمَهُمْ سُنَنَ حَجّهِمْ وَخَطَبَ النّاسَ خُطْبَتَهُ الّتِي بَيّنَ فِيهَا مَا بَيّنَ فَحَمِدَ اللّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمّ قَالَ أَيّهَا النّاسُ اسْمَعُوا قَوْلِي ، فَإِنّي لَا أَدْرِي لَعَلّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا بِهَذَا الْمَوْقِفِ أَبَدًا ؛ أَيّهَا النّاسُ إنّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ إلَى أَنْ تَلْقَوْا رَبّكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا ، وَكَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا ، وَإِنّكُمْ سَتَلْقَوْنَ رَبّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ وَقَدْ بَلّغْت ، فَمَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَانَةٌ فَلْيُؤَدّهَا إلَى مَنْ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا ، وَإِنّ كُلّ رِبًا مَوْضُوعٌ وَلَكِنْ لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ . قَضَى اللّهُ أَنّهُ لَا رِبَا ، وَإِنّ رِبَا عَبّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطّلِبِ مَوْضُوعٌ كُلّهُ وَأَنّ كُلّ دَمٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيّةِ مَوْضُوعٌ وَإِنّ أَوّلَ دِمَائِكُمْ أَضَعُ دَمُ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطّلِبِ ، وَكَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي لَيْثٍ فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ فَهُوَ أَوّلُ مَا أَبْدَأُ بِهِ مِنْ دِمَاءِ الْجَاهِلِيّةِ . أَمّا بَعْدُ أَيّهَا النّاسُ فَإِنّ الشّيْطَانَ قَدْ يَئِسَ مِنْ أَنْ يُعْبَدَ بِأَرْضِكُمْ هَذِهِ أَبَدًا ، وَلَكِنّهُ إنْ يُطَعْ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ فَقَدْ رَضِيَ بِهِ مِمّا تَحْقِرُونَ مِنْ أَعْمَالِكُمْ فَاحْذَرُوهُ عَلَى دِينِكُمْ أَيّهَا النّاسُ إنّ النّسِيءَ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلّ بَهْ الّذِينَ كَفَرُوا ، يُحِلّونَهُ عَامًا وَيُحَرّمُونَهُ عَامًا ، لِيُوَاطِئُوا عِدّةَ مَا حَرّمَ اللّهُ فَيَحِلّوا مَا حَرّمَ اللّهُ وَيُحَرّمُوا مَا أَحَلّ اللّهُ وَإِنّ الزّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّهُ السّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَإِنّ عِدّةَ الشّهُورِ عِنْدَ اللّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا ، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَةٌ وَرَجَبُ مُضَرَ ، الّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ . أَمّا بَعْدُ أَيّهَا النّاسُ فَإِنّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقّا ، وَلَهُنّ عَلَيْكُمْ حَقّا ، لَكُمْ عَلَيْهِنّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ وَعَلَيْهِنّ أَنْ لَا يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيّنَةٍ فَإِنْ فَعَلْنَ فَإِنّ اللّهَ قَدْ أَذِنَ لَكُمْ أَنْ تَهْجُرُوهُنّ فِي الْمَضَاجِعِ وَتَضْرِبُوهُنّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرّحٍ فَإِنْ انْتَهَيْنَ فَلَهُنّ رِزْقُهُنّ وَكُسْوَتُهُنّ بِالْمَعْرُوفِ وَاسْتَوْصُوا بِالنّسَاءِ خَيْرًا ، فَإِنّهُنّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ لَا يَمْلِكْنَ لِأَنْفُسِهِنّ شَيْئًا ، وَإِنّكُمْ إنّمَا أَخَذْتُمُوهُنّ بِأَمَانَةِ اللّهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنّ بِكَلِمَاتِ اللّهِ فَاعْقِلُوا أَيّهَا النّاسُ قَوْلِي ، فَإِنّي قَدْ بَلّغْت ، وَقَدْ تَرَكْت فِيكُمْ مَا إنْ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ فَلَنْ تَضِلّوا أَبَدًا ، أَمْرًا بَيّنًا ، كِتَابَ اللّهِ وَسُنّةَ نَبِيّهِ . أَيّهَا النّاسُ اسْمَعُوا قَوْلِي

وَاعْقِلُوهُ تَعْلَمُنّ أَنّ كُلّ مُسْلِمٍ أَخٌ لِلْمُسْلِمِ وَأَنّ الْمُسْلِمِينَ إخْوَةٌ فَلَا يَحِلّ لِامْرِئٍ مِنْ أَخِيهِ إلّا مَا أَعْطَاهُ عَنْ طِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ فَلَا تَظْلِمُنّ أَنَفْسَكُمْ اللّهُمّ هَلْ بَلّغْت ؟ فَذُكِرَ لِي أَنّ النّاسَ قَالُوا : اللّهُمّ نَعَمْ فَقَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلّمَ اللّهُمّ اشْهَدْ

İbn İshâk şöyle dedi: ‘‘Sonra Rasûlullah (a.s.) haccına devam etti. İnsanlara hac farîzalarını gösterdi ve onlara haccın sünnetlerini öğretti. Kendilerine birtakım prensipleri beyan ettiği hutbesini insanlara îrâd etti. Hutbesinde Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu:

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum, belki de bu senemden sonra, burada sizinle bir daha asla buluşamam.

Ey İnsanlar! Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, kanlarınız ve mallarınız; bu ayınızın ve bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddestir (dokunulmazdır).

Gelecekte Rabbinize kavuşacak ve O da sizlere, işlemiş olduğunuz amellerinizden soracaktır. Ben, teblîğ ediyorum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu kendisine emanet edene iade etsin.

Faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Ana malınız (sermayeniz) ise size aittir. Ne (ana malınızdan) fazlasını isteyip zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağısını almak sûretiyle zulme uğramış olunuz. Allah, faizin olmaması yönünde hükmetmiştir. Abbâs b. Abdulmuttalib’in faizi de bütünüyle kaldırılmış olup, geçersizdir. Câhiliye dönemine ait kan davalarının hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davanız, İbn Rabî’a b. Hâris b. Abdulmuttalib’in kan davasıdır. Onu, süt emzirilmek üzere Leys Kabîlesi’nde bulunduğu sırada Hüzeyl öldürdü. Bu, Câhiliye kan davaları arasından, kaldırmaya başladığım ilk kan davasıdır.

Ey İnsanlar! Şüphesiz şeytan, sizin şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmasından ümidini kesmiştir. Fakat bundan başka küçük gördüğünüz şeylerde kendisine itaat edilirse, o buna da razı olur. Bu nedenle dininiz hususunda bundan da sakınınız.

Ey İnsanlar! Nesî, küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler, onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki, bu sûretle Allah’ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler. İşte bu şekilde Allah’ın haram kıldığını helâl, Allah’ın

helâl kıldığını ise haram sayarlar. Şüphesiz ki zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. Allah katından ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dört tanesi haram aylardır; üç tanesi birbiri peşine gelir. Bir tanesi de Cemâziyeâhir ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı olarak bilinen Receb ayıdır.

Ey İnsanlar! Sizin kadınlarınız üzerinde bir takım haklarınız, onların da sizin üzerinizde bir takım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, hiç kimseye yatağınızı çiğnetmemeleri –hoşlanmayacağınız şekilde- ve açık bir fuhşiyât işlememeleridir. Şayet bunu yaparlarsa, şüphesiz ki Allah, onları yataklarda yalnız bırakmanız ve onları fazla incitmeyecek şekilde hafifçe dövmeniz hususunda izin vermiştir. Şayet yaptıklarından vazgeçerlerse, mâkul ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini temin etmeniz, onların sizler üzerindeki haklarıdır. Kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Çünkü onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Siz onları ancak Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimelerini anarak helâl edindiniz.

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip anlayınız. Muhakkak ki ben teblîğde bulundum. Size öyle bir şey bıraktım ki, ona bağlanırsanız ebedî olarak yolunuzu sapıtmazsınız. Onlar: Allah'ın Kitabı ve peygamberinin sünnetidir.

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip anlayınız. Haberiniz olsun ki, her bir müslüman, diğer bir müslümanın kardeşidir. Şüphesiz Müslümanlar kardeştir. Hiçbir kimseye bir başka kardeşine ait olan şeyler –gönül rızası ile vermedikçe- helâl değildir. (Bunun aksine davranıp) birbirinize zulmetmeyiniz. Allahım! Teblîğ ettim mi? (İbn İshâk şöyle demektedir): Bana anlatıldığına göre, insanlar: Allahım, şâhidsin ki evet! Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Allahım şâhid ol!''[1363]

İbn Hişâm'ın; Hz. Peygamber'in hutbesine dair naklettiği diğer bir rivâyet ise -bir önceki rivâyetinde de olduğu gibi- hutbenin hangi günde yapıldığının tasrîh edilmediği şu rivâyettir:

[1363]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605.

İbn Hişâm→İbn İshâk→Yahya b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr→babası Abbâd:

‘‘Rasûlullah’ın söylediklerini yüksek bir şekilde insanlara seslendiren Rabî’a b. Ümeyye b. Hâlef adıyla bilinen kişiden rivâyet etmektedir: Allah Rasûlü, kendisine yüksek sesle şöyle söylemesini istedi: Ey İnsanlar! Rasûlullah (a.s.), bu ayın hangi ay olduğunu biliyor musunuz, diye soruyor. Ashâb: Haram aydır, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber, onlara şöyle söylediğimi bildir: Şüphesiz ki Allah, kendisine kavuşacağınız güne kadar kanlarınızı ve mallarınızı, bu ayınızın mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır.

Hz. Peygamber, onlara bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sor, buyurdu. Rabî’a, insanlara yüksek bir ses tonuyla bunu sordu. Ashâb: Haram beldedir, diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, onlara şöyle söylediğimi bildir: Şüphesiz ki Allah, kendisine kavuşacağınız güne kadar kanlarınızı ve mallarınızı, bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır.

Sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu gününüz, hangi gündür? diye sor. Ashâb: Büyük hacc günüdür, diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber, onlara şöyle söylediğimi bildir: Şüphesiz ki Allah, kendisine kavuşacağınız güne kadar kanlarınızı ve mallarınızı, bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır.’’[1364]

İbn Hişâm’ın, İbn İshâk’tan naklederek aktardığı bir diğer rivâyet, Hz. Peygamber’in (a.s.) hutbesine dair şu ifadeleri içermektedir:

İbn Hişâm→İbn İshâk→Leys b. Ebî Süleym→Şehr b. Hevşeb el-Eşa’rî→Amr b. Hârice’den rivâyet etmektedir:

‘‘…Sonra Rasûlullah’ın bineğinin altında durdum, (devenin) ağzından süzülen köpükler başıma dökülüyordu. Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu işittim: Ey İnsanlar! Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Bu nedenle varîse vasiyet etmek caiz değildir. Çocuk kimin yatağında doğmuşsa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden ve efendisinden

[1364]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.

başka veli edinen kimse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Böyle bir kimsenin ne tevbesi, ne de adalet ve şahitliği kabul edilir.''[1365]

Yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında İbn Hişâm (218/833)'ın, eserinin üç bölümünde İbn İshâk'tan nakillerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu nakillerden birinde hiç isnâd zikretmeden 'İbn İshâk şöyle dedi' diyerek, hutbenin içeriğinden pasajlar sunduğu; diğer ikisinde ise, 'İbn İshâk → Yahyâ b. Abbâd → Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr → Rabîa b. Ümeyye b. Halef' ve 'İbn İshâk → Leys b. Ebî Süleyman → Şehr b. Hevşeb → Amr b. Harîce' şeklindeki isnâdları zikrettiği görülmektedir. Abdullah b. Zübeyr ve Amr b. Hârice'den, Hadis Kaynakları'nda da bazı rivâyetlerin tahrîç edildiğini ve İbn Hişâm'ın naklettiği Abdullah b. Zübeyr rivâyetinin isnâdı ile Taberânî isnâdının[1366] aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Taberânî rivâyetinde isnâdın İbn İshâk'tan önceki kısmında da bazı râvîler bulunmaktadır. Ayrıca İbn Hişam'ın rivâyetinin isnâdında İbn Zübeyr atlanılmıştır ki muhtemelen bu bir nüsha hatasıdır. Bu isnâdda İbn İshâk dışında cerhe maruz kalan râvî bulunmamaktadır. İbn İshâk hakkındaki cerh-tâ'dîl değerlendirmeleri ise onun hadislerinin hasen olarak kabul edilebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İbn Hişâm'ın, Abdullah b. Zübeyr'den naklettiği rivâyet, hadis usûlü kaidelerince isnâd açısından hasen bir rivâyettir. İbn Hişâm'ın ikinci isnâdında yer alan Şehr b. Hevşeb hakkında daha önce bilgi vermiş ve onun hakkında ihtilaf bulunduğunu ifade etmiştik. Bununla beraber Şehr'den gelen hadislerin hasen olarak kabul edilebileceğini söylemek mümkündür.[1367] İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan isnâd zikretmeden naklettiği rivâyetlerinin Hadis Usûlü açısından hüccet kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz. Bununla beraber Vâkıdî rivâyetleri için de belirttiğimiz gibi bu rivâyetleri özellikle itikâdî olmayan ve ahkam içermeyen konularda kullanmak veya Hadis Kaynakları'nda sahîh rivâyetler arasında görülen ihtilafların çözümünde değerlendirmek mümkündür.

Yukarıda aktardığımız İbn Hişâm rivâyetlerinde -rivâyetlerin içeriğinden de anlaşılacağı gibi- Hz. Peygamber'in hangi günde hangi hutbeyi îrâd ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat hadis kaynaklarında tahrîç edilen rivâyetlerle

[1365]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.
[1366]Taberânî, **Kebîr,** V/67.
[1367]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VII/449; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** IV/383; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XII/585; İclî, **Sikât,**I/461; İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** IV/36, 39; Zehebî, **el-Muğnî,** I/301; **Kâşif,** I/490; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/325.

karşılaştırıldığı zaman en azından İbn Hişâm'ın naklettiği ikinci rivâyetin Arafat Hutbesi'ne dair olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hz. Peygamber'in Rabî'a b. Ümeyye b. Halef'e, sözlerini insanlara duyurması noktasında bir istekte bulunması hadis kaynaklarının verdiği bilgiye göre Arefe günü meydana gelmiştir.

1.2.1.3. İBN SA'D (230/844) RİVÂYETİ

İbn Sa'd (230/844), Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbelerle ilgili olarak et-Tabâkâtü'l-Kübrâ adlı eserinde şu rivâyetleri paylaşmaktadır:

İbn Sa'd→Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde → Şehr b. Hevşeb → Abdurrahman b. Ğanem → Amr b. Hârice:

أخبرنا سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن شهر بن حوشب عن عبد الرحمن بن غنم عن عمرو بن خارجة قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم بمنى وإني لتحت جران ناقته وهي تقصع بجرتها وإن لعابها ليسيل بين كتفي فقال إن الله قسم لكل إنسان نصيبه من الميراث فلا تجوز لوارث وصية ألا وإن الولد للفراش وللعاهر الحجر ألا ومن ادعى إلى غير أبيه أو تولى غير مواليه رغبة عنهم فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da bizlere hitâbede bulundu. Bu esnada ben, onun devesinin boynu altında duruyordum. Devenin gevişinden süzülen köpükler, iki omzumun arasından dökülüyordu. Hz. Peygamber, hutbesinde şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah, her insan için mirastan payını ayırmıştır. Bu sebeple vârise vasiyet etmeye gerek yoktur. Dikkat ediniz! Çocuk, kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın.''[1368]

İbn Sa'd'ın bu isnâdının İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Tirmîzi ve Ebû Ya'lâ gibi hadis müelliflerinden bazılarının eserlerinde görmekteyiz. Fakat onların tamamı, hadisi İbn Ebî Arûbe'den doğrudan değil de başka râvî veya râvîler aracılığıyla tahrîç etmişlerdir. Daha önce de hakkında bilgi verdiğimiz gibi, bu râvîler arasında cerhe maruz kalan tek râvî Şehr'dir. Bununla beraber konuyla ilgili

[1368] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

ondan nakledilen hadislerin, hasen olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür.

İbn Sa'd→Süleyman b. Abdurrahman ed-Dımeşkî → Velîd b. Müslim → Hişâm b. el-Ğâz → Nâfî' → İbn Ömer:

''Hz. Peygamber, haccı esnasında nahr günü cemreler arasında durdu ve insanlara; 'Bu, hangi gündür?' diye sordu. Nahr günüdür, diye cevap verdiler. Sonra: 'Bu, hangi beldedir?' diye sordu. Onlar da: Mukaddes beldedir, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: 'Bu, hangi aydır?' diye sordu. Onlar: Mukaddes aydır, diyerek karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): Bu, hacc-ı ekber günüdür. Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu günde ve bu ayda bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddes ve dokunulmazdır. Sonra şöyle buyurdu: Teblîğ ettim mi? Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber (a.s.): Allahım şâhid ol! buyurdu. Sonra da insanlara veda etti. İnsanlar (kendi aralarında) 'Bu, Veda Haccı'dır' dediler.''[1369]

İbn Sa'd'ın, tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâdında yer alan râvîlerin tamamından, muhaddislerin de rivâyet aldıkları görülmektedir. Nitekim Veda Hutbeleri ile ilgili Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin senedinde de bu râvîlerin olduğunu ve her biri hakkında ilgili yerlerde bilgi ve değerlendirmeler yaptığımızı söyleyebiliriz. Burada bir hatırlatma olması amacıyla Süleyman b. Abdurrahman ve Velîd b. Müslim hakkında tâ'dîl ifadelerinin yanında cerh ifadelerinin de kullanıldığı, isnâdda yer alan diğer râvîlerin ise sikâ olarak kabul edildiğini belirtmek isteriz. Dolayısıyla İbn Sa'd'ın bu isnâdının konuyla ilgili diğer rivâyetlerin de göz önünde bulundurulmasıyla hasen olarak kabul edilebileceğini ifade edebiliriz.

İbn Sa'd→Halef b. Velîd el-Ezdî → Yahyâ b. Zekeriya b. Ebî Zâide → Ebû Mâlik el-Eşcaî → Nübeyt b. Şerît el-Eşcaî':

''Hz. Peygamber (a.s.), Veda Haccı'nda konuştuğunda babamın bineğinin terikesinde bulunuyordum. Allah Rasûlü, konuşmaya başlayınca bineğimin üzerinde ayağa kalktım ve ayaklarımı babamın omzuna koydum. Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: En fazla hürmet gösterilmesi gereken gün hangisidir? (Ashâb)

[1369]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

Bugündür, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: En fazla hürmet gösterilmesi gereken ay hangi aydır? diye sordu. (Ashâb) Bu aydır, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: En fazla hürmet gösterilmesi gereken belde hangi beldedir? diye sordu. (Ashâb) Bu beldedir, diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız, şu beldenizde, şu ayınızda şu gününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır. Teblîğ ettim mi? (Ashâb): Allahım, şâhitsin ki evet, dediler. Hz. Peygamber (a.s.): Allahım şâhid ol! Allahım şâhid ol! Allahım şâhid ol! buyurdu.''[1370]

İbn Sa'd'ın bu isnâdında Halef b. Velîd dışındaki kısmının, İbn Hanbel tarafından da tahrîç edildiğini görmekteyiz.[1371] Halid b. Velîd dışındaki râvîlerin genel olarak sikâ kabul edildiğini; Halef b. Velîd hakkında yaptığımız araştırmada ise cerh-tâ'dîl açısından onunla ilgili olarak yapılmış herhangi bir değerlendirmeye ulaşamadığımızı ifade edebilirz. İbn Sa'd'ın naklettiği bu rivâyetin, bu haliyle zayıf olduğunu; bununla beraber aşağıda değineceğimiz sahih isnâdla tahrîç edilen Nübeyt hadisiyle desteklendiğini ve hasen li ğayrihi olarak kabul edilebileceğini ifade etmemiz mümkündür.

İbn Sa'd→Mâlik b. İsmail→Mûsâ b. Muhammed el-Ensârî→ Ebû Mâlik el-Eşcaî→Nübeyt b. Şerît el-Eşcaî': Hadisin metni önceki rivâyetler ile anlamca birbirine yakındır.[1372]

İbn Sa'd'ın, Nübeyt'ten naklettiği bu rivâyetin senedinde yer alan Mûsâ b. Muhammed el-Ensârî'[1373] ve Ebû Ğassân künyesinin sahibi Mâlik b. İsmail'in[1374] sikâ olduğu; dolayısıyla İbn Sa'd'ın bu hadisinin isnâd açısından sahîh ve muttasıl olduğu söylenilebilir. Ebû Mâlik el-Eşcâî hakkında ise daha önce bilgi verilmiş ve sikâ olduğu ifade edilmişti.

İbn Sa'd→Muhammed b. Abdullah el-Esedî → Süfyân → Âsım b. Ubeydullah → Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb → babası:

[1370]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/185.
[1371] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXI/20.
[1372]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.
[1373]İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tâ'dîl,** VIII/160; İbn Hıbbân, **Sikât,** VII/456.
[1374] Zehebî, **Kâşif,** II/233.

‘‘Rasûlullah, Veda Haccı’nda şöyle buyurdu: Köleleriniz, köleleriniz (hakkında dikkat ediniz). Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz! Şayet sizlere affetmek istemeyeceğiniz bir suç ile gelirlerse onları satınız, onlara eziyet etmeyiniz!’’[1375]

İbn Sa’d’ın, Zeyd b. Hattâb’dan tahrîç ettiği bu rivâyet, gerek Hadis gerekse de İslam Tarihi Kaynakları’nda Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler arasında yer almayan bir rivâyettir. Dolayısıyla konuyla ilgili olarak Zeyd b. Hattâb’dan hadis rivâyet eden tek musannif İbn Sa’d’dır. Onun verdiği isnâd araştırıldığı zaman Âsım b. Ubeydullah’ın cerhedilmiş olduğu görülür.[1376] Bununla beraber İbn Adiyy, kendisinden Süfyân gibi sikâların hadis aldığını; kendisindeki zayıflıkla beraber hadislerinin yazılabileceğini söylemektedir.[1377] Senedin diğer râvileri ise genel olarak sikâ olarak kabul edilen râvîlerden oluşmaktadır.[1378] Bizce bu rivâyetin gerek Âsım b. Ubeydullah’ın cerhi, gerekse de İbn Sa’d’ın bu rivâyette tererrüd etmesi sebebiyle isnâd açısından zayıf olarak kabul edilmesi gereken bir rivâyettir.

İbn Sa’d→İsmail b. İbrahim el-Esedî → Eyyûb → Muhammed → Ebû Bekrâ: Hz. Peygamber’in haccı esnasında bir hutbe îrâd ettiğini ve hutbesinde şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

‘‘Dikkat ediniz! Şüphesiz ki zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şekline (eski haline) dönmüştür. Bir yıl, on iki aydan oluşmaktadır. Onlardan dört tanesi haram aylardır. Bu haram aylar da üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de iki Cümâd ve Şaban ayları arasında yer alan Mudar’ın ayı Receb ayıdır.

Hz. Peygamber daha sonra: Bugün hangi gündür? diye sordu. Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber de sustu, öyle ki biz onun bu günü farklı bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber: Nahr (kurban bayramı) günü değil midir? diye sordu. Bizler de: Evet, kurban günüdür dedik.

[1375]İbn Sa’d, **Tabâkât,** II/186.
[1376]Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XIII/500-504.
[1377]İbn Adiyy, **el-Kâmil...,** V/227.
[1378]İbn Hıbbân, **Sikât,** III/136, 250, IX/58; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl,** XVII/119; İclî, **Sikât,** II/8, 242; Zehebî, **Kâşif,** I/416.

Rasûlullah (a.s.) sonra: Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber de sustu, öyle ki biz onun bu ayı, farklı bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber: Zilhicce değil midir? diye sordu. Bizler de: Evet, Zilhicce'dir diye cevap verdik.

Hz. Peygamber (a.s.): Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber aynı şekilde sustu, öyle ki biz yine onun, bu beldeyi, farklı bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber: Haram belde değil midir? diye sordu. Bizler de: Evet, öyledir, diyerek cevap verdik.

Bunun üzerine Allah Rasûlü, şöyle buyurdu: Şüphesiz ki bu gününüz, bu beldenizde ve bu ayınızda nasıl mukaddes ise; kanlarınız, mallarınız (râvî: Hz. Peygamber'in, 'ırzlarınız' ifadesini de kullandığını zannediyorum, dedi) da öylece mukaddestir, dokunulmazdır. Sizler, Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizlere, amellerinizden soracaktır.

Dikkat ediniz! Sakın benden sonra dalâlete dönüp de birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? Sözlerime kulak veriniz! Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza ulaştırsın! Böylelikle belki de kendisine ulaştırılan bazı kimseler, kendilerine ulaştıran bazılarından daha iyi ezberleyip kavrar. Dikkatinizi çekerim! Teblîğ ettim mi? (Râvî Muhammed: Gerçekten de böyle olmuştur. Kendilerine teblîğ edilen bazı kimseler, o sözü, işitip kendilerine teblîğ eden bazı kimselerden daha iyi ezberleyip kavramışlardır, dedi.)''[1379]

İbn Sa'd'ın, Ebû Bekrâ'dan tahrîç etmiş olduğu bu isnâdın, Ahmed b. Hanbel tarafından da tahrîç edildiği görülmektedir.[1380] İbn Hanbel'in rivâyetini incelerken de ifade ettiğimiz gibi hadisin isnâd açısından sahîh olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Sa'd'ın; Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbe ile ilgili Serrâ bnt. Nebhân'ın tercemesi altında naklettiği bir rivâyet de şu şekildedir:

[1379] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.
[1380] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23-25.

İbn Sa'd→Dahhâk b.Mahled → Ebû Âsım → Rabîa b. Abdurrahman el-Ğanevî → ninesi Serrâ bnt. Nebhân'dan (kendisi Cahiliye döneminde ev hanımıydı): İbn Sa'd'ın bu rivâyeti, anlam açısından Hadis Kaynakları'nda Serrâ bnt. Nebhân'dan tahrîç edilen rivâyetlerle yakındır.[1381] Nitekim onun tahrîç ettiği bu rivâyetin, Ebû Dâvûd tarafından Muhammed b. Beşşâr aracılığıyla Ebû Âsım'dan tahrîç edildiği görülmektedir.[1382] Bu rivâyet de isnâd açısından sahîh bir rivâyettir.

İbn Sa'd, kendilerinden Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler nakledilen bazı sahabilerin biyografileri altında Veda Hutbesi'ne dair nakledilen bazı hadisler tahrîç etmektedir. Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında İbn Sa'd'ın, bu biyografiler altında konuyla ilgili toplamda 7 rivâyet tahrîç ettiğini; bu rivâyetlerden 3 tanesinin sahîh, 2 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi, 1 tanesinin ise zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca onun kullandığı isnâdların çoğunun Hadis Kaynakları'nda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Aslında bu yönüyle İbn Sa'd'ın eserinin Hadis Kaynakları ile benzer rivâyetler içerdiğini ve bu eserde isnâd açısından sahîh olan rivâyetlerin (metin tenkîdi açısından bir problem taşımıyorsa) Hadis Kaynakları'nda olduğu gibi bizim için hüccet ve bağlayıcı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.1.4. YA'KÛBÎ RİVÂYETİ (292/905)

Ya'kûbî, Hz. Peygamber'in hutbe îrâd ettiği günlerle ilgili olarak şöyle demektedir:

وخطب قبل التروية بيوم بعد الظهر ويوم عرفة، حين زالت الشمس، على راحلته قبل الصلاة من غد يوم مني

''(Rasûlullah) Terviye gününden bir gün önce öğleden sonra, Arefe günü güneş batıya doğru meyledince, Kurban bayramının ikinci gününde Mînâ'da bineğinin üzerinde olduğu halde namazdan önce hutbe îrâd etmiştir.''[1383]

Müellif, daha sonra hangi hutbe olduğunu belirtmeksizin, Hz. Peygamber'in hutbesinde şu ifadeleri kullandığını nakletmektedir:

[1381] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310.
[1382] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489).
[1383] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148.

‘‘Hz. Peygamber hutbesinde şöyle buyurdu: Allah, sözümü işitip ezberleyen sonra da onu işitmeyen kimselere ulaştıran bir kulun yüzünü ağartsın. Çünkü nice bilgi sahibi kişi vardır ki onu tam olarak anlayamamış olabilir. Nice bilgi sahibi de vardır ki onu kendisinden daha iyi anlayacak kimselere ulaştırmış olabilir. Üç şey müslümanın kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar: Allah için ihlasla amel etmek, hak âlimlerine nasihatte bulunmak ve müminlerin cemaatine tâbi olmaktır. Zira müminlerin duası, müstecâb ve kendilerinden sonra gelen kimselere de şâmildir.’’[1384]

Ya’kûbî, Hz. Peygamber’in, haccına devamla Akâbe cemresinde bineğinin üzerinde olduğu halde şeytanı taşladığını, sonra da zemzemin yanında durarak Rabî’a b. Ümeyye b. Halef’e, kendi sesini insanlara tekrar ederek duyurmasını istediğini belirtmektedir. Hz. Peygamber’in burada îrâd ettiği hutbe ise İslam Tarihi kaynaklarında nakledilen en uzun rivâyetlerden biri olan şu hutbedir:

فقال: يا ربيعة! قل يا أيها الناس إن رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لعلكم لا تلقونني على مثل حالي هذه وعليكم هذا. هل تدرون أي بلد هذا؟ وهل تدرون أي شهر هذا؟ وهل تدرون أي يوم هذا ؟ فقال الناس: نعم! هذا البلد الحرام والشهر الحرام واليوم الحرام. قال: فإن الله حرم عليكم دماءكم وأموالكم كحرمة بلدكم هذا، وكحرمة شهركم هذا، وكحرمة يومكم هذا. ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم. قال: اللهم اشهد.

ثم قال: واتقوا الله ولا تبخسوا الناس أشياءهم، ولا تعثوا في الأرض مفسدين. فمن كانت عنده أمانة فليؤدها. ثم قال: الناس في الإسلام سواء، الناس طف الصاع لآدم وحواء لا فضل عربي على عجمي ولا عجمي على عربي إلا بتقوى الله، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: لا تأتوني بأنسابكم وأتوني بأعمالكم، فأقول للناس هكذا، ولكم هكذا، إلا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد. ثم قال: كل دم كان في الجاهلية موضوع تحت قدمي، وأول دم أضعه دم آدم بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطلب، وكان آدم بن ربيعة مسترضعاً في هذيل، فقتله بنو سعد بن بكر، وقيل في بني ليث، فقتلته هذيل، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد. ثم قال: وكل ربا كان في الجاهلية موضوع تحت قدمي، وأول ربا أضعه ربا العباس بن عبد المطلب، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد. ثم قال: يا أيها الناس إنما النسيء زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا، يحلونه عاما ويحرمونه عاما ليواطئوا عدة ما حرم الله، ألا وإن الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السموات والأرض، وإن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهراً في كتاب الله منها أربعة حرم: رجب الذي بين جمادى وشعبان يدعونه مضر، وثلاثة متوالية: ذو القعدة وذو الحجة والمحرم، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

[1384] Ya’kûbî, **Tarîh,**I/148.

ثم قال: أوصيكم بالنساء خيراً، فإنما هن عوان عندكم لا يملكن لأنفسهن شيئاً، وإنما أخذتموهن بأمانة الله واستحللتم فروجهن بكتاب الله، ولكم عليهن حق، ولهن عليكم حق كسوتهن ورزقهن بالمعروف، ولكم عليهن ألا يوطئن فراشكم أحداً، ولا يأذن في بيوتكم إلا بعلمكم وإذنكم، فإن فعلن شيئاً من ذلك فاهجروهن في المضاجع واضربوهن ضرباً غير مبرح، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: فأوصيكم بمن ملكت أيمانكم فأطعموهم مما تأكلون، وألبسوهم مما تلبسون، وإن أذنبوا فكلوا عقوباتهم إلى شراركم، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم. قال: اللهم اشهد.

ثم قال: إن المسلم أخو المسلم لا يغشه ولا يخونه ولا يغتابه ولا يحل له دمه ولا شيء من ماله إلا بطيبة نفسه، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: إن الشيطان قد يئس أن يعبد بعد اليوم، ولكن يطاع فيما سوى ذلك من أعمالكم التي تحتقرون، فقد رضي به، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: أعدى الأعداء على الله قاتل غير قاتله وضارب غير ضاربه، ومن كفر نعمة مواليه فقد كفر بما أنزل الله على محمد، ومن انتمي إلى غير أبيه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: إلا إني إنما أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا: لا إله إلا الله، وأني رسول الله، وإذا قالوها عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحق، وحسابهم على الله، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

ثم قال: لا ترجعوا بعدي كفاراً مضلين يملك بعضكم رقاب بعض، إني قد خلفت فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلوا: كتاب الله وعترتي أهل بيتي. إلا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد. ثم قال: إنكم مسؤولون فليبلغ الشاهد منكم الغائب.

‘‘Hz. Peygamber (a.s.): Ey Rabî’a, Rasûlullah şöyle buyuruyor, de: Ey İnsanlar! Belki de sizler, burada bulunduğum gibi bir daha benimle buluşamayacaksınız.

Bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? Bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz? Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? İnsanlar: Evet, biliyoruz. Bu belde mukaddes belde, bu ay, mukaddes ay ve bu gün, mukaddes gündür, diyerek karşılık verdiler. Rasûlullah (a.s.): Şüphesiz ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Allah'tan korkunuz, insanların eşyalarını eksik vermeyiniz ve yeryüzünde bozgunculuk yapmayınız. Kimin yanında bir emanet varsa, onu sahibine iade etsin.

Şöyle devam etti: İslam nazarında insanlar eşittirler. İnsanların hepsi Adem ile Havva'nın bir parçasıdırlar. Arabın, acem olana; acemin de Arap üzerine takva dışında bir üstünlüğü yoktur (Üstünlük ancak takva iledir). Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Bana neseplerinizi değil, amellerinizi getiriniz! İşte ben, insanlara bunu söylüyorum. Size de aynı şekilde bunu söylüyorum. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sözlerine şöyle devam etti: Câhiliye dönemine ait kan davalarının tümü kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davası da Adem b. Rabî'a b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. Adem b. Rabî'a, Hüzeyl Kâbilesi'nde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Sa'd b. Bekr oğulları onu öldürmüştür. (Leys Kabîlesi'nde bulunduğu sırada, Hüzeyl Kabîlesi, onu öldürdü de denilmiştir.) Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle buyurdu: Câhiliye dönemine ait faiz işlemlerinin tümü kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk faiz de, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faiz alacağıdır. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Rasûlullah (a.s.), şöyle devam etti: Ey İnsanlar! Nesî, ancak küfürde ileri gitmektir. Onunla inkar edenler saptırılırlar. Onlar, onu bir sene helâl, bir sene ise haram kabul ederler ki, bu şekilde Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler. İyi biliniz ki, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunların dördü,

haram aylardır ki, bir tanesi iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan Mudar'ın ayı Recep ayıdır. Diğer üç tanesi ise birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dikkat ediniz! Teblîğ etti mi! diye sordu. Evet, diyerek karşılık verdiler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Sizler, onları ancak Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın Kitabı ile helâl edindiniz. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir. Sizin onlar üzerindeki hakkınız ise; yatağınızı hiçbir kimseye çiğnetmemeleri, izniniz ve bilginiz olmadan evlerinize hiç kimseyi almamalarıdır. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi! diye sordu. Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Şöyle devam etti: Kölelerinize karşı iyi davranınız. Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz. Bir suç işledikleri zaman, onların cezalarını içinizdeki hürlerden o suçu işleyenlere kıyas ediniz. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle buyurdu: Muhakkak Müslüman müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona ihanet etmez ve onun hakkında gıybet etmez. Onun kanı ve gönül rızası ile vermedikçe malı kendisine helâl olmaz. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sözlerine şöyle devam etti: Muhakkak ki şeytan, bu günden sonra kendisine ibadet edilmesinden ümidini kesmiştir. Bununla birlikte bunun dışındaki küçük gördüğünüz işlerde ona itaate bulunmanız da onu memnun edecektir. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye karşılık verdiler. Allah Rasûlü de: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra buyurdu: Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyen kimse dışında birini öldüren ve kendisini dövenden başkasını döven kimsedir. Her

kim efendisinin nimetini inkar ederse, Allah'ın Muhammed'e indirdiğini inkar etmiş gibi olur. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden kimse ise Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Şöyle buyurdu: İyi biliniz ki ben, insanlar Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim de Allah'ın elçisi olduğumu kabul edinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bunu söyledikleri zaman –haklı olunması dışında- kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir. Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle devam etti: Sakın benden sonra dalâlete sapmış kafirler olarak birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız. Sizlere sımsıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu asla sapıtmayacağınız öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitabı ve benim ehl-i beytimdir. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye karşılık verdiler. Allah Rasûlü de: Allahım şâhid ol! buyurdu.

Sonra şöyle buyurdu: Sizler mesûlsünüz (sual olunacaksınız). Bunları, burada bulunanlarınız, burada olmayanlara ulaştırsın!''[1385]

Yukarıdaki vermiş olduğumuz nakillerden de anlaşılacağı gibi Yâ'kûbî'nin, Veda Hutbesi'nin içeriğine dair bilgi verdiği her iki yerde de isnâd kullanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetler üzerinde isnâd merkezli bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir. Muhteva olarak da Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerle lafız ve anlam yönüyle birçok farklılık içeren Yâ'kûbî'nin eserindeki bu rivâyetlerin Hadis ilmi açısından hüccet olmadığı ve delil olarak kullanılamayacağını söyleyebiliriz.

1.2.1.5. TABERÎ (310/922) RİVÂYETİ

Taberî, eserinde Veda Hutbesi ile ilgili olarak iki farklı rivâyet nakletmektedir. Onun naklettiği rivâyetlerden biri şu şekildedir:

Taberî→İbn Hamîd → Seleme → İbn İshâk → Abdullah b. Ebî Nüceyh:

[1385] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

حدثنا ابن حميد قال حدثنا سلمة عن ابن إسحاق عن عبدالله بن أبي نجيح قال ثم مضى رسول الله صلى الله عليه و سلم على حجه فأرى الناس مناسكهم وأعلمهم سنن حجهم وخطب الناس خطبته التي بين للناس فيها ما بين فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أيها الناس اسمعوا قولي فإني لا أدري لعلي لا ألقاكم بعد عامي هذا وبهذا الموقف أبدا أيها الناس إن دماءكم وأموالكم عليكم حرام إلى أن تلقوا ربكم كحرمة يومكم هذا وحرمة شهركم هذا وستلقون ربكم فيسألكم عن أعمالكم وقد بلغت فمن كانت عنده أمانة فليؤدها إلى من ائتمنه عليها وإن كل ربا موضوع ولكم رؤوس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون قضى الله أنه لا ربا وإن ربا العباس بن عبدالمطلب موضوع كله وإن كل دم كان في الجاهلية موضوع وإن أول دم أضع دم ابن ربيعة بن الحارث بن عبدالمطلب وكان مسترضعا في بني ليث فقتلته بنو هذيل فهو أول ما أبدأ به من دماء الجاهلية أيها الناس إن الشيطان قد يئس من أن يعبد بأرضكم هذه أبدا ولكنه رضي أن يطاع فيما سوى ذلك مما تحقرون من أعمالكم فاحذروه على دينكم أيها الناس إنما النسيء زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا يحلونه عاما ويحرمونه عاما ليواطئوا عدة ما حرم الله فيحلوا ما حرم الله (1) ويحرموا ما أحل الله وإن الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السموات والأرض وإن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله يوم خلق السموات والأرض منها أربعة حرم (1) ثلاثة متوالية ورجب مضر الذي بين جمادى وشعبان أما بعد أيها الناس فإن لكم على نسائكم حقا ولهن عليكم حقا لكم عليهن ألا يوطئن فرشكم أحدا تكرهونه وعليهن ألا يأتين بفاحشة مبينة فإن فعلن فإن الله أذن لكم أن تهجروهن في المضاجع وتضربوهن ضربا غير مبرح فإن انتهين فلهن رزقهن وكسوتهن بالمعروف واستوصوا بالنساء خيرا فإنهن عندكم عوان لا يملكن لأنفسهن شيئا وإنكم إنما أخذتموهن بأمانة الله واستحللتم فروجهن بكلمة الله فاعقلوا أيها الناس واسمعوا قولي فإني قد بلغت وتركت فيكم ما إن اعتصمتم به فلن تضلوا أبدا كتاب الله وسنة نبيه أيها الناس اسمعوا قولي فإني قد بلغت واعقلوه تعلمن أن كل مسلم أخو المسلم وأن المسلمين إخوة فلا يحل لامرئ من أخيه إلا ما أعطاه عن طيب نفس فلا تظلموا أنفسكم اللهم هل بلغت قال فذكر أنهم قالوا اللهم نعم فقال رسول الله اللهم اشهد

‘‘…Sonra Rasûlullah (a.s.) haccına devam etti. İnsanlara hac menâsiklerini ve haccın sünnetlerini öğretti. Daha sonra insanlara, bazı önemli esasları açıkladığı hutbesini îrâd etti. Hutbesinde Allah’a hamd ve senâdan sonra şöyle buyurdu:

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum, belki de bu senemden sonra burada sizinle bir daha asla buluşamayacağım.

Ey İnsanlar! Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız ve mallarınız, tıpkı bu ayınızın ve bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddes ve dokunulmazdır.

Rabbinize kavuşacak ve O, sizleri amellerinizden hesaba çekecektir. Ben, teblîğ ediyorum. Kimin yanında bir emaneti varsa, onu, kendisine emanet olarak bırakan kimseye iade etsin.

Faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Ana malınız ise size aittir. Ne hakkınızdan fazlasını almak sûretiyle zulmediniz, ne de hakkınız olandan daha az olanı alıp zulme uğrayınız. Allah hükmetmiştir, artık faiz yoktur. Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizi de kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabî'a b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. Onu, süt emzirilmek üzere Leys Kabîlesi'nde bulunduğu sırada, Hüzeyl Kabîlesi öldürdü. Bu, Câhiliye dönemine ait kan davalarından, kaldırılmaya ilk başlanan kan davasıdır.

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki şeytan, sizin şu topraklarınızda kendisine ibadet edilmesinden ebedî olarak ümidini kesmiştir. Fakat o, başka küçük gördüğünüz şeylerde kendisine itaat edilmesinden de razı olacaktır. Dolayısıyla dininiz hususunda ondan sakınınız.

Ey İnsanlar! Nesî, küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler, onunla saptırılırlar. Onlar, bir sene onu helâl, bir sene de haram kılarlar ki, bu sûretle Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler. İşte bu şekilde Allah'ın haram kıldığını helâl ve helâl kıldığını da haram kılarlar. Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki ilk haline dönmüştür. Muhakkak ki Allah'ın Kitab'ında da geçtiği üzere Allah katında, ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır ve üçü birbiri peşine gelir. Bir tanesi de iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan Mudar'ın ayı Recep ayıdır.

Ey İnsanlar! Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız, kadınlarınızın da sizler üzerinde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve açıkça bir fuhşiyât işlememeleridir. Şayet bunu yaparlarsa, Allah, onları yataklarda yalnız bırakmanız ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövmeniz hususunda size izin vermiştir. Bu sûretle vazgeçerlerse, yiyecek ve giyeceklerini mâkul ölçüler içerisinde temin etmeniz, onların sizin üzerinizdeki haklarıdır. Kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Zira onlar, sizin yanınızda kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himayeye muhtaç kimselerdir. Siz onları ancak Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimesini anarak helâl edindiniz.

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip, anlayınız! Şüphesiz ki ben, teblîğde bulundum. Sizlere öyle bir şey bıraktım ki onlara sımsıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bunlar: Allah'ın Kitabı ve peygamberinin sünnetidir.

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip, aklediniz. Biliniz ki, Müslüman müslümanın kardeşidir. Şüphesiz ki, Müslümanlar kardeştir. Hiçbir kimseye, kardeşine ait bir şey –gönül rızası ile vermedikçe- helâl değildir. Birbirinize zulmetmeyiniz! Hz. Peygamber (a.s.): Allahım, teblîğ ettim mi? buyurdu.

İbn İshâk: bana anlatıldığına göre insanlar şöyle dediler: Allahım şahidsin ki evet! Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım şâhid ol! buyurdu.''[1386]

Taberî'nin naklettiği bu rivâyetin, isnâd açısından munkatı' bir rivâyet olduğunu ifade edebiliriz. Zira isnâdın aslında Abdullah b. Ebî Nüceyh'in, hadisi Atâ aracılığıyla İbn Abbâs'tan aldığı görülmektedir. Nitekim Taberânî, hadisin isnâdını bu haliyle eserinde zikretmektedir.[1387] Taberî'nin naklettiği bu rivâyetin, senedindeki inkitâdan dolayı zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

Taberî'nin, Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbe ile ilgili olarak naklettiği ikinci rivâyet, birincisine nisbetle daha kısa olan şu rivâyettir:

Taberî→İbn Hamîd → Seleme → Muhammed b. İshâk → Yahya b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr → babası Abbâd:

''Rasûlullah (a.s.) Arafât'ta iken onun sesini, insanlara yükses sesle tekrar eden kişi Rabî'a b. Ümeyye b. Halef'tir. Rasûlullah (a.s.), ona; Ey İnsanlar! Muhakkak ki Allah Rasûlü, bu ayın hangi ay olduğunu biliyor musunuz? diye soruyor de, diye buyurdu. (İnsanlar): Haram aydır, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber, onlara şöyle söyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, kanlarınızı ve mallarınızı, bu ayınızın haram ay olması gibi haram kılmıştır. Sonra onlara: Bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz, diye sorduğumu söyle buyurdu. Rabî'a da, bunu söyledi. İnsanlar: Haram beldedir, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber, onlara şöyle söyle: Şüphesiz ki Allah, Rabbinize

[1386]Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.
[1387] Tâberânî, **Kebîr,** XI/172.

kavuşacağınız güne kadar kanlarınızı ve mallarınızı, bu beldenizin haram olması gibi haram kılmıştır, buyurdu. Sonra onlara: Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz, diye sorduğumu söyle buyurdu. (İnsanlar): Büyük hacc günüdür, diyerek karşılık verdiler. Hz. Peygamber, onlara şöyle söyle: Şüphesiz ki Allah, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınızı ve mallarınızı, bu gününüzün haram olması gibi haram kılmıştır, buyurdu.''[1388]

Taberî'nin, Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr'den naklettiği ve Arafât hutbesine dair kısa bir içerik aktardığı bu rivâyetin bir benzerinin Taberânî tarafından tahrîç edildiği görülmektedir. Fakat Taberânî'nin isnâdında hadisin, Abbâd'ın babası Abdullah b. Zübeyr'den rivâyet edildiği görülmektedir.[1389] Dolayısıyla Taberî'nin bu rivâyeti de nüsha hatasından kaynaklı bir sorun değilse eğer mürsel bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber hadisin isnâd açısından zayıf olmasını gerektiren asıl sebep Seleme'nin cerhidir.[1390] Dolayısyla Taberi'nin Veda Hutbesi ile ilgili her iki naklinin de Hadis Usûlü açısından problemli olduğunu ve hüccet olarak kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

1.2.1.6. İBN HIBBÂN RİVÂYETİ (354/965)

İbn Hıbbân'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ adlı eserinde naklettiği hutbe ile ilgili iki rivâyetten birincisi, kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili olup, şu şekildedir:

Muhammed b. Muhammed el-Hemedânî → Muhammed b. Abdula'lâ es-San'anî → Bişr b. Mufaddal → İbn Avn → Muhammed b. Sîrîn → Abdurrahman b. Ebî Bekrâ → Ebû Bekrâ:

''Rasûlullah (a.s.), bineğinin üzerinde duruyor, bir kişi de bineğin yularından tutuyordu. Hz. Peygamber: Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Bizler cevap vermeden sustuk. Bu suskunluk o kadar sürdü ki biz, her halde onu kendi isminden başka bir isimle adlandıracak diye, düşündük. Nahr günü (kurban bayramı günü)

[1388]Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1389] Taberânî, **Kebîr,** V/67.
[1390] Seleme b. Fadl el-Ensârî olarak bilinen bu râvî ve onun hakkında vârid olan cerh kapsamındaki değerlendirmeler için bkz. İbn Hıbbân, **Sikât,** VIII/287; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** XI/306; Zehebî, **Mîzân,** II/192; İbn Hacer, **Tehzîb,** IV/135.

değil midir? diye sordu. Evet öyledir, diye cevap verdik. Sonra o: Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Biz yine cevap vermeden sustuk. O kadar uzun sürdü ki suskunluk, biz, onu başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Şöyle buyurdu: Zilhicce değil midir? Evet, diyerek karşılık verdik. Sonra Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Cevap vermedik, sustuk; o kadar uzun sürdü ki bu suskunluk da biz yine onun, bu beldeyi kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Daha sonra Hz. Peygamber: Haram belde değil midir? diye sordu. Evet, diye cevap verdik. Bunun üzerine o şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; kendi aranızda bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada olmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.''[1391]

İbn Hıbbân'ın, bu isnâdının bir benzerini, Sahîh'inde de tahrîç ettiği görülmektedir. Onun, Sahîh'inde hadisi Ömer b. Muhammed el-Hemedânî aracılığıyla Muhammed b. Abdula'la'dan aldığını söylememiz mümkündür.[1392] İsnâdın Bişr b. Mufaddâl ile başlayan kısmı, daha önce Hadis Kaynakları'nda yer alan senedlerin tenkidi kısmında da geçmiş ve sahîh olduğu belirtilmişti.[1393]

İbn Hıbbân'ın, her hangi bir isnâd zikretmeden naklettiği ikinci rivâyet Arefe hutbesi ile ilgili olan şu rivâyettir:

Rasûlullah (a.s.), Urâne Vadisi'ne gelince bir hutbe îrâd etti ve hutbesinde şöyle buyurdu: ''Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız; şu beldenizde ve şu ayınızda, şu gününüzün mukaddesliği gibi mukaddestir.

Haberiniz olsun ki, Câhiliye dönemine ait her şey ayaklarımın altındadır, kaldırılmıştır. Câhiliye döneminin kan davaları da kaldırılmıştır.

Kadınlar hususunda Allah'tan korkunuz. Sizler, onları ancak Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimesini anarak helâl edindiniz. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, yataklarınızı hoşlanmadığınız şekilde

[1391] İbn Hıbbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ,** Beyrut 1407/1987, I/28.
[1392] İbn Hıbbân, **Sahîh,** IX/158, XIII/312.
[1393] Buhârî İlim 9 (I/24).

hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Şayet bunu yaparlarsa, onları fazla incitmeyecek şekilde hafifçe dövünüz. Onların, sizin üzerinizdeki hakları ise, yiyecek ve giyeceklerini mâkul ölçüler içerisinde temin etmenizdir.

Sizlere sımsıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.

Benden sorulacaksınız. Peki o zaman benim hakkımda ne diyeceksiniz? Ashâb: Senin risâlet görevini yerine getirdiğine, vazifeni eda ettiğine ve nasihat verdiğine şahitlik ederiz, diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, işaret parmağını semâya kaldırarak: Allahım şâhid ol! buyurdu.''[1394]

Yukarıda naklettiğimiz rivâyetlerden anlaşılacağı üzere kendisi de büyük bir hadisçi olan, siyer sahibi İbn Hıbbân'ın eserinde kurban bayramının birinci günü ve Arefe günü îrâd edilen hutbelere dair iki rivâyet naklettiği ve bu iki rivâyetten sadece birincisinde isnâd zikrettiği görülmektedir. Dolayısıyla Hadis ilmi açısından rivâyetlerden sadece Ebû Bekrâ aracılığıyla sahîh nakledilen hadisin hüccet olduğunu söyleyebiliriz. Onun hadisçi kimliğine rağmen hadis dışında farklı bir alanda yazdığı bu eserinde isnâd zikretmeden bazı rivâyetler nakletmiş olması ise Hadis ile İslam Tarihi alanında yazılan eserlerin farklı metod ve uygulamalarını ortaya koyması açısından kayda değerdir.

1.2.1.7. İBN HAZM (456/1063)

Çalışmamızda İbn Hazm'ın 'Haccetü'l-Vedâ' adıyla, Hz. Peygamber'in haccı ile ilgili olarak tasnîf etmiş olduğu müstakil eserini inceledik. İbn Hazm'ın, veda haccı hutbelerine dair bu eserinde naklettiği rivâyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

İbn Hazm→Abdullah b. Yusuf → Ahmed b. Feth → Abdulvahhâb b. Îsâ → Ahmed b. Muhammed → Ahmed b. Ali → Müslim b. Haccâc → İshâk b. İbrahim → Hâtim b. İsmail → Cafer b. Muhammed → babası → Câbir b. Abdullah:

''Rasûlullah (a.s.), Urâne Vadisi'ne geldi ve orada bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki, sizin bu gününüz, bu ayınızda ve bu

[1394]İbn Hıbbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye…,** I/384.

beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız ve mallarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her şey, benim şu ayaklarımın altındadır, kaldırılmıştır. Câhiliye döneminin kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımız arasından kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. O, süt emzirilmek üzere Sa'd kabilesinde bulunduğu esnada Hüzeyl tarafından öldürüldü. Câhiliye dönemine ait faizin tamamı da kaldırılmıştır.

Kadınlar hususunda Allah'tan korkunuz. Zira siz onları ancak Allah'ın birer emaneti olarak aldınız. Onların namuslarını da Allah'ın kelimesini anarak helal edindiniz. Bununla beraber onların yataklarınızı hoşlanmayacağınız şekilde bir başkasına çiğnetmemeleri, sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Şayet bunu yaparlarsa onları fazla incitmeyecek şekilde dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, mâkul ölçüler içerisinde yiyeceklerini ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Sizlere öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarılırsanız yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Sizlere benden sorulacaktır. Ne söyleyeceksiniz?

(Ashâb): Senin vazifeni teblîğ ve eda ettiğine, nasihat verdiğine şahitlik ederiz, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber işaret parmağını semâya kaldırdı, sonra da onunla insanlara işaret ederek üç defa: Allahım şâhid ol, Allahım şâhid ol! buyurdu.''[1395]

İbn Hazm, bu rivâyeti muhtemelen Müslim'in Sahîh'inden almıştır. İsnâdın Müslim'e kadar olan kısmı daha önce de belirttiğimiz gibi sahîhtir.[1396]

Abdullah b. Râbî' → Muhammed b. Muâviye → Ahmed b. Şuayb → Ali b. Hacer → Cerîr → Muğîra → Mûsâ b. Ziyâd b. Hüzeym → babası → dedesi Hüzeym b. Amr es-Sa'dî:

[1395] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93.
[1396] Bkz. Müslim, **Sahîh,** 2/886 (1218).

Rasûlullah'ın, Veda Haccı esnasında arefe günü hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim: ''İyi biliniz ki, bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir.''[1397]

Arefe gününde îrâd edilen hutbenin içeriğine dair kısa bir metin içeren bu rivâyetin anlam yönünden benzerinin, Nesâî tarafından Ali b. Hacer'e kadar olan isnâd ile tahrîç edildiği görülmektedir. İsnâdın buraya kadar olan kısmı sahîh ve muttasıldır.[1398] Dolayısıyla İbn Hazm'ın bu rivâyetini de Nesâî'den aldığı ifade edilebilir.

Abdurrahman b. Abdullah b. Hâlid el-Hemedânî → Ebû İshâk el-Belhî → el-Firebrî → Buhârî → Abdullah b. Muhammed → Ebû Âmir el-Akdî → Kurrâ → Muhammed b. Sîrîn → Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve Hümeyd b. Abdurrahman → Ebû Bekrâ:

''Rasûlullah (a.s.), kurban bayramının birinci gününde bizlere hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber sustu. Suskunluğu o kadar sürdü ki biz, bu günü kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. O: Zilhicce değil midir? diye sordu. Evet öyledir, diye cevapladık. Sonra: Bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Bizler: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Hz. Peygamber sustu. Suskunluğu o kadar sürdü ki biz, bu beldeyi kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Allah Rasûlü: Haram belde değil midir? diye sordu. Evet, öyledir, dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz ki, sizin bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, kanlarınız ve mallarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar): Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! Burada bulunan, bulunmayana ulaştırsın. Zira kendisine (herhangi bir söz) ulaştırılan nice kimseler, o sözü işitenlerden daha iyi

[1397] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/94.
[1398] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/421, 422.

ezberleyip kavramıştır. Sakın benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vurmaya kalkışmayın!''[1399]

İbn Hazm'ın bu rivâyeti kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbeye dair Buhârî'nin tahrîç ettiği bir rivâyettir.[1400] Hadisi Buhârî'nin Sahîh'inden almış olduğunu düşündüğümüz İbn Hazm'ın bu senedi, Buhârî'ye kadar olan kısmı itibariyle, daha önce de belirttiğimiz gibi, sahîh bir seneddir.

Onun, İbn Sîrîn aracılığı ile Ebû Bekrâ'dan naklettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir:

…Firebrî → Buhârî → Muhammed b. el-Müsennâ → Abdulvahhâb → Eyyûb → Muhammed → İbn Ebî Bekrâ → Ebû Bekrâ:

''Zaman, göklerin ve yerin yaratıldığı ilk günkü eski haline dönmüştür. Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır…''

Bu rivâyetin içerik olarak devamı da daha önceki rivâyetler ile aynıdır.[1401]

İbn Hazm'ın bu rivâyeti de Buhârî'ye kadar olan kısmı itibariyle isnâd açısından sahîh olan ve Buhârî'nin Sahîh'inde daha önceden atıfta bulunduğumuz bir rivâyettir.[1402]

Hemmâm b. Ahmed → Abdullah b. İbrahim → Ebû Zeyd el-Mervezî → Firebrî → Buhârî → Muhammed b. Ahmed b. Abdullah → Âsım b. Ali → Âsım b. Muhammed → Vâkid b. Muhammed → babası → İbn Ömer:

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurdu: Dikkat ediniz! En fazla hürmet gösterilmesi gereken ay olarak hangisini biliyorsunuz? İnsanlar: Bu ayımız değil midir? dediler. Hz. Peygamber tekrar: En fazla hürmet gösterilmesi gereken

[1399] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.
[1400] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1401] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/152.
[1402] Buhârî Meğâzî 77 (V/126).

belde olarak hangisini biliyorsunuz? İnsanlar: Bu beldemiz değil midir? diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber: En fazla hürmet gösterilmesi gereken gün olarak hangisini biliyorsunuz? İnsanlar: Bu günümüz değil midir? diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Şüphesiz ki Allah, bu ayınızda ve bu beldenizde bu gününüz nasıl mukaddes bir gün ise; kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da –her hangi bir hak olması dışında- aynı şekilde mukaddes kılmıştır.

Hz. Peygamber, daha sonra üç defa: Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Orada bulunanlar, onun bu sorusuna her defasında: Evet, diye cevap verdiler. Rasûlullah, sözlerine şöyle devam etti: Yazık size, sakın benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vurmaya kalkışmayın!''[1403]

İbn Hazm'ın bu rivâyetinin, aynı isnâd ile Buhârî'nin Sahîh'inde tahriç edildiğini ve isnadının sahîh olduğunu ifade edebiliriz.[1404]

Abdullah b. Râbî → Muhammed b. Muâviye → Ahmed b. Şuayb → Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân → Mervân b. Muâviye → Ebû Mâlik el-Eşcaî → Nübeyt b. Şerît: Hadisin metni, bir önceki rivâyetin benzeridir.[1405]

Kütüb-i sitte müelliflerinden Nesâî'nin, hadisi, Eyyûb b. Muhammed'den aynı isnâd ile tahrîç ettiği görülmektedir.[1406] Hadisin buraya kadar olan isnâdının, sahih olduğu daha önceden ifade edilmiştir.

Abdullah b. Rabî → Muhammed b. Muâviye → Ahmed b. Şuayb → Hennâd b. es-Sürrî → Ebu'l-Ahves → İbn Ğarkade → Süleyman b. Amr → babası Amr: Rasûlullah'ı (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyururken işittim:

''Ey İnsanlar! (Bu sözü üç defa söyledi). Bu gün, hangi gündür? (Orada bulunanlar): Kurban günüdür, hacc-ı ekber günüdür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

[1403] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/150.
[1404] Buhârî Hudûd 9 (VIII/15).
[1405] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/151, 164.
[1406] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.

Dikkat ediniz! Hiçbir kimse, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Sözlerime kulak veriniz! Muhakkak ki şeytan, sizin şu beldenizde kendisine ibadet edilmesinden ebedi olarak ümidini kesmiştir. Fakat bunun dışında küçümsediğiniz bazı amellerinizde ona itaat etmeniz de onu memnun edecektir.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Anaparanız ise size aittir. Ne (mallarınızdan fazlasını almak sûretiyle) zulmediniz; ne de (mallarınızdan daha aşağısını almak sûretiyle) zulme uğrayınız.''[1407]

İbn Hazm'ın bu rivâyetini de bir önceki rivâyet gibi Nesâî'nin eserinden almış olduğunu ifade edebiliriz. Nesâî, hadisi Hennâd'dan itibaren aynı isnâd ile tahrîç etmiştir.[1408] Bu rivâyet de isnâd açısından sahîh bir isnâddır.

Buraya kadar İbn Hazm'ın eserinde naklettiği yedi rivâyetin isnâdı üzerinde durmaya çalıştık. Görüldüğü gibi bu yedi isnâdın tamamı da Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerinden alınmış sahîh isnâdlı rivâyetlerdir. Buradan hareketle beşinci asır âlimlerinden olan İbn Hazm'ın eserinde Hadis Kaynakları'ndaki özellikle de Kütüb-i Sitte kaynakları'nda yer alan sahîh hadislerden istifade ettiği ifade edilebilir. Dolayısıyla bir derleme niteliğinde olduğunu söyleyebileceğimiz bu eserin, Veda Hutbeleri açısından Hadis Kaynakları'ndaki rivâyetlerden farklı yeni bir şey ortaya koymadığını ve zaten Kütüb-i Sitte'de var olan rivâyetleri tekrar ettiğini belirtebiliriz.

İbn Hazm'ın eserinde naklettiğimiz bu rivâyetler dışında Hz. Peygamber'in, arefe ve kurban bayramı gününde hutbe îrâd ettiğine dair bazı rivâyetler de bulunmaktadır. Fakat bu rivâyetleri içerisinde Veda Hutbesi'ne dair herhangi bir metin bulunmadığı için, burada zikretmenin konuyu uzatacağı gerekçesiyle almamayı daha uygun bulduk.

[1407] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/166.
[1408] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442, VI/353.

1.2.1.8. İBN ABDİLBERR (463/1070)

İslam Tarihi kaynakları arasında yer alan önemli eserlerden bir tanesi de İbn Abdilberr'in 'ed-Dürer' adındaki eseridir. Bu eserinde İbn Abdilberr, veda hutbesi metnine dair iki rivâyet nakletmektedir. Bu rivâyetlerden biri 'Câbir'in, Veda Haccı ile İlgili Hadisi' başlığı altında nakledilen ve çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de aktardığımız Câbir rivâyetidir. Anlam olarak aktarmış olduğumuz Câbir rivâyetleri ile aynı olan bu hadisle ilgili olarak İbn Abdilberr:

''Hacc ile ilgili en kapsamlı ve en güzel hadis Câbir'in hadisidir. Onu bize Ahmed b. Saîd b. Bişr ve Ahmed b. Kâsım b. Abdurrahman→Muhammed b. Abdullah Ebî Delyem→Muhammed b. Veddâh→Muhammed b. Mesûd→Yahya b. Saîd el-Kattân→Cafer b. Muhammed→babası→Câbir b. Abdullah tahdîs etmiştir.'' Hadisin metninin geri kalanı, daha önceden 'Arefe günü hutbesi ile ilgili rivâyetler' başlığı altında aktardığımız Câbir hadisleri ile aynıdır.[1409]

İbn Abdilberr'in naklettiği isnâdın Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a kadar olan râvileri hakkında, çalışmamızın Câbir hadisi ile ilgili kısmında cerh-tâ'dîl açısından bir değerlendirme yapmaya çalışmıştık. İbn Abdilberr'in isnâdında yer alan râvîlerden Muhammed b. Mesûd'un sikâ[1410]; Muhammed b. Veddâh'ın ise sadûk oalarak kabul edildiğini söyleyebiliriz.[1411] Yaptığımız araştırmada isnâdın diğer râvîleri hakkında ise herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Dolayısıyla bu rivâyetin, Hadis Usûlü kaidelerince cerh-tâ'dîl açısından zayıf olduğunu belirtebiliriz.

İbn Abdilberr'in eserinde nakledilen bir diğer rivâyet ise şu şekildedir:

Yahyâ b. Saîd ve başkaları → Muhammed b. İshâk → Yahyâ b. Abbâd → Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr → Abdullah b. Zübeyr:

''Hz. Peygamber, Rabîa b. Ümeyye b. Halef'e gelmesini emretti. Gür bir sese sahip olan Rabîa, gelip Hz. Peygamber'in bineğinin göğsü altında durdu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ey Rabîa! İnsanlara benim şöyle dediğimi aktar: Ey

[1409] İbn Abdilberr, **ed-Dürer fi'htisâri'l-Meâzî ve's-Siyer,** I/279, 283.
[1410] Zehebî, **Kâşif,** II/216.
[1411] Zehebî, **Mîzân,** IV/59.

İnsanlar! Muhakkak ki Peygamber 'Bu beldenin hangi belde, bu ayın hangi ay ve bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye soruyor. İnsanlar: Evet, bu belde mukaddes beldedir, bu ay, mukaddes aydır, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber: Şüphesiz ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı; bu beldenizin, bu ayınızın ve bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır. Sonra şöyle buyurdu: Allahım şâhid ol!

Ey İnsanlar! Muhakkak ki nesî, küfürde ileri gitmektir. Onunla, inkar edenler saptırılırlar. Onlar, onu bir sene helâl, bir sene de haram kabul ederler ki bu şekilde Allah'ın haram kıldığı sayıya denk getirebilsinler (ayetini okudu). Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında da yer aldığı üzere, dördü haram olan on iki aydır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelir. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan Receb ayıdır.

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diyerek cevap verdiler. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Allahım şâhid ol!''[1412]

İbn Abdilberr'in, Abdullah b. Zübeyr'den naklettiği bu rivâyetin anlamca benzerinin, Taberânî tarafından aynı sahabiden tahrîç edildiğini ve isnâdının sahîh olduğunu ifade etmiştik.[1413] İbn Abdilberr, kendisi ile 198 yılında vefat ettiği nakledilen Yahyâ b. Saîd el-Kattân arasındaki râvîleri zikretmemiştir. Dolayısıyla İbn Abdilberr'in bu rivâyetinde isnâd açısından bir inkitâ'nın olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda aktardığımız bilgi ve değerlendirmeler ışığında İbn Abdilberr'in eserinde Veda Hutbeleri ile ilgili iki rivâyetin bulunduğunu; bu rivâyetlerden her ikisinin Hadis Kaynakları'nda sahîh isnâdlarla tahrîç edildiğini söyleyebilir; İbn Abdilberr tarafından nakledilen isnâdların ise zayıf olduğunu belirtebiliriz. Bu nedenle onun da İbn Hazm gibi tahrîç ettiği rivâyetlerle Hadis Kaynakları'ndaki rivâyetlerden farklı bir şey içermediğini ve naklettiği rivâyetlerin isnâd açısından zayıf sayılmaları sebebiyle Hadis Usûlü açısından delil olarak kullanılamayacağını ifade edebiliriz.

[1412] İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/235.
[1413] Taberânî, **Kebîr,** V/67.

Allah Rasûlü'nün Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbelerle ilgili olarak ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetleri tespit etmeye ve bu rivâyetlerin isnâdları üzerinde durmaya çalıştık. Şimdi de yukarıda yapmış olduğumuz tespit ve değerlendirmelerden hareketle konuyla ilgili İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetlerin genel bir değerlendirmesini yapmaya gayret edeceğiz.

1.2.2. İslam Tarihi Kaynaklarında Yer Alan Rivâyetlerin İsnâd Açısından Genel Bir Değerlendirmesi

Veda Hutbeleri ile ilgili nakledilen rivâyetlerle ilgili olan bu çalışmamızda ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'ndan İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Ya'kûbî, Taberî, İbn Hıbbân, İbn Hazm ve İbn Abdilberr'in eserleri üzerinde durulmuştur. Bu eserlerden İbn İshâk'ın eserinin günümüze ulaşan kısmında Veda Hutbesi ile ilgili nakledilen bir rivâyetin bulunmadığını söylememiz mümkündür. Bununla beraber onun rivâyetlerinin İbn Hişâm'ın kendisinden yaptığı nakillerden anlaşıldığını ve bu nakillerin İbn Hişâm başlığı altında tarafımızdan ele alındığını ifade edebiliriz. Ya'kûbî, eserinde Veda Hutbesi ile ilgili nakledilen en uzun rivâyetlerden birini isnâd zikretmeden nakletmektedir. Dolayısıyla onun naklettiği bu rivâyet üzerinden Hadis Usûlü bağlamında isnâd merkezli herhangi bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Mes'ûdî'nin eseri için de isnâd açısından aynı şeyleri söylememiz mümkündür. Zira o da Veda Hutbesinin içeriğine dair çok küçük bir bilgi paylaşımında bulunmakta ve bunu isnâd zikretmeden yapmaktadır.

Vâkıdî,Veda Hutbeleri ile ilgili olarak dört rivâyet nakletmekte; bu rivâyetlerin birinde herhangi bir isnâd vermemektedir. Onun naklettiği diğer üç rivâyetten iki tanesi Amr b. Yesrîbî, bir tanesi ise İbn Abbâs rivâyetidir. Her iki sahabiden de Hadis Kaynakları'nda da nakledilen rivâyetlerin olduğunu görmek mümkündür. Vâkıdî'nin Amr'dan naklettiği her iki rivâyetin isnâd açısından zayıf, İbn Abbâs'tan naklettiği rivâyetin ise hasen olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Hişâm, Veda Hutbesi ile ilgili naklettiği üç rivâyetten birinde herhangi bir isnâd zikretmemekte ve rivâyeti sadece İbn İshâk'a dayandırmaktadır. Onun naklettiği diğer iki rivâyetinden biri İbn Zübeyr, diğeri ise Amr b. Harîce'den

nakledilen rivâyetlerdir. İbn Hişâm'ın hasen olarak değerlendirdiğimiz bu iki isnâdında yer alan sahabilerden Hadis Kaynakları'nda aynı konuda nakiller yapıldığını ve râvîlerinin çoğunun ortak olduğunu belirtebiliriz.

Hz. Peygamber'in Veda Hutbeleri ile ilgili olarak İslam Tarihi eserlerinden biri olan İbn Sa'd'ın Tabâkat'ında yedi rivâyetin nakledildiğini görmekteyiz. Onun Amr b. Harîce, İbn Ömer, Nübeyt b. Şerît, Zeyd b. Hattâb, Ebû Bekrâ ve Serrâ bnt. Nebhân'dan naklettiği bu hadislerin 3 tanesi sahîh, 2 tanesi hasen, 1 tanesi hasen li ğayrihi ve 1 tanesi de zayıf olarak değerlendirdiğimiz rivâyetlerdendir. İbn Sa'd'ın kendilerinden hadis naklettiği bu sahabilerden Zeyd b. Hattâb dışındakilerden Hadis Kaynakları'nda da Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin bulunduğunu ve râvîlerin çoğunun ortak olduğunu ifade edebiliriz.

Veda Hutbeleri ile ilgili olarak Taberî, Abdullah b. Ebî Nüceyh ve Abdullah b. Zübeyr'den olmak üzere iki rivâyet nakletmektedir. Bu iki rivâyetten ilkinin senedindeki inkitâ', diğerinin ise râvîlerinden Seleme b. Fadl'ın cerhi sebebiyle zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber her iki sahabiden de Taberânî tarafından konuyla ilgili olarak tahrîç edilen sahîh rivâyetlerin olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Hıbbân, konuyla ilgili olarak naklettiği iki rivâyetinden birinde isnâd zikretmezken, diğerinde ise Sahîh'inde de verdiği benzer bir isnâd kullanmaktadır. Onun sahîh olarak değerlendirdiğimiz bu isnâdı, Ebû Bekrâ'dan nakledilen bir rivâyettir.

İbn Hazm, Veda Hutbesi ile ilgili olarak yedi rivâyet nakletmektedir. Onun Amr b. el-Ahves, Nübeyt b. Şerît, İbn Ömer, Ebû Bekrâ, Hüzeym b. Amr ve Câbir b. Abdullah'dan naklettiği bu yedi rivâyetin tamamını Kütüb-i Sitte içerisindeki sahîh hadislerden aldığı görülmektedir.

İslam Tarihi Kaynakları içerisinde üzerinde durduğumuz son eser, İbn Abdilberr'in *ed-Dürer* adındaki eseridir. O, bu eserinde Câbir b. Abdullah ve İbn Zübeyr'den olmak üzere iki rivâyet nakletmektedir. İbn Abdilberr'in naklettiği bu iki rivâyet de isnâd açısından zayıf olarak kabul ettiğimiz rivâyetlerdendir. Bununla beraber Hadis Kaynakları'nda konuyla ilgili olarak her iki sahabiden de tahrîç edilen sahîh rivâyetlerin olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle, Veda Hutbeleri ile ilgili olarak ele aldığımız ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nda toplamda 30 rivâyet tespit ettiğimizi, bu rivâyetlerden 11 tanesinin isnâd açısından sahîh, 5 tanesinin hasen, 1 tanesinin hasen li ğayrihi, 7 tanesinin ise zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Geriye kalan 6 rivâyetin başında ise herhangi bir isnâdın zikredilmediği görülmektedir.

Konumuz çerçevesinde İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin ve nakillerin senedleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmaya gayret ettik. Şimdi de bu bölümün son başlığı altında ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin sened açısından bir karşılaştırmasını yapmaya çalışacağız.

1.3. HADİS VE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARI'NDA YER ALAN RİVÂYETLERİN İSNÂD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Hadis ve İslam Tarihi, geçmişten günümüze birbiriyle yakın ilişki içerisinde olan iki bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ilk dönem İslam Tarihi'nin kaynakları açısından hadis ilminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim İslam Tarihi'nin en baştaki kaynakları arasında Kur'an ve Hadis zikredilmiş, hatta bazı tarihçilere göre 'Tarih, hadis ilimlerinden bir ilim olarak' nitelendirilmiştir.[1414] Fuad Sezgin, konuyla ilgili yazmış olduğu bir makalesinde hadisin bu önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

''Hadisin, tarihi bakımından ehemmiyeti, Peygamber'in hayatına dair bilgimizin Kur'an'la birlikte iki mühim kaynağından birini teşkil etmesinden başka, İslam'ın ilk asırlarına ait dinî ve gayr-ı dinî haberlerin rivâyet şekline hakim olmuş bulunmasından ileri geliyor.'[1415]

Hadis ile İslam Tarihi arasındaki yakın ilişki, iki bilim dalının kaynakları ve kullanmış oldukları yöntem ve metodlar arasında da birtakım benzerliklerin oluşmasını sağlamıştır. Sözkonusu benzerlikler arasında her iki bilim dalının da maziyi inceleme konusu yapması, her iki bilim dalının ortaya koyduğu eserlerde

[1414] Sabri Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine,** DİB yay. Ankara 1991, s. 168 (es-Sehâvi, el-İ'lân bi't-Tevbîh, s. 44'ten naklen).

[1415] M. Fuad Sezgin, 'İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti', **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,** İstanbul 1956, c. 2, s. 19-36.

rivâyetlerden istifâde edilmiş olması, özellikle ilk hicrî yüzyılda İslam tarihçileri arasında yer alan Urve b. Zübeyr (94/713), İbn Şihâb ez-Zührî (124/741) ve Mûsâ b. Ukbe (141/758) gibi bazı isimlerin, aynı zamanda dönemin seçkin muhaddisleri arasında yer alması gibi hususlar zikredilebilir.[1416] Hadis ile İslam Tarihi ilmi arasındaki benzerlikler neticesinde müşterek çalışma ve ilgi alanları da ortaya çıkmıştır. Nitekim ricâl ve tabakât kitapları, hem hadisin hem de İslam Tarihinin ilgi alanına giren eserlerdendir.[1417] Hadis eserlerinde doğrudan doğruya tarihî bilgiler sunan Enbiyâ, Siyer, Meğâzî ve Menâkıb gibi bölümlerin bulunduğu ve İslam Tarihi Kaynakları'nın sık sık bu bilgilerden istifade ettiği göze çarpmaktadır.[1418] İki bilim dalı arasındaki yakınlıklardan biri de metodoloji alanında görülmektedir. İslam dünyasında tarih metodu ile ilgili ilk müstakil eserlerden biri olan Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci'ye (879/1474) ait *el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh* isimli eserin, hadis ıstılahlarından yararlanılarak telif edilmesi[1419] bu açıdan kayda değerdir.

Hadis ile İslam Tarihi arasındaki benzerliklerin yanında her iki bilim arasında önemli bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir. Bu açıdan Hadis ilminde varolan rivâyetlerin kurgu ve yorumdan ayrı tutulması, bir haberi nakletmede râvînin hocasından duyduğunu aynen tekrar etmeye dikkat etmesi, isnâd kullanımı ve ricâl tenkîdi üzerinde büyük bir ihtimamla durulması gibi hususların İslam Tarihi'nde bulunmadığı veya en azından Hadis ilminde olduğu kadar bunlara dikkat edilmediği söylenilebilir. Tekineş, konuyla ilgili makalesinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

''Tarihçi bulduğu her şeyi değerlendirmek istemekte, bu sebeple bazen değersiz malzemeleri kullanmak zorunda kalmaktadır. Hadiste ise esas olan sahihliktir; kuşku duyulan rivâyetlerde, kuşkuya itibar edilerek, rivâyetin terk edilmesidir.''[1420]

[1416] Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi,** Ankara 1981, s. 208; Gönül Kolkıran, ''**Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshâk ve Vakidî Örneği'',(**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2005), s. 66-91.

[1417] Ayhan Tekineş, 'Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma', **Hadis Tetkikleri Dergisi, İstanbul 2004,**c. 2, sy. 2, s. 9.

[1418]Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 247.

[1419] Tekineş, **Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma'**, s. 10.

[1420] Tekineş, **Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma'**, s. 37.

İslam Tarihçilerinin, herhangi bir konuda rivâyetlerin sıhhatinin tespiti konusunda muhaddisler kadar titiz davranmadıkları, isnâd konusunda muhaddisin gösterdiği dikkat ve önemi göstermediği ve bu konuda muhaddislere göre daha müsamahakâr olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim hadis musanniflerinin isnâd açısından zayıf bularak eserlerine almadıkları birçok rivâyetin İslam Tarihi Kaynakları'nda çokça kullanılmış olduğu görülmektedir. Fuat İstemi, muhaddisler ile İslam Tarihçileri'nin, rivâyetlerin sıhhat değerlendirmesine yaklaşımları ve isnâd kullanımları arasındaki farklılığın dayandığı sebepleri açıklama bağlamında şu ifadeleri kullanmaktadır:

''…Tarihçilerin nakletmiş oldukları rivâyetlerin çoğunun şer'î hükümlerle ilgili olmamasından dolayı haberlerin naklinde hadisçilere göre daha müsamahakâr bir duruşa sahip olduklarını söyleyebiliriz. Muhaddisler ise Hz. Peygamber'in hadisleri içerisinde ahkama taalluk eden rivâyetlerin naklinde daha titiz/müteşeddid bir tutum sergilerken, siyer ve meğâzî içerikli rivâyetlerde daha mütesâhil davranmışlardır.''[1421]

İstemi, sözlerinin devamında muhaddislerin eserlerinde ahkama dair rivâyetlerde ortaya koydukları şartların, siyer ve meğâzî ile ilgili naklettikleri rivâyetlerde ortaya koydukları şartlara göre daha ağır olduğunu belirtmektedir.[1422]

Buradan hareketle, çalışmamızda ele aldığımız ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda tespit ettiğimiz Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerle ilgili isnâd açısından şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Çalışmamızda ele aldığımız kaynaklardan her iki ilim dalında da Veda Hutbeleri ile ilgili nakiller, genellikle isnâdlı rivâyetlerden oluşmaktadır. Bununla beraber Hadis Kaynakları'nda, diğer bütün konularla ilgili rivâyetlerde olduğu gibi Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde de isnâdsız bir bilgi bulmak mümkün değildir. Ele aldığımız Hadis Kaynakları'nın tamamında, konumuzla ilgili rivâyetler, senedileriyle beraber nakledilmiştir. İslam Tarihi Kaynakları'nda ise isnâdıyla beraber nakledilen rivâyetlerin yanında, isnâd zikredilmeden nakledilen bir takım

[1421] Fuat İstemi, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri,** Ankara Okulu yay. Ankara 2017, s. 86.
[1422] İstemi, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis…,** s. 86, 87.

rivâyetlerin olduğunu da görmek mümkündür. Nitekim Vâkidî ve İbn Hişâm'ın birer rivâyeti ile Yâ'kûbî ve Mesûdî'nin eserlerinde Veda Hutbelerinin nakledildiği yerlerde isnâd bulunmamaktadır. Halbuki Yâ'kûbî'nin eserinde naklettiği rivâyet, İslam Tarihi kaynaklarında nakledilen en uzun rivâyetlerden birini teşkil etmektedir. Buna rağmen bu rivâyette isnâdın zikredilmemiş olması, bu rivâyetin en azından hadis usûlü çerçevesinde, sened tenkîdine tabi tutulamayacağı ve zayıf bir rivâyet olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Hicrî üçüncü asır gibi erken dönem tarihçilerden olan Yâ'kûbî'nin herhangi bir isnâd zikretmemesi, bir konuya yaklaşma ve o konuyu ele alma açısından muhaddisler ile tarihçiler arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Zira muhaddislerin, daha geç dönemlerde bile isnâda verdikleri önemden dolayı, rivâyetleri senedleriyle beraber naklettiği; tarihçilerin ise bu konuda daha çok konuyu anlatmaya odaklanıp, hadisçiler kadar isnâd üzerinde durmadıkları görülmektedir. Tuba Nur Saraçoğlu, tarihçilerin hadisçiler kadar isnâd üzerinde durmamalarını şu sözlerle ifade etmektedir:

''Tarihçi isnada bakmamakla veri alanını genişletmiş olmakta ve gayr-ı sahîh rivâyetleri de kendi yorum çerçevesi içerisinde şekillendirdiği metni alarak gerçeğe en yakın olay aktarımı için zamanın doğru ve yanlış tüm bilgi birikimini bir ipucu olarak kullanmaktadır.''[1423]

İslam Tarihçileri'nin isnâd zikretmeden veya zayıf isnâdlarla naklettikleri rivâyetlerin değerlendirilmesi ile ilgili yaklaşımlar farklı farklıdır. İstemi, Tarih Kaynakları'ndaki rivâyetlerin hadisçi bakış açısıyla değerlendirilerek munkatı oldukları veya râvilerinin adalet problemleri olduğu gerekçesiyle itibara alınmaması durumunda Hadis Kaynakları'ndaki rivâyetlerin yeterince doğru anlaşılmayacağını hatta yanlış bile anlaşılabileceğini ifade etmektedir.[1424] Bu açıdan yapılması gereken en uygun uygulama, Hadis ve Tarih Kaynakları'nın sunduğu güvenilir bilgilerin bir araya getirilmesi ve arz işleminin kullanılması olacaktır.[1425]

İsnâd açısından ulaştığımız bir diğer sonuç, Hadis Kaynakları'nda her bir rivâyetin ayrı bir hadis olarak kabul edildiği ve her birinin isnâdlarının ayrı ayrı

[1423] Tuba Nur Saraçoğlu, ''Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma' Adlı Makale Üzerine'', **Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) İstanbul 2007,**c. 5, sy. 1, s. 160.
[1424] İstemi, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis…,**s. 382.
[1425]Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** 248.

zikredildiği sonucudur. Nitekim ele aldığımız Hadis Kaynakları'nın tamamında isnâd veya metinde görülen küçük farklılıklar bile dikkate alınmış ve böyle bir rivâyet ayrı bir hadis olarak değerlendirilmiştir. Üzerinde durduğumuz İslam Tarihi Kaynakları'nın bazılarında ise bazı isnâd ve metinlerin birbirine eklenerek, rivâyetin nakledildiği görülmektedir. Nitekim Vâkıdî'nin; kurban bayramının ikinci günü hutbesi ile ilgili iki farklı rivâyetin isnâdlarını birleştirip, metinlerini peşpeşe zikrettiği görülmektedir.[1426] Aslında bu durum da tarih ilmi disiplini açısından sık sık görülen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira tarihçi, bazen birkaç senedi birleştirip olayı bölmeden akıcı bir dille anlatma gayretindedir. İlk dönem İslam tarihçilerinden itibaren görülen bu yöntemin, zaman zaman muhaddisler tarafından eleştiriye maruz kaldığı görülmektedir.[1427] Hadisçilerde ise tarihçilerin aksine her rivâyetin yorumdan uzak tutulması ve müstakil olarak değerlendirilmesi ilkesi bulunmaktadır. Muhaddisler, hadis rivâyetlerine kendi görüş ve yorumlarını katmamış, bunları ya bâb başlıklarında zikretmek ya da hadislerin kitap içerisindeki dizilişleri ile çözüm yollarına işaret etmekle yetinmişlerdir. Aslında onların da zaman zaman bu ilkeleri sebebiyle dil kurallarına uymayan veya ihtilaflı olan rivâyetleri naklettikleri gerekçesiyle eleştirildikleri görülmektedir.[1428]

Çalışmamızda kullandığımız gerek Hadis gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin ortak sahabilerden nakledildiği görülmektedir. Câbir b. Abdullah, İbn Ömer, İbn Abbâs, Amr b. Yesrîbî, Ebû Bekrâ, Amr b. Harîce, Amr b. el-Ahves, Nübeyt b. Şerît, Serrâ bnt. Nebhân, Hüzeym b. Amr ve Abdullah b. Zübeyr gibi sahabiler, Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin dayandığı sahabilerdendir. Bununla beraber Hadis Kaynakları'nda Câbir b. Semûre, Addâ b. Hâlid, Cübeyr b. Mut'im, Ebû Ümâme, Hâris b. Amr, Ebû Hurrâ er-Rakkâşi gibi sahabilerden, Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler tahrîç edilirken; İslam Tarihi Kaynakları'nda bu sahabilerin, konuyla ilgili rivâyetleri bulunmamaktadır. İbn Sa'd'ın, kendisinden konuyla ilgili hadis naklettiği Zeyd b. Hattâb'tan, ise Hadis Kaynakları'nda konuyla ilgili herhangi bir rivâyet tahrîç edilmediği görülmektedir. Aslında İbn Sa'd, Zeyd b. Hattâb'tan tahrîç ettiği bu

[1426] Vâkidî, **Meğâzî,** I/1111, 1112.
[1427] Mustafa Fayda, ''İbn İshâk'' **DİA,** İstanbul 1999, c. 20, s. 93-96.
[1428] Tekineş, **'Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma',** s. 26.

rivâyette teferrüd etmiştir. Zira Hadis Kaynakları gibi diğer İslam Tarihi Kaynakları'nda da konuyla ilgili olarak Zeyd b. Hattâb'tan bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir rivâyet nakledilmemiştir.

Konumuz çerçevesinde ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nın isnâdlarında görülen râvîlerin çoğundan, Hadis Kaynakları'nda da bazı rivâyetlerin nakledildilmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim konumuzla ilgili İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan isnâdlardaki râvîlerin, Hadis edebiyatındaki cerh-tâ'dîl türü eserlerde yer aldığını; hatta birkaç râvî dışındaki râvîlerin tamamının, Hadis Kaynakları'ndaki rivâyetlerde yer alan râvîlerle aynı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerle ilgili genel bir isnâd değerlendirmesi yaptığımız başlık altında, kimi rivâyetlerin isnâd açısından Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâi ve Taberânî'nin isnâdları ile aynı veya benzer olduğunu daha önceden de ifade etmiştik. Burada özellikle İbn Hazm'ın eserine atıfta bulunmak isteriz. Zira onun, eserine aldığı konuya ilgili rivâyetlerin tamamını, Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerinden alarak naklettiği düşüncesindeyiz. Onun eserine aldığı yedi rivâyetten üç tanesi Buhârî, üç tanesi Nesâî, bir tanesi de Müslim hadisidir. Kendisi de hadisleri, muhtemelen onların eserlerinden almıştır. Bu durum hadis ilminin, aynı zamanda tarihe kaynaklık ettiği; Hadis Kaynakları'nda geçen, özellikle İslam'ın ilk dönemine ait rivâyetlerin, tarih kaynakları için büyük bir malzeme teşkil ettiği gerçeğini de ortaya koymaktadır. Aslında aynı durumu tarih için de söylemek mümkündür. Nitekim İslam Tarihi'nin bir türü olan tabakât eserlerinin malzemesi, özellikle hadis râvîlerinin cerh ve tâ'dîli için sonraki dönemlerde kaynaklık etmiştir.[1429]

[1429] Sabri Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine,** s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN METİN TETKÎKİ

Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin metin tenkîdine geçmeden önce, metin tenkîdi hakkında kısa bir bilgi vermeye ve bu başlık altında bizim burada takip ettiğimiz adımlar hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız.

Nakd kelimesinin, sahihi zayıf olandan, bozuğu sağlam olandan ayırmak anlamında kullanıldığını çalışmamızın birinci bölümünde 'sened tenkîdi' hakkında bilgi verirken ifade etmiştik. Metin tenkîdi terkibini oluşturan metin kelimesi ise hadis ilmi açısından 'Senedin nihayetinde vardığı kelam', Râvîlerden rivâyet edilen ve Hz. Peygamber'e nisbet edilen ifadeler', 'Hadisin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin aktarıldığı kısmı'[1430] gibi anlamlarda kullanılmaktadır. 'Metin Tenkîdi' kavramı ise hadis ilminde bir ıstılah olarak son dönemlerde kullanılmaya başlanmış bir kavramdır.[1431] İlk kullanımı 19. yüzyıl ortalarında İngilizcedeki karşılığı olan 'Textual Criticism' tabiri ile karşımıza çıkan bu kavram, 1800'lü yılların başından itibaren batıda yazılan kitaplarda farklı tanımlarla görülmeye başlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları; 'Metinlerdeki hataları keşif ilmi ve onları giderme sanatı', 'Bize ulaşıncaya kadar geçirdiği süreçlerde birtakım bozulmalara ve değişmelere maruz kalan metinleri, mümkün olduğunca düzeltip orijinal haline en yakın şekilde restore etme tekniği', 'Metinlerin sorgulanması/irdelenmesi ve genellikle bilimsel olarak yayınlanması' şeklindedir.[1432] Bu kavram her ne kadar batı dünyasında ortaya çıkmışsa da düşünce ve uygulama olarak Müslümanların yabancısı olmadığı bir kavramdır. Nitekim 'ihtilafu'l-hadîs, müşkilü'l-hadîs ve teâruz' gibi klasik hadis

[1430] Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkîdi,** s. 32; Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** s. 187.
[1431] Nihat Yatkın, **Hadisi Anlamada Yöntem,** İFAV yay. İstanbul 2013, s. 63.
[1432] Salahattin Polat, **Metin Tenkidi,** İFAV yay. İstanbul 2010, s. 25, 26.

kaynaklarında kullanılan ifadeler, metin tenkidi ameliyesine tam tamına tetabuk etmese de referans teşkil edecek kavramlardır.[1433] Günümüzde metin tenkidi kavramı ile daha çok kastedilen ise 'metnin, çeşitli kıstaslar ele alınmak suretiyle inceden inceye tetkik ve tahkiki ile Hz. Peygamber'e aidiyetinin tesbit edilmesidir.'[1434] Bu konuda varolan yaklaşımlardan birdiğeri de metin tenkidi olarak ifade edilen işlemin, iki farklı kavramla ifade edilebileceğidir. Bu yaklaşıma göre, hadisin tek tek rivâyetlerinin veya aynı konudaki farklı hadis rivâyetlerine dayanılarak yeniden inşa edilen ortak metinlerin gerçekten Hz. Peygamber'e aid olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan tetkikler, 'metin tenkidi'; bir hadisin çeşitli rivâyetlerine dayanılarak mümkün olan en sağlıklı metnin ortaya konmasına ise 'metin tetkiki' tanımı kullanılmalıdır.[1435] Biz de bu noktadan hareketle tezimizin bu bölümünde Veda Hutbeleri arasındaki rivâyetleri tek tek inceleyecek, rivâyetler arasındaki fark ve benzerliklere temas edecek ve böylelikle aynı sahabiden nakledilen çeşitli rivâyetlerden yararlanarak konuyla ilgili en sağlıklı metni ortaya koymaya çalışacağız.

Râvî tasarruflarının ortaya çıkarılması için öncelikli olarak ilgili hadisin bütün rivâyetleri arasındaki asgari müştereğinin tesbit edilmesi; daha sonra da hadis metninin bütünlük içerisinde anlaşılabilmesi için rivâyetleri birleştirmek suretiyle metnin yeniden kompoze edilmesi gerekecektir. Sözkonusu kompozisyona 'metin inşası' kavramını kullananların yanında bu kavramı fazla iddialı bularak bunun yerine 'metnin bütünleştirilmesi' kavramının kullanılmasının daha doğru olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.[1436] Kanaatimizce metin inşâsı kavramının rivâyetlerin metin tenkîdi kriterleri açısından farklı delillere arz edilmesi ve metin açısından problemli olan rivâyetlerin çıkarılması işleminden sonra kullanılması daha doğru olacaktır. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde 'metin inşâsı' yerine daha çok tarihçilerin kullandığı 'telfîk (farklı isnâdlardan farklı lafızlarla rivâyet edilen rivâyetlerin bir araya getirilmesi)'[1437] kavramına yakın olan 'metnin bütünleştirilmesi' kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Nitekim Selçuk Coşkun'un da sened ve metin tenkîdiyle ilgili araştırmacılar için

[1433]Yatkın, **Hadisi Anlamada Yöntem,** 63; Polat, **Metin Tenkîdi,** s. 24.
[1434]Yatkın, **Hadisi Anlamada Yöntem,** s. 63.
[1435] Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi,** Kitabiyat yay. Ankara 2002, s. 170, 171.
[1436]Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 198.
[1437] Telfîk kavramı ile ilgili olarak bkz. Bünyamin Erul, ''Telfîk'', **DİA,**İstanbul 2011, c. 40, s. 400.

hazırladığı örnek çalışmasında bu kavramı kullandığı görülmektedir. 'Metin İnşâsı' kavramını ise tezimizin üçüncü bölümünde rivâyetlerin metin tenkîdi açısından farklı kriterlere arzını gerçekleştirdikten sonra kullanacağımızı ifade edebiliriz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde tezde bütünlük ve uygunluk sağlanması açısından rivâyetleri birinci bölümde hutbelerin îrâd edildiği günlere göre tasnif ettiğimiz gibi ayrıştırarak her bir başlık altında aynı sahabiden gelen rivâyetlerin bütün tariklerini bir araya getirdiğimizi söyleyebiliriz.

2.1. HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN RİVÂYETLERİN METİN TETKÎKİ

Konumuzla ilgili Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin bazılarının, farklı tarîklerden ve farklı lafızlarla, bazılarının farklı tariklerden aynı lafızlarla, bazılarının ise tek bir tarikle tahriç edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında, hutbelerle ilgili nakledilen rivâyetler önce metinleriyle beraber aktarılacak, daha sonra tarîkler arasındaki fark ve benzerliklere temas edilerek aynı rivâyetler bütünleştirilecektir. Bu bölümde arefe günü ve kurban bayramının birinci ve ikinci günlerinde îrâd edilen hutbelerle ilgili tahrîç edilen rivâyetlerden ilgili günün hutbesi ile ilgili bir metin bütünleştirmesine gidileceği gibi; bütün rivâyetlerin sonunda, her üç günün hutbeleri ile ilgili rivâyetler de bütünleştirilecek ve günümüzde meşhur olan 'Veda Hutbesi' gibi ortak bir metin oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Terviye Gününden Bir Gün Önce (7 Zilhicce) Îrâd Edilen Hutbe İle İlgili Rivâyetler

Terviye gününden bir gün önce îrâd edilen hutbe ile ilgili İbn Ömer'den nakledilen tek bir rivâyet olduğunu belirtmiştik. İbn Hüzeyme ve Hâkim'in aynı lafızlarla tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâd ve metni şu şekildedir:

İbn Hüzeyme ← Ahmed b. Ebî Sürayc er-Râzî ← Amr b. Mücmi' ← Mûsâ b. Ukbe ← Nâfî' ←**İbn Ömer:**

قرأت على أحمد بن أبي سريج الرازي أن عمرو بن مجمع أخبرهم عن موسى بن عقبة عن نافع عن ابن عمر قال : كان رسول الله صلى الله عليه و سلم إذا كان قبل التروية بيوم خطب الناس و أخبرهم بمناسكهم

Rasûlullah (a.s.), Terviye gününden bir gün önce insanlara hutbe verdi ve onlara (Hacc) menâsikleri hakkında bilgi verdi.[1438]

Hâkim en-Nisâbûrî ←Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Celûdî ← Muhammed b. İsmail b. Mihrân ← Muhammed b. Ysusuf ← Ebû Kurrâ ← Mûsâ b. Ukbe ← Nâfî' ←**İbn Ömer:**[1439] Hâkim'in naklettiği bu rivâyetin metni de İbn Hüzeyme rivâyeti ile aynıdır**.** Terviye gününden bir gün önce Hz. Peygamber tarafından hutbe îrâd edildiği belirtilen bu rivâyetlerde hutbenin yapıldığı yer ve hutbenin içeriği tasrîh edilmemiştir. İslam Tarihi Kaynakları'ndan Vâkıdî ve Yâ'kûbî tarafından da İbn Ömer'in bu rivâyetiyle örtüşen bir bilginin nakledildiği görülmektedir. İsnâd açısından Hâkim rivâyetinin sahîh olduğunu, diğer rivâyetlerin isnâd açısından sahîh olmasalar bile Hâkim'in bu rivâyetine şâhid olarak kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Kanaatimizce Allah Rasûlü'nün hacda bulduğu her imkanda ashabına bazı öğüt ve tavsiyelerden bulunduğu, dolayısıyla onun terviyeden önceki günde özellikle de hac menâsikiyle ilgili olarak ashabını bilgilendirdiği söylenilebilir.

2.1.2. Arefe Günü Hutbesi (9 Zilhicce) İle İlgili Rivâyetler

Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak toplam 12 sahabiden tahrîç edilen rivâyetleri tespit edebildiğimizi, bu rivâyetler arasında en meşhur olanının Câbir b. Abdullah'dan nakledilen rivâyetler olduğunu tezimizin birinci bölümünde de ifade etmiştik. Şimdi sırasıyla bu rivâyetleri aktarmaya ve metin açısından incelemeye çalışacağız.

2.1.2.1. Câbir b. Abdullah Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe ←Hâtim b. İsmâîl ← Câfer b. Muhammed ← babası Muhammed ←**Câbir**:

حدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، عَنْ جَعْفَرٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ : دَخَلْنَا عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ**...** قَالَ**...**

فَأَتَى بَطْنَ الْوَادِي فَخَطَبَ النَّاسَ ، وَقَالَ : إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا ، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا ، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا ، أَلاَ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ ، وَدِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ

[1438] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/245.
[1439] Hâkim, **Müstedrek,** I/460.

أَضَعُ مِنْ دِمَائِنَا دَمُ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ ، كَانَ مُسْتَرْضِعًا فِي بَنِي سَعْدٍ ، فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ ، وَرِبَا أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ ، وَأَوَّلُ رِبَاً أَضَعُ رِبَانَا ، رِبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ ، فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمر اللهِ ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ ، وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لاَ يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ، وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ إِنَ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ ؛ كِتَابُ اللهِ ، وَأَنْتُمْ تُسْأَلُونَ عَنِّي ، فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ ؟ قَالُوا : نَشْهَدُ أَنْ قَدْ بَلَّغْتَ وَأَدَّيْتَ وَنَصَحْتَ ، فَقَالَ : بِإِصْبَعِهِ السَّبَّابَةِ ، يَرْفَعُهَا إِلَى السَّمَاءِ وَيَنْكُتُهَا إِلَى النَّاسِ : اللَّهُمَّ اشْهَدْ ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ ، ثَلاَثَ مَرَّاتٍ

‘‘… Hz. Peygamber daha sonra Urâne Vadisi’ne geldi ve burada insanlara bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız, kendi aranızda; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Câhiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabî’a b. Hâris’in kan davasıdır. Onu, Benî Sa’d kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü. Câhiliye devrinin faizi de kaldırılmıştır. Faizlerimiz arasında kaldırdığım ilk faiz, Abbâs b. Abdulmuttalib’in faizidir. Faizin her çeşidi kaldırılmıştır.

Kadınlar konusunda Allah’tan korkun. Çünkü sizler, onları, Allah’ın emâneti olarak aldınız ve Allah’ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Yataklarınızı hoşlanmadığınız birine çiğnetmemeleri, sizin kadınlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yapmaları takdirde zarar vermemek şartıyla onları dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makul ölçülerde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini karşılamanızdır. Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah’ın Kitabı’dır. Size beni soracaklar, ne diyeceksiniz?

(Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! diye üç defa tekrarladılar.''[1440]

Abd b. Humeyd[1441], Darimî[1442], Müslim[1443], İbn Mâce[1444], Nesâî[1445], İbn Hüzeyme[1446] ve İbn Hıbbân'ın[1447] metinleri İbn Ebî Şeybe'nin metniyle hemen hemen aynıdır. Anlam yönüyle herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Sadece Dârimî'nin rivâyetinde, hutbenin 'Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.' bölümü bulunmamaktadır.

Ebû Avâne ise hadisi, üç farklı tarikle nakletmektedir.[1448] Bu rivâyetlede de lafızlar birbirine yakın; mana açısından aralarında bir farklılık bulunmamaktadır.

Müslim ← Ömer b. Hafs ← babası Hafs b. Ğıyâs ← Cafer b. Muhammed ← babası ←**Câbi**r:

Rivâyetin tamamını burada tekrar zikretmeyen Müslim; sadece senedi zikretmekle yetinmekte ve bu rivâyette Hâtim'in hadisinde yer almayan ve Hz. Peygamber'in îrâd ettiği hutbenin içeriğine dair olmayan şu ziyadeyi nakletmektedir:

وكانت العرب يدفع بهم أبو سيارة على حمار عري فلما أجاز رسول الله صلى الله عليه و سلم من المزدلفة بالمشعر الحرام لم تشك قريش أنه سيقتصر عليه ويكون منزله ثم فأجاز ولم يعرض له حتى أتى عرفات فنزل

Arapları, Ebû Seyyâre eğersiz eşeğin üzerinde geri gönderiyordu. Rasûlullah (a.s.), Müzdelife'den Meşâiru'l-Harama izin verince, Kureyşliler, onun bununla sınırlandıracağından şüphe etmediler…[1449]

[1440] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797.
[1441] Abd b. Humeyd, **Müsned,** 1/341.
[1442] Darîmî, Menâsik 34 (1/375).
[1443] Müslim, Hac 147 (I/886).
[1444] İbn Mâce, Menâsik 84 (2/1022).
[1445] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** 5/375.
[1446] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** 4/251.
[1447] İbn Hıbbân, **Sahîh,** 4/310, 9/253.
[1448] Ebû Avâne, **Müsned,** 2/368, 369.
[1449] Müslim Hac 148 (I/892).

Müslim'in tahrîç ettiği bu son rivâyette hutbenin içeriğine dair olmayan rivâyetin bu kısmı üzerinde durmayacak ve yaptığımız metnin bütünleştirilmesi kapsamında burayı zikretmeyeceğiz.

Yukarıda naklettiğimiz bu rivâyetlerden farklı olarak Hâtim'den muhaddislerce rivâyet edilen, büyük bir ihtimalle söz konusu rivâyetin bazı parçalarından oluşan daha kısa hadisler de kaynaklarda dikkatimizi çekmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin bu minvalde rivâyet ettiği hadislerin metni şu şekildedir:

عَنْ جَابِرٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم : أَوَّلُ رِبًا أَضَعُ رِبَا العَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ.

Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: 'Kaldırdığım ilk faiz Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizidir.'[1450]

عَنْ جَابِرٍ ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم أَتَى عَرَفَاتٍ حَتى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ فَرُحِلَتْ لَهُ ، فَأَتَى بَطْنَ الْوَادِي فَخَطَبَ النَّاسَ.

Câbir'den: Hz. Peygamber'in Arafat'a geldiği, güneş meyledince (bineği) Kasvâ'yı getirmelerini emrettiği daha sonra Urane Vadisi'ne gelerek burada insanlara hutbe irad ettiği nakledildi.[1451]

عَنْ جَابِرٍ ، أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم ، قَالَ : تَرَكْت فِيكُمْ مَا لن تَضِلُّوا بَعْدَهُ إنِ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ كِتَابُ اللهِ.

Cabir'den: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: 'Size öyle bir şey bıraktım ki ona sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız: O, Allah'ın Kitabıdır.'[1452]

Tirmizî ← Nasr b. Abdurrahman el-Kûfî ← Zeyd b. Hasan el-Enmâtî ← Câfer b. Muhammed ← babası Muhammed ←**Câbir b. Abdullah**:

حدثنا نصر بن عبد الرحمن الكوفي حدثنا زيد بن الحسن هو الأنماطي عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر بن عبد الله قال : رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجته يوم عرفة وهو على ناقته القصواء يخطب فسمعته يقول يا أيها الناس إني قد تركت فيكم ما إن أخذتم به لن تضلوا كتاب الله وعترتي أهل بيتي

[1450] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** 14/125.
[1451] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** 3/676.
[1452] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** 10/505.

‘‘Rasûlullah’ı (a.s.), haccı esnasında Arefe günü devesi Kasvâ’nın üzerinde hutbe irad ederken gördüm, şöyle buyurduğunu işittim; ‘Ey İnsanlar! Size öyle bir şey bırakтım ki ona sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız. Bunlar: Allah’ın Kitabı ve ehl-i beytimdir.’’[1453]

Taberânî ← Muhammed b. Abdullah el-Hadramî ← Nasr b. Abdurrahman el-Veşşâ ← Zeyd b. Hasan el-Enmâtî ← Cafer b. Muhammed ← babası Muhammed **←Câbir:**

Taberânî’nin bu rivâyeti, Tirmizî’nin yukarıda naklettiğimiz rivâyeti ile metin olarak aynıdır.[1454]

Câbir’den gelen rivâyetlerin çoğunun Hâtim b. İsmâil kanalıyla nakledildiği ve metin olarak birbiriyle büyük oranda aynı olduğu görülmektedir. Ondan nakledilen ve Arefe günü hutbesinin sadece belli bir kısmını içeren rivâyetlerde ise ihtisâr yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Tirmizî ve Taberânî’nin tahrîç ettiği ve ‘Ey İnsanlar! Size öyle bir şey bıraktım ki ona sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız. Bunlar: Allah’ın Kitabı ve ehl-i beytimdir.’ anlamını ihtiva eden her iki rivâyetin, hem Hâtim’den gelen ve muhaddislerin çoğu tarafından tahrîç edilen rivâyetlere muhalif olması; hem de her iki rivâyetin senedinde yer alan Zeyd b. Hasan’ın zayıf sayılması sebebiyle zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda bilgi ve açıklamalardan sonra şimdi de Câbir’den nakledilen rivâyetlerin bütünleştireceğiz. Genel olarak Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nı anlatan uzun bir rivâyetten oluşan bu rivâyetleri bütünleştirirken, hadisin sadece Arefe günü hutbesi ile ilgili olan bölümünden hutbenin sonuna kadar olan kısmını birleştirmeye çalışacak ve rivâyetin hutbe ile ilgili olmayan öncesi ve sonrasını zikretmeyeceğiz. Dikkat edeceğimiz bir diğer husus da rivâyetlerin bütünleştirilmesi sırasında zayıf olan rivâyetlerin metnini elemek, mümkün olduğunca makbul rivâyetleri birleştirmeye gayret etmek olacaktır. Bu nedenle hadisi bütünleştirirken, Câbir’den nakledilen rivâyetler arasında yer alan ve ‘‘Size öyle bir şey bıraktım ki ona sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız. Bunlar: Allah’ın Kitabı ve ehl-i beytimdir.’’

[1453] Tirmizî Menâkıb 31 (V/662, 663).
[1454] Taberânî, **Kebîr,** III/66.

şeklindeki Tirmîzî hadisini değil de bu rivâyete göre daha sahîh olan ve Câbir'den yapılan nakillerin çoğunda yer alan 'Size öyle bir şey bıraktım ki ona sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız: Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.'' ifadelerini tercih edeceğimizi ifade edebiliriz:

Câbir'den nakledildi:

''Hz. Peygamber, Arafat'a geldi ve orada bir müddet bekledi. Güneş batıya doğru meyledince devesi Kasvâ'nın getirilmesini emretti.[1455] Devesi getirilince ona binerek[1456] Urane Vadisi'ne geldi ve burada devesinin üzerinde olduğu halde insanlara bir hutbe îrâd etti.Hutbesinde şöyle buyurdu:

Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınız, kendi aranızda; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Câhiliye devrine ait her şey (şu iki)[1457] ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabî'a b. Hâris'in kan davasıdır.[1458] Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü. Câhiliye devrinin faizi de kaldırılmıştır. Faizlerimiz arasında kaldırdığım ilk faiz, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizidir. Faizin her çeşidi kaldırılmıştır.

Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü sizler, onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Yataklarınızı hoşlanmadığınız birine çiğnetmemeleri, sizin kadınlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yapmaları takdirde zarar vermemek şartıyla onları dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makul ölçülerde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini karşılamanızdır.

[1455] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** III/676; Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/341.
[1456] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/341.
[1457] İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251.
[1458] Abd b. Hümeyd'in, Dârimi ve İbn Mâce'in metinlerinde , 'İbn Rabî'a' ifadesinin yerine 'Rabî'a b. Hâris'in kan davasıdır' denilmektedir. Muhtemelen bu yanlışlık, baskı hatasındandır. Bkz. Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârim Menâsik 34 (1/375); İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022).

Sizlere öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.[1459]

Sizlere beni soracaklar, ne diyeceksiniz? (Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.[1460]

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! diye üç defa tekrarladılar.''[1461]

2.1.2.2. Câbir b. Semûre Rivâyeti

Câbir b. Semûre'den Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde tahrîç ettiği tek rivâyet şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel ← Abdullah ← Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî Süleyman b. Davud ve Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî ve Muhammed b. Ebû Bekr el-Mukaddemî ← Hammâd b. Zeyd ← Mücâlid b. Saîd ← Şâ'bî ←**Câbir b. Semûre**:

حَدَّثَنَا عَبْد اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ قَالُوا حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا مُجَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَاتٍ وَقَالَ الْمُقَدَّمِيُّ فِي حَدِيثِهِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ بِمِنًى وَهَذَا لَفْظُ حَدِيثِ أَبِي الرَّبِيعِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لَنْ يَزَالَ هَذَا الْأَمْرُ عَزِيزًا ظَاهِرًا حَتَّى يَمْلِكَ اثْنَا عَشَرَ كُلُّهُمْ ثُمَّ لَغَطَ الْقَوْمُ وَتَكَلَّمُوا فَلَمْ أَفْهَمْ قَوْلَهُ بَعْدَ كُلُّهُمْ فَقُلْتُ لِأَبِي يَا أَبَتَاهُ مَا بَعْدَ كُلُّهُمْ قَالَ كُلُّهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ وَقَالَ الْقَوَارِيرِيُّ فِي حَدِيثِهِ لَا يَضُرُّهُ مَنْ خَالَفَهُ أَوْ فَارَقَهُ حَتَّى يَمْلِكَ اثْنَا عَشَرَ

''Hz. Peygamber (a.s.), Arafât'ta bize hutbe îrâd etti. -Hadisin isnadında yer alan râvilerden olan el-Mukaddemî ise 'Rasûlullah'ı Minâ'da hutbe îrâd ederken

---

[1459] Dârimî'nin rivâyetinde, bu ifade bulunmamaktadır. Bkz. Dârimî Menâsik 34 (1/375). Tirmizî ve Taberânî'nin, Câbir'den tahrîç ettiği rivâyette 'Ey İnsanlar! Size kendilerine sarıldığınız takdirde asla sapmayacağınız öyle bir şey bıraktım ki, bunlar: Allah'ın Kitabı ve ehl-i beytimdir' ifadesi bulunmaktadır. Her iki rivâyette de Arefe gününün hutbesine dair sadece bu cümle nakledilmektedir. Bkz. Tirmîzî Menâkib 31 (V/662, 663); Taberânî, **Kebîr,** III/66.

[1460] İbn Hüzeyme'nin rivâyetinde, buradaki lafız; نشهد إنك قد بلغت رسالات ربك و نصحت لأمتك و قضيت الذي عليك 'Senin, Rabbinin risâletini tebliğ ve ümmetine nasihat ettiğine, üzerine düşen görevi yerine getirdiğine şahitlik ederiz' şeklindedir. Bkz. İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251.

[1461] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (1/375; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

işittim' demiştir. Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî'nin rivâyeti şöyle devam etmektedir. Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: On iki melik dönemi boyunca bu iş (İslam), güçlü ve apaçık olarak devam edecektir. (Râvî: Bundan sonra insanlar gürültü yapıp konuştular. Bu nedenle ben, Hz. Peygamber'in, كُلُّهُمْ (hepsi) demesinden sonra ne dediğini anlamadım. Babama; 'Ey babacığım, كُلُّهُم kelimesinden sonra Hz. Peygamber ne söyledi? diye sordum. O da; ' كُلُّهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ (hepsi Kureyştendir)' dediğini söyledi.

Kavârirî, hadisinde şöyle dedi: 'Ona muhalefet eden veya ondan ayrılanlar on iki tanesi melik oluncaya kadar, ona zarar veremez.''[1462] İsnâd açısından zayıf olan Câbir b. Semûre'nin rivâyetinde kendilerinden bahsedilen 'on iki' melikle kimlerin kastedilmiş olduğu hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Kanatimizce 'Hilâfetin Kureyşliliği' ile ilgili rivâyetler arasında yer alan bu rivâyet, isnâd açısından olduğu gibi metin açısından da problemlidir.[1463]

2.1.2.3. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

İbn Hüzeyme ← Atâ ←**Abdullah b. Abbâs:**

قال عطاء قال ابن عباس : إن رسول الله صلى الله عليه و سلم قسم يومئذ في أصحابه غنما فأصاب سعد بن أبي وقاص تيسا فذبحه عن نفسه فلما وقف رسول الله صلى الله عليه و سلم بعرفة أمر ربيعة بن أمية بن خلف فقام تحت ثدي ناقته فقال النبي صلى الله عليه و سلم : إصرخ أيها الناس هل تدرون أي شهر هذا ؟ قالوا : الشهر الحرام قال : فهل تدرون أي بلد هذا ؟ قالوا : البلد الحرام قال : فهل تدرون أي يوم هذا ؟ قالوا : الحج الأكبر قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : إن الله قد حرم عليكم دماءكم و أموالكم كحرمة شهركم هذا و كحرمة بلدكم هذا و كحرمة يومكم هذا فقضى رسول الله صلى الله عليه و سلم حجه و قال حين وقف بعرفة : هذا الموقف كل عرفة موقف

''Rasûlullah (a.s.), o gün koyunları ashabı arasında paylaştırdı. Sa'd b. Ebî Vakkas unutarak hayvanı kendi kendine boğazladı. Rasûlullah Arafat'ta vakfettiği zaman, Rabîa b. Ümeyye b. Halef'e emretti, o da bineğinin önünde duracak şekilde ayağa kalktı. Hz. Peygamber: 'Ey İnsanlar, bu ayınızın hangi ay olduğunu biliyor musunuz?' yüksek sesle sor, buyurdu. (İnsanlar) Mukaddes aydır, dediler. 'Bu

[1462] İbn Hanbel, **Müsned,** 34/476.
[1463] Sözkonusu rivâyetle ilgili bazı değerlendirmeler için bkz. Harun Reşit Demirel, ''**Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirmeleri'',** (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998), s. 158.

beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? (İnsanlar) Mukaddes beldedir, dediler. 'Bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?' (İnsanlar) el-Haccü'l-Ekber'dir, dediler. Rasûlullah (a.s.) buyurdu: Muhakkak ki Allah, bu ayınızı, bu beldenizi ve bu gününüzü mukaddes kıldığı gibi kanlarınızı ve mallarınızı mukaddes (dokunulmaz) kılmıştır.' Rasûlullah, haccını îfa etti. Arafat'ta vakfettiği zaman; 'burası, (hacc için) vakfedilecek yerdir, Arâfat'ın tamamı vakfe yeridir' buyurdu.''[1464]

Taberânî←Muhammed b. Ali b. el-Ahmer el-Basri←Muhammed b. Yahya el-Katiî'←Vehb b. Cerîr←babası Cerîr←Muhammed b. İshâk←Abdullah b. Ebî Nüceyh←Atâ←**İbn Abbâs**:

Taberânî'nin bu rivâyeti İbn Hüzeyme'nin rivâyeti ile metin olarak aynıdır.[1465] Çalışmamızın birinci bölümünde isnâd açısından her iki rivâyetin de isnâd açısından zayıf olduğu ifade edilmişti. Bu rivâyetlerin, metin olarak da Arefe günü için 'Hacc-ı Ekber' ifadesinin kullanılması yönüyle konuyla ilgili sahîh olarak nakledilen rivâyetlere bir muhalefetinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira Veda Hutbeleri ile ilgili sahîh olan rivâyetlerde bu ifadenin kurban bayramının birinci günü olan nahr günü için kullanılmış olduğu görülmektedir.

2.1.2.4. Abdullah b. Mesûd Rivâyeti

Abdullah b. Mesûd'dan İbn Mâce'nin tahrîç ettiği ve başka kaynaklarda yer almayan hadis rivâyeti şu şekildedir:

İbn Mâce ← İsmâîl b. Tevbe ← Zafer b. Süleyman ← Ebû Sinan ← Amr b. Mürre ←**Abdullah b. Mes'ûd:**

حدثنا إسماعيل بن توبة . حدثنا زافر بن سليمان عن أبي سنان عن عمرو بن مرة عن عبد الله بن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على ناقته المخضرمة بعرفات

: فقال (أتدرون أي يوم هذا وأي يوم هذا وأي شهر هذا وأي بلد هذا ؟) قالوا هذا بلد حرام وشهر حرام ويوم حرام

[1464] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/298.
[1465] Tâberânî, **Kebîr,** XI/172.

: قال (ألا وإن أموالكم ودماءكم عليكم حرام كحرمة شهركم هذا في بلدكم هذا في يومكم هذا . ألا وإني فرطكم على الحوض . وأكاثر بكم الأمم . فلا تسودوا وجهي . ألا وإني مستنقد أناسا ومستنقد مني أناس . فأقول يا رب أصيحابي ؟ فيقول إنك لا تدري ما أحدثوا بعدك)

‘‘Rasûlullah (a.s.), Arafât’ta kesik kulaklı devesinin üstünde olduğu halde şöyle buyurdu: ‘Bu günün hangi gün, bu ayın hangi ay ve bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? Ashâb: Mukaddes bir gün, mukaddes bir ay ve mukaddes bir beldedir, dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

Dikkat ediniz, bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz nasıl mukaddes ise mallarınız ve kanlarınız da aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır. Haberiniz olsun ki sizi havzın başında bekleyeceğim ve (başka ümmetlere karşı) sizin çokluğunuzla övüneceğim. (Sakın çok günah işleyerek) Yüzümü kara çıkartmayın! Dikkat ediniz, ben bir kısım insanları (ahirette) kurtaracağım; bir kısmı içinse elimden bir şey gelmeyecektir. (İşte o bir kısmı için) Ya Rabbi! Onlar benim ashâbım, diyeceğim.

Bunun üzerine Allah-u Teâlâ ise; sen, onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun, diyerek karşılık verecektir.’’[1466]

İsnâd açısından zayıf olan İbn Mesûd’un bu rivâyetinin, metin açısından da ‘kevser havuzu ve şefaat’ gibi bazı ihtilaflı konuları içerdiği görülmektedir. Veda Hutbeleri ile ilgili olarak Mürre el-Hemedânî’den Ahmed b. Hanbel ve Nesâî’nin sahîh isnâdlarla tahrîç ettiği rivâyetlerde de bu lafızların nakledildiğini görmekteyiz. Bu rivâyetler üzerinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde özel bir başlık açıp bazı değerlendirmelerde bulunacağımızı söyleyebiliriz.

2.1.2.5. Addâ b. Hâlid Rivâyeti

a. Addâ b. Hâlid’den Gelen Rivâyetlerin Tamamı

İbn Ebî Şeybe←Vekî’←Abdülmecîd Ebû Amr←**Addâ’ b. Hâlid b. Hevze**:

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ أَبِي عَمْرٍو ، قَالَ : سَمِعْتُ الْعَدَّاءَ بْنَ خَالِدِ بْنِ هَوْذَةَ ، قَالَ : حَجَجْت مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم حَجَّةَ الْوَدَاعِ ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَائِمًا فِي الرِّكَابَيْنِ وَهُوَ يَقُولُ : تَدْرُونَ أَيُّ شَهْرٍ

[1466] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).

هَذَا ؟ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا ؟ قَالَ : فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا ، هَلْ بَلَّغْت ؟ قَالُوا : نَعَمْ، قَالَ : اللَّهُمَّ اشْهَدْ.

‘‘Hz. Peygamber ile beraber Veda Haccı’nda hacc yaptım. Onu, bineğinin üzerinde ayakta olduğu halde şöyle buyurduğunu gördüm: Bu ay, hangi aydır? Bu belde hangi beldedir? Şüphesiz ki kanlarınız ve malarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir. Tebliğde bulundum mu? Ashab: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! buyurdu.’’[1467]

Ahmed b. Hanbel ← Yunus ← Ömer b. İbrahim el-Yeşkurî ← Abdülmecîd b. Ukaylî ←**Addâ’ b. Hâlid el-Kilâbî:**

حَدَّثَنَا يُونُسُ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْيَشْكُرِيُّ حَدَّثَنَا شَيْخٌ كَبِيرٌ مِنْ بَنِي عُقَيْلٍ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ الْمَجِيدِ الْعُقَيْلِيُّ قَالَ انْطَلَقْنَا حُجَّاجًا لَيَالِيَ خَرَجَ يَزِيدُ بْنُ الْمُهَلَّبِ وَقَدْ ذُكِرَ لَنَا أَنَّ مَاءً بِالْعَالِيَةِ يُقَالُ لَهُ الزُّجَيْجُ فَلَمَّا قَضَيْنَا مَنَاسِكَنَا جِئْنَا حَتَّأَتَيْنَا الزُّجَيْجَ فَأَنَخْنَا رَوَاحِلَنَا قَالَ فَانْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى بِئْرٍ عَلَيْهِ أَشْيَاخٌ مُخَضَّبُونَ يَتَحَدَّثُونَ قَالَ قُلْنَا هَذَا الَّذِي صَحِبَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْنَ بَيْتُهُ قَالُوا نَعَمْ صَحِبَهُ وَهَذَاكَ بَيْتُهُ فَانْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا الْبَيْتَ فَسَلَّمْنَا قَالَ فَأَذِنَ لَنَا فَإِذَا هُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ مُضْطَجِعٌ يُقَالُ لَهُ الْعَدَّاءُ بْنُ خَالِدٍ الْكِلَابِيُّ قُلْتُ أَنْتَ الَّذِي صَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نَعَمْ وَلَوْلَا أَنَّهُ اللَّيْلُ لَأَقْرَأْتُكُمْ كِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيَّ قَالَ فَمَنْ أَنْتُمْ قُلْنَا مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ قَالَ مَرْحَبًا بِكُمْ مَا فَعَلَ يَزِيدُ بْنُ الْمُهَلَّبِ قُلْنَا هُوَ هُنَاكَ يَدْعُو إِلَى كِتَابِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَإِلَى سُنَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِيمَا هُوَ مِنْ ذَاكَ فِيمَا هُوَ مِنْ ذَاكَ قَالَ قُلْتُ أَيًّا نَتَّبِعُ هَؤُلَاءِ أَوْ هَؤُلَاءِ يَعْنِي أَهْلَ الشَّامِ أَوْ يَزِيدَ قَالَ إِنْ تَقْعُدُوا تُفْلِحُوا وَتَرْشُدُوا إِنْ تَقْعُدُوا تُفْلِحُوا وَتَرْشُدُوا لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَرَفَةَ وَهُوَ قَائِمٌ فِي الرِّكَابَيْنِ يُنَادِي بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَيُّ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَأَيُّ شَهْرٍ شَهْرِكُمْ هَذَا قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَأَيُّ بَلَدٍ بَلَدُكُمْ هَذَا قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ يَوْمُكُمْ يَوْمٌ حَرَامٌ وَشَهْرُكُمْ شَهْرٌ حَرَامٌ وَبَلَدُكُمْ بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ فَقَالَ أَلَا إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا إِلَى يَوْمٍ تَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ قَالَ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ اللَّهُمَّ اشْهَدْ عَلَيْهِمْ اللَّهُمَّ اشْهَدْ عَلَيْهِمْ ذَكَرَ مِرَارًا فَلَا أَدْرِي كَمْ ذَكَرَهُ

‘‘…Rasûlullah’ın (a.s.), Arefe gününde bineğinin üzerinde ayakta olduğu halde, sesinin en yüksek tonuyla şöyle buyurduğunu gördüm: Ey İnsanlar! Bu gününüz, hangi gündür? (Ashâb) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir diyerek cevap verdiler. (Hz. Peygamber) Bu ayınız, hangi aydır? diye sordu. Ashâb; Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber; bu beldeniz, hangi

[1467] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27.

beldedir? diye sordu. (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber: Bu gününüz, mukaddes bir gün; bu ayınız, mukaddes bir ay ve bu beldeniz, mukaddes bir beldedir. Haberiniz olsun ki kanlarınız ve mallarınız; Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi birbirinize haram kılınmıştır, dokunulmazdır. (Râvî dedi ki:) Hz. Peygamber, daha sonra elini semaya kaldırarak birkaç defa 'Allahım, şahid ol! Allahım şahid ol!' buyurdu. Râvî, bu sözü kaç defa tekrarladığını bilmiyorum, dedi.''[1468]

Taberânî ←Ali b. Abdülazîz ←Minhâl b. Behr ← Abdülmecîd b. Ebî Yezîd **←Addâ' b. Hâlid**:

حدثنا علي بن عبد العزيز ثنا المنهال بن بحر ثنا عبد المجيد بن أبي يزيد قال : لما كان في زمان يزيد بن المهلب خرجت إلى مكة أنا و يحيى بن أبي نصر قال فمررنا بماء يقال له الترحيح قالوا لنا ههنا رجل قد رأى رسول الله صلى الله عليه و سلم فأتينا شيخا كبيرا قال : قلنا رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم ؟ قال : نعم وكتب لي بهذا الماء وأخرج إلينا جلدة فيها كتاب رسول الله صلى الله عليه و سلم فقلنا : ما اسمك ؟ قال : العداء بن خالد قال : قلنا فما سمعت من رسول الله صلى الله عليه و سلم ؟ قال : كنت تحت ناقته يوم عرفة وهي تقصع بجرتها فقال : أيها الناس أي يوم هذا ؟ واي شهر هذا ؟ وأي بلد هذا ؟) قال : قلنا : الله ورسوله أعلم قال : أليس هذا شهر حرام وبلد حرام ويوم حرام ؟) قلنا الله ورسوله أعلم قال : (ألا أن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا إلى يوم تلقون ربكم اللهم هل بلغت ؟ اللهم اشهد

''Yezîd b. Muhelleb'in zamanında ben ve Yahya b. Ebî Nasr Mekke'ye gittik. 'Terhîh' denilen bir suyun yanından geçtik. Bize, 'İşte şurada Rasûlullah'ı gören bir kişi bulunmaktadır' dediler. Yaşı ilerlemiş olan bu kişinin yanına geldik ve ona Rasûlullah'ı gördün mü? diye sorduk. Evet dedi, bu suyu benim adıma yazdı. Sonra bize Rasûlullah'ın yazısı bulunan bir deri parçası çıkardı. Ona, adın nedir nedir, diye sorduk. Addâ' b. Hâlid diye cevap verdi. Rasûlullah'tan ne işittin? diye sorduk. Şöyle cevap verdi: Arefe günü Rasûlullah'ın bineğinin altında bulunuyordum. Bineğin gevişinden köpükler süzülüyordu. Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu gün, hangi gündür? Bu ay, hangi aydır? Ve bu belde, hangi beldedir?

Ashâb: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek karşılık verdi.

[1468] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447.

Hz. Peygamber (a.s.): Mukaddes ay, mukaddes belde ve mukaddes gün değil midir? diye sordu.

Ashâb: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek karşılık verdi.

Hz. Peygamber: Dikkat ediniz! Muhakkak bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınızda aynı şekilde mukaddestir. Rabbinize kavuşacağınız güne kadar bu, böyledir. Allahım, teblîğ ettim mi? Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[1469]

Taberânî ← Ahmed b. Abdullah b. Mehdî Ebû Abdullah el-Kâdî Ramehurmûzî ← Muhammed b. Muhammed b. Merzûk ← Fehd b. el-Buhterî b. Şuayb b. Ömer b. el-Ezrâk ←**Şuayb b. Ömer:**

حدثنا أحمدبن عبد الله بن مهدي أبو عبد الله القاضي الرامهرمزي حدثني محمد بن محمد بن مرزوق ثنا فهد بن البختري بن شعيب بن عمر الأزرق حدثني شعيب بن عمر قال : خرجت إلى مكة فلما صرب بالضربة قال لي بعض أخواني : هل لك في رجل له صحبة من رسول الله صلى الله عليه و سلم ؟ قلت : نعم قال : صاحب القبة المضروبة في موضع كذا وكذا فقلت لأصحابي قوموا بنا إليه فقمنا فلما انتهينا إلى صاحب القبة فسلمنا فرد اللام فقال : من القوم ؟ قلنا قوم من أهل البصرة بلغنا أن لك صحبة من رسول الله صلى الله عليه و سلم قال : نعم صحبت رسول الله صلى الله عليه و سلم وقعدت تحت منبره يوم حجة الوداع فصعد المنبر فحمد الله وأثنى عليه ثم قال : (إن الله عز و جل يقول (يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم) فليس لعربي على عجمي فضل ولا لعجمي على عربي فضل ولا لأسود على أبيض ولا لأبيض على أسود فضل إلا بالتقوى يا معشر قريش لا تجيئوني بالدنيا تحملونها على أعناقكم ويجيء الناس بالآخرةو فإني لا أغني عنكم من الله شيئا) قلنا ما نسميك (اسمك) ؟ قال : أنا العداء بن عمرو بن عامر فارس الضحياء في الجاهلية

''Mekke'ye çıktığımda Dariyye denilen yerde iken bazı dostlarım bana: 'Rasûlullah ile sohbeti bulunduğunu bildiğin biri var mı?' diye sordular. Ben de 'Evet' dedim. Amr sonra: 'Şu yerde kurulu kubbenin/çadırın sahibi' dedi. Arkadaşlarıma: 'Kalkın ona gidelim' dedim ve gittik. Yanına varınca selam verdik, o da selamı aldı ve sonra: 'Bu insanlar da kim?' diye sordu. Biz de: 'Basra halkından insanlar' diye cevap verdik. Sonra da: 'Bize ulaştığına göre senin Peygamber (a.s.) ile sohbetin varmış' dedik. Bunun üzerine şöyle dedi: 'Evet, Peygamber (a.s.) ile

[1469] Tâberânî, **Kebîr,** XI/18.

beraber bulundum. Veda Haccı'nda minberinin altına oturdum. O, minbere çıktı, Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra: 'Şüphesiz Allah-u Teâlâ: 'Ey İnsanlar, biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, takvâca en ileride olanınızdır.'[1470] Takvâ dışında arabın aceme, acemin araba, siyahın beyaza, beyazın siyaha bir üstünlüğü yoktur..' buyurdu. Kendisine: 'İsmin nedir?' diye sorduk. O da: Ben el-'Addâ b. Amr b. Âmir'im' diye cevap verdi.''[1471]

Addâ'dan nakledilen rivâyetlere bakıldığında Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin (ilk rivâyetindeki) metinlerinin, İbn Ebî Şeybe'nin metnine göre daha uzun ve birbirine yakın olduğu görülmektedir. Her üç rivâyetin de medârı olarak Abdülmecîd b. Ukaylî karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İbn Ebi Şeybe'nin lafızda ihtisar yoluna gitmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bununla beraber bunun İbn Ebî Şeybe'den mi yoksa Vekî'den mi kaynaklı olduğu net değildir. Dolayısıyla her üç rivâyetin asgari müştereği şu şekildedir:

'Hz. Peygamber, Arafat'ta bineğinin üzerinde olduğu halde insanlara hutbede bulundu ve şöyle buyurdu: Bu ay, hangi aydır? Bu belde, hangi beldedir? Haberiniz olsun ki kanlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi birbirinize haram kılınmıştır, dokunulmazdır. Tebliğ ettim mi? Allahım, şahid ol!'

Yukarıda da görüldüğü gibi Tâberânî'nin son rivâyetinde diğer rivâyetlerden farklı olarak Addâ'nın, Rasûlullah'ın minberi altında oturduğunu söylediği nakledilmekte ve Hz. Peygamber'den diğer rivâyetlerin içeriğinden farklı sözler nakledilmektedir. Taberânî'nin bu rivâyetinde yer alan 'Arab'ın aceme üstünlüğü' ile ilgili kısmın, Ebû Nadrâ'dan sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde de görüldüğünü belirtebiliriz. Bununla beraber Ebû Nadrâ rivâyetinde Hz. Peygamber'in bu sözleri Arâfat hutbesinde değil, teşrik günlerinin ortasında Minâ'da îrâd ettiği hutbesinde buyurduğu nakledilmektedir. Gerek Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak diğer sahabilerden tahrîç edilen gerekse Addâ'dan tahrîç edilen rivâyetlerin hiçbirinde Rasûlullah'tan nakledilen bu sözlerin bulunmadığını;

[1470] Hucûrât 49/13.
[1471] Taberânî, **Kebîr,** XVIII/12, 13.

dolayısıyla isnâd açısından zayıf olan bu rivâyetin metin yönüyle de diğer sahîh rivâyetlere muhalefetinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Addâ'dan nakledilen rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında bu rivâyeti kullanmayacağımızı ifade etmek isteriz. Ondan gelen diğer sahîh rivâyetler ise şu şekilde bütünleştirilebilir:

''Abdülmecîd b. Ukaylî şöyle demektedir: Yezîd b. Muhelleb'in zamanında ben ve Yahya b. Ebî Nasr Mekke'ye gittik. 'Terhîh' denilen bir suyun yanından geçtik. Bize, 'İşte şurada Rasûlullah'ı gören bir kişi bulunmaktadır' dediler. Yaşı ilerlemiş olan bu kişinin yanına geldik ve ona Rasûlullah'ı gördün mü? diye sorduk. Evet dedi, bu suyu benim adıma yazdı. Sonra bize Rasûlullah'ın yazısı (mührü) bulunan bir deri parçası çıkardı. Ona, adın nedir, diye sorduk. Addâ' b. Hâlid diye cevap verdi. Rasûlullah'tan ne işittin? diye sorduk. Şöyle cevap verdi: Arefe günü Rasûlullah'ın bineğinin altında bulunuyordum. Bineğin gevişinden köpükler süzülüyordu.[1472] Onun, bineğinin üzerinde ayakta olduğu halde, sesinin en yüksek tonuyla[1473] şöyle buyurduğunu gördüm[1474]: Ey İnsanlar! Bu gününüz, hangi gündür? (Ashâb) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir diyerek cevap verdiler. (Hz. Peygamber) Bu ayınız, hangi aydır? diye sordu. Ashâb; Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber; bu beldeniz, hangi beldedir? diye sordu. (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber: Bu gününüz, mukaddes bir gün; bu ayınız, mukaddes bir ay ve bu beldeniz, mukaddes bir beldedir.[1475] Haberiniz olsun ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız[1476]; Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar[1477], bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. (Rasûlullah): Allahım,

[1472] Taberânî, **Kebîr,** XI/18.
[1473] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447.
[1474] Taberânî, **Kebîr,** XI/18.
[1475] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447. İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetinde metnin 'Bu ay, hangi aydır? Bu belde hangi beldedir?' şeklindeki soru kısmı bulunmakta, daha sonra Hz. Peygamber'in 'Şüphesiz ki kanlarınız…' diye başlayan sözleri nakledilmektedir. Allah Rasûlü'nün her bir sorusuna, oradaki insanların (ashabın) verdiği cevap ise bu metinde hazfedilmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27. Taberânî'nin metninde ise, Ashabın cevabı üzerine Rasûlullah'ın 'Mukaddes ay, mukaddes belde ve mukaddes gün değil midir? diye karşılık verdiği nakledilmektedir. Bkz. Taberânî, **Kebîr,** XI/18.
[1476] Taberânî,**Kebîr,** XI/18. İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel'in rivâyetlerinde 'ırzlarınız' lafzı bulunmamaktadır.
[1477] İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetinde, bu cümle bulunmamaktadır.

teblîğ ettim mi? diye sordu. Ashab: Evet, diye cevap verdiler.[1478] Bunun üzerine Allah Rasûlü, elini semaya kaldırarak birkaç defa[1479] Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[1480]

2.1.2.6. Ümmü'l-Husayn Rivâyeti

Ümmü'l-Husayn'dan Arefe günü hutbesi ile ilgili İbn Ebî Şeybe, İshâk b. Rahûye, Müslim ve Tirmizî'nin tahrîç ettiği aşağıdaki rivâyetler bulunmaktadır.

İbn Ebî Şeybe←Vekî'←Şû'be←Yahyâ b. Hüsayn←**Ümmü'l-Husayn:**

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، قَالَ : حدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحُصَيْنِ ، عَنْ جَدَّتِهِ أُمِّ الْحُصَيْنِ ، قَالَتْ : سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم وَهُوَ يَخْطُبُ بِعَرَفَةَ وَهُوَ يَقُولُ : إِنْ أُمِّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا مَا قَادَكُمْ بِكِتَابِ اللهِ.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Arafât'ta hutbe îrâd ederken 'Başınıza Habeşli bir köle tayin edilse bile Allah'ın Kitabı'nı üzerinize kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz' buyurduğunu işittim.[1481]

İbn Hanbel → Vekî' → Şû'be → Yahyâ b. Husayn → **Ümmü'l-Husayn:** Bu rivâyetin metni, İbn Ebî Şeybe'nin metni ile aynıdır.[1482]

İshâk b. Rahûye ← Vekî' ← Şu'be ← Yahya b. Ümmü'l-Husayn ← ninesi **Ümmü'l-Husayn**:

أخبرنا وكيع نا شعبة عن يحيى بن الحصين عن جدته أم الحصين قالت رأيت النبي صلى الله عليه و سلم يخطب بعرفة وهو يقول (إن أمر عليكم عبد حبشي مجدع فاسمعوا له وأطيعوا ما أقام لكم دين الله)

''Hz. Peygamber'i Arafât'ta hutbe verirken işittim, şöyle buyuruyordu: Başınıza kulağı kesik Habeşli bir köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın dinini kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.''[1483]

[1478] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/27.
[1479] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447.
[1480] Tâberânî, **Kebîr,** XI/18.
[1481] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XII/214.
[1482] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** LXV/238.
[1483] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.

İshâk b. Rahûye←Ubeydullah b. Musa←İsrâîl←Ebû İshâk←Yahyâ b. Hüsayn←**Ümmü'l-Husayn:** Hadis anlamca bir önceki rivâyetin benzeridir.[1484]

Müslim→Seleme b. Şebîb←Hasan b. A'yen←Ma'kil←Zeyd b. Ebî Enîse←Yahyâ b. Hüsayn←**ninesi Ümmü Hüsayn:**

وحدثني سلمة بن شبيب حدثنا الحسن بن أعين حدثنا معقل عن زيد بن أبي أنيسة عن يحيى بن حصين عن جدته أم الحصين قال سمعتها تقول

حججت مع رسول الله صلى الله عليه و سلم حجة الوداع قالت فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم قولا كثيرا ثم سمعته يقول إن أمر عليكم عبد مجدع (حسبتها قالت) أسود يقودكم بكتاب الله فاسمعوا له وأطيعوا

''Rasûlullah (a.s.) ile beraber hac yaptım. Allah Rasûlü, birçok söz söyledi. Sonra onun şöyle buyurduğunu işittim:

Başınıza kulağı kesik siyahi bir Habeşli köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.''[1485]

Müslim ← Muhammed b. el-Müsennâ ← Muhammed b. Cafe ← Şû'be ← Yahyâ b. Hüsayn ←**Ümmü'l-Husayn:** Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda hutbe îrâd ettiğini duydum. Hutbesinde şöyle buyuruyordu:

''Başınıza bir köle getirilse bile üzerinizde Allah'ın Kitabı'nı kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz.''[1486]

Tirmizî ← Muhammed b. Yahyâ en-Nîsâbûrî ← Muhammed b. Yusuf ← Yunus b. Ebî İshâk ← Ayzâr b. Harîs ←**Ümmü'l-Husayn:**

حدثنا محمد بن يحيى النيسابوري حدثنا محمد بن يوسف حدثنا يونس بن أبي إسحق عن العيزار بن حريث عن أم الحصين الأحمسية قالت : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب في حجة الوداع وعليه برد قد التقع به من تحت إبطه قالت فأنا أنظر إلى عضلة عضده تزتج سمعته يقول يا أيها الناس اتقوا الله وإن أمر عليكم عبد حبشي مجدع فاسمعوا له وأطيعوا ما أقام لكم كتاب الله

[1484] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/243.
[1485] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[1486] Müslim İmâre 37 (II/1468).

Rasûlullah'ı (a.s.) Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbede şöyle buyururken işittim:

''Ey İnsanlar! Allah'tan sakınınız. Başınıza kulağı kesik Habeşli bir köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.''[1487]

Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç edilen rivâyetlerin hepsi anlamca birbirine yakın rivâyetlerdir. Bununla beraber rivâyetler arasında bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir. Söz konusu farklılıklar kapsamında bazı rivâyetlerde 'Habeşli bir köle', bazılarında 'Siyahi bir Habeşli köle', bazılarında ise sadece 'bir köle' ifadeleri kullanılmaktadır. Yine rivâyetlerden İshâk b. Rahûye rivâyetinde 'Allah'ın dinini kaim kıldıkça' lafzı bulunurken; Müslim ve Tirmîzî'de 'Allah'ın Kitabı'nı kâim kıldıkça' ifadeleri bulunmaktadır. Bu yedi rivâyetin asgari müştereği ise şu şekilde toparlanabilir: Hz. Peygamber'den *'Başınızda bir köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını (dinini) kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.'* şeklinde nakledilen sözlerdir.

Rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında ise şöyle bir kompozisyon yapmak mümkündür: *'Ümmü'l-Husayn'dan nakledilmektedir: Hz. Peygamber'i Arafât'ta*[1488] *hutbe îrâd ederken işittim, şöyle buyuruyordu:*

Ey İnsanlar! Allah'tan sakınınız.[1489] *Başınıza kulağı kesik (siyahi)*[1490] *bir Habeşli köle emir olarak bulunsa (tayin edilse)*[1491]*bile, aranızda Allah'ın kitabını (dinini)*[1492] *kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.'*[1493]

[1487] Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[1488] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[1489] Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[1490] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[1491] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XII/214; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** LXV/238.
[1492] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[1493] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XII/214; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** LXV/238; İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242; Müslim İmâre 36, 37 (II/1468); Tirmizî Cihad 28 (IV/209).

2.1.2.7. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

Cübeyr b. Mut'im'den Arefe günü hutbesi ile ilgili olarak nakledilen tek bir rivâyet bulunmaktadır. Dârimî'nin tahrîç ettiği bu rivâyet şu şekildedir.

Dârimî←Süleyman b. Davud ez-Zehrânî ← İsmail b. Cafer ← Amr b. Ebî Amr ← Abdurrahman b. Hüveyris ← Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im ← babası **Cübeyr b. Mut'im:**

أخبرنا سليمان بن داود الزهراني انا إسماعيل هو بن جعفر ثنا عمرو بن أبي عمرو عن عبد الرحمن بن الحويرث عن محمد بن جبير بن مطعم عن أبيه انه شهد خطبة رسول الله صلى الله عليه وسلم في يوم عرفة في حجة الوداع أيها الناس اني والله لا أدري لعلي لا ألقاكم بعد يومي هذا بمكاني هذا فرحم الله من سمع مقالتي اليوم فوعاها فرب حامل فقه ولا فقه له ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه واعلموا ان أموالكم ودماءكم حرام عليكم كحرمة هذا اليوم في هذا الشهر في هذا البلد واعلموا ان القلوب لا تغل على ثلاث إخلاص العمل لله ومناصحة أولي الأمر وعلى لزوم جماعة المسلمين فإن دعوتهم تحيط من ورائهم

Cübeyr b. Mut'im, Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda Arafât günü hutbesine şahit olduğunu; Hz. Peygamber'in hutbesinde şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

''Ey İnsanlar! Allah'a yemin olsun ki bilmiyorum, belki bu günümden sonra, sizinle burada bir daha karşılaşmayacağım. Bugün sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin. Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki o bilgiyi tam olarak anlamamış olabilir. Niceleri de vardır ki bilgiyi kendisinden daha iyi anlamış olan kimselere taşımış olabilir. Bilesiniz ki, mallarınız ve kanlarınız birbirinize, bu ayda, bu beldede bu günün hürmeti gibidir. Yine bilesiniz ki, kalpler üç şey ile bozulmaz. Bunlar: Allah'a ihlas ile ibadet etmek, amirlere nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine tâbi olmaktır. Muhakkak onların duaları, kendilerinden sonrakileri de kapsar.''[1494]

Dârimî'nin, Cübeyr'den tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu görülmektedir. Bununla beraber Cübeyr'den lafız ve muhteva olarak bu rivâyetin benzerinin, hutbenin îrâd edildiği günün tasrih edilmeden hasen isnâdlarla tahrîç edildiğini söyleyebiliriz. Bu rivâyetlerde Allah Rasûlü'nün sözkonusu ifadeleri

[1494] Dârîmî Mukaddime 24 (I/65).

Hayf'da îrâd ettiği hutbesinde buyurduğu nakledilmektedir ki çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu rivâyetler metin açısından incelenecektir. Bununla beraber Veda Hutbesi ile ilgili metinlerin bütünleştirilmesi kapsamında Cübeyr'den zayıf bir isnâdla nakledilen bu rivâyeti kullanmayacağımızı ifade edebiliriz.

2.1.2.8. Nübeyt b. Şerît Rivâyeti

Nesâî ← Muhammed b. Âdem el-Masîsî ← İbnü'l-Mübârek ← Seleme b. Nübeyt ← babası **Nübeyt b. Şerît:**

أخبرني محمد بن آدم المصيصي عن بن المبارك عن سلمة بن نبيط عن أبيه قال * رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب يوم عرفة على جمل

''Hz. Peygamber'i (a.s.) Arafât günü devenin üzerinde hutbe îrâd ederken gördüm.''[1495]

Nübeyt'ten tahrîç edilen bu rivâyet, metninden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber'in Arefe günü îrâd ettiği hutbesine dair bir ayrıntı sunmaktadır. Buna göre Allah Rasûlü, hutbesini bineğinin üzerinde olduğu halde îrâd etmiştir. Nübeyt'in isnâd açısından sahîh olan bu rivâyetinde verdiği bu bilgi, farklı rivâyetlerle de desteklenen bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında Allah Rasûlü'nde (a.s.) görülen binek üzerinde hutbe îrâd etme geleneğinin, İslam öncesi Arap Edebiyatı'nın önemli hatipleri tarafından da uygulanan bir yöntem olduğu ifade edilmiştir.

2.1.2.9. Ebû Ümâme Rivâyet

Taberânî←İbrahim b. Muhammed b. Arak el-Hımsî←Muhammed b. Musaffâ ve İbrahim b. Mutûyeh el-Isbehânî←Yahya b. Osman el-Hımsî←(ikisi) Bakiyye b. Velîd←Nümeyr b. Yezîd←Kuhâfe b. Rabîa b. Sa'd←**Saddî b. Aclân Ebû Umâme el-Bâhilî:**

حدثنا إبراهيم بن محمد بن عرق الحمصي ثنا محمد بن مصفى (ح) وحدثنا إبراهيم بن متويه الأصبهاني ثنا يحيى بن عثمان الحمصي قالا ثنا بقية بن الوليد عن نمير بن يزيد القيني عن قحافة بن ربيعة بن

[1495] Nesâî Hacc 199 (V/253).

سعد عن صدي بن عجلان أبي أمامة الباهلي قال : جاء النبي صلى الله عليه و سلم في حجة الوداع على ناقة حتى وقف وسط الناس في يوم عرفة فقال : أي يوم هذا ؟ قالوا : يوم عرفة اليوم الحرام قال : فأي شهر ؟ قالوا : في الشهر الحرام قال : فأي بلد هذا ؟ قالوا : البلد الحرام قال : فإن أموالكم وأعراضكم ودماءكم عليكم حرام كيومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا ألا إن كل نبي قد مضت دعوته إلا دعوتي فإني قد ادخرتها عند ربي إلى يوم القيامة أما بعد فإن الأنبياء مكاثرون فلا تخزوني فإني جالس لكم على الحوض

‘‘Hz. Peygamber (a.s.) Veda Haccı’nda bineğinin üzerinde insanların ortasına geldi ve ‘Bugün hangi gündür?’ diye sordu. ‘(Ashâb) Arefe günü, mukaddes gündür’ dediler. ‘Bu ay hangi aydır?’ diye sordu. ‘(Ashâb) Mukaddes aydır’ dediler. ‘Bu belde, hangi beldedir?’ diye sordu. (Ashâb) ‘Mukaddes belde’ diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Muhakkak bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise mallarınız, ırzlarınız ve kanlarınız da aynı şekilde mukaddestir.

Dikkat ediniz! Şüphesiz her peygamberin, davet süreci bitmiştir, getirmiş olduğu hükümler geçersizdir. Benim peygamberliğim dışında, çünkü benim getirdiğim davetin hükmü kıyamete kadar devam edecektir. Hiç şüphesiz peygamberler, (ümmetlerinin çokluğuyla) övüneceklerdir, beni mahcup etmeyiniz. Sizleri havzın başında oturmuş olarak bekleyeceğim.’’[1496]

Taberânî’nin tahrîç ettiği bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde ifade etmiştik. Bu rivâyetin, metin açısından da Arefe günü hutbesine dair nakledilen sahîh rivâyetlere muhalefetinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira bu rivâyette yer alan *‘Şüphesiz her peygamberin, davet süreci bitmiştir getirmiş olduğu hükümler geçersizdir. Benim peygamberliğim dışında, çünkü benim getirdiğim davetin hükmü kıyamete kadar devam edecektir.’* şeklindeki sözler, Veda Hutbeleri ile ilgili gerek Ebû Ümâme’den gerekse konuyla ilgili diğer sahabilerden nakledilen diğer rivâyetlerde bulunmamaktadır. Sadece İslam Tarihi Kaynaklarından Yâ’kûbî’nin naklettiği Veda Hutbesi metninde bu lafızların olduğu görülmektedir ki onun isnâdsız bir şekilde aktardığı bu metnin de Hadis Usûlü açısından bir hüccet değeri yoktur. Dolayısıyla rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında bu rivâyetin kullanılmayacağını belirtmek isteriz.

[1496] Taberânî, **Kebîr,** VIII/141.

2.1.2.10. Abdullah b. Zübeyr Rivâyeti

Taberânî←Muhammed b. Abdullah el-Hadramî←Ebû Kureyb←İbn Bükeyr←Muhammed b. İshâk←Yahya İbâd b. Abdullah b. Zübeyr←**babası İbn Zübeyr**:

حدثنا محمد بن عبد الله الحضرمي ثنا ابو كريب ثنا ابن بكير عن محمد بن إسحاق حدثني يحيى عباد بن عبد الله الزبير عن أبيه قال: كان ربيعة بن أمية بن خلف الجمحي هو الذي يصرخ يوم عرفة تحت لبة ناقة رسول الله صلى الله عليه و سلم وقال له رسول الله صلى الله عليه و سلم : اصرخ وكان صيتا أيها الناس أتدرون أي شهر هذا ؟ فصرخ فقالوا : نعم الشهر الحرام قال : فإن الله قد حرم عليكم دماءكم وأموالكم إلى أن تلقوا ربكم كحرمة شهركم هذا ثم قال : اصرخ هل تدرون إي بلد هذا ؟ فصرخ قالوا : نعم البلد الحرام قال : فإن دماءكم وأموالكم عليكم حرام غلى يوم تلقونه كحرمة بلدكم هذا ثم قال : اصرخ أي يوم هذا ؟ فصرخ قالوا : نعم هذا يوم حرام وهذا يوم الحج الأكبر قال : فإن الله عز و جل قد حرم عليكم دماءكم وأموالكم إلى يوم تلقونه كحرمة يومكم هذا

‘‘Rabîa b. Ümeyye b. Halef el-Cümhî, Arefe gününde Rasûlullah’ın bineğinin dibinde (Hz. Peygamber’in sözlerini) yüksek bir tonla seslendiren kişiydi. Rasûlullah (a.s.), ona; insanlara ‘Ey İnsanlar! Bu ay, hangi aydır?’ diye sor buyurdu, Rabî’a, yüksek sesli birisi idi. Rasûlullah’ın sorusunu yüksek sesle insanlara tekrarladı. İnsanlar: Evet, bu ay mukaddes aydır, dediler. Hz. Peygamber: Muhakkak ki Allah, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, bu ayınızın mukaddes oluşu gibi kanlarınızı ve mallarınızı da mukaddes kılmıştır, buyurdu. Sonra (Rabîa’ya) İnsanlara, bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sor, buyurdu. Rabîa da bunu yüksek sesle tekrarladı. İnsanlar, evet mukaddes beldedir, diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, sonra (Rabîa’ya) Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sor buyurdu. Rabî’a yüksek sesle bunu tekrarladı. İnsanlar, evet, mukaddes gündür, büyük hacc günüdür, diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; muhakkak ki kanlarınız ve mallarınız Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, bu gününüzün mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır, buyurdu.’’[1497]

Tebrânî’nin Abdullah b. Zübeyr’den naklettiği bu rivâyet isnâd açısından hasen olarak değerlendirdiğimiz bir rivâyettir. Rivâyette nakledilen lafızların genel olarak Arefe günü hutbesi ile ilgili tahrîç edilen sahîh rivâyetlerle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Bununla beraber rivâyetteki ‘büyük hacc günüdür’ ifadesi konuyla

[1497] Taberânî, **Kebîr,** V/67.

ilgili diğer sahîh hadislerde bulunmamaktadır. Bu yönüyle hadisin diğer rivâyetlere bir muhalefetinin olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında bu ifadeyi kullanmayacağımızı söyleyebiliriz.

2.1.2.11. Hâris b. Amr Rivâyeti

Taberânî'nin eserinde naklettiği Hâris rivâyetinde Hz. Peygamber'in sözkonusu konuşmasının Arâfat'ta mı Minâ'da mı olduğu konusunda bir netlik yoktur. Râvînin kendisi de konuşmanın nerede olduğunu tam olarak hatırlayamadığını ifade etmektedir. Rivâyetin isnâd ve metni şu şekildedir:

Taberânî←Ali b. Abdulaziz←Ebû Mamer el-Mak'ad←Abdulvârîs←Utbe b. Abdulmelik es-Sehmî←Zürâre b. Kerim b. Hâris b. Amr es-Sehmî←**Hâris b. Amr**:

حدثنا علي بن عبد العزيز ثنا أبو معمر المقعد ثنا عبد الوارث ثنا عتبة بن عبد الملك السهمي حدثني زرارة بن كريم بن الحارث بن عمرو السهمي : أن الحارث بن عمرو حدثه قال : أتيت رسول الله صلى الله عليه و سلم وهو بمنى أو بعرفات ويجيء الأعراب فإذا رأوا وجهه قالوا : هذا وجه مبارك قال قلت : يا رسول الله استغفر لي قال : اللهم اغفر لنا قال : فدرت فقلت : يا رسول الله استغفر لي قال : اللهم اغفر لنا فذهب يبزق فقال بيده فأخذ بها بزاقة فمسح به نعله كره أن يصيب أحدا ممن حوله ثم قال : يا أيها الناس أي يوم هذا ؟ فإن دماءكم وأموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا اللهم هل بلغت ؟ وليبلغ الشاهد الغائب قال : وأمر بالصدقة فقال : تصدقوا فإني لا أدري لعلكم لا تروني بعد يومي هذا ووقت يلملم لأهل اليمن أن يهلوا منها وذات عرق لأهل العراق أو قال لأهل المشرق وسأله رجل عن العتيرة ؟ فقال من شاء عتر ومن شاء لم يعتر ومن شاء فرع ومن شاء لم يفرع وقال : في الغنم أضحيتها بأصابع كفه اليمنى فصبها على مفصل الاصبع الوسطي وإصبعه السبابة وعطف طرفها شيئا

''Rasûlullah'ın yanına gittim Arâfat'ta veya Mîna'da idi. Bedeviler de geliyorlardı, onun yüzünü gördüklerinde 'Bu mübârek bir yüzdür' diyorlardı. Ey Allah'ın Rasûlü, benim için Allah'tan af dile, dedim. 'Allahım, bizleri bağışla' diye dua etti… Sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu gün, hangi gündür? Şüphesiz kanlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde haram oluşu gibi haramdır, dokunulmazdır. Allahım, teblîğ ettim mi? Burada bulunan, bulunmayana ulaştırsın. Râvî, Hz. Peygamber'in sadâkayı emrederek şöyle buyurduğunu söylüyor: Tasaddukta bulununuz, bilmiyorum belki bu günden sonra

beni göremeyeceksiniz. Yemen ehli için ihrama girme yeri Yelemlem, Irâk ehli (veya doğudan gelenler) için Zât-u Irk'tır…''[1498]

Hâris b. Amr'dan tahrîç edilen bu rivâyette sahabi ile Rasûlullah'ın karşılıklı birtakım konuşmalarından bahsedildiği görülmektedir. Rivâyetin Veda Hutbesi ile ilgili kısmı ise Hz. Peygamber'den nakledilen *'Tasaddukta bulununuz, bilmiyorum belki bu günden sonra beni göremeyeceksiniz'* şeklindeki sözlerdir. Hadis Kaynakları'nda, rivâyetin *'Tasaddukta bulununuz'* kısmı sadece Hâris'ten tahrîç edilen bu rivâyette mevcuttur. İsnâd açısından sahîh olan bu rivâyeti, Veda Hutbesi'nin metin inşâsında kullanacağımızı söyleyebiliriz.

2.1.2.12. Arefe Gününde Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in Arafat'ta yaptığı hutbe ile ilgili hadis kaynaklarında yer alan ve yukarıda aktarmış olduğumuz rivâyetlerden ortak bir metin oluşturmaya ve kısmen bir metin inşası yapmaya çalışacağız. Bunu yaparken yukarıda da değindiğimiz gibi Câbir b. Semûre, İbn Mesûd, Addâ' b. Hâlid'den Taberânî'nin tahriç ettiği rivâyetlerden biri, Cübeyr b. Mut'im ve Ebû Ümâme'den nakledilen rivâyetleri, isnâd açısından zayıf sayılmaları sebebiyle kullanmayacağımızı belirtmek isteriz.

Arafât Hutbesi:

''Hz. Peygamber, Arafat'a geldi ve orada bir müddet bekledi. Güneş batıya doğru meyledince devesi Kasvâ'nın getirilmesini emretti.[1499] Devesi getirilince ona binerek[1500] Urane Vadisi'ne geldi ve burada devesinin üzerinde olduğu halde[1501] insanların ortasına gelerek[1502] bir hutbe îrâd etti. Bu sırada Rabîa b. Ümeyye b.

[1498] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[1499] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** III/676; Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/341.
[1500] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/341.
[1501] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (1/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310, IX/253.
[1502] Taberânî, **Kebîr,** VIII/141.

Halef'e (insanlara söylediklerini yüksek sesle tekrarlamasını) emretti, o da bineğinin önünde duracak şekilde ayağa kalktı.[1503] Allah Rasûlü şöyle buyurdu:

Ey İnsanlar! Bilmiyorum, belki bu günden sonra beni göremeyeceksiniz. Yemen ehli için ihrama girme yeri Yelemlem, Irâk ehli (veya doğudan gelenler) için Zât-u Irk'tır…[1504]

Ey İnsanlar, bu ayınızın hangi ay olduğunu biliyor musunuz? buyurdu. (İnsanlar) Mukaddes aydır, dediler. Bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. (İnsanlar) Mukaddes beldedir, dediler. Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. (İnsanlar) el-Haccü'l-Ekber'dir (büyük hacc günüdür), diyerek cevap verdiler.[1505] Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız[1506] da kendi aranızda; Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[1507]

Ey İnsanlar! Allah'tan sakınınız.[1508] Tasaddukta bulununuz![1509] Başınıza kulağı kesik (siyahi)[1510] bir Habeşli köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını (dinini)[1511] kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.[1512]

Dikkat ediniz! Câhiliye devrine ait her şey, (şu iki)[1513] ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İbn Rabî'a b. Hâris'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü.

[1503] Taberânî, **Kebîr,** V/67.
[1504] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[1505] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/298.
[1506] Taberânî,**Kebîr,** XI/18.
[1507] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[1508] Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[1509] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[1510] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[1511] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[1512] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XII/214; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** LXV/238; İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242; Müslim İmâre 36, 37 (II/1468); Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[1513] İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251.

Câhiliye devrinin faizi de kaldırılmıştır. Faizlerimiz arasında kaldırdığım ilk faiz, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizidir. Faizin her çeşidi hükümsüzdür.[1514]

Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü sizler, onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Yataklarınızı hoşlanmayacağınız birine çiğnetmemeleri, sizin kadınlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yapmaları takdirde zarar vermemek şartıyla onları dövün. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makul ölçülerde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini karşılamanızdır.[1515]

Sizlere öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Size beni soracaklar, ne diyeceksiniz?[1516]

(Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! diye üç defa tekrarladılar.[1517]

[1514] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[1515] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[1516] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[1517] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

2.1.3. Kurban Bayramının Birinci Günü Hutbesi İle İlgili Rivâyetler

2.1.3.1. Ebû Ümâme Rivâyeti

Ebû Dâvûd←Müemmîl b. Fadl el-Harrânî←Velîd←İbn Câbir←Selîm b. Âmir el-Kilâî'←**Ebû Ümâme:**

حدثنا مؤمل يعني ابن الفضل الحراني ثنا الوليد ثنا ابن جابر ثنا سليم بن عامر الكلاعي سمعت أبا أمامة يقول

سمعت خطبة رسول الله صلى الله عليه وسلم بمنى يوم النحر

Rasûlullah'ın (a.s.), nahr günü Mînâ'da îrâd ettiği hutbeyi dinledim.[1518]

Ebû Ümâme'den tahrîç edilen bu rivâyet nahr günü hutbesinin yerini bildirmesi açısından önemlidir. İsnâdı sahîh olan bu rivâyetin farklı sahabilerden nakledilen rivâyetlerle de desteklendiği görülmektedir.

2.1.3.2. Hirmâs b. Ziyâd Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe←Hâşim b. Kâsım←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:**

حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ عَمَّارٍ ، قَالَ : حدَّثَنَا الْهِرْمَاسُ بْنُ زِيَادٍ ، قَالَ : كُنْتُ رِدْفَ أَبِي يَوْمِ الأَضْحَى ، وَرَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم يَخْطُبُ عَلَى نَاقَةٍ بِمِنًى.

''Ben kurban bayramı günü babamın bineğinin terkiyesinde bulunuyordum. Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da bineğinin üzerinde hutbe îrâd ediyordu.''[1519]

Ahmed b. Hanbel←Behz←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:**

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي مُرْدِفِي خَلْفَهُ عَلَى حِمَارٍ وَأَنَا صَغِيرٌ فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ بِمِنًى عَلَى نَاقَتِهِ الْعَضْبَاءِ

''Babam, Rasûlullah'ın arkasında eşeğinin üzerinde olduğu halde, Hz. Peygamber'iMînâ'da kesik kulaklı bineğinin üzerinde hutbe îrâd ederken gördüm. (Ben, bu sırada küçüktüm.)''[1520]

[1518] Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489).
[1519] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.

Ahmed b. Hanbel←Abdussamed←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:**

حَدَّثَنَا الْهِرْمَاسُ بْنُ زِيَادٍ الْبَاهِلِيُّ قَالَ كَانَ أَبِي مُرْدِفِي فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ النَّاسَ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى عَلَى نَاقَتِهِ الْعَضْبَاءِ

‘‘Babam, Rasûlullah’ın arkasında idi. Onun, nahr gününde Mînâ’da kesik kulaklı bineğinin üzerinde olduğu halde hutbe îrâd ettiğini gördüm.’’[1521]

Ahmed b. Hanbel←Yahyâ b. Saîd←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:** Anlam olarak bir önceki rivâyet ile aynıdır.[1522]

Ebû Dâvûd←Hârun b. Abdullah←Hişâm b. Abdülmelik←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:**

‘‘Hz. Peygamber’in kurban bayramının birinci gününde bineğinin üzerinde Mina’da hutbe îrâd ettiğini gördüm.’’[1523]

Nesâî←İbrahim b. Yakûb←Ebû Nûh Abdurrahman b. Ğazvân←İkrime b. Ammâr←**Hirmâs b. Ziyâd:**

‘‘Hz. Peygamber’in kurban bayramının birinci gününde bineğinin üzerinde hutbe îrâd ettiğini gördüm.’’[1524]

Hirmâs b. Ziyâd’dan tahrîç edilen rivâyetlerin asgari müştereği, onun Hz. Peygamber’i bineğinin üzerinde iken hutbe îrâd ettiğini görmüş olduğu bilgisidir. Bu rivâyetlerin bütünleştirilmesinden elde edilen metin ise şu şekilde verilebilir:

‘‘Ben, kurban bayramının birinci günü babamın bineğinin terkiyesinde bulunuyordum.[1525] Babam ise Rasûlullah’ın arkasında eşeğinin üzerinde idi.[1526] O

[1520] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/264.
[1521] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/263.
[1522] İbn Hanbel, **Müsned,** XXV/339.
[1523] Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489).
[1524] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1525] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.
[1526] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/264.

gün, Hz. Peygamber'in, Mînâ'da kesik kulaklı bineğinin üzerinde olduğu halde hutbe îrâd ettiğini gördüm (Benim yaşım, bu sırada küçüktü).''[1527]

Hirmâs'tan tahrîç edilen bu rivâyet, yukarıda aktardığımız Ebû Ümâme rivâyetine ilave olarak Rasûlullah'ın hutbeyi bineğinin üzerinde olduğu halde îrâd ettiği bilgisi verilmiştir. Arefe günü hutbesinin de Hz. Peygamber tarafından bineğinin üzerinde verildiği çalışmamızın önceki bölümlerinde ifade edilmiş ve binek üzerinde hutbe îrâd etme yönteminin İslam öncesi Arap Edebiyat'ının önemli hatipleri tarafından da kullanılan bir yöntem olduğu belirtilmişti. Hz. Peygamber'in Veda Haccı gibi kalabalık bir topluluğun olduğu bir yerde bineği üzerinde hutbe îrâd etmesi, kalabalığın onu daha iyi görmesi ve sesini daha iyi işitmesi amacına yönelik olmalıdır.

2.1.3.3. Râfî b. Amr Rivâyet

Kurban bayramının birinci gününde Mînâ'da Hz. Peygamber'in kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbe ile ilgili olarak Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin tahrîç ettiği rivâyetler, hutbenin gün içerisindeki vakti hakkında bizlere bilgi vermektedir. Ebû Dâvûd'un rivâyeti şu şekildedir:

Ebû Dâvûd←Abdulvahhâb b. Abdurrahîm ed-Dımeşkî←Mervân←Hilâl b. Âmir el-Müzenî←**Râfî' b. Amr el-Müzenî**:

حدثنا عبد الوهاب بن عبد الرحيم الدمشقي ثنا مروان عن هلال بن عامر المزني حدثني رافع بن عمرو المزني قال

رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس بمنى حين ارتفع الضحى على بغلة شهباء وعلي يعبر عنه والناس بين قائم وقاعد

''Rasûlullah'ın (a.s.), Mînâ'da kuşluk vakti esnasında insanlara dişi katırın üzerinde olduğu halde hutbe îrâd ettiğini gördüm. Râvînin açıklamasına göre insanlardan kimisi ayakta, kimisi de oturmaktaydı.''[1528]

[1527] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/263, 264; Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1528] Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).

Nesâî←Abdurrahman b. İbrahim←Mervân←Hilâl b. Âmir el-Müzenî←**Râfî' b. Amr el-Müzenî**:

أنبأ عبد الرحمن بن إبراهيم قال حدثنا مروان قال حدثنا هلال بن عامر المزني قال سمعت رافع بن عمر المزني أنه أقبل مع والده يوم حجة الوداع قال ونبي الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس على بغلة شهباء وعلي يعبر عنه يوم النحر حتى ارتفع الضحى بمنى قال فانتزعت يدي من أبي فتخللت الرجال والناس من قائم وقاعد فأضرب بيدي كلتيهما على ركبته حتى أخذت بساق النبي صلى الله عليه وسلم ثم مسحتهما حتى أدخلت يدي بين النعل والقدم فإنه يخيل إلي أني أجد برد قدمه الساعة على يدي

''Râfî' b. Amr el-Müzenî', Veda Haccı gününde babasıyla beraber olduğunu, Hz. Peygamber'in dişi katırın üzerinde olduğu halde insanlara hitâbede bulunduğunu, (ondan gelen açıklamaya göre) bu hutbenin nahr günü, Mînâ'da kuşluk vaktinde olduğunu söylediği nakledilmektedir.''[1529]

Yukarıdaki rivâyetlerden de anlaşılacağı gibi Râfî b. Amr'dan tahrîç edilen her iki rivâyetin asgari müştereği, Hz. Peygamber'in Mînâ'da kuşluk vaktinde dişi katırın üzerinde bulunduğu halde insanlara hutbe îrâd ettiği bilgisidir. İsnâd açısından sahîh olan Râfî b. Amr rivâyetinde yer alan bu bilgi, kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili diğer rivâyetlerde bulunmamaktadır. Bununla beraber farklı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in bu hutbeyi Akabe cemresinden sonra îrâd ettiği bilgisi mevcuttur. Kaynaklarda nakledilen Allah Rasûlü'nün Akabe Cemresini kuşluk vakti bineğinin üzerinde taşladığı[1530] bilgisi de Râfî b. Amr'ın bu rivâyetini doğrulamaktadır.

2.1.3.4. Ammâr b. Yâsir Rivâyeti

Ebû Ya'lâ←Muhammed←Abdurrahman b. Cebele←Amr b. Numan←Kesîr Ebu'l Fadl←Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şahîr←**Ammâr b. Yâsir:**

حدثنا محمد عن عبد الرحمن بن جبلة حدثنا عمرو بن النعمان عن كثير أبي الفضل عن مطرف بن عبد الله بن الشخير قال : سمعت عمار بن ياسر قال : خطبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم فقال : أي يوم هذا ؟ فقلنا : يوم النحر فقال : أي شهر هذا ؟ قلنا : ذو الحجة شهر حرام قال : فأي بلد هذا ؟ قلنا : بلد الحرام قال :

[1529] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1530] İbn Hanbel, **Müsned,**III/488, XXIII/429; Dârimî Menâsik 52 (I/385);İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** V/205.

فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا ألا هل يبلغ الشاهد الغائب ؟

‘‘Rasûlullah (a.s.) bize hitap etti ve: Bu gün hangi gündür? diye sordu. Nahr günüdür, diye cevapladık. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Zilhicce ayıdır, haram aydır diyerek cevap verdik. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, diye karşılık verdik. Bunun üzerine o: Muhakkak ki bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir. Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız burada bulunmayanlarınıza ulaştırabilir mi?’’[1531]

Taberânî← Muhammed b. Abdullah el-Hadramî←Abdurrahman b. Amr b. Cebele el-Bahilî←Amr b. Numan←Amr b. Numan←Kesîr Ebu’l Fadl←Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şahîr←**Ammâr b. Yâsir:**

Bu rivâyet metin olarak bir önceki Ebû Ya’lâ rivâyeti ile aynıdır. Sadece rivâyetin sonunda bulunan cümlenin; ‘‘Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza ulaştırsın!’’ şeklinde olduğu görülmektedir.[1532] Ammâr b. Yâsir’den nakledilen her iki rivâyetin de isnâd açısından zayıf olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde ifade etmiştik. Her iki rivâyetin metin olarak ise konuyla ilgili sahîh isnâdlarla tahrîç edilen hadislerle örtüştüğünü söyleyebiliriz.

2.1.3.5. Câbir b. Abdullah Rivâyet

İbn Ebî Şeybe ← Ebû Muâviye ← A’meş ← Ebû Sâlih ←**Câbir:**

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ، عَنِ الأَعْمَشِ ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ ، عَنْ جَابِرٍ ، قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فِي حَجَّةٍ : أَتَدْرُونَ أَيُّ يَوْمٍ أَعْظَمُ حُرْمَةً ؟ قَالَ : فَقُلْنَا : يَوْمَنَا هَذَا ، قَالَ : فَأَيُّ بَلَدٍ أَعْظَمُ حُرْمَةً ، قَالَ : قُلْنَا : بَلَدُنَا هَذَا ، قَالَ : فَأَيُّ شَهْرٍ أَعْظَمُ حُرْمَةً قُلْنَا : شَهْرُنَا هَذَا ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم : فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا.

‘‘Hz. Peygamber Haccı’nda şöyle buyurdu: Hangi günün en fazla hürmet edilmesi gereken gün olduğunu biliyor musunuz? ‘Bu günümüz’, diye cevap verdik.

[1531] Ebû Ya’lâ, **Müsned,** III/193.
[1532] Tâberânî, **Evsât,** VI/70.

Hz. Peygamber: Hangi beldenin en fazla hürmet edilmesi gereken belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu beldemiz', diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Hangi ayın en fazla hürmet edilmesi gerek ay olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu ayımızdır', diyerek cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): 'Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınızın hürmeti de bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizdeki hürmeti gibidir' buyurdu.''[1533]

Ahmed b. Hanbel←Ebû Muâviye←A'meş←Ebû Sâlih←**Câbir:**

İbn Hanbel'in bu isnâd ile rivâyet ettiği metin İbn Ebî Şeybe'nin yukarıdaki metni ile aynıdır.[1534]

Ahmed b. Hanbel←Muhammed b. Ubeyd←A'meş←Ebû Sâlih←**Câbir**:

İbn Hanbel'in bu rivâyetinde, Hz. Peygamber'in nahr günü (kurban bayramının birinci günü) hutbe îrâd ettiği belirtilmekte ve hutbenin Ebû Muâviye hadisiyle anlam bakımından aynı şeyleri içerdiği zikredilmektedir.[1535] Onun, aynı isnâdla rivâyet ettiği ikinci bir hadiste ise yine İbn Ebî Şeybe rivâyetine benzer bir lafız verdiği görülmektedir. Fakat bu rivâyetin sonunda Hz. Peygamber'in, 'teblîğ ettim mi' diye sorduğu; ashâbın 'evet (tablîğ ettin)' demesi üzerine 'Allahım, şahid ol' buyurduğu nakledilmektedir.[1536]

Ahmed b. Hanbel ← Muhammed b. Bekr ← İbn Cüreyc ← Ebu'z-Zübeyr ←**Câbir b. Abdullah**:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ يَقُولُ لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَحُجُّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ

''Hz. Peygamber'in, nahr günü bineğinin üzerinde şeytanı taşlarken; '(Hacc) Menâsikinizi benden alınız, bilmiyorum belki bu haccımdan sonra bir daha hacc yapamayacağım.' buyurduğunu işittim.''[1537]

[1533] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/27.
[1534] İbn Hanbel, **Müsned,** XXII/264.
[1535] İbn Hanbel, **Müsned,** XVIII/286.
[1536] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIII/240.
[1537] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIII/286.

Ebû Ya'lâ←Ahmed b. İbrahim←A'meş←Ebû Sâlih ve Ebû Süfyan veya her ikisinden biri←**Câbir:**

''Ebû Ya'lâ bu rivâyette, Hz. Peygamber'in kurban bayramının birinci gününde hutbe îrâd ettiğini; hutbenin metninin yine Müsned'de yer alan Ebû Bekrâ hadisiyle benzer olduğunu söylemektedir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında nakledeceğimiz bu rivâyette 'Hz. Peygamber'in nahr günü bineğinin üzerinde insanlara hutbe verdiği' belirtilmektedir.''[1538]

Yukarıda aktardığımız Câbir b. Abdullah'dan gelen rivâyetlerin asgari müştereği, Hz. Peygamber'in, kurban bayramının birinci gününde bineğinin üzerinde olduğu halde hutbe îrâd etmiş olduğu bilgisidir. Ondan nakledilen bu rivâyetlerin bütünleştirilmesiyle şöyle bir metin elde edilebilir:

Hz. Peygamber'in, Veda Haccı'nda kurban bayramının birinci gününde, bineğinin üzerinde olduğu halde, insanlara bir hutbe îrâd ederek[1539] şöyle buyurduğunu işittim: Hangi günün en fazla hürmet edilmesi gereken gün olduğunu biliyor musunuz? 'Bu günümüz', diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Hangi beldenin en fazla hürmet edilmesi gereken belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu beldemiz', diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Hangi ayın en fazla hürmet edilmesi gerek ay olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. 'Bu ayımızdır', diyerek cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): Şüphesiz ki kanlarınız ve mallarınızın hürmeti de bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizdeki hürmeti gibidir.[1540] Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashab) Evet tebliğ ettin, diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! buyurdu.[1541]

2.1.3.6. Ebû Bekrâ Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe←es-Sakâfî←Eyyûb←İbn Sîrîn←İbn Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ:**

[1538] Ebû Yâ'la, **Müsned,** IV/87.
[1539] Ebû Yâ'la, **Müsned,** IV/87.
[1540] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXII/264.
[1541] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIII/240.

حَدَّثَنَا الثَّقَفِيُّ ، عَنْ أَيُّوبَ ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ، أَنَّهُ قَالَ : أَيُّ شَهْرٍ هَذَا ؟ قُلْنَا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ ، قَالَ : أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ ؟ قُلْنَا : بَلَى ، قَالَ : فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا ؟ قُلْنَا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ ، قَالَ : أَلَيْسَ الْبَلَدَ الْحَرَامَ ؟ قُلْنَا : نَعَمْ ، قَالَ : أَيُّ يَوْمٍ هَذَا ؟ قُلْنَا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ ، قَالَ : أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ ؟ قُلْنَا : بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ ، قَالَ : فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ ، قَالَ مُحَمَّدٌ : وَأَحْسَبُهُ ، قَالَ : وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ , كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا , فِي بَلَدِكُمْ هَذَا , فِي شَهْرِكُمْ هَذَا ، وَسَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ.

‘‘Hz. Peygamber (a.s.), ‘bu ay hangi aydır’ diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) sustu, bu susması o kadar uzun sürdü ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. ‘Zilhicce ayı değil midir’ dedi. Evet dedik. Sonra ‘bu belde hangi beldedir’ diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. O, yine sustu; o kadar ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. ‘Mukaddes belde değil midir’ buyurdu. Bizler de evet dedik. Sonra ‘bu gün hangi gündür’ diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedik. Bunun üzerine tekrar sustu, biz yine herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. ‘Nahr günü değil midir’ buyurdu. Evet öyledir ey Allah’ın Rasûlü dedik. ‘Muhakkak kanlarınız ve mallarınız (Muhammed dedi ki, zannediyorum ve ırzlarınız da dedi); bu gününüzün, bu beldenizin ve bu ayınızın mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Rabbinizle karşılaşacaksınız ve Rabbiniz size amellerinizden soracaktır.’’[1542]

Ahmed b. Hanbel ← İsmaîl ← Eyyûb ← İbn Sîrîn ←**Ebû Bekrâ:**

ثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ فِي حَجَّتِهِ فَقَالَ أَلَا إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثٌ مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ ثُمَّ قَالَ أَلَا أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى ثُمَّ قَالَ أَيُّ شَهْرٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ قُلْنَا بَلَى ثُمَّ قَالَ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَتْ الْبَلْدَةَ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ قَالَ وَأَحْسَبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا وَسَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ أَلَا لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي ضُلَّالًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ أَلَا لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ مِنْكُمْ فَلَعَلَّ

[1542] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27.

مَنْ يُبَلِّغُهُ يَكُونُ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ يَسْمَعُهُ قَالَ مُحَمَّدٌ وَقَدْ كَانَ ذَاكَ قَالَ قَدْ كَانَبَعْضُ مَنْ بُلِّغَهُ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ سَمِعَهُ

‘‘Hz. Peygamber (a.s.), Haccı esnasında Hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Dikkat ediniz! Muhakkak ki zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündekine benzeyen şekline dönmüştür. (Allah katında) bir yıl on iki aydan oluşmaktadır. Bu ayların dört tanesi de haram ay olup; üç tanesi peşpeşe gelen Zilkâde, Zilhicce, Muharrem aylarıdır. Biri de iki Cümâd ile Şaban ayları arasında bulunan Mudar’ın ayı Receb ayıdır.

Hz. Peygamber: Dikkat ediniz! Bu gün hangi gündür? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Nihayet biz onun bu günü, kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber (a.s.): Nahr günü değil midir? diye sordu. Evet, öyledir diye cevapladık. Hz. Peygamber (a.s.): Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Nihayet biz onun bu ayı, kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber (a.s.): Zilhicce değil midir? diye sordu. Evet, öyledir diye cevap verdik. Hz. Peygamber (a.s.): Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Nihayet biz onun bu beldeyi, kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber (a.s.): Bu belde, haram belde değil midir? diye sordu. Evet, öyledir diye cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, râvî; zannediyorum ve ırzlarınız da dedi, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizdeki hürmeti gibi birbirinize haramdır, dokunulmazdır.

Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız. Dikkat ediniz! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.

Dikkat ediniz! Teblîğde bulundum mu?

Sözlerime kulak veriniz! Burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırsın. Belki de burada olmayıp sözlerimin kendisine ulaştırıldığı bazı kimseler, burada olup sözlerimi dinleyenlerden daha iyi ezberleyip kavrar.

Râvîlerden Muhammed; ‘gerçekten de böyle oldu, kendisine Hz. Peygamber’in sözleri ulaştırılan bazı kimseler; orada bulunup Hz. Peygamber’in sözlerini dinleyen bazılarından daha iyi ezberleyip kavradı’ dedi.’’[1543]

Ahmed b. Hanbel ← Yahyâ b. Saîd ← Kurrâ b. Hâlid ← Muhammmed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ’dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.) ←**Ebû Bekrâ:**

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ بِمِنًى فَقَالَ أَلَا تَدْرُونَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ بِيَوْمِ النَّحْرِ قُلْنَا نَعَمْ قَالَ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ أَلَيْسَ بِالْبَلْدَةِ قُلْنَا بَلَيَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ وَأَبْشَارَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ قُلْنَا نَعَمْ قَالَ اللَّهُمَّ اشْهَدْ لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّهُ رُبَّ مُبَلِّغٍ يُبَلِّغُهُ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ فَكَانَ كَذَلِكَ وَقَالَ لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ حَرْقِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ حَرَّقَهُ جَارِيَةُ بْنُ قُدَامَةَ قَالَ أَشْرَفُوا عَلَى أَبِي بَكْرَةَ فَقَالُوا هَذَا أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فَحَدَّثَنِي أُمِّي أَنَّ أَبَا بَكْرَةَ قَالَ لَوْ دَخَلُوا عَلَيَّ مَا بَهَشْتُ إِلَيْهِمْ بِقَصَبَةٍ

‘‘Hz. Peygamber (a.s.), Minâ’da insanlara hutbe îrâd etti ve: Bu gün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber tekrar sustu. Biz yine herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Hz. Peygamber: Kurban günü değil midir? diye sordu. Evet, kurban günüdür ey Allah’ın Rasûlü, diye cevapladık. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber tekrar sustu. Biz yine herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Bu, (haram) belde değil midir? diye sordu. Evet, öyledir diye cevapladık. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber tekrar sustu. Biz yine herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Bu, (haram) belde değil midir? diye sordu. Evet, öyledir ey Allah’ın Rasûlü diye cevapladık. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız ve bedenleriniz; bu gününüzün, bu beldenizde ve bu ayınızda haram kabul edildiği gibi haramdır, dokunulmazdır.

[1543] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23-25.

Dikkat ediniz! Teblîğde bulundum mu? Evet, (teblîğ ettin) diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu. Daha sonra şöyle devam etti:

Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın! Çünkü kendisine söz ulaştırılan nice kimseler vardır ki, o sözü ulaştıran kimseden daha iyi ezberleyip kavrar. (Râvî; böyle de oldu demektedir.) Hz. Peygamber sözlerine devamla:

Sakın benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız! buyurdu.''[1544]

Ahmed b. Hanbel, metin olarak bu rivâyetin bir benzerini Ebû Âmir aracılığıyla Kurrâ'dan nakletmektedir. İsnâdın geri kalan kısmı bir önceki rivâyetle aynıdır. Bu rivâyetin metninde bir önceki rivâyetten farklı olarak hutbenin nahr gününde (kurban bayramının birinci günü) îrâd edilmiş olduğu bilgisi açık bir şekilde belirtilmektedir.[1545]

Ahmed b. Hanbel ← Muhammed b. Ebî Adiyy ← İbn Avn ← Muhammed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ←**Ebû Bekrâ**:

''Kurban bayramının birinci gününde Hz. Peygamber bineğinin üzerine çıktı, bir kişi bineğin yularından tutuyordu. Hz. Peygamber: 'Bu gün hangi gündür diye sordu...' Hadisin metni, bir önceki rivâyete yakındır.''[1546]

Ahmed b. Hanbel ← Hevze b. Halîfe ← İbn Avn ← Muhammed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ←**Ebû Bekrâ**:

Ahmed b. Hanbel; hadisin metninin, Muhammed b. Ebî Adiyy'in metnine yakın olduğunu; sadece bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in, ''Dikkat ediniz! Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın!'' sözünü iki defa söylediğinin belirtildiğini ifade etmektedir.[1547]

Ahmed b. Hanbel← Esbât b. Muhammed←Eş'âs←İbn Sîrîn←**Ebû Bekrâ:**

[1544] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.
[1545] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/136-137.
[1546] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28.
[1547] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103.

حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَشْعَثُ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّحْرِ عَلَى نَاقَةٍ لَهُ قَالَ فَجَعَلَ يَتَكَلَّمُ هَاهُنَا مَرَّةً وَهَاهُنَا مَرَّةً عِنْدَ كُلِّ قَوْمٍ ثُمَّ قَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قَالَ فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ غَيْرَ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قَالَ قُلْنَا بَلَى ثُمَّ قَالَ أَيُّ شَهْرٍ هَذَا قَالَ فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ غَيْرَ اسْمِهِ قَالَ ثُمَّ قَالَ أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ قَالَ قُلْنَا بَلَى ثُمَّ قَالَ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا قَالَ فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ غَيْرَ اسْمِهِ قَالَ ثُمَّ قَالَ أَلَيْسَ الْبَلْدَةَ الْحَرَامَ قَالَ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ إِلَى أَنْ تَلْقَوْا رَبَّكُمْ تَعَالَى كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا ثُمَّ قَالَ لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ مِنْكُمْ الْغَائِبَ فَلَعَلَّ الْغَائِبَ أَنْ يَكُونَ أَوْعَى لَهُ مِنْ الشَّاهِدِ

‘‘…Rasûlullah (a.s.) kurban bayramının birinci gününde bineğinin üzerinde hutbe îrâd etti…’’ Hadisin devamı anlam yönüyle önceki rivâyetlerden bir farklılık arzetmemektedir.[1548]

Darîmî ← Ebû Hâtim Eşhel b. Hâtim ← İbn Avn ← Muhammed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ←**Ebû Bekrâ**:

Dârimî’nin, ‘Nahr Gününün Hutbesi’ şeklindeki bâb başlığı altında tahrîç ettiği bu hadisin metni, İbn Hanbel rivâyetinin metnine benzemektedir.[1549]

Buhârî←Muhammed b. el-Müsennâ←Abdulvahhâb es-Sakâfî←Eyyûb←İbn Sîrîn←İbn Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ:**

Buhârî, İbn Hanbel’in yukarıdaki metni ile aynı olan bu rivâyette, râvî Muhammed’in hadisi naklettikten sonra ‘‘Hz. Muhammed (a.s.) doğru söylemiştir’’ diyerek iki defa ‘‘dikkat edin teblîğ ettim mi’’ dediğini söylemektedir.[1550]

Buhârî←Abdullah b. Abdulvahhâb←Hammâd←Eyyûb←İbn Sîrîn←İbn Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ:**

‘‘Hz. Peygamber; Muhakkak kanlarınız, mallarınız (İbn Sîrîn dedi ki zannediyorum) ve ırzlarınız dedi; bu gününüzün ve bu ayınızın mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz, burada bulunanlar bulunmayanlara

[1548] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/62.
[1549] Darîmî Menâsik 72 (I/393).
[1550] Buhârî Meğâzî 77 (V/126).

nakletsin, buyurdu. (Râvî Muhammed, Rasûlullah doğru söylemiştir. Allahım, teblîğ ettim mi dedi.)’’[1551]

Buhârî← Müsedded←Yahyâ← Kurrâ b. Hâlid←Muhammmed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ’dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.)←**Ebû Bekrâ:**

Buhârî’nin bu isnâd ile tahrîç ettiği metin, İbn Hanbel’in Kurrâ’dan tahrîç ettiği hadisin metni ile aynıdır.[1552]

Buhârî ← Abdullah b. Muhammed ← Ebû Âmir ← Kurrâ b. Hâlid ← Muhammmed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ’dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.) ←**Ebû Bekrâ:**

‘‘Hz. Peygamber, nahr günü bize hutbe îrâd ederek şöyle buyurdu: …Muhakkak Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız ve mallarınız, bu gününüzün ve bu ayınızın mukaddes oluşu gibi mukaddestir. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? buyurduğu nakledilmektedir.’’[1553]

Buhârî← Müsedded←Bişr←İbn Avn←Muhammed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ**:

Hadisin metni İbn Hanbel’in, İbn Avn’dan tahrîç ettiği rivâyetin benzeridir.[1554]

Müslim← İbn Ebî Şeybe ve Yahyâ b. Hübeyb el-Hârîsî← Eyyûb←İbn Sîrîn←İbn Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ:**

[1551] Buhârî İlim 37 (I/35).
[1552] Buhârî Fiten 8 (VIII/91).
[1553] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1554] Buhârî İlim 9 (I/24).

عن أبي بكرة عن النبي صلى الله عليه و سلم أنه قال (إن الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السماوات والأرض السنة اثنا عشرة شهرا منها أربعة حرم ثلاثة متواليات ذو القعدة وذو الحجة والمحرم ورجب شهر مضر الذي بين جمادى وشعبان) ثم قال (أي شهر هذا ؟) قلنا الله ورسوله أعلم قال فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه قال (أليس ذا الحجة ؟) قلنا بلى قال (فأي بلد هذا ؟) قلنا الله ورسوله أعلم قال فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه قال (أليس البلدة ؟) قلنا بلى قال (فأي يوم هذا ؟) قلنا الله ورسوله أعلم قال فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه قال (أليس يوم النحر ؟) قلنا بلى يا رسول الله قال (فإن دماءكم وأموالكم (قال محمد وأحسبه قال) وأعراضكم حرام عليكم كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا وستلقون ربكم فيسألكم عن أعمالكم فلا ترجعن بعدي كفارا (أو ضلالا) يضرب بعضكم رقاب بعض ألا ليبلغ الشاهد الغائب فلعل بعض من يبلغه يكون أوعى له من بعض من سمعه) ثم قال (ألا هل بلغت ؟)

‘‘Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Muhakkak ki zaman Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekline, ilk haline dönmüştür. Bir yıl, on iki aydan ibarettir. Bunlardan dördü, haram ay olup üç tanesi peş peşe gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de iki Cümâd ve Şaban arasında bulunan Mudar’ın ayı Recep ayıdır.

Sonra şöyle buyurdu: Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu, öyle ki, onun bu ayı, kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Hz. Peygamber: Zilhicce değil midir? diye sordu. Evet, öyledir dedik. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber tekrar sustu. Biz yine herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Bu, (haram) belde değil midir? diye sordu. Evet, öyledir diye cevapladık. Hz. Peygamber: Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Hz. Peygamber tekrar sustu. Biz yine herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Hz. Peygamber: Kurban günü değil midir? diye sordu. Evet, kurban günüdür ey Allah’ın Rasûlü, diye cevapladık.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız (Muhammed şu ifadenin olduğunu da zannediyorum dedi) ve ırzlarınız, bu gününüzün, bu beldenizin ve bu ayınızın mukaddes oluşu gibi mukaddestir.

Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız. Benden sonra küfre (veyahut dalâlete dedi) sapıp, birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız!

Sözlerime kulak veriniz! Burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırsın. Belki de burada olmayıp sözlerimin kendisine ulaştırıldığı bazı kimseler, burada olup sözlerimi dinleyenlerden daha iyi ezberleyip kavrar. Sonra şöyle buyurdu:

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?''[1555]

Müslim← Muahmmed b. Hâtim b. Meymûn←Yahyâ b. Saîd← Kurrâ b. Hâlid←Muhammmed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.)←**Ebû Bekrâ:**

Rivâyetin metni, İbn Hanbel'in Kurrâ'dan tahrîç ettiği rivâyet ile anlam yönünden aynıdır. İbn Hanbel rivâyetinde metinde bulunan 'ırzlarınız' kelimesi Müslim'in bu rivâyetinde bulunmamaktadır.[1556]

Müslim← Nasr b. Ali el-Cahdâmî←Yezîd b. Zerî'←İbn Avn←Muhammed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ**:

Hadisin metni, Ahmed b. Hanbel'in İbn Avn rivâyetine lafız olarak yakındır.[1557]

Nesâî← Amr b. Zürâre←İsmâîl← Eyyûb←İbn Sîrîn←**Ebû Bekrâ:**

''Hz. Peygamber (a.s.), Haccı esnasında hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Muhakkak zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline döndü. Bir yıl, içerisinde dördü haram kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Onlardan üç tanesi peşpeşe gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de iki Cümâd ile Şaban ayları arasında bulunan Receb ayıdır.''[1558]

Nesâî← Ubeydullah b. Saîd←Ebû Âmir← Kurrâ b. Hâlid←Muhammmed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi

[1555] Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[1556] Müslim Kasâme 31 (II/1307).
[1557] Müslim Kasâme 30 (II/1306).
[1558] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469.

hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.)←**Ebû Bekrâ:**

Bu rivâyetin metni hutbenin bir bölümünden oluşmakta ve hutbenin sadece 'Muhakkak kanlarınız ve mallarınız…' diye başlayan kısmını içermektedir.[1559]

Nesâî← Hamîd b. Mes'ade←Yezîd b. Zerî'←←İbn Avn←Muhammed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ**:

''Kurban bayramının birinci günü olduğunda, Hz. Peygamber (a.s.) kendisine ait olan bineğinin üzerinde olduğu halde; 'bu gün hangi gündür?' diye sordu. Cevap vermeden öylece sustu. Bu suskunluk o kadar sürdü ki onun bu güne başka bir isim vereceğini zannettik. 'Kurban günü değil midir?' diye sordu. Evet, kurban günüdür, şeklinde cevap verdik. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Biz yine cevap vermeden bekledik. Suskunluk o kadar devam etti ki biz herhalde onu başka bir isimle adlandıracak diye düşündük. Zilhicce değil midr? diye sordu. Evet öyledir, diye cevap verdik. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Biz yine cevap vermeden sustuk ve bu suskunluk yine çok uzun sürdü. O kadar ki herhalde bu beldeye başka bir isim verecek diye düşünmeye başladık. Hz. Peygamber: (Haram) belde değil midir? diye sordu. Evet öyledir, diye cevapladık. Bunun üzerine o:

Dikkat ediniz! Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; kendi aranızda bu gününüzün, bu ayınız ve bu beldeniz içerisinde haram olduğu gibi haramdır, dokunulmazdır.

Sözlerime kulak veriniz! Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın! Umulur ki kendisine söz ulaştırılan kimse, o sözü ulaştıran kimseden daha iyi ezberleyip kavrar.(Nesâî, buradaki lafzın, Hâmîd'e ait olduğunu söylemektedir.)''[1560]

Nesâî ← Süleyman b. Selem ← Nadr ← İbn Avn ← Muhammed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ← **Ebû Bekrâ**:

[1559] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** III/432.
[1560] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442.

Bu rivâyetin metni, yukarıda naklettiğimiz İbn Hanbel'in İbn Avn rivâyeti ile aynıdır. Sadece bu rivâyette, Hz. Peygamber'in 'nahr günü değil midir' sözü yerine أليس بيوم التحريم (haram kılınmış, mukaddes gün değil midir) buyurduğu görülmektedir.[1561]

İbn Mâce ← Muhammed b. Beşşâr ← Yahyâ b. Saîd ← Kurrâ b. Hâlid ← Muhammmed b. Sîrîn ← Abdurrahman b. Ebî Bekrâ ve başka bir adam (râvî; ismini vermediği bu kişi hakkında benim nazarımda Abdurrahman b. Ebî Bekrâ'dan daha faziletli biridir, açıklamasında bulunmaktadır.) ← **Ebû Bekrâ:**

''Rasûlullah (a.s.) nahr günü hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın! Çünkü kendisine söz ulaştırılan nice kimseler vardır ki o sözü ulaştırandan daha iyi ezberleyip kavrar.''[1562]

Ebû Avâne←Ebû Dâvûd el-Harrânî ve Eşhel b. Hâtim←İbn Avn←Muhammed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ**:

''Dikkat ediniz! Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; kendi aranızda bu gününüzün, bu ayınız ve bu beldeniz içerisinde haram olduğu gibi haramdır, dokunulmazdır.

Sözlerime kulak veriniz! Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın! Umulur ki kendisine söz ulaştırılan kimse, o sözü ulaştıran kimseden daha iyi ezberleyip kavrar.'ifadelerinin kullanılmış olduğu görülmektedir.''[1563]

Ebû Avâne←İsmâîl el-Kâdî←Müsedded←Bişr b. Mufaddal← İbn Avn←Muhammed b. Sîrîn←Abdurrahman b. Ebî Bekrâ←**Ebû Bekrâ**:

''Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın! Umulur ki kendisinden daha iyi anlayabilecek kimselere ulaştırmış olur.' anlamındaki kısmı bulunmaktadır.''[1564]

[1561] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** III/432.
[1562] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[1563] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1564] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.

Ebû Ya'lâ ← Ahmed b. İbrahim el-Mevsîlî ←Hafs b. Ğıyâs←Eş'âs←İbn Sîrîn←**Ebû Bekrâ**:

''Hz. Peygamber'i, kurban bayramının birinci gününde bineğinin üzerinde hutbe îrâd ederken işittim.''[1565]

Ebû Bekrâ'dan tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetlerin tamamında müşterek olan asgari lafızlar şu şekildedir:

''Hz. Peygamber (a.s.) 'bu ay hangi aydır' diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) sustu, bu susması o kadar uzun sürdü ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Zilhicce ayı değil midir' dedi. Evet dedik. Sonra 'bu belde hangi beldedir' diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. O, yine sustu; o kadar ki herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Mukaddes belde değil midir' buyurdu. Bizler de evet dedik. Sonra 'bu gün hangi gündür' diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedik. Bunun üzerine tekrar sustu, biz yine herhalde başka bir isim verecek diye düşündük. 'Nahr günü değil midir' buyurdu. Evet öyledir ey Allah'ın Rasûlü dedik. 'Muhakkak kanlarınız ve mallarınız (Muhammed dedi ki, zannediyorum ve ırzlarınız da dedi); bu gününüzün, bu beldenizin ve bu ayınızın mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Rabbinizle karşılaşacaksınız ve Rabbiniz size amellerinizden soracaktır.''

Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili en uzun rivâyetlerden birini oluşturan Ebû Bekrâ'nın rivâyetlerinin bütünleştirilmesi durumunda şöyle bir metin elde edilebilir. Ebû Bekrâ'dan nakledildi:

''Hz. Peygamber (a.s.), Veda Haccı esnasında Minâ'da bineğinin üzerinde duruyor, bir kişi de bineğin yularından tutuyordu.[1566] Bu halde iken insanlara hutbe îrâd etti[1567] ve: Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde,

[1565] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** IV/86.
[1566] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28.
[1567] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47-48.

Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır.[1568]

Hz. Peygamber, daha sonra: Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Bizler, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Bu suskunluk o kadar sürdü ki biz, her halde onu kendi isminden başka bir isimle adlandıracak diye, düşündük. Nahr günü (kurban bayramı günü) değil midir? diye sordu. Evet öyledir, diye cevap verdik. Sonra o: Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Biz yine Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Hz. Peygamber, sustu. O kadar uzun sürdü ki suskunluk, biz, onu başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Şöyle buyurdu: Zilhicce değil midir? Evet, diyerek karşılık verdik. Sonra Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bizler, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Hz. Peygamber yine sustu. O kadar uzun sürdü ki bu suskunluk biz yine onun, bu beldeyi kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Daha sonra Hz. Peygamber: Haram belde değil midir? diye sordu. Evet, diye cevap verdik.[1569] Bunun üzerine o şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız[1570] ve bedenleriniz[1571]; kendi aranızda[1572] bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[1573] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?[1574]

Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.[1575] Dikkat ediniz! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.[1576] Daha sonra şöyle devam etti:

Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada olmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın.[1577] Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.[1578]

[1568] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469.
[1569] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26-27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47-48; Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[1570] Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1571] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.
[1572] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442.
[1573] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23-25; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/314.
[1574] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1575] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.
[1576] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; XXXIV/47, 48.

Dikkat ediniz! Teblîğde bulundum mu? Evet (teblîğ ettin) diye cevap verdik. Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.’’[1579]

Ebû Bekrâ’dan nakledilen ve yukarıda bütüncül bir metninin verdiğimiz rivâyetlerin genel olarak makbul ve hüccet olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde ifade etmiştik. Nitekim Veda Hutbelerini ele alan gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları’nda ondan tahrîç edilen rivâyetlerin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinin oluşumunda onun rivâyetlerinden faydalandığını söyleyebiliriz.

2.1.3.7. Amr b. el-Ahves Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe ← Ebu’l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ ، عَنْ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرٍو ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ : سَمِعْتُ النَّبِيّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : أَيُّ يَوْمٍ أحرم ثَلاَثَ مَرَّاتٍ ، فَقَالُوا : يَوْمُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ ، قَالَ : فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ حَرَامٌ , كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا , فِي شَهْرِكُمْ هَذَا , فِي بَلَدِكُمْ هَذَا ، أَلاَ لاَ يَجْنِي جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ ، لاَ يَجْنِي جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ , لاَ يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ , وَلاَ مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ ، أَلاَ يَا أُمَّتَاهُ هَلْ بَلَّغْت ، قَالُوا : نَعَمْ ، قَالَ : اللَّهُمَّ اشْهَدْ , ثَلاَثَ مَرَّاتٍ.

‘‘Rasûlullah’ın (a.s.), Veda Haccı’nda: Hangi gün mukaddestir? diye üç defa sorduğunu işittim (Orada bulunanlar): Hacc-ı ekber günüdür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Her nefis kendi yaptığından sorumludur. Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü

[1577] İbn Hanbel’in rivâyetine göre Allah Rasûlü, bu sözü iki defa söylemiştir. Bkz. İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103.

[1578] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.

[1579] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23-25; XXXIV/47-48. İbn Hanbel’in bu son rivâyetinde, Allah Rasûlü’nün bu sözü, ‘Muhakkak ki kanlarınız…’ şeklinde başlayan sözlerinden sonra yer almaktadır); Buhârî, Meğâzî 77 (V/126); Müslim Kasâme 30 (II/1366).

cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Evet diyerek cevap veridler. Hz. Peygamber üç defa:

Allahım, şahid ol! buyurdu.''[1580]

İbn Ebî Şeybe'nin aynı isnâd ile naklettiği diğer bir hadisin metni şu şekildedir:

نا أبو الأحوص ، عن شبيب بن غرقدة ، عن سليمان بن عمرو بن الأحوص ، عن أبيه ، قال : سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول في حجة الوداع : « ألا أي يوم أحرم ؟ » - ثلاث مرات - فقالوا : يوم الحج الأكبر ، قال : « فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم بينكم حرام كحرمة يومكم هذا ، في شهركم هذا ، في بلدكم هذا ، ألا لا يجني جان إلا على نفسه ، لا يجني والد على ولده ، ولا مولود على والده ، ألا إن الشيطان قد يئس أن يعبد في بلدكم هذا أبدا ، ولكن ستكون طاعة في بعض ما تحقرون من أعمالكم يرضى بها ، ألا وكل دم من دماء الجاهلية موضوع ، وأول ما أضع منها دم الحارث بن عبد المطلب ، كان مسترضعا في بني ليث فقتلته هذيل ، ألا وإن كل ربا من ربا الجاهلية موضوع ، لكم رءوس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون ، ألا يا أمتاه قد بلغت ؟ » - ثلاث مرات - قالوا : نعم قال : « اللهم اشهد »

''Rasûlullah'ın (a.s.), Veda Haccı'nda: Hangi gün mukaddestir? diye üç defa sorduğunu işittim (Orada bulunanlar): Hacc-ı ekber günüdür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Fakat amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.

[1580] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü. Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Hz. Peygamber daha sonra üç defa:

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? diye sordu. (Ashab) Evet, diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! buyurdu.''[1581]

İbn Ebî Şeybe←Hüseyin b. Ali←Zâide←Şebîb b. Ğarkade←Süleyman b. Amr←babası **Amr b. el-Ahves:**

نا حسين بن علي ، عن زائدة ، عن شبيب بن غرقدة البارقي ، عن سليمان بن عمرو بن الأحوص ، قال : حدثني أبي ، أنه شهد حجة الوداع مع النبي صلى الله عليه وسلم فحمد الله وأثنى (1) عليه ، ووعظ الناس وذكر ، ثم قال : « أي يوم أحرم ؟ » ثلاث مرات - قال : فقال الناس : يوم الحج الأكبر يا رسول الله ، قال : « فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم حرام عليكم كحرمة يومكم هذا ، في شهركم هذا ، في بلدكم هذا ، ألا لا يجني جان إلا على نفسه ، ولا يجني والد على ولده ، ولا مولود على والده ، ألا إن المسلم أخو المسلم ، فليس يحل لمسلم من أخيه شيء إلا ما حل له من نفسه ، ألا إن كل ربا في الجاهلية موضوع كله ، لكم رءوس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون ، غير ربا العباس فإنه موضوع كله ، ألا وإن كل دم كان في الجاهلية موضوع ، وأول دم أضعه من دماء الجاهلية دم الحارث بن عبد المطلب ، كان مسترضعا في بني ليث فقتلته هذيل ، ألا فاستوصوا بالنساء خيرا ، فإنهن عوان (2) عندكم ، ليس تملكون شيئا غير ذلك إلا أن يأتين بفاحشة مبينة ، فإن فعلن فاهجروهن (3) في المضاجع ، واضربوهن ضربا غير مبرح (4) ، فإن أطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلا ، إن لكم من نسائكم حقا ، ولنسائكم عليكم حقا ، فأما حقكم على نسائكم فلا يوطئن (5) فرشكم من تكرهون ، ولا يأذن في بيوتكم لمن تكرهون ، ألا وحقهن عليكم أن تحسنوا إليهن في كسوتهن وطعامهن »

''Veda Haccı'nda Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra insanlara vaaz ve nasihatte bulundu. Sonra: Hangi gün mukaddestir? diye üç defa sordu. İnsanlar: Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

[1581] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119.

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Haberiniz olsun ki müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizi bunun dışındadır. Onun faizi bütünüyle kaldırılmıştır. Şüphesiz ki câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.

Dikkat ediniz! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Ancak açıkca bir günahta bulunmaları hariç. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız ise; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Dikkat ediniz! Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.''[1582]

Ahmed b. Hanbel← Yahya b. Âdem ← Ebu'l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

Bu rivâyette İbn Hanbel; Amr b. el-Ahves'in, Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbesine şahid olduğunu; 'bu gününüz hangi gündür?' diye sorduğunu belirterek rivâyetin geri kalan kısmını zikretmemekte, Amr'ın daha sonra nahr günü hutbesini rivâyet ettiğini söylemektedir.[1583]

[1582] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120.
[1583] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIV/266.

Ahmed b. Hanbel ← Ebû Saîd ← Zâide ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ قَالَ حَدَّثَنَا شَبِيبُ بْنُ غَرْقَدَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَجْنِي جَانٍ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ لَا يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ

‘‘Rasûlullah (a.s.) ile beraber Veda Haccı’nda bulundum. Şöyle buyurdu: Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.’’[1584]

Ebû Dâvûd ← Müsedded ← Ebu’l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

حدثنا مسدد ثنا أبو الأحوص ثنا شبيب بن غرقدة عن سليمان بن عمرو عن أبيه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع يقول " ألا إن كل ربا من ربا الجاهلية موضوع لكم رءوس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون الا وإن كل دم من دم الجاهلية موضوع وأول دم أضع منها دم الحارث بن عبد المطلب " كان مسترضعا في بني ليث فقتلته هذيل قال " اللهم هل بلغت " قالوا نعم ثلاث مرات قال " اللهم اشهد " ثلاث مرات

Rasûlullah’ın (a.s.), Veda Haccı’nda şöyle buyurduğunu işittim:

‘‘Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib’in kan davasıdır. Onu, Benî Sa’d kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.

Allahım tebliğ ettim mi? (İnsanlar üç defa) Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber üç defa: Allahım, şahid ol! buyurdu.’’[1585]

[1584] İbn Hanbel, **Müsned,** XXV/465.
[1585] Ebû Dâvûd Büyû’ 5 (III/628).

Tirmizî ← Hasan b. Ali el-Hallâl ← Hüseyin b. Ali el-Ca'fî ← Zâide ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

حدثنا الحسن بن علي الخلال حدثنا حسين بن علي الجعفي عن زائدة عن شبيب بن غرقدة عن سليمان بن عمرو بن الأحوص حدثنا أبي : أنه شهد حجة الوداع مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وأثنى عليه وذكر ووعظ ثم قال أي يوم أحرم أي أحرم أي يوم أحرم ؟ قال فقال الناس يوم الحج الأكبر يا رسول الله قال فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا ألا لا يجني جان إلا على نفسه ولا يجني والد على ولده و لا ولد على والده ألا إن المسلم أخو المسلم فليس يحل لمسلم من أخيه شيء إلا ما أحل من نفسه ألا وإن كل ربا في الجاهلية موضوع لكم رؤس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون غير ربا العباس بن عبد المطلب فإنه موضوع كله ألا وإن كل دم كان في الجاهلية موضوع و أول دم وضع من دماء الجاهلية دم الحارث بن عبد المطلب كان مسترضعا في بني ليث فقتلته هذيل ألا واستوصوا بالناس خيرا فإنما هن عوان عندكم ليس تملكون منهن شيئا غير ذلك إلا أن يأتين بفاحشة مبينة فإن فعلن فاهجروهن في المضاجع واضربوهن ضربا غير مبرح فإن أطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلا ألا إن لكم على نسائكم حقا ولنسائكم عليكم حقا فأما حقكم على نسائكم فلا يوطئن فرشكم من تكرهون ولا يأذن في بيوتكم من تكرهون ألا وإن حقهن عليكم أن تحسنوا إليهن في كسوتهن وطعامهن

''Amr b. el-Ahves, Rasûlullah (a.s.) ile beraber Veda Haccı'nda bulundum. Allah'a hamdü senâda bulunduktan sonra, bazı tavsiyelerde bulundu. Sonra üç defa; hangi gün saygı duyulmaya, ta'zim edilmeye daha layıktır, diye sordu. İnsanlar; büyük Hacc günü, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Muhakkak kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, aranızda bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Haberiniz olsun ki müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Abbâs b. Abdulmuttalib'in faizi bunun dışındadır. Onun tamamı kaldırılmıştır. Şüphesiz ki câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu,

Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.

Dikkat ediniz! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Ancak açıkca bir günahta bulunmaları hariç. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız ise; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Dikkat ediniz! Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.''[1586]

Tirmîzî'nin aynı isnâd ile eserinin başka bir yerinde bir önceki hadiste yer alan ''Dikkat ediniz! Kadınlara hayırla muamele ediniz…'' cümlesinden rivâyetin sonuna kadar olan kısmı nakletmektedir.[1587]

Tirmizî ← Hennâd ← Ebu'l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في حجة الوداع للناس أي يوم هذا ؟ قالوا يوم الحج الأكبر قال فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم بينكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا ألا لا يجني جان إلا على نفسه الا لا يجني جان على ولده ولا مولود عن والده ألا وإن الشيطان قد أيس من أن يعبد في بلادكم هذه أبدا ولكن ستكون له طاعة فيما تحتقرون من أعمالكم فسيرضى به

''Rasûlulah (a.s.) ile beraber Veda Haccı'nda hazır bulundum. Üç defa: Ey İnsanlar! Hangi gün mukaddestir? diye sordu. İnsanlar: Nahr günüdür, Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

[1586] Tirmizî Radâ' 11 (III/467).
[1587] Tirmîzî Tefsir sûre 9 (V/273, 274).

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.''[1588]

Nesâî ← Hennâd ← Ebu'l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ←**Amr b. el-Ahves:**

Nesâî'nin bu rivâyetteki metni, Tirmizî'nin Hennâd'dan rivâyet ettiği metin ile aynıdır.[1589]

İbn Mâce← İbn Ebî Şeybe ve Hennâd b. Es-Sürrî←Ebu'l-Ahves←Şebîb b. Ğarkade←Süleyman b. Amr←**Amr b. el-Ahves**:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وهناد بن السري قالا حدثنا أبو الأحوص عن شبيب بن غزقدة عن سليمان بن عمرو بن الأحوص عن أبيه قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم

يقول في حجة الوداع (يا أيها الناس ألا أي يوم أحرم ؟) ثلاث مرات . قالوا يوم الحج الأكبر

قال (فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم بينكم حرام كحرمة يومكم هذا ولا مولود على والده . ألا إن الشيطان قد أيس أن يعبد في بلدكم هذا أبدا . ولكن سيكون له طاعة في بعض ما تحتقرون من أعمالكم فيرضى بها . ألا وكل دم من دماء الجاهلية موضوع . وأول ما أضع منها دم الحرث بن عبد المطلب (كان مسترضعا في ليث فقتلته هذيل) ألا وإن كل ربا من ربا الجاهلية موضوع . لكم رءوس أموالكم . لا تظلمون ولا تظلمون . ألا يا أمتاه هل بلغت ؟) ثلاث مرات . قالوا نعم

قال (اللهم اشهد) ثلاث مرات

''Veda Haccı'nda Rasûlulah'ın (a.s.) üç defa: Ey İnsanlar! Hangi gün mukaddestir? diye sorduğunu işittim. İnsanlar: Nahr günüdür, Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz

[1588] Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462).
[1589] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442, VI/353.

ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü. Haberiniz olsun ki câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Hz. Peygamber daha sonra: Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? diye sordu ve bunu üç defa tekrarladı. Evet, dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım, şahid ol! buyurdu.''[1590]

İbn Mâce ← İbn Ebî Şeybe ← Hüseyin b. Ali ← Zâide ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

İbn Mâce'nin tahrîç ettiği bu hadiste, hutbenin 'Kadınlar konusunda Hz. Peygamber'in tavsiyesi' bölümü aktarılmaktadır.[1591]

İbn Mâce ← İbn Ebî Şeybe ← Ebu'l-Ahves ← Şebîb b. Ğarkade ← Süleyman b. Amr ← babası **Amr b. el-Ahves:**

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة . ثنا أبو الأحوص عن شبيب بن غرقدة عن سليمان بن عمرو بن الأحوص عن أبيه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في حجة الوداع **:** ألا لا يجني جان إلا على نفسه . لا يجني والد على ولده ولامولود على والده

Allah Rasûlü'nün (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu işittim:

[1590] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1591] İbn Mâce Nikah 3 (I/594).

‘‘Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.’’[1592]

Taberânî← Muhammed b. Abdullah el-Hadramî←Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr←Muhammed b. Fudayl←Yezîd b. Ebî Ziyâd←Süleyman b. Amr←**annesi:**

حدثنا محمد بن عبد الله الحضرمي ثنا محمد بن عبد الله بن نمير ثنا محمد بن فضيل عن يزيد بن أبي زياد عن سليمان بن عمرو بن الأحوص : عن أمه قالت : رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم وهو يرمي جمرة العقبة يوم النحر من بطن الوادي وهو يقول : (يا أيها الناس لا يقتل بعضكم بعضا وارموا بمثل حصى الخذف) فرمى سبعا ثم انصرف ولم يقف وخلفه رجل يستره من الناس فقلت : من هذا ؟ فقالوا : الفضل بن عباس

‘‘Rasûlullah’ı (a.s.), nahr günü Urane Vadisi’nden gelip, Akabe cemresini taşlarken gördüm. Şöyle buyuruyordu; ‘Ey İnsanlar! Bazılarınız, bazılarınızı öldürmesin…’’[1593] Taberânî’nin bu rivâyetinin isnâd açısından zayıf olduğunu ve metnin bütünleştirilmesinde kullanılmayacağını ifade edebiliriz.

Amr b. el-Ahves’ten nakledilen rivâyetlere bakıldığında, kimi rivâyetlerde kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbenin sadece bir kısmının, kimi rivâyetlerde ise hutbenin başka bir kısmının aktarıldığı görülmektedir. Bu durum muhtemelen hadisi nakleden râvîlerden birinin, rivâyetten sadece o kısmını hatirlıyor olmasından veya rivâyette ihtisâr yoluna gitmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada Amr’ın bütün rivâyetlerinde ortak olarak nakledilen bir asgari müşterekten ziyade; Amr’dan nakledilen rivâyetlerin genelinden tespit edebildiğimiz asgari müşterek metnini vermeye çalışacağız ki o metin şu şekildedir:

‘‘Rasûlullah’ın (a.s.), Veda Haccı’nda: Hangi gün mukaddestir? diye üç defa sorduğunu işittim (Orada bulunanlar): Hacc-ı ekber günüdür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.’’

[1592] İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[1593] Taberânî, **Kebîr,** XXV/161.

Yukarıda aktardığımız Amr rivâyetlerini bütünleştirmemiz durumunda şöyle bir metin elde edebiliriz:

‘‘Rasûlullah (a.s.) ile beraber Veda Haccı’nda bulundum.[1594] Hz. Peygamber, Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra insanlara vaaz ve nasihatte bulundu.[1595] Sonra: Hangi gün mukaddestir? diye üç defa sordu.[1596] İnsanlar: Nahr günüdür[1597], Hacc-ı ekber günüdür ey Allah’ın Rasûlü, dediler.[1598] Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz ki şu gününüz, şu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da kendi aranızda aynı şekilde mukaddestir, dokunulmazdır.[1599]

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.[1600]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.[1601]

Haberiniz olsun ki müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.[1602]

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Abbâs b. Abdulmuttalib’in faizi bunun dışındadır. Onun faizi bütünüyle[1603] kaldırılmıştır. Şüphesiz ki câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım

---

[1594] İbn Hanbel, **Müsned,** XXV/465.
[1595] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ’ 11 (III/467).
[1596] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120.
[1597] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1598] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120; Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1599] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120; Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ’ 11 (III/467); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015)
[1600] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ’ 11 (III/467); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1601] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[1602] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ’ 11 (III/467).
[1603] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120.

Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.[1604]

Dikkat ediniz! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Ancak açıkca bir günahta bulunmaları hariç. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki haklarınız yatağınızı hiçbir kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Dikkat ediniz! Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.[1605]

Hz. Peygamber daha sonra: Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? diye sordu ve bunu üç defa tekrarladı. Evet, dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım, şahid ol! buyurdu.''[1606]

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Amr b. el-Ahves rivâyetinde hutbe ile ilgili olarak diğer sahabilerden nakledilen rivâyetlerde yer almayan bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılıklardan biri kurban bayarmının birinci günü için 'Hacc-ı Ekber' ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu konunun özel bir başlık altında ele alınacağını söyleyebiliriz. Amr'ın rivâyetlerinde görülen farklılıklardan bir diğeri Hz. Peygamberden nakledilen *'Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz'* şeklindeki sözlerdir. Gerek kurban bayarmının birinci gününde gerekse diğer günlerde îrâd edilen hutbelerle ilgili diğer rivâyetlerde Rasûlullah'tan tahrîç edilen bu sözlerin bulunmadığını söyleyebiliriz. Onun rivâyetlerindeki bir diğer farklılık Hz. Peygamber'in hutbesinde kadınla ilgili

[1604] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Ebû Dâvûd Büyû' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467).
[1605] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).
[1606] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26-27, a.mlf. **Müsned,** II/119; Ebû Dâvûd Büyû' 5 (III/628). Bu rivâyette Allah Rasûlü'nün, 'Allahım tebliğ ettim mi?' diye buyurduğu, insanların da üç defa 'Evet' diyerek cevap verdikleri belirtilmektedir; İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).

aktarılan sözlerde görülmektedir. Nitekim *'açıkça bir günah işleme'* ifadesi de sadece Amr'ın rivâyetlerinde görülen bir lafızdır. Onun rivâyetlerindeki bu ve benzeri farklılıklara çalışmamızın üçüncü bölümüde arz başlıkları altında daha ayrıntılı bir şekilde değineceğimizi belirtertebilir ve isnâd açısından sahîh olan Amr'ın rivâyetlerinden Veda Hutbesinin metin inşâsında faydalanacağımızı söyleyebiliriz.

2.1.3.8. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Ebû Dâvûd ← Müemmil b. el-Fadl ← el-Velîd ← Hişam b. el-Ğâz ← Nâfî' ←**İbn Ömer:**

حدثنا مؤمل بن الفضل ثنا الوليد ثنا هشام يعني ابن الغاز ثنا نافع عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقف يوم النحر بين الجمرات في الحجة التي حج [فيها] فقال " أي يوم هذا ؟ " قالوا يوم النحر قال " هذا يوم الحج الأكبر

''Rasûlullah (a.s.), haccı esnasında nahr günü (kurban bayramının birinci günü) cemrelerin arasında durdu ve: Bugün hangi gündür? diye sordu. Nahr günüdür, diye cevap verdiler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Bugün, büyük hacc günüdür.''[1607]

İbn Mâce ← Hişam b. Ammar ← Sadaka b. Hâlid ← Hişam b. el-Ğaz ← Nâfî ←**İbn Ömer**:

حدثنا هشام بن عمار . حدثنا صدقة بن خالد . حدثنا هشام بن الغاز قال سمعت نافعا يحدث عن ابن عمر أن رسثول الله صلى الله عليه وسلم وقف يوم النحر بين الجمرات في الحجة التي حج فيها فقال النبي صلى الله عليه وسلم (أي يوم هذا ؟) قالوا يوم النحر قال (فأي بلد هذا ؟) قالوا هذا بلد الله الحرام قال (فأي شهر هذا ؟) قالوا شهر الله الحرام قال (هذا يوم الحج الأكبر . ودماؤكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة هذا البلد في هذا الشهر في هذا اليوم) ثم قال (هل بلغت ؟ قالوا نعم . فطفق النبي صلى الله عليه وسلم يقول (اللهم اشهد) ثم ودع الناس فقالوا هذه حجة الوداع .

''Rasûlullah (a.s.), haccı esnasında kurban bayramının birinci günüde, cemreler arasında durdu ve şöyle buyurdu: Bu gün, hangi gündür? Nahr günüdür, dediler. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bu, Allah'ın haram kıldığı beldedir, dediler. Hz. Peygamber: Bu, hangi aydır? diye sordu. Allah'ın

[1607] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483).

haram kıldığı aydır, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Bu, büyük hacc günüdür. Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu beldenizin, bu ayınızda ve bu gününüzde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, buyurdu. Sonra: Tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber (a.s.); Allahım, şahid ol! buyurdu. Sonra insanlara veda etti. İnsanlar da; bu, Veda Haccı'dır, dediler.''[1608]

Ebû Avâne ← Ebû Yahya b. Ebî Müserra ← Muhammed b. Abdülmelik Ebû Câbir ← Hişam b. el-Ğaz ← Nâfî ←**İbn Ömer**:

Bu rivâyet, lafız olarak İbn Mâce'nin rivâyet ettiği hadise yakındır. Bu rivâyette, İbn Mâce rivâyetinden farklı olarak Hz. Peygamber'in, 'Bu, en büyük hac günüdür' değil de 'Bu, en büyük gündür' buyurduğu görülmektedir. Muhtemelen bu lafız değişikliği râvinin hatasındandır.[1609]

Taberânî ← Muhammed b. Abdullah b. Irs ← Muhammed b. Sehl el-Mâzinî ← İsmâîl b. Yahyâ et- Temîmî ← Ubeydullah b. Ömer ← Nâfi' ←**İbn Ömer**:

حدثنا محمد بن عبد الله بن عرس ثنا محمد بن سهل المازني ثنا إسماعيل بن يحيى التميمي ثنا عبيد الله بن عمر عن نافع عن بن عمر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول وهو في حجه الوداع وهو على ناقته ويده على منكب على اللهم هل بلغت اللهم هل بلغت هذا بن عمي وأبو ولدي اللهم كب من عاداه في النار : لم يرو هذا الحديث عن عبد الله بن عمر إلا إسماعيل بن يحيى التميمي تفرد به محمد بن سهل المازني

''Rasûlullah'ı (a.s.), Veda Haccı'nda bineğinin üzerinde iken, elleri ise Hz. Ali'nin omzunda olduğu halde şöyle buyururken işittim:

Allahım tebliğ ettim mi? Allahım tebliğ ettim mi? Bu, amcamın oğlu ve torunumun babasıdır. Allahım! Ona düşmanlık edenleri yüzüstü cehenneme düşür!''[1610]

Hakim en-Nîsâbûrî ← Ebu'n-Nadr Muhammed b. Muhammed Taberânî ← Osman b. Saîd ed-Darimî ← Süleyman b. Abdurrahman ed-Dımeşkî ← el-Velîd b. Müslim ← Hişam b. el-Ğâz ← Nâfî' ←**İbn Ömer:**

[1608] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[1609] Ebû Avâne, **Müsned,** II/393.
[1610] Tâberânî, **Evsât,** VI/300.

حدثني أبو النضر محمد بن محمد الفقيه بالطابران حدثنا عثمان بن سعيد الدارمي حدثنا سليمان بن عبد الرحمن الدمشقي حدثنا الوليد بن مسلم حدثنا هشام بن الغاز أخبرني نافع عن بن عمر رضي الله عنهما * أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقف يوم النحر بين الجمرات في الحجة التي حج فقال للناس أي يوم هذا قالوا هذا يوم النحر قال فأي بلد هذا قالوا البلد الحرام قال فأي شهر هذا قالوا الشهر الحرام قال هذا يوم الحج الأكبر فدماؤكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة هذا البلد في هذا اليوم ثم قال ألا هل بلغت قالوا نعم فطفق رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اللهم اشهد ثم ودع الناس فقالوا هذه حجة الوداع

‘‘Hz. Peygamber (a.s.), haccı esnasında nahr gününde cemreler arasında durarak insanlara şöyle buyurdu: Bu gün, hangi gündür? Nahr günüdür, dediler. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bu, Allah’ın haram kıldığı beldedir, dediler. Hz. Peygamber: Bu, hangi aydır? diye sordu. Allah’ın haram kıldığı aydır, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Bu, büyük hacc günüdür. Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu beldenizin, bu bu gününüzde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, buyurdu. Sonra şöyle devam etti: Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Evet, dediler. Rasûlullah (a.s.): Allahım, şahid ol! buyurdu. Sonra insanlara veda etti. İnsanlar da; bu, Veda Haccı’dır, dediler.

Hakim, bu rivâyetin isnadının sahîh olduğunu; metin olarak büyük kısmının Sahîhayn’da yer alan bu rivâyetin, bu isnadla Buhârî ve Müslim tarafından tahrîç edilmediğini söylemektedir. Bu rivâyetteki ‘büyük hac gününün nahr günü olduğu’ ifadesinin Sahîhayn’da bulunmadığına vurgu yapan en-Nîsâbûrî; bu konuda sahabe ve tabiîn arasında da ihtilaf olduğunu, büyük hacc gününün onlardan kimilerince Arefe günü, kimilerince ise kurban bayramının birinci günü olan nahr günü olarak kabul edildiğini belirtmektedir.’’[1611]

Yukarıda aktardığımız İbn Ömer’den gelen rivâyetlerin asgari müştereği şu şekildedir: *‘Hz. Peygamber (a.s.), haccı esnasında kurban bayramının birinci gününde cemreler arasında durarak insanlara şöyle buyurdu: Bugün hangi gündür? diye sordu. Nahr günüdür, diye cevap verdiler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Bugün, büyük hacc günüdür.’*

Abdullah b. Ömer’den nakledilen rivâyetleri bütünleştirmeye çalışırken Taberânî’nin rivâyetini dışarıda tutmayı uygun gördük. Zira onun rivâyetinin

[1611] Hâkim, **Müstedrek**, II/332.

isnâdında, cerh-ta'dîl durumunu tespit edemediğimiz râvîler bulunmakta ve Taberânî'nin de işaret ettiği gibi bir teferrüd bulunmaktadır. Bizce Taberânî'nin bu rivâyeti; hem bu iki sebepten dolayı hem de onun rivâyetinin metin yönüyle diğer rivâyetlerde yer almayan bir fazlalık bulundurması nedeniyle sened ve metin açısından ihtiyatla yaklaşılması gereken bir rivâyettir. Konuyla ilgili Taberânî dışındaki İbn Ömer rivâyetlerden elde edeceğimiz bütüncül bir metin şu şekilde oluşturulabilir:

''Rasûlullah (a.s.), haccı esnasında kurban bayramının birinci günüde, cemreler arasında durdu ve şöyle buyurdu[1612]: Bu gün, hangi gündür? Nahr günüdür, dediler. Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bu, Allah'ın haram kıldığı beldedir, dediler. Hz. Peygamber: Bu, hangi aydır? diye sordu. Allah'ın haram kıldığı aydır, dediler.[1613] Bunun üzerine Hz. Peygamber: Bu, büyük hacc günüdür. Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu beldenizin, bu ayınızda ve bu gününüzde mukaddes olduğu gibi mukaddestir, buyurdu.[1614] Sonra: Tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber (a.s.); Allahım, şahid ol! buyurdu. Sonra insanlara veda etti. İnsanlar da bu, Veda Haccı'dır, dediler.''[1615]

2.1.3.9. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe ← Abdullah b. Nümeyr ← Fudayl b. Ğazvan ← İkrime ←**İbn Abbas:**

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ ، قَالَ : حدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ غَزْوَانَ ، عَنْ عِكْرِمَةَ ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : أَيُّهَا النَّاسُ ، أَيُّ يَوْمٍ هَذَا ، قَالُوا : يَوْمٌ حَرَامٌ ، قَالَ : فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا ، قَالُوا : بَلَدٌ حَرَامٌ ، قَالَ : فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا ، قَالُوا : شَهْرٌ حَرَامٌ ، قَالَ : فَإِنَّ أَمْوَالَكُمْ وَدِمَاءَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا ، ثُمَّ أَعَادَهَا مِرَارًا ، قَالَ : ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ ، فَقَالَ : اللَّهُمَّ هَلْ بَلَّغْت مِرَارًا ، قَالَ : يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ : وَاللهِ ، إِنَّهَا لَوَصِيَّتُهُ إِلَى رَبِّهِ ، ثُمَّ قَالَ : أَلاَ فَلْيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ ، لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا ، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

[1612] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[1613] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016); Hâkim, el-**Müstedrek**, II/332.
[1614] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016); Ebû Avâne, **Müsned,** II/393.
[1615] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).

‘‘Rasûlulah (a.s.) Veda Haccı’nda şöyle buyurdu: Ey insanlar! Bu gün hangi gündür? Mukaddes gündür, dediler. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, diye cevap verdiler. Buyurdu ki: ‘Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir (dokunulmazdır). Sonra (Hz. Peygamber) bunu birkaç kez tekrarladı. Sonra başını göğe kaldırdı ve: Allahım tebliğ ettim mi? diye tekrarladı. (Muhaddis diyor ki) İbn Abbâs: Vallahi bu Rabbine olan vasiyyetiydi, dedi. Hz. Peygamber sonra şöyle buyurdu: Dikkat ediniz! Burada bulunan, burada bulunmayanlara bildirsin. Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.’’[1616]

Ahmed b. Hanbel ← Abdullah b. Nümeyr ← Fudayl b. Ğazvan ← İkrime ←**İbn Abbas:**

Ahmed b. Hanbel’in bu rivâyeti, İbn Ebî Şeybe’nin yukarıda aktardığımız rivâyeti ile metin yönüyle aynıdır.[1617]

Buhârî ← Ali b. Abdullah ← Yahyâ b. Saîd ← Fudayl b. Ğazvan ← İkrime ←**İbn Abbas:**

حدثنا علي بن عبد الله حدثني يحيى بن سعيد حدثنا فضيل بن غزوان حدثنا عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه و سلم خطب الناس يوم النحر فقال (يا أيها الناس أي يوم هذا) . قالوا يوم حرام قال (فأي بلد هذا) . قالوا بلد حرام قال (فأي شهر هذا) . قالوا شهر حرام قال (فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا) . فأعادها مرارا ثم رفع رأسه فقال (اللهم هل بلغت اللهم هل بلغت) . قال ابن عباس رضي الله عنهما فوالذي نفسي بيده إنها لوصيته إلى أمته (فليبلغ الشاهد الغائب لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض)

‘‘Rasûlullah (a.s.), kurban bayramının birinci günü -nahr günü- insanlara hitap ederek şöyle buyurdu: Ey insanlar! Bu gün hangi gündür? Mukaddes gündür, dediler. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, diye cevap verdiler. Buyurdu ki: ‘Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde

[1616] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/60.
[1617] İbn Hanbel, **Müsned,** III/477.

ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir (dokunulmazdır). Sonra (Hz. Peygamber) bunu birkaç kez tekrarladı. Sonra başını göğe kaldırdı ve: Allahım, tebliğ ettim mi? Allahım, tebliğ ettim mi? buyurdu. (Muhaddis diyor ki) İbn Abbâs: Vallahi bu, ümmetine olan vasiyyetiydi, dedi. Hz. Peygamber sonra şöyle buyurdu: Dikkat ediniz! Burada bulunan, burada bulunmayanlara bildirsin. Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[1618]

Tirmizî ← Ebû Hafs Amr b. Ali ← Yahyâ b. Saîd ← Fudayl b. Ğazvan ← İkrime ←**İbn Abbas:** Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

''Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[1619]

Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen Tirmizî dışındaki üç rivâyet de metin olarak, Buhârî'nin metninde yer alan küçük bir fark dışında aynıdır. Tirmizî'nin rivâyetinde hadisin Veda Haccı'nda söylendiğine dair bilgi bulunmadığı için onun rivâyetini burada dikkate almayacağız. Dolayısıyla İbn Abbâs rivâyetlerinin asgari müştereği metnin tamamıdır ve konuyla ilgili nakledilen diğer sahîh rivâyetlerle örtüşmektedir.

2.1.3.10. Nübeyt b. Şerît'ten Gelen Rivâyetler

a. Nübeyt b. Şerît'ten Gelen Rivâyetlerin Tamamı

Ahmed b. Hanbel ← Yahyâ b. Zekeriya b. Ebî Zâide ← Ebû Mâlik el-Eşceî' ←**Nübeyt b. Şerît:**

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ حَدَّثَنِي أَبُو مَالِكٍ الْأَشْجَعِيُّحَدَّثَنِي نُبَيْطُ بْنُ شَرِيطٍ قَالَ إِنِّي لَرَدِيفُ أَبِي فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ إِذْ تَكَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُمْتُ عَلَى عَجُزِ الرَّاحِلَةِ فَوَضَعْتُ يَدِي عَلَى عَاتِقِ أَبِي فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ أَيُّ يَوْمٍ أَحْرَمُ قَالُوا هَذَا الْيَوْمُ قَالَ فَأَيُّ بَلَدٍ أَحْرَمُ قَالُوا هَذَا الْبَلَدُ قَالَ فَأَيُّ شَهْرٍ أَحْرَمُ قَالُوا هَذَا الشَّهْرُ قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا هَلْ بَلَّغْتُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ اللَّهُمَّ اشْهَدْ اللَّهُمَّ اشْهَدْ

[1618] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1619] Tirmîzî Fiten 28 (IV/486).

‘‘Veda Haccı’nda babama eşlik etmiştim. Hz. Peygamber (a.s.), konuştuğu zaman yaşlı bineğin üzerinde ayağa kalktım ve ellerimi babamın omzuna koydum. Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu işittim: Hangi gün, ta’zim edilmeye daha layıktır? Bu gün, diye cevap verdiler. Hangi belde, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu belde, dediler. Hangi ay, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu ay, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! Allahım, şahid ol! buyurdu.’’[1620]

Nesâî ← Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân ← Mervân ← Ebû Mâlik el-Eşceî’ **←Nübeyt b. Şerît:**

رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس بمنى فحمد الله وأثنى عليه ثم سألهم فقال أي يوم أحرم قالوا هذا اليوم قال فأي بلد أحرم قالوا هذا البلد قال فأي شهر أحرم قالوا هذا الشهر قل فإن دماءكم وأموالكم عليكم حرام كحرمة هذا اليوم وحرمة هذا الشهر وحرمة هذا البلد اللهم هل بلغت قالوا نعم قال اللهم اشهد

‘‘Rasûlullah’ı (a.s.), Mînâ’da insanlara hutbe îrâd ederken gördüm. Allah’a hamd ve senâda bulundu. Sonra: Hangi gün, ta’zim edilmeye daha layıktır? Bu gün, diye cevap verdiler. Hangi belde, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu belde, dediler. Hangi ay, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu ay, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizin ve bu ayınızın mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Allahım tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! buyurdu.’’[1621]

Nübeyt’ten tahrîç edilen yukarıdaki iki rivâyetin asgari müştereği, Hz. Peygamber’den kan, mal ve ırzın mukaddes olduğuna dair nakledilen sözlerdir. Bu iki rivâyetin bütünleştirilmesi ise şu şekilde yapılabilir:

[1620] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/20.
[1621] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.

‘‘Veda Haccı’nda babama eşlik etmiştim. Rasûlullah’ın (a.s.), Mînâ’da insanlara hutbe îrâd ettiğini gördüm.[1622] O, konuşmaya başlayınca yaşlı bineğin üzerinde ayağa kalktım ve ellerimi babamın omzuna koydum.[1623] Hz. Peygamber, Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra[1624] insanlara şöyle sordu: Hangi gün, ta’zim edilmeye daha layıktır? Bu gün, diye cevap verdiler. Hangi belde, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu belde, dediler. Hangi ay, ta’zim edilmeye daha layıktır? diye sordu. Bu ay, diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizin ve bu ayınızın mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Sonra:

Allahım, tebliğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şahid ol! Allahım, şahid ol! buyurdu.’’[1625]

2.1.3.11. Vâbisa b. Ma’bed Rivâyeti

Ebû Ya’lâ←Amr en-Nâkıd←Amr b. Osman el-Kilâbî er-Rakkî←Esbağ b. Muhammed←Cafer b. Berkân←İyâz’ın mevlâsı Şeddâd←**Vabisâ:**

حدثنا عمرو الناقد حدثنا عمرو بن عثمان الكلابي الرقي حدثنا أصبغ بن محمد عن جعفر بن برقان عن شداد مولى عياض عن وابصة ـ قال أبو عثمان عمرو : يعني ابن معبد إن شاء الله ـ : أنه كان يقوم في الناس يوم الأضحى أو يوم الفطر فيقول : إني شهدت رسول الله صلى الله عليه و سلم في حجة الوداع وهو يقول : أي يوم هذا ؟ قال الناس : يوم النحر قال : فأي شهر هذا ؟ ثم قال : أي بلد هذا ؟ قالوا : هذه البلدة قال : فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم حرام عليكم كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا إلى يوم تلقونه ثم قال : اللهم هل بلغت يبلغ الشاهد الغائب قال وابصة : نشهد عليكم كما أشهد علينا

‘‘Veda Haccı’da Rasûlullah’ın şöyle buyurduğuna şahid oldum: Bu gün, hangi gündür. İnsanlar: Nahr günüdür, dediler. Hz. Peygamber: Bu ay, hangi aydır? daha sonra; bu belde, hangi beldedir? diye sordu. İnsanlar: Bu, (haram) beldedir, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu gününüzün, bu ayınızda ve bu

[1622] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1623] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/20.
[1624] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1625] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/20; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443. Nesâî’nin rivâyetinde Allah Rasûlü’nün ‘Allahım şâhid ol’ sözünü bir defa söylediği nakledilmektedir.

beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir. Sonra: Allahım, tebliğ ettim mi? Burada bulunan, burada bulunmayanlara iletsin!''[1626]

Taberânî ← Ali ← Abdusselam b. Abdurrahman b. Muhammed el-Vâbisî er-Rakkî ← babası ← Cafer b. Berkân ← İyâz'ın mevlâsı Seyyâr ← **Vabisâ b. Ma'bed el-Esedî:**

حدثنا علي قال نا عبد السلام بن عبد الرحمن بن محمد الوابصي الرقي قال نا أبي عن جعفر بن برقان قال حدثني سيار مولى عياض عن وابصة بن معبد الأسدي قال شهدت رسول الله صلى الله عليه و سلم في حجة الوداع وهو يخطب ويقول يا أيها الناس أي شهر أحرم قالوا هذا الشهر قال أي يوم أحرم قالوا هذا اليوم وهو يوم النحر قال فأي بلد أعظم عند الله حرمة قالوا هذا قال فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم محرمة عليكم في يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا إلى يوم تلقون ربكم ألا هل بلغت فقال الناس نعم فرفع يديه إلى السماء ثم قال اللهم اشهد ثم قال ليبلغ الشاهد منكم الغائب قال وابصة وإنا شهدنا وغبتم ونبلغكم كما قال رسول الله صلى الله عليه و سلم لايروى هذا الحديث عن وابصة إلا بهذا الإسناد تفرد به عبد السلام بن عبد الرحمن

''Rasûlullah'ı, Veda Haccı'nda insanlara hurbe îrâd ederken gördüm. Şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Hangi gün, mukaddestir? Bugün, yani nahr günü, dediler. Hz. Peygamber: Allah katında hangi belde, mukaddestir? diye sordu. Bu (belde), diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber: Muhakkak ki Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; kendi aranızda bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi mukaddestir.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? İnsanlar, evet dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini semaya kaldırdı ve sonra şöyle buyurdu: Allahım, şahid ol!

Daha sonra: Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza ulaştırsın! buyurdu.''[1627]

Muhteva olarak hutbe ile ilgili nakledilen sahîh rivâyetlerle örtüşen Vâbisâ b. Ma'bed rivâyetlerinin isnâd açısından zayıf olduğunu ve yapacağımız metin inşâsında kaynak olarak bu rivâyetleri kullanmayacağımızı belirtebiliriz.

[1626] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/163.
[1627] Taberânî, **Evsât,** IV/266.

2.1.3.12. Berrâ b. Âzib Rivâyeti

Kurban bayramının birinci günü hutbesi ile ilgili olarak Berrâ b. Âzib'ten Nesâî'nin tahrîç ettiği tek bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyet isnâd ve metin açısından şu şekildedir:

Nesâî ← Muhammed b. Osman ← Behz ← Şu'be ← Zebîd ← Şa'bî ←**Berrâ b. Â'zib:**

خبرنا محمد بن عثمان قال حدثنا بهز قال حدثنا شعبة قال أخبرني زبيد قال سمعت الشعبي يقول حدثنا البراء بن عازب عند سارية من سواري المسجد قال : خطب النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر فقال إن أول ما نبدأ به في يومنا هذا أن نصلي ثم نذبح فمن فعل ذلك فقد أصاب سنتنا ومن ذبح قبل ذلك فإنما هو لحم يقدمه لأهله فذبح أبو بردة بن دينار فقال يا رسول الله عندي جذعة خير من مسنة قال اذبحها ولن توفى عن أحد بعدك

''Hz. Peygamber, nahr günü hutbe verdi ve şöyle buyurdu: Bu günümüzde ilk yapmamız gereken şey önce namaz kılmamız ve daha sonra da kurbanı kesmemizdir. Kim bu şekilde yaptıysa sünnete uygun hareket etmiş olur. Kim de bundan önce kesmişse, muhakkak ki o, ailesine et ikramında bulunmuştur. Bunun üzerine Ebû Bürde b. Dînâr; yanımda (iki) yaşını doldurmamış, fakat yaşını dolduran kurbandan daha iyi bir kurbanlık var (onu kessem olur mu)? Hz. Peygamber: Onu kurban olarak boğazlayabilirsin. Bu (ruhsat), senden sonra başkası için geçerli değildir.''[1628]

Berrâ'dan tahrîç edilen bu rivâyetin isnâd açısından sahîh olduğu çalışmamızın birinci bölümünde ifade edilmişti. Bu rivâyetin içerik olarak daha çok Hz. Peygamber'le sahabe arasındaki bir diyaloğu anlattığını söyleyebiliriz.

2.1.3.13. Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

Konuyla ilgili Ebû Saîd'den nakledilen tek bir rivâyet bulunmaktadır. İbn Mâce'nin tahrîç ettiği bu rivâyet şu şekildedir:

İbn Mâce ← Hişâm b. Ammâr ← Îsa b. Yunus ← A'meş ← Ebû Sâlih ←**Ebû Saîd el-Hudrî:**

[1628] Nesâî Salâtü'l-Îdeyn 8 (III/182).

حدثنا هشأم بن عمار . حدثنا عيسى بن يونس . حدثنا الأعمش عن أبي صالح عن أبي سعيد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع (ألا إن أخرم الأيام يومكم هذا . ألا وأن أحرم الشهور شهركم هذا . ألا وإن أحرم البلد بلدكم هذا . ألا وإن دماءكم وأموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا . ألا هل بلغت ؟) قالوا نعم قال (اللهم اشهد)

Hz. Peygamber (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

''Dikkat ediniz! Günler içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek gün, bu gündür. Aylar içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek ay, bu aydır. Beldeler içerisinde en mukaddes olarak kabul edilecek belde de yine bu beldedir. Dikkat ediniz! Muhakkak kanlarınız ve mallarınız, birbirinize bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber bunun üzerine: Allahım şahid ol! buyurdu.''[1629]

Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrîç edilen bu rivâyetin isnâd açısından sahîh olduğunu ve metin açısından da hutbe ile ilgili olarak nakledilen diğer sahîh rivâyetlerle örtüştüğünü söyleyebiliriz.

2.1.3.14. Zühri Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe←Vekî'←Süfyan←İbn Cüreyc←**Zührî:**

حدَّثَنَا وَكِيعٌ ، عَنْ سُفْيَانَ ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَخْطُبُ يَوْمَ النَّحْرِ ، فَشُغِلَت الأُمَرَاءُ فَأَخَّرُوهُ إِلَى الْغَدِ.

''Rasûlullah, nahr gününde hutbe îrâd etti. Emirler onu meşgul etti ve ertesi güne ertelediler.''[1630]

Zührî'den tahrîç edilen bu rivâyetin zayıf olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde ifade etmiştik. Zührî'nin burada emirlerden kastının kimler olduğu ve ertelen şeyin tam olarak ne olduğu tasrîh edilmemiştir. Burada ertelenen şey şayet hutbenin îrâd edilmesinin ertelenmiş olması ise bunu doğrulayabilecek bir bilgiyi Hadis veya İslam Tarihi Kaynakları'nda tespit edemediğimizi söyleyebiliriz.

[1629] İbn Mâce Fiten 2 (II/1297).
[1630] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** III/676.

Dolayısyla isnâd ve metin açısından problemli olan bu rivâyet, oluşturacağımız metin inşâsında kullanılmayacaktır.

2.1.3.15. Mürre el-Hemedânî Rivâyeti

İbn Hanbel ve Nesâî'nin tahrîç ettiği bir rivâyette, hadisi rivâyet eden sahabînin adı zikredilmemekte; 'ashâbtan biri' ifadesi kullanılmaktadır. Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak aktaracağımız son rivâyet olan bu rivâyet; isnâd ve metin olarak şu şekildedir:

İbn Hanbel → Yahyâ b. Saîd → Şû'be → Amr b. Mürre → **Mürre el-Hemedânî ← ashabtan biri:**

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ قَالَ سَمِعْتُ مُرَّةَ قَالَ حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَاقَةٍ حَمْرَاءَ مُخَضْرَمَةٍ فَقَالَ أَتَدْرُونَ أَيُّ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالَ قُلْنَا يَوْمُ النَّحْرِ قَالَ صَدَقْتُمْ يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَتَدْرُونَ أَيُّ شَهْرٍ شَهْرُكُمْ هَذَا قُلْنَا ذُو الْحِجَّةِ قَالَ صَدَقْتُمْ شَهْرُ اللَّهِ الْأَصَمُّ أَتَدْرُونَ أَيُّ بَلَدٍ بَلَدُكُمْ هَذَا قَالَ قُلْنَا الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ قَالَ صَدَقْتُمْ قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا أَوْ قَالَ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا وَشَهْرِكُمْ هَذَا وَبَلَدِكُمْ هَذَا أَلَا وَإِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ أَنْظُرُكُمْ وَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمْ الْأُمَمَ فَلَا تُسَوِّدُوا وَجْهِي أَلَا وَقَدْ رَأَيْتُمُونِي وَسَمِعْتُمْ مِنِّي وَسَتُسْأَلُونَ عَنِّي فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنْ النَّارِ أَلَا وَإِنِّي مُسْتَنْقِذٌ رِجَالًا أَوْ إِنَاثًا وَمُسْتَنْقَذٌ مِنِّي آخَرُونَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ

''Rasûlullah (a.s.), bineğinin üzerinde bize doğru ayağa kalkarak, Bu gününüzün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Nahr günüdür, diyerek cevap verdik. Doğru söylediniz, büyük hacc günüdür, buyurdu. Devamında; biliyor musunuz bu ayınız hangi aydır? diye sordu. Zilhicce ayıdır, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, Allah'ın korunmuş ayıdır, buyurdu. Devamında; bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.Mukaddes beldedir, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, buyurdu. Daha sonra: Muhakkak ki bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir (Râvî: Veya şöyle buyurdu: Bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir).

Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın!

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, Sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.''[1631]

Nesâî ← Muhammed b. el-Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr ← Yahyâ ← Şu'be ← Amr b. Mürre ←**Mürre el-Hemedânî ← Ashabtan biri:**

أنبأ محمد بن المثنى ومحمد بن بشار قالا حدثنا يحيى عن شعبة قال حدثني عمرو بن مرة قال سمعت مرة الهمداني قال حدثني رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قال * قام فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم على ناقة حمراء مخضرمة قال أتدرون أي يوم يومكم هذا قلنا يوم النحر قال صدقتم يوم الحج الأكبر أتدرون أي شهر شهركم هذا قلنا وقال بندار قالوا قلنا ذو الحجة قال صدقتم شهر الله الأصم أتدرون أي بلد بلدكم هذا قلنا البلد الحرام قال صدقتم ثم قال إن دماءكم وأموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا ألا إني فرطكم على الحوض وإني مكابر بكم الأمم فلا تسودوا وجهي ألا وقد رأيتموني وسمعتم مني وستسألون عني فمن كذب علي فليتبوأ مقعده من النار

''Rasûlullah (a.s.), bineğinin üzerinde bize doğru ayağa kalkarak, Bu gününüzün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Nahr günüdür, diyerek cevap verdik. Doğru söylediniz, büyük hacc günüdür, buyurdu. Devamında; biliyor musunuz bu ayınız hangi aydır? diye sordu. (Bindâr'ın rivâyetine göre) Zilhicce ayıdır, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, Allah'ın korunmuş ayıdır, buyurdu. Devamında; bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.Mukaddes beldedir, diye cevap verdik. Doğru söylediniz, buyurdu. Daha sonra: Muhakkak ki bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir.

Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

[1631] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın!''[1632]

Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin Mürre'den tahrîç ettiği rivâyetler, İbn Hanbel'in rivâyetinde bulunan *'Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, Sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.'* şeklindeki lafızların dışında metin olarak aynıdır. İsnâd açısından sahîh olan bu rivâyetler, metin açısından 'kevser havuzu ve şefaat' gibi ihtilaflı iki konuyu içermektedir. Bu iki konu üzerinde çalışmamızın ilerleyen sayfalarında 'arz' başlıkları altında duracağımzı belirterbiliriz.

2.1.3.16. Kurban Bayramının Birinci Gününde Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

Allah Rasûlü'nün, kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbe, konuyla ilgili sahîh isnâdlarla gelen rivâyetlere göre şu şekildedir:

Rasûlullah (a.s.); Veda Haccı'nda[1633], kurban bayramının birinci gününde[1634], Mînâ'da[1635] kuşluk vakti[1636] esnasında cemreler arasında[1637] durdu ve kesik kulaklı bineğinin üzerinde[1638] ayağa kalkarak[1639], insanlara bir hutbe îrâd etti.[1640] (Bu sırada bir kişi de bineğinin yularından tutuyordu.)[1641] İnsanlardan kimisi ayakta, kimisi de oturmaktaydı.[1642] Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra[1643] insanlara vaaz ve nasihatte bulundu[1644] ve şöyle buyurdu:

[1632] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.
[1633] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/27; İbn Hanbel, XXII/264; Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).
[1634] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189, XV/27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXII/264; Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443, 469.
[1635] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28, XXXIII/263, 264; Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1636] Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).
[1637] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[1638] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/263, 264; Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1639] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.
[1640] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/263, 264; Ebû Dâvûd Menâsik 71 (II/489); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1641] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28.
[1642] Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).
[1643] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1644] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467).

Bu günümüzde ilk yapmamız gereken şey önce namaz kılmamız ve daha sonra da kurbanı kesmemizdir. Kim bu şekilde yaptıysa sünnete uygun hareket etmiş olur. Kim de bundan önce kesmişse, muhakkak ki o, ailesine et ikramında bulunmuştur. Bunun üzerine Ebû Bürde b. Dînâr; yanımda (iki) yaşını doldurmamış, fakat yaşını dolduran kurbandan daha iyi bir kurbanlık var (onu kessem olur mu)? diye sordu. Hz. Peygamber: Onu (sadece sana has bir izin olması kaydıyla) kurban olarak boğazlayabilirsin, buyurdu.[1645] Daha sonra şöyle devam etti:

Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır.[1646]

Hz. Peygamber, daha sonra: Bu gün, hangi gündür? diye üç defa sordu. Biz, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber sustu. Bu suskunluk o kadar sürdü ki biz, her halde onu kendi isminden başka bir isimle adlandıracak diye, düşündük. Nahr günü (kurban bayramı günü) değil midir? diye sordu. Evet öyledir, diye cevap verdik. Sonra o: Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Biz yine Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Hz. Peygamber, sustu. O kadar uzun sürdü ki suskunluk, biz, onu başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Şöyle buyurdu: Zilhicce değil midir? Evet, diyerek karşılık verdik. Sonra Hz. Peygamber: Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Bizler, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Hz. Peygamber yine sustu. O kadar uzun sürdü ki bu suskunluk biz yine onun, bu beldeyi kendi isminden başka bir isimle adlandıracağını zannettik. Daha sonra Hz. Peygamber: Haram belde değil midir? diye sordu. Evet, diye cevap verdik.[1647] Bunun üzerine o şöyle buyurdu: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız[1648] ve bedenleriniz[1649]; kendi aranızda[1650] bu gününüzün, bu

[1645] Nesâî Salâtü'l-İdeyn 8 (III/182).
[1646] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469.
[1647] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48; Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[1648] Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1649] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.
[1650] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.

ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[1651] (Bir diğer rivâyete göre; Hz. Peygamber: Ey insanlar! Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Mukaddes gündür, büyük hacc günüdür, dediler. Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, diye cevap verdiler. Buyurdu ki: Muhakkak ki mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız; tıpkı bu gününüzün, bu şehrinizde ve bu ayınızda mukaddes olduğu gibi mukaddestir (dokunulmazdır).[1652] Sonra (Hz. Peygamber) bunu birkaç kez tekrarladı). Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?[1653] Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza ulaştırsın![1654]

Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.[1655] Dikkat ediniz! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.[1656]

Dikkat ediniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.[1657]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.[1658]

Haberiniz olsun ki müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.[1659]

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her türlü faiz de kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Abbâs b.

[1651] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/314.
[1652] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120 (nmr: 563); Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1653] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1654] Tâberânî, **Evsât,** VI/70.
[1655] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.
[1656] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23-25, 47-48.
[1657] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[1658] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[1659] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ' 11 (III/467).

Abdulmuttalib'in faizi, bunun dışındadır. Onun faizi bütünüyle kaldırılmıştır. Şüphesiz ki câhiliye dönemine ait bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.[1660]

Dikkat ediniz! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Ancak açıkca bir günahta bulunmaları hariç. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız ise; yatağınızı hoşlanmayacağınız hiç kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Dikkat ediniz! Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.[1661]

Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın.[1662] Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.[1663]

Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın![1664]

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim

---

[1660] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467).
[1661] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Nikah 3 (I/594).
[1662] İbn Hanbel'in rivâyetine göre Allah Rasûlü, bu sözü iki defa söylemiştir. Bkz. İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103.
[1663] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.
[1664] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.

ashabım, diyeceğim. Bana, sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.''[1665]

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? diye sordu ve bunu üç defa tekrarladı? Evet, (teblîğ ettin) diye cevap verdik. Hz. Peygamber, ellerini semaya kaldırarak: Allahım, şâhid ol![1666] Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1667] Sonra insanlara veda etti. İnsanlar, bu Veda Haccı'dır, dediler.[1668]

2.1.4. Teşrik Günlerinin Ortasında (12 Zilhicce) Yapılan Hutbe İle İlgili Rivâyetler

Teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbeleri nakleden rivâyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.4.1. Serrâ bnt. Nebhân Rivâyeti

Ebû Dâvûd←Muhammed b. Beşşâr←Ebû Asım←Rabîa b Abdurrahman b. Hüsayn←**ninesi Serrâ bnt. Nebhân** (kendisi cahiliye döneminde ev hanımıydı)**:**

حدثنا محمد بن بشار ثنا أبو عاصم ثنا ربيعة بن عبد الرحمن بن حصين حدثتني جدتي سراء بنت نبهان وكانت ربة بيت في الجاهلية قالت خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الرءوس (وهو ثاني أيام التشريق) ؟ فقال " أي يوم هذا ؟ " قلنا الله ورسوله أعلم قال " أليس أوسط أيام التشريق؟"

Rasûlullah (a.s.) 'yevmü'r-ruûs' yani teşrik günlerinin ikinci gününde bize hitap etti ve 'Bu hangi gündür?' diye sordu. 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. 'Teşrik günlerinin ortası değil midir?' buyurdu.

Serrâ bnt. Nebhân hadisini, Sünen'inde tahrîç eden Ebû Davûd; rivâyeti naklettikten sonra Ebû Hürra er-Rakkâşî'nin amcasından nakledilen bir rivâyetin bulunduğunu, bu rivâyette Rasûlullah'ın hutbe verdiği günün, teşrik günlerinin ortasındaki gün olduğunun ifade edildiğini söylemektedir.[1669]

[1665] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.

[1666] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119; Ebû Dâvûd Büyû' 5 (III/628). Bu rivâyette Allah Rasûlü'nün, 'Allahım tebliğ ettim mi?' diye buyurduğu, insanların da üç defa 'Evet' diyerek cevap verdikleri belirtilmektedir; İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).

[1667] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/20; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443. Nesâî'nin rivâyetinde Allah Rasûlü'nün 'Allahım şâhid ol' sözünü bir defa söylediği nakledilmektedir.

[1668] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).

[1669] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489).

İbn Hüzeyme←Muhammed b. Beşşâr ve İshâk b. Ziyâd b. Yezîd el-Attâr← Ebû Asım←Rabîa b Abdurrahman b. Hüsayn←**ninesi Serrâ bnt. Nebhân**(kendisi cahiliye döneminde ev hanımıydı)**:**

ثنا محمد بن بشار و إسحاق بن زياد بن يزيد العطار ـ و هذا حديث بندار ـ ثنا أبو عاصم ثنا ربيعة بن عبد الرحمن بن حصن حدثتني جدتي سراء بنت نبهان ـ و كانت ربة بيت في الجاهلية ـ قالت : خطبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم يوم الرؤوس فقال : أي بلد هذا ؟ قلنا : الله و رسوله أعلم قال : أليس المشعر الحرام ؟ قلنا : بلى قال : فأي يوم هذا ؟ قلنا : الله و رسوله أعلم قال : أليس أوسط أيام التشريق ؟ قلنا : بلى قال : فإن دماءكم زاد إسحاق ـ و أعراضكم و قالا : و أموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا زاد إسحاق : فليبلغ أدناكم أقصاكم اللهم هل بلغت اللهم هل بلغت اللهم هل بلغت

Rasûlullah (a.s.) ‘yevmü’r-ruûs’ gününde bize hitap etti ve ‘Bu belde hangi beldedir?’ diye sordu. ‘Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Meş’aru’l-Haram’ (mukaddes yer) depil midir, buyurdu. Evet öyledir, dedik. Bu gün hangi gündür, diye sordu. ‘Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. ‘Teşrik günlerinin ortası değil midir?’ buyurdu. Evet, diye cevapladık. ‘Muhakkak ki kanlarınız, ırzlarınız (İshâk’ın ziyadesidir) ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes olduğu gibi mukaddestir dokunulmazdır. (İshâk rivâyetinde) Yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza aktarsın. Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi?’ buyurdu.[1670]

Taberânî← Ebû Müslim el- Keşşî← Ebû Asım←Rabîa b Abdurrahman b. Hüsayn←**ninesi Serrâ bnt. Nebhân**(kendisi cahiliye döneminde ev hanımıydı)**:**

حدثنا أبو مسلم الكشي ثنا أبو عاصم الضحاك بن مخلد ثنا ربيعة بن عبد الرحمن بن حصن الغنوي قال : حدثتني سراء بنت نبهان وكانت ربة بيت في الجاهلية قالت :

: سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول في حجة الوداع هل تدرون أي يوم هذا قالت : وهو اليوم الذي تدعون يوم الروس قالوا : الله ورسوله أعلم قال : إن هذا أوسط أيام التشريق قال : هل تدرون أي بلد هذا ؟ قالوا : الله ورسوله أعلم قال : إن هذا المشعر الحرام ثم قال : إني لا أدري لعلي لا ألقاكم بعد هذا ألا وإن دماءكم وأموالكم وأعرضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا حتى تلقوا ربكم فيسألكم عن اعمالكم ألا فليبلغ أدناكم أقصاكم ألا هل بلغت ؟ فلما قدم المدينة لم يلبث إلا قليلا حتى مات

[1670] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.

Rasûlullah'ın, Veda Haccı'nda işittim, şöyle buyuruyordu: Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? (Serrâ bnt. Nebhân, Hz. Peygamber'in sorduğu günün, yevu'r-ruûs olarak bilinen gün olduğunu ifade etmektedir.) Bilmiyorum, belki bundan sonra sizlerle görüşemeyeceğim ve 'Rabbinizle karşılaşacaksınız ve amellerinizden sorulacaksınız, dikkat edin yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza iletsin' diye buyurduğu nakledilmektedir. Serrâ bnt. Nebhân, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra çok geçmeden vefat ettiği bilgisini de bizlere aktarmaktadır.[1671]

Yukarıda aktardığımız Serrâ rivâyetlerinin asgari müştereği *'Rasûlullah (a.s.) 'yevmü'r-ruûs' yani teşrik günlerinin ikinci gününde bize hitap etti ve Bu hangi gündür? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Teşrik günlerinin ortası değil midir? buyurdu.'* şeklinde nakledilen ifadelerdir. Ondan nakledilen rivâyetlerin bütünleştirilmesi durumunda şöyle bir metin elde edilebileceğini belirtebiliriz:

'Rasûlullah (a.s.) Veda Haccı'nda, yevmü'r-ruûs (teşrik günlerinin ikinci) gününde bize hitap etti ve: Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Teşrik günlerinin ortası değil midir? buyurdu.[1672] Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Meş'aru'l-Haram' (mukaddes yer) değil midir, buyurdu. Evet öyledir, dedik. Şöyle devam etti: Muhakkak ki kanlarınız, ırzlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes olduğu gibi mukaddestir dokunulmazdır.[1673] Bilmiyorum, belki bundan sonra sizlerle görüşemeyeceğim. Rabbinizle karşılaşacaksınız ve amellerinizden sorulacaksınız.[1674] Dikkat ediniz, yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza aktarsın. Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi?' buyurdu.[1675]

Serrâ bnt. Nebhân, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra çok geçmeden vefat ettiği bilgisini de bizlere aktarmaktadır.'[1676]

[1671] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[1672] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1673] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1674] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[1675] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318; Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[1676] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.

Serrâ bnt. Nebhân rivâyetlerinden Hz. Peygamber'in hutbesine başlarken Arefe ve kurban bayramının birinci gününde olduğu gibi ashabına içerisinde bulundukları gün, ay ve beldenin hangisi olduğuyla ilgili sorular sorduğunu görmekteyiz. Allah Rasûlü'nün bu soruları sorması muhtemelen dinleyecilerin dikkatini çekmek ve onları söyleyeceği sözlerin önemi üzerinde odaklamak içindir. Nitekim çalışmamızın giriş kısmında İslam öncesi Arap Edebiyat'ının hatipleri ile ilgili bilgi verilirken onların da böyle bir yöntemi genel olarak kullandıkları bilgisi nakledilmişti. Bu ve bundan önce aktardığımız rivâyetlerden anlaşılan o ki Hz. Peygamber (a.s.) kan, mal ve ırzın mukaddesliğine ve dokunulmazlığına her üç hutbesinde de temas etmiş ve bunun önemi üzerinde durmuştur. Serrâ bnt. Nebhân'dan tahrîç edilen rivâyetlerde dikkat çeken bir diğer husus ise Allah Rasûlü'den *'Yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza aktarsın'* şeklinde nakledilen sözlerdir. Halbuki konuyla ilgili rivâyetlerin çoğunda bu ifade *'Burada olanlarınız burada bulunmayanlarınıza aktarsın'* şeklindedir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında arz başlığı altında bu konu üzerinde ayrıca durulacağını ve rivâyetler arasında bir karşılaştırmaya gidileceğini belirtebiliriz.

2.1.4.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe←Zeyd←Mûsâ b. Ubeyde←Sadakâ b. Yesâr←**İbn Ömer:**

حَدَّثَنَا زَيْدٌ ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُبَيْدَةَ ، عَنْ صَدَقَةَ بْنِ يَسَارٍ ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ، أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم حَمِدَ اللَّهَ وأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ لَهُ أَهْلٌ ، ثُمَّ قَالَ : يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، إِنَّ كُلَّ دَمٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ هَدَرٌ ، وَأَوَّلُ دِمَائِكُمْ دَمُ إِيَاسِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي لَيْثٍ فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ ، وَإِنَّ أَوَّلَ رِبًا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ رِبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَهُوَ أَوَّلُ رِبًا أَضَعُ لَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ.

Hz. Peygamber (a.s.) Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Câhiliye devrinin kan davaları kaldırılmıştır. (Kaldıracağım) İlk kan davası İyâs b. Rabîa b. Hâris'in kan davasıdır. Onu, Ben-i Leys kabilesinde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada Hüzeyl öldürdü. İlk kaldıracağım faiz de Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. (Ödünç olarak verdiğiniz) Sermayeleriniz ise sizindir, bu suretle ne zulmedeceksiniz ve ne de zulme maruz kalmış olacaksınız.[1677]

[1677] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/125.

Abd b. Hümeyd ←İbn Ebî Şeybe **←**Zeyd ← Mûsâ b. Ubeyde ← Sadakâ b. Yesâr ←**İbn Ömer:**

حدثني بن أبي شيبة ثنا زيد بن حباب العكلي ثنا موسى بن عبيدة قال حدثني صدقة بن يسار عن ابْنِ عمر: أن هذه السورة أنزلت على رسول الله صلى الله عليه و سلم في أوسط أيام التشريق بمنى وهو في حجة الوداع إذا جاء نصر الله والفتح حتى ختمها فعرف رسول الله صلى الله عليه و سلم أنه الوداع فأمر براحلته القصواء فرحلت له فركب فوقف للناس بالعقبة فاجتمع إليه الناس فحمد الله وأثنى عليه بما هو أهله فقال أيها الناس إن كل دم كان في الجاهلية فهو هدر وأول دمائكم دم إياس بن ربيعة بن الحارث كان مسترضعا في بني ليث فقتلته هذيل وإن أول ربا كان في الجاهلية ربا العباس بن عبد المطلب فهو أوضع لكم رؤوس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون أيها الناس إن الزمان قد استدار فهو اليوم كهيئة يوم خلق الله السماوات والأرض وإن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله يوم خلق الله السماوات والأرض وإن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله منها أربعة حرم رجب مضر بين جمادى وشعبان وذو القعدة وذو الحجة والمحرم وأن النسيء زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا يحلونه عاما ويحرمونه عاما ليواطئوا عدة ما حرم الله وذلك أنهم كانوا يجعلون صفر عاما حراما وعاما حلالا وعاما حراما وذلك النسيء من الشيطان يا أيها الناس إن الشيطان قد يئس أن يعبد في بلدكم هذا آخر الزمان وقد رضي منكم بمحقرات الأعمال فاحذروه في دينكم أيها الناس من كانت عنده وديعة فيؤدها إلى من أتمنه عليها أيها الناس إن النساء عندكم عوان أخذتموهن بأمانة الله واستحللتم فروجهن بكلمة الله ولكم عليهن حق ولهن عليكم حق ومن حقكم أن لا يوطئن فرشكم ولا يعصينكم في معروف فإذا فعلن ذلك فلهن رزقهن وكسوتهن بالمعروف فإذا ضربتم فاضربوا ضربا غير مبرح أيها الناس قد تركت فيكم ما إذا اعتصمتم به لن تضلوا كتاب الله أيها الناس أي يوم هذا قالوا يوم حرام قال أي شهر هذا قالوا شهر حرام قال أي بلد هذا قالوا بلد حرام قال فإن الله عز و جل قد حرم دمائكم وأموالكم وأعراضكم كحرمة هذا اليوم وهذا الشهر ألا لا نبي بعدي ولا أمة بعدكم ألا فليبلغ شاهدكم غائبكم ثم رفع يديه قال اللهم أشهد أني قد بلغت ثلاث مرار

‘‘Nasr sûresi, Rasûlullah’a (a.s.) teşrîk günlerinin ortasında, Mînâ’da Veda Haccı’nda iken nâzil oldu. Rasûlullah (a.s.), bunun bir veda olduğunu anladı. Bineği Kasvâ’nın kendisine getirilmesini emretti. Bineği kendisine getirilince, ona bindi ve Akâbe’de insanların ortasında durdu, insanlar da onun etrafında toplandı. Allah’a layık olduğu şekilde hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Câhiliye dönemine ait kan davalarının hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davanız, İbn Rabî’a b. Hâris b. Abdulmuttalib’in kan davasıdır. Onu, süt emzirilmek üzere Leys Kabîlesi’nde bulunduğu sırada Hüzeyl öldürdü. Câhiliye dönemine ait kaldırdığım ilk faiz de Abbâs b. Muttâlib’in faizidir. Muhakkak ki o, kaldırılmıştır. Ana malınız (sermayeniz) ise size aittir. Ne (ana malınızdan) fazlasını isteyip zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağısını almak sûretiyle zulme uğramış olunuz.

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şekline (eski haline) dönmüştür. Bir yıl, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın Kitabında olduğu gibi on iki aydan oluşmaktadır. Bir yıl, Allah'ın Kitabında on iki aydan oluşmaktadır. Onlardan dört tanesi haram aylardır. Bu haram aylar; iki Cümâd ve Şaban ayları arasında yer alan Mudar'ın ayı Receb ayı ile Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Nesî ise küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler, onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki, bu sûretle Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler. Böylece onlar, Safer ayını bir yıl haram, bir yıl helal ve ertesi yıl tekrar haram sayarlar. Muhakkak ki bu şekilde nesî yapmak şeytandandır.

Ey İnsanlar! Şüphesiz şeytan, sizin şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmasından ümidini kesmiştir. Fakat başka küçük gördüğünüz şeylerde kendisine itaat edilirse, o buna da razı olur. Bu nedenle dininiz hususunda bundan da sakınınız.

Ey İnsanlar! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine teslim etsin.

Ey İnsanlar! Kadınlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Siz onları ancak Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimelerini anarak helâl edindiniz. Sizin kadınlarınız üzerinde bir takım haklarınız, onların da sizin üzerinizde bir takım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, hiç kimseye yatağınızı çiğnetmemeleri –hoşlanmayacağınız şekilde- ve maruftan istedikleriniz konusunda size isyan etmemeleridir. Şayet bunu yaparlarsa, mâkul ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini temin etmeniz, onların sizler üzerindeki haklarıdır. Onları döveceğiniz zaman fazla incitmeyecek şekilde hafifçe dövünüz.

Ey İnsanlar! Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.

Ey İnsanlar! Bugün hangi gündür? Mukaddes gündür, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. (Ashâb) Mukaddes aydır, dediler. Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. (Ashâb) Mukaddes belde, diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber

(a.s.) şöyle buyurdu: Muhakkak bu gününüz ve bu ayınız nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir.

Dikkat ediniz! Benden sonra gelecek bir peygamber yoktur. Sizden sonra da gelecek başka bir ümmet olmayacaktır.

Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza aktarsın.

Hz. Peygamber, daha sonra ellerinin kaldırarak üç defa:

Allahım, şâhid ol ki ben tebliğ ettim, buyurdu.''[1678]

İbn Ömer'den gelen rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında Abd b. Hümeyd rivâyetinin tamamı alınabilir. Zira İbn Ebî Şeybe rivâyeti de bu rivâyetin metni içerisinde aynen bulunmaktadır. Biz tekrar olmaması ve konuyu uzatmamak gayesiyle rivâyeti burada nakletmeyecek ilgili yere atıfta bulunmakla yetineceğiz.[1679]

İbn Ebî Şeybe ve Abd b. Hümeyd tarafından İbn Ömer'den tahrîç edilen bu iki rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğunu ve metin inşâsında bu rivâyetlerin kullanılmayacağını belirtmek isteriz.

2.1.4.3. Ebû Hurrâ er-Rakkâşî Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe ←Esved ← Hammâd b. Seleme ← Ali b. Zeyd ← Ebû Hurrâ er-Rakkâşî ←**amcası:**

حَدَّثَنَا أَسْوَدُ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ ، عَنْ أَبِي حُرَّةَ الرَّقَاشِيِّ ، عَنْ عَمِّهِ ، قَالَ: كُنْتُ آخِذًا بِزِمَامِ نَاقَةِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فِي أَوْسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَذُودُ عَنْهَا النَّاسَ ، فَقَالَ : يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، أَلاَ إِنَّ كُلَّ مَالٍ وَمَأْثُرَةٍ كَانَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمِي هَذِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ مَوْضُوعٍ دَمُ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ، وَإِنَّ اللَّهَ قَضَى ، أَنَّ أَوَّلَ رِبًا مَوْضُوعٍ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ {لَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ}.

''Ben teşrîk günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.) devesinin yularını tutuyor ve insanları onun yanından uzaklaştırmaya çalışıyordum. Hz. Peygamber (a.s.), şöyle buyurdu: Haberiniz olsun ki, Câhiliye dönemine ait mal davaları ile

[1678] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.
[1679] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.

övünmeye sebep olan şeyler, kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davası Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. Allahu Teâlâ, kaldırılan ilk faizin Abbas b. Abdulmuttalib'in faizi olacağına hükmetmiştir. Anaparalarınız ise size aittir. Ne (hakkınızdan fazlasını alarak) zulmediniz, ne de (hakkınızdan aşağısını alıp) zulme uğrayınız.''[1680]

Ahmed b. Hanbel ← Affân ← Hammâd b. Seleme ← Ali b. Zeyd ← Ebû Hurrâ er-Rakkâşî ←**amcası:**

كُنْتُآخِذًا بِزِمَامِ نَاقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَوْسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَذُودُ عَنْهُ النَّاسَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَتَدْرُونَ فِي أَيِّ شَهْرٍ أَنْتُمْ وَفِي أَيِّ يَوْمٍ أَنْتُمْ وَفِي أَيِّ بَلَدٍ أَنْتُمْ قَالُوا فِي يَوْمٍ حَرَامٍ وَشَهْرٍ حَرَامٍ وَبَلَدٍ حَرَامٍ قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا إِلَى يَوْمِ تَلْقَوْنَهُ ثُمَّ قَالَ اسْمَعُوا مِنِّي تَعِيشُوا أَلَا لَا تَظْلِمُوا أَلَا لَا تَظْلِمُوا أَلَا لَا تَظْلِمُوا إِنَّهُ لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ إِلَّا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ وَمَالٍ وَمَأْثَرَةٍ كَانَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمِي هَذِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ يُوضَعُ دَمُ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ كَانَ مُسْتَرْضِعًا فِي بَنِي لَيْثٍ فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَضَى أَنَّ أَوَّلَ رِبًا يُوضَعُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ أَلَا وَإِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ ثُمَّ قَرَأَ { إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ } أَلَا لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ أَلَا إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يَعْبُدَهُ الْمُصَلُّونَ وَلَكِنَّهُ فِي التَّحْرِيشِ بَيْنَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي النِّسَاءِ فَإِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ لَا يَمْلِكْنَ لِأَنْفُسِهِنَّ شَيْئًا وَإِنَّ لَهُنَّ عَلَيْكُمْ وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقًّا أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا غَيْرَكُمْ وَلَا يَأْذَنَّ فِي بُيُوتِكُمْ لِأَحَدٍ تَكْرَهُونَهُ فَإِنْ خِفْتُمْ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ قَالَ حُمَيْدٌ قُلْتُ لِلْحَسَنِ مَا الْمُبَرِّحُ قَالَ الْمُؤَثِّرُ وَلَهُنَّ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَإِنَّمَا أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللَّهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَانَةٌ فَلْيُؤَدِّهَا إِلَى مَنْ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا وَبَسَطَ يَدَيْهِ فَقَالَ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ ثُمَّ قَالَ لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّهُ رُبَّ مُبَلَّغٍ أَسْعَدُ مِنْ سَامِعٍ.

''Ebû Hurrâ er-Rakkâşî, amcasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Teşrik günlerinin ortasında, Rasûlullah'ın devesinin yularını tutuyor ve insanları ondan uzaklaştırmaya çalışıyordum. Hz. Peygamber, (o gün) şöyle buyurdu: 'Ey insanlar! Hangi ay, hangi gün ve hangi belde içerisinde bulunduğunuzu biliyor musunuz? (Orada bulunanlar) Haram gün, haram ay ve haram belde içerisindeyiz, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber (a.s.), sözlerine şu şekilde devam etti: Muhakkak ki, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, bu beldeniz içinde, bu ayınızda, bu gününüzün hürmeti gibi haramdır, dokunulmazdır.

[1680] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/134.

Hz. Peygamber, şöyle devam etti: Sözlerime kulak veriniz ki size hayat versin!

Dikkat ediniz! Zulmetmeyiniz, zulmetmeyiniz, zulmetmeyiniz! Haberiniz olsun ki bir kimsenin malı, gönül rızasıyla vermedikçe başkasına helâl olmaz. Haberiniz olsun ki, câhiliye dönemine ait mal davaları ile övünmeye sebep olan şeyler, kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. Kaldırılan ilk kan davası da Rabî'a b. Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davasıdır. Onu, Ben-i Leys kâbilesi'nde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl öldürmüştür. Haberiniz olsun ki, câhiliye dönemine ait faizin her türlüsü kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Allahu Azze ve Celle, kaldırılan ilk faizin Abbas b. Abdulmuttalib'in faizi olacağına hükmetmiştir. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz (hakkınızdan fazlasını alarak), ne de zulme uğrayınız (hakkınızdan aşağı alıp).

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki eski şekline dönmüştür. Muhakkak ki Allah katında ayların sayısı on ikidir. Sonra şu ayeti okudu: Şüphesiz ayların sayısı, Allah'ın Kitabında, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü gibi on ikidir. Onlardan dört tanesi haram aylardır. İşte dosdoğru din budur. Bu aylar konusunda (nesî yaparak) nefislerinize zulmetmeyiniz!

Dikkat ediniz! Sakın benden sonra küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız! Muhakkak ki şeytan, bu günden sonra namaz kılanların, kendisine ibadet edilmesinden ümidini kesmiştir. Bununla birlikte o, sizleri kışkırtmaya devam edecektir.

Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Zira onlar, sizin yanınızda kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himayeye muhtaç kimselerdir. Kadınların, sizin üzerinizde bir takım hakları; sizin de onlar üzerinde bir takım haklarınız bulunmaktadır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiçbir kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız hiçbir kimseyi izniniz olmadan evlerinize almamalarıdır. Şayet geçimsizliklerinden korkarsanız, onlara nasihat ediniz (eğer dinlemezlerse) onları yataklarında yalnız bırakabilir ve onları, zarar vermeyecek şekilde dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makûl ölçüde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir. Siz onları ancak Allah'ın birer emaneti olarak aldınız

ve onların namuslarını Allah'ın kelimesini anarak helâl edindiniz. Kimin yanında da bir emanet varsa onu kendisine emanet edene iade etsin.

Hz. Peygamber ellerini açtı ve: Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? buyurdu. Sonra şöyle devam etti: Burada bulunanlar, burada bulunmayanlara iletsin. Kendisine nice nakledilen kişi vardır ki, onu dinleyenlerden daha iyi kavrayabilir.''[1681]

Dârimî←Haccâc b. Minhâl←Hammâd b. Seleme←Ali b. Zeyd←Ebû Hurrâ er-Rakkâşî←**amcası:**

''Ben, teşrîk günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.) devesinin yularını tutuyor ve insanları onun yanından uzaklaştırmaya çalışıyordum. Allahu Teâlâ, kaldırılan ilk faizin Abbas b. Abdulmuttalib'in faizi olacağına hükmetmiştir. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz (hakkınızdan fazlasını alarak), ne de zulme uğrayınız (hakkınızdan aşağı alıp).''[1682]

Ebû Ya'lâ ← Abdula'lâ b. Hammâd ← Hammâd b. Seleme ← Ali b. Zeyd ← Ebû Hurrâ er-Rakkâşî ←**amcası:**

''Ben, Veda Haccı'nda teşrîk günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.) devesinin yularını tutuyordum. Söyledikleri arasında şunları da ifade etti: Muhakkak ki faizin her türlüsü kaldırılmıştır. Kaldırılan ilk faiz de Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Anaparalarınız ise size aittir. Ne zulmediniz (hakkınızdan fazlasını alarak), ne de zulme uğrayınız (hakkınızdan aşağı alıp).''[1683]

Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den nakledilen dört rivâyetin asgari müştereği, Ebû Hurrâ'nın teşrîk günlerinin ortasında Hz. Peygamber'in devesinin yularını tuttuğu ve ondan hutbenin bir kısmını dinlediği bilgisidir.

Ebû Hurrâ'dan tahrîç edilen rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında Ahmed b. Hanbel rivâyetinin, diğer üç rivâyeti de içinde barındıran kapsayıcı bir rivâyet olduğu ifade edilebilir. Yukarıda aktardığımız bu rivâyeti burada tekrar etmeyi

[1681] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301.
[1682] Dârimî Büyû' 3 (II/560).
[1683] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/139.

konuyu uzatacağı gerekçesiyle gerekli görmüyor sözkonusu rivâyete işaret etmekle iktifa ediyoruz.[1684]

Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'nin amcasından nakledilen rivâyet, teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili tahrîç edilen rivâyetlerin metin olarak en uzun olanlarından biridir. Konuyla ilgili diğer rivâyetlerde yer almayan bazı lafızların onun bu rivâyetinde nakledildiği söylenilebilir. Bu farklılıklardan biri Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili hutbede îrâd ettiği sözlerdir. Buna göre kadının geçimsizliğinden endişe edilmesi durumunda yapılması gereken öncelikli iş kadına nasihat verilmesidir. Konuyla ilgili olarak buraya kadar aktardığımız diğer rivâyetlere bakıldığında da görüleceği gibi Hadis Kaynakları içerisinde 'nasihat vermeyi' kullanan tek rivâyet Ebû Hurrâ'nın bu rivâyetidir. Nisâ sûresi 34. ayet ile örtüşen bu ifade üzerinde çalışmamızın arz başlığı altında yeniden temas edilecektir. Ebû Hurrâ'dan nakledilen rivâyetlerin tamamının isnâd açısından ise zayıf olduğu belirtilebilir.

2.1.4.4. Ebû Nadrâ Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel←İsmail←Saîd el-Cureyrî←**Ebû Nadra←Bir Sahabî:**

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْجُرَيْرِيُّ عَنْ أَبِي نَضْرَةَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى أَبَلَّغْتُ قَالُوا بَلَّغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قَالُوا يَوْمٌ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ أَيُّ شَهْرٍ هَذَا قَالُوا شَهْرٌ حَرَامٌ قَالَ ثُمَّ قَالَ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا قَالُوا بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ بَيْنَكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ قَالَ وَلَا أَدْرِي قَالَ أَوْ أَعْرَاضَكُمْ أَمْ لَا كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا أَبَلَّغْتُ قَالُوا بَلَّغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

''Teşrik günlerinin ortasında Rasûlullah'ın (a.s.), îrâd ettiği hutbeyi dinleyen birisi, Rasûlullah'ın (hutbede) şöyle buyurduğunu nakletti: 'Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız bir'dir. Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) 'Rasûlullah, teblîğ etti' diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, daha sonra;

[1684] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301.

‘bu gün, hangi gündür?’ diye sordu. ‘Mukaddes gündür’ diyerek cevap verdiler. ‘Bu, hangi aydır?’ diye sordu. Haram (mukaddes) aydır, diyerek cevap verdiler. Bu belde, hangi beldedir? diye sordu. Haram (mukaddes) beldedir, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber, bunun üzerine şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı, (râvî, ‘ırzlarınızı’ sözünü kullanıp kullanmadığını hatırlamıyorum dedi.) bu beldenizde, bu ayınızda, bu gününüzü haram kıldığı gibi haram kılmıştır. Teblîğ ettim mi? (Orada bulunanlar) Rasûlullah (a.s.), teblîğ etti, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; burada bulunanlar, bulunmayanlara iletsin, buyurdu.’’[1685]

İbnü’l-Mübârek←Saîd el-Cureyrî←**Ebû Nadrâ←Bir Sahabî:**

حدثنا جدي ن حبان انا عبد الله انا سعيد الجرير أن أبا نضرة حدثهم قال حدثني من شهد خطبة النبي صلى الله عليه و سلم بمنى قال قام رسول الله صلى الله عليه و سلم وسط أيام التشريق فقال يا أيها الناس إن ربكم واحد وإن أباكم واحد ألا لا فضل لعربي على أعجمي ولا لعجمي على عربي ولا أسود على أحمر ولا أحمر على أسود إلا بتقوى الله ألا هل بلغت قالوا بلغ رسول الله صلى الله عليه و سلم قال فليبلغ الشاهد الغائب ثم قال أي شهر هذا قالوا شهر حرام قال فأي يوم هذا قالوا يوم حرام قال فأي بلد هذا قالوا بلد حرام قال فإن دمائكم وأموالكم قال وأحسبه قال وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا ألا هل بلغت قالوا بلغ رسول الله صلى الله عليه و سلم قال فليبلغ الشاهد الغائب

‘‘Hz. Peygamber’in (a.s.), Minâ’daki hutbesini dinleyen bir kişi nakletti: Rasûlullah (a.s.), teşrik günlerinin ortasında ayağa kalktı ve: ‘Ey İnsanlar! Dikkat ediniz, şüphesiz Rabbiniz birdir. Ve babanız da birdir. Dikkat ediniz! Arab’ın aceme, acemin Arab’a, kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur. Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Orada bulunanlar): Rasûlullah, tebliğ etti, dediler. Hz. Peygamber: Burada bulunan, bulunmayanlara iletsin, buyurdu. Sonra şöyle devam etti:

Bu, hangi aydır? (Ashab): Haram (mukaddes) aydır, dediler. (Hz. Peygamber): Bu, hangi gündür? diye sordu. (Ashab): Mukaddes gündür, diye cevap verdi. (Allah Rasûlü): Bu, hangi beldedir? diye sordu. (Ashab): Mukaddes beldedir, diye cevapladı. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız (râvî: Zannediyorum ve ırzlarınız diye buyurdu), bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi birbirinize haramdır (dokunulmazdır). Dikkat

[1685] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.

ediniz! Tebliğ ettim mi? buyurdu. (Ashab): Rasûlullah (a.s.) tebliğ etti, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: Burada bulunan, burada bulunmayanlara aktarsın, buyurdu.''[1686]

Hâris b. Ebî Üsâme←Abdulvahhâb b. 'Atâ←Saîd el-Cureyrî**←Ebû Nadrâ←Bir sahabî:**

حدثنا عبد الوهاب بن عطاء ثنا سعيد الجريري عن أبي نضرة قال حدثني : من شهد خطبة النبي صلى الله عليه و سلم في أيام التشريق شك الجريري انه قال أيها الناس ان ربكم واحد وأن اباكم واحد ليس لعربي على عجمي فضل قال عبد الوهاب أحسبه قال الا بتقوى الله عز و جل الا هل بلغت قالوا نعم قال فليبلغ الشاهد الغائب ثم قال أي يوم هذا قالوا يوم حرام قال فأي شهر هذا قالوا شهر حرام قال فأي بلد هذا قالوا بلد حرام قال فإن دماءكم واموالكم قال الجريري أحسبه قال واعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا الا هل بلغت قالوا نعم قال فليبلغ الشاهد الغائب

''Ebû Nadrâ'dan: Bana Peygamber'in (a.s.), teşrik günlerinin ortasındaki –el-Cüreyrî tereddüt etti- hutbesine tanıklık eden kimsenin haber verdiğine göre Rasûlullah (a.s.), şöyle buyurdu: 'Ey İnsanlar! Şüphesiz Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arab'ın aceme bir üstünlüğü yoktur. –Abdulvahhâb dedi ki: Zannediyorum o (el-Cüreyrî) şöyle dedi: Allah'a takvâ dışında. Hz. Peygamber, daha sonra: tebliğ ettim mi? diye sordu. İnsanlar: Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Burada bulunan, bulunmayana ulaştırsın, buyurdu. Sonra şöyle devam etti: Bu, hangi gündür? (Ashab): Mukaddes gündür, diye cevap verdi. (Hz. Peygamber): Bu, hangi aydır? diye sordu. (Ashab): Haram (mukaddes) aydır, dediler. (Allah Rasûlü): Bu, hangi beldedir? diye sordu. (Ashab): Mukaddes beldedir, diye cevapladı. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız (râvî el-Cüreyrî dedi ki: Zannediyorum 've ırzlarınız' diye buyurdu), bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olduğu gibi birbirinize haramdır (dokunulmazdır). Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? buyurdu. (Ashab): Evet, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: Burada bulunan, burada bulunmayana ulaştırsın, buyurdu.''[1687]

Taberânî←Abdurrahman b. Selm←Sehl b. Osman←Ebu'l-Münzir el-Verrâk←el-Cureyrî←Ebû Nadrâ←**Ebû Saîd el-Hudrî:**

[1686] Abdullah b. Mübârek,**Müsned,** I/147.
[1687]Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,** I/193.

حدثنا عبد الرحمن بن سلم قال ثنا سهل بن عثمان قال حدثنا أبو المنذر الوراق عن الجريري عن أبي نضرة عن ابي سعيد قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ان ربكم واحد واباكم واحد ولا فضل لعربي على أعجمي ولا لعجمي على عربي ولا احمر على اسود ولا اسود على احمر إلا بالتقوى

‘‘Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Muhakkak ki Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Arabın, acem olana veya acemin arap olana, kırmızının siyaha veya siyahın kırmızıya takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur.’’[1688]

Ebû Nadrâ’dan tahrîç edilen her üç rivâyette de bulunan müşterek metin şu şekildedir: Allah Rasûlü, şöyle buyurdu:

‘‘Muhakkak ki Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Arabın, acem olana veya acemin arap olana, kırmızının siyaha veya siyahın kırmızıya takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur.’’

Ahmed b. Hanbel, İbnü’l-Mübârek ve Hâris b. Ebî Üsâme’nin (282/895) Ebû Nadrâ’dan tahrîç ettiği rivâyetler birbirine yakın olan, anlamca aralarında herhangi bir fark bulunmayan rivâyetlerdir. Sadece İbnü’l-Mübârek’in rivâyetinde hutbenin Minâ’da îrâd edildiği bilgisi verilirken; İbn Hanbel rivâyetinde hutbenin nerede yapıldığı yönünde herhangi bir bilgi nakledilmemektedir. Taberânî rivâyeti ise, her iki rivâyete göre biraz daha muhtasaran nakledilmiş bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Ebû Nadrâ’dan nakledilen rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında şu ifadeler kullanılabilir:

‘‘Rasûlullah’ın (a.s.), Minâ’da, teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbeyi dinleyen birisi, hutbesinde şöyle buyurduğunu nakletti: ‘Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız da bir’dir. Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab’a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) ‘Rasûlullah, teblîğ etti’ diye karşılık verdi. Allah Rasûlü: Burada bulunanlar, bulunmayanlara iletsin, buyurdu. Hz. Peygamber, daha sonra; ‘bu gün, hangi gündür?’ diye sordu. ‘Mukaddes gündür’ diyerek cevap verdiler. ‘Bu, hangi aydır?’ diye sordu. Haram (mukaddes) aydır, diyerek cevap verdiler. Bu belde, hangi

[1688] Taberânî, **Evsât,** V/86.

beldedir? diye sordu. Haram (mukaddes) beldedir, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber, bunun üzerine şöyle buyurdu:

Muhakkak ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı, (râvî, 'ırzlarınızı' sözünü kullanıp kullanmadığını hatırlamıyorum dedi.) bu beldenizde, bu ayınızda, bu gününüzü haram kıldığı gibi haram kılmıştır. Teblîğ ettim mi? (Orada bulunanlar) Rasûlullah (a.s.), teblîğ etti, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Burada bulunanlar, bulunmayanlara nakletsin, buyurdu.''[1689]

Ebû Nadrâ'dan tahrîç edilen rivâyetler, Hz. Peygamber'e aidiyetinin kimi araştırmacılar tarafından reddedildiği 'Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız da birdir' şeklindeki sözleri ihtiva etmektedir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde arz başlığı altında bu konuya tekrar değineceğimiz ve konuyla ilgili rivâyetleri değerlendireceğimiz için burada konu üzerinde durulmayacaktır.

2.1.4.5. Bişr b. Sehîm Rivâyeti

İbn Mâce←Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ali b. Muhammed←Vekî'←Süfyân←Hübeyb b. Ebî Sâbit←Nâfî' b. Cübeyr b. Mut'im←**Bişr b. Sehîm:**

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وعلي بن محمد . قالا حدثنا وكيع عن سفيان عن حبيب بن أبي ثابت عن نافع بن جبير بن مطعم عن بشر بن سحيم: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خطب أيام التشريق فقال لا يدخل الجنة إلا نفس مسلمة . وإن هذه الأيام أيام أكل وشرب

''Rasûlullah (a.s.), Teşrîk günlerinde hutbe îrâd etti ve şöyle buyurdu: Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.''[1690]

Bişr b. Sehîm'den sahîh bir isnâd ile nakledilen yukarıdaki rivâyetin metni Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili tahrîç edilen diğer rivâyetlerde bulunmamaktadır. Bununla beraber bu rivâyetin Veda Hutbeleri içerisinde değerlendirilebilebileceğini ve oluşturacağımız metin inşâsında kullanılacağını söyleyebiliriz.

[1689] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[1690] İbn Mâce Siyam 35 (I/548).

2.1.4.6. Ka’b b. Âsım Rivâyet

Konuyla ilgili tek bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyet şu şekildedir: **Taberânî** ← Muhammed b. Ebân el-Isbehânî ← Muhammed b. Ubâde el-Vasitî ← Ya’kûb b. Muhammed ez-Zührî ← Kerâme bnt. Hüseyin b. Cafer b. Hâris el-Ensâriyye ← babasından ← Ebû İyâş ez-Zerkî ← Câbir b. Abdullah ←**Ka’b b. Âsım el-Eş’arî:**

حدثنا محمد بن إبان الاصبهاني ثنا محمد بن عبادة الواسطي ثنا يعقوب بن محمد الزهري حدثتني كرامة بنت الحسين بن جعفر بن الحارث الانصارية قالت سمعت أبي يحدث عن أبي عياش الزرقي عن جابر بن عبد الله عن كعب بن عاصم الاشعري قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يخطب في حجة الوداع في أوسط أيام التشريق يقول : (هذا اليوم حرام ؟ قالوا بلى يا رسول الله صلى الله عليه و سلم قال : فإن حرمتكم بينكم كحرمة يومكم هذا أنبئكم من المسلم ؟ المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده أنبئكم من المؤمن ؟ من أمنه المسلمون على أنفسهم وأموالهم وأنبئكم من المهاجر ؟ المهاجر من هجر السيئات مما حرم الله عليه والمؤمن على المؤمن حرام كحرمة هذا اليوم لحمه عليه حرام أن يأكله بالغيب ويغتابه وعرضه عليه حرام أن يخرقه ووجهه عليه حرام أن يلطمه وأذاه عليه حرام أن يؤذيه وعليه حرام أن يدفعه دفعا يتعتعه)

‘‘Rasûlullah’ın, Veda Haccı’nda teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbede şöyle buyurduğunu işittim: Bu gün, mukaddes gün değil midir? (Ashâb) Evet ey Allah’ın Rasûlü diye cevap verdi. Şüphesiz ki kendi aranızdaki dokunulmazlık da bu gününüzün dokunulmazlığı gibidir.

Müslümanın kim olduğunu size haber vereyim mi? diye sordu. Sonra da Müslüman, insanların elinden ve dilinden sâlim olduğu kimsedir, buyurdu. Mü’minin kim olduğunu size bildireyim mi? diye sordu. (Mümin kişi) Müslümanların, canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir, buyurdu. Muhacirin kim olduğunu size söyleyeyim mi? diye sordu. Sonra da; muhacir, Allah’ın haram kıldığı kötülükleri terk eden kişidir, buyurdu. Bu gününüz, nasıl hürmete lâyık ve dokunulmaz ise; mümin de mümine karşı böylece hürmete layık ve dokunlmazdır. Müminin eti, mümine haramdır, onu gıyabında gıybet ederek yiyemez; ırzı kendisine haramdır, ırzına karşı herhangi bir hürmetsizlik yapamaz (ırzını çiğneyemez); yüzü kendisine haramdır, onu tokatlayamaz; kendisine eziyet etmesi haramdır, ona eziyet veremez; mümini yerinden sürmesi haramdır, onu zorlayarak yerinden süremez, uzaklaştıramaz.’’[1691]

[1691] Taberânî, **Kebîr,** XIX/175.

Teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak Taberânî'nin Ka'b b. Âsım'dan yahrîç ettiği bu rivâyet isnâd açısından zayıf bir rivâyettir. Bu rivâyetin metninin ilk kısmı olan *'Müslümanın kim olduğunu size haber vereyim mi? diye sordu. Sonra da Müslüman, insanların elinden ve dilinden sâlim olduğu kimsedir, buyurdu. Mü'minin kim olduğunu size bildireyim mi? diye sordu. (Mümin kişi) Müslümanların, canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir, buyurdu. Muhacirin kim olduğunu size söyleyeyim mi? diye sordu. Sonra da; muhacir, Allah'ın haram kıldığı kötülükleri terk eden kişidir, buyurdu.'* şeklindeki sözlerin Bezzâr tarafından sahîh isnâdla Fedâle b. Ubeyd'den de nakledildiğini söyleyebiliriz.[1692] Rivâyetin geri kalan kısmının ise Veda Hutbeleri ile ilgili nakledilen diğer rivâyetlerde bulunmadığını ve Kâ'b b. Âsım'ın bu metin açısından da diğer sahîh rivâyetlere muhalefet ettiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle kendisinden tahrîç edilen bu rivâyetin, oluşturacağımız metin inşâsında kullanılmayacağını ifade edebiliriz.

Kurban bayramının ikinci günü olan teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbe ile ilgili rivâyetlerin metinlerini incelemeye ve bu metinleri birbirleriyle karşılaştırmaya gayret ettik. Şimdi de bu rivâyetlerin tamamını göz önünde bulundurarak kısmen bir metin inşâsı oluşturmaya çalışacağız.

2.1.4.7. Teşrik Günlerinin Ortasında Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

Allah Rasûlü'nün, teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbeye dair rivâyetleri bir araya getirirken, isnâd açısından zayıf bulduğumuz İbn Ömer, Ebû Hurra er-Rakkâşî ve Kâ'b b. Âsım'dan tahrîç edilen rivâyetleri kullanmayacağımızı belirtmek isteriz. Buna göre teşrik günlerinin ortasında Hz. Peygamber tarafından îrâd edilen hutbe ile ilgili nakledilen sahîh rivâyetler çerçevesinde şöyle bir metin bütünleştirmesine gidilebilir:

''Rasûlullah (a.s.) Veda Haccı'nda yevmü'r-ruûs (teşrik günlerinin ortası) gününde bize hitap etti[1693] ve şöyle buyurdu:

[1692] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[1693] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.

Bilmiyorum, belki bundan sonra sizlerle görüşemeyeceğim. Rabbinizle karşılaşacaksınız ve amellerinizden sorulacaksınız.[1694]

Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız bir'dir. Haberiniz olsun ki Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) 'Rasûlullah, teblîğ etti' diye karşılık verdi.[1695]

Allah Rasûlü, daha sonra: Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdik. Teşrik günlerinin ortası değil midir? buyurdu.[1696] Evet, diye cevapladık. Bu belde hangi beldedir? diye sordu. Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, şeklinde cevap verdik. Meş'aru'l-Haram' (mukaddes yer) değil midir, buyurdu. Evet öyledir, dedik. Şöyle devam etti: Muhakkak ki kanlarınız, ırzlarınız ve mallarınız; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes oluşu gibi mukaddestir dokunulmazdır.[1697]

Dikkat ediniz! Burada bulunanlar, (burada) bulunmayanlara iletsin![1698] (Yakında olanlarınız uzakta olanlarınıza aktarsın.)[1699]

Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım! Tebliğ ettim mi?' buyurdu.[1700],,

Serrâ bnt. Nebhân, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra çok geçmeden vefat ettiği bilgisini de bizlere aktarmaktadır.[1701]

2.1.5. Hayf'da Yapılan Hutbe ile İlgili Rivâyetler

Allah Rasûlü'nün Minâ'da Hayf'da îrâd ettiği hutbenin, hangi güne ait olduğu belli değildir. Cübeyr b. Mut'im ve Enes b. Mâlik'ten konuyla ilgili nakledilen rivâyetler şu şekildedir:

[1694] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[1695] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[1696] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1697] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1698] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[1699] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1700] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318; Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[1701] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.

2.1.5.1. Cübeyr b. Mut'im Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel ← Ya'lâ b. Ubeyd ← Muhammed b. İshâk ← Zührî ← Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im ←**babası Cübeyr b. Mut'im:**

حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْخَيْفِ مِنْ مِنًى فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ أَدَّاهَا إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَا فِقْهَ لَهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِمْ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ وَالنَّصِيحَةُ لِوَلِيِّ الْأَمْرِ وَلُزُومُ الْجَمَاعَةِ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تَكُونُ مِنْ وَرَائِه

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da, Hayf'da bulunduğu sırada ayağa kalkarak şöyle buyurdu: Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olanlara ulaştıran kişinin yüzünü aydınlatsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir. Üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.''[1702]

Ahmed b. Hanbel←Ya'kûb←babası←İbn İshâk←Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb←Muhammed b. Cübeyr←**babası Cübeyr b. Mut'im:**

İbn Hanbel'in, bir önceki rivâyetten farklı olarak bu rivâyetinde; Hz. Peygamber'in, müslümanın kalbine kin ve kıskançlık sokmayacak üç şey arasında 'müslüman amirlere nasihât' yerine 'müslüman amirlere itaat etmeyi' buyurduğu nakledilmektedir.[1703]

İbn Mâce ←Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr ← babası (Abdullah b. Nümeyr) ← Muhammed b. İshâk ← Abdusselâm ← Zührî ← Muhammed b. Cübeyr **←babası Cübeyr b. Mut'im:**

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da Hayf'da şöyle buyurdu: Allah, sözümü işitip onu başkasına ulaştıran kişinin yüzünü ağartsın. Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam

[1702] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301.
[1703] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318.

olarak idrak edememiş olabilir; nice bilgi taşıyıcısı da vardır ki onu kendisinden daha iyi anlayan kimseye taşımış olur.’’[1704]

İbn Mâce ←Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr ← babası (Abdullah b. Nümeyr) ← Muhammed b. İshâk ← Abdusselâm ← Zührî ← Muhammed b. Cübeyr ←**babası Cübeyr b. Mut’im:**

İbn Mâce’nin bu rivâyeti, metin olarak İbn Hanbel’in Ya’lâ b. Ubeyd vasıtasıyla tahrîç ettiği rivâyet ile aynıdır.[1705]

Ebû Ya’lâ ← Ebû Hayseme ← Ya’kûb b. İbrahim ← babası ← İbn İshâk ← Muhammed b. Müslim ← Muhammed b. Cübeyr ←**babası Cübeyr b. Mut’im:**

‘‘Rasûlullah’ın, Hayf’da insanlara hutbe îrâd ederken şöyle buyurduğunu işittim: Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olan kimselere ulaştıran kişinin yüzünü aydınlatsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir. Üç şey mü’minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; Allah için ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere itaat ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.’’[1706]

Taberânî ←Ahmed b. Dâvud el-Mekkî ← Muhammed b. es-Salt Ebû Ya’lâ et-Tûzî ← Îsâ b. Yunus ve Abde ← Muhammed b. İshâk ← Zührî ← Muhammed b. Cübeyr ←**babası Cübeyr b. Mut’im:**

Taberânî’nin buradaki rivâyeti, İbn Mâce rivâyeti gibi, İbn Hanbel’in Ya’lâ b. Ubeyd vasıtasıyla tahrîç ettiği rivâyet ile aynıdır.[1707]

Taberânî←Yahya b. Osman b. Sâlih←Nuaym b. Hammâd←İbrahim b. Sa’d←Sâlih b. Keysân←Zührî←Muhammed b. Cübeyr←**Cübeyr b. Mut’im**:

[1704] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[1705] İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1706] Ebû Ya’lâ, **Müsned,** XIII/335.
[1707] Tâberânî, **Kebîr,** II/126.

Taberânî'nin bu rivâyetinde, bir önceki rivâyetten farklı olarak müminin kalbine kin ve kıskançlık sokmayan üç şey arasında 'müslüman âlimlere nasihatte bulunmak' ifadesi yerine, والطاعة لذوي الأمر ولزوم جماعة المسلمين (amirlere, yöneticilere itaat etmek) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.[1708]

Yukarıda aktardığımız Cübeyr b. Mut'im rivâyetlerinin asgari müştereği Hz. Peygamber'in Hayf'da îrâd ettiği hutbesinde *'Allah, sözümü işitip onu başkasına ulaştıran kişinin yüzünü ağartsın. Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir; nice bilgi taşıyıcısı da vardır ki onu kendisinden daha iyi anlayan kimseye taşımış olur.'* ifadelerini kullandığı bilgisidir. Kendisinden gelen rivâyetlerin bütünleştirdiğimiz zaman karşımıza şöyle bir metnin çıkacağı görülmektedir:

Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da, Hayf'da bulunduğu sırada ayağa kalkarak şöyle buyurdu[1709]:

''Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olanlara ulaştıran kişinin yüzünü ağartsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir.[1710] Üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma (veya onlara itaat etme)[1711] ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.''[1712]

Cübeyr'in bu rivâyeti ile muhteva açısından benzer bir rivâyetin aşağıda aktaracağımız Enes b. Mâlik rivâyetinde, Vâkıdî'nin Arefe günü hutbesine dair naklettiği metinde[1713] ve Yâ'kûbî'nin hutbenin îrâd edildiği günü tasrîh etmeksizin naklettiği Veda Hutbesi metninde[1714] bulunduğunu söyleyebiliriz.

[1708] Tâberânî, **Kebîr,** II/127.
[1709] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301.
[1710] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[1711] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318; Ebû Ya'lâ, **Müsned,** XIII/335; Tâberânî, **Kebîr,** II/127.
[1712] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301; İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015); Tâberânî, **Kebîr,** II/126.
[1713] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104.
[1714] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148.

2.1.5.2. Enes b. Mâlik Rivâyeti

Enes b. Mâlik'ten Taberânî'nin tahrîç ettiği tek bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyet şu şekildedir:

Taberânî← Yakûb b. İshâk←Mahled b. Mâlik←Atâf b. Hâlid el-Mahzûmî←Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem←babası (Zeyd b. Eslem)←**Enes b. Mâlik:**

حدثنا يعقوب بن إسحاق ثنا مخلد بن مالك نا عطاف بن خالد المخزومي حدثني عبد الرحمن بن زيد بن أسلم عن أبيه عن أنس بن مالك قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم بمسجد الخيف من منى فقال نضر الله امرأ سمع مقالتي فحفظها ثم ذهب إلى من لم يسمعها فرب حامل فقه ليس بفقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه ثلاث لا يغل عليهن قلب امرئ مؤمن إخلاص العمل لله والنصح لمن ولاه الله عليكم الأمر ولزوم جماعة المسلمين فإن دعوتهم تحيط من ورائهم لم يرو هذا الحديث عن زيد بن أسلم إلا ابنه تفرد به عطاف بن خالد ومحمد بن شعيب بن شابور

''Rasûlullah (a.s.), Mînâ'dan Hayf Mescidi'ne geldi ve burada bizlere hutbe îrâd etti. Hutbesinde şöyle buyurdu: Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olan kimselere ulaştıran kişinin yüzünü aydınlatsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir. Üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; Allah için ihlas üzere yapılan amel, Allah'ın başınıza yönetici olarak getirmiş olduğu amirlere nasihatte bulunma ve müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- tâbi olmaktır.''[1715]

Enes b. Mâlik'ten tahrîç edilen bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğunu, yukarıda da belirttiğimiz gibi onun bu rivâyetiyle aynı metni içeren ve hasen bir isnâdla tahrîç edilen Cübeyr b. Mut'im rivâyetinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.1.5.3. Hayf'da Îrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

Allah Rasûlü'nün Minâ'da Hayf'da îrâd ettiği hutbenin, hangi güne ait olduğu belli değildir. Hutbenin metni şu şekildedir:

[1715] Tâberânî, **Evsât,** IX/170.

‘‘Rasûlullah (a.s.), Mînâ’da, Hayf’da bulunduğu sırada ayağa kalkarak şöyle buyurdu[1716]:

Allah, sözlerimi işitip de onu koruyan, sonra da onu işitmemiş olanlara ulaştıran kişinin yüzünü ağartsın. (Çünkü) Nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, onu tam olarak idrak edememiş olabilir ve nice bilgi taşıyıcısı vardır ki onu kendisinden daha iyi idrak edebilecek kimselere taşımış olabilir.[1717] Üç şey mü’minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma (veya onlara itaat etme)[1718] ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.’’[1719]

2.1.6. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetler

Hz. Peygamber’den (a.s.) nakledilen kimi rivâyetlerde bu hutbenin hangi günde îrâd edilen hutbenin içeriğine dair olduğu bilgisi tasrîh edilmemiştir. Bu rivâyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1.6.1. Cerîr Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe ← Ğunder ← Şu’be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr ←**Cerîr:**

حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ ، عَنْ شُعْبَةَ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُدْرِكٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ أَبَا زُرْعَةَ بْنَ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ يُحَدِّثُ ، عن جرير أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم ، قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : اسْتَنْصِتِ النَّاسَ ، وَقَالَ : لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ

Rasûlullah’ın, Veda Haccı’nda kendisine, ‘insanlara susmalarını söyle’ dediğini; daha sonra şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

‘‘Sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vurmayın.’’[1720]

İbn Ebî Şeybe←Abdullah b. Nümeyr←İsmâîl←Kays←**Cerîr:**

[1716] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301.
[1717] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).
[1718] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318; Ebû Ya’lâ, **Müsned,** XIII/335; Tâberânî, **Kebîr,** II/127.
[1719] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301; Tâberânî, **Kebîr,** II/126.
[1720] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ ، عَنْ قَيْسٍ ، قَالَ : بَلَغَنَا ، أَنَّ جَرِيرًا ، قَالَ : قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم : اسْتَنْصِتِ النَّاسَ ، ثُمَّ قَالَ عِنْدَ ذَلِكَ : لاَ أُعَرِّفَنَّكُمْ بَعْدُ مَا أَرَى ، تَرْجِعُونَ بَعْدِي كُفَّارًا ، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

‘‘Rasûlullah (a.s.), benden insanları susturmamı istedi; insanlar, susup dinlemeye başlayınca şöyle buyurdu: Sakın benden sonra küfre saparak birbirinizin boyunlarını vurduğunuzu görmeyeyim.’’[1721]

İbn Hanbel ← Haccâc ← Şu’be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr ←**Cerîr:**

‘‘Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı’nda: Ey Cerîr, insanlara susmalarını söyle, buyurdu. Sonra hutbesinde; sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vurmayın, buyurdu.’’[1722]

İbn Hanbel←Muhammed b. Cafer (Ğunder)←Şu’be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:**

Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı’nda, Cerîr’den insanları susturmasını istedi. Rivâyetin devamı bir önceki rivâyet ile aynıdır.[1723]

İbn Hanbel←Abdurrahman←Şu’be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:** Bu rivâyet, bir önceki rivâyetlerle aynıdır.[1724]

İbn Hanbel←Abdullah b. Nümeyr←İsmâîl←Kays←**Cerîr:** Hadisin metni İbn Ebî Şeybe’nin Kays tarîkiyle tahrîç ettiği rivâyet ile aynıdır.[1725]

Dârimî←Haccâc ve Ebu’l-Velîd←Şu’be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:** Hadisin metni, İbn Ebi Şeybe rivâyeti ile aynıdır.[1726]

Buhârî ← Haccâc ← Şu’be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür’a b. Amr b. Cerîr ←**Cerîr:**[1727]

[1721] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[1722] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504.
[1723] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/548, 549.
[1724] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/573.
[1725] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/573.
[1726] Dârimî Menâsik 76 (I/395).

Buhârî ← Hafs b. Ömer ← Şu'be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr ←**Cerîr:**[1728]

Buhârî←Süleyman b. Harb←Şu'be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:**[1729]

Buhârî ← Muhammed b. Beşşâr ← Ğunder ← Şu'be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:**[1730]

Buhârî'nin yukarıda isnâdlarını verdiğimiz her dört rivâyette de anlam açısından İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile aynı lafızları tahrîç ettiği görülmektedir.

Müslim←İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. el-Leysî ve Muhammed b. Beşşâr←Muhammed b. Cafer←Şu'be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:**

''Rasûlullah (a.s.), benden insanları susturmamı istedi; sonra şöyle buyurdu: Sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vurmayın.''[1731]

Nesâî←Ebû Ubeyde b. Ebu's-Sefer ← Abdullah b. Nümeyr ← İsmâîl ← Kays ←**Cerîr:**

''Rasûlullah (a.s.), benden insanları susup dinlemeye çağırmamı istedi. Sonra şöyle buyurdu; Sakın benden sonra küfre saparak birbirinizin boynunu vurduğunuzu görmeyeyim.''[1732]

Nesâî ← Muhammed b. Beşşâr←Muhammed ve Abdurrahman←Şu'be←Ali b. Müdrik←Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:** Bu rivâyetin metni de İbn Ebî Şeybe rivâyetinin metni ile aynıdır.[1733]

[1727] Buhârî İlim 43(I/38).
[1728] Buhârî Meğazî 77 (V/126).
[1729] Buhârî Fiten 8 (VIII/91).
[1730] Buhârî Diyât 2 (VIII/36).
[1731] Müslim İman 118 (I/81).
[1732] Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128).
[1733] Nesâî Tahrim 29 (VII/127).

İbn Mâce ← Muhammed b. Beşşâr ← Muhammed ve Abdurrahman ← Şu'be ← Ali b. Müdrik ← Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr←**Cerîr:** İbn Mâce'nin bu rivâyeti metin olarak daha önceki Şû'be rivâyetleri ile aynıdır.[1734]

Cerîr'den gelen rivâyetlerin asgari müştereği ***'****Rasûlullah'ın (a.s.), Veda Haccı'nda, Cerîr'den insanları susturmasını istedikten sonra; 'Sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vurmayın (veya sizi böyle yaparken görmeyeyim)'* buyurmasıdır. Bu rivâyetleri bütünleştirdiğimiz zaman ise karşımıza şöyle bir metin çıkacaktır:

Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda: Ey Cerîr, insanlara susmalarını söyle, buyurarak[1735] benden onları susturmamı ve onu dinlemelerini sağlamamı istedi.[1736] İnsanlar susup onu dinlemeye başlayınca[1737] şöyle buyurdu: Sakın benden sonra küfre saparak, birbirlerinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız![1738]

2.1.6.2. Abdullah b. Ömer Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe←Ğunder←Şu'be←Vâkid b. Muhammed b. Zeyd←babası←**Abdullah b. Ömer:**

حدثنا غُنْدَرٌ ، عَنْ شُعْبَةَ ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ يُحَدِّثُ ، عَنْ عبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ، أَنَّهُ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : وَيْحَكُمْ ، أَوَ قَالَ : وَيْلَكُمْ ، لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

''Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda şöyle buyurdu: Vay başınıza geleceklere! Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[1739]

İbn Hanbel ←Ğunder ← Şu'be ← Vâkid b. Muhammed b. Zeyd ← babası ←**Abdullah b. Ömer:** Bu rivâyet, metin olarak İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile aynıdır.[1740]

[1734] İbn Mâce Fiten 5 (II/1300).
[1735] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504.
[1736] Müslim İman 118 (I/81); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128).
[1737] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[1738] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504-549, 573; Dârimî Menâsik 76 (I/395); Buhârî İlim 43 (I/38); Müslim İman 118 (I/81); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128); İbn Mâce Fiten 5 (II/1300).
[1739] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.

İbn Hanbel ←Abdurrahman ← Şu'be ← Vâkid b. Muhammed b. Zeyd ← babası ←**Abdullah b. Ömer:** İbn Hanbel'in bu rivâyetinde, bir önceki hadisin metninde yer alan ve Hz. Peygamber'e ait olan 'Yazıklar olsun size!' ifadesi yer almamaktadır.[1741]

İbn Hanbel ←Yakûb ← Âsım b. Muhammed ← kardeşi Ömer b. Muhammed ← Muhammed b. Zeyd ←**İbn Ömer:**

''Biz, Veda Haccı'ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Veda Haccı olduğu zaman Rasûlullah (a.s.), hutbe îrâd ederek Mesîh-Deccâl'den uzun uzun bahsetti. Sonra şöyle buyurdu: Allah'ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. Dikkat ediniz! Onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir. Dikkat ediniz! Onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir.''[1742]

Buhârî ← Muhammed b. Abdullah ← Asım b. Ali ← Asım b. Muhammed ← Vâkıd b. Muhammed ← babası ←**Abdullah:**

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda; Dikkat ediniz! Hürmet gösterilmeye en fazla layık olan ay olarak hangisini biliyorsunuz? diye sordu. (Ashâb) Bu ayımız değil midir? diyerek cevap verdiler. Hürmet gösterilmeye en fazla layık olan belde olarak hangisini biliyorsunuz? diye sordu. (Ashâb) Bu beldemiz değil midir? diye cevap verdi. Hürmet gösterilmeye en fazla layık olan gün olarak hangisini biliyorsunuz? diye sordu. (Ashâb) Bu günümüz değil midir? diyerek cevap verdi. Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu ayınızın, bu beldenizin ve bu gününüzün mukaddes oluşu gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da mukaddes ve dokunulmaz kılmıştır.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Hz. Peygamber, bu soruyu üç defa tekrarladı. Her defasında da orada bulunanlar, evet tebliğ ettin, diye cevap

[1740] İbn Hanbel, **Müsned,** IX/41, X/71-72.
[1741] İbn Hanbel, **Müsned,** IX/430.
[1742] İbn Hanbel, **Müsned,** X/327.

veriyorlardı.) Şöyle buyurdu: Yazık size! Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.’’[1743]

Buhârî ← Ubeydullah b. Muaz ← babası ← Şu’be ← Vâkıd b. Muhammed ← babası ←**İbn Ömer:** Buhârî, bu rivâyetinde herhangi bir metin zikretmeyerek yukarıdaki metne atıfta bulunmaktadır.[1744]

Buhârî←Muhammed b. el-Müsennâ←Yezid b. Hârun←Âsım b. Muhammed b. Zeyd←babası←**İbn Ömer:**

‘‘Hz. Peygamber (a.s.) Minâ’da şöyle buyurdu: Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdi. Muhakkak ki bu, mukaddes gündür diyerek; bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Mukaddes beldedir, buyurdu. Bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. (Ashab yine) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek cevap verdi. (Hz. Peygamber) Mukaddes aydır. Şüphesiz ki Allah, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da mukaddes kılmıştır, buyurdu.’’[1745]

Buhârî ← Yahyâ b. Süleyman ← İbn Vehb ← Ömer b. Muhammed ← babası ← **İbn Ömer:**

حدثنا يحيى بن سليمان قال أخبرني ابن وهب قال حدثني عمر ابن محمد أن أباه حدثه عن ابن عمر رضي الله عنهما قال:كنا تنحدث بحجة الوداع والنبي صلى الله عليه و سلم بين أظهرنا ولا ندري ما حجة الوداع فحمد الله وأثنى عليه ثم ذكر المسيح الدجال فأطنب في ذكره وقال: ما بعث الله من نبي إلا أنذره أمته أنذره نوح والنبيون من بعده وإنه يخرج فيكم فما خفي عليكم من شأنه فليس يحفى عليكم أن ربكم ليس على ما يخفى عليكم - ثلاثا - إن ربكم ليس بأعور وإنه أعور العين اليمنى كأن عينه عنبة طافية ألا إن الله حرم عليكم دماءكم وأموالكم كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا ألا هل بلغت قالوا نعم قال: اللهم اشهد - ثلاثا - ويلكم أو ويحكم انظروا لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

[1743] Buhârî Hudûd 9 (VIII/15).
[1744] Buhârî I/82.
[1745] Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84).

‘‘Hz. Peygamber aramızda iken Veda Haccı’ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Hz. Peygamber, Allah’a hamd ve senada bulundu. Sonra Mesîh-Deccâl’den uzun uzun bahsetti ve şöyle buyurdu: Allah’ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. O, sizin aranızdan çıkacaktır ve onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir (Hz. Peygamber, bunu üç defa tekrarladı). Şüphesiz ki Rabbiniz, tek gözlü değildir. O ise sağ gözü kör birisidir. Onun gözü, sanki salkımdan dışa fırlamış bir üzüm tanesi gibidir.

Dikkat ediniz! Muhakkak ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı; bu gününüzün, bu beldenizde ve bu ayınızda mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashab) Evet, diyerek cevap verdiler. Bunuz üzerine Hz. Peygamber üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu ve şöyle devam etti: Yazık size! Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.’’[1746]

Müslim←İbn Ebî Şeybe ve Ebû Bekr b. Hallâd←Muhammed b. Cafer←Şu’be←Vâkid b. Muhammed b. Zeyd←babası←**Abdullah b. Ömer:** Müslim’in bu rivâyeti de İbn Ebî Şeybe rivâyeti ile aynıdır.[1747]

Nesâî ← Muhammed b. Râfî ← Ebû Ahmed ez-Zebîdî ← Şerîk ← A’meş ← Ebu’d-Duhâ ← Mesrûk ← **İbn Ömer:**

أخبرنا محمد بن رافع قال حدثنا أبو أحمد الزبيدي قال حدثنا شريك عن الأعمش عن أبي الضحى عن مسروق عن بن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم * لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض ولا يؤخذ الرجل بجناية أبيه ولا بجناية أخيه

‘‘Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız. Hiçbir kimseye babasının veya kardeşinin yaptığı suç yüklenmez.’’[1748]

[1746] Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126).
[1747] Müslim İman 120 (I/82).
[1748] Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318.

Nesâî ← İbrahim b. Yakûb ← Ahmed b. Yunus ← Ebû Bekir b. ‘İyâş ← A’meş ←Müslim←Mesrûk←**Abdullah:** Bu rivâyetin metninde, yukarıdaki rivâyette yer alan بجناية kelimesinin yerine بجريرة ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.[1749]

Ebû Avâne←Muhammed b. Yahya ve Ebû Kalâbe ← Ebu’l-Velîd (H) ← Cafer ← Affân (H) ← İsmail el-Kâdî ← Süleyman b. Harb ← Şu’be ← Vakıd b. Muhammed b. Zeyd ← babası Muhammed b. Zeyd←**İbn Ömer:**

‘‘Hz. Peygamber; sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız, buyurdu.’’[1750]

Ebû Avâne←Abbâs b. el-Velîd b. Mezîd el-Uzrî←babası Velîd b. Mezîd←Ömer b. Muhammed←babası Muhammed b. Zeyd←**Abdullah b. Ömer:**

أخبرني العباس بن الوليد بن مزيد العذري أخبرني أبي قثنا عمر ابن محمد قال حدثني أبي محمد بن زيد عن عبد الله بن عمر قال كنا نتحدث بحجة الوداع ولا ندري أنه الوداع من رسول الله صلى الله عليه وسلم فلماكان حجة الوداعحمد الله وأثنى عليه ثم ذكر المسيح الدجال وذكر الحديث ثم قال (ويلكم أو ويحكم انظروا لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

‘‘Biz Veda Haccı’ndan konuşuyoruk, fakat onun Rasûlullah’a veda olduğunu bilmiyorduk. Veda Haccı olduğu zaman Rasûlullah (a.s.), Allah’a hamd ve senada bulundu. Sonra Mesih Deccal’dan bahsetti (hadisin devamını rivâyet etti). Sonra şöyle buyurdu: Yazık size! Bakınız, sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.’’[1751]

İbn Hıbbân←Ebû Halîfe←Ebu’l-Velîd ve İbn Kesîr←Şu’be←Vakıd b. Abdullah←babası←**İbn Ömer:**

‘’Hz. Peygamber; sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.’’[1752] Bu rivâyette her ne kadar Veda Haccı’ndan bahsedilmemiş olsa da rivâyetin isnâd ve metni bir önceki Veda Haccı rivayetlerinin burada kasredilerek nakledilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

[1749] Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318.
[1750] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1751] Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1752] İbn Hıbbân, **Sahîh,** I/416.

Taberânî←Yahya b. Osman b. Salih←Esbâğ b. el-Ferec←İbn Vehb←Ömer b. Muhammed←babası←**İbn Ömer:**

حدثنا يحيى بن عثمان بن صالح ثنا أصبغ بن الفرج ثنا ابن وهب أخبرني عمر بن محمد أن أباه حدثه عن عبد الله بن عمر : أن رسول الله صلى الله عليه و سلم خطبهم في حجة الوداع فقال : (ألا إن الله حرم عليكم دماءكم وأموالكم كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا ألاهل بلغت ؟) قالوا : نعم قال : (اللهم اشهد) قال ذلك ثلاثا ثم قال : (انظروا لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض)

Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın (a.s.) Veda Haccı'nda kendilerine hitâb ederek şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

''Dikkat ediniz! Şüphesiz ki Allah, bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise, aynı şekilde kanlarınızı ve mallarınızı da mukaddes ve dokunulmaz kılmıştır.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashâb) Evet (tebliğ ettin) diyerek cevap verdi. Bunun üzerine o:

Allahım, şâhid ol! Buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı. Sonra da:

Bakınız, sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[1753]

Taberânî←Muhammed b. Ahmed b. Ebû Hayseme←Vehb b. Yahyâ b. Zemmâm←Meymûn b. Zeyd←Ömer b. Muhammed←babası←**İbn Ömer:**

حدثنا محمد بن أحمد بن أبي خيثمة ثنا وهب بن يحيى بن زمام ثنا ميمون بن زيد عن عمر بن محمد عن أبيه عن ابن عمر : قال : سمعنا بحجة الوداع و رسول الله صلى الله عليه و سلم حي بين أظهرنا ومانرى أنه الوداع من رسول الله صلى الله عليه و سلم فخطبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم فذكر المسيح فأطنب في ذكره ثم ذكر من أمره ماشاء أن يذكر ثم قال : (إن الله عز و جل لم يبعث نبيا قط إلا وقد أنذر أمته المسيح قد أنذره نوح أمته ثم الأنبياء بعده نبيا نبيا ثم قال ألا فمن خفي عليكم من شأنه) وهاب رسول الله صلى الله عليه و سلم أن يقولها ثم قال : (ألا من خفي عليكم من شأنه فلا يخفي عليكم أن ربكم ليس بأعور وهو أعور عين اليمنى كأنها عنبة طافية ألا هل بلغت ؟) فصرخوا من النواحي : نعم فقال : (اللهم اشهد) ثلاث مرات ثم قال : (لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض)

[1753] Tâberânî, **Kebîr,** XII/358.

‘‘Rasûlullah (a.s), aramızda sağken Veda Haccı’nda kendisinden bir şeyler işittik. O haccın, bir veda olduğunu ise bilmiyorduk. Hz. Peygamber, bize hutbe îrâd etti ve Mesih’ten uzun uzun bahsetti ve onunla ilgili söylemek istediklerinden dilediği kadarını zikretti. Sonra şöyle buyurdu: Şüphesiz Allah, hiçbir peygamber göndermemiştir ki onunla ümmetini uyarmış olmasın. Muhakkak ki Nuh (a.s.), onunla ümmetini uyardı, sonra da ondan sonra gelen peygamberlerin her biri bunu yaptı. (Hz. Peygamber) Sonra şöyle devam etti:

Dikkat ediniz! Sizden her kim onun hakkında korkuya kapılırsa, (Rasûlullah, bunu söylemekten çekindi, tereddüt etti, sonra da şöyle devam etti). Dikkat ediniz! Sizden her kim onun hakkında korkuya kapılırsa, Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir. O (Mesih-Deccâl) ise, sağ gözü kör birisidir. Onun gözü, sanki (salkımdan) dışa fırlamış bir üzüm tanesi gibidir.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (orada bulunanlar ağlayarak veya üzgün bir şekilde) Evet, diye haykırdılar. Hz. Peygamber:

Allahım, şâhid ol! Buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı. Sonra:

Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız, buyurdu.’’[1754]

Taberânî←Kâsım b. Zekeriyâ←Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî←Abdân b. Osman←Ebû Hamza←Eşrâs b. Hessân el-Esedî←Mücâhid←**İbn Ömer:**

‘‘Rasûlullah (a.s.) Veda Haccı’nda: Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız, buyurdu.’’[1755]

İbn Ömer’den tahrîç edilen rivâyetlerin tamamında yer alan müşterek metin Hz. Peygamber’in *‘‘Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.’’* şeklindeki ifadesidir

Abdullah b. Ömer’den tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetlere bakıldığı zaman bu rivâyetlerin çoğunda Hz. Peygamber’in, hutbeyi îrâd ettiği yer ve zamanın

[1754] Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.
[1755] Tâberânî, **Kebîr,** XII/416.

belirtilmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin Hz. Peygamber'in farklı günlerde yapmış olduğu hutbeleri içermiş olduğu ihtimali yüksek olup; bu durum rivâyetlerin tek başlık altında bütünleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Biz bu rivâyetleri iki ayrı paragrafta bütünleştirecek ve bu şekilde bir değerlendirmeye gitmeye çalışacağız.

Hz. Peygamber'in Minâ'da yapmış olduğu ve kurban bayramının birinci gününde olduğunu tahmin ettiğimiz İbn Ömer rivâyeti şu şekilde bütünleştirilebilir:

''Hz. Peygamber (a.s.) Minâ'da şöyle buyurdu: Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdi. Muhakkak ki bu, mukaddes gündür diyerek; bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Mukaddes beldedir, buyurdu. Bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. (Ashab yine) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek cevap verdi. (Hz. Peygamber) Mukaddes aydır. Dikkat ediniz! Şüphesiz ki Allah, bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise, aynı şekilde kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da mukaddes ve dokunulmaz kılmıştır.[1756]

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashâb) Evet (tebliğ ettin) diyerek cevap verdi. Bunun üzerine o:

Allahım, şâhid ol! Buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı.[1757] Sonra da:

Bakınız, sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.[1758] Hiçbir kimseye babasının veya kardeşinin yaptığı suç yüklenmez.''[1759]

Yukarıda aktardığımız İbn Ömer rivâyetlerinin bazılarında Veda Hutbeleri ile ilgili diğer sahabilerden nakledilen hutbelerde yer almayan Deccâl ile ilgili birtakım bilgilerin verildiği görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Avâne ve Taberârânî'nin tahrîç ettiği bu rivâyetlerden İbn Hanbel ve Ebû Avâne rivâyetlerinin

[1756] Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84).
[1757] Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126), Hudûd 9 (VIII/15); Tâberânî, **Kebîr,** XII/358.
[1758] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30; İbn Hanbel, **Müsned,** IX/411, 430; X/71-72; Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126), Hudûd 9 (VIII/15); Müslim İman 120 (I/82); Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318; Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.
[1759] Nesai, **Sünen-i Kübrâ,** II/316, 318; Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101.

isnâd açısından sahîh; Buhârî ve Taberânî rivâyetlerinin ise zayıf olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde ifade etmiştik. Biz konuyla ilgili rivâyetlerin bütünleştirilmesini burada yapacak, metin tenkidi açısından değerlendirilmesini ise çalışmamızın ilerleyen sayfalarında arz başlığı altında ele almaya çalışacağız. Buna göre İbn Ömer'den konuyla ilgili şu bilgiler nakledilmektedir:

'Hz. Peygamber aramızda iken Veda Haccı'ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve senada bulundu. Sonra Mesîh-Deccâl'den uzun uzun bahsetti ve şöyle buyurdu: Allah'ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. O, sizin aranızdan çıkacaktır ve onun hali sizden gizli kalmayacaktır.[1760]

Dikkat ediniz! Sizden her kim onun hakkında korkuya kapılırsa, (Rasûlullah, bunu söylemekten çekindi, tereddüt etti, sonra da şöyle devam etti). Dikkat ediniz! Sizden her kim onun hakkında korkuya kapılırsa[1761]*, Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir (Hz. Peygamber, bunu üç defa tekrarladı). Şüphesiz ki Rabbiniz, tek gözlü değildir. O ise sağ gözü kör birisidir. Onun gözü, sanki salkımdan dışa fırlamış bir üzüm tanesi gibidir.'*[1762]

2.1.6.3. Amr b. Hârice Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe→Yezîd b. Hârun→Saîd b. Ebî Arûbe→Katâde→Şehr b. Hevşeb→Abdurrahman b. Ğanem→**Amr b. Hârîce:**

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ خَارِجَةَ ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم خَطَبَهُمْ وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ . قَالَ : وَإِنَّ رَاحِلَتَهُ لَتَقَصَعُ بِجِرَّتِهَا ، وَإِنَّ لُعَابَهَا لَيَسِيلُ بَيْنَ كَتِفَيَّ.

''Hz. Peygamber (a.s.), bineğinin üzerinde olduğu halde hurbe îrâd etti. Bu esnada devenin gevişinden köpükler süzülüyor ve bu köpükler, (Hz. Peygamber'in devesinin boynu altında durduğum için) iki omzumun arasına dökülüyordu.''[1763]

[1760] Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126).
[1761] Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.
[1762] İbn Hanbel, **Müsned,** X/327; Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.
[1763] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.

İbn Ebî Şeybe'nin aynı isnâd ile tahrîç ettiği ikinci rivâyette; naklettiğimiz birinci rivâyetin metnine ilaveten Hz. Peygamber'in hutbesinde;

مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ ، أَوْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعَنَةُ اللهِ ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ ، وَلاَ عَدْلٌ ، أَوْ قَالَ : عَدْلٌ ، وَلاَ صَرْفٌ.

''Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse, Allah'ın lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir, buyurduğu ifade edilmektedir.''[1764]

Tayâlisî ← Hişâm ← Saîd b. Ebî Arûbe ← Katâde ← Şehr b. Hevşeb ← Abdurrahman b. Ğanem ←**Amr b. Hârîce:**

عَنْ عَمْرِو بْنِ خَارِجَةَ ، قَالَ : إِنِّي لَتَحْتَ جِرَانِ نَاقَةِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم وَإِنَّهَا لَتَقْصَعُ بِجِرَّةٍ وَإِنَّ لُعَابَهَا لَيَسِيلُ بَيْنَ كَتِفَيَّ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ : إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ وَلاَ تَجُوزُ لِوَارِثٍ وَصِيَّةٌ ، الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ، وَمَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوِ انْتَمَى إِلَى غَيْرِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ.

''Rasûlullah'ın bineğinin boynu altında duruyordum. Bu esnada devenin gevişinden köpükler süzülüyor ve iki omzumun arasına dökülüyordu. Onun şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermektedir. Bu nedenle vârise vasiyet yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.''[1765]

Ahmed b. Hanbel←Muhammed b. Cafer←Saîd ve Yezîd b. Hârûn←Saîd (İbn Ebî Arûbe)←Katâde←Şehr←Abdurrahman b. Ğanem←**Amr b. Hârîce:**

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ خَارِجَةَ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ وَهِيَ تَقْصَعُ بِجِرَّتِهَا وَلُعَابُهَا يَسِيلُ بَيْنَ كَتِفَيَّ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَسَمَ لِكُلِّ إِنْسَانٍ نَصِيبَهُ مِنْ الْمِيرَاثِ فَلَا تَجُوزُ لِوَارِثٍ وَصِيَّةٌ الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ أَلَا وَمَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ رَغْبَةً عَنْهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ

[1764] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** VIII/538.
[1765] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543.

وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قَالَ ابْنُ جَعْفَرٍ وَقَالَ يَزِيدُ وَقَالَ مَطَرٌ وَلَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ أَوْ عَدْلٌ وَلَا صَرْفٌ قَالَ يَزِيدُ فِي حَدِيثِهِ وَلَا عَدْلٌ إِنَّ عَمْرَو بْنَ خَارِجَةَ حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَهُمْ عَلَى رَاحِلَتِهِ

‘‘Rasûlullah (a.s.), Mînâ’da bineğinin üzerinde olduğu halde bize hitâbede bulundu. Bu esnada devesinin gevişinden süzülen köpükler, iki omzumun arasına dökülüyordu. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah, her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.’’[1766]

Ahmed b. Hanbel ← Affân → Ebû Avâne ve Hammâd b. Seleme ← Katâde ← Şehr ← Abdurrahman b. Ğanem ←**Amr b. Hârîce:**

Anlam yönüyle yukarıda aktardığımız rivâyete yakın olan bu rivâyetlerde, ‘‘Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermektedir. Bu nedenle vârise vasiyet yoktur.’’ ifadesi kullanılmaktadır. Rivâyetin devamı, metin olarak önceki rivâyetle aynıdır.[1767]

Ahmed b. Hanbel ← Yezîd b. Hârûn ← Saîd (İbn Ebî Arûbe) ← Katâde ← Şehr ← Abdurrahman b. Ğanem ←**Amr b. Hârîce:** İbn Hanbel’in bu rivâyeti de yukarıda aktardığımız rivâyet ile aynıdır.[1768]

Ahmed b. Hanbel ← Abdulvahhâb el-Heffâf ← Saîd (İbn Ebî Arûbe) ← Katâde ← Şehr ← Abdurrahman b. Ğanem ←**Amr b. Hârîce:**

‘‘Rasûlullah (a.s.), Mînâ’da bineğinin üzerinde olduğu halde bize hitâbede bulundu. Bu esnada devesinin gevişinden süzülen köpükler, iki omzumun arasına dökülüyordu. Hutbesinde şöyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah, her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur. Dikkat ediniz! Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından yüz çevirerek başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden yüz

[1766] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 622.
[1767] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/214, 215, 623.
[1768] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/217, 624.

çevirerek başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.''[1769]

Tirmizî←Ebû Avâne←Katâde←Şehr←Abdurrahman b. Ğanem←**Amr b. Hârîce:** Hadisin metni yukarıda aktardığımız İbn Hanbel'in metni ile aynıdır.[1770]

İbn Mâce ←İbn Ebî Şeybe → Yezîd b. Hârun → Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde → Şehr b. Hevşeb → Abdurrahman b. Ğanem → **Amr b. Hârîce:** Hadisin metni, İbn Ebî Şeybe'nin yukarıda aktardığımız, ikinci rivâyeti ile aynıdır.[1771]

Ebû Ya'lâ ← Ebû Avâne ← Katâde ← Şehr ← Abdurrahman b. Ğanem ←**Amr b. Hârîce:** Ebû Ya'lâ'nın bu rivâyetinde anlam açısından daha önceki Ebû Avâne tarîkiyle tahrîç edilen rivâyetler ile aynıdır. Bu rivâyetteki tek fark, Hz. Peygamber'in, sözlerine 'Ey İnsanlar!' şeklindeki bir nida ile başladığının nakledilmesidir.[1772]

Amr b. Hârîce'den tahrîç edilen bütün rivâyetlerde bulunan müşterek metin; *'Hz. Peygamber'in (a.s.), bineğinin üzerinde olduğu halde hutbe îrâd etti. Bu esnada devenin gevişinden köpükler süzülüyor ve bu köpükler iki omzumun arasına dökülüyordu.'* şeklindedir. Ondan nakledilen rivâyetlerin bütünleştirilmesi ile elde edilecek metin ise şu şekildedir:

'Rasûlullah (a.s.), Mînâ'da[1773] *bineğinin üzerinde olduğu halde*[1774] *bize hitâbede bulundu.*[1775] *Bu esnada devesinin gevişinden süzülen köpükler, (Hz. Peygamber'in devesinin boynu altında durduğum için) iki omzumun arasına dökülüyordu.*[1776] *Hutbesinde şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.*

[1769] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[1770] Tirmîzî Vesâya 5 (IV/434).
[1771] İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1772] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** III/78.
[1773] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 622.
[1774] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.
[1775] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 622.
[1776] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189; Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 622, 625.

Dikkat ediniz![1777] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.'[1778]

Amr b. Hârice'den tahrîç edilen yukarıdaki lafızlar, Ebû Ümâme'den nakledilen rivâyetler ile İbn Hişâm, İbn Sa'd ve Yâ'kûbî'nin naklettiği Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerin metinlerinde görülmektedir.[1779] Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu metinler üzerinde durulacak ve rivâyetler arasında bir karşılaştırma yapılarak sözkonusu metinler arz işlemine tabi tutulacaktır.

2.1.6.4. Hüzeym b. Amr Rivâyet

Ahmed b. Hanbel→Ali b. Behr→Cerîr b. Abdülhamîd→Muğîra→Mûsâ b. Ziyâd b. Hüzeym es-Sa'dî→babası→**dedesi Hüzeym es-Sa'dî:**

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ بَحْرٍ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ زِيَادِ بْنِ حِذْيَمٍ السَّعْدِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ حِذْيَمٍ السَّعْدِيِّ أَنَّهُ شَهِدَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَ أَلَا إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا وَكَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا وَكَحُرْمَةِ بَلَدِكُمْ هَذَا

Hüzeym es-Sa'dî, kendisinin Rasûlulah'ın Veda Haccı'na katıldığını; Rasûlullah'ın (a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

''Dikkat ediniz! Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız; bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes ve dokunulmaz oluşu gibi mukaddestir, dokunulmazdır.''[1780]

Nesâî→Ali b. Hicr→Cerîr b. Abdülhamîd→Muğîra→Mûsâ b. Ziyâd b. Hüzeym es-Sa'dî→babası→**dedesi Hüzeym es-Sa'dî:**

[1777] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[1778] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 622, 623, 625; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1779] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1780] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/301.

‘‘İyi biliniz ki, bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da aynı şekilde mukaddestir.’’[1781]

Hüzeym’den nakledilen her iki rivâyet de Hz. Peygamber’in Arefe, kurban bayramının birinci günü ve teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbeler ile ilgili tahrîç edilen sahîh rivâyetlerde yer alan lafızları içermektedir.

2.1.6.5. Abdurrahman b. Muaz Rivâyeti

Ebû Dâvûd→Müsedded→Abdülvâris→Humeyd el-A’râc→Muhammed b. İbrahim et-Teymî→**Abdurrahman b. Muaz et-Teymî:**

حدثنا مسدد ثنا عبد الوارث عن حميد الأعرج عن محمد بن إبراهيم التيمي عن عبد الرحمن بن معاذ التيمي قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن بمنى ففتحت أسماعنا حتى كنا نسمع ما يقول ونحن في منازلنا فطفق يعلمهم مناسكهم حتى بلغ الجمار فوضع أصبعيه السبابتين ثم قال " بحصى الخذف " ثم أمر المهاجرين فنزلوا في مقدم المسجد وأمر الأنصار فنزلوا من وراء المسجد ثم نزل الناس بعد ذلك

‘Minâ’da iken Rasûlullah (a.s.) bize hitâp etti. Onun ne söylediğini iyi anlayabilmek için kulaklarımızı açtık. Bizler, kendi yerimizde idik. Cemrelere varıncaya kadar onlara menâsiklerini nasıl yapacaklarını bildirmeye başladı.’[1782]

Nesâî→Muhammed b. Hâtim b. Nuaym→Süveyd→Abdullah→ Abdulvâris→Humeyd el-A’râc→Muhammed b. İbrahim et-Teymî→**Abdurrahman b. Muaz et-Teymî:** Bu rivâyetin metni de Ebû Dâvûd’un metni ile aynıdır.[1783]

Yukarıdaki nakillerden de anlaşıldığı gibi Abdurrahman b. Muâz Hz. Peygamber’in hutbesinin içeriğine dair herhangi bir bilgi vermemekte ve sadec Mînâ’da hutbe îrâd ettiği bilgisini sunmaktadır.

2.1.6.6. Abdullah b. Amr Rivâyeti

Taberânî→Ahmed b. Muhammed b. Nâfî’→Ubeydullah b. Abdullah b. el-Münkedir→Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk→Süleyman b. Dâvûd b. Kays→babası→Mûsâ b. Ukbe→Zührî→Îsâ b. Talhâ→**Abdullah b. Amr b. el-As:**

[1781] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/421, 422.
[1782] Ebû Dâvûd Menâsik 73 (II/490).
[1783] Nesâî Hac 189 (V/249).

حدثنا أحمد بن محمد بن نافع قال حدثنا عبيد الله بن عبد الله بن المنكدر قال حدثنا محمد بن إسماعيل بن أبي فديك عن سليمان بن داود بن قيس عن أبيه عن موسى بن عقبة عن الزهري عن عيسى بن طلحة عن عبد الله بن عمرو بن العاص قال : خطب رسول الله الناس في حجة الوداع فحمد الله وأثنى عليه ثم قال يا أيها الناس خذوا مناسككم فإني لا أدري لعلي غير حاج بعد عامي هذا

‘‘Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı’nda hutbe îrâd etti. Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! (Hacc) Menâsikinizi benden alınız. Bilmiyorum, belki bu yıldan sonra hacc yapamayabilirim.’’[1784]

Taberânî’nin bu rivâyetinin isnâd açısından zayıf olduğunu, muhteva olarak ise gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları’nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili bazı rivâyetlerle desteklendiğini söyleyebiliriz.

2.1.6.7. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

Hâkim en-Nisâbûrî→Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Fakîh→Abbas b. el-Fadl el-Esfâtî ve İsmail b. Muhammed b. el-Fadl eş-Şa’rânî→dedesi→(her ikisi) İbn Ebî Üveys→babası→Sevr b. Zeyd ed-Deylî→İkrime→**İbn Abbas:**

حدثنا أبو بكر أحمد بن إسحاق الفقيه أنبأ العباس بن الفضل الأسفاطي ثنا إسماعيل بن أبي أويس وأخبرني إسماعيل بن محمد بن الفضل الشعراني ثنا جدي ثنا بن أبي أويس حدثني أبي عن ثور بن زيد الديلي عن عكرمة عن بن عباس * أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خطب الناس في حجة الوداع فقال قد يئس الشيطان بأن يعبد بأرضكم ولكنه رضي أن يطاع فيما سوى ذلك مما تحاقرون من أعمالكم فاحذروا يا أيها الناس إني قد تركت فيكم ما إن اعتصمتم به فلن تضلوا أبدا كتاب الله وسنة نبيه صلى الله عليه وسلم إن كل مسلم أخ المسلم المسلمون إخوة ولا يحل لامرى ء من مال أخيه إلا ما أعطاه عن طيب نفس ولا تظلموا ولا ترجعوا من بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

‘‘Rasûlullah (a.s), Veda Haccı’nda insanlara hitâp etti, şöyle buyurdu: Gerçekten şeytan, sizin bu toprağınız üzerinde artık kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o, bunun dışındaki amellerinizden önemsiz saydıklarınızda, kendisine itaat edilmesinden hoşnut olacaktır ki bundan da sakınınız. Ey insanlar! Size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sarılırsanız, asla sapıklığa düşmezsiniz. Bu şey Allah’ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir. Müslüman, müslümanın kardeşidir. Bütün müslümanlar kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malını yemek, onun tam

[1784] Tâberânî, **Evsât,** II/262.

rızası bulunmadıkça asla helâl olmaz. Birbirinize zulmetmeyiniz, benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.''[1785]

Hâkim, bu hadisin şâhidi olarak aşağıdaki Ebû Hureyre hadisini nakletmektedir:

Hâkim → Ebû Bekr b. İshâk → Muhammed b. Îsâ b. es-Seken el-Vâsitî → Dâvûd b. Amr ed-Dabbî → Sâlih b. Mûsâ → Abdulazîz b. Rafî → Ebû Sâlih → **Ebû Hureyre:**

أخبرنا أبو بكر بن إسحاق الفقيه أنبأ محمد بن عيسى بن السكن الواسطي ثنا داود بن عمرو الضبي ثنا صالح بن موسى الطلحي عن عبد العزيز بن رفيع عن أبي صالح عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم * إني قد تركت فيكم شيئين لن تضلوا بعدهما كتاب الله وسنتي ولن يتفرقا حتى يردا علي الحوض

''Size sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum; bunlar Allah'ın Kitabı ve benim sünnetimdir…''[1786]

Hâkim'in İbn Abbâs'tan tahrîç ettiği rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu çalışmamızın birinci bölümünde ifade edilmişti. Konuyla ilgili Hadis Kaynakları'nda yer alan sahîh rivâyetlerin çoğunda ise Hz. Peygamber'in ümmetine sadece Allah'ın Kitab'ını bıraktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin metin açısından da sahîh olan rivâyetlere muhalefetinin bulunduğunu ve Hz. Peygamber'e aidiyetinin kabul edilemeyeceğini söyleyebiliriz. Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu konunun tekrar ele alınacağını, Allah Rasûlü'nün ümmetine bıraktığı şey ile ilgili rivâyetlerin karşılaştırılacağını ve arz işlemine tabi tutulacağını belirtmek isteriz.

2.1.6.8. Amr b. Yesribî Rivâyeti

İbn Hanbel←Ebû Âmir→Abdulmelik b. Hasan el-Hârisî→Abdurrahman b. Ebî Saîd→Umâre b. Hârise ed-Damrî→**Amr b. Yesribî:**

حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ يَعْنِي ابْنَ حَسَنٍ الْحَارِثِيَّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُمَارَةَ بْنَ حَارِثَةَ الضَّمْرِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَثْرِبِيٍّ الضَّمْرِيِّ قَالَ شَهِدْتُ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

[1785] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.
[1786] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.

وَسَلَّمَ بِمِنًى فَكَانَ فِيمَا خَطَبَ بِهِ أَنْ قَالَ وَلَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ مِنْ ذَأْفِ أَخِيهِ إِلَّا مَا طَابَتْ بِهِ نَفْسُهُ قَالَ فَلَمَّا سَمِعْتُ ذَلِكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ لَوْ لَقِيتُ غَنَمَ ابْنِ عَمِّي فَأَخَذْتُ مِنْهَا شَاةً فَاحْتَرَزْتُهَا هَلْ عَلَيَّ فِي ذَلِكَ شَيْءٌ قَالَ إِنْ لَقِيتَهَا نَعْجَةً تَحْمِلُ شَفْرَةً وَرِنَادًا فَلَا تَمَسَّهَا

‘‘Rasûlullah’ın (a.s.) Mînâ’da îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğuna şâhit oldum: Müslümanın malı, gönül rızasıyla vermedikçe başkasına helâl olmaz. Amr b. Yesrîbî, bunu duyunca: Ey Allah’ın Rasûlü, şayet amcamoğlunun sürüsüyle karşılaşsam ve ondan bir koyun alıp uzaklaşsam, ne dersin bu durumda üzerime bir vebal var mı, diye sordum. (Hz. Peygamber, bunun üzerine) Koyun, namlunun ucunda olsa bile ona dokunma buyurdu.’’[1787]

Amr b. Yesrîbi’den tahrîç edilen rivâyet isnâd açısından zayıf bir rivâyettir. Metin olarak rivâyetin *‘Müslümanın malı, gönül rızasıyla vermedikçe başkasına helâl olmaz’* şeklindeki kısmı, Amr b. el-Ahves’ten hasen isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde ve Vâkıdî, İbn Hişâm, Yâ’kûbî ve Taberî’nin naklettiği Veda Hutbesi metinlerinde de görülmektedir.[1788] Dolayısıyla rivâyetin bu kısmının bu isnâd ile zayıf olmakla beraber Hz. Peygamber’in kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbe metni içinde değerlendirmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.6.9. Ebu’z-Zevâid Rivâyeti

Taberânî→Ebû Amir Muhammed b. İbrahim en-Nahvî→Hişam b. Ammâr→Selîm b. Mutayr (vâdi’l-kurra ehlinden)→babası→**Ebu’z-Zevâid:**

حدثنا أبو عامر محمد بن إبراهيم النحوي الصوري ثنا هشام بن عمار ثنا سليم بن مطير من أهل وادي القرى عن أبيه: سمعت ذا الزوائد يقول سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم عام حجة الوداع أمر الناس ونهاهم ثم قال: هل بلغت ؟ قالوا: اللهم نعم قال: اللهم اشهد ثم قال: خذوا العطاء مادام غضا فإذا تجاحفت قريش بينها الملك وصار العطاء رشاء عن دينكم فدعوه

‘‘Veda Haccı yılında Rasûlullah’ın (a.s.), insanlara bazı şeyler emrettiğini ve onlara bazı şeyleri yasakladığını duydum. Daha sonra: Tebliğ ettim mi? diye sordu. İnsanlar; Allah’a yemin olsun ki evet tebliğ ettin, dediler. Bunun üzerine Hz.

[1787] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIV/239.
[1788] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ’ 11 (III/467); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu. Daha sonra şöyle devam etti: Aranızda alıp verdiğiniz şey hediye olduğu müddetçe onu alınız. Ama eğer bu, Kureyş arasında dönüp dolaşan bir mal haline gelirse hediye dininize karşı bir rüşvet olur ki onu bırakın.'[1789]

Taberânî ← Muhammed b. Ahmed b. Nadr Ebû Cafer et-Tirmizî → Bekr b. Abdülvahhab el-Medenî → Ziyâd b. Nasr → Selîm b. Mutayr → babası → **Ebu'z-Zevâid:**

حدثنا محمد بن أحمد بن نضر أبو جعفر الترمذي ثنا بكر بن عبد الوهاب المدني ثنا زياد بن نصر ثنا سليم بن مطير عن أبيه عن أبي الزوائد قال : كنت مع رسول الله صلى الله عليه و سلم في حجة الوداع فخطب الناس فجعل يقول لهم : افعلوا كذا وافعلوا كذا واجتنبوا كذا واجتنبوا كذا ثم يقول لهم : هل بلغت ؟ فيقولون : نعم فيرفع يديه ثم يقول : اللهم اشهد قالها ثلاثا وسمعته يقول فيما يقول : خذوا العطاء ما كان عطاء فإذا تكافحت قريش الملك فيما بينها فكان العطاء رشوة على دينكم فلا تأخذوه

''Veda Haccı'nda Rasûlullah (a.s.) ile beraberdim. İnsanlara hitap ederek, onlara 'Şunu yapın, bu şekilde yapın; şundan veya bundan sakının' gibi şeyler söyledi. Sonra onlara 'Tebliğ ettim mi?' diye sordu. 'Evet', dediler. Sonra ellerini yukarı kaldırarak üç defa 'Allahım, şahid ol' buyurdu: Sadece hediye değerinde kaldığı müddetçe hediyeleri alınız. Fakat hediye, Kureyş arasında dönüp dolaşan bir mal halini alınca bu durumda dine karşı bir rüşvete dönüşür ki onu almayın''[1790]

Ebu'z-Zevâid'den tahrîç edilen iki rivâyetin asgari müştereği; Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbede insanlara bazı şeyleri emredip, bazı şeyleri yasaklaması bilgisidir. Ondan gelen rivâyetleri bütünleştirdiğimizde ise şöyle bir metnin elde edilebileceğini söylemek mümkündür:

'Veda Haccı'nda Rasûlullah (a.s.) ile beraberdim. İnsanlara hitap ederek, onlara 'Şunu yapın, bu şekilde yapın; şundan veya bundan sakının' gibi şeyler söyledi. Sonra onlara 'Tebliğ ettim mi?' diye sordu. İnsanlar; Allah'a yemin olsun ki evet tebliğ ettin, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini yukarı kaldırarak üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu. Sonra şöyle devam etti: Hediye olarak kaldığı

[1789] Tâberânî, **Kebîr,** IV/238.
[1790] Tâberânî, **Kebîr,** XXII/356.

müddetçe hediyeleri alınız. Fakat hediye, Kureyş arasında dönüp dolaşan dine karşı bir rüşvet haline gelince onu almayın'[1791]

Taberânî'nin tahrîç ettiği Ebu'z-Zevâid rivâyetlerinin isnâd açısından zayıf olduğunu ve metin açısından da konuyla ilgili nakledilen diğer rivâyetlere muhalefetinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira onun rivâyetinde yer alan '*Hediye olarak kaldığı müddetçe hediyeleri alınız. Fakat hediye, Kureyş arasında dönüp dolaşan dine karşı bir rüşvet haline gelince onu almayın'* şeklindeki lafızların gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları'nda bulunan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle oluşturacağımız metin inşâsında Ebu'z-Zevâid rivâyetinin kullanılmayacağını belirtmek isteriz.

2.1.6.10. Hüceyr b. Ebî Hüceyr Rivâyeti

Taberânî → Hüseyin b. İshâk et-Testerî → Abbas b. Abdülazîm el-Anberî → Nadr b. Muhammed → İkrime b. Ammar → Mahşa' b. Hüceyr → **babası:**

حدثنا الحسين بن إسحاق التستري ثنا العباس بن عبد العظيم العنبري ثنا النضر بن محمد ثنا عكرمة بن عمار حدثني مخشي بن حجير : حدثني أبي أن نبي الله صلى الله عليه و سلم خطب في حجة الوداع فقال : يا أيها الناس أي بلد هذا ؟ قالوا : بلد حرام قال : فأي شهر هذا ؟ قالوا : شهر حرام قال : فأي يوم هذا ؟ قالوا : يوم حرام قال : ألا إن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا كشهركم هذا كحرمة بلدكم هذا فليبلغ شاهدكم غائبكم لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

''Hz. Peygamber (a.s.),Veda Haccı'nda hutbe verdi. Hutbesinde şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! Bu, hangi beldedir? Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, dediler. Bu gün, hangi gündür? diye sordu. Mukaddes gündür, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: 'Haberiniz olsun ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza iletsin. Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.''[1792]

[1791] Tâberânî, **Kebîr,** IV/238, XXII/356.
[1792] Tâberânî, **Kebîr,** IV/34.

Hâkim en-Nisâbûrî → Ebû Ali → Muhammed b. Hasan b. Kuteybe el-Askalânî → Muhammed b. Miskîn el-Yemâmî → Ubâde b.Ömer → İkrime b. Ammâr → Mahşa' b. Hicr b. Adiyy → **babası:**

''Hz. Peygamber (a.s.) hutbe îrâd ederek: Bu hangi gündür, diye sordu. Mukaddes gündür, diye cevap verdiler. Bu belde, hangi beldedir? Mukaddes beldedir, dediler. Bu ay, hangi aydır? diye sordu. Mukaddes aydır, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin mukaddes olduğu gibi mukaddestir, dokunulmazdır. Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza iletsin. Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.''[1793]

Taberânî ve Hâkim'in tahrîç ettiği her iki rivâyet de anlam açısından aynı ifadeleri kapsamaktadır. Sadece Hâkim'in rivâyetinde hutbenin Veda Haccı'nda yapıldığı bilgisinin tasrih edilmediği görünmektedir. Muhteva olarak Hz. Peygamber'den nakledilen sahîh rivâyetlerle örtüştüğü görülen bu iki rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu için oluşturacağımız metin inşâsında kaynak olarak kullanılmayacağını ifade edebiliriz.

2.1.6.11. Ebû Ümâme Rivâyeti

Abdurrezzâk ← İsmaîl b. İyâş ← Şurahbil b. Müslim ←**Ebû Ümâme el-Bâhilî:**

عبد الرزاق عن إسماعيل بن عياش عن شرحبيل بن مسلم الخولاني عن أبي أمامة الباهلي قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول عام حجة الوداع يقول إن الله قد أعطى كل ذي حق حقه فلا وصية لوارث الولد للفراش وللعاهر الحجر وحسابهم على الله ومن ادعى إلى غير أبيه أو توالى إلى غير مواليه فعليه لعنة الله التابعة إلى يوم القيامة لا تنفق امرأة شيئا من بيتها إلا بإذن زوجها قيل يا رسول الله ولا الطعام قال ذلك أفضل اموالنا ثم قال العارية مؤداة والمنيحة مردودة والدين يقضى والزعيم غارم

''Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise, vasiyet yoktur. Çocuk, kimin döşeğinde doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Onların hesapları ise Allah'a aittir. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya

[1793] Hâkim, **Müstedrek,** III/470.

efendisinden başkasını velî edinen kimse; kıyamet gününe kadar Allah'ın lânetine uğrasın!

Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en değerlisidir (yani bunu da infak edemez), buyurdu. Sonra sözlerine şöyle devam etti: Ariyet olarak alınan sahibine ödenir. Minha[1794] olarak alınan sahibine geri verilir. Borç ödenir, kefil borçlu sayılır.''[1795]

İbn Hanbel ← Ebu'l-Muğîra ← İsmaîl b. İyâş ← Şurahbil b. Müslim ←**Ebû Ümâme el-Bâhilî:** Anlam yönünden yukarıdaki hadisle aynı şekildedir.[1796]

Ebû Dâvûd←Abdulvahhâb b. Necde←İbn İyâş←Şurahbil b. Müslim←Ebû **Ümâme el-Bâhilî:**

''Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise, vasiyet yoktur. Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdali (yani bunu da infak edemez) buyurdu.''[1797] Hadisin devamı yukarıdaki rivâyetle aynıdır.

Tirmîzî←Ali b. Hicr ve Hennâd←İsmaîl b. İyâş←Şurahbil b. Müslim←**Ebû Ümâme el-Bâhilî:** Rasûlullah'ın (a.s.) Veda Haccı yılında îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim:

''Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdali (yani bunu da infak edemez) buyurdu.''[1798]

İbn Mâce←Hişâm b. Ammâr←İsmaîl b. İyâş←Şurahbil b. Müslim←**Ebû Ümâme el-Bâhilî:** Rasûlullah'ın (a.s.) Veda Haccı yılında îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim:

[1794] Minhâ, malın aslının değil, ondan elde edilen gelirin geçici olarak bağışlanması demektir. Sütünden istifade edilmesi için bir hayvanın veya meyvesinden istifade etmesi için meyveli bir ağacı geçici olarak vermek gibi. Bkz. İbn Manzur, **Lisân,** II/607; Fîruzabâdî, **Kâmûs,**I/310.
[1795] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48.
[1796] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.
[1797] Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824).
[1798] Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).

‘‘Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise, vasiyet yoktur.’’[1799]

Yukarıdaki rivâyetlerden anlaşıldığı gibi Abdürrezzâk ve İbn Hanbel’in rivâyetleri, Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve İbn Mâce rivâyetlerine göre daha uzundur. Bu durum Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve İbn Mâce rivâyetlerinde ihtisâr yapılmış olduğunu göstermektedir. Hadisin, Abdürrezzâk ve İbn Hanbel rivâyetlerinde bulunup, diğer rivâyetlerde yer almayan ‘‘Çocuk, kimin döşeğinde doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Onların hesapları ise Allah’a aittir. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; kıyamet gününe kadar Allah’ın lânetine uğrasın!’’ şeklindeki lafızlarına, çalışmamızın yukarıdaki kısımlarında üzerinde durduğumuz Amr b. Hârîce hadisi de mütabaat etmektedir.

Ebû Ümâme’den, Veda Hutbesi ile ilgili tahrîç edilen bir diğer hadisin isnâd ve metinleri ise şu şekildedir:

İbn Hanbel ← Abdurrahman ← Muâviye b. Sâlih ← Süleym b. Âmir ←**Ebû Ümâme:**

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ عَامِرٍ الْكَلَاعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَوْمَئِذٍ عَلَى الْجَدْعَاءِ وَاضِعٌ رِجْلَيْهِ فِي الْغَرْزِ يَتَطَاوَلُ يُسْمِعُ النَّاسَ فَقَالَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ أَلَا تَسْمَعُونَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ طَوَائِفِ النَّاسِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا قَالَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَأَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ فَقُلْتُ يَا أَبَا أُمَامَةَ مِثْلُ مَنْ أَنْتَ يَوْمَئِذٍ قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ ابْنُ ثَلَاثِينَ سَنَةً أُزَاحِمُ الْبَعِيرَ أُزَحْزِحُهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

‘‘Rasûlullah’ın (a.s.), kesik kulaklı bineğinin üzerinde ayağa kalkarak, insanların işitebilmesi için en yüksek ses tonuyla, ‘Beni işitiyor musunuz?’ diye sorduğunu gördüm. Topluluk arasından bir kişi: Ya Rasûlullah! Bize ne vaat ediyorsun? diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (a.s.) şöyle buyurdu:

Rabbinize kulluk ediniz, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, başınızdaki (yönetici)lere itaat ediniz. (Eğer bunları yaparsanız) Rabbinizin cennetine girersiniz.

[1799] İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).

Süleym b. Âmir, Ebû Ümâme'ye; Rasûlullah'tan bu hadisi ne zaman işittiğini sorduğunu; onun 'otuz yaşımda iken işittim' diye cevap verdiğini nakletmektedir.''[1800]

İbn Hanbel→Ebu'n-Nadr→Ferec b. Fedâle→Lokman b. Âmir→**Ebû Ümâme:**

حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا فَرَجُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا لُقْمَانُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ حَجَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَلَا لَعَلَّكُمْ لَا تَرَوْنِي بَعْدَ عَامِكُمْ هَذَا أَلَا لَعَلَّكُمْ لَا تَرَوْنِي بَعْدَ عَامِكُمْ هَذَا أَلَا لَعَلَّكُمْ لَا تَرَوْنِي بَعْدَ عَامِكُمْ هَذَا فَقَامَ رَجُلٌ طَوِيلٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَمَا الَّذِي نَفْعَلُ فَقَالَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَحُجُّوا بَيْتَكُمْ وَأَدُّوا زَكَاتَكُمْ طَيِّبَةً بِهَا أَنْفُسُكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ

''Rasûlullah (a.s.) ile beraber Veda Haccı'nda bulundum. Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu:

Dikkat ediniz! Belki de bu yılımdan sonra beni bir daha göremeyeceksiniz. (Hz. Peygamber, bu sözü üç defa söyledi). Topluluk içerisinden uzun bir adam kalkarak, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ne yapmamız gerekiyor?' diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), şöyle buyurdu:

Rabbinize kulluk ediniz, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, haccınızı ifâ ediniz, mallarınızın zekatını gönül hoşluğuyla veriniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.''[1801]

Tirmizî←Mûsâ b. Abdurrahman←Zeyd b. el-Hubâb←Muâviye b. Sâlih←Süleym b. Âmir←**Ebû Ümâme**:

حدثنا موسى بن عبد الرحمن [الكندي] الكوفي حدثنا زيد بن الحباب أخبرنا معاوية بن صالح حدثني سليم بن عامر قال سمعت أبا أمامة يقول : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب في حجة الوداع فقال اتقوا الله [ربكم] وصلوا خمسكم وصوموا شهركم وأدوا زكاة أموالكم وأطيعوا ذا أمركم تدخلوا جنة ربكم

Allah Rasûlü'nün (a.s.), Veda Haccı'nda hutbe îrâd ettiğini gördüm. Hutbesinde şöyle buyurdu:

[1800] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/593.
[1801] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.

‘‘Rabbiniz olan Allah’tan sakınınız, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını veriniz ve başınızdaki (yönetici)lere itaat ediniz. (Eğer bunları yaparsanız) Rabbinizin cennetine girersiniz.’’[1802]

İbn Hıbbân←İmrân b. Mûsâ←Osman b. Ebî Şeybe←Zeyd b. el-Hubâb←Muâviye b. Sâlih←Süleym b. Âmir←**Ebû Ümâme:**

أخبرنا عمران بن موسى بن مجاشع قال : حدثنا عثمان بن أبي شيبة قال : حدثنا زيد بن الحباب قال : حدثنا معاوية بن صالح قال : أخبرني سليم بن عامر قال : سمعت أبا أمامة الباهلي يقول : سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم وخطبنا في حجة الوداع وهو على ناقته الجدعاء وتطاول في غرز الرحل فقال : (أيها الناس) فقال رجل في آخر الناس : ما تقول أو ما تريد فقال : (ألا تسمعون أطيعوا ربكم وصلوا خمسكم وأدوا زكاة أموالكم وأطيعوا أمرائكم تدخلوا جنة ربكم) فقلت لأبي أمامة : ابن كم كنت يومئذ حين سمعت هذا ؟ قال : سمعت وأنا ابن ثلاثين سنة

‘‘Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı’nda kesik kulaklı bineğinin üzerinde insanlara doğru uzanarak bizlere hitap etti ve ‘Ey İnsanlar!’ diye buyurdu. Topluluğun sonlarından bir kişi, ‘Ne buyuruyorsun?’ veya ‘İstediğin şey nedir?’ diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi:

Dikkat ediniz ve dinleyiniz! Rabbinize itaat ediniz, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını veriniz ve yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.

Süleym b. Âmir, Ebû Ümâme’ye; Rasûlullah’tan bu hadisi ne zaman işittiğini sorduğunu; onun ‘otuz yaşımda iken işittim’ diye cevap verdiğini nakletmektedir.’’[1803]

Hakim←Ebu’l-Fadl Hasan b. Yakûb b. Yusuf←Ebû Bekr b. Yahyâ b. Câfer←Zeyd b. el-Hubâb← Muâviye b. Sâlih←Süleym b. Âmir←**Ebû Ümâme:**

‘‘Ey insanlar! Rabbinize itaat ediniz, beş vakit namazınızı kılınız, mallarınızın zekatını veriniz, Ramazan orucunuzu tutunuz ve yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.’’[1804]

[1802] Tirmizî Cuma 80 (II/516).
[1803] İbn Hıbbân, **Sahîh,** X/426.

Hâkim←Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yakûb←Muhammed b. İshâk es-Sağânî←Saîd b. Ebî Meryem←Muâviye b. Sâlih←Süleym b. Âmir←**Ebû Ümâme:**

Hâkim'in bu rivâyetinde hadisin ilk kısmı اعبدوا ربكم (Rabbinize kulluk ediniz) şeklindedir. Ayrıca bu rivâyette, onun naklettiği bir önceki rivâyetten farklı olarak zekat konusu oruçtan sonra zikredilmiştir.[1805]

Ebû Ümâme'den İbn Hanbel, Tirmîzî ve Hâkim'in tahrîç ettiği bu rivâyetlerde lafızlar arasında küçük bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Hadisin baş tarafı rivâyetlerde [ربكم] اتقوا الله (Rabbinizden sakınınız), اعبدوا ربكم (Rabbinize kulluk ediniz) ve أطيعوا ربكم (Rabbinize itaat ediniz) şeklindeki birbirine yakın lafızlarla nakledilmiştir. Hadislerin mana ile rivâyet edilmesinden kaynaklanan bu farklılık, anlam açısından ihtilaf doğuran bir farklılık değildir. Rivâyetler arasında görülen farklılıklardan bir tanesi de, rivâyetlerin bazılarında zekatın, bazılarında haccın, bazılarında ise yöneticilere itaatin zikredilmeyişi hususudur. Bazı rivâyetlerde ise zekat ile orucun yerlerinin değiştiği görülmektedir. Bize göre bu farklılıkların tamamı, sahabe veya daha sonra hadisi işiten râvînin tasarrufundan kaynaklı bazı farklılıklardır. Şimdi de Ebû Ümâme'den tahrîç edilen bütün bu rivâyetlerin asgari müştereğini tespit etmeye çalışacağız.

Ebû Ümâme'den tahrîç edilen rivâyetlerin şu şekilde bütünleştirebiliriz: Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

'Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise, vasiyet yoktur.[1806] Çocuk, kimin döşeğinde doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Onların hesapları ise Allah'a aittir. Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; kıyamet gününe kadar Allah'ın lânetine uğrasın![1807]

[1804] Hâkim, **Müstedrek,** I/9.
[1805] Hâkim, **Müstedrek,** I/472.
[1806] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1807] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.

Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdalidir, (yani bunu da infak edemez) buyurdu.[1808] *Sonra da…*[1809]

Ey insanlar![1810] *Rabbinize itaat ediniz*[1811]*, beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını (gönül hoşluğuyla)*[1812] *veriniz, haccınızı îfa ediniz ve (başınızdaki) yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.'*[1813]

2.1.6.12. Fedâle b. Ubeyd Rivâyeti

Fedâle b. Ubeyd'den Bezzâr ve Taberânî'nin birer rivâyet tahrîç ettiğini daha önce ifade etmiştik. Bu rivâyetlerden Bezzâr'ın naklettiği isnâd ve metin şu şekildedir:

Bezzâr←İbrahim b. Hânî←Osman b. Sâlih←İbn Vehb←Ebû Hâni' el-Havlânî←Amr b. Mâlik←**Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî:**

حدثنا إبراهيم بن هانى ء قال نا عثمان بن صالح قال أنا ابن وهب عن أبي هانى ء الخولاني عن عمرو بن مالك الجنبي أن فضالة بن عبيد الأنصاري حدثه عن رسول الله أنه قال في حجة الوداع (هذا يوم حرام وبلد حرام فدماؤكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام مثل هذا اليوم وهذه البلدة إلى يوم تلقونه وحتى دفعة دفعها مسلم مسلما يريد بها سوءا حراما وسأخبركم من المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمؤمن من أمنه الناس على أموالهم وأنفسهم والمهاجر من هجر الخطايا والذنوب والمجاهد من جاهد نفسه في طاعة الله

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurdu: Bu, haram bir gün ve haram bir beldedir. Tıpkı bunun gibi, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da birbirinize, bu günün ve bu beldenin haramlığı gibi haramdır (dokunulmazdır). Hatta kötülük yapmak amacıyla bir müslümanın, bir müslümana saldırması (itip kakması) da haramdır. Size kimin Müslüman olduğunu bildireceğim. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mü'min ise, malları ve

---

[1808] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).
[1809] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824).
[1810] Hâkim, **Müstedrek,** I/9.
[1811] İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426; Hâkim, **Müstedrek,** I/9.
[1812] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.
[1813] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595; Tirmizî Cuma 80 (II/516); İbn Hıbbân, **Sahîh,** X/426; Hâkim, **Müstedrek,** I/9, 472.

canları konusunda, insanların güvendiği kişidir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kişidir. Mücahid ise, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir.''[1814]

Taberânî'nin rivâyetinin ise Bezzâr rivâyetine göre daha muhtasar olduğu görülmektedir. Onun tahrîç ettiği rivâyet şu şekildedir:

Taberânî←Muttalib b. Şuayb el-Ezdî←Abdullah b. Sâlih←Leys→Ebû Hanî el-Havlânî←Amr b. Mâlik←**Fedâle b. Ubeyd:**

حدثنا مطلب بن شعيب الأزدي ثنا عبد الله بن صالح حدثني الليث حدثني أبو هاني الخولاني عن عمرو بن مالك الجنبي عن فضالة بن عبيد قال : قال رسول الله صلى الله عليه و سلم في حجة الوداع : (ألا أخبركم بالمؤمن ؟ من أمنه الناس على أمواله وأنفسهم والمسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمجاهد من جاهد نفسه فس طاعة الله والمهاجر من هجر الخطايا والذنوب)

''Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir.''[1815]

Bezzâr ve Taberânî rivâyetlerinin müşterek metni; Hz. Peygamber'in Müslüman, mü'min, muhacir ve mücahidden anlaşılması gereken kimseleri tarif ettiği ve rivâyetin *'Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mü'min ise, malları ve canları konusunda, insanların güvendiği kişidir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kişidir. Mücahid ise, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir'* buyurduğu kısımdır. Zaten Taberânî rivâyetinde hadisin ilk tarafının nakledilmediği ve rivâyetin sadece bu kısmının aktarıldığı görülmektedir.

Fedâle b. Ubeyd'den tahrîç edilen rivâyetler arasında anlam yönüyle lafız farklılığının olmadığını, sadece birinin diğerine göre daha muhtasar olarak nakledildiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla her iki rivâyetin bütünleştirilmesi kapsamında konuyu uzatmayacak ve Bezzâr rivâyetine atıfta bulunmakla yetineceğiz. Taberânî rivâyetinin isnâd açısından zayıf, Bezzâr rivâyetinin ise sahîh

[1814] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[1815] Taberânî, **Kebîr,** XVIII/309.

olduğunu, dolayısıyla oluşturacağımız metin inşâsında Bezzâr rivâyetinin kaynak olarak kullanılacağını söyleyebiliriz.

2.1.6.13. Hutbenin Hangi Gün Yapıldığına Dair Bilgi İçermeyen Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

Veda Hutbelerinin yapıldığı gün ile ilgili bilgi içermeyen rivâyetlere baktığımız zaman, bunlardan bazılarında Hz. Peygamber'in hutbeyi Mîna'da yaptığının tasrîh edildiği; bazılarında ise hutbenin îrâd edildiği yer ile ilgili herhangi bir bilginin verilmediği görülmektedir. Hz. Peygamber'in, kurban bayramının birinci gününde ve teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği her iki hutbenin de Mîna'da yapıldığı gözönünde bulundurulursa, bu rivâyetlerde nakledilen hutbenin hangi günün hutbesine ait olduğunu tespit etmek zorlaşacaktır. Dolayısıyla bu rivâyetleri, aynı gün içerisinde Hz. Peygamber'in yaptığı bir konuşmanın metni olarak bütünleştirip bir araya getirmek yerine; Hz. Peygamber'in farklı günlerde îrâd ettiği hutbelerin birer parçaları olarak düşünüp, İslam Tarihi kaynaklarından bazılarının da yaptığı gibi, bir araya getirmeye çalışacağız. Bunu yaparken de söz konusu rivâyetler arasında sadece isnâdı sahîh olanların metinlerinden istifade edeceğimizi söyleyebiliriz. Bu kapsamda İbn Ömer'den Nesâî, Ebû Avâne ve Taberânî'nin; Amr b. Yesrîbî'den İbn Hanbel'in; Abdullah b. Amr, Ebu'z-Zevâid, Hüceyr b. Ebî Hüceyr ve Fedâle b. Ubeyd'den Taberânî'nin; Ebû Ümâme'den İbn Hanbel ve Hâkim'in zayıf isnâdlarla tahrîç ettikleri rivâyetlerin metinleri kullanılmayacaktır.

''Rasûlullah (a.s.), Veda Haccı'nda, Cerîr'den, insanları susturmasını ve onu dinlemelerini sağlamasını istedi.[1816] İnsanlar susup onu dinlemeye başlayınca[1817], bineğinin üzerinde olduğu halde[1818], Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra[1819] şöyle buyurdu:

Bu günün, hangi gün olduğunu biliyor musunuz? (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdi. Muhakkak ki bu, mukaddes gündür, buyurdu. Sonra; bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. (Ashab) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Mukaddes beldedir, buyurdu. Daha sonra: Bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. (Ashab yine) Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: Mukaddes aydır.

[1816] Müslim İman 118 (I/81); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128).
[1817] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30.
[1818] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189.
[1819] Buhârî İlim 43 (I/38).

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki Allah, bu gününüz, bu ayınızda ve bu beldenizde nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise, aynı şekilde kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da mukaddes ve dokunulmaz kılmıştır.[1820] (Bir diğer rivâyete göre Hz. Peygamber'in sorduğu her bir soruya karşılık, ashâb; mukaddes gün, mukaddes ay ve mukaddes belde diyerek cevap vermiştir.)[1821]

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur. Dikkat ediniz![1822] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.[1823]

Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir.[1824]

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashâb) Allah'a yemin olsun ki evet tebliğ ettin, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini yukarı kaldırarak üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu.''[1825]

1.7. Hadis Kaynaklarında Geçen Veda Hutbesi ile İlgili Rivâyetlerin Bütünleştirilmesi

İlk dönem hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in Veda Haccı esnasında îrâd etmiş olduğu dört farklı hutbeden bahsedilmektedir. Terviye gününden bir gün önce, Arefe günü, kurban bayramının birinci günü olan nahr günü ve teşrik günlerinin ortası olarak bilinen kurban bayramının üçüncü gününde îrâd edilen bu hutbelerle ilgili kısa ve özlü rivâyetlerin yanında, hutbelerin içeriğine dair ayrıntılı bilgilerin verildiği rivâyetler bulunmaktadır. Şimdi de bütün bu rivâyetleri bir araya getirerek,

[1820] Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84).
[1821] Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84).
[1822] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[1823] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1824] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[1825] Buhârî İlim 43 (I/38).

Hz. Peygamber'in farklı günlerde ve farklı yerlerde îrâd ettiği hutbelerini bütünleştirmeye çalışacağız. Bu bütünleştirme kapsamında Hz. Peygamber'in bu konuşmaları esnasında ashabtan bazılarıyla olan konuşmaları veya soru-cevapları ile isnâd açısından zayıf gördüğümüz rivâyetleri dışarıda tutacağımızı belirtmek isteriz. Allah Rasûlü'nün farklı günlerde îrâd ettiği bu hutbelerinin bazılarında önemine binaen aynı konuya değindiği görülmektedir. Biz hutbe ile ilgili rivâyetleri bütünleştirirken tekrarlanan bu sözleri sadece bir defa zikretmekle yetinecek ve hutbelerin yapıldığı yer-zaman bilgisini dışarıda bırakmaya çalışacağız[1826]:

Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

Hamd Allah'adır, O'ndan yardım ister ve O'ndan bağışlanma dileriz. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederiz. Sizlere Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim.[1827]

Ey insanlar! Dikkat ediniz! Allah'a yemin olsun ki bilmiyorum, belki bu günümden sonra, sizinle burada bir daha karşılaşmayacağım.[1828] Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.[1829]

Ey İnsanlar! Dikkat ediniz![1830] Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram

[1826]Bizden önce bu alanda çalışma yapan Murat Göktürk ve Sedat Tuna'nın da 'metin inşâsı' adıyla bir hutbe metni oluşturduğu görülmektedir. Bununla beraber daha önce de ifade ettiğimiz gibi onların inşâ ettiği metinde rivâyetlerin tamamının sened ve metin tenkîdinden geçirilmediği, dolayısıyla bazı zayıf rivâyetleri de bu inşâda kullandıklarını söyleyebiliriz. Biz metin inşâsı kavramını, çalışmamızın üçüncü bölümünde problemli görülen rivâyetleri arza tabi tuttuktan sonra oluşturacağımız Veda Hutbesi metni için kullanmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Bizden önce ortaya konan her iki çalışmada, metin inşâsında hem Hadis hem de İslam Tarihi Kaynakları'ndaki rivâyetlerin kullanıldığı görülmektedir. Biz de çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda sened ve metin açısından sahîh olarak değerlendirdiğimiz rivâyetlerden ortak bir metin inşâsı yapacağız. Fakat burada bütünleştirdiğimiz bu metnin sadece Hadis Kaynakları'nda geçen sahîh rivâyetlerle oluşturulduğunu belirtmeliyiz. Bu sayede okuyucu Hadis Kaynakları'nda geçen rivâyetler ışığında Veda Hutbesi metnini görmüş olacaktır.

[1827]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.

[1828] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1829] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103, XXXVIII/474; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312; Taberânî, **Evsât,** VI/70; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; İbn Hıbbân, **Sîretü'n-Nebeviyye,** I/28; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/149.

[1830]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.

olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır.[1831]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.[1832]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız ve bedenleriniz[1833], kendi aranızda[1834] Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[1835] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?[1836] (İnsanlar) Evet teblîğ ettin, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1837]

Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.[1838] Yazık size! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.[1839]

[1831] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1832] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1833] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.

[1834] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd'ın rivâyetinde 'birbirinize' ifadesi mevcuttur. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.

[1835] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1836] Buhârî Hac 132 (II/191).

[1837] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyete göre Hz. Peygamber, bu sözleri söyledikten sonra insanlara veda etmiş, insanlar da kendi aralarında 'Bu Veda Haccı'dır, demişlerdir. Muhtemelen buradaki râvî, Hz. Peygamber'in arada sarfettiği uzunca sözlerini zikretmemiş veya hatırlayamamıştır. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184, 185.

[1838] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; Müslim Kasâme 29 (II/1305); İbn Hıbbân, **Sikât,** XIII/312; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1839] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30, 60; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504, XXXIV/23-25, 47, 48; Dârimî Menâsik 76 (I/395); Buhârî İlim 43(I/38), Hac 132 (II/191); Müslim İman 118 (I/81), Kasâme 29 (II/1305); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128); İbn Mâce Fiten 5 (II/1300); Vâkıdî,

Haberiniz olsun ki Rabbiniz bir, babanız da birdir. İyi biliniz ki, Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) Rasûlullah teblîğ etti, diye karşılık verdi.[1840] Şöyle devam etti:

Haberiniz olsun ki, Câhiliye devrine ait her şey (şu iki)[1841] ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İyâs b. Rabî'a b. Hâris'in[1842] kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü.[1843]

İyi biliniz ki, Câhiliye dönemine ait mal davaları ile övünmeye sebep olan şeyler ve faizin her türlüsü de kaldırılmıştır, kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. Câhiliye dönemine ait kaldırdığım ilk faiz Abbâs b. Muttâlib'in faizidir ve hükümsüzdür.[1844] Anaparalarınız ise size aittir. Ne (hakkınızdan fazlasını alarak) zulmediniz; ne de (hakkınızdan aşağı alıp) zulme uğrayınız.[1845]

Sözlerime kulak veriniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.[1846]

Meğâzî, I/1111; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/149.

[1840] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.

[1841] İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251.

[1842] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/125.

[1843] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253. Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467). İslam Tarihi Kaynakları'nda bu rivâyet bazı lafız farklılıkları ile beraber geçmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1844] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Ayrıca bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1845] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467).

[1846] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.[1847] Dikkat ediniz![1848] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın[1849], meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.[1850]

Dikkat ediniz! Müslüman, müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.[1851]

Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir.[1852] Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.[1853]

Rabbinize itaat ediniz[1854], beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını (gönül hoşluğuyla)[1855] veriniz, haccınızı îfa ediniz ve (başınızdaki) yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.''[1856]

[1847] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[1848] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[1849] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.
[1850] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1851] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ' 11 (III/467); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1852] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[1853] İbn Mâce Siyam 35 (I/548).
[1854] İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426.
[1855] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.
[1856] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595; Tirmizî Cuma 80 (II/516); İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426; Hâkim, **Müstedrek,** I/472.

Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. (Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdalidir, (yani bunu da infak edemez) buyurdu.)[1857] Sonra da…[1858]

Ey İnsanlar! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim.[1859] Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Kadınlar konusunda Allah'tan korkun.[1860] Çünkü sizler, onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Sizin kadınlarınız üzerinde bir takım haklarınız, onların da sizin üzerinizde bir takım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri[1861] ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır.[1862] Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir[1863] ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.[1864]

Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

[1857] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).

[1858] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824).

[1859] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Nikah 3 (I/594); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1860] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104.

[1861] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[1862] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).

[1863] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594); İbn Hişâm, **Sîret,** II7605; Yâ'kübî, **Tarîh** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1864] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **Sikât,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın![1865]

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.[1866]

Ey İnsanlar! Tasaddukta bulununuz.[1867] Bilesiniz ki, üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma (veya onlara itaat etme)[1868] ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.''[1869]

Sizlere sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Size beni soracaklar, ne diyeceksiniz?[1870]

(Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! buyurdu.[1871]

Veda Hutbeleri ile ilgili Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin metin tetkikini yapmaya ve bu rivâyetlerden yararlanarak ortak bir 'Veda Hutbesi' metni oluşturmaya çalıştık. Şimdi de İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerin tetkiki üzerinde durmaya çalışacağız.

[1865] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.
[1866] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.
[1867] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[1868] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318; Ebû Ya'lâ, **Müsned,** XIII/335; Tâberânî, **Kebîr,** II/127.
[1869] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301; Tâberânî, **Kebîr,** II/126.
[1870] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1113;İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.
[1871] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

2.2. İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA YER ALAN RİVÂYETLERİN METİN TETKÎKİ KAPSAMINDA BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ

İslam Tarihi Kaynakları'ndan yer alan rivâyetlerin bütünleştirilmesi noktasında, rivâyetler arasındaki kimi farklılıkları sözün gidişatına uygun olacak şekilde parantez içinde, kimilerini de dipnotlarda göstermeye çalıştık. Hz. Peygamber'in hutbelerine başlarken muhtemelen çevresindekilerin dikkatini çekmek ve onların daha iyi odaklanıp kendisini dinlemelerini sağlamak için 'Ey İnsanlar! Bu gününüz hangi gündür?...' şeklindeki giriş ifadelerini ise, soru-cevap kısmını zikretmeden; Allah Rasûlü'nün vermek istediği asıl mesajı alarak aktarmaya çalıştık. Allah Rasûlü'nün farklı gün ve yerlerde îrâd ettiği Veda Haccı hutbelerinin hemen hemen tamamında bu sözlerini tekrar ettiği; buna bağlı olarak rivâyetler arasında mana açısından farklılık doğurmayan değişikliklerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Kaynaklarda kimi zaman birbirine eklenerek bir hutbe şeklinde, kimi zaman da ayrı ayrı olarak nakledilen bu rivâyetleri, biz de arefe, kurban bayramının birinci veya ikinci günü hutbesi gibi bir ayrıma gitmeden; aradaki farklılıkları göstermek sûretiyle tekrarlara girmeden bütünleştirmeye çalışacağız. Dolayısıyla rivâyetler arasında işaret ettiğimiz farklılıkların, Hz. Peygamber'in, farklı günlerde, aynı içeriği ayrı lafızlarla ifade etmiş olmasından veya râvî tasarrufundan kaynaklanmış olabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Son olarak, burada yaptığımız rivâyetlerin bütünleştirilmesi kapsamında, Veda Hutbelerine veya Hz. Peygamber'e aidiyeti tartışmalı olan rivâyetleri de burada kullandığımızı; çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde tartışmalı olan bu hususlar üzerinde durulacağını ifade etmek isteriz.

Yukarıdaki bilgiler ışığında İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetleri, şu şekilde bütünleştirebiliriz:

Allah Rasûlü (a.s.), Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurdu[1872]:

Hamd Allah'adır, O'ndan yardım ister ve O'ndan bağışlanma dileriz. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederiz. Sizlere Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim.[1873]

[1872]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; Taberî, **Tarîh,** II/205. Gerek İbn Hişâm, gerekse de Taberî, Hz. Peygamber'in, burada nasıl bir şekilde hamd ve senâda bulunduğunu tasrih etmemişlerdir. Bu konuda açıklayıcı bilgiyi veren ise İbn Sa'd'dır.

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. (Vallahi)[1874] Bilmiyorum, belki (şu durduğum yerde)[1875], bu senem (günüm)den[1876] sonra, burada sizinle bir daha asla buluşamam.[1877]

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Nice dinleyen kişi vardır ki, dinlediğini iyi bir şekilde anlamamış olabilir. Belki de anlayan kişi, kendisinden daha da iyi anlayacak birine ulaştırmış olabilir.[1878]

Ey İnsanlar! Biliniz ki[1879] Şüphesiz ki Allah, kendisine[1880] kavuşacağınız ve amellerinizden sorulacağınız[1881] güne kadar kanlarınızı, mallarınızı[1882] ve ırzlarınızı kendi aranızda,[1883] bu gününüzün, bu ayınızın ve bu gününüzün[1884] mukaddes oluşu gibi mukaddes (dokunulmaz) kılmıştır.[1885] Hz. Peygamber: Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1886]

[1873]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.
[1874]Taberî, **Tarîh,** II/205.
[1875]Taberî, **Tarîh,** II/205.
[1876]Taberî, **Tarîh,** II/205.
[1877]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111 (Vâkıdî'nin buradaki metni şu şekildedir: 'Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip aklınızda tutunuz. Zira bilmiyorum, belki bu yılımdan sonra burada sizinle bir daha buluşamayacağım.'); İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310; Taberî, **Tarîh,** II/205 (Taberî'nin metninde 'لا ألقاكم buluşamayacağım'). Yâ'kûbî ise, şu ifadeleri kullanmaktadır: لعلكم لا تلقونني على مثل حالي هذه وعليكم هذا Belki de sizler, burada bulunduğum gibi bir daha benimle buluşamayacaksınız. Ben de sizinle buluşamayacağım), Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.
[1878]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104. Yâ'kûbî, Allah Rasûlü'nün bu ifadesini; 'Allah, sözümü işitip ezberleyen sonra da onu işitmeyen kimselere ulaştıran bir kulun yüzünü aydınlatsın. Çünkü nice bilgi sahibi kişi vardır ki onu tam olarak anlayamamış olabilir. Nice bilgi sahibi de vardır ki onu kendisinden daha iyi anlayacak kimselere ulaştırmış olabilir.' Şeklindeki lafızlarla, hutbenin girişinde nakletmektedir. Bkz. Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.
[1879]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104.
[1880]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.
[1881]İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310.
[1882]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29. Her iki musannifin de bu nakillerinde, hadisteki 'ırzlarınız' kelimesi yer almamaktadır. İbn Sa'd'ın naklettiği farklı bir rivâyette ise râvînin, 'Zannediyorum Hz. Peygamber, 'ırzlarınız' ifadesini de kullandı', dediği nakledilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.
[1883]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd'ın rivâyetinde 'birbirinize' ifadesi mevcuttur. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.
[1884] Vâkıdî, 'Bu gününüzde, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes oluşu gibi', **Meğâzî,** I/1111; İbn Hişâm, 'Bu aynızın hürmeti gibi (gün ve beldeden bahsetmeksizin)' ifadesini kullanmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd'ın, tahrîç ettiği bir rivâyette de metin, Vâkıdî'nin metni ile aynı şekilde geçmektedir. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[1885]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; Taberî, II/205;
[1886]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyete göre Hz. Peygamber, bu sözleri söyledikten sonra insanlara veda etmiş, insanlar da kendi aralarında 'Bu Veda Haccı'dır, demişlerdir.

İyi bilesiniz ki, kalpler üç şey ile bozulmaz. Bunlar: Allah'a ihlaslı bir şekilde amel etmek, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine tâbi olmaktır. Nitekim onlar (Müslümanların cemaati) dua ederlerse duaları müstecâb ve arkalarındakileri de şâmildir.[1887]

Gelecekte Rabbinize kavuşacak ve O da sizlere, işlemiş olduğunuz amellerinizden soracaktır. Allah'tan korkunuz, insanların eşyalarını eksik vermeyiniz ve yeryüzünde bozgunculuk yapmayınız.[1888] Ben, teblîğ ediyorum.[1889] Dikkat ediniz![1890] Kimin yanında bir emanet varsa, onu, kendisine emanet bırakana iade etsin.[1891]

Sonra şöyle devam etti: Bana neseplerinizi değil, amellerinizi getiriniz! İşte ben, insanlara bunu söylüyorum. Size de aynı şekilde bunu söylüyorum. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1892]

Şöyle devam etti: İslam nazarında insanlar eşittirler. İnsanların hepsi Adem ile Havva'nın bir parçasıdırlar. Arabın, acem olana; acemin de Arap üzerine takva dışında bir üstünlüğü yoktur (Üstünlük ancak takva iledir). Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1893]

Dikkat ediniz! Câhiliye dönemine ait her şey ayaklarımın altındadır, kaldırılmıştır. Kaldırdığım Câhiliye dönemine ait kan davalarının ilki, İyâs b. Rabî'a

---

Muhtemelen buradaki râvî, Hz. Peygamber'in arada sarfettiği uzunca sözlerini zikretmemiş veya hatırlayamamıştır. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184, 185; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1887] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; Yâ'kûbî, Hz. Peygamber'in bu sözlerini şu lafızlarla vermektedir: 'Üç şey müslümanın kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar: Allah için ihlasla amel etmek, hak âlimlerine nasihatte bulunmak ve müminlerin cemaatine tâbi olmaktır. Zira o müminlerin duası, müstecâb ve kendilerinden sonra gelen kimselere de şâmildir.' Bkz. Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1888] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1889] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1890] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111.

[1891] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148 (Yâ'kûbî'nin rivâyetinde bu Hz. Peygamber'in bu ifadeleri, 'Şüphesiz ki Allah, kanlarınızı, mallarınızı…' şeklinde başlayan sözlerinden sonra aktarılmaktadır); Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1892] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1893] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148; Veda Hutbeleri içerisinde Yâ'kûbî'nin naklettiği bu ifadeler üzerindeki tartışmalara, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

b. Hâris'in kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde[1894] süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada, Hüzeyl kabilesi öldürdü.[1895] (Bu, Câhiliye dönemine ait kan davalarından, kaldırılmaya ilk başlanan kan davasıdır.)[1896]

Sözlerime kulak veriniz! Câhiliye dönemine ait bütün faizler kaldırılmıştır, geçersizdir. Ana malınız (sermayeniz) ise size aittir. Ne (ana malınızdan) fazlasını isteyip zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağısını almak sûretiyle zulme uğramış olunuz. Allah, faizin olmaması yönünde hükmetmiştir.[1897] Kaldırdığım ilk faiz de, Abbâs b. Abdulmuttalib'in faiz alacağıdır. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1898]

Ey İnsanlar! Şüphesiz şeytan, sizin şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmasından ümidini kesmiştir. Fakat bundan başka küçük gördüğünüz şeylerde kendisine itaat edilirse, o buna da razı olur. Bu nedenle dininiz hususunda bundan da sakınınız.[1899]

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, diye karşılık verdiler. Allah Rasûlü de: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1900]

Şöyle buyurdu: İyi biliniz ki ben[1901], insanlar Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim de Allah'ın elçisi olduğumu kabul edinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum.[1902] Onlar bunu söyledikleri zaman –haklı olunması dışında[1903]- kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.[1904] Teblîğ

[1894] Vakıdî, **Meğâzî,** I/1104; Vâkıdî'nin diğer bir rivâyetinde kabilenin ismi, 'Sa'd b. Leys Kabilesi' şeklinde geçmektedir. Bu rivâyete göre onu öldüren, Hüzeyl Kabilesi değil, Hüzeyl'dir. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111. İbn Hişâm rivâyetinde, kabilenin ismi, 'Leys Kabilesi' olarak nakledilmekte ve İyâs adı tasrîh edilmeksizin İbn Rabî'a olarak aktarılmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605. Taberî'nin rivâyeti de, İbn Hişâm rivâyeti ile aynıdır. Bkz. Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1895] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1896] Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1897] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.

[1898] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

[1899] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1900] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

[1901] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1902] Vâkıdî'nin rivâyetinde, sadece 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözünü söyleyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum' ifadesi bulunmakta; Hz. Peygamber'in, 'Allah'ın elçisi olarak kabul edilmesi' hususundan bahsedilmemektedir. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1903] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1904] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

ettim mi? diye sordu. Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1905]

Ey İnsanlar! Dikkat ediniz![1906] Muhakak ki nesî, küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki bu sûretle Allah'ın haram kıldığı sayıya denk getirebilsinler. Dikkat ediniz! Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki eski şekline (ilk günkü haline)[1907] dönmüştür. Muhakkak ki Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır ve üçü birbiri peşine gelir. Bunlar; Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de Mudar'ın ayı olarak da bilinen, Cemâziyelâhir ile Şaban ayları arasında yer alan Receb ayıdır.[1908] Bir ay ise yirmi dokuz veya otuz gün çeker. Dikkat ediniz! Teblîğ etimi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine o: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1909]

Ey İnsanlar![1910] Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Bu nedenle varîse vasiyet etmek caiz değildir. Çocuk kimin yatağında doğmuşsa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz![1911] Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyen kimse dışında birini öldüren ve kendisini dövenden başkasını döven kimsedir. Her kim efendisinin nimetini inkar ederse, Allah'ın Muhammed'e indirdiğini inkar etmiş gibi olur.[1912] Babasından başkasına mensubiyet iddia eden[1913] ve efendisinden başka veli edinen kimse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın.[1914] Böyle bir kimsenin ne tevbesi, ne de adalet ve şahitliği kabul edilir.[1915] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1916]

[1905]Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1906]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.
[1907]İbn Hişâm, **Sîret,** II/206; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1908]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1909]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1910] İbn Sa'd'ın metninde buradaki 'Ey İnsanlar!' ifadesi bulunmamaktadır. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[1911] İbn Hişâm'ın metninde bu ifade yoktur. Bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.
[1912]Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1913]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1914]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[1915]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.
[1916]Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

Şöyle devam etti: Kölelerinize[1917] karşı iyi davranınız. Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz. Bir suç işledikleri zaman, onların cezalarını içinizdeki hürlerden o suçu işleyenlere kıyas ediniz.[1918] Şayet sizlere affetmek istemeyeceğiniz bir suç ile gelirlerse onları satınız, onlara eziyet etmeyiniz![1919] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1920]

Ey İnsanlar! Sizin kadınlarınız üzerinde bir takım haklarınız, onların da sizin üzerinizde bir takım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, hiç kimseye yatağınızı çiğnetmemeleri –hoşlanmayacağınız şekilde-[1921] ve açık bir fuhşiyât işlememeleridir.[1922] Şayet bunu yaparlarsa, şüphesiz ki Allah, onları yataklarda yalnız bırakmanız[1923] ve onları fazla incitmeyecek şekilde hafifçe dövmeniz hususunda izin vermiştir.[1924] Şayet yaptıklarından vazgeçerlerse, mâkul ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini temin etmeniz, onların sizler üzerindeki haklarıdır. Kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim.[1925] Çünkü onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Kadınlar hususunda Allah'tan korkunuz[1926] ve onlara hayrı tavsiye ediniz![1927] Siz onları ancak Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimelerini anarak helâl edindiniz.[1928] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi! diye sordu.

[1917] İbn Sa'd'ın verdiği metinde Hz. Peygamber'in, iki defa 'Kölеleriniz, köleleriniz! (Onlar hususunda dikkat ediniz!)' dediği nakledilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/186.

[1918] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1919] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/186.

[1920] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1921] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[1922] İbn Hişâm, **Sîret,** II7605; Taberî, **Tarîh,** II/206. Vâkıdî ve Yâ'kûbî'nin naklettiği metinlerde, bu ifade bulunmamakta; bunun yerine 'izniniz ve bilginiz (Yâ'kûbî) olmadan hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır' ifadesi yer almaktadır. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1923] İbn Hişâm, **Sîret,** II7605; Yâ'kübî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1924] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[1925] Vâkıdî ve Yâ'kûbî'nin metinlerinde, bu cümleden itibaren, 'tebliğ ettim mi?' sorusuna kadar olan kısım, kadınlarla ilgili yapılan tavsiyenin ilk cümlelerini teşkil etmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1926] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104. Vâkıdî'nin, naklettiği hutbede, Hz. Peygamber'in kadınlarla ilgili tavsiyeleri faizin haram kılındığını belirten sözlerden sonra yer almaktadır.

[1927] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112.

[1928] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.

Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Allahım şâhid ol! buyurdu.[1929]

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip anlayınız.[1930] Haberiniz olsun ki, her bir müslüman, diğer bir müslümanın kardeşidir. Şüphesiz Müslümanlar kardeştir.[1931] Onu aldatmaz, ona ihanet etmez ve onun hakkında gıybet etmez.[1932] Hiçbir kimseye bir başka kardeşine ait olan şeyler –gönül rızası ile vermedikçe- helâl değildir.[1933] (Bunun aksine davranıp) birbirinize zulmetmeyiniz.[1934] Allahım! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Allahım şâhid ol![1935]

Dikkat ediniz! Birbirinize zulmetmeyiniz.[1936] Sakın benden sonra dalâlete dönüp de birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.[1937]

Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip anlayınız. Muhakkak ki ben teblîğde bulundum.[1938] Size öyle bir şey bıraktım ki, ona bağlanırsanız ebedî olarak yolunuzu sapıtmazsınız. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.[1939] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1940]

Sonra şöyle buyurdu: Sizlere benden sorulacaktır, o zaman (benim hakkımda) ne diyeceksiniz? Ashâb: Risâletini teblîğ ettiğine, vazifeni yerine getirdiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz.

[1929]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1930]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149. Yâ'kûbî'nin metninde 'anlayınız' yerine 'aklediniz' ifadesi kullanılmıştır.

[1931]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1932]Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1933]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1934]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.

[1935] İbn Hişâm, burada İbn İshâk'ın, 'İnsanların, Hz. Peygamber'in 'Tebliğ ettim mi?' sorusuna, 'Allahım şâhidsin ki evet' diye cevap verdiklerini; Allah Rasûlü'nün de bunun üzerine; 'Allahım, şâhid ol!' buyurduğunu naklettiğini belirtmektedir. Bkz. İbn Hişâm, II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206 (Taberî'nin metninde, insanların cevabı ve Allah Rasûlü'nün, 'Allahım, şâhid ol!' sözü, burada bulunmamaktadır).

[1936]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111.

[1937]Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.

[1938]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1939]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1113;İbn Hıbbân, es-**Sîretü'n-Nebeviyye,** I/384; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283; İbn Hişâm ve Taberî'nin rivâyetlerinde, 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti'; Yâ'kûbî'nin rivâyetinde ise 'Allah'ın Kitabı ve benim ehl-i beytim' ifadesi bulunmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[1940]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112, 1113; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

Peygamber (a.s.), işaret parmağını semaya doğru kaldırıp onunla insanlara işarette bulunurak üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[1941]

Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? Sözlerime kulak veriniz![1942] Sizler mesûlsünüz (sual olunacaksınız).[1943] Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza ulaştırsın![1944] Böylelikle belki de kendisine ulaştırılan bazı kimseler, kendilerine ulaştıran bazılarından daha iyi ezberleyip kavrar.[1945]

İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerden yararlanılarak İslam Tarihi Kaynakları'na göre oluşturulmuş ortak bir 'Veda Hutbesi' metni oluşturmaya çalıştık. Şimdi de Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin farklı delillere arz edilmesi ve değerlendirilmesi konusu üzerinde durmaya çalışacağız.

2.3. HADİS KAYNAKLARI İLE İSLAM TARİHİ KAYNAKLARI'NDA YER ALAN RİVÂYETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hadis Kaynakları ile İslam Tarihi Kaynakları'nda nakledilen Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetler arasında muhteva açısından görülen benzerliklerin yanında birtakım farklılıkların da olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızın bu başlığı altında bazı alt başlıklar belirleyecek ve Hadis ile İslam Tarihi Kaynakları'nın bu alt başlıklara dair naklettiği rivâyetler arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi üzerinde durmaya çalışacağız.

2.3.1. Hamd ve Senâ

İlk dönem Hadis Kaynakları'nda yer alan sahîh isnâdlı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in, hutbesine başlamadan önce Allah'a hamd ve senâda bulunduğu ifade edilmekte fakat buradaki hamd ve senânın ayrıntısı verilmemektedir. Hadis Kaynakları'nda Allah Rasûlü'nden bu manada nakledilen rivâyetler şu şekildedir:

[1941] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104. Hz. Peygamber'in, hutbesindeki bu son kısımda kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmakla beraber, genel olarak anlam aynıdır. Bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1942] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.

[1943] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[1944] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1111; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187. İbn Sa'd'ın, Serrâ bnt. Nebhân'dan naklettiği rivâyette, buradaki ifade 'Yakında olanlarınız, uzakta bulunanlarınıza ulaştırsın!' şeklindedir. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310.

[1945] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187. İbn Hazm, bu lafzın bir benzerini, 'Zira kendisine (herhangi bir söz) ulaştırılan nice kimseler, o sözü işitenlerden daha iyi ezberleyip kavramıştır' şeklinde nakletmektedir. Bkz. İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/149.

‘Hz. Peygamber, Veda Haccı’nda Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra[1946] insanlara vaaz ve nasihatte bulunarak şöyle buyurdu:’[1947]

İslam Tarihi Kaynakları’nda Rasûlullah’ın hutbesine başlarken hamd ve senâda bulunduğunun ifade edildiği kaynaklar arasında İbn Hişâm[1948], Taberî[1949], İbn Sa’d[1950] ve İbn Hazm’ın[1951] eserleri bulunmaktadır. Bu eserler arasında İbn Sa’d dışındakilerin lafızları Hadis Kaynakları’nda geçen lafızlarla aynı olup, hamd ve senânın hangi sözlerle yapıldığı tasrîh edilmemiştir. İbn Sa’d’ın, Nübeyt b. Şerît’ten naklettiği ve isnâd açısından sahîh olarak değerlendirdiğimiz rivâyette ise Allah Rasûlü’nün şöyle buyurduğu belirtilmektedir:

‘Hamd Allah’adır, O’ndan yardım ister ve O’ndan bağışlanma dileriz. Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in de O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederiz. Sizlere Allah’tan sakınmanızı tavsiye ederim.’[1952]

2.3.2. Veda ve Hadislerin Sonrakilere Naklinin Tavsiye Edilmesi

Hz. Peygamber’in, Veda Haccı’nda ashabına îrâd ettiği hutbesinde, onlarla bir daha belki buluşamayacağını ifade etmiş ve orada kendisini dinleyenlerden sözlerini daha sonraki nesillere ulaştırmalarını istemiştir. Hadis Kaynakları’nda nakledilen rivâyetlere göre Allah Rasûlü, arefe günü hutbesinde şöyle buyurmuştur: ‘Bilmiyorum, belki bu günden sonra beni göremeyeceksiniz…’[1953] Konuyla ilgili İbn Hanbel’den nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber, kurban bayramının birinci günü hutbesinde de benzer ifadeleri kullanarak şöyle buyurmuştur: Onun tahrîç ettiği hadisin metni şu şekildedir: ‘Menâsikinizi benden alınız, bilmiyorum belki bu haccımdan sonra bir daha hacc yapamayacağım.’[1954] Taberânî’nin Serrâ bnt. Nebhân’dan tahrîç ettiği rivâyette ise Hz. Peygamber’in, teşrik günlerinin ortasında

[1946]Buhârî, İlim 43 (I/38); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443.
[1947] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ’ 11 (III/467).
[1948] İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605.
[1949]Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.
[1950]İbn Sa’d, **Tabâkât,** VI/29.
[1951]İbn Hazm, **Haccetü’l-Vedâ,**I/151, 164.
[1952]İbn Sa’d, **Tabâkât,** VI/29.
[1953] Taberânî, **Kebîr,** III/261.
[1954] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIII/286.

îrâd ettiği hutbede de aynı ifadeleri kullandığını görmekteyiz.[1955] Bu üç rivâyetten de anlaşıldığı üzere Allah Rasûlü (a.s.), üç hutbesinde de ashabıyla belki de bir daha bu şekilde karşılaşmayacağını ve bir daha hac yapamabileceğini belirten ifadeler kullanmıştır. Hz. Peygamber, sözlerinin devamında Hadis Kaynakları'nda geçen sahîh rivâyetlere göre şöyle buyurmuştur: Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.'[1956]

İslam Tarihi Kaynakları'nda Hz. Peygamber'in sözkonusu ifadeleri şu şekilde nakledilmektedir:

'Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. (Vallahi)[1957] Bilmiyorum, belki (şu durduğum yerde)[1958], bu senem (günüm)den[1959] sonra, burada sizinle bir daha asla buluşamam.[1960]

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Nice dinleyen kişi vardır ki, dinlediğini iyi bir şekilde anlamamış olabilir. Belki de anlayan kişi, kendisinden daha da iyi anlayacak birine ulaştırmış olabilir.'[1961]

Yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı gibi gerek Hadis Kaynakları'nda gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda aktarılan sözkonusu rivâyetler birbirine yakın lafızlarla nakledilmiştir.

[1955] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.

[1956] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103, XXXVIII/474; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312; Taberânî, **Evsât,** VI/70.

[1957] Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1958] Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1959] Taberî, **Tarîh,** II/205.

[1960] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111 (Vâkıdî'nin buradaki metni şu şekildedir: 'Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip aklınızda tutunuz. Zira bilmiyorum, belki bu yılımdan sonra burada sizinle bir daha buluşamayacağım.'); İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310; Taberî, **Tarîh,** II/205 (Taberî'nin metninde 'لا ألقاكم buluşamayacağım'). Yâ'kûbî ise, şu ifadeleri kullanmaktadır: لعلكم لا تلقونني على مثل حالي هذه وعليكم هذا Belki de sizler, burada bulunduğum gibi bir daha benimle buluşamayacaksınız. Ben de sizinle buluşamayacağım), Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[1961] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104. Yâ'kûbî, Allah Rasûlü'nün bu ifadesini; 'Allah, sözümü işitip ezberleyen sonra da onu işitmeyen kimselere ulaştıran bir kulun yüzünü aydınlatsın. Çünkü nice bilgi sahibi kişi vardır ki onu tam olarak anlayamamış olabilir. Nice bilgi sahibi de vardır ki onu kendisinden daha iyi anlayacak kimselere ulaştırmış olabilir.' şeklindeki lafızlarla, hutbenin girişinde nakletmektedir. Bkz. Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

2.3.3. Can, Mal ve Irzın Dokunulmazlığı

Hem Hadis hem de İslam Tarihi Kaynakları'nda Hz. Peygamber'in Veda Haccı Hutbelerinde can, mal ve ırzın mukaddes ve dokunulmaz olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Allah Rasûlü'nün, konuyla ilgili Hadis Kaynakları'nda geçen sahîh rivâyetlere göre bütünleştirdiğimiz ifadeleri şu şekildedir:

'Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız ve bedenleriniz[1962], kendi aranızda[1963] Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[1964] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?'[1965]

Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetler Allah Rasûlü'nün sözkonusu ifadeleri önemine binaen hem Arefe günü, hem de kurban bayramının birinci ve ikinci günlerinde îrâd ettiği hutbelerinde tekrarladığını göstermektedir.[1966] Rivâyetler arasında bazı lafız farklılıkların bulunduğunu fakat bu farklılıkların anlam itibariyle, hacc-ı ekber gününün hangi gün olduğu dışında, bir ihtilaf içermediğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber (a.s.), her üç günde de ashabına 'Hangi gün, hangi belde ve hangi ay içerisinde' olduklarını sormuş; ashabından ise bazılarında 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir'[1967], bazılarında 'Mukaddes gün, mukaddes belde ve mukaddes ay'[1968] cevabını almıştır. Nakledilen kimi rivâyetlerde Hz. Peygamber'in de uzun bir suskunluktan sonra 'Mukaddes (nahr) gün(ü), mukaddes ay (Zilhicce),

---

[1962] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.
[1963] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442.
[1964] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[1965] Buhârî Hac 132 (II/191).
[1966] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[1967] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26-27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48; Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[1968] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

Mukaddes belde (Meş'aru'l-Haram)[1969] değil midir' dediği nakledilmektedir.[1970] Konuyla ilgili Buhârî'nin İbn Ömer'den tahrîç ettiği bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in, 'kan, mal ve ırzların –her hangi bir hak olması dışında- mukaddes kılındığını' ifade ettiği nakledilmektedir.[1971] Buhârî'nin bu rivâyetinin isnâdında Âsım b. Ali ile ilgili bazı cerh ifadelerinin olduğu daha önceden belirtilmişti. Dolayısıyla Buhârî'nin metnindeki bu ziyadenin, hem Âsım b. Ali'nin cerhi hem de konuyla ilgili daha sahîh olan rivâyetlere muhalefetinden dolayı kabul edilemeyeceğini belirtebiliriz.

Konuyla ilgili tahrîç edilen rivâyetlerde, yukarıda da kısmen değindiğimiz, gibi görünen tek ihtilaf 'büyük hac günü' ile hangi günün kastedildiğidir. Bu konuda sözkonusu günün, Arefe günü olduğunu belirten rivâyetlerin yanında kurban bayramının birinci günü olan nahr günü olduğunu ifade eden rivâyetler de bulunmaktadır. Arefe gününde Hz. Peygamber'in 'Bugün hangi gündür?' sorusuna ashabın 'Büyük hac günüdür' şeklinde cevap verdiğini belirten İbn Abbâs[1972] ve Abdullah b. Zübeyr[1973] rivâyetleri bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden İbn Abbâs'tan nakledilen hadisin isnâd açısından zayıf olduğunu söylememiz mümkündür. Taberânî'nin İbn Zübeyr'den tahrîç ettiği rivâyet ise hasen olarak değerlendirdiğimiz bir rivâyettir. Bununla beraber onun, bu rivâyetinde 'Büyük hac günü' ifadesi ile Arefe günü ile ilgili tahrîç edilen diğer sahîh rivâyetlere muhalefetinin bulunduğunu, bu hadisin bu yönüyle şazz olduğunu belirtebiliriz.

Kurban bayramının birinci günü olan nahr gününün, 'büyük hac günü' olduğunu belirten sahîh rivâyetler arasında Amr b. el-Ahves[1974], İbn Ömer[1975] ve Mürre el-Hemedânî[1976] rivâyetlerini zikretmemiz mümkündür. Sözkonusu rivâyetlerin kiminde Allah Rasûlü'nün 'Bugün hangi gündür?' sorusuna insanların

[1969] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[1970] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26-27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48; Müslim Kasâme 29 (II/1305).
[1971] Buhârî Hudûd 9 (VIII/15).
[1972] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/298.
[1973] Taberânî, **Kebîr,** V/67.
[1974] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120; Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1975] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016); Ebû Avâne, **Müsned,** II/393.
[1976] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.

‘Mukaddes gündür, büyük hac günüdür’[1977], kiminde ise ‘Nahr günüdür, büyük hac günüdür’[1978] şeklinde cevap verdikleri nakledilmektedir. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin İbn Ömer’den[1979]; İbn Hanbel ve Nesâî’nin Mürre el-Hemedânî’den[1980] tahrîç ettikleri rivâyetlerde insanların ‘Nahr günüdür’ diye cevap vermeleri üzerine Allah Rasûlü’nün ‘Doğru söylediniz, büyük hac günüdür’ diye buyurduğu ifade edilmektedir. Bu rivâyetlere göre nahr günü için ‘büyük hac günü’ ifadesini kullanan bizzat Rasûlullah’ın kendisidir.

İslam Tarihi Kaynakları’nda geçen rivâyetler de bu konuda Hadis Kaynakları ile ‘bedenleriniz’ ifadesi dışında aynı anlamı içermektedir.[1981] Allah Rasûlü ile insanlar arasındaki soru ve cevaplar burada da Hadis Kaynakları’ndaki gibi anlam itibariyle ihtilaf içermeyen farklılıklar içermektedir. Sadece İbn Hazm’ın İbn Ömer’den tahrîç ettiği bir rivâyette yukarıda Buhârî rivâyetinde de gördüğümüz gibi Hz. Peygamber’in, ‘kan, mal ve ırzların –her hangi bir hak olması dışında- mukaddes kılındığını’ ifade ettiği nakledilmektedir.[1982] İbn Hazm’ın bu rivâyetini Buhârî’nin Sahîh’inden aldığını çalışmamızın birinci bölümünde isnâd ile ildili değerlendirmelerde belirtmiştik. Dolayısıyla yukarıda Buhârî’nin rivâyeti için yaptığımız değerlendirmenin İbn Hazm’ın bu rivâyeti için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili İslam Tarihi Kaynakları’nda ‘Büyük hac günü’ ifadesinin İbn Hişâm, Taberî, İbn Sa’d ve İbn Hazm rivâyetlerinde geçtiği görülmektedir. Bu rivâyetlerden İbn Hişâm ve Taberî’nin rivâyetleri Arefe gününe dair nakledilen rivâyetler olup, birincisi Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr, ikincisi ise Abdullah b. Zübeyr’den tahrîç edilen rivâyetlerdir.[1983] Hadis Kaynakları ile ilgili rivâyetlerde de belirttiğimiz gibi Abdullah b. Zübeyr’den tahrîç edilen bu rivâyetler, Arefe günü hutbesi ile ilgili tahrîç edilen daha sahîh rivâyetlere muhalefetinden dolayı hüccet

[1977] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120.
[1978] Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1015).
[1979] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[1980] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.
[1981] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa’d, **Tabâkât,** VIII/310; Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/148; Taberî, **Tarîh,** II/205.
[1982] İbn Hazm, **Haccetü’l-Vedâ,** I/150.
[1983] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Taberî, **Tarîh,** II/206.

olarak değerlendirilemeyecek bir rivâyettir. İbn Sa'd'n İbn Ömer'den[1984], İbn Hazm'ın ise Amr b. el-Ahves'ten[1985] kurban bayramının birinci günü hutbesine dair naklettiği rivâyetler ise, konuyla ilgili Hadis Kaynakları'nda da tahrîç edilmiş olan, isnâd açısından sahîh rivâyetlerdir. İbn Ömer rivâyetine göre bu günün 'büyük hac günü' olduğunu söyleyenler Hz. Peygamber'i orada dinleyen insanlar; Amr b. el-Ahves rivâyetine göre ise Hz. Peygamber'in kendisidir.

2.3.4. Arabın Aceme Üstünlüğü

Hadis Kaynakları'nda geçen ve Ebû Nadrâ'dan nakledilen rivâyete göre Allah Rasûlü (a.s.), teşrik günlerinin ortasında îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurmuştur:

'Haberiniz olsun ki Rabbiniz bir, babanız da birdir. İyi biliniz ki, Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) Rasûlullah teblîğ etti, diye karşılık verdi.'[1986]

Hadis Kaynakları'ndan İbnü'l-Mübârek ve İbn Hanbel'in sahîh bir isnâdla tahrîç ettikleri bu rivâyetin benzerini İslam Tarihi Kaynakları'ndan sadece Ya'kûbî'nin eserinde görmek mümkündür. O, Hz. Peygamber'in Akabe cemresinden sonra zemzemin yanına gelerek bir hutbe îrâd ettiğini belirtmekte ve bu hutbeye dair şu sözleri nakletmektedir:

'İslam nazarında insanlar eşittirler. İnsanların hepsi Adem ile Havva'nın bir parçasıdırlar. Arabın, acem olana; acemin de Arap üzerine takva dışında bir üstünlüğü yoktur (Üstünlük ancak takva iledir). Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.'[1987]

Ya'kûbî'nin, aynı hutbe içerisinde Hz. Peygamber'e isnâd ettiği bir diğer nakil ise amellerin, neseplerden daha önemli olduğunu ifade eden şu sözlerdir:

[1984]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[1985]İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/166.
[1986] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[1987] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

‘Bana neseplerinizi değil, amellerinizi getiriniz! İşte ben, insanlara bunu söylüyorum. Size de aynı şekilde bunu söylüyorum. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diyerek cevap verdiler. Hz. Peygamber de: Allahım şâhid ol! buyurdu.’[1988]

Konuyla ilgili olarak hutbede îrâd edildiği belirtilen bu sözlerin söylendiği zaman açısından Hadis Kaynakları ile Yâ’kûbî’nin eseri arasında fark olduğu görülmektedir. Ayrıca lafızlar arasında da Yâ’kûbî’nin eserinde nakledilen metnin, Hadis Kaynakları’nda geçen metinlere göre bazı farklılıklar ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. Zira İbnü’l-Mübârek ve İbn Hanbel’in tahrîç ettiği metinde ‘Hepiniz Âdem’densiniz’ ifadesi kullanılırken; Yâ’kûbî’nin naklettiği metinde ‘İnsanların hepsi Adem ile Havva’nın bir parçasıdırlar.’ şeklindeki ifadelerin kullanıldığı; yine ilk iki kaynakta yer alan ‘Kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur.’ cümlesinin Yâ’kûbî tarafından zikredilmediği görülmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde de ifade ettiğimiz gibi Yâ’kûbî’nin isnâd zikretmeden naklettiği bu hutbenin, sahîh rivâyetlerle desteklenmeyen ifadelerinin, bizce Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespiti mümkün değildir.

2.3.5. Haram Aylar

Hadis Kaynakları’nda tahrîç edilen sahîh rivâyetlere Allah Rasûlü (a.s.), kurban bayramının birinci gününde irâd ettiği hutbesinde zamanın Allah’ın yarattığı ilk günkü haline döndüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

‘Muhakkak ki zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar’ın ayı da denilen Receb ayıdır.’[1989]

İslam Tarihi Kaynakları’nda konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber’in şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir:

[1988] Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/148.
[1989] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469.

‘‘Ey İnsanlar! Dikkat ediniz![1990] Muhakak ki nesî, küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki bu sûretle Allah’ın haram kıldığı sayıya denk getirebilsinler. Dikkat ediniz! Şüphesiz ki zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki eski şekline (ilk günkü haline)[1991] dönmüştür. Muhakkak ki Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır ve üçü birbiri peşine gelir. Bunlar; Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bir tanesi de Mudar’ın ayı olarak da bilinen, Cemâziyelâhir ile Şaban ayları arasında yer alan Receb ayıdır.[1992] Bir ay ise yirmi dokuz veya otuz gün çeker.[1993] Dikkat ediniz! Teblîğ etimi? diye sordu. Ashâb: Evet, diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine o: Allahım, şâhid ol! buyurdu.’’[1994]

Görüldüğü gibi İslam Tarihi Kaynakları’ndan İbn Hişâm ve Taberî’nin rivâyetlerinde Hz. Peygamber’in sözlerine Tevbe sûresi’ndeki ‘Muhakak ki nesî, küfürde ileri gitmektir.’ cümlesi ile başlayan ayeti[1995] okuyarak başladığı nakledilmiştir. Her iki rivâyette de hutbenin hangi güne ait olduğu tasrîh edilmemiştir. Hadis Kaynakları’nda da sözkonusu ayetin Hz. Peygamber tarafından okunduğunu nakleden rivâyetlerin olduğunu, fakat isnâd açısından bu rivâyetleri zayıf olarak değerlendirdiğimizi söylememiz mümkündür.[1996] Bu açıdan İbn Hişâm ve Taberî’nin sözkonusu nakilleri, bizce Hadis Kaynakları’nda nakledilen konuyla ilgili zayıf rivâyetleri desteklememektedir. Zira gerek İbn Hişâm gerekse de Taberî’nin burada naklettiği rivâyetler de isnâd açısından problemli rivâyetlerdir. Bu açıdan Hz. Peygamber’in, Veda Haccı’nda îrâd ettiği hutbede sadece zamanın ilk günkü haline döndüğünü ifade ettiği ve haram aylardan bahsettiği, nesî ile ilgili ayetin ise hutbeye sonradan idrâc edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Vâkıdî’nin Amr b. Yesrîbî’den naklettiği rivâyette yer alan ‘Bir ay ise yirmi dokuz veya otuz gün çeker’ şeklindeki metin ise gerek Hadis gerekse de diğer İslam Tarihi Kaynakları’nda yer almayan bir ziyadedir. İsnâd açısından problemli olan rivâyetteki bu ziyâdenin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespiti zordur. Bu nedenle çalışmamızın

[1990]İbn Sa’d, **Tabâkât,** II/187.
[1991]İbn Hişâm, **Sîret,** II/206; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1992]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa’d, **Tabâkât,** II/187; Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[1993]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112.
[1994]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/149.
[1995] Tevbe 9/37.
[1996] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301; Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.

ilerleyen bölümlerinde oluşturacağımız metin inşâsında Vâkıdî'nin bu ziyadesi de kullanılmayacaktır.

Hadiste 'Mudar'ın ayı olan Receb ayı' ifaedine bir açıklama yapan İbn Manzur, Raceb ayına 'Mudar'ın ayı' denilmesinin Mudar Kabîlesi'nin bu aya diğer kabîlelere göre büyük bir önem vermeleri nedeniyle olduğunu söylemektedir.[1997] Hadiste 'iki cümâd' ile kastedilen aylar ise Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhir olarak da bilinen yılın beşinci ve altıncı aylarıdır. Arapça'daki asıl adlarının cumâdelûlâ ve cumadelâhire olduğu belirtilmekte ve bu isimlerin İslam'ın doğuşu sırasında kullanılmaya başlandığı nakledilmektedir.[1998] İbn Kesîr, bu aylara 'Cümâd' denilmesinin sebebinin, bu aylarda suyun soğuk olmasından kaynaklandığını nakletmektedir.[1999]

2.3.6. Şeytana Uymaktan Sakınılması

Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen sahîh rivâyetlere göre Hz. Peygamber, kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde ümmetini, küçük görülen amellerde bile şeytana uymaktan şu sözleri ile sakındırmıştır:

''Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.''[2000]

Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen bu metnin aynısının İslam Tarihi Kaynakları'nda da nakledildiğini görmek mümkündür. İslam Tarihi Kaynakları'nda bu metne ilaveten Hz. Peygamber'in, 'Bu nedenle dininiz hususunda bundan da sakınınız.' buyurduğu ifade edilmekte ve sözlerinin başlarında 'Ey İnsanlar!' nidasını kullandığı nakledilmektedir.[2001] Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde inşâ edeceğimiz metin içerisinde, sözkonusu rivâyetlerden Hadis Kaynakları'nda

---

[1997] İbn Manzur, **Lisân,** I/411.
[1998] Fîruzabâdî, **Kâmûs,** I/350; Fuat Günel, ''Cemâziyelevvel'', **DİA,** İstanbul 1993, c. 7, s. 319.
[1999] İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm I-VIII,**(thk.) Sâmî b. Muhammed, 1420/1999, IV/145.
[2000] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[2001] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

nakledilen ve sahîh olduğunu düşündüğümüz metni tercih edeceğimizi ve İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan ilaveleri kullanmayacağımızı belirtmek isteriz.

2.3.7. Mü'min ve Müslümanın Vasfı

Fedâle b. Ubeyd'den tahrîç edilen bir rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.), Veda Haccı hutbelerinden birinde (rivâyette bu hutbenin hangi gün yapıldığı tasrîh edilmemiştir) mü'min, Müslüman, muhacir ve mücâhid ile kimin kastedilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

''Size müslümanın kim olduğunu bildireyim mi? Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mü'min ise, malları ve canları konusunda, insanların güvendiği kişidir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kişidir. Mücahid ise, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir.''[2002]

Hadis musanniflerinden Bezzâr tarafından sahîh bir isnâd ile tahrîç edilen bu rivâyetin İslam Tarihi Kaynakları'nda yer almadığı görülmektedir. Bununla beraber İslam Tarihi Kaynakları'nda ise bütün müslümanların kardeş olduğunun belirtildiği şu ifadeler nakledilmektedir:

''Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyip anlayınız.[2003] Haberiniz olsun ki, her bir müslüman, diğer bir müslümanın kardeşidir. Şüphesiz Müslümanlar kardeştir.[2004] Onu aldatmaz, ona ihanet etmez ve onun hakkında gıybet etmez.[2005] Hiçbir kimseye bir başka kardeşine ait olan şeyler –gönül rızası ile vermedikçe- helâl değildir.[2006] (Bunun aksine davranıp) birbirinize zulmetmeyiniz.''[2007]

İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan yukarıdaki rivâyetlerin hadis usûlü açısından isnâd yönüyle problemli olduklarını ve sahîh olarak değerlendirilemeyeceklerini belirtmemiz mümkündür. Zira Vâkıdî, İbn Hişâm, Yâ'kûbî ve Taberî tarafından nakledilen bu rivâyetlerin İbn Hişâm ve Yâ'kûbî rivâyetlerinde isnâd zikredilmediği; Vâkıdî ve Taberî'nin isnâdlarının ise zayıf

---

[2002] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[2003] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149. Yâ'kûbî'nin metninde 'anlayınız' yerine 'aklediniz' ifadesi kullanılmıştır.
[2004] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[2005] Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[2006] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[2007] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605.

olduğu görülmektedir. Hadis musanniflerinden Hâkim, İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan bu rivâyetin benzerini İbn Abbâs'tan şu lafızlarla nakletmektedir:

''Müslüman, müslümanın kardeşidir. Bütün müslümanlar kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malını yemek, onun tam rızası bulunmadıkça asla helâl olmaz. Birbirinize zulmetmeyiniz, benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.''[2008]

Hâkim'in tahrîç ettiği bu rivâyetin de isnâd açısından zayıf olduğu çalışmamızın birinci bölümünde ifade edilmişti. Bununla beraber İbn Ebî Şeybe ve Tirmîzî tarafından sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in, kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

''Dikkat ediniz! Müslüman, müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.''[2009]

Bizce buradan hareketle Yâ'kûbî'nin naklettiği 'Onu aldatmaz, ona ihanet etmez ve onun hakkında gıybet etmez.' şeklindeki metnin idrâc olduğu sonucuna ulaşmanın mümkün olduğunu söylemek mümkündür. Zira o, isnâd zikretmeden naklettiği bu metinde teferrüd etmiştir. Onun dışındaki diğer rivâyetlerde görülen farklılıkların ise hadisleri mana ile rivâyet eden râvî tasarrufundan kaynaklı olduğunu düşündüğümüzü ifade edebiliriz.

2.3.8. Nesebi İnkar ve Zina Edene Mahrumiyet

Hadis Kaynakları'nda Amr b. Harîce ve Ebû Ümâme'den hasen isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Allah Rasûlü'nün, Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbelerden birinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.[2010]Dikkat ediniz![2011] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene

[2008] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.
[2009] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ' 11 (III/467).
[2010] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[2011] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.

mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın[2012], meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.[2013]

Ebû Ümâme rivâyetinin devamında Abdurrezzâk, İbn Hanbel, Ebû Dâvûd ve Tirmîzî'nin tahrîç ettiği şu ziyade yer almaktadır: 'Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdalidir, (yani bunu da infak edemez) buyurdu.[2014] Sonra da…'[2015]

Tayâlisî, Abdurrezzâk, İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve İbn Mâce tarafından tahrîç edilen bu rivâyetler arasında kimi musannifler tarafından hadisin ihtisâr yoluyla nakledildiği görülmektedir. Örneğin Ebû Dâvûd, 'vesâya' başlığının altında bu bab başlığına uygun olacak şekilde hadisin sadece 'vârise vasiyet yoktur' kısmına kadar olan bölümünü tahrîç etmiştir. Tirmîzî'nin de hadisi naklederken aynı şekilde ihtisâr yoluna gittiği görülmektedir. Hadis Kaynakları'nda her iki sahabiden tahrîç edilen rivâyetlerde bu metnin, hangi günün hutbesine ait olduğu ise tasrîh edilmemiştir.

İslam Tarihi Kaynakları'ndan İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın Amr b. Harîce rivâyetini naklettiklerini görmekteyiz.[2016] İsnâd açısından her iki rivâyet de hasen derecesindedir. Bu kaynaklarda da sözkonusu metnin, hangi günde îrâd edilen hutbeye ait olduğu belirtilmemiştir. İbn Hişâm rivâyetinde hadisin baş tarafında 'Ey İnsanlar!' nidasının yer aldığı görülmektedir.

Yâ'kûbî'nin eserinde bu rivâyetten içeriği ile benzer cümleler ihtiva eden şu metin yer almaktadır:

[2012] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.
[2013] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[2014] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).
[2015] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824).
[2016] İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

‘‘Dikkat ediniz! Allah’a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyen kimse dışında birini öldüren ve kendisini dövenden başkasını döven kimsedir. Her kim efendisinin nimetini inkar ederse, Allah’ın Muhammed’e indirdiğini inkar etmiş gibi olur.’’[2017] Onun bu metniyle de, sık sık olduğu gibi, diğer musanniflerden farklı lafızlar kullandığını ve bu lafızların Veda Hutbesi metni içerisinde değerlendirilmesinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

Hadis Kaynakları ve İslam Tarihi Kaynakları’nda nakledilen özellikle Amr b. Harîce hadisi, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ‘Hadislerin başka delillere arzı’ kapsamında yeniden ele alınacaktır.

2.3.9. Kaldırılan İlk Kan davası

Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları’nda farklı lafızlarla nakledilen hususlardan birisi kaldırılan ilk kan davasının kime ait olduğudur. Arefe günü hutbesi ile ilgili Hadis Kaynakları’nda sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerin bazılarında kaldırılan ilk kan davasının İbn Rabîa b. Hâris’in kan davası olduğu belirtilmekte; onun Ben-i Sa’d Kabilesi’nde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada Hüzeyl tarafından öldürüldüğü ifade edilmektedir.[2018] Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili tahrîç edilen bazı rivâyetlerde ise öldürülen kişi Hâris b. Abdulmuttalib olup, Ben-i Sa’d Kabilesi’nde bulunduğu sırada Hüzeyl Kabilesi tarafından öldürülmüştür.[2019] Bu rivâyetlerin isnâdının da sahîh olduğunu söylemek mümkündür. İbn Ebî Şeybe’nin zayıf bir isnâdla tahrîç ettiği rivâyetlerin birinde kaldırılan ilk kan davasının İyâs b. Rabîa b. Hâris’in kan davası olduğu ve onun Ben-i Leys Kabilesi’nde süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada Hüzeyl tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir.[2020] İbn Ebî Şeybe’nin bir diğer rivâyetine göre ise kaldırılan ilk kan davası Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib’in kan davasıdır.[2021] İbn Ebî Şeybe’nin bu rivâyetinin de isnâd açısından zayıf olduğu ifade edilebilir.

[2017] Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/149.

[2018] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[2019] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Ebû Dâvûd Büyu’ 5 (III/628); Tirmizî Radâ’ 11 (III/467).

[2020] İbn Ebî Şeybe, **Musennef,**XIV/125.

[2021] İbn Ebî Şeybe, **Musennef,** XIV/134.

Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen rivâyetlerde görülen bu farklılıkların İslam Tarihi Kaynakları'na da yansıdığını görmek mümkündür. Vâkıdî'nin Arefe günü ve kurban bayramının ikinci günü hutbesi ile ilgili rivâyetlerinde kaldırılan ilk kan davasının İyâs b. Rabîa b. Hâris'e ait olduğu belirtilirken[2022]; İbn Hişâm rivâyetinde İyâs ismi zikredilmemekte İbn Rabîa'nın kan davası olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ona göre İbn Rabîa öldürüldüğü sırada Leys Kabilesi'nde bulunmaktadır.[2023] Taberî, İbn Hazm ve İbn Abdilberr'din naklettiği rivâyetlerde de kaldırılan ilk kan davasının İbn Rabîa'ya ait olduğu tasrîh edilmektedir.[2024] Taberî rivâyetine göre İbn Rabîa öldürüldüğü sırada Leys Kabîlesi'nde, İbn Hazm ve İbn Abdilberr rivâyetlerine göre ise Sa'd Kabîlesi'nde bulunmaktadır. Yâ'kûbî'nin, kaldırılan ilk kan davasının Âdem b. Rabîa'ya ait olduğunu söyleyerek, diğer musanniflerden farklı bir isim kullandığı görülmektedir. Ona göre Âdem b. Rabîa Hüzeyl Kabilesi'nde bulunduğu sırada Sa'd b. Bekroğulları tarafından veya Leys Kabilesi'nde bulunduğu sırada Hüzeyl Kabilesi tarafından öldürülmüştür.[2025]

Yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı gibi kaldırılan ilk kan davasının kime ait olduğu hususunda musannifler tarafından Rabîa b. Hâris, Hâris b. Abdulmuttalib, İbn Rabîa b. Hâris, İyâs b. Rabîa ve Âdem b. Rabîa şeklinde farklı isimlerin nakledildiği görülmektedir. Konuyla ilgili şerhlere baktığımızda Nevevî'nin bu konuda aydınlatıcı bilgiler sunduğunu ifade edebiliriz. O, cumhurun bu çocuğun isminin İyâs b. Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib olduğu konusunda birleştiğini söylemekte; Darâkutnî'nin Hâris ve Âdem isimlerinin yanlış olduğunu belirttiğini nakletmektedir.[2026] Ebû Dâvûd'un kaldırılan ilk kan davası ile ilgili olarak bazı rivâyetlerde nakledilen Rabîa b. Hâris isminin hata olduğunu söylediği ve Rabîa'nın Hz. Ömer zamanına kadar yaşadığını ifade ettiği nakledilmektedir.[2027] Ebû Ubeyde ise kaldırılan ilk kan davasının Rabîa'ya nisbet edilmesinin, Rabîa'nın öldürülen

[2022]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 111, 112.
[2023]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605.
[2024]Taberî, **Tarîh,** II/205, 206; İbn Hazm, Haccetü'l-Vedâ I/93; İbn Abdilberr, **ed-Dürer…,** I/279, 283.
[2025] Ya'kûbî, **Tarîh** I/148, 149.
[2026] Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **el-Minhâc Şerh-u Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc,** Beyrut 1392, VIII/182.
[2027] Azimabâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk, **Avnü'l-Mâbûd Şerh-u Sünen-i Ebû Dâvûd,** Beyrut 1415, V/262; Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmii't-Tirmîzî,** I-X, Beyrut ts. VIII/383.

çocuğun velisi olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.[2028] İbn Sa'd, çocuğun ismi konusunda farklı nakillerin olduğunu ve İyâs, Âdem, Temmâm gibi isimlerin bu nakiller arasında olduğunu söylemektedir.[2029] Bizce de burada Zehebî'nin söylediği ve cumhurun kabul ettiği isim olan İyâs b. Rabîa'nın kabul edilmesi daha doğrudur. Zira konuyla ilgili nakledilen sahîh rivâyetlerin çoğunda ya İyâs b. Rabîa ya da İbn Rabîa isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Azimabâdî, İyâs'ın küçük bir çocukken Ben-i Sa'd ile Hüzeyl Kabîlesi arasındaki bir savaşta, kendisine taş isâbet etmesi sonucu öldüğünü nakletmektedir.[2030]

2.3.10. Küfre Dönüp Birbirinin Boynunu Vurmaktan Sakınılması

Hadis Kaynakları'nda kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili olarak Ebû Bekrâ ve İbn Abbâs'tan; hutbenin hangi gün yapıldığını tasrîh etmeyen rivâyetlerde ise Cerîr ve İbn Ömer'den sahîh isnâdlarla tahrîç edilen hadislere göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur:

''Dikkat ediniz! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.''[2031]

İbn Hanbel'in Ebû Bekrâ'dan sahîh bir isnâd ile tahrîç ettiği bir rivâyette metnin baş tarafında 'Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.' şeklinde bir ziyade bulunmaktadır.[2032]

İslam Tarihi Kaynakları'nda konuyla ilgili Vâkıdî, İbn Sa'd, Yâ'kûbî ve İbn Hazm'ın rivâyetlerinin olduğu görülmektedir.[2033] Bu rivâyetlerden İbn Sa'd ve İbn Hazm'ın naklettikleri rivâyetler de kurban bayramının birinci gününe ait hutbelerden yapılan nakillerdir. Vâkıdî ve Yâ'kûbî'nin rivâyetinde ise hutbenin zamanı tasrîh edilmemiştir. Ayrıca Vâkıdî'nin rivâyetinde Allah Rasûlü'nün buradaki sözünün

[2028]Nevevî, **el-Minhâc…,** VIII/182.
[2029]İbn Sa'd, **Tabâkât,** IV/47.
[2030]Azimabâdî, **Avnü'l-Ma'bûd,**V/262.
[2031] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30, 60; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504, XXXIV/23-25, 47, 48; Dârimî Menâsik 76 (I/395); Buhârî İlim 43(I/38), Hac 132 (II/191); Müslim İman 118 (I/81), Kasâme 29 (II/1305); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128); İbn Mâce Fiten 5 (II/1300).
[2032] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312.
[2033]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.

başında ‘Birbirinize zulmetmeyiniz.’ ifadesini kullandığı nakledilmektedir.[2034] Onun metnindeki bu ziyadesinin, isnâd açısından zayıf gördüğümüz rivâyetinde yer aldığını ve Veda Hutbesi’nin metin inşâsında bu ziyadeyi kullanmayacağımızı belirtebiliriz.

İbn Hanbel rivâyetinde yer alan ziyâdeyi Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa’d ve Yâ’kûbî de eserlerinde nakletmektedirler. Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa’d’ın, Veda Hutbesi’nde Hz. Peygamber’in can, mal ve ırzın mukaddes kılındığı ile sözlerinden sonra; ‘Muhakkak ki sizler Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.’ buyurduğunu naklettikleri görülmektedir.[2035] Vâkıdî, bu sözlerin devamında Hz. Peygamber’in ‘Dikkat ediniz! Kimin yanında bir emanet varsa, onu kendisine emanet edene iade etsin.’ buyurduğunu nakletmektedir. İbn Hişâm, Vâkıdî’nin naklettiği bu sözlerin başında ‘Ben, teblîğ ediyorum.’ cümlesini aktarmaktadır. Yâ’kûbî’nin konuyla ilgili kullandığı metin ise şu şekildedir:

‘‘Gelecekte Rabbinize kavuşacak ve O da sizlere, işlemiş olduğunuz amellerinizden soracaktır.’’[2036] Yâ’kûbî, naklettiği bu cümlenin devamında diğer musanniflerin rivâyetlerinde yer almayan ‘Allah’tan korkunuz, insanların eşyalarını eksik vermeyiniz ve yeryüzünde bozgunculuk yapmayınız.’ sözlerini nakletmektedir. Onun bu sözleri nakletmekle, eserinin Veda Hutbesi ile ilgili birçok yerinde olduğu gibi diğer İslam Tarihi Kaynakları’ndan ayrıldığı görülmektedir.

Hadis Kaynakları’nda sahîh isnâdlar ile tahrîç edilen bazı rivâyetlerin İslam Tarihi Kaynakları’nda yer almadığı görülmektedir. Aynı şekilde İslam Tarihi Kaynakları’nda nakledilip Hadis Kaynakları’nda bulunmayan rivâyetlerin olduğunu söylememiz de mümkündür. Bu farklılıkları aşağıda özel bir başlık altında vermenin daha istifadeli olacağını düşünüyoruz.

[2034]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111.
[2035]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa’d, **Tabâkât,** II/187.
[2036]Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/148.

2.3.11. Veda Hutbeleri ile İlgili Sadece Hadis Kaynakları'nda Bulunan Nakiller

Yukarıda kısmen değindiğimiz gibi Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerden bazılarının sadece Hadis Kaynakları'nda bulunduğunu söylememiz mümkündür. Sözkonusu rivâyetlerden sadece sahîh isnâd ile tahrîç edilenleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Fedâle b. Ubeyd Rivâyeti: ''Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir.''[2037] Sözkonusu rivâyetin hangi gün îrâd edilen hutbede buyrulduğu tasrîh edilmemiştir.

Bişr b. Sehîm Rivâyeti: ''Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.''[2038] İbn Mâce'nin tahrîç ettiği bu rivâyet, teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbeye dair bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amr b. el-Ahves Rivâyeti: ''Sözlerime kulak veriniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.''[2039] Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ile ilgili nakledilen bir rivâyettir.

Ebû Ümâme Rivâyeti: ''Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. (Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en efdalidir, (yani bunu da infak edemez) buyurdu.)[2040] Sonra da…''[2041]

[2037] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[2038] İbn Mâce Siyam 35 (I/548).
[2039] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[2040] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).

‘‘Ey insanlar![2042] Rabbinize itaat ediniz[2043], beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını (gönül hoşluğuyla)[2044] veriniz, haccınızı îfa ediniz ve (başınızdaki) yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.’’[2045]

Hadis Kaynakları’nda Ebû Ümâme’den birbirinden bağımsız olarak tahrîç edilen bu iki rivâyet de İslam Tarihi Kaynakları’nda yer almamaktadır. Rivâyetin hangi günde îrâd edilen hutbeye ait olduğu tasrîh edilmemiştir.

Mürre el-Hemedânî Rivâyeti: İbn Hanbel ve Nesâî’nin tahrîç ettiği bu rivâyet şu şekildedir:

‘‘Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın![2046]

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.’’[2047]

Ümmü’l-Hüsayn Rivâyeti: İshâk b. Rahûye, Müslim ve Tirmîzî’nin tahrîç ettikleri bir rivâyette Allah Rasûlü’nün şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

[2041] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû’ 88 (III/824).
[2042] Hâkim, **Müstedrek,** I/9.
[2043] İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426; Hâkim, **Müstedrek** I/9.
[2044] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.
[2045] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595; Tirmizî Cuma 80 (II/516); İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426; Hâkim, **Müstedrek,** I/9, 472.
[2046] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.
[2047] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.

‘‘Ey İnsanlar! Allah’tan sakınınız.[2048] Başınıza kulağı kesik (siyahi)[2049] bir Habeşli köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah’ın kitabını (dinini)[2050] kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.’’[2051]

İslam Tarihi Kaynakları’nda bu rivâyetin yer almadığını, fakat köle haklarına dair İbn Sa’d ve Yâ’kûbî’nin Hadis Kaynakları’nda yer almayan nakillerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. İbn Sa’d’ın, Zeyd b. Hattâb’tan tahrîç ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.), şöyle buyurmuştur:

‘‘Kölеleriniz, kölеleriniz (hakkında dikkat ediniz). Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz! Şayet sizlere affetmek istemeyeceğiniz bir suç ile gelirlerse onları satınız, onlara eziyet etmeyiniz!’’[2052]

İbn Sa’d’ın bu rivâyetinin, çalışmamızın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi, isnâd açısından zayıf olduğunu belirtebiliriz. Yâ’kûbî’nin, konuyla ilgili rivâyeti ise şu şekildedir:

‘‘Kölelerinize karşı iyi davranınız. Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz. Bir suç işledikleri zaman, onların cezalarını içinizdeki hürlerden o suçu işleyenlere kıyas ediniz. Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? diye sordu. Evet, dediler. Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.’’[2053]

Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları’nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetleri karşılaştırmaya çalıştık. Bu başlık altında karşılaştırma yapmadığımız bazı konularla ilgili rivâyetleri ise çalışmamızın ‘hadislerin metin tenkîdi kriterleri açısından değerlendirilmesi’ başlığı altında ele alacağımızı ve tekrar teşkil etmemesi açısından burada değinmediğimizi ifade etmek isteriz.

[2048] Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[2049] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[2050] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[2051] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242; Müslim İmâre 36, 37 (II/1468); Tirmizî Cihad 28 (IV/209).
[2052] İbn Sa’d, **Tabâkât,** II/186.
[2053] Yâ’kûbî, **Tarîh,** I/149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN METİN TENKÎDİ KRİTERLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hadis ilmininde rivâyetlerin metin tenkîdi kapsamında Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespit edilmesi bağlamında başvurulan yöntemlerden biri de arz yöntemidir. Sözlükte 'ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak ve teklif etmek' anlamlarına gelen arz kelimesi[2054], hadis ilminde birkaç anlamda kullanılmaktadır. Öğrencinin, hocasının rivâyet hakkına sahip olduğu hadisleri önceden elde edip onun huzurunda okuması; öğrencinin herhangi bir yerden elde ettiği veya hocasına ait hadis kitabından istinsah ettiği kendi nüshasını ona vermesi, hocanın da bu kitabı inceledikten sonra öğrencisine iade etmesi[2055]; öğrencinin muteber bir yolla almış olduğu hadisleri, onları kendisine rivâyet eden hocasının veya aynı hocadan almış olan sikâ bir kimsenin kitabındakilerle karşılaştırması arz teriminin anlamlarından bazılarıdır.[2056]

[2054] Aydınlı, Abdullah, ''ARZ'' **DİA,** İstanbul 1991, c. 3, s. 438.
[2055] Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 211.
[2056] Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözü,** Hadisevi, İstanbul 2006, s. 44.

Arz kavramının bir diğer anlamı hadislerin güvenilirliğinin tespiti için farklı delillerle karşılaştırılmasıdır. Hadislerin karşılaştırıldığı bu delillerin başında hiç şüphesiz Kur'an'ı Kerim gelmektedir. Hadisin sahîh olabilmesi için, mutlaka Kur'an'a uygun olması ve Kur'an'a muhalif bir anlam taşımaması gerektiği düşüncesiyle yapılan[2057] Kur'an'a arzın, sahabe döneminde fiilen uygulandığı ve hicri ikinci asırdan itibaren bir metot olarak gündeme getirildiği görülmektedir.[2058] Kendi içerisinde bir takım prensipleri ve dikkat edilmesi gereken kaideleri olan bu metodla ilgili açıklamaları ilgili eserlere bırakarak[2059], Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetleri, sırasıyla önce Kur'an'a; daha sonra konuyla ilgili diğer hadislere ve son olarak tarihi bilgilere arz etmeye çalışacağız. Bu işlemi yaparken, Veda Hutbeleri rivâyetlerinin uzun metinlerden oluşması ve birbirinden bağımsız konuları içermesinden dolayı rivâyetlerde yer alan her metnin üzerinde durmayacak; kendi açımızdan problemli görülen veya üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz hususlar üzerinde kalmakla yetineceğiz.[2060]

3.1. RİVÂYETLERİN KUR'AN'A ARZI

İlk dönem Hadis Kaynaklarında yer alan Veda Hutbeleri rivâyetlerinde geçen ifadeleri,Kur'an'a arz kapsamında, maddeler halinde ele alarak daha anlaşılır bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

3.1.1. Arab'ın Aceme Üstünlüğünün Olmadığına Dair Rivâyetler

Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Hanbel'in, sahîh bir isnâdla Ebû Nadrâ'dan tahrîç ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

[2057] Keleş, Ahmet, **Hadislerin Kur'an'a Arzı,** İnsan yay. İstanbul 2011.

[2058] Konuyla ilgili olarak bkz. Zerkeşî, Bedreddin, **el-İcâbe li Îrâdî Me'stedrekethü 'Âişe 'Ale's-Sahabe,** (çev.), Bünyamin Erul, Otto yay. Ankara 2010; Mehmed Said Hatiboğlu, 'Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidçiliği', **Ankara Üniversitesi İFD,** Ankara 1973,c. 19, s. 59-74; Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 211.

[2059] Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı,** s. 228; Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 212.

[2060] Veda Hutbesi ile ilgili daha önce temas ettiğimiz Murat Göktürk ve Sedat Tuna'nın çalışmalarında hutbe ile ilgili tahrîç edilen rivâyetlerin arz işlemine tâbi tutulmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla araştırmamızın bu yönüyle de Veda Hutbesi alanında yapılacak çalışmalara katkı sunacağını ifade edebiliriz.

‘‘Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız bir’dir. Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab’a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır.’’[2061]

Hâris b. Ebî Üsâme ve Taberânî’nin de hadisi buna yukarıdaki metne lafızlarla tahrîç ettikleri görülmektedir.[2062] Taberânî’nin rivâyetinde Ebû Nadrâ’nın hadisi Ebû Saîd el-Hudrî’den aldığı tasrîh edilmekte ve rivâyet muttasıl bir senedle nakledilmektedir. Bununla beraber her iki rivâyette de cerhedilen râvîlerin bulunduğunu ve Taberânî’nin rivâyetinin isnâd açısından zayıf olduğunu söylememiz mümkündür. İslam Tarihi Kaynakları’ndan ise benzer bir metnin Yâ’kûbî tarafından nakledildiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber onun bu nakli de hadis usûlü kriterlerince kabul edilebilecek bir nakil değildir. Dolayısıyla bu rivâyetle ilgili olarak arza konu edilebilecek rivâyetler İbnü’l-Mübârek ve İbn Hanbel’in rivâyetleridir.

İslam Hukuku’un genel prensiplerinden biri arasında da yer alan[2063] eşitlik ilkesi Kur’an’ın genel muhtevasıyla uyum arzeden ilkelerden biridir. Özellikle Hucurât sûresi’nde geçen ve: *‘Ey İnsanlar! Biz sizi, bir erkekle bir kadından yarattık. Sizleri, birbirinizle tanışasınız diye, topluluklar ve kabileler haline getirdik. Şüphesiz ki Allah katında en üstün olanınız, takvâca en üstün olanınızdır. Allah, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olandır.’*[2064]mealindeki ayet, bu uygunluğu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla beraber, bu rivâyetin Hz. Peygamber’e aidiyetinin ortaya konması noktasında, sadece Kur’an’a uyum ilkesinden hareketle kabul edilmesi doğru değildir. Bu nedenle çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, aynı rivâyet konuyla ilgili diğer hadislere arz edilecek ve bu sözün Veda Hutbesi’ne idrâc edildiği noktasındaki görüşler değerlendirilecektir.

3.1.2. Nesî ve Haram Aylar

Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde geçen konulardan biri de Allah Rasûlü’nün, zamanın ilk günkü haline döndüğünü ve haram ayların dört aydan ibaret

[2061] İbnü’l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[2062] Heysemî, **Bağiyyatü’l-Bâhis ‘An Zevâid-i Müsned,i’l-Hâris,** I/193; Taberânî, **Evsât,** V/86.
[2063] Bkz. Yiğit Yaşar, İslam Ceza Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Dokunulmazlık, **İlmî Araştırmalar Dergisi, 1999,** sy.13, s. 195-206.
[2064] Hucurât 49/13.

olduğunu belirten açıklamalarıdır. Hadis Kaynakları'nda konuyla ilgili tahrîç edilen isnâd açısından sahîh rivâyetlere göre Hz. Peygamber (a.s.), kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurmuştur:

''Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır.''[2065]

Haram aylarla ilgili tahrîç edilen yukarıdaki rivâyetler, Tevbe sûresinin 36. ayeti ile benzer ifadeleri içermektedir. Nitekim bu ayet, mealen şu şekildedir:

''Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin…''[2066]

Hadis Kaynakları'nın bazılarında Allah Rasûlü'nün yukarıda aktardığımız sözlerinden önce Câhiliye döneminde kamerî takvimin şemsî takvime uyarlanması suretiyle takvime yapılan müdahale'[2067] anlamına gelen ve haram aylarda savaşa izin verebilmek ve hac mevsimini sabitlemek için yapılan[2068] 'nesî' uygulamasının haram kılındığını belirten Tevbe sûresi 37. ayetle başladığı nakledilmektedir. İsnâd açısından zayıf gördüğümüz sözkonusu rivâyetlere göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

''Ey İnsanlar! Şüphesiz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şekline (eski haline) dönmüştür. Bir yıl, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın Kitabında olduğu gibi on iki aydan oluşmaktadır. Bir yıl, Allah'ın Kitabında on iki aydan oluşmaktadır. Onlardan dört tanesi haram aylardır. Bu haram aylar; iki Cümâd ve Şaban ayları arasında yer alan Mudar'ın ayı Receb ayı ile Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Nesî ise küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler, onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki, bu sûretle

[2065] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469.
[2066] Tevbe 9/36.
[2067] Mustafa Fayda, ''Nesî'', **DİA,** İstanbul 2006, c. 32, s. 578-579.
[2068] Fayda, ''Nesî'', **DİA,**İstanbul 2006, c. 32, s. s. 578-579.

Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler. Böylece onlar, Safer ayını bir yıl haram, bir yıl helal ve ertesi yıl tekrar haram sayarlar. Muhakkak ki bu şekilde nesî yapmak şeytandandır. İşte dosdoğru din budur. Bu aylar konusunda (nesî yaparak) nefislerinize zulmetmeyiniz![2069]

Hz. Peygamber'in, burada konuyla ilgili Tevbe sûresi'nde geçen 'Muhakkak ki nesî ise küfürde ileri gitmektir. İnkar edenler, onunla saptırılırlar ve onu bir sene helâl, bir sene de haram kılarlar ki, bu sûretle Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirebilsinler.' ayetle[2070] başladığını nakleden bazı İslam Tarihi Kaynakları'nın da olduğu görülmektedir.[2071] Bununla beraber bu rivâyetlerin de isnâd açısından zayıf olduğu çalışmamızın daha önceki isnâd ile ilgili bölümünde ifade edilmişti.

Her ne kadar isnâd açısından zayıf olsa da bizce Hz. Peygamber'in, hutbelerinde Tevbe sûresi 36 ve 37. ayetleri ile başlamış olabileceği ihtimali yüksektir. Nitekim ondan nakledilen sahîh rivâyetler, Tevbe sûresi 36. ayetin lafızları ile çok yakın ifadelerden oluşmaktadır. Muhtemelen rivâyetlerde orada hutbeyi dinleyen sahabilerden veya onlardan sonra isnâd zincirinde yer alan râvîlerin tasarrufundan kaynaklı bazı küçük lafız farklılıkları oluşmuştur. Nitekim müfessirler de sözkonusu ayetin tefsirinde bu rivâyetlere atıfta bulunmuşlardır.[2072] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (a.s.), kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde, Tevbe sûresi 36. ayetini okumuş, haram ayların hangi aylar olduğu konusunda bilgi vermiştir. Onun nesî uygulamasını haram kılan Tevbe 37. ayeti okuduğuna dair sahîh rivâyetler bulunmasa da bizce bu ayeti de okumuş olma ihtimali yüksektir.

3.1.3. Büyük Hac Günü ile İlgili Rivâyetler

Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile geçen rivâyetlerde 'büyük hac günü' ifadesinin geçtiği görülmektedir. Sözkonusu günün kurban bayramının birinci günü olan nahr günü için kullanıldığını belirten rivâyetlerin[2073]

[2069] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301.
[2070] Tevbe 9/37.
[2071] İbn Hişâm, **Sîret,** II/206; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[2072] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim,** IV/145, 146; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, **Ahkâmü'l-Kur'ani'l-Kerim I-II,**(thk.) Sadettin Ünal, 1418/1998, II/125, 128.
[2073] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27; a.mlf. **Müsned,** II/119, 120; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); Tirmîzî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Menâsik

yanında, 'büyük hac günü' ile kastedilen günün, Arefe günü olduğunu belirten rivâyetlerin[2074] de olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber bu rivâyetlerden büyük hac gününün Arefe günü olduğunu belirten rivâyetlerin isnâd açısından zayıf olduğunu; kurban bayramının birinci günü olduğunu belirten rivâyetlerin ise isnâd yönüyle sahîh rivâyetlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'de 'büyük hac günü' ifadesinin Tevbe sûresi'nde mealen şu şekilde geçtiği görülmektedir: *'Hacc-ı ekber (büyük hac) gününde, Allah ve Rasûlü'nden bütün insanlara bir bildiridir. Allah ve Rasûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır…'*[2075]Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu ifade ile hangi günün veya günlerin kastedildiği konusunda farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Buna göre ayette yer alan 'büyük hac günü' ifadesi ile kastedilen günün kurban bayramının birinci günü olduğu görüşünde olanların yanında[2076], bu gün ile Arefe gününün kastedildiği görüşünde olanlar[2077] da bulunmaktadır. Buna göre sözkonusu ifadenin kurban bayramının birinci günü için kullanıldığını savunanlar hem konuyla ilgili nakledilen farklı hadislere dayanmakta, hem de hac mensâikinin çoğunu teşkil eden şeytan taşlama, tavaf, halk gibi uygulamaların bu günde olduğunu delil olarak göstermektedirler.[2078] Nevevî, cumhurun da bu görüşte olduğunu nakletmektedir.[2079] Bu günün Arefe günü olduğu görüşünde olanlar ise daha çok Hz. Peygamber'in 'Hac, Arafattır' hadisini delil olarak kullanmaktadırlar.[2080]

Konuyla ilgili üçüncü bir görüşe göre 'büyük hac günü' ifadesi ile kastedilen tek bir gün olmayıp, hac günlerinin tamamıdır. Zira Arapça'da 'yevm' kelimesi 'zaman' ve 'günler' anlamında da kullanılmaktadır. Nitekim Araplar, günlerce süren Sıffîn Savaşı'na 'yevmü Sıffîn' demektedirler.[2081] Konuyla ilgili dördünce bir görüşe

---

76 (II/1016); Ebû Avâne, **Müsned,** II/393; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/166.

[2074] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/298; Taberânî, **Kebîr,** V/67; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2075] Tevbe 9/3.

[2076] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** IV/104, V/416; Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'an,** I/133, 377; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ahkâmü'l-Kur'an I-V,** (thk.) Muhammed Sâdık, Beyrut 1405 IV/269; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** VIII/321; Aynî, **Umdetü'l-Kârî,**XV/321.

[2077] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** IV/108; Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'an,**, I/368; Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** XV/323.

[2078] İbn Kesîr, **Tefsîr…,**IV/104; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** VIII/321; Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** XV/322.

[2079] Nevevî, **el-Minhâc…,** IX/116.

[2080] Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an,** I/368.

[2081] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** IV/110; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** VIII/321; Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** XV/323.

göre ‘büyük hac günü’, Allah Rasûlü’nün haccettiği gün için kullanılmakta, dolayısıyla Rasûlullah’tan sonra îfâ edilen haclar için bu ifade kullanılmamaktadır. Bununla beraber bu görüş pek kabul görmemiştir.[2082] ‘Haccü’l-ekber’ ifadesinin kıran haccı, ‘haccü’l-asğar’ ifadesinin ise ifrad haccı için kullanıldığını söyleyen Mücâhid’in görüşü[2083] de yine konuyla ilgili olarak çok kabul görmeyen görüşlerden biridir. Aynı şekilde Hz. Ebûbekir’in hicrî 9. yılda ifâ ettiği hac için bu ifadenin kullanıldığını belirtenlerin görüşü de konuyla ilgili kabul görmeyen bir görüştür.[2084] Bir diğer görüşe göre ise ‘hacc-ı ekber’ ifadesi mutlak manada hac için kullanılan bir ifade olup, ‘hacc-ı esğar’ olarak tanımlanan umreden ayrılması için bu ifade kullanılmıştır.[2085]

Yukarıda aktardığımız bilgi ve değerlendirmeler ışığında Veda Hutbesi ile ilgili sahîh isnâdlarla nakledilen ‘büyük hac günü’ ifadesinin, Kur’an-ı Kerim’de de geçtiğini söyleyebiliriz. Sözkonusu ifade ile kastedilen günün, hangi gün olduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber bu günün, nahr günü olarak bilinen kurban bayramının birinci günü için kullanıldığı görüşü cumhurun da kabul ettiği ağırlıklı görüştür. Bizim ele aldığımız hadislerde de bu günün kurban bayramının birinci günü olduğunu belirten rivâyetler, isnâd açısından Arefe günü olduğunu belirten rivâyetlere göre daha sahîhtir.

3.1.4. Mirâs ve Babaya Mensûbiyet ile İlgili Rivâyetler

Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde dikkat çeken bir diğer konu, Hadis Kaynakları’nda Amr b. Hârîce ve Ebû Ümâme’den; İslam Tarihi Kaynakları’nda ise Amr b. Harîce’den hasen isnâdlar ve benzer lafızlarla Hz. Peygamber’den tahrîç edilen şu ifadelerdir:

‘‘Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.[2086]

[2082]Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’an,** IV/268; Aynî, **Umdetü’l-Kârî,** XV/321; Salim Öğüt, ‘‘Hac’’ **DİA,** İstanbul 1996, c. 14, s. 393.
[2083] İbn Hacer, **Fethü’l-Bârî,** VIII/321; Aynî, **Umdetü’l-Kârî,** XV/323.
[2084]İbn Kesîr, **Tefsîr...,** IV/110; Aynî, **Umdetü’l-Kârî,** XV/323.
[2085] Tahâvî, **Ahkâmü’l-Kur’an,** I/133; Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’an,** IV/268.
[2086] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû’ 88 (III/824); İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).

Dikkat ediniz![2087] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın[2088], meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.''[2089]

Hz. Peygamber'den nakledilen bu rivâyetlerde metin tenkîdi açısından üzerinde durulması gereken birden fazla konu olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan vârise vasiyet, zina edene recm cezasından mı bahsedildiği, yoksa bu fiili işleyene mahrumiyet mi gerektiği, nesebini inkar eden kişinin durumu, böyle birisinin tevbe, adalet ve şehadetinin kabul edilmemisinin ne anlama geldiği gibi konuları Kur'an'a arz kapsamında ele almaya çalışacağız.

Allah Rasûlü'nün *'Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.'* şeklindeki ifadelerinin, Kur'an'ın mirâs ayetleriyle mutâbık olduğu görülmektedir.[2090] İslam'ın ilk dönemlerinde vârise vasiyet edildiği ve bunda bir sınır olmadığı, ancak konuyla ilgili mirâs ayetlerinin nâzil olmasından sonra mirâsçıların kabul etmesi hariç, vâris hakkında vasiyetin geçersiz hale geldiği belirtilmektedir.[2091] Sözkonusu ayetlerde Allah-u Teâla miras alacakları belirlemiş ve her bir alacaklının mirastan alacağı hissesini açıklamıştır.[2092]

Konuyla ilgili rivâyetlerde yer alan Hz. Peygamber'in الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ şeklindeki sözlerinin, *'Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır.'* şeklinde anlaşılması gerektiği düşüncesindeyiz. Kimi

[2087] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[2088] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.
[2089] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[2090] Nisâ 4/11, 12; Mirâs ile ilgili olarak bkz. Hamza Aktan, ''Miras'' **DİA,** İstanbul 2005, c. 30, s. 143-145.
[2091] Konuyla ilgili daha geniş açıklamalar için bkz. İmâm-ı Şâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, **Ahkâmü'l-Kur'an,** I-II, (thk.) Abdulğani Abdulhâlık, Beyrut 1400; Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **es-Sünenü'l-Kübrâ I-X,**(thk.) Muhammed Abdulkadir Atâ, Mekke 1414/1994, VI/264; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, **el-İstizkâr I-VIII,**(thk.) Sâlim Muhammed Atâ, Beyrut 1421/2000, VI/236; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** XII/329; Abdüsselam Arı, ''Vâsiyet'' **DİA,**İstanbul 2012, c. 42, s. 555-556.
[2092] Nisâ 4/7-12.

kaynaklarda hadiste geçen اَلْحَجَرُ ifadesi ile 'recmin' kastedildiğinin belirtilmesi[2093] bizce hadisin Kur'an'a arzı kapsamında problemli bir yaklaşımdır. Zinâ ile ilgili Kur'an'da yer alan ayetlerden bazıları, böyle bir fiile yaklaşılmaması gerektiğini ifade etmiş ve bu fiili yasaklamıştır.[2094] Konuyla ilgili bazı ayetlerde ise bu fiili işleyenler hakkında birtakım müeyyideler ortaya konduğu görülmektedir. Ayetlerde sözkonusu edilen müeyyidelerden birinde zina eden kadınlara yönelik olup, bu fiili işlediğine dair dört şahit getirilen kadınların kendilerine ölüm gelinceye kadar yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde alıkonmaları istenmektedir.[2095] Hüseyin Gökmenoğlu, recm cezası ile ilgili yazdığı makalesinde ayetteki bu müeyyidenin sadece zinâ eden kadınlara uygulanmasının, erkeğin evin nafakasını temin etme mükellefiyetinin gereklerine uygun düştüğünü ifade etmektedir.[2096] Kur'an-ı Kerimin bir diğer ayetinde, kadın erkek ayrımı gözetmeksizin bu fiili işleyenlere, tevbe edip ıslah oluncaya kadar eziyet edilmesi emredilmektedir.[2097] Nur sûresi'nde geçen ayet-i kerimede 'Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun' denilmekte[2098], sözkonusu ayetin hemen akabinde gelen sonraki ayette 'zinâ eden erkeğin, zinâ eden bir kadınla, zinâ eden kadının da ancak zinâ eden bir erkekle evlenebileceği'[2099] belirtilmiştir.

Aktardığımız ayetlerden de anlaşılacağı gibi zinâ eden kişiye recmin uygulanacağı ile hükmün, Kur'an-ı Kerim'e değil de konuyla ilgili nakledilen hadislere dayandığını söylemek mümkündür. Sözkonusu hadislerden bazılarını çalışmamızın ilerleyen sayfalarında 'metin tenkidinde rivâyetlerin bütünlük ilkesi'nden hareketle Veda Hutbesi ile ilgili tahrîç edilen hadislerin konuyla ilgili diğer rivâyetlere arzı kapsamında ele alacağımızı belirtmek isteriz. Kur'an-ı Kerim, zinâ fiilini yasaklamış, bu fiile yaklaşılmaması gerektiğini belirtmiş ve sözkonusu fiili işleyenlere bazı müeyyidelerin uygulanacağını belirterek bu kişilerin –hadise

[2093] Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye,**(çev.), Vecdi Akyüz, Kitabevi yay. İstanbul 1997, s. 382.
[2094] İsrâ 17/32.
[2095] Nisâ 4/15.
[2096] Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, 'Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm', **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2003,**c. 2, s. 119.
[2097] Nisâ 4/16.
[2098] Nur 24/2.
[2099] Nur 24/3.

verdiğimiz manaya da mutâbık olacak şekilde- bazı haklardan mahrum kalacağını ortaya koymuştur.[2100]

Hadiste yer alan konulardan biri de nesebini inkar eden kişi ile efendisinden başkasını velî edinen köle hakkında Allah Rasûlü'nden nakledilen şu sözlerdir: *''Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın*[2101]*, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.''*[2102] Kur'an'ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in, bu sözlerine paralel olarak Ahzâb sûresi'nde şu ifadeler bulunmaktadır: *'Onları, babalarına nispet ederek çağırın. Bu, Allah katında daha doğru ve adaletlidir…'*[2103] Câhiliye döneminde mevcut olan, evlatlıkların öz babaları ile değil de kendilerini evlat edinen kimselere nispet edilerek çağrılmasını yasaklayan bu ayet, öz babalara nispet edilmenin daha doğru olacağını ve İslam'da bunun gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bizce kölenin efendisinden başkasına itaat edip, başkasını kendisine veli edinmesinin hadiste yasaklanması da Kur'an'ın, umumi muhtevasından elde edilen ve toplumda sosyal düzenin sağlanmasını hedef edinen ilkesel amaca yönelik bir ifadedir. Nevevî, babasından başkasına neseb iddiasında bulunma veya efendisinden başkasını veli edinme durumunun, nimeti inkar manasında olup böyle bir durumun sıla-i rahmi keseceğini ve ana-babaya isyana götürebileceğini söylemekte; bu nedenle böyle bir sonucun doğmaması için sözkonusu fiilden sakındırmak için bu ağır ifadenin kullanılmış olduğunu söylemektedir.[2104] Ahlakî olduğu kadar hukukî açıdan da sakıncalı sonuçlar doğuracak olan babasından başkasına neseb iddiasında bulunma veya efendisinden başka birini veli edinme durumu, Rasûlullah (a.s.) tarafından farklı hadislerde de ağır bir dille kınanmıştır.[2105] Kur'an-ı Kerim'de bulunan *'Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları ise dilediği kimseler*

[2100] Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Ziya Keskin, **Recm Cezası,** Beyan yay. İstanbul 2001; Gökmenoğlu, **Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen…,** s. 117-129; Hüseyin Esen ''Zinâ'' **DİA,**İstanbul 2013, c. 44, s. 440-444.

[2101] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.

[2102] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

[2103] Ahzâb 33/5.

[2104] Nevevî, **el-Minhâc…,** IX/144; Tebrîzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, **Mişkâtü'l-Mesâbîh Mea Şerhihi Mir'âtü'l-Mefâtîh li'l-Mübârekfûrî I-IX,**ts. IX/1058.

[2105] İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik, **Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî** I-X, (thk.) Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyâd 1423/2003, VIII/372; Beyhâkî, **Sünen,** V/196.

için bağışlar'[2106] mealindeki ayetler, hadiste kullanılan bu ifadelerin, Nevevî'nin de belirttiği gibi Hz. Peygamber'in kişileri bu fiili işlemekten sakındırmaya yönelik bir tahzîr ifadesi olduğu söylenilebilir.

3.1.5. Sorumluluğun Şahsîliği ile İlgili Rivâyetler

Sorumluluk inansın inanmasın, bütün insanların önemle üzerinde durduğu ahlakî bir değerdir. İnsan olmanın en temel şartlarından biri de sorumlu olmaktır.[2107] Amr b. el-Ahves'ten sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in, kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *''Her nefis kendi yaptığından sorumludur. Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.''*[2108] Arapların, Câhiliye dönemi adetlerine göre herhangi bir cinâyet işleyen kişinin sadece kendisinin değil, akrabalarının da suçlu tutulduğu[2109], Allah Rasûlü'nün bu ifadeleri ile Araplar'ın sözkonusu adetlerini de ayaklarının altına aldığı ve hükümsüz kılarak İslam'daki suçun bireyselliği ve sorumluluğun şahsîliği ilkesine vurgu yaptığı söylenilebilir. Onun buyurduğu bu sözlerin, Kur'an'ı Kerim'in farklı sûrelerde yer alan ve suçun bireyselliğini ortaya koyan ayetleriyle de muvâfık olduğu görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *''Hiçbir suçlu (günahkar), başkasının suçunu (günahını) yüklenmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. Böylece size yapmış olduklarınızı haber verecek. Muhakkak ki O, sinelerde olanı bilendir.''*[2110]Fatır sûresi'nde ise *'günah yükü ağır olan kimse, onu taşımak için bir başkasını çağırsa, bu çağırdığı kişi akrabası da olsa onun yükünden bir şey yüklenmez'* buyrulmaktadır.[2111] Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde kendi günahlarıyla beraber başka bir takım günahları da yüklenecek[2112] kimi insanlardan bahsedildiği görülmektedir. Bununla beraber

---

[2106] Nisâ 4/48, 116.
[2107] Gürbüz Deniz, 'Kur'an'a Göre İnsan Sorumluluğu', **VIII. Kur'an Sempozyumu,** Fcr yay. Ankara 2006, s. 179.
[2108] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).
[2109]Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî...,** VI/314.
[2110] Zümer 39/7; Ayrıca bkz. En'am 6/164; İsrâ 17/15; Sebe 34/25; Fatır 35/18.
[2111] Fatır 35/18.
[2112] Ankebut 29/13.

sözkonusu ayetin sorumluluğun şahsîliği ilkesine ters düşmediği, 'başka bir takım günahları' yüklenecek insanların, Nahl sûresi'nde de belirtildiği gibi[2113] bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarını yüklenecekleri ifade edilmektedir.[2114]

3.1.6. Eşler Arası Karşılıklı Hak-Hukuk ile İlgili Rivâyetler

Hz. Peygamber'in, Veda Hutbelerinde kadınlarla ilgili birtakım tavsiyelerde bulunduğu ve eşler arasında karşılıklı bazı haklardan bahsettiği görülmektedir. Buna göre erkeğin, kadın üzerinde birtakım hakları olduğu gibi; kadının da eşi üzerinde birtakım hakları bulunmaktadır. Konuyla ilgili Câbir b. Abdullah'dan sahîh bir isnâdla tahrîç edilen rivâyetlerden bir tanesi şu şekildedir: ''Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü sizler, onları, Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Yataklarınızı hoşlanmayacağınız hiç kimseye çiğnetmemeleri sizin kadınlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yapmaları takdirde zarar vermemek şartıyla onları dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makul ölçülerde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini karşılamanızdır.''[2115]

Amr b. el-Ahves'ten sahîh isnâdlar ile tahrîç edilen rivâyetlerde konuyla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmaktadır: Dikkat ediniz! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim. Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Ancak açıkca bir günahta bulunmaları hariç. Şayet bunu yaparlarsa, onları yataklarda yalnız bırakabilir ve onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Sizin onlar üzerinde, onların da sizler üzerinde bir takım hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız ise; yatağınızı hoşlanmayacağınız hiç kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Dikkat ediniz! Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.[2116]

[2113] Nahl 16/25.
[2114] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** V/52.
[2115] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797.
[2116] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Nikah 3 (I/594).

İbn Ömer'den tahrîç edilen rivâyete göre erkeklerin, eşleri üzerindeki hakları; hiç kimseye yataklarını çiğnetmemeleri ve maruftan istedikleri konusunda onlara isyan etmemeleridir. Şayet bunu yaparlarsa, erkeklerin de, mâkul ölçülerde eşlerinin, yiyecek ve giyeceklerini temin etmeleri, onlar üzerindeki haklarıdır.[2117] Bu rivâyetin isnâd açısından zayıf bir rivâyet olduğu görülmektedir.

Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'nin, amcasından naklettiği rivâyetlerde ise genel olarak şu ifadeler mevcuttur:

''Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Zira onlar, sizin yanınızda kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himayeye muhtaç kimselerdir. Kadınların, sizin üzerinizde bir takım hakları; sizin de onlar üzerinde bir takım haklarınız bulunmaktadır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiçbir kimseye çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız hiç kimseyi izniniz olmadan evlerinize almamalarıdır. Şayet geçimsizliklerinden korkarsanız, onlara nasihat ediniz (eğer dinlemezlerse) onları yataklarında yalnız bırakabilir ve onları, zarar vermeyecek şekilde dövebilirsiniz. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise makûl ölçüde yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir. Siz onları ancak Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah'ın kelimesini anarak helâl edindiniz.''[2118] Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den tahrîç edilen bu rivâyetlerin de isnâd açısından zayıf olduğu belirtilebilir.

Yukarıdaki aktardığımız bu rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda Hadis Kaynakları'nda sahîh isnâdlar ile tahrîç edilen rivâyetlere göre; Hz. Peygamber (a.s.), erkeklerin, kadınlar konusunda Allah'tan korkmalarını emretmekte[2119] ve onlara hayırla muamele etmelerini tavsiye etmektedir.[2120] Kadınların, onların yanında himâyeye muhtaç kimseler olduğunu belirten Allah Rasûlü (a.s.), onların erkeklerin yanında Allah'ın emaneti olduğunu hatırlatmakta ve namuslarını Allah'ın adını anarak kendilerine helal kıldıklarını ifade etmektedir. Hz. Peygamber, daha sonra

[2117] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.
[2118] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301.
[2119] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[2120] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Nikah 3 (I/594).

eşlerin birbirleri üzerinde karşılıklı bazı hak ve sorumlulukları olduğunu belirterek, bu hak ve sorumluluklardan bazılarına değinmektedir. Buna göre erkeğin eşi üzerindeki hakları, yatağını hiç kimseye çiğnetmemeleri[2121] ve hoşlanmadıkları kimseleri evlerine almamalarıdır.[2122] Kadının eşi üzerindeki hakkı ise hanımlarının giyecek ve yiyeceklerini mâkul ölçülerde temin etmeleridir.[2123]

Rivayetlerin muhtemelen en tartışmalı noktası ise kadınların dövülmesi hususudur. Câbir rivâyetlerine göre kadınları dövme izni, yataklarını eşlerinden başkasına çiğnetmeleri; Amr b. Ahves rivâyetlerine göre açıkça bir günah işlemeleri; Ebû Hurrâ er-Rakkâşî rivâyetlerine göre ise geçimsizlikleri sebebiyle devreye girmektedir. Yine her üç rivâyetin, bu sebepler karşısında erkeklerin vermeleri gereken karşılık farklı farklıdır. Câbir rivâyetine göre kadınları incitmeyecek şekilde dövme; Amr b. Ahves rivâyetine göre yataklarda yalnız bırakma, (eğer bu durum fayda sağlamazsa) incitmeyecek şekilde dövme; Ebû Hurrâ er-Rakkâşî rivâyetlerine göre ise nasihat verme, yataklarda yalnız bırakma ve (her ikisi fayda vermezse) incitmeyecek şekilde onları dövmedir. Kadınlarla ilgili tahrîç edilen bütün rivâyetlerde bulunan ortak husus ise bu dövmenin, incitmeyecek şekilde (hafifçe) olması gerektiğidir.

Konuyla ilgili Hadis Kaynakları'nda nakledilen rivâyetler arasında bulunan farklılıkların benzerlerinin, İslam Tarihi Kaynakları'nda nakledilen rivâyetler arasında olduğu görülmektedir. Aslında bu durum her iki ilim dalının, rivâyetleri alma ve aktarma noktasında birbirlerinden faydalandıklarını göstermektedir. Sözkonusu kaynaklarda yer alan nakillere göre Rasûlullah (a.s.), erkeğin kadın üzerindeki hakkı olarak;

[2121] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[2122] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).

[2123] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

-Yatağını hiç kimseye çiğnetmeme (bu ifade, bütün rivâyetlerde ortaktır.)[2124]

- Açık bir fuhşiyât işlememe (İbn Hişâm ve Taberî; her iki rivâyetin de isnâd açısından zayıf olduğu belirtilebilir).[2125]

- Eşinin, hoşlanmadığı birini izni (ve bilgisi) olmadan eve almama (Vâkıdî ve Yâ'kûbî: Her iki rivâyet de hadis usûlü kriterlerine göre isnâd açısından zayıf rivâyetlerdir).[2126]

şeklinde üç haktan bahsetmektedir. Kadının, bu fiillerden birini yapması durumunda ise erkeğin, onu;

- Önce yatağında yalnız bırakabileceği (İbn Hişâm, Taberî ve Yâ'kûbî); vazgeçmemesi halinde ise;

- Onu incitmeyecek şekilde hafifçe dövebileceği (bütün rivâyetlerde ortak), ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi Hadis Kaynakları'nda Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den zayıf bir isnâdla tahrîç edilen ve 'kadına önce nasihat verme'yi tavsiye eden nakil, İslam Tarihi Kaynakları'nda bulunmamaktadır. Konuyla ilgili diğer rivâyetlerde zikredilen durumlar ise birbiriyle örtüşmektedir.

Hem Hadis Kaynakları'nda, hem de İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan Hz. Peygamber'in kadınlar konusunda sarfettikleri sözleri; Kur'an'ı Kerim'de yer alan, tefsir ve yorumlanması konusunda farklı yaklaşımların bulunduğu Nisâ sûresi 34. ayeti hatırlatmaktadır. Ayetin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayınlanan meali şu şekildedir: *'Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkardırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da 'gayb'ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız)onları (hafifçe) dövün. Eğer*

[2124]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605; Taberî, **Tarîh,** II/205, 206; Ya'kûbî, **Tarîh** I/148, 149; İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **ed-Dürer…,** I/279, 283.
[2125]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605; Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.
[2126]Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.

itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.'[2127] Biz burada ayetin ilk kısmı üzerinde durmayacak, hadis metniyle alakalı olan, 'nüşuz' ve ayette erkeğin bu durumda yapması tavsiye edilen hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

'Nüşûz' kelimesi sözlükte 'kadının kocasından nefret etmesi, itaat etmeyip ona başkaldırması, gözünü kocasından başka tarafa çevirmesi', ayrıca 'yüksekçe bir yere çıktı, otururken kalktı, kadın, kocasına isyan etti, ondan nefret etti, koca, karısına sert davrandı' gibi anlamlara gelmektedir.[2128] Râğıb el-Isfehânî, eserinde ayette geçen bu kelime üzerinde durmakta ve bu kavramın, 'Kadının, eşinden nefret etmesi/ona buğz etmesi, ona itaati bırakması ve gözünü, ondan başkasına çevirmesi' gibi anlamlara geldiğini söylemekte[2129]; İbn Kesîr ise 'kadının eşine karşı başkaldırması, dikbaşlılık yaparak onun emirlerini yerine getirmemesi, kocasından yüz çevirerek ondan nefret etmesi' gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.[2130] Celâleyn Tefsiri'nde aynı kavram, kadının eşine isyan etmesi ve bu isyanının emârelerinin görünmesi olarak açıklanmaktadır.[2131] Vehbe Zuhaylî, nüşûz kelimesinin tefsirini yaparken, bu kelimenin 'Kadının, eşinin emirlerine isyan etmesi, özürsüz olarak onun isteklerinden yüz çevirmesi, onun izni olmadan evinden çıkması' gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir.[2132] 'Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 'evlilik yükümlülüklerini reddetme' anlamında kaydettiği ayetteki nüşuz kelimesi, farklı meallerde; 'serkeşlik'[2133], 'kötü niyet'[2134], 'sadakatsizlik'[2135], 'hırçınlık etme'[2136], 'sadakatsizlik ve iffetsizlik'[2137] gibi anlamlarda Türkçeye çevrilmiştir. Nüşuz kavramının kadın için kullanılan anlamının yanında bir başka ayette 'erkeğin

---

[2127] Nisâ 4/34.

[2128] İbn Manzur, **Lisân,** V/417; Fîruzabâdî, **Kâmûs,** I/678; Mesut Erdal, 'Kur'an'da Nüşûz Kavramı', **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Diyarbakır 2001,c. 3, sy. 2, s. 37-51.

[2129] el-Isfehânî, Râğıb, **Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân,**(thk.) Safvân Adnan Dâvûdî, Beyrut 1423/2002, s. 806.

[2130] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** II/294; Sâbûnî, Muhammed Ali, **Muhtasar-u Tefsîr-i İbn Kesîr,** I-III, Beyrut 1431/2010, I/308.

[2131] El-Mahallî, Celâleddin-Suyûtî, Celâleddin, **Tefsîru'l-Celâleyn,** Yasin yay. İstanbul ts. s. 83.

[2132] Vehbe Zuhaylî,**et-Tefsîru'l-Vecîz Alâ' Hâmiş el-Kur'âni'l-Azîm,** Dımeşk 1425, s. 85.

[2133] Elmalılı, Hamdi Yazır, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli,** İşaret Yay. İstanbul 2006, s. 216; Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân,** I-XV, trc. Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller, Birleşik yay. İstanbul ts. III/204; Hasan Basri Çantay, **Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm,** İstanbul 1984, I/126.

[2134] Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı,** İşâret yay. İstanbul 2002, s. 91.

[2135] İslamoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an-Gerekçeli Meâl,** Düşün yay. İstanbul 2016. s. 157.

[2136] Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli,** Hayat yay. Ankara 2017, s. 85.

[2137] Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'ân-ı Kerim Meâli,** Yeni Boyut yay. İstanbul 2017, s. 86.

de karısına karşı olan ödevlerini yerine getirmemesi' anlamında kullanıldığı[2138]belirtilmektedir.[2139] Klasik kaynaklarda 'nüşûz' kavramı, 'eşe isyan ve itaatsizlik'[2140], 'kadının eşine başkaldırması, onun emirlerini yerine getirmemesi ve ondan yüz çevirmesi'[2141] gibi anlamlarla açıklanmıştır. İmam-ı Şâfî'ye göre kadında 'nüşûz' fiiline dair işaretlerin görülmesi ve bu fiili işlemesinden korkulması durumunda ona öğüt ve nasihat verilmesi, kadında 'nüşûz' fiilinin –öğüt ve nasihate rağmen- başlaması durumunda yatakta yalnız bırakılması, bunun da fayda vermeyip kadının 'nüşûz'da devam etmesi durumunda dövülmesi gerektiğini söylemektedir.[2142]

Sözkonusu ayetle ilgili tefsir ve yorumları artırmak mümkündür. Buradaki konumuz bizatihi Nisâ sûresi 34. ayet değil de hadis rivâyetinin Kur'an'a arz edilmesi noktasında olduğu için 'nüşûz' kavramı ile ilgili tartışmalara daha fazla girmeyeceğiz. Bizce Nisâ 34. ayette zikredilen 'nüşûz' kavramının Veda Hutbeleri rivâyetlerinde yer alan karşılığı, kadının 'iffetsizlik ve sadakatsizliği' ile 'eşinin bilgisi olmadan hoşlanmayacağı kimseleri evine alması'dır.

Ayet-i kerîmede sözkonusu olan 'nüşûz' fiilini işlemelerinden endişe edilen kadınlara karşı erkeklererin üç aşamalı bir yönteme başvurmaları tavsiye edilmektedir. Buna göre kadına önce öğüt verilecek, şayet vazgeçmezse yatakta yalnız bırakılacak; bunlar fayda vermezse kadının (incitmeyecek şekilde) dövülmesine izin verilecektir. Veda Hutbeleri ile ilgili sahîh isnâdlarla nakledilen rivâyetlerde, ayetteki son iki aşamadan (yataklarda yalnız bırakma ve incitmeyecek şekilde dövme) bahsedildiği; ayette başvurulacak ilk yöntem olarak belirtilen 'öğüt verme'nin zikredilmediği görülmektedir. Bununla beraber Ebû Hurrâ er-Rakkâşî'den zayıf isnâdla tahrîç edilen rivâyetlerde 'öğüt verme' nin ilk sırada yer aldığı[2143] ve hadisin bu rivâyetlerle tamamlandığı ifade edilebilir.

[2138] Nisâ 4/128.
[2139] İlhami Güler, 'Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri', **İslami Araştırmalar, Ekim 1991**, c. 5, sy. 4, s. 310-319.
[2140] Beğâvî, Hüseyin b. Mesûd, **Şerhu's-Sünne,** I-XV, (thk.) Şuayb Arnavut, Beyrut 1403/1983, IX/183.
[2141] İbn Kesîr, **Tefsîr…,** II/294.
[2142] İmâm-ı Şâfî, **Ahkâmü'l-Kur'an,** I/208.
[2143] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/299, 301. s. 157.

Nisâ sûresi 34. ayetle ilgili tartışma bulunan hususlardan biri de ayetteki 'da-ra-be' fiili ile neyin kastedildiği hususudur. Sözkonusu fiilin meallerin çoğunda 'dövme veya vurma' olarak; bazılarında ise 'geçici olarak evden uzaklaştırma, evden çıkarma ve uzaklaştırma'[2144] gibi anlamlar ile Türkçeye çevrildiği görülmektedir. Aynı fiilin, 'kadının kendi evinde tutulması, nasihate ve ayrı olma uygulamasına devam edilmesi ve bu işlemde ısrarcı olunması' şeklinde yorumlanabileceğini belirtenler de bulunmaktadır.[2145] Klasik tefsirlerin çoğunda ise sözkonusu kelime meallerin çoğunluğunda olduğu gibi 'dövme/vurma' olarak açıklanmıştır.[2146] Bizce gerek Kur'an'da gerekse de hadis rivâyetlerinde yer alan buradaki da-ra-be filine 'hafifçe dövme veya vurma' anlamından başka şekilde[2147] anlam verilmesi uygun değildir. Zira hadis rivâyetlerinde bulunan ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ '(zarar vermeyecek bir şekilde dövme)' ifadesi, bu fiili başka bir şekilde anlamlandırmanın yanlışlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde Allah Rasûlü'nden kadınla ilgili nakledilen hadislerin, sözkonusu ayeti teyid ve beyân ettiğini söylemek mümkündür.

İslam'ın kadına bakışı noktasında yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için gerek Nisâ sûresi 34. ayeti, gerekse de Hz. Peygamber'den nakledilen hadisleri iyi okumak ve değerlendirmek gerekmektedir. Kur'an'da kadınla ilgili var olan ayet-i kerîmeler, Allah Rasûlü'nden kadına dair nakledilen hadisler ve Rasûlullah'ın bizzat kendisinin hayatı boyunca gerek eşlerine, gerekse de muhatap olduğu diğer kadınlara karşı gösterdiği tutum ve davranışlar, İslam'da kadına şiddetin asla tasvip edilmediğini ve o günün toplumunda çok yaygın bir şekilde var olan bu şiddetin önüne geçilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Osman Güner, konuyla ilgili yazmış olduğu makalesinde, sözkonusu nassların, '*Câhiliye gibi bir toplumun genlerine ve damarlarına kadar işlemiş böylesi bir adetin değiştirilmesine zemin teşkil edecek 'tedrîcilik' metodunun ilk basamağı olduğunu'* ifade etmekte; '*özü ve maksadı itibariyle, toplumun çekirdeği sayılan aile müessesesinin korunmasını hedef alan sözkonusu nassları, kadına yönelik şiddet içeren söylemlermiş gibi*

[2144] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s. 157; Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an-ı Kerîm Meali,**86.
[2145] Mehmet Okuyan, 'Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı', **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İFD,** Samsun 2007,c. 23, s. 93-133.
[2146] Şâfîi, **Ahkâmü'l-Kur'an,** I/208; Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an,** III/49; İbn Kesîr, **Tefsîr…,** II/294.
[2147] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s. 157; Öztürk, **Kur'an-Kerim Meali,** 86.

değerlendirmenin haksız ve yanlış bir algılama' olduğunu belirtmektedir.[2148] Nitekim Hz. Peygamber'in (a.s.), hayatı boyunca hiçbir kadına veya köleye asla vurmadığı ve kadınlarını dövenleri de sert bir şekilde uyardığı[2149] nakledilmekte, eşlerini dövenlerin hayırlı kimselerden sayılmayacağını ifade ettiği belirtilmektedir.[2150] Konuyla ilgili olarak kaynaklarda nakledilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bununla beraber çalışmamızın hacmi itibariyle burada sözkonusu örnekleri ele alıp değerlendirmek mümkün değildir.[2151]

3.1.7. Yöneticilere İtaatle İlgili Rivâyetler

Veda Hutbeleri ile ilgili olarak Ümmü'l-Husayn'dan sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in Arefe Günü'nde îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *'Başınıza kulağı kesik (siyahi)[2152] bir Habeşli köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını (dinini)[2153] kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.'*[2154] Sözkonusu rivâyetin, ele aldığımız İslam Tarihi Kaynakları'nda bulunmadığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber (a.s.), bu rivâyette Müslümanların başına gelen her âmir ve yöneticiye, Allah'ın dinine göre muamele ettiği müddetçe rengi, ırkı, milliyeti ne olursa olsun uyulması ve ona itaat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. 'Ulu'l-emr' ve 'ulu'l-emre itaat' meselesi Allah Rasûlü'nün vefatından hemen sonra tartışmalara zemin olan ve tarih boyunca da ihtilaf konusu olmaya devam eden meselelerden birini teşkil etmektedir. İtikâdî mezhep ve fırkaların farklı yaklaşımlarının bulunduğu bu meselede hazırlanan çalışmaların çoğunda kendisinden ilham alınan ayetlerden biri Nisâ sûresi'nde yer alan şu ayettir: *'Ey iman edenler! Allah'a itaat edin.*

[2148] Osman Güner, 'İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış', **OMÜİFD, Samsun 2007,**c. 23, s. 61.
[2149] Ebû Dâvûd Edeb 4 (V/142).
[2150] Abdurrezzâk, **Musannef,** IX/442, 443.
[2151] Konuyla ilgili nakledilen bazı örnekler için bkz. Fazlur Rahman, Mükemmel Bir Eş Olarak Hz. Muhammed, trc. Sami Şener-Ergin Öztürk, İnkılab yay. İstanbul 2011; Osman Eskicioğlu, 'İslam'da Kadının Yeri', **Dokuz Eylül Üniversitesi İFD,** İzmir 1994, c. 8, s. 83-120; Güner, 'İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet…'s. 51-62; Okuyan, Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı, 124, 125.
[2152] Müslim İmâre 36 (II/1468).
[2153] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[2154] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242; Müslim İmâre 36, 37 (II/1468).

Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de (itaat edin)…'[2155] Ayet-i kerîmede zikredilen 'ulu'l-emr'in, idareci ve yöneticiler ile ilim ve fıkıh ehlini kapsadığı görüşü yaygın olan görüş olmakla beraber[2156], bu kavram ile en genel çerçevede 'kendi alanında yetkin ve otorite sahibi olan herkes'in anlaşılabileceği ifade edilmektedir.[2157] Şiilerin ise ayette geçen ulu'l-emr ile ehl-i beyt imamlarının kastedildiğini iddia ettikleri ve bu kavramı 'imam' imgesi merkezinde değerlendirdikleri görülmektedir.[2158] Kur'an'ı Kerim'de 'sizden olan' ifadesi ile 'müslüman olan âmirlerin' kastedildiği ise açıktır. Dolayısıyla bu hususta hadis rivâyetlerinin ilgili ayete muvâfık olduğunu söylemek mümkündür.

İsnâd açısından sahîh olan Ümmü'l-Husayn rivâyetinin hadislerin Kur'an'a arzı kapsamında tenkîd edilebilecek bir yönünün bulunmadığı ifade edilebilir. Nitekim bu rivâyetin sözkonusu ayetle beraber 'hilâfet ve imâmet' tartışmalarında özellikle de imâmete köle veya hür, ehil olan her kişinin seçilebileceğini benimseyen[2159] Harîciler tarafından kullanıldığı görülmektedir.[2160] Bununla beraber bu rivâyetin, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde 'Halife'nin Kureyş'ten seçilmesi gerektiğini ifade eden rivâyetlerle ihtilafı üzerinde ayrıca durulacaktır.

3.1.8. Hz. Peygamber'in Ümmetine Bıraktığı Şey ile İlgili Rivâyetler

Ehl-i sünnet ile şia arasında önemli tartışma konularından birisi olmakla kalmamış; sünnetin dindeki yeri ile ilgili yoğun tartışmalara da referans teşkil etmiş[2161] olan ve Hz. Peygamber'in, ümmetine neyi bıraktığını ifade eden

---

[2155] Nisâ 4/59.

[2156] Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an,** I-XXIV, (thk.) Ahmed Muhammed Şakir, 1420/2000, VIII/497-502; Beğâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, **Meâlimü't-Tenzîl,** I-VIII, 1417/1997, II/239; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** II/345; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, **İrşâd-u Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerîm,** I-IX, Beyrut ts. II/193.

[2157] Mustafa Öztürk, İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulu'l-Emr Kavramı' Örneği, **İslamiyât,** y. 2000, c. 3, s. 82.

[2158] Sıddık Baysal, ''**Ulu'l-Emr Kavramı'',**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006), s. 167 (Kummî, I/132'den naklen).

[2159] Mehmed Said Hatipoğlu, **Hilafetin Kureyşliliği,** Otto yay. Ankara 2016, s. 77.

[2160] İlyas Canikli, ''**Hadislere Göre Yöneticilere İtaatin Sınırları''**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1996), s. 103; Öztürk, İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu…, s. 95.

[2161] Abdullah Ünalan, **İmâmet Teorisinin Hadîs Referansları,** Mevsimler Kitap yay. İstanbul 2017; Bünyamin Erul, Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras, 'Kitap ve Sünnet' Bırakıldığını İfade Eden Rivâyetlerin Tedkîki, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, y. 2007,**c. 7, sy. 1, s. 9-33.

rivâyetlerin bir kısmının Veda Hutbeleri ile ilgili hadislerde yer aldığını görmekteyiz. Konuyla ilgili olarak Câbir b. Abdullah'dan sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Allah Rasûlü'nün Arefe gününde îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *'Sizlere sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır.'*[2162]

Abd b. Hümeyd'in, İbn Ömer'den tahrîç ettiği rivâyette de Hz. Peygamber'in (a.s.); 'Allah'ın Kitabı'nı bıraktığı ifade edilmektedir. Bununla beraber bu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu görülmektedir.[2163]

Tirmîzî ve Taberânî'nin, Câbir'den tahrîç ettikleri rivâyette ise diğer rivâyetlerden farklı olarak şu ifadeler bulunmaktadır: *'Ey İnsanlar! Size kendilerine sarıldığınız takdirde asla sapmayacağınız öyle bir şey bıraktım ki, bunlar: Allah'ın Kitabı ve ehl-i beytimdir.'*[2164] Tirmîzi Ve Taberânî'nin tahrîç ettiği bu iki rivâyet de isnâd açısından zayıf bulduğumuz rivâyetlerdir. Bu rivâyetin farklı bir versiyonunu Hâkim, İbn Abbâs'tan tahrîç etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber: *Ey insanlar! Size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sarılırsanız, asla sapıklığa düşmezsiniz. Bu şey Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir.*[2165] Hâkim, benzer anlamdaki Ebû Hureyre hadisini de bu rivâyetin şâhidi olarak göstermektedir.[2166] Hâkim'in sözkonusu rivâyetinde hakkında cerh ifadesi bulunan Ebû Üveys'in bulunduğu, dolayısıyla onun rivâyetinin de isnâd açısından zayıf olduğunu söylememiz mümkündür.

Çalışmamızda ele aldığımız İslam Tarihi Kaynakları'nda konuyla ilgili yapılan nakillere baktığımızda, ilgili altı rivâyetin bulunduğunu ve bu rivâyetlerin arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu açıdan bir ayrıştırmaya gidilecek olursa Vâkidî[2167], İbn Hıbbân[2168], İbn Hazm[2169] ve İbn Abdilberr[2170]'in

[2162] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[2163] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/270.
[2164] Tirmizî, Sünen 5/662; Taberânî, **Kebîr,** III/66.
[2165] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.
[2166] Hâkim, **Müstedrek,** I/93.
[2167] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112, 1113.
[2168] İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384.
[2169] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93.

naklettiği rivâyetlerde sadece; 'Allah'ın Kitabı'; İbn Hişâm[2171] ve Taberî[2172]'nin naklettiği rivâyetlerde 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberi'nin sünneti'; Yâ'kûbî[2173]'nin rivâyetinde ise 'Allah'ın Kitab'ı ve benim ehl-i beytim' şeklindeki ifadelerin bulunduğu görülecektir. Bu rivâyetler arasında Hadis Usûlü kriterlerince sadece İbn Hazm rivâyetinin isnâd açısından sahîh olduğunu; Vâkıdî, Taberî, İbn Hıbbân ve İbn Abdilberr rivâyetlerinin ise zayıf olduğunu ifade edebiliriz. İbn Hişâm, Yâ'kûbî ve İbn Hıbbân rivâyetlerinin ise isnâd zikredilmeden nakledildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla sözkonusu rivâyetlere isnâd merkezli bir açıdan bakıldığında Rasûlullah (a.s.) tarafından Veda Hutbeleri'nde sadece 'Allah'ın Kitabı'nın bırakıldığını ifade edebiliriz. Bununla beraber diğer iki rivâyetin de ilk dönemden itibaren tartışmalara konu olan bir zeminde bulunması ve Allah Rasûlü'nün, ümmetine ehl-i beytini bıraktığını ifade eden sahîh isnâdlı rivâyetlerin olduğu iddiası nedeniyle sözkonusu rivâyetleri Kur'an'a ve konuyla ilgili diğer hadislere arz kapsamında ele almanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

Gerek Hadis Kaynakları'nda, gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda 'Allah'ın Kitabı, Allah'ın Kitabı ve ehl-i beytim, Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti' şeklinde rivâyetin her üç versiyonunu görmek manidardır. Bu durum, hicrî ikinci asrın ilk dönemlerinden itibaren özellikle İslam Tarihi alanında yazılmış olan eserlerde, musannifin, rivâyetler arasında tercih yaparken şahsî düşünce ve görüşünün etkisi altında olduğunu ortaya koymaktadır. Sözkonusu rivâyetleri, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- 'rivâyetlerin, konuyla ilgili diğer hadislere arzı' kapsamında tekrar ele alacağımzı belirtmek isteriz. Bununla beraber bu rivâyetler, Kur'an ışığında düşünüldüğünde ve Kur'an'a arz edildiğinde neler söylenilebilir? Şimdi bu husus üzerinde durmaya çalışacağız.

Allah-u Tealâ, Kehf sûresi'nde Kur'an'ın dosdoğru bir kitap olduğunu buyurmakta[2174], Nisâ sûresi'nde ise '*tevbe edenlerin, durumlarını düzeltenlerin, Allah'ın Kitabı'na sarılanların ve dinlerini Allah'a has kılanların, mü'minler ile*

[2170] İbn Abdilberr, **ed-Dürer…,** I/279, 283.
[2171]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605.
[2172]Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.
[2173] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.
[2174] Kehf 18/1, 2.

beraber olacağını' ifade etmektedir.[2175] Ali İmrân sûresi'nde: *'Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin…'*[2176] şeklindeki ifadeler, rivâyetlerdeki 'Allah'ın Kitabı'nın bırakılması ile mutâbık ifadelerdir. Fatır sûresinde yer alan şu ayet de 'Kitab'ın mirâs bırakılması' açısından Câbir rivâyetlerini destekleyen ayetlerden biridir: *'Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izni ile hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu, büyük lütuftur.'*[2177] Konuyla ilgili zikrettiğimiz bu ayetler dışında da Kitap'a sarılmayı gerektiren ve onun, doğru yola götürecek kaynak olduğunu belirten ayetler mevcuttur.

Diğer taraftan 'Rasûl'e itaati' her fırsatta emreden; *'Peygamber, size ne getirdiyse onu alın. Sizi nelerden sakındırdıysa ondan kaçının'* şeklindeki ayetleri görmek de mümkündür. Bu durum, hayatta iken Peygamber'in; vefatında sonra ise onun sünnetinin, bu ümmet için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Peygamber eşlerinin, ayet-i kerîme'de mü'minlerin annesi olarak vasıflandırılması, Allah'ın ehl-i beyte verdiği değerin bir göstergesidir. Konuyla ilgili olarak Bünyamin Erul, 'Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras' başlıklı makalesinde şunları söylemektedir:

''Tarih boyunca risâlet müessesi, birbirlerine belli bir miras devreden pek çok peygamberden oluşmaktadır. Onlardan her birinin, inananlarına bıraktığı ortak mesaj, Allah'ın göndermiş olduğu kutsal din ve Kutsal Kitap'tır… Rasûlullah'ın kıyamete kadar kalacağına inandığımız Kur'an ile birlikte varlığını sürdürecek bir ümmet bıraktığına inancımız tamdır… Allah Rasûlü, ardında Kitap-hikmet, Medine-medeniyet, sahabe-ümmet, sünnet ve siret de bırakmıştır…''[2178]

Erul, sözlerinin devamında, bu söylediklerinin birer hakikat olmakla beraber, araştırma amacının, Hz. Peygamber'in ümmetine neyi veya neleri bıraktığını tartışmak değil, sadece hadis rivâyetlerinde geçen ve bu konuyla ilgili 'ne

[2175] Nisâ 4/146.
[2176] Ali İmrân 3/103.
[2177] Fâtır 35/32.
[2178] Erul, Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Mîrâs, s. 10, 11.

buyurduğunu' tespit etmek olduğunu ifade etmektedir.[2179] Bizce de bir metin tenkîdi yöntemi olarak hadisleri Kur'an'a arz kapsamında, Hz. Peygamber'in ümmetine ne bıraktığıyla ilgili olarak rivâyetlerde geçen 'Allah'ın Kitabı, Peygamberinin sünneti ve Peygamber'inin Ehl-i Beyti' şeklindeki her üç ifade de Kur'an'ın gerek tek tek ilgili konulardaki ayetlerine, gerekse de Kur'an'ın genel muhtevasına aykırı değildir. Bununla beraber Allah Rasûlü'nün, ümmetine bu üç şeyden hangisine sarılmalarını istediği, ümmetin hangisine veya hangilerine sımsıkı sarıldığı vakit yolundan sapmayacağını belirttiği noktasında son sözü söylemek, bu rivâyetlerin konuyla ilgili diğer hadislere arzı yapıldıktan sonra mümkün olacaktır ki çalışmamızın ilerleyen sayfalarında bu husus üzerinde durulacaktır.

3.1.9. Mesîh-Deccâl ile İlgili Rivâyetler

Veda Hutbeleri ile ilgili hadis rivâyetlerinde karşılaşılan bir diğer konu, Mesîh-Deccâl hakkındadır. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Avâne ve Taberânî'nin, İbn Ömer'den tahrîç ettiği ve anlamca birbirine yakın olan rivâyetler şu şekildedir:

''Hz. Peygamber aramızda iken Veda Haccı'ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve senada bulundu. Sonra Mesîh-Deccâl'den uzun uzun bahsetti ve şöyle buyurdu: Allah'ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. O, sizin aranızdan çıkacaktır ve onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir (Hz. Peygamber, bunu üç defa tekrarladı). Şüphesiz ki Rabbiniz, tek gözlü değildir. O ise sağ gözü kör birisidir. Onun gözü, sanki salkımdan dışa fırlamış bir üzüm tanesi gibidir.''[2180] İbn Hanbel ve Ebû Avâne'nin konuyla ilgili rivâyetlerinin isnâd açısından sahîh olduğunu, Buhârî ve Taberânî'nin rivâyetlerinin ise sahîh li ğayrihi olarak kabul ettiğimizi hemen ifade edelim. Bununla beraber İbn Hanbel ve Buhârî'nin rivâyetleri Taberânî hadisinin şâhididir. Dolayısıyla Veda Hutbeleri ile ilgili Mesîh-Deccâl hadisinin isnâd açısından makbul bir hadis olduğunu söylememiz mümkündür. Sözkunusu rivâyetin İslam Tarihi

[2179] Erul, Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Mîrâs, s. 12.
[2180] İbn Hanbel, **Müsned,** X/327; Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.

Kaynakları'nda nakledilen Veda Hutbeleri metinlerinde ise yer almadığı görülmektedir.

Mesîh-Deccâl konusu üzerinde yapılan araştırmalarda, Deccâl kelimesinin, 'Decl' mastarından türediği ve 'bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak' gibi anlamlara geldiği ifade edilmektedir. Klasik kaynaklara göre ise Deccâl, ahir zamanda ortaya çıkıp harikulade olaylar gösteren ve bu sayede bazı insanları dalâlete sürükleyecek olduğuna inanılan kişidir.[2181] Mesîh kelimesi ise Arapça me-se-he veya Süryanice'den gelen 'meşîha' kelimesinden türemiş olup; 'gümüşten bir parça, şaşı, yalancı, yürüyenler, perçem, bir şeyin izini yok etmek' gibi anlamlara gelmektedir. Mesîh kelimesinin aynı zamanda 'güzel ve mübarek bir surette yarattı' ile 'kötü ve uğursuz bir şekilde yarattı' şeklinde birbirine zıt iki manayı içerdiği de ifade edilmektedir. Kur'an'ı Kerim'de ise Mesîh kavramının sadece olumlu manada Hz. İsa için kullanıldığı görülmektedir.[2182] Osman Bodur, hem Hz. İsâ için, hem de Deccâl için kullanılan bu kavramın, mutlak manada kullanıldığında Hz. İsa'yı ifade ettiği, Deccâl için kullanılacağı zaman ise yanına Deccâl kavramının da eklenildiği belirtmektedir.[2183] Kur'an-ı Kerîm tarafından bir peygamber için kullanılan bu ifadenin, rivâyetlerde 'Deccâl' gibi kötülüğünden sakındırılan biri için kullanılmış olması, sözkonusu rivâyetlerin güvenilirliği açısından bir problem teşkil etmektedir. Bizce bu açıdan Bodur'un yukarıdaki açıklamaları sözkonusu rivâyetlerin Mesîh ile ilgili ayetlerle ihtilafını ortadan kaldırmamaktadır.

Mesîh-Deccâl konusunun gerek müfessirler, gerekse de hadis âlimleri tarafından ilk dönemden itibaren tartışılageldiği bilinen bir noktadır. Biz, burada bu tartışmalara girmeyecek, sadece hadis metninin Kur'an'a arzı kapsamında, Kur'an'ı Kerim'de bu konuya işaret eden bir ayet olup olmadığı, hadis rivâyetinde geçen Mesîh-Deccâl ile ilgili ifadelerin Kur'an ayetlerine ve Kur'an'ın genel muhtevasına aykırı olup olmadığı üzerinde durmaya çalışacağız.

Kur'an'ı Kerim'de açıkça Deccâl isminin zikredilmediği, bununla beraber müfessirlerden bazılarının, birtakım ayetlerin tefsir ve yorumunda Deccâl'e işaret

[2181] Kürşat Demirci, ''Deccâl'' **DİA,** İstanbul 1994, c. 9, s. 67-69.
[2182] Nisâ 4/172; Tevbe 9/30, 31; Ali İmrân 3/45.
[2183] Bodur, Osman, ''**Buhârî Şerhlerinde Deccâl Yorumları'',**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010), s. 18-23.

edildiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu ayetlerden üzerinde duracağımız ilk ayet, En'am sûresindeki şu ayettir: *'(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin ayetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz.'*[2184] Bu ayetteki ''Rabbinin bazı ayetleri (alâmetleri)'' ifadesiyle kıyamet alametlerinin kastedildiği ve bu alametlerden birinin de Deccâl olduğu, kimi musanniflerce kabul gören bir yorumdur.[2185] Konuyla ilgili bir diğer ayetin, Muhammed sûresindeki şu ayet olduğu görülmektedir: *'Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar). Kıyamet kendilerine gelip çatınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek?'*[2186] Bu ayette yer alan 'kıyamet alametleri' ifadesinin kimi müfessirlerce, , Deccâl'e işaret ettiği belirtilmiştir.[2187] Nisâ sûresinde bulunan ve: *'Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa'ya) iman edecek olmasın…'*[2188] anlamındaki ayet de Deccâl ile ilgili yorumlanan ayetler arasında bulunmakta; İbn Kesîr'in Hz. İsa'nın nüzûlüne işaret eden ayetlerin aynı zamanda Deccâl'e de işaret ettiği kanaatinde olduğu belirtilmektedir.[2189] Hz. İsa'nın nüzûlü ile ilgili görüşlerin ihtilaflı olduğu ve buna işaret ettiği düşünülen ayetlerin[2190] farklı tefsir ve yorumlamalara açık olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sözkonusu konunun başlı başına ayrı bir araştırma konusu olduğu ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak Kur'an'ı Kerim'de, Deccâl'i işaret ettiği belirtilen bazı ayetlerin, farklı yorumlara açık olduğu ve bu ayetlerden Deccâl'i anlamanın mümkün olmadığı; Kur'an'da 'Kıyamet alametleri' olarak kapalı bir şekilde bulunan ifadelerle, nelerin kastedildiğinin anlaşılmasının ise ancak sahîh hadis ve nakillerle ortaya konabileceği görüşündeyiz. Diğer taraftan İbn Ömer rivâyetlerinde Kur'an'da

---

[2184] En'am 6/158.
[2185] Beğâvî, **Meâlimü't-Tenzîl,**III/208; İbn Hacer, **Tehzîb,** XI/353, XIII/91; Azimabâdî, **Avnü'l-Ma'bûd,**XI/287.
[2186] Muhammed 47/18.
[2187] Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan, **Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman,** I-III, (thk.) Ahmed Ferîd, Beyrut 1424/2003, III/238.
[2188] Nisâ 4/159.
[2189]Bodur, **Buhâri Şerhlerinde Deccâl...,** s. 34 (İbn Kesîr, **en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim,** II/166, 168'den naklen).
[2190] Nisâ 4/159; Maide 5/110; Zuhruf 43/61.

Hz. İsa için kullanılan[2191] 'Mesîh' kavramının deccâl hakkında kullanılmış olması, bu rivâyetlerin Kur'an'a arzı önümüze çıkan bir problemdir. Bu nedenle sözkonusu rivâyetlerin Kur'an'la temellendirilemeyeceğini ifade etmemiz mümkündür. Buradan hareketle sözkonusu rivâyetleri hadislere arz kapsamında ilerleyen sayfalarda yeniden ele alacağımızı belirtmek isteriz.

3.2. RİVÂYETLERİN DİĞER HADİSLERE ARZI

Hadislerin, metin tenkîdi kapsamında arz edildiği ikinci bir kriter, konuyla ilgili vârid olan rivâyetleri teyîd eden veya bu rivâyetlere muhalefet eden, isnâd açısından incelenmekte olan rivâyetlerden daha sahîh olan hadislerin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin birbirinden farklı birçok konuya temas etmesi, her biriyle ilgili tek tek vârid olan hadislerin araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrı ayrı bu konularla ilgili hadis araştırmasına gitmek, hem bu çalışmamızın boyutunu aşacak, hem de tez çalışmamızı amacından uzaklaştıracak ayrı bir araştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla biz burada rivâyetlerin tamamı üzerinde tek tek durmayacak kendi açımızdan problemli gördüğümüz hususlardan bazılarını, konuyla ilgili farklı hadislere arz etmeye çalışacağız.

3.2.1. Zinâ Edenin Durumu ile İlgili Rivâyetler

Amr b. Hârice ve Ebû Ümâme'den hasen isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetlerde Allah Rasûlü'nün (a.s.), *'Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır.'*[2192]buyurduğunun nakledildiğini çalışmamızın hadislerin Kur'an'a arzı başlığı altında aktarmış ve aynı ifadelerin İslam Tarihi Kaynakları'nda da yine hasen isnâdlarla yer aldığını belirtmiştik.[2193] Şimdi de sözkonusu rivâyetleri, konuyla ilgili diğer hadislere arz kapsamında ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.Burada farklı konuları da içeren bu rivâyetin, الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ (Çocuk, kimin döşeğinde doğduysa ona aittir. Zina edene mahrumiyet? vardır) şeklinde nakledilen kısmı üzerinde durmaya çalışacağız. Sözkonusu rivâyette geçen

[2191] Al-i İmrân 3/45; Nisâ 4/157, 171; Mâide 5/72, 75; Tevbe 9/31.
[2192] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[2193]İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.

‘الْحَجَرُ’ ifadesinden kastedilenin, bazı haklardan mahrum olmak mı yoksa bazı kaynaklarda[2194] tercih edilen recm olarak mı anlaşılması gerektiğini, konuyla ilgili benzer hadisleri de ele alarak, ortaya koymaya çalışacağız.

Tirmizî bu babta Amr, Osman, Abdullah b. Mesûd, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr, Ebû Ümâme, Amr b. Harîce, Berrâ ve Zeyd b. Erkâm’dan tahrîç edilen rivâyetlerin bulunduğunu söylemektedir.[2195] İbn Abdilberr’in, Hz. Peygamber’den yirmi küsur sahabîden bu bapta hadis nakledildiğini ve (Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir… hadisinin) Allah Rasûlü’nden tahrîç edilen en sahîh hadislerden birini teşkil ettiğini söylediği belirtilmektedir.[2196] Bizim bu konuda ilk üzerinde duracağımız rivâyet, hadis kaynaklarında birbirine yakın lafızlarla Hz. Aişe’den tahrîç edilen şu rivâyettir: *‘‘Sa’d b. Ebî Vakkâs ile Abd b. Zem’a’nın cariyesinin oğlu hakkında (aralarında çıkan) anlaşmazlığı gidermesi için Rasûlullah’a başvurdular. Sa’d, ded ki: ‘Kardeşim Utbe, Mekke’ye vardığım zaman Zem’a’nın cariyesinin oğluna bakmamı ve onu yanıma almamı bana vasiyet etti. Çünkü o çocuk, kardeşimin oğludur.’*

Abd b. Zem’a ise: O, benim kardeşimdir, (çünkü) babamın cariyesinin oğludur ve babamın (firâşı) yatağı üzerinde doğmuştur, diye iddiada bulundu. Rasûlullah da (çocukta) Utbe’ye açıkça bir benzerlik gördü. Buna rağmen şöyle buyurdu: Çocuk, kimin yatağında doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır. Ey Sevde! Sen bundan sonra bu çocuğa gözükme.’’[2197] Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber’in, çocuğun Utbe’ye olan benzerliğinden dolayı Hz. Sevde’ye böyle dediği ve Sevde’nin vefatına kadar bir daha o çocuğu görmediği nakledilmektedir.[2198] Ebû Dâvûd, bu hadisi naklettikten sonra, isnâddaki râvîlerden Müsedded’in ziyadesine göre; Hz. Peygamber’in, *‘Ey Abd, o senin kardeşindir’* buyurduğunu söylemektedir.[2199]

[2194] Hamidullah, **el-Vesâikü’s-Siyâsiyye,** s. 382.
[2195] Tirmizî Radâ’ 8 (III/463).
[2196] İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî,** XII/39.
[2197] Abdurrezzâk, **Musannef,** VII/444; Buhârî Hudûd 23 (VIII/22), Ferâiz 18 (VIII/9); Müslim Radâ’ 36 (II/1080); Nesâî Talak 48 (VI/180); İbn Mâce Nikah 3 (I/646).
[2198] Dârimî Nikâh 41 (II/473, 474).
[2199] Ebû Dâvûd Talâk 34 (II/704, 705).

Yukarıda değinmiş olduğumuz hadisten anlaşılacağı üzere Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abd b. Zem'a arasındaki çekişme, çocuğun kime ait olduğu, bir başka ifadeyle çocuk üzerinde kimin hak sahibi olduğu hususudur. Allah Rasûlü (a.s.) böyle bir durumda zina edenin, doğacak çocuk üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunamayacağını ifade etmiş; çocuğun Utbe'ye olan benzerliğine rağmen onu Abd b. Zem'a'ya vererek; zina edeni böyle bir haktan mahrum bırakmıştır. Bu durum, Hz. Peygamber'in kullanmış olduğu 'el-hecer' kelimesi ile hak iddiasında bulunmaktan mahrum bırakılmayı ifade ettiğinin bir göstergesidir.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyet Amr b. Şuayb'ın, dedesinden naklettiği rivâyettir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *'Kim, hür bir kadınla veya bir kabilenin cariyesi ile zina ederse, (bu zina sonucunda doğacak olan) çocuk, veled-i zinâdır. Böyle biri, ne mirasçı olabilir ne de kendisine mirasçı olunabilir. Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir, zina edene ise mahrumiyet vardır.'*[2200] Görüldüğü gibi bu rivâyette de 'el-hecer' kelimesinin, -peşinden gelen miras iddiasında bulunamama, bu haktan mahrum kalma ifadesiyle- 'recm' manasına gelmediği, 'mahrumiyet' anlamında anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Abdilberr, eserinde 'zina edene mahrumiyet vardır' hadisi üzerinde yaptığı yorumda; Hz. Peygamber'in bu sözüyle, zina eden kişinin, doğacak çocuk hakkında herhangi bir durumla ilgili olarak herhangi bir hak iddiasında bulunamayacağının kastedilmiş olduğunu ifade etmektedir.[2201]

Ebû Dâvûd'un, Amr b. Şuayb'ın dedesinden tahrîç ettiği bir diğer hadiste, Mekke'nin fethi sırasında bir kişinin ayağa kalkarak, 'filan kişi, benim oğlumdur' demesi üzerine, Hz. Peygamber (a.s.): *'İslam'da böyle bir iddiada bulunmak yoktur. Câhiliye işleri, ortadan kalkmıştır. Çocuk, kimin yatağında doğduysa ona aittir. Zina edene ise mahrumiyet vardır'* buyurmuştur.[2202] Hadisin bu tarîkinde zina eden için, 'ayıplanma ve kınanma' anlamına gelen الأثلب lafzının kullanıldığı ve râvîye bu

[2200] İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, **et-Temhîd Lima fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd,** (thk.) Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebir, I-XXIV, VII/168.
[2201] İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** VII/169.
[2202] Ebû Dâvûd Talâk 34 (II/706).

kelimenin anlamı sorulduğunda, bu kelimenin الْحَجَرُ anlamında olduğunu söylediği ifade edilmektedir.[2203]

Konuyla ilgili olarak hadis kaynaklarında, Ebû Hureyre'den, الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ şeklinde ihtisâr yoluyla tahrîç edilen bazı rivâyetlerin olduğu görülmektedir.[2204] Arapça lüğatlerde الْحَجَرُ kelimesinin 'ayıplanma, kınanma ve mahrum kalma' anlamına gelen الخيبةُ والحرمان olduğu ifade edilmiştir. Nitekim İbn Manzur, 'hecer' kelimesinin anlamını bu şekilde verdikten sonra, Hz. Peygamber'in ele aldığımız hadisine atıfta bulunmuş ve burada kastedilen mananın da bu yönde olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu ifade Arapların, كقولك ما لك عندي شيء غير التراب وما يبدك غير الحَجَرِ[2205] şeklindeki deyimi gibidir.[2206] Zebîdî'nin de bu konuda İbn Manzur ile aynı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. O, İbn Manzur'un açıklamalarına ilaveten, bazı kimselerin 'el-hecer' kelimesinden, zâninin recmedilmesi gerektiğini anladıklarını ve İbnü'l-Esîr'in bu değerlendirmeyi yanlış bulduğunu söylemektedir. Zira İbnü'l-Esîr'e göre de her zâninin recmedilemeyeceği hususu, 'hecer' kelimesinin recm olarak anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır.[2207]

Nevevî, şerhinde, buradaki 'el-hecer' kavramıyla recmin kastedildiğini söyleyenlerin bulunduğunu; kendisinin bu görüşü zayıf bulduğunu ifade etmekte; recm cezasının, mutlak manada her zina edene uygulanan bir ceza değil, sadece evli olduğu halde zina edenlere verilmesi gereken bir ceza olduğunu söylemektedir. Ona göre hadisteki 'el-hecer' kelimesi, çocuk hakkında herhangi bir hak iddiasında bulunamama ve ziyanda olup, mahrum kalma manasında anlaşılmalıdır.[2208] İbn Hacer, şerhinde Müslim'in tahrîç ettiği bu rivâyete de atıfta bulunarak, Nevevî'nin görüşünü aktarmakta; Arapların 'el-hecer' kelimesini, 'mahrum kalma ve zararda olma' anlamında kullandıklarına değinmektedir.[2209] Buhârî şârihlerinden Aynî de İbn Hacer ile benzer bir açıklamada bulunmakta ve Nevevî'nin görüşünü

[2203] İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** VIII/182; Zürkânî, **Şerhu'z-Zurkânî…,** IV/28.
[2204] İbn Hanbel, **Müsned,** XIII/184; Müslim Radâ' 37 (II/1081); Nesâî Talâk 48 (VI/180); İbn Mâce Nikâh 59 (I/646, 647).
[2205] Araplar'da bir deyim olarak kullanılan bu ifade ile karşıdakinin kendi yanında hak sahibi olabileceği hiçbir şeyin olmadığı anlatılmak istenir.
[2206] İbn Manzur, **Lisân,** IV/165.
[2207] Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,** I-XL, Dâru'l-Hidâye, ts. X/549.
[2208] Nevevî, **el-Minhâc…,** X/37.
[2209] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** XII/35, 36.

aktarmaktadır.[2210] İbn Battâl'a göre, hadiste 'el-hecer' kelimesi ile kastedilen şey, zina edenin çocuk üzerinde bir pay sahibi olmaması ve neseb iddiasında bulunamamasıdır. O, Arapların, kendisine ait olmayan bir şeyi istemesi durumunda şu ifadeyi kullandıklarını والعرب تقول لمن طلب شيئا ليس له : بفيك الحجر ، تريد الخيبة belirtmektedir.[2211] Suyûtî[2212] ve Âzimabâdî'nin[2213] de şerhlerinde buna benzer yorumlarda bulundukları ve hiçbirinin hadiste yer alan 'el-hecer' kelimesini 'recm' manasında anlamadıkları görülmektedir.

Hadis şerhlerinde, 'el-hecer' kelimesine verilen anlamların, genel olarak 'bir şeyden mahrum bırakılma, herhangi bir şeye sahip olmama, nesep iddiasında bulunamama' şeklinde olduğu görülmektedir. Şârihlerin bu yorumlarını yaparken dayandıkları iki temel nokta bulunmaktadır. Bunlardan biri, luğavî anlamda 'el-hecer' kelimesinin bu anlamı içermesi ve Arapların, kelimeyi bu anlamda kullanıyor olmaları; diğeri ise İslam Hukuku'nda 'recm' cezasının mutlak manada her zinâ eden için kullanılmadığı hususudur. Halbuki hadiste mutlak manada, her zâni için ortaya çıkan bir hususun belirtilmesi vardır. Kaldı ki hadisçilerin, burada evli olup zinâ edenler için kabul ettikleri 'recm' cezasının da tartışmalı olduğu ve sözkonusu cezaya atıfta bulunan rivâyetlerin hem Kur'an'a muhalif, hem de kendi aralarında ihtilaflı olduğu için sahîh olarak kabul edilemeyeceği görüşünde olanların bulunduğunu söylemek mümkündür.[2214]

Yukarıda aktardığımız değerlendirmelerden hareketle Hz. Peygamber'in, الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ şeklindeki sözünün, çalışmamızın ilk kısmından itibaren vermiş olduğumuz 'Çocuk, kimin yatağında doğduysa ona aittir. Zinâ edene ise mahrumiyet vardır' şeklinde anlaşılmasının doğru olacağı ifade edilebilir.

[2210] Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** XVII/248; XXXIV/146.
[2211] İbn Battâl, **Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî,** VIII/436.
[2212] Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Şerhu's-Suyûtî li Süneni'n--Nesâî,** I-VIII, (thk.) Abdulfettâh Ebû Ğudde, Halep 1406/1986, VI/179.
[2213] Azimabâdî, **Avnü'l-Ma'bûd,** VI/262.
[2214] Ahmet Keleş, Hadis İlminde İsnâdın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği 'Recm Cezası' Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış, **Çukurova Üniversitesi İFD,** y. 2004, c. 4, s. 42-84; Gökmenoğlu, Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve…, s. 117-130.

3.2.2. Hz. Peygamber'in Ümmetine Bıraktığı Şey ile İlgili Rivâyetler

Veda Hutbeleri rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in; *'Size öyle bir şey bıraktım sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım.'* şeklindeki sözlerinin devamında, Allah'ın Kitabı[2215], Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyti[2216] ve Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti[2217] şeklinde üç şeyden bahsedildiğini; bu rivâyetlerden, isnâd açısından sadece ilkinin sahîh olduğunu çalışmamızın önceki bölümlerinde ifade etmiştik. İslam tarihi Kaynakları'nda nakledilen rivâyetlerden sadece Allah'ın Kitabı'nın bırakıldığını ifade eden nakillerden İbn Hazm'ın naklinin isnâd açısından sahîh[2218]; ehl-i beyt'in[2219] ve sünnetin[2220] bırakıldığını ifade eden rivâyetlerin ise zayıf olduğunu belirtmiştik. Konunun önemine binaen rivâyetlerin 'sünnet' ve 'ehl-i beyt'i içeren nakillerini Kur'an'a arz ettiğimiz gibi şimdi de konuyla ilgili tahrîç edilen farklı rivâyetlere arz bağlamında tekrar ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Veda Hutbeleri rivâyetlerinde yer alan ve bizim, isnâd açısından zayıf gördüğümüz, Hz. Peygamber'in, 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti' ile 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Ehl-i Beyti'ni' bıraktığını ifade eden rivâyetleri destekleyen farklı hadislerin olduğunu ifade edebiliriz. Dolayısıyla her sözkonusu rivâyetlerin şâhid ve mütâbileri bulunmaktadır. Bununla beraber her iki rivâyetin sözkonusu şâhid ve mütâbileri olan rivâyetlerle sıhhât açısından kuvvet kazanıp kazanamayacakları, bu konuda yapılacak, ilgili bütün rivâyetlerin bir araya getirilip gerek isnâd, gerekse de metin açısından değerlendirilmesiyle mümkündür. Zirâ şâhid ve mütâbi olarak zikrettiğimiz rivâyetler değerlendirilip sıhhât açısından sahîh veya zayıf oldukları ortaya konmadan bu konuda bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.

'Sekaleyn' hadisi olarak meşhur olan ve Hz. Peygamber'in iki şey bıraktığını ifade eden rivâyetler arasında, Allah'ın Kitabı ve peygamberinin sünnetinin

---

[2215] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.
[2216] Tirmizî, Menâkib 31 (V/662, 663); Taberânî, **Kebîr,** III/66.
[2217] Hâkim, **Müstedrek**, I/93.
[2218] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/93.
[2219] Ya'kûbî, **Tarîh** I/148, 149.
[2220]İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605; Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.

bırakıldığını ifade eden Hâkim'in İbn Abbâs'tan[2221], İbn Hişâm ve Taberî'nin ise İbn İshâk'tan[2222] naklettiği rivâyetler dışında Hadis Kaynakları'nda tahrîç edilen iki rivâyet daha göze çarpmaktadır. Bu iki rivâyet, İmâm-ı Mâlik'in Muvatta'sında 'belâğa' sigasıyla[2223] ve Darâkutnî'nin, Ebû Hureyre'den[2224] tahrîç ettiği rivâyetlerdir. İbn Abdilberr, İmâm-ı Mâlik'in belâğâ sigasıyla naklettiği rivâyeti isnadlı bir şekilde Ebû Hureyre ve Amr b. Avf'dan tahrîç etmekte ve bu rivâyetin ilim ehli için isnâda ihtiyaç duyulmayacak kadar mahfuz, maruf ve meşhur olduğunu söylemektedir.[2225] İslam Tarihçilerinden Vâkıdî'nin, Allah Rasûlü'nün umre maksadıyla çıktığı yolculuğunda Cuhfe'de şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

أَيّهَا النّاسُ إنّي كَائِنٌ لَكُمْ فَرَطًا ، وَقَدْ تَرَكْت فِيكُمْ مَا إنْ أَخَذْتُمْ بِهِ لَمْ تَضِلّوا ; كِتَابُ اللّهِ وَسُنّتُهُ بِأَيْدِيكُمْ

'Ey İnsanlar! Şüphesiz ben sizden önce gideceğim. Sizlere sarıldığınız sürece asla sapmayacağınız bir şey bıraktım. Bu şey, Allah'ın Kitabı ve onun elinizdeki sünnetidir.' Vâkıdî, daha sonra bu ifadenin, 'Size Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetini bıraktım' şeklinde söylendiğine vurgu yapmaktadır.[2226]

Yukarıda aktarmış olduğumuz Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetinin bırakıldığını ifade eden rivâyetler üzerinde yaptığı bir araştırmasında Bünyamin Erul, isnâd açısından ulaştığı sonuçları şu şekilde ifade etmektedir:

''…Görüldüğü gibi bu rivâyetlerin ilk dördü, isnâdsız, muallak, mu'dal oldukları için; diğerleri ise isnâdlarında bulunan zayıf veya çok zayıf mecruh râviler tarafından nakledildiği için klasik hadis usûlüne göre her birisi zayıf rivâyettir.''[2227]

Erul'a göre sözkonusu rivâyetlerden İbn İshâk ve İmâm-ı Mâlik'in rivâyetleri isnâdsız, Vâkıdî rivâyeti muallak, Taberî rivâyeti ise mudâl olduğu için isnâd açısından zayıf rivâyetlerdir. Darâkutnî'nin Ebû Hureyre'den, İbn Abdilberr'in ise Amr b. Avf'tan tahrîç ettiği rivâyetler ise senedlerinde cerhedilen râvîlerin bulunması sebebiyle aynı şekilde zayıf sayılması gereken rivâyetlerdendir.

[2221] Hâkim, **Müstedrek**, I/93.
[2222] İbn Hişâm, **Sîret,** II/604, 605; Taberî, **Tarîh,** II/205, 206.
[2223] Muvatta, Kader 3 (II/899).
[2224] Darâkutnî, Sünen IV/245.
[2225] İbn Abdilberr,**et-Temhîd…,** XXIV/331.
[2226] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/578.
[2227] Erul, Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Mîrâs, s. 28.

Erul, araştırmasının ilerleyen bölümlerinde, Hz. Peygamber'in, ümmetine bırakacağı ve onları asla saptırmayacak temel referansları, Cuhfe'de başka, Hum'da başka, Mina'da başka, Arafât'ta başka kaynaklar olarak söylemesinin düşünülemeyeceğini belirtmekte, dolayısıyla sadece Allah'ın Kitabı'nın bırakıldığını ifade eden rivâyetlerin sahîh olabileceğini ifade etmektedir.[2228] Bu bilgilerden hareketle Hz. Peygamber'in, Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetini bıraktığını ifade eden rivâyetlerin tamamının, Erul'un değerlendirmeleri kapsamında, isnâd açısından problemli olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu rivâyetlerin, zayıf olarak kabul ettiğimiz ilgili hadise, şâhid ve mütâbi olarak, sıhhât açısından bir kuvvet katamayacağını belirtmek mümkündür.

Allah Rasûlü'nün, 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Ehl-i Beyti'ni' bıraktığını ifade eden rivâyetlerin genel olarak üç sahabiden tahrîç edildiği görülmektedir. İbn Ebî Şeybe[2229] ve Abd b. Hümeyd'in[2230], Zeyd b. Sâbit'ten; Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Saîd el-Hudrî[2231] ve Zeyd b. Sâbit'ten[2232]; Müslim[2233], Tirmizî[2234], Dârimî[2235] ve Nesâî'nin[2236], Zeyd b. Erkâm'dan; Ebû Ya'lâ'nın[2237], Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrîç ettiği hadisler, bu rivâyetlerden bazılarıdır. Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in, hadisi Veda Haccı'nda söylediği bilgisi bulunmamakta ve rivâyetler arasında bazı lafız farklılıkların olduğu görülmektedir. Sözkonusu rivâyetlerden isnâd açısından en sahîhi[2238] ve hadis mütehassısları tarafından ilgili rivâyetler içerisinde tenkit edilmeyen tek metin[2239] olarak kabul edilen Zeyd b. Erkâm rivâyeti şu şekildedir:

'Hz. Peygamber (a.s.) Mekke ve Medine arası, Hum denilen bir su kenarında bize bir hutbe îrâd etti. Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra bazı öğüt ve

[2228] Erul, Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Mîrâs, s. 32.
[2229] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XVI/427.
[2230] Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/107.
[2231] İbn Hanbel, **Müsned,** XVII/170; XVII/211; XVII/309; XVIII/114.
[2232] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXV/456.
[2233] Müslim, Fedâilü's-Sahabe 36, 37 (II/1873, 1874).
[2234] Tirmizî, Menâkıb 31 (V/663).
[2235] Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an 1(II/708).
[2236] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/45.
[2237] Ebû Ya'lâ, **Müsned,** II/297; II/303; II/376.
[2238] Mehmet Metin Zirek, ''**Sekaleyn Hadisi (Tahlil ve Tenkidi)'',** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1998), s. 146, 147; Ünalan, **İmâmet Teorisinin Hadis Referansları,**s. 123.
[2239] Hayati Aydın, **Gadir-i Hum,** Fecr yay. s. 15.

hatırlatmalarda bulundu. Sonra da şöyle devam etti: Ey İnsanlar! Ben bir beşerim. Rabbimin elçisinin gelmesi ve benim de ona icabet etmem yakındır. Ben size iki ağırlık bırakıyorum. Birincisi içinde hidayet ve nur olan Allah'ın Kitabı'dır. Ona tutunup sımsıkı sarılınız. (Hz. Peygamber, Allah'ın Kitabı'na teşvik edip özendirdi. Daha sonra şöyle devam etti) Bir de Ehl-i Beyt'im. Ehl-i Beyt'im hakkında size Allah'ı hatırlatırım (Allah Rasûlü(a.s.), bu sözü üç defa söyledi.'[2240]

Allah Rasûlü'nün Ehl-i Beyt'ini bıraktığını ifade eden rivâyetlerin genel olarak sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim M. Metin Zirek konuyla ilgili olarak Zeyd b. Erkam, Câbir b. Abdullah, Ebû Said el-Hudrî, Zeyd b. Sâbit, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Hureyre, Huzeyfe b. Esîd ve Abdullah b. Hantab'tan tahrîç edilen rivâyetleri isnâd açısından incelemekte ve bu rivâyetlerin genel olarak sahîh olduğunu belirtmektedir. Ona göre Peygamberin sünnetinin bırakıldığını ifade eden rivâyetler ise zayıf isnâdlarla nakledilen rivâyetlerden oluşmaktadır. Bununla beraber o her üç rivâyetin, vurûd sebepleri ile farklı yer ve zamanda söylenmiş olmasından hareketle, 'ehl-i beyt' ve 'sünnet' lafızlarının metne idrâc edilmediği kanaatinde olduğunu söylemektedir.[2241]

Sekaleyn ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in, ümmetine Allah'ın Kitabı ve Ehl-i Beyti'ni bıraktığını ifade eden hadislerin sıhhât durumuyla ilgili Adem Dölek tarafından da bir araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Her ne kadar tek tek rivâyetlerinisnâd yönünden tahkîkini yapmasa da onun, bazı hadislerin sıhhâti konusunda değerlendirmelerde bulunduğu ve Müslim'in, Dârimî'nin ve Hâkim'in naklettiği 'sekâleyn' rivâyetlerinin isnâd açısından sahîh olduğunu belirtmektedir.[2242] Diğer rivâyetleri de şâhid ve mütâbi olarak kabul eden Dölek, araştırmasında sekaleyn hadisinin, birçok sahabi tarafından nakledildiğini ifade etmekte ve rivâyetler arasındaki lafız farklılıklarına rağmen bütün rivâyetlerin ortak yönünün 'sekaleyn' olduğunu; dolayısıyla bu hadisin manen mütevâtir olduğunu söylemektedir. O, gerek Ehl-i Sünnet, gerekse de Şîa taraflarınca kendi görüşlerini desteklemek mahiyetinde kaynaklarda sıkça kullanılan sekaleyn hadisinde geçen 'Ehl-i Beyt' ve 'ıtrat' kelimelerinden, Hz. Peygamber'in sahih sünneti ve bu sünnete

[2240] Müslim, Fedâilü's-Sahabe 36 (II/1873).
[2241] Zirek, **Sekâleyn Hadisi…,** s. 265.
[2242] Adem Dölek, 'Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi' , **Marife Dergisi (Ehl-i Beyt Özel Sayısı),** Konya 2005,s. 149-173.

uygun yaşayan âlim insanların anlaşılmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir.[2243] Dölek'in Ehl-i Beyt kelimesi ile ilgili yaptığı bu değerlendirme, bizce konuyla ilgili rivâyetlerin bütünü göz önünde bulundurulduğunda zorlayıcı bir yorumdur. 'Ehl-i Beyt'in kimler olduğu konusunda böyle bir görüşün ortaya konması kabul edilebilir olsa da Hz. Peygamber'in, bu sözüyle bizzat 'sahih sünneti ve bu sünnete uygun yaşayan âlim insanları' kastetmiş olabileceğini söylemek kabul edilebilir bir yaklaşım değildir.

Konumuz çerçevesinde Adil Yavuz yazdığı makalesinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

''… Hadislerin metinleri dikkatlice okunduğunda, Zeyd b. Erkam rivâyetinin sahîh varyantları olan, 'Kur'an'a bağlılık ve Ehl-i Beyt'e saygı' şeklinde özetleyebileceğimiz konuşmanın Veda Haccı dönüşü, Gadîr-u Hum'da yapıldığını, Câbir rivâyeti ile tavsiye edilen 'Kur'an'a bağlılık' şeklinde özetleyebileceğimiz konuşmanın, Veda Hutbesi'nde dile getirildiğini göstermektedir. Çünkü orada, hacca gelen herkesi bağlayan bir tavsiye /emir (Kur'an'a bağlılık), tebliğ edilmiş; Gadîr-u Hum'da ise, Hz. Peygamber'le birlikte Medine'ye dönmekte olan ve bundan sonra da Ehl-i Beyt'in yakın çevresi olarak hayata devam edecek kimselere/Medinelilere Kur'an'a bağlılık yine emredilmiş ve onlardan buna ilave olarak 'bir de Ehl-i Beyt'e' saygılı davranmaları istenilmiştir.'[2244]

Yavuz'a göre Ehl-i Beyt kelimesi, احفظوا gizli fiilinin mef'ûlü olarak mansubtur. Dolayısıyla konuyla ilgili rivâyetlerin 'Ben size bağlı kaldığınız sürece sapıtmayacağınız bir şey bırakıyorum; o Allah'ın Kitabı'dır. Bir de ıtratım, Ehl-i beyt'im (onlar hakkında dikkatli olun)' şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Nitekim Müslim rivâyetinde 'Ehl-i Beyt'im konusunda sizlere Allah'ı hatırlatıyorum' denilmesi de bunu hatırlatmaktadır. Ona göre 'Allah'ın Kitabı' ile 'Allah'ın Kitab'ı ve Ehl-i Beyt' ifadelerinin geçtiği iki hadisin, iki ayrı zamanda ve iki ayrı bağlamda dile getirildiği dikkate alındığında, onlar arasında var olduğu sanılan tearuzun olmadığı görülecektir. Hadisin Veda Hutbesi'nde geçen

[2243] Dölek, **Sekâleyn Hadisi…,** s. 173.
[2244] Adil Yavuz, Ehl-i Sünnet'e Göre Ehl-i Beyt'in Konumu-Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme-, **Marife Dergisi, Konya 2006,** c. 3, s. 333-360.

rivâyetlerinin sahîh olanlarında ‘Ehl-i Beyt’ten’ söz edilmemesine karşın, Hz. Peygamber’in Hum’da yaptığı konuşmanın sahîh rivâyetlerinde Ehl-i Beyt’ten sözedilmiş olması da bu kanaati desteklemektedir. Nitekim hadis musannifleri, Ehl-i Beyt’in dile getirildiği Gadir-u Hum konuşmasını eserlerinin Fedâil ve Menâkıb bölümlerine, sadece Allah’ın Kitabı’na bağlılığın dile getirildiği Veda Haccı’nda geçen konuşmayı Menâsik veya Hac bölümlerine almış olmaları, onların bu inceliğe dikkat ettiklerini göstermektedir.[2245]

Yukarıda değerlendirmelerini naklettiğimiz Yavuz’un, Ehl-i Beyt ile ilgili rivâyetler hakkında yapmış olduğu değerlendirmelere katılmadığımızı belirtmek isteriz. Zira ‘Allah’ın Kitabı ve Ehl-i Beyt’im’ ifadelerinin yer aldığı rivâyetlerde ‘sekaleyn (iki ağırlık)’ lafzının ortak olması[2246], bizce ‘Ehl-i Beyt’ kelimesinin احفظوا gizli fiilinin mef’ûlü olarak kabul edilmesini engellemektedir. Zira bu durumda Allah Rasûlü’nün, sizlere iki şey bırakıyorum deyip, bunlardan sadece bir tanesini zikrettiği gibi bir durum ortaya çıkacaktır ki bu mümkün değildir. Nitekim kimi rivâyetlerde Hz. Peygamber’in ‘iki şey bırakıyorum’ dedikten sonra ‘bunlardan birincisi’ diyerek[2247] söze devam ettiği görülmektedir. Doğal olarak ‘Allah’ın Kitab’ından sonra gelecek ifade ‘Ehl-i Beyt’ sekaleynin ikincisini oluşturacaktır. Bununla beraber rivâyetlerdeki ‘sekaleyn’ kavramının idrâc olarak kabul edilmesi durumunda Yavuz’un dediklerinin makul olabileceğini söylememiz mümkündür. Bu durumda Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda Veda Hutbesi’nde ümmetine bıraktığını tavsiye ettiği ve kendisine sarıldıkları müddetçe sapıtmayacaklarını ifade ettiği Allah’ın Kitab’ı Kur’an’ı Hum’da da tavsiye ettiği ve bıraktığı durumu ortaya çıkacak; Erul’un deyimiyle Hz. Peygamber (a.s.) Arafat’ta başka, Hum’da başka bir şey bırakmamış olacaktır. Bu durumda onun, Hum’da Ehl-i Beyt’i konusunda ashabının dikkatli olmalarını ve onların haklarını korumalarını istediği ve ‘Ehl-i Beyt’im hakkında size Allah’ı hatırlatırım’ dediği rivâyetlerin, Allah’ın Kitab’ının bırakıldığı hadislere muhalefeti de ortadan kalkacaktır.[2248] Nitekim, Veda Hutbeleri

[2245] Yavuz, Ehl-i Sünnet’e Göre Ehl-i Beytin Konumu…, s. 356, 357.
[2246] Zirek, **Sekâleyn Hadisi…,** s. 235.
[2247] Dârimî Fedâilü’l-Kur’an 1 (II/708).
[2248] Bununla beraber bu rivâyetlerden -şianın id**DİA,** ettiği gibi- ‘‘Ehl-i Beyt’in –hatta zürriyetlerini de içine alacak bir şekilde- ilelebet doğru yolda olacağı ve onlara itaatin dini bir sorumluluk olduğu anlaşılmamalı (bkz. Adnan Demircan, **Hz. Ali’nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum**

rivâyetlerinin çoğunluğunda 'sekaleyn'den bahsedilmemekte ve Hz. Peygamber'in, ümmetine sadece Allah'ın Kitabı'nı bıraktığı ve ona sarıldıkları sürece sapıtmayacaklarını ifade ettiği belirtilmektedir.

3.2.3. Mesîh-Deccâl ile İlgili Rivâyetler

Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde, dikkat çeken bir diğer husus ise Deccâl ile ilgili nakillerdir. Konuyla ilgili olarak İbn Hanbel, Buhârî ve Taberânî'nin İbn Ömer'den, birbirine yakın lafızlarla birer hadis tahrîç ettiklerini ve bu rivâyetlerin isnâd açısından makbul rivâyetler olduğunu yukarıda belirtmiştik.[2249] Şimdi de bu rivâyetlerin metin açısından Hz. Peygamber'e aidiyetinin, konuyla ilgili nakledilen diğer hadislere arz kapsamında mümkün olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız. Bu arada İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin hiçbirinde Deccâl ile ilgili naklin bulunmadığını belirtebiliriz. Rivâyetin Buhârî tarafından nakledilen versiyonu şu şekildedir:

'Hz. Peygamber aramızda iken Veda Haccı'ndan konuşuyorduk, fakat onun Veda Haccı olduğunu bilmiyorduk. Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve senada bulundu. Sonra Mesîh-Deccâl'den uzun uzun bahsetti ve şöyle buyurdu: Allah'ın gönderdiği her peygamber, onunla ümmetini uyarmıştır. Nuh peygamber ve ondan sonra gelen peygamberler de (ümmetlerini) uyarmışlardır. O, sizin aranızdan çıkacaktır ve onun hali sizden gizli kalmayacaktır. Rabbinizin tek gözlü olmadığı size kapalı değildir (Hz. Peygamber, bunu üç defa tekrarladı). Şüphesiz ki Rabbiniz, tek gözlü değildir. O ise sağ gözü kör birisidir. Onun gözü, sanki salkımdan dışa fırlamış bir üzüm tanesi gibidir.

Dikkat ediniz! Muhakkak ki Allah, kanlarınızı ve mallarınızı; bu gününüzün, bu beldenizde ve bu ayınızda mukaddes oluşu gibi mukaddes kılmıştır.

Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? (Ashab) Evet, diyerek cevap verdiler. Bunuz üzerine Hz. Peygamber üç defa: Allahım, şâhid ol! buyurdu ve şöyle devam etti:

Olayı, Beyan yay. İstanbul 2013, s. 31-48; Ünalan, **İmâmet Teorisinin Hadis Referansları,** s. 119, 120), sözkonusu rivâyetler sadece Ehl-i Beyt'e saygı sınırı içerisinde değerlendirilmelidir.

[2249] İbn Hanbel, **Müsned,** X/327; Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; Tâberânî, **Kebîr,** XII/362.

Yazık size! Sakın benden sonra küfre sapıp birbirinizin boyunlarını vuranlardan olmayınız.'[2250]

Hadis Kaynakları'nda Mesîh-Deccâl ile ilgili olarak genellikle fiten ve melâhim bölümlerinde bazı rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Ebû Hureyre'den tahrîç edilen bir rivâyete göre kıyamet alâmetlerinden olan biri olarak otuza yakın Deccâl ortaya çıkacak ve bu Deccâl'lerden her biri, 'Ben, Allah'ın Rasûlüyüm' iddiasında bulunacaktır.[2251] Kimi rivâyetlere göre İstanbul'un fethi esnasında ortaya çıkacağı belirtilen Deccâl, kimi rivâyetlere göre Horasan[2252] veya Isfahan'da[2253], Şam'da[2254], yahut Şam ile Irak arasındaki bir yerde ortaya çıkacak[2255], yeryüzünde kırk gün kalacaktır.[2256] Bazı rivâyetlerde Deccâl'in alnında 'kafir' yazısı olacağı, yeryüzünde hızla yayılacağı, bununla beraber Mekke ve Medine'ye giremeyeceği ifade edilmektedir.[2257] Deccâl ile ilgili rivâyetlerin bazılarında, Hz. Peygamber zamanında Medine'de yaşayan ve kâhinlere benzeyen İbn Sayyâd adındaki Yahudi asıllı bir kişinin deccâl olduğu düşünülmüştür.[2258] Rivâyetlerde, Allah Rasûlü'nün, Mesîh-Deccâl'in şerrinden Allah'a sığındığı nakledilmiş[2259] ve Deccâl'in fitnesinden muhafaza olabilmek için Kehf sûresi'nin okunmasını tavsiye etmiştir.[2260]

Deccâl ile ilgili yukarıda temas ettiğimiz rivâyetler dışında, bizim üzerinde durduğumuz rivâyeti anlamca destekleyen başka rivâyetler de bulunmaktadır. Nitekim İbn Ömer'den tahrîç edilen bir rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *'Şüphesiz Allah, şaşı değildir. Dikkat ediniz! Mesîh-Deccâl'in ise sağ gözü şaşıdır. Onun gözü, salkımdan dışarı çıkmış, iri bir üzüm tanesi gibidir…'*[2261]

İbn Ömer'den nakledilen bir diğer hadise göre; Allah Rasûlü'nün yanında Deccâl'in zikredilmesi üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Allah, size gizli*

[2250] Buhârî Meğâzî 77 (V/125, 126).
[2251] Buhârî, Fiten 25 (VIII/101; Müslim Fiten 84 (III/2240); Ebû Dâvûd Melâhim 16 /IV/507).
[2252] İbn Hanbel, **Müsned,** I/190, 210.
[2253] İbn Hanbel, **Müsned,** XLI/15.
[2254] İbn Hanbel, **Müsned,** XI/113, XV/87; Müslim Fiten 85 (II/1005).
[2255] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/172; Müslim, Fiten 110 (III/2252); İbn Mâce Fiten 33 (II/1356).
[2256] İbn Hanbel, XXIX/172; İbn Mâce Fiten 33 (II/1356); Müslim Fiten 116 (III/2258); Ebû Dâvûd Melâhim 14 (IV/499); Zeki Sarıtoprak, ''İslamiyette Deccâl'', **DİA,** İstanbul 1994, c. 9, s. 69-72.
[2257] Buhârî, Fiten 24 (VIII/102);Müslim Fiten 102, 103 (III/2248); Ebû Dâvûd Melâhim 14 (IV/493).
[2258] Müslim Fiten 85 (III/2240); Ebû Dâvûd Melâhim 16 (IV/503, 505).
[2259] Buhârî Fiten 24 (VIII/103).
[2260] Ebû Dâvûd, Melâhim 14 (IV/498).
[2261] Buhârî, Fiten 24 (VIII/102).

kalmaz. Çünkü Allah, şaşı değildir. Halbuki Mesîh-Deccâl'in, sağ gözü şaşıdır. (Hz. Peygamber, bunu söylerken eli ile gözüne işaret etti.) Onun gözü, dışarı taşmış üzüm tanesi gibidir.'[2262]

Son iki rivâyette Mesîh-Deccâl'in şaşı olduğu, Allah'ın ise şaşı olmadığının belirtilerek bir karşılaştırmaya gidilmesi bazı rivâyetlerde görülen Deccâl'in ilahlık iddiasında bulunacağından[2263] kaynaklanmış olmalıdır. Konuyla ilgili tahrîç edilen rivâyetleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim bu konuda yapılan araştırmaya göre Nesâî dışındaki kütüb-i sitte musannifleri, Deccâl ile ilgili rivâyetlere eserlerinde yer vermiş; sadece Müslim, Sahîh'inin muhtelif bölümlerinde Deccâl ile ilgili 67 rivâyeti tahrîç etmiştir.[2264] Deccâl ile ilgili rivâyetleri isnâd açısından burada incelememiz, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, çalışmamızın boyutunu aşacaktır. Bununla beraber bu konu üzerinde yapılan araştırmalar Deccâl ile ilgili rivâyetleri sahîh kabul edenlerin yanında, bu rivâyetleri zayıf ve birbiriyle çelişkili görenlerin; Deccâl rivâyetlerini sahîh kabul edenler arasında ise rivâyetleri zahiri anlamında kabul edip Deccâl'i bir kişi olarak kabul edenlerle beraber; rivâyetleri yorumlayıp Deccâl hakkında farklı fikirler üretenlerin olduğunu belirtmektedir.[2265]

Bütün bu bilgiler ışığında Deccâl ile ilgili rivâyetlerin içerdiği metinler açısından ihtilaflı olduğunu ifade edebiliriz. Rivâyetlerin bazılarında Deccâl, bazılarında ise Mesîh-Deccâl isminin kullanılmış olması, Deccâl'in tam olarak nereden ve ne zaman çıkacağı, yeryüzünde kaç gün kalacağı, çıkacak Deccâl sayısının rivâyetlerde farklı olması, bazı rivâyetlerde Deccâl'in ilahlık, bazılarında ise peygamberlik iddiasında bulunacağının belirtilmesi rivâyetler arasında görülen ihtilaflardan bazılarıdır. Bazı rivâyetlerde ise Deccâl'in alnında 'kafir' yazısının yazılı olacağı belirtilmektedir. Deccâl olduğu ileri sürülen İbn Sayyâd ve Cessâse[2266] rivâyetleri arasındaki tearuzlar da sözkonusu rivâyetlerle ilgili var olan ihtilaflardan

---

[2262] Buhârî, Tevhid 17 (VIII/171, 172).
[2263] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/258.
[2264] Bodur, **Buhâri Şerhlerinde Deccâl...,** s. 39.
[2265] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, ''Deccâl'', **DİA,** İstanbul 1994, c. 9, s. 67-69; Sarıtoprak, İslamiyette Deccâl, **DİA,**İstanbul 1994, c. 9, s. 69-72, amlf. **İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccâl,** İstanbul 1992; Bodur, **Buhâri Şerhlerinde Deccâl...,** s. 62-127; İhsan Yeğen, ''**Deccâl ile İlgili Hadisler ve Değerlendirilmesi'',**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2002), s. 50-120.
[2266] Müslim, Fiten 119, 120 (III/2261-2265); Ebû Dâvûd Melâhim 15 (IV/499, 501).

biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Sarmış, hadis literatüründe karşılaşılan beşer üstü nitelikli Deccâl rivâyetleri ile Ehl-i Kitap literatüründeki kurtarıcı Mesih'in karşıtı olarak görülen Deccâl anlatımları arasında paralellik bulunduğunu söylemektedir. Her iki inançta var olan Deccâl ile ilgili ortak noktalardan bazılarına değinen[2267] Sarmış'a göre bu durum, hadis literatüründeki bu tür anlayışların, değişik inanç ve kültürlerden İslam kültürüne geçtiği sonucunu ortaya koymaktadır.[2268] Yine de sözkonusu rivâyetlerin tamamı hakkında gerek isnâd gerekse de metin açısından sağlıklı bir sonuca ulaşabilmemizin, bu alanda yapılacak özel bir araştırma sonucunda mümkün olabileceğini ifade edebiliriz.

Araştırmamızın kapsamı itibariyle Deccâl ile ilgli rivâyetlerin tamamını burada zikretmemiz mümkün değildir. Deccâl ile ilgili rivâyetlerin hiçbirinde Allah Rasûlü'nün (a.s.) Mesîh-Deccâl ile ilgili sözleri Veda Hacc'ında îrâd ettiği hutbelerde buyurduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum bizleri Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Avâne ve Taberânî tarafından tahrîç edilen İbn Ömer'in sözkonusu rivâyetlerinin Veda Hutbeleri içerisinde zikredilmesinin bir hata olduğu sonucuna götürmektedir. Nitekim İbn Ömer'den Veda Hutbeleri ile ilgili tahrîç edilen diğer sahîh hadislerde Deccâl'den bahsedilmemesi, İbn Ömer dışında kendilerinden Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyet bulunan sahabilerin hiçbirinden bu konuda nakledilen bir rivâyetin bulunmaması, İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili yapılan nakillerde de bu konunun bulunmaması bu açıdan ilgili rivâyetin müdrec bir rivâyet olduğu şeklindeki görüşümüzü desteklemektedir. O halde Deccâl ile ilgili üzerinde durduğumuz bu dört rivâyet, isnâd açısından sahîh olsa da metin açısından makbul olarak kabul edemeyeceğimiz rivâyetlerdir. Bu nedenle çalışmamızın son kısmında yapacağımız metin inşâsında bu rivâyetleri kullanmayacağımızı belirtebiliriz.

3.2.4. Arab'ın Aceme Üstünlüğünün Olmadığına Dair Nakledilen Rivâyetler

[2267] İbrahim Sarmış, **Hz. İsa ve Mesih İnancı,** Düşün yay. İstanbul 2010, s. 50-56; Ayrıca bkz. Mehmet Paçacı, Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı, **İslâmiyât sy. 1, Ankara 1998,** s. 35-53.

[2268] Sarmış, **Hz. İsa ve Mesih İnancı,** s. 21.

Veda Hutbeleri ile ilgili nakledilen rivâyetlerde üzerinde tartışılan bir diğer rivâyet Allah Rasûlü'nün, ırk yönünden insanlar arasında bir eşitliğin olduğunu ve üstünlüğün takva ile gerçekleşeceğini belirten ifadeleridir. Konuyla ilgili olarak önce nakledilen rivâyetler üzerinde duracak, daha sonra bu konuda yapılan bazı değerlendirmeler ele alınacaktır. Allah Rasûlü'nün, 'Arabın, aceme üstünlüğü yoktur…' sözüyle ilgili olarak Hadis Kaynakları'ndan Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek ve Hâris b. Ebî Üsâme'nin Müsned'leri, Taberânî'nin Mû'cemu'l-Evsât ve Mü'cemu'l-Kebîr'i ve Yâ'kûbî'nin Tarîh'inde birer rivâyet mevcuttur. İbn Hanbel, İbnü'l-Mübârek ve Hâris b. Ebî Üsâme'nin, Ebû Nadrâ'dan birbirine yakın lafızlarla, mürsel olarak tahrîç ettiği rivâyet şu şekildedir:

''Teşrik günlerinin ortasında Minâ'da, Rasûlullah'ın (a.s.), îrâd ettiği hutbeyi dinleyen birisi, Rasûlullah'ın (hutbede) şöyle buyurduğunu nakletti: 'Ey insanlar! Dikkat ediniz! Rabbiniz bir, babanız bir'dir. Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) 'Rasûlullah, teblîğ etti' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Burada bulunanlar, bulunmayanlara iletsin, buyurdu.''[2269]

Ahmed b. Hanbel ve İbnü'l-Mübârek tahrîç ettiği bu rivâyetin mürsel bir rivâyet olduğunu daha önce ifade etmiştik. İsnâdda yer alan diğer râvîler ise genel olarak sikâ sayılmakta, sadece Ebû Nadrâ'nın bazen hata yaptığına işaret edilmektedir. Bununla beraber her iki rivâyetin sahîh olarak kabul edilebileceğini söylememiz mümkündür. Hâris b. Ebî Üsâme'nin râvîlerinden Abdulvahhâb b. 'Atâ hakkında bazı cerh ifadeleri bulunmaktadır. Dolayısıyla onun rivâyetinin isnâd açısından zayıf olduğunu, fakat konuyla ilgili sahîh rivâyetlerin desteğiyle hasen li ğayrihi olarak kabul edilebileceğini belirtebiliriz. Taberânî'nin rivâyetinde sahabi râvinin adı Ebû Saîd el-Hudrî olduğu nakledilmişse de rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca onun rivâyetinde Hz. Peygamber'in bu sözleri Veda Haccı'nda îrâd ettiği bilgisinden bahsedilmemektedir.

[2269] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474; Heysemî, **Bağiyyatü'l-Bâhis…,** I/193; Taberânî, **Evsât,** V/86.

Tâberânî'nin 'Addâ b. Hâlid'den tahrîç ettiği rivâyette Rasûlullah'ın (a.s.), Arefe günü îrâd ettiği hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmektedir: '*Şüphesiz Allah-u Teâlâ: 'Ey İnsanlar, biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, takvâca en ileride olanınızdır..'*[2270] *Takvâ dışında arabın aceme, acemin araba, siyahın beyaza, beyazın siyaha bir üstünlüğü yoktur..' buyurdu.'*[2271]Taberânî'nin bu rivâyetinin de isnâd açısından zayıf olduğu ve İbn Ebî Şeybe'nin Addâ' b. Hâlid'den tahrîç ettiği sahîh rivâyete[2272] muhalefetinin bulunduğu söylenilebilir.

İbn Hacer, *Muhtasar-u Zevâid-i Müsnedi'l-Bezzâr* isimli eserinde Bezzâr'ın sözkonusu rivâyeti Bezzâr→Yahyâ b. Muhammed b. es-Seken→Hıbbân b. Hilâl→Cafer b. Süleyman→el-Cureyrî→Ebû Nadrâ→Ebû Saîd el-Hudrî şeklindeki isnâdla tahrîç ettiğini belirtmekte, daha sonra konuyla ilgili Taberânî'nin konuyla ilgili *Evsât*'ında geçen yukarıda değindiğimiz lafzını aktarmaktadır. İbn Hacer'in, bu isnâd altında naklettiği Bezzâr'a ait rivâyetin metni ise şu şekildedir: '*Muhakkak ki babanız birdir, dininiz de birdir. Babanız Âdem'dir, Âdem ise topraktandır.'*[2273] İbn Hacer'in burada Bezzâr'ın isnâdını zikredip ardından önce Taberânî'nin lafzını, daha sonra Bezzâr'ın lafzını aktarması ise ilginçtir. Bununla ilgili bir açıklamanın yapılmadığı ve Bezzâr'ın sözkonusu rivâyetinde Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan bahsedilmediği görülmektedir. Bununla beraber Bezzâr, Allah Rasûlü'nün bu sözlerini, îrâd ettiği hutbelerinden birinde buyurduğunu aktarmaktadır. Heysemî de Taberânî ve Bezzâr'ın rivâyetine atıfta bulunmakta ve Taberânî rivâyetinin isnâd açısından zayıf, Bezzâr'ın rivâyetinin ise sahîh olduğunu ifade etmektedir.[2274]

Muammer Bayraktutar, konuyla ilgili olarak el-Mehâmilî'nin ''*Emâli*'' adındaki eserinde Ebû Nadrâ'dan benzer lafızlarla tahrîç edilen bir rivâyet olduğunu söylemektedir. Biz yaptığımız araştırmada onun bahsettiği bu rivâyete ulaşamadık.

[2270] Hucûrât 49/13.
[2271] Taberânî, **Kebîr,** XVIII/12, 13.
[2272] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/26, 27.
[2273] İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askâlânî, **Muhtasar-u Zevâid-i Müsnedi'l-Bezzâr 'Ale'l-Kütübi's-Sitte ve Müsned-i Ahmed,**(thk.) Sabri b. Abdulhâlık Ebû Zer, Beyrut 1412/1992, II/224.
[2274]Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid,** VIII/160.

Bayraktutar, Mehâmilî'nin bu rivâyetinin isnâd açısından sahîh olduğunu söylemektedir.[2275]

Yâ'kûbî'nin, isnâd zikretmeden naklettiği uzunca bir rivâyette yer alan konumuzla ilgili metni ise şu şekildedir:

الناس في الإسلام سواء، الناس طف الصاع لآدم وحواء لا فضل عربي على عجمي ولا عجمي على عربي إلا بتقوى الله، ألا هل بلغت؟ قالوا: نعم! قال: اللهم اشهد.

'İslam nazarında insanlar eşittirler. İnsanların hepsi Adem ile Havva'nın bir parçasıdırlar. Arabın, acem olana; acemin de Arap üzerine takva dışında bir üstünlüğü yoktur (Üstünlük ancak takva iledir). Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi? İnsanlar: Evet, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allahım şâhid ol! buyurdu.'[2276]

Allah Rasûlü'nün, 'Arabın arap olmayana üstünlüğü yoktur…' şeklindeki sözlerinin, Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nın yanı sıra Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazılan bazı eserlerde de nakledildiği görülmektedir. İlk defa 'Veda Hutbesi' tabirini kullanan Câhız (255/868)'ın *el-Beyân'ı* ve İbn Abdirabbih (327/938)'in *el-Ikdu'l-Ferîd'i,* Arap Edebiyatı'na dair yazılmış eserler arasında, Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'ne ve Rasûlullah'ın hutbe içerisindeki sözkonusu sözlerine yer veren kaynaklardandır. Câhız tarafından nakledilen metin şu şekildedir:

ايها الناس ربكم واحد وان أباكم واحد كلكم لآدم وآدم من تراب أكرمكم عند الله اتقاكم وليس لعربي على عجمي فضل الا بالتقوى ألا هل بلغت اللهم فاشهد

''Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem ise topraktandır. Allah katında en değerli olanınız, takvâca en üstün olanınızdır. Arab'ın aceme, takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur. Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Allahım, şâhid ol!''[2277]

[2275] Muammer Bayraktutar, 'Arabın, Arap Olmayana Bir Üstünlüğü Yoktur' Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi, **Milel ve Nihal Dergisi, Nisan 2012,**c. 9, sy.1, s. 31-80.
[2276] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.
[2277] Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I/229.

Konuyla ilgili olarak İbn Abdirabbih'in naklettiği metnin de Câhız'ın metnine yakın olduğu görülmektedir. O, 'Rasûlullah'ın Veda Haccı'ndaki Hutbesi' başlığı altında verdiği uzunca metinde Hz. Peygamber'in şu sözlerini de nakletmektedir:

أيها الناس: إنّ ربكم واحد، وإن أباكم واحد، كلُكم لآدم، وآدم من تراب، أكرمُكم عند الله أتقاكم، ليس لعربيّ على عجميّ فَضل إلّا بالتقوى، ألا هل بلّغت؟ قالوا: نعم؟ قال: فَلْيبلغ الشاهد منكم الغائب

''Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Hepiniz Adem'densiniz, Adem ise topraktandır. Allah katında en üstün olanınız takvâca en üstün olanınızdır. Arab'ın aceme, takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur. Dikkat ediniz! Tebliğ ettim mi? Evet, diye cevap verdiler. Hz. Peygamber: Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza iletsin, buyurdu.''[2278]

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Allah Rasûlü'nün 'Arabın, Arap olmayana üstünlüğü yoktur' şeklindeki sözlerinin Hadis, İslam Tarihi ve Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazılmış eserlerde Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde yer aldığı görülmektedir. Bu rivâyetlerden Yâ'kûbî, Câhız ve İbn Abdirabbih'in rivâyetlerinde herhangi bir isnâd zikredilmediği; Hadis Kaynakları'nda yer alan rivâyetlerden ise Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Hanbel rivâyetlerinin isnâd açısından sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Bezzâr rivâyeti ise isnâd açısından sahîh olmakla beraber bu rivâyette hem Veda Haccı'ndan bahsedilmemekte hem de 'Arab'ın aceme üstünlüğü' kısmı zikredilmemektedir. Bu nedenle yukarıda aktardığımız rivâyetlerden sadece Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin bizim için bağlayıcı olduğunu belirtebiliriz. Metin açısından her iki rivâyet arasında önemli bir farklılığın olmadığı ve her iki rivâyetin birbirine yakın olduğu ifade edilebilir.

Rivâyetleri bu şekilde ele aldıktan sonra şimdi de bu rivâyet çerçevesinde ortaya konan bazı görüşler üzerinde durmaya çalışacağız. Konuyla ilgili olarak öncelikle Fazlur Rahman'ın sözkonusu rivâyetin Hz. Peygamber'e aid olamayacağı iddiasını ve daha sonra onun bu değerlendirmelerine yönelik yapılan bazı eleştirileri ele almaya çalışacağız.

[2278] İbn Abdirabbih, İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, **el-İkdü'l-Ferîd I-III,** ts. I/488.

Fazlur Rahman'ın, sözkonusu rivâyete yönelik eleştirisini kendisine ait olan şu cümlelerle aktarmayı uygun buluyoruz. O, 'İslam' adlı eserinde Veda Hutbesi ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

''…Modern bilginlerin, doğruluğu hususunda genel kuşkularını dile getirmiş olmalarına rağmen, bu hutbenin metni yine de bütünüyle güvenilir olarak kabul edilmelidir… Ancak bu hutbenin daha sonraki nüshalarından bazılarında büyük bir ihtimalle bazı ilaveler yapılmıştır; bu ilaveler arasında 'takvâ dışında Arab'ın Arap olmayana hiçbir üstünlüğü yoktur' cümlesi de bulunmaktadır. Bu fikir, şüphesiz, Kur'an'ın ve Peygamber'in tebliğinin mantıki bir neticesi olmakla beraber, Hz. Peygamber'in gerçekte Arap ve Arap olmayanlardan söz edip etmediği oldukça şüphelidir, çünkü bu mesele o sıralarda mevcut değildi ve bu cümlenin İslam toplumundaki daha sonraki gelişmeleri yansıttığı anlaşılmaktadır.''[2279]

Görüldüğü gibi Fazlur Rahman, önce Veda Hutbesi metninin bütünüyle kabul edilmesi gerektiğini söylemekte, sözlerinin devamında ise 'Arab'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur' sözlerinin Veda Hutbesi'nin sonraki nüshalarından bazılarına ilave edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Fazlur Rahman'ın sözlerinin devamından, onun bu değerlendirmesini iki gerekçeye dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber döneminde henüz Arap ve Arap olmayanlar şeklinde bir meselenin olmadığı, bu sebeple Allah Rasûlü'nün ortada olmayan bir mesele ile ilgili herhangi bir beyanda bulunmasının şüpheyle karşılanması gerektiği; ikincisi ise Arap ve Arap olmayanlar şeklindeki bir ayrıştırmanın Allah Rasûlü'nden sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve tartışılan bir mesele olduğu, dolayısıyla bu sözün Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen gelişmeleri yansıtmasıdır.

Fazlur Rahman'ın yukarıda aktardığımız değerlendirmelerine yönelik olarak Muammer Bayraktutar tarafından eleştirel bir makalenin yazıldığı görülmektedir. Bayraktutar, makalesinde, önce Hz. Peygamber'den nakledilen 'Arab'ın, Arap olmayana takvâ dışında hiçbir üstünlüğü yoktur…' şeklindeki rivâyetleri sıralayarak, bu rivâyetlerin isnâd analizlerini ve değerlendirmelerini yapmakta; daha sonra bağlam yönüyle rivâyeti ele almakta ve Allah Rasûlü'nün, kendi döneminde ilgili

[2279] Fazlur Rahman, **İslam,**(çev.), Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu yay. Ankara 2014, s. 71.

hadisten söz edebilmesinin imkanı üzerinde durmaktadır. Bayraktutar'ın yapmış olduğu isnâd analizlerine değinmeyeceğimizi söyleyebiliriz. Zira sözkonusu rivâyetlerin isnâdı üzerinde gerek çalışmamızın birinci bölümünde gerekse de yukarıda konu başlığımızın altında yeterince durmuş olduğumuzu düşünüyoruz. Onun sözkonusu rivâyetle ilgili isnâd dışındaki genel değerlendirmelerine bakacak olursak, Bayraktutar'ın Kur'an'ın, rivâyetlerde geçen 'Acem' kelimesine yer vermiş olmasının[2280], o toplumda Arap ve acem şeklinde bir değerlendirme ve yaklaşımın sözkonusu olduğunun bir delili olduğunu belirttiğini söyleyebiliriz. O, Kur'an'ın mübelliği konumunda bulunan Hz. Peygamber'in bu kelime ve kavramları kullanmasının son derece olağan ve tabiî bir durum olduğunu ifade etmektedir.[2281] Bayraktutar, makalesinde ayrıca Araplarda üstünlük iddiası ve asabiyet olgusunun hem İslam öncesinde ve hem de Hz. Peygamber döneminde mevcut olduğunu söylemekte ve bununla ilgili deliller sunmakta[2282]; Rasûlullah'ın (a.s.) peygamberliği boyunca asabiyeti, ırk ve nesebe dayalı üstünlüğü çağrıştıran tutum ve davranışlarla mücadele ettiğini belirtmektedir.[2283]

Fazlur Rahman'ın sözkonusu rivâyetle ilgili iddiasına yönelik bir diğer eleştiri Ali Kuzudişili tarafından yapılmıştır. Kuzudişili, rivâyetin Hz. Peygamber'e aid olmadığı yönündeki iddiaya şu eleştirilerini yöneltmektedir:

''Fazlur Rahman'ın neden böyle bir kanaate vardığı doğrusu merak konusudur. Yerli ırk, yabancı veya azınlıkta kalan ırklar sorunu, dünyanın en eski meselelerinden biridir. Araplar arasında da, ırk, nesep, kabile daima büyük önem taşımaktaydı. Araplar, kendilerini Arap olmayanlardan üstün görürlerdi. Hz. Peygamber, ırkçılığı cahiliye adetlerinden biri olarak nitelendirmiştir. Örneğin, Ebû Zer'den rivâyet edilen bir hadiste, onun Bilal Habeşi'yle tartıştığı ve ona kızıp 'Kara kadının oğlu' dediği anlatılır; Bilal'in Hz. Peygamer'e şikayeti üzerine o, Ebû Zer'e: 'Ey Ebû Zer sen bir kimseyi annesinden dolayı mı ayıpladın? Sen içinde (hâlâ) cahiliye (adetlerinin izleri) olan birisin' dedi.''[2284]

[2280] Nahl 16/103; Fussilet 41/44.
[2281] Bayraktutar, Arab'ın Arap Olmayana…, s. 62.
[2282] Bayraktutar, Arab'ın Arap Olmayana…, s. 65-69.
[2283] Bayraktutar, Arab'ın Arap Olmayana…, s. 72-75.
[2284] Ali Kuzudişli, **Fazlur Rahman ile Sünnet Tartışmaları,** Ankara 2012, s. 97.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız değerlendirmelerden hareketle gerek Bayraktutar'ın, gerekse de Kuzudişili'nin Fazlur Rahman'ın sözkonusu iddiasını dayandırdığı Arap-acem arasındaki üstünlük diye bir meselenin o gün için olmadığı görüşünü kabul etmedikleri görülmektedir. Gerçekten de Arap Tarihi ile ilgilenenler, İslamiyetten önce kabileciliğe dayalı siyasi ve toplumsal bir yapılanmanın olduğu Araplarda, kabile asabiyetinin ön planda olduğunu belirtmektedirler. Kabileler arası rekâbet ve inatlaşmanın olduğu, her kabilenin kendini diğer kabilelerden üstün gördüğü bu anlayışla ilgili olarak Mustafa Kılıçlı şu ifadeleri kullanmaktadır: '*Câhiliye Arabı, asabiyet duygusunun tesiriyle kendisine hep yaratılışın mükemmel ve tam örneğinin bir tezahürü olarak bakmaktaydı. İslam öncesindeki bu telakkiye göre Arap milleti, bütün milletlerin en asilidir.'*[2285] Kılıçlı, farklı kabilelere karşı kendi kabilesi adına mutaassıp davranan Arapların, yeri gelince çevresindeki kabilelerle birlikte Arap olmayanlara karşı taassupta bulunduğunu ifade etmekte ve İslam öncesinde Arapların kendilerini Arap olmayan acemlerden üstün gördüğü gibi, Farsların da aynı zamanda kendilerini Araplardan daha üstün gördüklerine temas etmektedir.[2286]

İslamiyetten önce Araplarda var olan asabiyetin özellikleri ve yansımaları üzerinde duran Tahsin Koçyiğit ise asabiyeti şu ifadelerle açıklamaya çalışmaktadır: 'Asâbiyete göre her kabile müstakil yaşar. Kendini diğer kabilelerden üstün görür. Başka kabileleri ve toplulukları inkar eder.'[2287] Bütün bu bilgilerden hareketle daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve Fazlur Rahman'ın değinmiş olduğu Arap-acem arasındaki üstünlük mücadelesi gibi bir meselenin, İslam öncesi Araplarda da sonraki dönemlerdeki kadar olmasa da var olduğunu göstermektedir. Kılıçlı, Arap-acem meselesinin, Câhiliye döneminde sonraki dönemlerdeki kadar görünmemesinin sebebi olarak Arapların o dönemde İslamî devirde anlaşıldığı manada bir millet olmamalarından kaynaklandığını belirtmektedir.[2288] Muhtemelen Fazlur Rahman da Hz. Peygamber'in geldiği toplumda asâbiyetten kaynaklı kendini diğer kabile ve milletlerden üstün görme anlayışının olduğunu kabul etmekte ve Kılıçlı'nın ifade ettiği gibi sonraki dönemlerde Arap-acem ilişkisinin daha ciddi bir şekilde ortaya

[2285] Mustafa Kılıçlı, **Arap Edebiyatında Şuûbiyye,** İşaret yay. İstanbul 1992, s. 29.
[2286] Kılıçlı, **Arap Edebiyatında Şuûbiyye,** s.31.
[2287] Tahsin Koçyiğit, 'Asabiyetten Uhuvvete', **Dokuz Eylül Üniversitesi İFD,** y. 2015,c. 41, s. 9-42.
[2288] Kılıçlı, **Arap Edebiyatında Şuûbiyye,** s. 32.

çıktığına binaen bu rivâyeti reddetmektedir. Kanaatimizce böyle bir gerekçeye binaen sözkonusu rivâyetin Hz. Peygamber'e aidiyetinin reddedilmesi, hadis metodolojisi açısından kabul edilemeyecek bir görüştür. Zira Allah Rasûlü, peygamberliği boyunca insanları inanç kardeşliği etrafında toplamaya çalışmış, toplum arasında ırk üstünlüğü yerine 'takvâ üstünlüğü' ilkesini oturtmaya gayret etmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) acem kavramını rivâyette kullanmış olma ihtimalinden bahsedebilmek için 'acem' kelimesinin o gün için kullanılıp kullanılmadığını, şayet kullanılmışsa hangi manada kullanılmış olduğunu ortaya koymak faydalı olacaktır. عجمة kelimesi sözlükte 'dil kurallarına uymamak ve dilin fasih olmaması' gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türemiş olan عجم kelimesi kökünde fasih konuşmak manası bulunan 'arap' kelimesinin zıddıdır.[2289] Bu kavramın, daha çok Araplar'ın, Arap olmayanlara özellikle de İranlılar'a verdikleri bir isim olarak kullanılmış olduğu görülmektedir.[2290] Her iki kelimeyle aynı kökten gelen ve Kur'an'ı Kerim'de de kullanılan اعجمی kelimesi ise soyca Arap olsun veya olmasın açık ve net konuşamayan kimseler için kullanılan bir kavramdır.[2291] Sözkonusu kelimenin geçtiği ayetlerden biri Şuara sûresi'ndeki şu ayettir: *'Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı, yine de buna inanmazlardı.'*[2292] Aynı kelimenin geçtiği bir diğer ayet ise şu şekildedir: *'Hiç kuşkusuz, bunları ona bir insan öğretiyor, dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır (acemî), bunun dili ise apaçık Arapçadır'*[2293] Bu ve bunun gibi ayetlerde kullanılan اعجمی kelimesi, Allah Rasûlü'nün (a.s.) muhatap olduğu toplumda bu kelimelerin kullanıldığını en azından bu anlamıyla bilindiğini göstermektedir. Bununla beraber acem kelimesinin İranlılara karşı Araplar'ın sosyal ve siyasi üstünlüklerini ifade eden aşağılayıcı bir manayı, ilk İslami fetihler sırasında kazandığı ifade edilmektedir.[2294] Böyle olsa bile sözkonusu kavramın Hz. Peygamber (a.s.) döneminde bilindiğini ve Arap olmayanlar için kullanılan bir kavram olduğunu

[2289] İbn Manzur, **Lisân,** XII/385; Râğıb el-Isfehânî, **el-Müfredât…,** s. 549.
[2290] Adnan Karaismailoğlu, ''Acem'', **DİA,** Ankara 1988, c. 1, s. 321.
[2291] Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbü'l-Luğâ,** y.y. ts. I/119; İbn Manzur, **Lisân,** XII/385.
[2292] Şuara 26/198.
[2293] Nahl 16/103.
[2294] Karaismailoğlu, ''Acem'', **DİA,** İstanbul 1988, c. 1,s. 321.

söylemek mümkündür. Dolayısıyla Araplar'ın kendilerini diğer kavim ve milletlerden Arap olmayanların özellikle de İranlılar'ın kendilerini Araplar'dan üstün gördüğü bir zamanda Allah Rasûlü'nün, 'Veda Haccı' gibi ırk, neseb ve renk fark etmeden her kavim ve milliyetten gelen Müslümanların bir araya geldiği böyle bir ortamda '*Dikkat ediniz! Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır.*' şeklindeki rivâyetleri kabul edilebilir olmalıdır.

3.2.5. Yöneticilere İtaatle İlgili Rivâyetler

İslam toplumunda, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra devlet başkanının kim olacağı ve nasıl belirleneceği tartışması başlamış, daha sonraki dönemlerde de Kur'an'da yer alan ulu'l-emr kavramından da yararlanılarak hâlife/imâm veya yöneticinin gerekliliği, nasıl seçileceği, vasıfları, denetimi ve görevden azli gibi konular üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın Kur'an'a arz başlığı altında da ele aldığımız gibi yöneticilere itaat konusunda Ümmü'l-Husayn'dan sahîh isnâdlar ile İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rahûye, Müslim ve Tirmîzî tarafından tahrîç edilen rivâyetlerin olduğunu ifade etmiş ve sözkonusu rivâyetlerin konuyla ilgili Kur'an ayetlerine muvâfık olduğunu belirtmiştik. Allah Rasûlü'nün, Arefe gününde îrâd ettiği hutbesi içerisinde tahrîç edilen bu rivâyetin metni şu şekildedir: '*Başınıza kulağı kesik (siyahi)*[2295] *bir Habeşli köle emir olarak bulunsa bile, aranızda Allah'ın kitabını (dinini)*[2296] *kâim kıldığı müddetçe onu dinleyiniz (ona kulak veriniz) ve ona itaat ediniz.*'[2297]

Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç edilen bu rivâyet, Allah Rasûlü'nün vefatından hemen sonra İslam dünyasında tartışmalara sahne olan ve daha sonra da ortaya çıkan mezhepler tarafından farklı kabul ve şartlarla ele alınan devlet başkanı ve yönetimi ile ilgili rivâyetlerden birini teşkil etmektedir. Ehl-i sünnet teorisinde 'hilâfet', Şia doktrininde ise 'imâmet' terimleriyle ifade edilen sözkonusu konuyla ilgili Hz. Peygamber'den (a.s.) nakledilen birçok rivâyetin bulunduğunu, bu rivâyetlerden bazılarında her halükarda bazılarında ise belli şartlarda yöneticiye itaatin

[2295] Müslim İmâre 37 (II/1468).
[2296] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242.
[2297] İshâk b. Rahûye, **Müsned,** 5/242; Müslim İmâre 36, 37 (II/1468).

gerekliliğinin belirtildiği görülmektedir. Bu rivâyetlerin tamamı ele alındığında aralarında birçok ihtilafın olduğu; yöneticinin gerekliliği, vasıfları ve yöneticiye itaat gibi konularda mezhepler arasındaki farklılıkların sözkonusu rivâyetlere yansıdığını söylemek mümkündür. Bununla beraber bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşmak için sözkonusu konuyla ilgili rivâyetlerin tamamını ele alarak kapsamlı bir isnâd ve metin tenkîdi çalışmasının yapılması gerekmektedir.

Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç edilen ve yöneticiye itaatin 'Allah'ın dinini (Kitabını) kâim kıldıkça gerekli olduğunu' ortaya koyan rivâyetle paralel olarak Ebû Zer'den nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *'Dostum bana üzerimize tayinedilen kimse, azası kesik bir köle de olsa dinleyip itaat etmemi istemiştir.'*[2298]

Konuyla ilgili bir başka rivâyette ise Rasûlullah'ın: *'Kötülüğü emretmedikçe, Müslüman kimseye sevdiği ve sevmediği şeyde dinlemek ve itaat etmek vardır. Eğer kötülükle emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur.'* buyurduğu nakledilmektedir.[2299] Farklı bir rivâyette ise onun: *'Allah'a isyanın olduğu yerde itaat yoktur. İtaat ancak maruf şeylerdedir'* buyurduğu aktarılmaktadır.[2300] Aktardığımız bu rivâyetlerde genel olarak Ümmü'l-Husayn rivâyeti ile örtüşen ifadelerin olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili bu ve benzeri rivâyetleri çoğaltmak mümkündür. Bununla beraber konuyu daha fazla uzatmamak için bu rivâyetleri aktarmanın yeterli olacağını düşünüyoruz.

Hadis Kaynakları'nda yukarıdaki rivâyetlere muhalif olarak her halükarda yöneticiye itaatin vâcip olduğunun belirtildiğini ifade eden rivâyetlerin de tahrîç edildiğini ifade edebiliriz. Nitekim İbn Abbâs'tan: *'Her kim yöneticisinde hoşlanmayacağı bir şey görürse sabretsin. Çünkü İslam cemaatinden bir karış ayrılan câhiliye ölümü gibi ölür'*[2301] şeklinde nakledilen hadis, sözkonusu rivâyetlerden biridir. Müslim'in tahrîç ettiği bir diğer rivâyete göre ise Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: *'Benden sonra bazı imamlar/liderler olacak ki benim rehberliğimde gitmeyecekler ve benim sünnetimi takip etmeyeceklerdir. Yine*

[2298] Müslim İmâre 36 (II/I467); Tirmîzî Cihâd 28 (IV/209).
[2299] Müslim İmâre 38 (II/I469).
[2300] Müslim İmâre 39 (II/I469); Tirmîzî Cihâd 29 (IV/209, 210).
[2301] Müslim İmâre 53 (II/I476); İmâre 55 (II/1477).

onların içinden, insan şeklinde fakat kalpleri şeytan kalpleri olan bazı kimseler çıkacak.' Bunu dinleyen Huzeyfe: Ey Allah'ın Rasûlü, kendimi bu durum içinde görürsem ne yapayım?' diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.), şöyle cevap verdi: idarecini dinle ve ona uy; sırtına vurulsa, malına el konulsa bile dinle ve itaat et.'[2302] Allah Rasûlü'nden nakledilen bu rivâyetlerde görüldüğü gibi Ümmü'l-Husayn rivâyetine muhalif olarak halifeye/imama mutlak itaatten bahsedilmektedir. Bununla beraber bizim asıl üzerinde duracağımız rivâyetler, Ümmü'l-Husayn rivâyetinde görülen 'Habeşli bir köle olsa bile ona itaat ediniz' ifadesi ile çelişen 'Halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini' ifade eden rivâyetler olacaktır.[2303] Nitekim Ümmü'l-Husayn rivâyetine göre devlet hâlifenin/imâmın veya yöneticinin nesebinin önemi olmadığı vurgulanırken, sözkonusu rivâyetlerde ise Kureyş'ten olması gerektiği belirtilmektedir. Biz bu rivâyetleri burada zikretmeyecek, şarihlerin her iki rivâyetin ihtilafı konusunda yaptıkları yorum ve değerlendirmelere bakmaya çalışacağız.

Konuyla ilgili iki rivâyet arasındaki ihtilafı gidermeye çalışan musanniflerden biri Nevevî'dir. O, halife olmak için Kureyş'ten olmanın şart olduğunu, bu durumda bu rivâyette bir kölenin dinlenilmesi ve ona itaatin emredilmesi hususunun iki şekilde açıklanabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan biri buradaki velâyet ve idarecilikten, mutlak manada bir yöneticinin anlaşılmaması gerektiği, rivâyette halifenin bir köleyi her hangi bir bölgeye vali veya benzeri bir idarecilikle görevlendirmesinin kastedildiği hususudur. Nevevi'ye göre rivâyetler arası ihtilafın giderilmesinin bir diğer yolu ise Ümmü'l-Husayn rivâyetinde kastedilen yöneticiliğin/hilafetin bir köle tarafından zorla ele geçirilme durumudur.[2304]

Mübârekfûrî, her iki tür rivâyetin arasını cem etmek için Nevevî'nin ilk görüşüne ilaveten buradaki köleye itaatten maksadın, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından devlet başkanına/idareciye itaatin gerekliliğini anlatma noktasında mübalağa yoluna gidilmiş olmasına bağlamaktadır. Ona göre hilafetin Kureyş'ten olması gerektiği hususu sahîh hadislerle sabittir ve ümmetin bu konuda icması vardır.[2305] Tebrizî'nin de Mübârekfûrî'nin sözkonusu yorumlarına katıldığı görülmektedir.[2306] Buhârî

[2302] Müslim İmâre 52 (II/I476).
[2303] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XII/170, XV/232; İbn Hanbel, **Müsned,** XXVIII/65, XXIX/200, XXXII/311; Buhârî Menâkıb 2 (IV/155).
[2304] Nevevî, **el-Minhâc…,** IX/46.
[2305] Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî...,** VI/398, 399.
[2306] Tebrîzî, **Mişkâtü'l-Mesâbîh...,** I/622.

şârihlerinden Aynî ve İbn Battâl'ın halifenin Kureyş'ten olmasının şart olduğunu kabul ettikleri ve buna benzer yorumlar yaparak her iki rivâyeti cem-te'lîf etmeye çalıştıkları söylenilebilir.[2307] Bu bilgilerden hareketle klasik şerhlerde konuyla ilgili her iki rivâyetin de sahîh olarak kabul edildiği ve rivâyetler arasında cem yapıldığı ifade edilebilir.

Konuyla ilgili günümüzde yapılan çalışmalar M. Said Hatiboğlu'nun eserini zikretmek mümkündür. O, 'Hilafetin Kureyşliliği' isimli eserinde ilk halife Hz. Ebûbekir'in seçimi olayından hareketle şu ifadeleri kullanmaktadır:

'Daha sonraki pek çok İslam âliminin kanaatlerinin aksine, taraflardan hiçbirisi, halifenin Kureyş'li olmasını emredici hiçbir hadis veya Peygamber talimatını ileri sürmüş değildir. Kaldı ki böyle bir hadis olsaydı, Muhacirler'e en büyük destek teşkil eder, başka delile ihtiyaç görmeden onu ileri sürerlerdi.'[2308]

Hatiboğlu, sözlerinin devamında ilk halife seçiminde, bazı âlimlerin zannettikleri gibi, imamların, halifelerin Kureyş'ten olacağına dair Hz. Peygamber'den menkul herhangi bir hükmün asla bahis konusu olmadığını; Ensar'ın iktidarı paylaşma teklifinde bulunmalarının, varlığı ileri sürülen hadisin aslında mevcud olmadığını gösterdiğini söylemektedir.[2309] Abdullah Ünalan da 'Hilafetin Kureyş'ten olması' gerektiği ile rivâyetlerin Nisâ sûresi'ndeki 'Sizden olan ulu'l-emre itaat edin' ayeti ile çeliştiğini belirtmekte ve hilâfet/imâmet ile ilgili rivâyetlerde ihtilafların olduğunu söylemektedir.[2310] Rivâyetler arasındaki sözkonusu ihtilaflara temas edenlerden biri de Mustafa Öztürk'tür. Ulu'l-Emr kavramı üzerinde duran Öztürk, konuyla ilgili bazı rivâyetler ve aralarındaki ihtilaflara değindikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır:

'Bu konu çarçevesinde nakledilen rivâyetler dikkatle incelenecek olursa, bunların pek çoğunun gelecekten haber verme şeklinde ve belli bir üslûp içinde

---

[2307] Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** VIII/390; İbn Battâl, **Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî,** VIII/214; Babanzâde Ahmet Naim-Kamil Miras, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi** I-XIII, Ankara 19886, IX/218, 222; Konuyla ilgili olarak bkz. Demirel, **Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirmeleri,** s. 160-162.

[2308] Hatiboğlu, **Hilafetin Kureyşliliği,** s. 72.

[2309] Hatiboğlu, **Hilâfetin Kureyşliliği,** s. 72.

[2310] Ünalan, **İmâmet Teorisinin Hadis Referansları,** s. 81; Hatiboğlu, **İslami Tenkid Zihniyeti,** s. 75-80.

formüle edilen apokaliptik nitelikli (fiten türü) rivâyetler olduğu anlaşılacaktır. Anılan nitelikli bu rivâyetlerin esas itibariyle, siyasî ve mezhebî çatışmalarda taraf olan grupların, kendilerine meşruiyet platformu oluşturmak ve savundukları tezleri tashîh mercii olarak kabul edilen kutsal bir referansa dayandırmak maksadıyla Hz. Peygamber adına kurguladıkları rivâyetler olduğu hususu izâhtan varestedir.'[2311]

Farklı siyâsî ve mezhebî tarafların, kendi görüş ve siyâsî duruşlarını destekleyecek rivâyetleri kullandıkları bir ortamda neseb bakımından Kureyş, sakîf ve Ensar'ın dışında kalan Arap kabilelerine mensub olan[2312] Hârîcîler de Ümmü'l-Husayn rivâyetinden faydalanmış ve eserlerinde bu rivâyeti kullanmışlardır. İmâmet ve hilafet için Kureyş'ten olma şartını benimsemeyen Harîcîlere göre köle veya hür hangi kabileden olursa olsun ehil olan herkes halife seçilebilir.[2313] Ahmet Akbulut, bu görüşleriyle Kureyş dışında birinin halife olabileceğini ilk iddia edenlerin Haricîler olduğunu belirtmektedir.[2314] Akbulut'un, Kureyş'in dışında halife seçilebileceğini ilk iddia edenlerin Hâricîler olduğunu söylemesi, muhtemelen ilk siyâsî fırka bazında kullanılmıştır. Zira ilk halife seçiminde Ensar'dan birinin aday gösterilmesi, o dönemde halifenin Kureyş dışında olabileceğini kabul ettikleri manasına geldiğini yukarıda da ifade etmiştik. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in imâmetini kabul eden Hârîcîler, zalim kişinin imâmetini ise kabul etmemektedirler.[2315] Nitekim Harîcî müfessirlerden Itfeyyiş'in, imâmet ve hilâfet ile ilgili rivâyetlerden özellikle 'habeşli köleye bile olsa itaatin emredildiğini' belirten rivâyetleri tercih ettiği görülmektedir.[2316]

Sonuç olarak sahîh isnâdlarla vârid olan imâmet ve hilâfet ile ilgili ihtilaflı birçok rivâyetin bulunduğunu, yöneticilere Habeşli bir köle bile olsa itaat edilmesinin gerektiğini belirten Ümmü'l-Husayn rivâyetinin, iktidar mücadelesinde farklı siyâsî

[2311] Öztürk,İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu…, s. 94.

[2312] Hatiboğlu, **Hilâfetin Kureyşliliği,** s. 75.

[2313] Fazlur Rahman, The Law of Rebellıon ın Islam (İslam'da Başkaldırı Hukuku), (çev.), Adil Çiftçi, **İslam Araştırmaları,** y. 1995,c. 8, sy. 2, s. 133-138; Maksut Çetin, İslam Mezheplerinde Yönetimin Gerekliliği Meselesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi İFD,** y. 2016,c. 43, s. 205-238.

[2314] Ahmet Akbulut, Hâricîlerin Siyasî Görüşlerinin İtikadileşmesi, **Ankara Üniversitesi İFD,** c. 31, s. 340-341.

[2315] Eş'arî, Ebu'l-Hasan, Haricîlerin Temel Görüşleri, (çev.), Harun Yıldız, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İFD,**Samsun 1997, c. 9, s. 352-353.

[2316] Itfeyyiş, Muhammed b. Yusuf, **Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Meâd,** y.y. 1986, V/18, 19. Hâricilerin, hilâfet ve imâmetle ilgili görüşleri için bkz. Hatiboğlu, **Hilafetin Kureyşliliği,** s. 74-79, Öztürk, İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu…, s. 94-95; Canikli, **Hadislere Göre Yöneticilere İtaat…,** s. 103; Baysal, **Ulu'l-Emr Kavramı,** s. 187; Akbulut, Hâricîlerin Siyasî Görüşlerinin İtikadileşmesi, s. 340-343.

ve mezhebî görüşlerden özellikle Hârîcî yaklaşımı destekleyen ve onlar tarafından daha çok tercih edilen bir rivâyet olduğunu belirtebiliriz. Ehl-i sünnet âlimlerinden bazılarının gerek bu rivâyeti gerekse de konuyla ilgili bu rivâyetle ihtilaflı olan özellikle de 'hilâfetin Kureyş'ten olması gerektiğine' dair nakledilen rivâyetleri cem-te'lîf ederek kabul etmeye çalıştıklarını, bununla beraber bu alanda yaptıkları yorumların sadra şifa olmadığı görüşünde olduğumuzu ifade etmek isteriz. Bizce Ümmü'l-Husayn'ın bu rivâyeti, yukarıda aktarmaya çalıştığımız değerlendirmeler ışığında Veda Hutbeleri rivâyetleri içerisinde idrâc olarak kabul edilmesi gereken bir rivâyet olup, çalışmamızın Veda Hutbesi'nin metin inşâsı bölümünde kullanılmayacaktır.

3.2.6. Hadislerin Sonrakilere Nakli İlgili Rivâyetler

Temel Hadis Kaynakları ve İslam Tarihi Kaynakları'nda, Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in, orada kendisini dinleyen on binlerce kişiden, kendisinden işittiklerini, gerek orada bulunmayan insanlara, gerekse de kendilerinden sonra gelecek nesillere aktarmalarını istediği nakledilmektedir. Fazlur Rahman'ın, Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerde yer alan bu ifadelerin, Allah Rasûlü'ne ait olmadığı ve sözkonusu metinlere sonraki dönemlerde idrâc edildiğine yönelik bir değerlendirmesinin olduğu görülmektedir.[2317] Biz bu bağlamda, önce konuyla ilgili rivâyetlere daha yakından bakmaya ve rivâyetler arasındaki lafız farklılıklarını ortaya koymaya çalışacak, daha sonra idrâc iddiası üzerinde durma yoluna gideceğiz.

Temel Hadis Kaynakları'nda, Allah Rasûlü'nden (a.s.), konuyla ilgili olarak nakledilen rivâyetlerden İbn Abbâs, Serrâ bnt. Nebhân, Ebû Bekrâ, Cübeyr b. Mut'îm ve Ebû Nadrâ'nın rivâyetlerinde sözkonusu ifadenin bulunduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak İbn Abbâs'tan; İbn Ebî Şeybe ve İbn Hanbel'in aynı lafızlarla tahrîç ettiği rivâyetler şu şekildedir:

أَلاَ فَلْيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

[2317] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu,**(çev.), Salih Akdemir, Ankara Okulu yay. Ankara 2001, s. 55.

Dikkat ediniz! Burada bulunanlar, (burada) bulunmayanlara aktarsın.[2318]

Buhârî'nin metninde ise sadece lafzın başındaki ألا (Dikkat ediniz!) lafzının olmadığı görülmektedir.[2319]

İslam Tarihi Kaynakları'ndan Vâkıdî'nin eserinde de İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyetin olduğu ve lafız olarak Buhârî lafzıyla aynı şekilde nakledildiği görülmektedir.[2320]

İbn Hanbel'in tahrîç ettiği Ebû Nadrâ'dan sahîh bir isnâdla mürsel olarak naklettiği rivâyet ise şu lafızlarladır:

لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ[2321]

İbn Hüzeyme ve Taberânî'nin Serrâ bnt. Nebhân'dan, sahîh bir isnâdla tahrîç ettiği rivâyetler, anlam yönüyle konuyla ilgili rivâyetlerden farklı olarak şu şekildedir:

فليبلغ أدناكم أقصاكم

Allah Rasûlü (a.s.), şöyle buyurdu: Yakında olanlarınız, uzakta olanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın.[2322]

İslam Tarihi Kaynakları'ndan İbn Sa'd'ın Tabâkât'ında, Serrâ bnt. Nebhân'dan nakledilen benzer bir rivâyetin olduğu görülmektedir:

هذا فليبلغ أدناكم أقصاكم حتى تلقوا ربكم فيسألكم عن أعمالكم

Serrâ bnt. Nebhân'dan: 'Yakında olanlarınız, uzakta bulunanlarınıza ulaştırsın. Rabbinize kavuşacağınız ve amellerinizden sorulacağınız güne kadar bu (kan, mal ve ırzın dokunulmazlığı), böyledir.'[2323]

[2318] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/60; İbn Hanbel, **Müsned,** III/477.
[2319] Buhârî Hac 132 (II/191).
[2320] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112.
[2321] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[2322] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318; Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307.
[2323] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310.

Konuyla ilgili olarak Cübeyr b. Mut'îm'den, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve İbn Mâce'nin tahrîç ettiği rivâyetler olduğu görülmektedir. İsnâd açısından İbn Hanbel rivâyetinin hasen, Dârimî ve İbn Mâce rivâyetlerinin ise zayıf olduğu daha önceden ifade edilmiştir. Bütün bu rivâyetlerdeki ortak nokta, Allah Rasûlü'nün bu sözü, Minâ'da Hayf'da îrâd ettiği hutbesinde söylediğine yönelik bilgidir. Ahmed b. Hanbel'in konuyla ilgili ilk rivâyeti şu şekildedir:

نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ أَدَّاهَا إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَا فِقْهَ لَهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

Hz. Peygamber, Minâ'da Hayf'da şöyle buyurdu: 'Allah, sözlerimi işitip, onları koruyan, sonra da onları işitmemiş olanlara ulaştıran kimsenin yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcısı var ki (kendisi) fakîh (sözü tam olarak idark etmiş) değildir. Nice fıkıh taşıyıcısı da var ki, onu kendisinden daha iyi anlayıp kavrayabilecek kişilere ulaştırmıştır.'[2324]

İbn Hanbel'in ikinci rivâyeti ve Dârimî'nin rivâyetinde ise امْرَأً kelimesi yerine عَبْدًا kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Her iki metinde, bunun dışında herhangi bir lafız farklılığı bulunmamaktadır.[2325]

İbn Mâce'nin, Cübeyr'den zayıf bir isnâdla naklettiği rivâyet ise şu lafızlarladır:

بالخيف من منىفقال: نصر الله امرأ سمع مقالتي فبلغها . فرب حامل فقه غير فقيه . ورب حامل فقه إلى من أفقه منه

Hz. Peygamber (a.s.), Minâ'da Hayf'da şöyle buyurdu: 'Allah, sözlerimi işitip, onu başkalarına ulaştıran kimsenin yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcısı var ki (kendisi) fakîh (sözü tam olarak idark etmiş) değildir. Nice fıkıh taşıyıcısı da var ki, onu kendisinden daha iyi anlayıp kavrayabilecek kişilere ulaştırmıştır.'[2326]

Konuyla ilgili Ebû Bekrâ'dan genel olarak sahîh isnâdlarla tahrîç edilen rivâyetler şu şekildedir:

[2324] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/301.
[2325] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318; Dârimî Mukaddime 24 (I/65).
[2326] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).

أَلَا لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ مِنْكُمْ فَلَعَلَّ مَنْ يُبَلَّغُهُ يَكُونُ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ يَسْمَعُهُ قَالَ مُحَمَّدٌ وَقَدْ كَانَ ذَاكَ قَالَ قَدْ كَانَ

بَعْضُ مَنْ بُلِّغَهُ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ سَمِعَهُ

‘Dikkat ediniz! Sizden (burada) bulunanlar, (burada) bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın. Umulur ki (sözlerimin) kendisine ulaştığı kimseler, bizzat işiten kimselerin bazılarından daha iyi koruyup kavrar. (Râvîlerden Muhammed: Gerçekten de böyle olmuştur. (Allah Rasûlü’nün sözlerinin) Kendisine ulaştığı bazı kimseler, onları işitenden daha iyi koruyup kavramıştır).’[2327]

أَلَا فَلْيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَهُ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ قَالَ مُحَمَّدٌ فَقَالَ رَجُلٌ فَقَدْ كَانَ ذَاكَ

‘Dikkat ediniz! Burada bulunanlar, (burada) bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın. Belki de burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp kavrayabilecek olan kimselere ulaştırmış olur.’[2328]

قَالَ لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ مِنْكُمْ الْغَائِبَ فَلَعَلَّ الْغَائِبَ أَنْ يَكُونَ أَوْعَى لَهُ مِنْ الشَّاهِدِ

Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ‘Sizlerden burada bulunanlar, burada bulunmayanlara (sözlerimi) ulaştırsın. Belki de burada bulunmayan kimse, (sözlerimi) burada bulunandan daha iyi anlayıp kavrar.’[2329]

لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّهُ رُبَّ مُبَلَّغٍ يُبَلِّغُهُ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ

‘Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın. Nice bilgi taşıyıcısı var ki, o bilgiyi kendisinden daha iyi koruyup kavrayacak olana ulaştırmış olur.’[2330]

Dârimî’nin, Ebû Bekrâ’dan aynı lafızlarla iki yerde tahrîç ettiği rivâyet şu şekildedir:

[2327] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/24, 25.
[2328] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/28.
[2329] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/62.
[2330] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47. İbn Hanbel’in benzer rivâyetleri için bkz. **Müsned,** XXXIV/103, 136, 137.

ألا ليبلغ الشاهد الغائب فإن الشاهد عسى ان يبلغ من هو أوعى منه

‘Dikkat ediniz! Burada bulunanlar bulunmayanlara sözlerimi ulaştırsın. Umulur ki burada bulunan kimse, o bilgiyi, kendisinden daha iyi kavrayıp koruyan birine ulaştırır.’[2331]

Anlam yönüyle birbirine yakın olan Buhârî rivâyetleri şu şekilde sıralanabilir:

ليبلغ الشاهد الغائب فإن الشاهد عسى أن يبلغ من هو أوعى له منه[2332]

فليبلغ الشاهد الغائب فرب مبلغ أوعى من سامع[2333]

ألا ليبلغ الشاهد الغائب فلعل بعض من يبلغه أن يكون أوعى له من بعض من سمعه[2334]

ألا ليبلغ الشاهد الغائب فلعل بعض من يبلغه أن يكون أوعى له من بعض من سمعه[2335]

Müslim’in bir rivâyeti, konuyla ilgili Buhârî rivâyeti ile aynı, diğeri ise Ebû Bekrâ’dan nakledilen rivâyetlere nazaran daha muhtasar olarak tahrîç ettiği şu rivâyettir:

فليبلغ الشاهد الغائب

‘Burada bulunanlar (sözlerimi) bulunmayanlara ulaştırsın.’[2336]

İbn Mâce, Ebû Bekrâ’dan şu lafızlarla hadisi nakletmektedir:

يوم النحر فقال ليبلغ الشاهد الغائب . فانه رب مبلغ يبلغه أوعي له من سامع

Allah Rasûlü, kurban bayramının birinci günü şöyle buyurdu: ‘Burada bulunanlar, (sözlerimi) bulunmayanlara ulaştırsın. Nice bilgi taşıyıcısı var ki, o bilgiyi, işitenden daha iyi kavrayıp koruyacak olan kimselere ulaştırmış olur.’[2337]

[2331] Dârimî Menâsik 72 (I/394).
[2332] Buhârî İlim 9 (I/24).
[2333] Buhârî Hac 131 (II/191).
[2334] Buhârî Meğâzî 77 (V/126); Müslim, hadisi buna yakın lafızla rivâyet etmektedir. Bkz. Müslim Kasâme 31 (II/1307).
[2335] Buhârî Meğâzî 77 (V/126).
[2336] Müslim Kasâme 31 (II/1307).
[2337] İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85).

Konuyla ilgili olarak İslam Tarihi Kaynakları'nda, Ebû Bekrâ'dan şu iki rivâyet aktarılmaktadır:

ألا ليبلغ الشاهد منكم الغائب فلعل بعض من يبلغه أن يكون أوعى له من بعض من سمعه

'Dikkat ediniz! Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza ulaştırsın! Böylelikle belki de kendisine ulaştırılan bazı kimseler, kendilerine ulaştıran bazılarından daha iyi ezberleyip kavrar. (Râvî Muhammed, hadisin devamında: Gerçekten de böyle olmuştur. Kendilerine teblîğ edilen bazı kimseler, o sözü, işitip kendilerine teblîğ eden bazı kimselerden daha iyi ezberleyip kavramışlardır, demiştir.)'[2338]

فليبلغ الشاهد الغائب ، فرب مبلغ أوعى من سامع

'Burada bulunan, bulunmayana ulaştırsın. Zira kendisine (herhangi bir söz) ulaştırılan nice kimseler, o sözü işitenlerden daha iyi ezberleyip kavramıştır.'[2339]

İslam Tarihi Kaynakları arasında isnâd zikretmeden konuyla ilgili nakilde bulunan Yâ'kûbî'nin eserinde ise şu ifadeler mevcuttur:

ثم قال: إنكم مسؤولون فليبلغ الشاهد منكم الغائب.

Sonra şöyle buyurdu: Sizler mesûlsünüz (sual olunacaksınız). Bunları, burada bulunanlarınız, burada olmayanlara ulaştırsın![2340]

Hz. Peygamber'in sözkonusu ifadelerinin, Câhız ve İbn Abdirabbih'in eserlerinde de geçtiği görülmektedir. Arap Dili ve Edebiyat'ına dair yazılmış bu iki eserdeki metin ise aynı olup şu şekildedir:

فليبلغ الشاهد الغائب[2341]

Yukarıda aktardığımız Allah Rasûlü'nden (a.s.), konuyla ilgili nakledilen rivâyetlere bakıldığı zaman, rivâyetlerin genel olarak isnâd açısından sahîh ve makbul hadisler olduğu görülmektedir. Metin açısından rivâyetler arasında bazı

[2338]İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.
[2339]İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.
[2340] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149.
[2341]Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I/229; İbn Abdirabbih, **el-İkdü'l-Ferîd,** I/488.

farklı lafızların kullanılmış olması, hadislerin mana yoluyla rivâyet edildiğini göstermektedir. Bu kapsamda rivâyetlerde احفظ-اوعى-اسعد ve مبلغ-سامع-حامل فقه kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili nakledilen rivâyetlerle ilgili üzerinde duracağımız hususlardan biri, Serrâ bnt. Nebhân'dan tahrîç edilen ve 'Yakında olanlarınız, uzakta olanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın'anlamındaki rivâyette, diğer rivâyetlerden farklı olarak karşımıza çıkan husustur. Bu rivâyet, Rasûlullah'ın, Veda Hacc'nda onbinlerce kişiye hitaben irâd ettiği hutbesini, o sırada kendisini uzak kalacak şekilde arka taraflarda dinleyen kimselere de ulaştırmak istediğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar Arefe günü hutbesinde Hz. Peygamber'in sesini, uzakta olan insanlara ulaştırmak üzere bizzat Peygamber tarafından görevlendirilen Rabîa b. Ümeyye'den bahsediliyor olsa da, yine de böyle bir kalabalıkta, o günün şartlarında Allah Rasûlü'nün sözlerinin herkese ulaşabilmesi için belki de dilden dile bir aktarım gerekmektedir. Sözkonusu rivâyetin bu şekilde anlaşılabileceği ve Hz. Peygamber'in îrâd ettiği Veda Hutbeleri sırasında kullandığı ifadelerden birini teşkil ettiği kabul edilebileceği gibi, çoğunluk rivâyetlerde görülen ve 'Burada bulunanlar, burada bulunmayanlara sözlerimi ulaştırsın' hadisinin mana ile rivâyet ve râvî tasarrufundan kaynaklı olduğu da kabul edilebilir.

Konuyla ilgili tahrîç edilen rivâyetlerde dikkat çeken diğer bir husus, bu rivâyetlerden bazılarının, diğerlerine göre daha muhtasar olarak nakledilmiş olmasıdır. Bu kapsamda İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel ve Buhârî'nin, İbn Abbâs'tan; İbn Hanbel'in Ebû Nadrâ'dan; Müslim'in, Ebû Bekrâ'dan tahrîç ettiği rivâyetlerin muhtasar olarak 'Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın' lafzıyla rivâyet edildiği söylenilebilir. Bu hadislerin tamamında, Hz. Peygamber'den, birbirine yakın anlamlarla nakledilen ve kendisine herhangi bir bilgi ulaştırılan bazı kimselerin, o bilgiyi bizzat işiten ve kendisine aktarandan daha iyi anlayabileceğini ifade eden sözler bulunmamaktadır. Bu nedenle burada hadis ilmî açısından bir ihtisârdan mı yoksa bazı rivâyetlerde bulunan bir 'idrâc'dan mı bahsedilmesi gerektiği bir hayli problemlidir.

Rasûlullah'ın, Veda Haccı'nda kullandığı nakledilen bu rivâyetlerin, benzer lafızlarla Veda Haccı'nda söylendiğine dair herhangi bir bilgiden bahsedilmeksizin, bazı sahabiler tarafından nakledildiği de görülmektedir. Konumuzla ilgili olarak bir fikir vermesi açısından bu rivâyetlerden birkaç tanesine değinmeyi uygun buluyoruz.

Ahmed b. Hanbel'in, Zeyd b. Sâbit'ten; Dârimî'nin, Ebu'd-Derdâ'dan ve Hümeydî'nin İbn Mes'ûd'dan tahrîç ettiği bu rivâyetlerin metni sırasıyla şu şekildedir:

يَقُولُ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ غَيْرَهُ فَإِنَّهُ رُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

Zeyd b. Sâbit'ten: Allah, bizden bir söz (hadis) işitip, onu başkasına ulaştırıncaya kadar ezberleyen (koruyan) kimsenin yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcısı var ki, kendisi fakîh değildir. Nice fıkıh taşıyıcısı da var ki, o fıkhı kendisinden daha fakîh olana ulaştırmış olur.[2342]

أبي الدرداء قال * خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال نضر الله امرأ سمع منا حديثا فبلغه كما سمعه فرب مبلغ أوعى من سامع

Ebu'd-Derdâ'dan: Allah, bizden bir hadis işitip, onu işittiği gibi (başkalarına) ulaştıran kişinin yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice kimseler var ki, o bilgiyi işitenden daha iyi kavrayıp korur.[2343]

نضر الله عبدا سمع مقالتي فوعاها فحفظها وبلغها فرب حامل فقه غير فقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه

İbn Mes'ûd'dan: Allah, sözlerimi işitip onu ezberleyen ve başkalarına ulaştıran kulun yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcısı var ki, kendisi fakîh değildir. Nice fıkıh taşıyıcısı da var ki, o fıkhı kendisinden daha fakîh olana ulaştırmış olur.[2344]

نضر الله امرءا سمع منا حديثا فبلغه كما سمعه فرب مبلغ أوعى من سامع

İbn Ömer'den: Allah, bizden bir hadis işitip onu işittiği gibi başkasına aktaran kişinin yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice kimseler var ki, o bilgiyi bizzat dinleyenden daha iyi anlayıp kavrar.[2345]

[2342] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXV/467.
[2343] Dârimî Mukaddime 24 (I/66).
[2344] Hümeydî, **Müsned,** I/47.
[2345] Bezzâr, **Müsned,** V/82.

نضر الله امرءا سمع مقالتي فحفظها فأداها كما سمعها فرب حامل فقه إلى من هو أفقه منه ورب حامل فقه ليس بفقيه

Cübeyr b. Mut'îm'den: Allah, sözlerimi işitip onu ezberleyen, sonra da onu işittiği gibi başkasına aktaran kişinin yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcısı var ki, kendisi fakîh değildir. Nice fıkıh taşıyıcısı da var ki, o fıkhı kendisinden daha fakîh olana ulaştırmış olur.[2346]

Allah Rasûlü'nden tahrîç edilen bu rivâyetleri çoğaltmak mümkündür. İbnü'l-Esîr, konuyla ilgili olarak birçok rivâyetin bulunduğunu ve bu rivâyetler arasında farklı lafızların kullanıldığını söylemektedir. Ona göre rivâyetler arasındaki lafız farklılığı, Hz. Peygamber'in, bu ifadelerin hepsini farklı yerlerde farklı lafızlarla kullanmış olmasından kaynaklanabileceği gibi; mana ile rivâyetten kaynaklı da olabilir. Bununla beraber o, ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu ifade etmektedir.[2347] Elbâni de konuyla ilgili olarak sünen ashabı ve başkaları tarafından birçok rivâyetin tahrîç edildiğini ve hadisin genel olarak sahîh olduğunu söylemektedir.[2348]

Bu noktadan hareketle Fazlur Rahman'ın konuyla ilgili eleştiri ve değerlendirmelerine temas etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Üzerinde durduğumuz hususu böylelikle Fazlur Rahman'ın ilgili konudaki değerlendirmelerini de göz önünde bulundurarak açıklamaya ve konuyla ilgili bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. Onun ilgili rivâyetlere yönelik eleştiri ve değerlendirmelerini şu sözlerle ifade ettiği görülmektedir:

'… Hz. Peygamber'e isnâd edilen söz, sahabîlerine hakaretten başka bir şey değildir; çünkü Hz. Peygamber, onları anlayışsızlıkla tavsif etmiş olmaktadır. Bütün bunlar bir yana, böyle bir hadis, ancak Müslümanların fıkhî konularda derinleştikleri ve Irak'tan Mısır'a kadar olan dönemdeki İslam dünyasında meşhur fıkhî mezheplerin ortaya çıktıkları bir zamanda ortaya çıkabilirdi. Ayrıca hadisin, Hz. Peygamber ve sahabîleri ile ilgili çizdiği tablo tam anlamıyla sunî bir görünüm

[2346] Bezzâr, **Müsned,** VIII/342.
[2347] İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Esüriddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl,** I-XII, (thk.) Abdulkadir Arnavut, 1392/1972, I/100.
[2348] Elbâni, Muhammed Nasıruddin, **es-Silsiletü's-Sahîha,** I-VII, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd ts. IV/298.

arz etmektedir. Hz. Peygamber, hitap ettiği toplumun acil ihtiyaçları için değil de, ileride bir toplum için konuşmalar yapan, hükümler veren ve sahabîlerinden onları, kendilerinden sonraki nesillere, hem de onları, kendilerinden daha iyi anlayabilecek olan nesillere aktarmaları için kelime kelime ezberlemelerini isteyen biri olarak tavsif edilmiştir.'[2349]

Fazlur Rahman ayrıca bu hadisin İmam-ı Şâfî tarafından birçok yerde delil olarak kullanıldığını ve onun bu rivâyeti hadis fenomenini desteklemek amacıyla kullandığını ifade etmektedir.[2350]

Yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi Fazlur Rahman'ın sözkonusu rivâyetin Hz. Peygamber'e aidiyetini reddetmesi, üç gerekçeye dayanmaktadır. Bu gerekçelerden birincisi, rivâyetlerde, sahabîlerden sonra gelecek nesillerin hadisleri daha iyi anlayıp kavrayabileceğinin ifade edilmiş olması ve bu durumun sahabîlere hakaret içermesi, ki Allah Rasûlü'nün, sahabîlerine böyle bir hakarette bulunması imkansızdır. İkincisi ise böyle bir rivâyetin ancak meşhur fıkhî mezheplerin ortaya çıktıkları bir zamana ait olabileceğidir. Onun rivâyeti reddederken dayandığı üçüncü gerekçe ise Hz. Peygamber'in hitap ettiği toplumun acil ihtiyaçlarını karşılayan bir Peygamber olması gerektiği düşüncesidir. Ona göre Hz. Peygamber'in, ileride oluşacak bir toplum için konuşmalar yapması, hükümler ortaya koyması, daha sonradan oluşturulan sunî bir tablodur. Bizce Fazlur Rahman'ın gerekçelerinden ilki olan rivâyetin, sahabîlere hakaret içerdiği yönündeki eleştirisi, ilmî açıdan gereksiz bir eleştiridir. Rivâyetlerde Allah Rasûlü'ne isnâd edilen bu ifadelerden sahabîlere hakaret anlamı çıkarmak zoraki bir değerlendirme olsa gerektir. Zira Rasûlullah (a.s.), burada sadece ilmî açıdan da herkesin kabul edebileceği bir durum tespitinde bulunmaktadır. Gerçekten de tarih boyunca sözü bizzat sahibinden dinleyen ile kendisine aktarılan arasında anlama yönünde, bazen kendisine aktarılan kişinin sözü/olayı daha iyi anlayabildiği görülmüştür. Nitekim Fazlur Rahman'ın bu değerlendirmesini eleştiren Ali Kuzudişili, şu ifadeleri kullanmaktadır:

'… Birçok hikmet taşıyıcısı, onu kendinden daha iyi olana nakleder, sözü bir hakaret midir? Sahabîler içinde hadis rivâyet ettikleri halde fıkıhta, rivâyetteki başarısını gösteremeyen kimseler vardı. Örneğin Ebû Hureyre, çok hadis rivâyet

[2349] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu,** s. 55.
[2350] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu,** s. 54, 55.

eden bir râvî olmasına rağmen, büyük bir fakîh değildir. Halbuki Ebû Hureyre'nin rivâyetlerinden hareketle içtihadlarda bulunmuş olan binlerce başarılı hukukçular yetişmiştir…'[2351]

Kuzudişili Hz. Peygamber'den nakledilen bu sözde, sahabeye karşı en ufak bir hakaret belirtisi olması halinde, kim olursa olsun sahabî sıfatını taşıyan birine asla toz kondurmayan ehl-i sünnetin -ki Fazlur Rahman'a göre hadisleri ortaya çıkaran toplumun kendisidir- böyle bir hadisin ortaya çıkmasına müsaade etmeyeceğini ve bu hadisi sahîh hadisler arasında rivâyet etmeyeceğini söylemektedir.[2352]

Konuyla ilgili olarak Fatma Akbulut ise yaptığı tez çalışmasında şu ifadeleri kullanmaktadır:

'Şuna işaret edilmelidir ki, sahabe o gün yüzbini aşkın bir kalabalığa hitap eden Hz. Peygamber'in sözlerini ve kastını elbette anlamıştır. Onlar için adeta bazı Kur'an hafızları gibi sadece Rasûlullah'ın (a.s.) ifadelerini ezberlemekle meşgul olmuş, mefhumundan habersiz olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Sahabe, tecrübe ve ilmî müktesebatının elverdiği kadarını anlamıştır. Ancak bu durum, onlardan sonrakilerinin daha iyi anlamasına veya daha farklı hükümler çıkarmasına tabî olarak engel teşkil etmemektedir.'[2353]

Fazlur Rahman'ın ikinci gerekçesi olan ve rivâyetin fıkhî mezheplerin ortaya çıktığı daha sonraki dönemlere ait olabileceği yönündeki değerlendirmesinin ise, onun hadislerin büyük çoğunluğunun ilk iki asırda ortaya çıkan anlayış ve yorumları yansıtarak oluşturulmuş olduğu yönündeki görüş ve düşüncelerinden kaynaklandığı söylenilebilir. Bizce Fazlur Rahman'ın bu yöndeki görüşü sözkonusu rivâyetlerin tamamı için değil de sadece;

فرب حامل فقه غير فقيه . ورب حامل فقه إلى من أفقه منه

[2351] Kuzudişli, **Fazlur Rahman ile Sünnet Tartışmaları,** s. 93.
[2352] Kuzudişli, **Fazlur Rahman ile Sünnet Tartışmaları,** s. 93.
[2353] Fatma Akbulut, ''**Hadis İlminin Gelişimi Açısından Veda Hutbesi'nde Yer Alan 'Rubbe Mübellağ' Rivâyetinin Tahrîc, Tahkik ve Değerlendirilmesi''**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 20012), s. 82.

şeklindeki lafızlarla tahrîç edilen nakiller için kabul edilebilir bir görüş olabilir. Nitekim bu lafızlarla tahrîç edilen rivâyetlerinin çoğunun isnâd açısından da zayıf olduğu görülmektedir.

Fazlur Rahman'ın hadisi reddederken dayandığı üçüncü gerekçe de bizce ilk iki gerekçe gibi sağlıklı olmayan bir yaklaşımdır. Kuzudişili, onun bu eleştirisi ile ilgili olarak şöyle demektedir:

'…Hz. Peygamber, yalnız kendi çağında yaşayan insanların peygamberi değil, aynı zamanda gelecek bütün Müslümanların peygamberidir. Bu yüzden Hz. Peygamber, İslam toplumunda belirli bir fonksiyon icra eden kendine ait sünnetin, gelecek nesillere de aktarılmasını istemiştir. Bu sözler, sıradan bir düşünür açısından düşünüldüğünde bile, oldukça normal ve anlaşılır sözlerdir; çünkü her düşünce adamı kendine ait görüşlerin yaygınlaşmasını, kendi çağını aşmasını ister.'[2354]

Kuzudişili'nin de ifade ettiği gibi Rasûlullah (a.s.), sadece hitap ettiği toplumun değil, kıyamete kadar yaşayacak olan bütün insanların Peygamberidir. O, 23 yıllık peygamberliği süresince, hitap ettiği toplumun acil ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, yaptığı konuşmalarla, kimi zaman hem karşısındaki topluma hem de kendisinden sonra gelecek ümmetine bazı mesajlar sunmuştur. Kaldı ki bu rivâyetin sözkonusu olduğu yer, Hz. Peygamber'in vefatından çok kısa süre önce gerçekleşen hemen hemen her bölgeden onbinlerce müslümanın katıldığı, vahyedilen ayetle 'dinin artık kemâle erdiğinin' ifade edildiği, ashabtan kimilerinin 'Vallahi bu, ümmetine olan vasiyyetiydi' diye vasıflandırdığı bir hutbenin îrâd edildiği Veda Haccı'dır. Allah Rasûlü'nün, böyle bir günde ve böyle bir yerde kendisini dinleyen ümmetine İslam'ın temel ilkeleri ile ilgili bazı hususların altını çizerken sözlerinin, orada kendisini dinleme imkanına sahip olmayan, gerek o dönemde yaşayan gerekse de kendisinden sonra kıyamete kadar yaşayacak olan ümmetine ulaştırılmasını istemiş olması gayet rahat anlaşılabilecek bir durum olmalıdır.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız bütün bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle Hz. Peygamber'in sözkonusu rivâyette yer alan ifadeleri, hem Veda Haccı

[2354] Kuzudişli, **Fazlur Rahman ile Sünnet Tartışmaları,** s. 94.

esnasında îrâd ettiği hutbelerde, hem de bu hutbeler dışında kullandığı anlaşılmaktadır. Rivâyetlerle ilgili olarak sahîh isnâdların yanında zayıf isnâdların da bulunduğu; bununla beraber genel olarak anlam yönüyle bu hadisin, Hz. Peygamber'e aidiyetinin makbul olduğu ortaya çıkmaktadır. Hadisler arasındaki lafız farklılığın tam olarak nereden kaynaklandığı tespit edilemezken daha önce de ifade ettiğimiz gibi hadislerin mana ile rivâyet edilmesinden kaynaklı râvî tasarrufuna bağlı olduğu ifade edilebilir. Rivâyetlerin ele aldığımız İslam Tarihi Kaynakları'nda, konu içerisinde temas ettiğimiz Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazılan eserlerde ve Hadis Kaynakları'nın bazılarında nakledilen rivâyetlerin bazı tarîklerinde, ' فَلْيُبْلِغْ الشّاهِدُ الْغَائِبَ (Burada bulunanlar, (sözlerimi) burada bulunmayanlara ulaştırsın)' şeklinde muhtasaran aktarıldığı görülmektedir. Hadis Kaynakları'nda rivâyet edilen nakillerin bazılarında ise sözkonusu muhtasar ifadeden sonra Hz. Peygamber'in, 'Nice bilgi taşıyıcısı var ki, o bilgiyi, işitenden daha iyi kavrayıp koruyacak olan kimselere ulaştırmış olur' buyurduğu aktarılmaktadır. Hz. Peygamber'den nakledilen bu rivâyetle ilgili birçok sahîh isnâdın bulunması, uydurulmuş hadislerle ilgili yazılan eserlerde bu rivâyete yer verilmemiş olması, sözkonusu rivâyetlerde metin tenkîdi kriterleri açısından herhangi bir ihtilafın bulunmaması gibi hususlar göz önünde bulundurularak bu rivâyetin bir idrâc olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

3.2.7. Kevser Havuzu ve Şefaatle İlgili Rivâyetler

Hadis Kaynakları'nda Ahmed b. Hanbel ve Nesâî tarafından sahîh isnâdlar ile Mürre el-Hemedânî'den tahrîç edilen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in kurban bayramının birinci gününde îrâd ettiği hutbesinde şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir:

''Haberiniz olsun ki sizleri, havzın başında bekliyeceğim. (O gün) Sizlere bakacağım ve ümmetimin çokluğu ile övüneceğim. Sakın yüzümü kara çıkarmayın!

Dikkat ediniz! Sizler beni gördünüz ve benden (birtakım) sözler işittiniz. Benden sorulacaksınız. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın![2355]

[2355] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482; Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/444.

Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım. Rabbim, onlar benim ashabım, diyeceğim. Bana, Sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun denilecek.''[2356]

Veda Hutbeleri rivâyetleri içerisinde Mürre dışında bu rivâyeti nakleden kimsenin bulunmadığı ve sözkonusu rivâyetlerin ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nda nakledilen Veda Hutbeleri ile ilgili metinlerde yer almadığı görülmektedir. Hadis Kaynakları'nda, Kevser Havuzu ve şefaat konusu gibi mezhepler arasında ihtilafların bulunduğu iki konuya temas eden bu rivâyetin muhtevası ile aynı içeriğe sahip birçok rivâyetin nakledildiğini ifade edebiliriz. Sözkonusu rivâyetlerin genelde geleceğe ait haberleri ihtiva eden Fiten ve Melâhim bölümleri içerisinde zikredildiği görülmektedir.

Kevser Havuzu ile nakledilen rivâyetlerin müşterek noktası, Allah Rasûlü'nün (a.s.) ahirette Kevser Havuzu'nun başında ümmetini bekleyeceği, bu esnada ümmetinden veya ashabından olduklarını düşündüğü bazı kişilerin, Kevser Havuzu'na yaklaşmalarına meleklerin engel olmasıdır. Rivâyetlerde bunun üzerine 'Ya Rabbi, onlar benim ashâbım/ümmetim' diyen Hz. Peygamber'e, 'Sen, onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun' denileceği belirtilmektedir.[2357] Rivâyetlerde Rasûlullah'ın 'ashâbım' veya 'ümmetim' dediği kimselerle, kimlerin kastedilmiş olabileceği üzerinde farklı fikirler ortaya konmuştur. Buna göre bu kişilerle Hz. Ebûbekir döneminde irtidat edenler, münafıklar, büyük günah işleyenler veya bidat ehlinden olanların kastedilmiş olabileceği yönünde yorumların yapıldığı görülmektedir.[2358] Şiâ alimlere göre ise bu kişiler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hakkı olan imâmeti Hz. Ali'ye vermeyip, Cemel ve Sıffîn Savaşları'nda onun karşısında kalarak irtidât eden sahabilerdir.[2359]

[2356] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/482.

[2357] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIII/247, XV/31; İbn Hanbel, **Müsned,** VI/148, 362, VII/136, 239; Abd b. Hümeyd, **Müsned,** I/365.

[2358] İbn Abdilberr, **el-İstizkâr…,** II/520; amlf. **et-Temhîd…,** II/292-297, V/219-222, VII/158; Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî,** II/45; İbn Kesîr, **en-Nihâye fi'l-Fiten…,**I/134; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** XI/385; Aynî, **Umdetü'l-Kârî,** XXIII/202; Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî...,** VII/92.

[2359] Mustafa Ertürk, Havz-ı Kevser, **DİA,**İstanbul 1997, c. 16, s. 546-549.

Konuyla ilgili olarak İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Hüzeyfe gibi sahabilerden rivâyetlerin olduğunu belirten İbn Abdilberr'e göre, havz ile ilgili hadisler mütevâtir derecesine ulaşmıştır.[2360] Mustafa Ertürk ise yaptığı çalışmasında birçok sahabi tarafından nakledilen havz ile ilgili hadislerin metninde çelişki bulunmasına rağmen hiçbir âlimin bu çelişkilere temas etmediğini söylemektedir. Ona göre ilgili hadislerde bir taraftan Hz. Peygamber'in havzın başından kovulacakların kendisinden sonra neler yaptıklarını bilmediği ifade edilirken; diğer taraftan onun kıyametten önce bu grupların irtidât edeceklerini veya fitneler çıkaracaklarını söylediği haber verilmektedir. Ertürk, sözkonusu çelişkilerin rivâyetin sıhhati konusunda ciddi bir kuşku doğurduğunu ifade etmektedir.[2361]

Mürre el- Hemedânî'den tahrîç edilen rivâyette görülen bir diğer konu yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 'şefaat' konusudur. Nesâî'nin rivâyetinde yer almayıp Ahmed b. Hanbel'in bir ziyâdesi olarak olarak karşımıza çıkan bu metinde Allah Rasûlü'nün, *'Haberiniz olsun ki ben (hesap gününde) bazı erkekleri ve kadınları kurtaracak, bazıları hakkında ise hiç birşey yapamayacağım.'* buyurduğu nakledilmektedir. Rivâyetin sözkonusu lafızlarla Ahmed b. Hanbel'in dışında muhtasar olarak İbn Mâce'nin *Sünen'inde* tahrîç edildiği; İbn Mâce rivâyetinin mürsel olmayıp Abdullah b. Mesûd'dan nakledildiği görülmektedir.[2362] Tahâvî, eserinde bu rivâyeti zikretmiş, fakat herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[2363] İbn Mâce'nin sözkonusu rivâyetinde Zâfer b. Süleyman'ın olduğunu ve bu râvînin vehminden dolayı cerhedildiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla İbn Mâce'nin bu rivâyeti zayıf bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısyla Ahmed b. Hanbel'in, bu rivâyetin lafzında teferrüd ettiğini belirtebiliriz. Sözkonusu rivâyete bu nedenle ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Mana itibariyle rivâyete baktığımızda ise şefaat ile ilgili rivâyetlerde bulunan müşterek mananın, Allah Rasûlü'nün ümmetten bir takım kimseleri ahirette kurtaracağı vurgusunun, bu rivâyette de yer aldığı görülmektedir. Kur'an'da şefaatin

---

[2360] İbn Abdilberr, **el-İstizkâr…,** V/111, 112.

[2361] Mustafa Ertürk, ''**Metin Tenkîdi Prensipleri Açısından Sahîh-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi'',**(Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1995), s. 223-291.

[2362] Şeybânî, Ebû Bekr Ahmed b. Amr ed-Dahhâk, **el-Ahâd ve'l-Mesânî,** I-VI, (thk.) Bâsım Faysal Ahmed, Riyâd 1411/1991, V/112.

[2363] İbn Mâce, II/1016; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, **Şerh-u Müşkili'l-Âsâr,** I-XVI, (thk.) Şuayb Arnavut, 1415/1994, I/33.

olup olmadığı, şefaat ile ilgili rivâyetlerin isnâd değerlendirmesi, sözkonusu rivâyetlerin bütünleştirilerek aralarında ihtilafın olup olmadığının tespit edilmesi ve nihayetinde bu rivâyetlerin Kur'an'a arz kapsamında değerlendirilerek bir sonuca ulaşılması hiç şüphesiz konuyla ilgili yapılacak özel bir çalışma gerektirmektedir. Biz burada araştırmamızın kapsamını ve hacmini aşmamak gayesiyle, sözkonusu rivâyetlerin ayrıntısına girmeyecek, konuyla ilgili yapılan bazı güncel çalışmalara temas etmekle yetineceğiz.[2364]

Ahmed b. Hanbel'in, Mürre'den tahrîç ettiği rivâyetinde hem teferrüd etmesi, hem de rivâyetin metninde giderilmesi gereken bazı problemlerin olması sebebiyle, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında oluşturacağımız metin inşâsında kullanmayacağımızı ifade edebiliriz.

Çalışmamızın bu başlığı altında Veda Hutbeleri ile rivâyetlerde görülen bazı hususları, konuyla ilgili vârid olan farklı hadisler ışığında değerlendirmeye çalıştık. Şimdi de metin tenkîdi kriterlerinden biri olan 'rivâyetlerin tarihî bilgilere arzı' konusu üzerinde durmaya çalışacağız.

3.3. RİVÂYETLERİN TARİH(İ BİLGİLER)E ARZI

Hadis rivâyetlerinin, metin tenkîdi kapsamında arz edildiği kriterlerden bir tanesi de 'tarih'tir. Bu kapsamda rivâyetlerde yer alan bilgilerin, tarihi gerçekliğinin olup olmadığı, tarihi gerçekliği varsa eğer, bu bilgilerin, bu gerçekle ne kadar örtüştüğü, üzerinde durulacak konulardan birini teşkil etmektedir. Bu noktada araştırmada kullanılacak kaynakların başında hiç şüphesiz tarih kaynakları bulunacaktır. Bununla beraber kullanılan bu tarih kaynaklarının ne kadar güvenilir

[2364] Yusuf el-Karadâvî, **Sünneti Anlamada Yöntem,** trc. Bünyamin Erul, Yeni Zamanlar yay. İstanbul 2004, s. 247-252; İbrahim Sarmış, **Bid'at-Tevessül-Şefaat,** Düşün yay. İstanbul 2011, s. 271-437; M. Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi,** s. 358-360; Müjahid Tahseen Jameel, ''**Ehl-i Sünnetin Şefaat Konusunda Mu'tezile Eleştirisi'',**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi SBE, Bingöl 2017), s. 25-90; Hüseyin Çelik, Kur'an'da Şefaat, **GOP İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 2015,**c. 3, sy. 1, s. 283-313; Emrullah Yüksel, İslam'da Şefaat Yetkisi, **İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sy. 5, İstanbul 2002, s. 18-31; Mustafa Alıcı, ''Şefaat'' **DİA,** İstanbul 2010, c. 38, s. 411-412; Yusuf Şevki Yavuz, ''Şefaat'' **DİA,** İstanbul 2010, c. 38, s. 412-415.

olduğu ve tarihi gerçekle ne kadar örtüştüğü gözönünde bulundurulması gereken ve aşılamayan bir problem olarak karşımızda durmaktadır.[2365]

Biz burada, Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin tarihe arzı kapsamında her rivâyet üzerinde ayrı ayrı durmayacak, sadece Hz. Peygamber'in hutbeleri îrâd ettiği yer ve zamanın tespiti noktasında tarihi kaynaklardan yararlanma yoluna gideceğiz.

3.3.1. Hutbelerin Îrâd Edildiği Zamanlar

Hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber'in, terviye gününden bir gün önce (7 Zilhicce)[2366], Arefe günü (9 Zilhicce)[2367], kurban bayramının birinci günü olan nahr gününde (10 Zilhicce)[2368], teşrik günlerinin ortası olan ve 'yevmü'r-ruûs' olarak bilinen kurban bayramının üçüncü gününde (12 Zilhicce)[2369] hutbe îrâd ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Arapların, nahr ismini kullanmalarının sebebi, kurbanlarını bu günde boğazlamalarından dolayıdır.[2370] 'Yevmü'r-ruûs'sun, kurban bayramının birinci gününden sonraki üç gün olan ve 'eyyâm-ı teşrîk' olarak bilinen Zilhicce'nin 11, 12 ve 13. günlerinin ortasına yani 12 Zlhicce'ye verilen bir isim olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Arapların, bu güne böyle bir isim vermelerinin, kestikleri kurbanlarının başlarını bu günde yemelerinden dolayı olduğu ifade edilmektedir.[2371] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, Veda Haccı'nda 7, 9, 10 ve 12 Zilhicce günlerinde hutbe îrâd ettiği görülmektedir.

Allah Rasûlü'nün hutbe îrâd ettiği bu dört gün içerisinde hangi vakitlerde hutbe îrad ettiğine dair bazı bilgilerin de rivâyetlerde yer aldığı görülmektedir. Nitekim Arefe günü hutbesiyle ilgili olarak Câbir rivâyetinde, hutbenin güneşin meyletmesinden sonra îrâd edildiği bilgisi mevcuttur. Kurban bayramının birinci gününde îrâd edilen hutbe ve konuşmaların ise farklı zamanlarda yapıldığı görülmektedir. Bununla ilgili olarak Râfî b. Amr'dan tahrîç edilen bir rivâyet, Hz.

[2365] Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış,** s. 243, 245.
[2366] İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/245; Hâkim, **Müstedrek,** I/460.
[2367] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (1/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310, IX/253.
[2368] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** II/189, XV/27; İbn Hanbel, **Müsned,** XXII/264; Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/443, 469.
[2369] Ebû Dâvûd Menâsik 70 (II/488, 489); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/318.
[2370] İbn Manzur, **Lisân,** V/195.
[2371] Azimabâdî, **Avnü'l-Ma'bûd,**V/301; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ehyâr Şerh-u Münteka'l-Ahbâr,** I-XIV, Beyrut 1415; V/142.

Peygamber'in, kurban bayramının birinci gününde en azından bir konuşmasına dair vakit bilgisi vermektedir. O, Rasûlullah'ı (a.s.), Mînâ'da kuşluk vakti esnasında insanlara dişi katırın üzerinde olduğu halde hutbe îrâd ettiğini gördüğünü ve bu hutbenin nahr gününde olduğunu söylemektedir.[2372] Allah Rasûlü'nün, tevriye gününden bir gün önce ve teşrik günlerinin ortasında, îrâd ettiği hutbenin hangi vakitte olduğuyla ilgili olarak ise hadis rivâyetlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İslam Tarihi kaynaklarında Allah Rasûlü'nün Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbelerin zamanı ile ilgili olarak bilgi veren ilk müellifin Vâkidî olduğu görülmektedir. O, Amr el-Yesrîbî'den tahrîç ettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber'in, terviye gününden bir gün önce öğleden sonra, Arefe günü güneş batıya doğru meyledince, öğle namazından önce, kurban bayramının ikinci gününde öğle namazından sonra hutbe îrâd ettiğini nakletmektedir.[2373] İbn Sa'd'ın, kurban bayramının birinci günü[2374] ile teşrik günlerinin ortası olan bayramın üçüncü günü[2375] îrâd edilen hutbelerle ilgili rivâyetleri eserinde tahrîç ettiği görülmektedir. İlk dönem İslam tarihçilerinden olan Yakûbî'ye göre Hz. Peygamber, terviye gününden bir gün önce öğleden sonra, Arefe günü öğleden sonra, kurban bayramının ikinci günü ise öğle namazından önce akabe cemresinden sonra hutbe îrâd etmiştir.[2376] Taberî[2377] ve İbn Abdilberr[2378], Arefe günü hutbesi ile ilgili bir rivâyeti; İbn Hıbbân[2379] ve İbn Hazm[2380], Arefe ve kurban bayramının birinci günü ilgili hutbe rivâyetlerini eserlerinde tahrîç etmişlerdir. İbn Hişâm ve Mesûdî'nin, ise hutbenin îrâd edildiği zamanla ilgili herhangi bir bilgi vermedikleri görülmektedir. İbn Kesîr, Arefe günü öğle namazından önce, kurban bayramının birinci ve ikinci gününde hutbe îrâd edildiğini belirten rivâyetleri nakletmektedir. O, Hz. Peygamber'in,

[2372] Ebû Dâvûd Menâsik 72 (II/489).
[2373] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1101, 1111.
[2374] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184.
[2375] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310.
[2376] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148.
[2377] Taberî, **Tarîh,** II/206.
[2378] İbn Abdilberr, **ed-Dürer…,** I/279, 283.
[2379] İbn Hıbbân, **Sahîh,** I/384; İbn Hıbbân, **Sîret,** I/28
[2380] İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/94; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.

kurban bayramının birinci gününde muhtemelen cemreleri attıktan sonra, tavafını yapmadan önce Mînâ'da büyük bir hutbe îrâd ettiğini söylemektedir.[2381]

Yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında Allah Rasûlü'nün, tevriye gününden bir gün önce (7 Zilhicce) öğleden sonra, Arefe günü (9 Zilhicce) öğleden sonra öğle namazını kılmadan önce, kurban bayramının birinci günü (10 Zilhicce) kuşluk vakti, cemreleri attıktan sonra ve tavaf yapmadan önce, kurban bayramının ikinci günü (11 Zilhicce) öğle namazından sonra ve teşrik günlerinin ortası olarak bilinen Kurban bayramının üçüncü gününde (12 Zilhicce) hutbe îrâd ettiğini ifade edebiliriz.

3.3.2. Hutbelerin Îrâd Edildiği Mekanlar

Hadis Kaynaklarında yer alan bilgilerde Hz. Peygamber'in hutbe îrâd ettiği mekanlar arasında Arafât'ta Urane Vadisi[2382], Minâ'da Akabe[2383], cemreler arası[2384] ve Hayf Mescidi[2385] zikredilmektedir.

İslam Tarihi kaynaklarına bakıldığı zaman konuyla ilgili olarak detaylı bir bilginin bulunmadığı görülmekte; genel olarak Hz. Peygamber'in Arafât'ta Urane vâdisi'nde, Minâ'da, ve cemrelerin yanında hutbe verdiği bilgisinin nakledildiği görülmektedir.[2386] Yakûbî, eserinde geçen bir bilgiye göre ise Hz. Peygamber, zemzemin yanında durarak insanlara bir konuşma yapmıştır.[2387] Biz yaptığımız araştırmada Allah Rasûlü'nün, zemzemin yanında ashabına konuştuğuna dair Yakûbî dışında bilgi ve rivâyet aktaran başka bir eseri tespit edemedik. Ebû Nuaym, İbn Mesûd'dan naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber'in Hayf'da hutbe îrâd ettiği bilgisini vermekte, fakat bu hutbenin Veda Haccı'nda îrâd edildiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.[2388] El-Vâfî isimli eserde ise Esved'den nakledilen bir rivâyete göre onun, Veda Haccı'nda sabah namazını Hz. Peygamber ile beraber

[2381] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** V/214.
[2382] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (1/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310, IX/253.
[2383] Taberânî, **Kebîr,** XXV/161.
[2384] Ebû Dâvûd Menâsik 66 (II/483); İbn Mâce Menâsik 76 (II/1016).
[2385] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301; Tâberânî, **Kebîr,** II/126.
[2386] Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1101; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29; Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** V/214.
[2387] Ya'kûbî, **Tarîh,** I/148.
[2388] Ebû Nuaym el-Isbehânî, **Tarîh-u Isbehânî,** I-II, y.y. ts. II/51.

Hayf'da kıldığı bilgisi mevcuttur. Fakat bu rivâyette de Hz. Peygamber'in hutbe îrâd ettiğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.[2389] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Hayf'da îrâd ettiği hutbenin Veda Haccı'nda olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmadığını ifade edebiliriz. Bununla beraber konuyla ilgili Veda Hutbeleri'ne dair ortak metin içermesi sebebiyle bu rivâyetleri de burada zikrettiğimizi belirtmek isteriz. Terviye gününden bir gün önce îrâd edilen hutbenin ise Mekke'de olduğu bilgisi bulunmakta, fakat tam olarak Mekke'nin neresinde verildiği hususu bilinmemektedir.[2390]

Yukarıda aktardığımız bilgilerden hareketle Allah Rasûlü'nün hutbe îrâd ettiği yerler ile ilgili İslam Tarihi Kaynaklarında yer alan bilgilerin, Hadis Kaynakları'nda bulunan rivâyetlerde geçen bilgilerden farklı olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum özellikle ilk dönem İslam Tarihi Kaynakları'nın rivâyet tekniği ile yazılmış olması ve eserlerinde hadis rivâyetlerinden çokça faydalanmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in terviye gününden bir gün önce yani 7 Zilhicce günü Mekke'de öğleden sonra; Arefe yani 9 Zilhicce günü Urane Vadisi'nde öğleden sonra öğle namazında önce, kurban bayramının birinci günü Akabe'de cemreleri attıktan sonra tavaftan önce ve muhtemelen kuşluk vaktinde, kurban bayramının ikinci gününde öğleden sonra Minâ'da ve kurban bayramının üçüncü günü yine Minâ'da hutbe îrâd ettiği söyleyebiliriz. Allah Rasûlü'nün, kurban bayramının ikinci gününde nerede hutbe îrâd ettiği, Hayf'da îrâd ettiği hutbenin tam olarak hangi gün ve ne zaman olduğunu tespit etmek zordur. Bu durumda Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda toplamda beş hutbe îrâd ettiği söylenilebilir. Bununla beraber Allah Rasûlü'nün, bu hutbeler dışında da, ashabına Haccı boyunca çok uzun olmayacak şekilde yer yer konuşmalar yeptığı, onlara hatırlatmalarda bulunduğu ifade edilebilir. Onun, cemreler arasında yaptığı konuşmaları bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

[2389] Salahaddin Halil b. Übeyk, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,**(thk.) Ahmed Arnavut, I-XXIX, Beyrut 1420/200, IX/152.

[2390] İbn Sa'd, **Ğazâvâtü'r-Rasûl ve Seriyyâhu,**y.y. ts. I/84.

Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerin metin tenkîdi kriterleri açısından ele alınması konusunu burada noktalıyarak, gerek Hadis Kaynakları'nda gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda yer alan konuyla ilgili sahîh rivâyetlerden yararlanarak ortak bir Veda Hutbesi metni oluşturmaya çalışacağız.

3.4. VEDA HUTBELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN METİN İNŞÂSI

'Bir konuda gelen bir tek haberin tam ve gerçek metnini veya buna en yakın metnini tespit etme işlemi'[2391] olarak tanımlanan metin inşâsı, son yıllarda hadis alanında sıkça kullanılmaya başlanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözkonusu işlem ile hadislerde râvîden kaynaklı yanılma, hata etme, karıştırma; ihtisâr, taktî, hazf ve idrâc gibi nedenlerle orjinal metne yapılan müdahalelerin giderilmeye çalışılması ve orjinal metne en yakın olan metnin tespit edilmesi hedeflenmektedir.[2392] Çalışmamızın ikinci bölümünde Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili nakledilen rivâyetlerden oluşturduğumuz metinleri ayrı ayrı bir araya getirmiş ve bu metinlerin başlığında 'bütünleştirme' kavramını kullanmıştık. Bu iki metne, muhteva açısından problemli olan rivâyetlerden bazılarını içermiş olmaları sebebiyle inşâ adını kullanmadığımızı ifade etmiştik. Çalışmamızın bu başlığı altında ise arz işlemine tâbi tuttuğumuz rivâyetlerden kanaatimizce Hz. Peygamber'e aidiyeti mümkün olan hadisleri bir araya getirdiğimizi ifade edebiliriz. Bununla beraber yeniden inşâ edilen metinlerde de araştırmacının bakış açısı ve yorumunun etkili olduğu; bu nedenle inşâ edilen bu metinlerin orjinal metinden farklı olma ihtimalinin her zaman bulunduğu unutulmamalıdır.

Çalışmamızın farklı bölümlerinde daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu metin inşâsını oluştururken Hz. Peygamber'in ashabın dikkatini çekmek ve hitâbetin daha güzel bir şekilde dinlenmesini sağlamak amacıyla ashabı ile girdiği karşılıklı soru-cevap diyaloglarına, hutbenin îrâd edildiği yer ve zaman ile ilgili bilgilere metnin akıcılığını bozmaması amacıyla yer vermeyeceğiz. Sözkonusu rivâyetleri kullanırken

[2391] Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek,** Ankara Okulu yay. Ankara 1998, s. 195, 200.
[2392] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek,** s. 208; Habil Nazlıgül, **Hadiste Metin İnşâsı ve Metin İnşâsı Açısından Cibril Hadisi Rivâyetleri,** Laçin yay. Kayseri 2005, s. 101.

sadece araştırmamız sonucunda sened ve metin açısından sahîh olduğunu düşündüğümüz rivâyetleri kullanacak, sahîh rivâyetlerle anlamca aynı olan İslam Tarihi Kaynakları'nda geçen rivâyetler isnâd açısından zayıf bile olsa dipnotta göstereceğiz. Sadece İslam Tarihi Kaynakları'nda zayıf isnâdlarla aktarılıp, Hadis Kaynakları'nda sahîh isnâdlarla nakledilen rivâyetlerle desteklenmeyen metinleri ise kullanmayacağız. Veda Hutbesi metninde cümle ve paragrafların sıralamasında mümkün olduğunca sahîh rivâyetlerde yer alan sıralamayı takip ettiğimizi, fakat metnin tamamında bunun mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Hz. Peygamber tarafından kullanıldığını düşündüğümüz fakat rivâyetlerde hangi sözden önce veya sonra kullanılmış olduğunu tespit edemediğimiz ifadeleri, metnin durumuna göre kanaatimizce en uygun olan yere yerleştirdik.

VEDA HUTBESİ

Hz. Peygamber (a.s.), Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

Hamd Allah'adır, O'ndan yardım ister ve O'ndan bağışlanma dileriz. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederiz. Sizlere Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim.[2393]

Ey insanlar! Dikkat ediniz! Allah'a yemin olsun ki bilmiyorum, belki bu günümden sonra, sizinle burada bir daha karşılaşmayacağım.[2394] Burada bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza (sözlerimi) ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan, (sözlerimi) kendisinden daha iyi anlayıp ezberleyen kimselere ulaştırmış olur.[2395]

Ey İnsanlar! Dikkat ediniz![2396] Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür. (Allah katında) Bir sene, dördü haram olarak kabul edilen on iki aydan oluşmaktadır. Bu haram aylardan üç tanesi birbiri

---

[2393] İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.

[2394] Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[2395] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103, XXXVIII/474; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sikât,** XIII/312; Taberânî, **Evsât,** VI/70; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; İbn Hıbbân, Sîret I/28; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.

[2396] İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187.

peşine gelen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Dördüncüsü ise iki Cümâd ile Şaban ayları arasında yer alan ve Mudar'ın ayı da denilen Receb ayıdır.[2397]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki şeytan, şu topraklarınızda ebedî olarak kendisine ibadet olunmaktan ümidini kesmiştir. Bununla beraber amellerinizden küçük gördüğünüz bazı şeylerde kendisine itaat edilmesi de onu razı edecektir.[2398]

Dikkat ediniz! Şüphesiz ki kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız ve bedenleriniz[2399], kendi aranızda[2400] Rabbinize kavuşup amellerinizden hesaba çekileceğiniz güne kadar, bu gününüzün, bu ayınızda ve bu beldenizde mukaddes olması gibi mukaddestir, dokunulmazdır.[2401] Dikkat ediniz! Teblîğ ettim mi?[2402] (İnsanlar) Evet teblîğ ettin, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: Allahım, şâhid ol! buyurdu.[2403]

Hiç şüphesiz Rabbinize kavuşacak ve amellerinizden sorulacaksınız.[2404] Yazık size! Sakın benden sonra dalâlete dönüp birbirinizin boynunu vuranlardan olmayınız.[2405]

[2397] Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/469; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2398] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2399] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48.

[2400] Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd'ın rivâyetinde 'birbirinize' ifadesi mevcuttur. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** VI/29.

[2401] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Buhârî Edeb 43 (VII/83, 84); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** VIII/310; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[2402] Buhârî Hac 132 (II/191).

[2403] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/47, 48; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyete göre Hz. Peygamber, bu sözleri söyledikten sonra insanlara veda etmiş, insanlar da kendi aralarında 'Bu Veda Haccı'dır, demişlerdir. Muhtemelen buradaki râvî, Hz. Peygamber'in arada sarfettiği uzunca sözlerini zikretmemiş veya hatırlayamamıştır. Bkz. İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184, 185.

[2404] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/23, 25; Müslim Kasâme 29 (II/1305); İbn Hıbbân, **Sahîh,** XIII/312; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/604; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.

[2405] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XV/30, 60; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXI/504, XXXIV/23-25, 47, 48; Dârimî Menâsik 76 (I/395); Buhârî İlim 43(I/38), Hac 132 (II/191); Müslim İman 118 (I/81), Kasâme 29 (II/1305); Nesâî Tahrim 29 (VII/127, 128); İbn Mâce Fiten 5 (II/1300); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/149.

Haberiniz olsun ki Rabbiniz bir, babanız da birdir. İyi biliniz ki, Arabın aceme, acemin de Arab'a; kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hz. Peygamber (a.s.), teblîğ ettim mi? diye sordu. (Orada bulunanlar) Rasûlullah teblîğ etti, diye karşılık verdi.[2406] Şöyle devam etti:

Haberiniz olsun ki, Câhiliye devrine ait her şey (şu iki)[2407] ayaklarımın altındadır ve hükümsüzdür. Câhiliye döneminde güdülen kan davaları da kaldırılmıştır. Kan davalarımızdan kaldırdığım ilk kan davası, İyâs b. Rabî'a b. Hâris'in[2408] kan davasıdır. Onu, Benî Sa'd kabilesinde süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi öldürdü.[2409]

İyi biliniz ki, Câhiliye dönemine ait mal davaları ile övünmeye sebep olan şeyler ve faizin her türlüsü de kaldırılmıştır, kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. Câhiliye dönemine ait kaldırdığım ilk faiz Abbâs b. Muttâlib'in faizidir ve hükümsüzdür.[2410] Anaparalarınız ise size aittir. Ne (hakkınızdan fazlasını alarak) zulmediniz; ne de (hakkınızdan aşağı alıp) zulme uğrayınız.[2411]

Sözlerime kulak veriniz! Hiç kimse başka birinin işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz. Baba, çocuğunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz. Çocuk da aynı şekilde babasının işlediği suçtan ötürü cezalandırılamaz.[2412]

[2406] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.
[2407] İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251.
[2408] İbn Ebî Şeybe, **Musannef,** XIV/125.
[2409] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253. Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467). İslam Tarihi Kaynakları'nda bu rivâyet bazı lafız farklılıkları ile beraber geçmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/205.
[2410] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Ayrıca bkz. İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148.
[2411] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Ebû Dâvûd Büyu' 5 (III/628); Tirmizî Radâ' 11 (III/467).
[2412] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119, 120; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462), Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Diyât 26 (II/890).

Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur.[2413]Dikkat ediniz![2414] Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın[2415], meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.[2416]

Dikkat ediniz! Müslüman, müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümana, diğer müslüman kardeşine ait olan bir şey, gönül rızasıyla olmadıkça helâl değildir.[2417]

Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir.[2418] Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.[2419]

Rabbinize itaat ediniz[2420], beş vakit namazınızı kılınız, Ramazan orucunuzu tutunuz, mallarınızın zekatını (gönül hoşluğuyla)[2421] veriniz, haccınızı îfa ediniz ve (başınızdaki) yöneticilerinize itaat ediniz, böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.''[2422]

Kadın, kocasının izni olmadan evinden bir şey infak edemez. (Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ya yiyecek?' diye sordular. Hz. Peygamber: Bu, mallarımızın en

---

[2413] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); İbn Mâce Vesâya 6 (II/905).
[2414] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/625.
[2415] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628.
[2416] Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.
[2417] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ' 11 (III/467); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.
[2418] Bezzâr, **Müsned,** IX/206.
[2419] İbn Mâce Siyam 35 (I/548).
[2420] İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426.
[2421] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595.
[2422] İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/595; Tirmizî Cuma 80 (II/516); İbn Hıbbân, **Müsned,** X/426; Hâkim, **Müstedrek** I/472.

efdalidir, (yani bunu da infak edemez) buyurdu.)[2423] Sonra da şöyle devam etti: Ariyet, sahibine ödenir. Minhâ (olarak alınan sahibine) iade edilir. Borç ödenir, kefil borçlu sayılır.[2424]

Ey İnsanlar! Sizlere, kadınlara karşı hayırla muamele etmenizi tavsiye ederim.[2425] Onlar, sizin yanınızda, kendileri için hiçbir şeye mâlik olmayan himâyeye muhtaç kimselerdir. Kadınlar konusunda Allah'tan korkun.[2426] Sizler onları Allah'ın emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Sizin kadınlarınız üzerinde bir takım haklarınız, onların da sizin üzerinizde bir takım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri[2427] ve hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Şayet hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize alır[2428] veya açıkça bir günah işlerlerse[2429] onlara öncelikle nasihât ediniz.[2430] Şayet bundan vazgeçmezlerse onları yataklarda yalnız bırakabilir;[2431] buna rağmen vazgeçmemeleri durumunda ise onları incitmeyecek şekilde hafifçe dövebilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse, artık onların üzerine gitmeyin. Onların sizin üzerinizdeki hakları, mâkul ölçüler içerisinde (örfe göre) yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.[2432]

[2423] Abdurrezzâk, **Musennef,**IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824); Tirmizî Zekat 34 (III/58), Büyû' 39 (III/565).

[2424] Abdurrezzâk, **Musennef,** IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVI/628; Ebû Dâvûd Büyû' 88 (III/824).

[2425] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467); İbn Mâce Nikah 3 (I/594); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[2426] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104.

[2427] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **Sikât,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[2428] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).

[2429] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).

[2430] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594).

[2431] İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmizî Radâ' 11 (III/467), Tefsir sûre 9 (V/273, 274); Nikah 3 (I/594); İbn Hişâm, **Sîret,** II7605; Yâ'kübî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2432] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,**3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022);

Ey İnsanlar! Tasaddukta bulununuz.[2433] Bilesiniz ki, üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma (veya onlara itaat etme)[2434] ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.''[2435]

Sizlere sımsıkı sarıldığınız takdirde yolunuzu asla sapıtmayacağınız bir şey bıraktım. Bu şey, Allah'ın Kitabı'dır. Size beni soracaklar, ne diyeceksiniz?[2436]

(Ashâb) Şöyle cevap verdiler: Risâletini teblîğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz.

Hz. Peygamber, bunun üzerine şehâdet parmağını semâya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek, 'Allahım, şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! Allah'ım şâhid ol! buyurdu.[2437]

3.5. GÜNÜMÜZDE MEŞHUR OLAN BAZI VEDA HUTBESİ METİNLERİNİN OLUŞTURDUĞUMUZ VEDA HUTBESİYLE MUKAYESESİ

Günümüzde Veda Hutbesi alanında yapılan çalışmalarda birbirinden farklı Veda Hutbesi metinlerinin zikredildiği görülmektedir. Çalışmamızın bu başlığı altında araştırmamız sonucunda oluşturduğumuz Veda Hutbesi metni ile günümüzde meşhur olan bazı Veda Hutbesi metinleri üzerinde duracak ve böylelikle meşhur olan bazı Veda Hutbesi metinlerinin dayanakları tespit edilmiş olacaktır. Bu kapsamda ilk üzerinde duracağımız metin Türkiye'de ilk defa 'Veda Hutbesi' tabiri altında İslam

İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206; İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,** I/93; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[2433] Taberânî, **Kebîr,** III/261.

[2434] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/318; Ebû Ya'lâ, **Müsned,** XIII/335; Tâberânî, **Kebîr,** II/127.

[2435] İbn Hanbel, **Müsned,** XXVII/300, 301; Tâberânî, **Kebîr,** II/126.

[2436] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104, 1113;İbn Hıbbân, **Sîret,** I/384; İbn Abdilberr, **el-İstiâb,** I/279, 283.

[2437] İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,**I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

Mecmuası tarafından 1960 yılında ve daha sonra da Diyanet Gazetesi'nin 1972 tarihli sayısında yayınlanan metindir. İslam Mecmuası tam sayfa olarak verdiği Veda Hutbesi'nin altında bu metni, Tecrîd-i Sârih'in tercümesinden aldığını ifade etmektedir. Bu kaynağa baktığımızda Kâmil Miras'ın sözkonusu hutbe metnini Arefe günü îrâd edilen hutbe ile ilgili İbn İshâk rivâyetinden aldığını söylediğini görmekteyiz. Bununla beraber müellif her bir paragrafın altında o metnin bulunduğu bazı rivâyetlere atıfta bulunmuştur. Biz konuyu burada daha fazla uzatmadan onun verdiği metni aktaracak ve gösterdiği kaynakları belirteceğiz: Rasûlullah (a.s.) Arafât'ta İbn İshâk'ın beyânı vechile Cenâb-ı Hakk'a hamdü senâ ederek şöyle buyurmuştur:

'Ey Nâs! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedi olarak bir daha birleşemeyeceğim.[2438] Ey nâs! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mukaddes bir şehir ise canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da öyle mukaddestir, her türlü taarruzdan masumdur.[2439]

Ashâbım! Yarın Rabbinize kavuşacaksınız. Ve bu günkü her hal ve hareketinizden sorulacaksınız! Sakın benden sonra eski dalâletlere dönüp birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir kibildirilen kimse burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur.[2440]

[2438] Kamil Mirâs'ın hutbede kullandığı bu cümle Taberî'nin İbn İshâk'tan naklettiği rivâyette bulunmaktadır. Cümlenin geçtiği yerler için bkz. Taberânî, **Kebîr,** XXIV/307; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111; Taberî, **Tarîh,** II/205.

[2439] Veda Hutbesi ile ilgili tahrîç edilen birçok rivâyette yer alan bu rivâyetler bkz. İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; İbn Hanbel, **Müsned,**XXXIII/445, 447; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); Tâberânî, **Kebîr,** XI/18; İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

[2440] Kâmil Mirâs, hutbenin bu kısmının Buhârî tarafından tahrîç edilen Ebû Bekrâ ve İbn Abbâs rivâyetlerinde yer aldığını söylemektedir. Mirâs, **Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,** X/397. Hutbedeki bu sözlerin geçtiği diğer yerler için bkz. İbn Hanbel, **Müsned,** XXXIV/103, XXXVIII/474; Dârimî Menâsik 72 (I/393); Buhârî İlim 37 (I/35); Müslim Kasâme 29 (II/1305); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** II/442; İbn Mâce Mukaddime 18 (I/85); Ebû Avâne, **Müsned,** IV/101; İbn Hıbbân, **Sikât,** XIII/312;Taberânî, **Evsât,** VI/70; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1104; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/187; İbn Hıbbân, **es-Sîrerü'n-Nebeviyye,** I/28; İbn Hazm, **Haccetü'l-Vedâ,**I/149.

Ashâbım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her nevi mülğâdır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz, ne de zulmolununuz. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalma bu çirkin adetin her türlüsü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib'in oğlu Abbâs'ın faizidir.

Ashâbım! Cahiliyet devrinde güdülen kan davaları da kâmilen mülğâdır. İlğa ettiğim ilk kan davası Abdulmuttalib'in torunu Rebia'nın kan davasıdır.

Ey nâs! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden nüfûz ve saltanatını kurmak kudretini ebedî surette kaybetmiştir. Fakat size bu kaldırdığım şeyler haricinde, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız![2441]

Ey nâs! Kadınların haklarına riâyet etmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Rabbin emaneti olarak aldınız. Ve onların namuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile harimini sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer onlar razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa onları hafif surette darb ve tahzîr edebilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket göreneğine göre her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir. Ey mü'minler! Size bir emanet bırakıyorum ki siz ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet Allah'ın Kitab'ı Kur'an'dır.[2442]

Ey mü'minler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi muhafaza ediniz. Müslüman müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helal değildir. Meğer ki gönül hoşluğuyla

---

[2441] Hutbedeki bu sözlerin nakledildiği yerler için bkz. İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/119; Tirmizî Fiten 2 (IV/461, 462); İbn Mâce Diyât 26 (II/890); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1111, 1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/148, 149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2442] Kâmil Mirâs, hutbedeki bu paragrafın Müslim'de bulunduğunu söylemektedir. Mirâs, **Müsned,** X/398. Muhtemelen onun burada kastettiği Müslim rivâyeti çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de aktardığımız Câbir rivâyetidir. Arafât Hutbesi ile ilgili en meşhur rivâyetlerden biri olan bu hadisin nakledildiği yerler için bkz. İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794-797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,** I/341; II/67; Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253.

kendisi vermiş olsun. Ashâbım! Nefsinize de zulmetmeyiniz! Nefsinizin de üzerinizde hakkı vardır.[2443]

Ey nâs! Cenâb-ı Hakk her hak sahibine hakkını hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Vâris için vasiyete lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zinâkâr için mahrumiyettir. Babasından başkasına neseb iddia eden soysuz, yahut efendisinden başkasına intisâba kalkan nankör, Allah'ın gazabına meleklerin lanetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrasın. Cenâb-ı Hak bu makule insanların ne tevbelerini ne de adalet ve şehadetlerini kabul eder.[2444]

Ey nâs! Yarın beni sizden soracaklar, ne dersiniz?

Allah'ın risâletini tebliğ ettin, risâlet vazifeni ifâ ettin, bize vasiyet ve nasihatte bulundun diye şehâdet ederiz!

Şâhid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab!'[2445]

Kâmil Mirâs'ın İbn İshâk nakillerinden derlediği ve yer yer Buhârî ve Müslim rivâyetlerine atıfta bulunduğu yukarıda aktardığımız Veda Hutbesi metninin genel olarak sahîh rivâyetlerden derlendiğini ifade edebiliriz. Hutbede kullanılan 'Ashâbım' şeklindeki hitâp sözcüğünü ise Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. 'Veda Hutbesi' tabiri altında yayınlanan bu metnin Arefe günü îrâd edilen hutbe ile ilgili rivâyetlerden derlenmiş olması,

[2443] Kâmil Mirâs, hutbede yer alan bu ifadelerin İbn Hişâm rivâyetinde bulunduğunu belirtmektedir. Mirâs, **Tecrîd-i Sarîh…,** X/398. Hz. Peygamber'e ait sözkonusu ifadelerin 'Nefsinize zulmetmeyiniz, nefsinizin de üzerinizde hakkı vardır' lafızları hariç İbn Hişâm dışındaki Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda da nakledildiğini söyleyebiliriz. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** II/120; Tirmîzî Radâ' 11 (III/467); Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

[2444] Kâmil Mirâs, hutbede yer alan bu ifadelerin Amr b. Hârîce'den nakledildiğini ve bu rivâyetin İbn İshâk'ın en kuvvetli rivâyetlerinden olduğunu söylemektedir. Mirâs, **Tecrîd-i Sarîh,** X/398 (2. dipnot). Çalışmamızın birinci bölümünde biz de Amr b. Harîce'den tahrîç edilen bu rivâyetleri değerlendirmiş ve hasen olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştik. Sözkonusu rivâyetlerin geçtiği kaynaklar için bkz. Tâyâlisî, **Müsned,** II/543; Abdurrezzâk, Musennef IX/48; İbn Hanbel, **Müsned,** XXIX/212, 214, 215, 622; İbn Mâce Vesâya 6 (II/905); İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; İbn Sa'd, **Tabâkât,** II/184; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149.

[2445] Mirâs, hutbede yer lan bu ifadenin Müslim tarafından tahrîç edildiğine temas etmektedir. Mirâs, Tecrîd-i Sarîh, X/399. Onun buradaki kastettiği rivâyetler de yukarıda da değinmiş olduğumuz Câbir b. Abdullah'dan nakledilen sahîh rivâyetlerdir. İlgili rivâyetler için bkz. İbn Ebi Şeybe, **Musannef,** 3/794, 797; Abd. b. Hümeyd, **Müsned,**I/341; Dârimî Menâsik 34 (I/375); Müslim Hac 147 (I/886); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ,** V/375; İbn Mâce Menâsik 84 (II/1022); İbn Hüzeyme, **Sahîh,** IV/251; Ebû Avâne, **Müsned,** II/368, 369; İbn Hıbbân, **Sahîh,** IV/310; IX/253; Vâkıdî, **Meğâzî,** I/1112; İbn Hişâm, **Sîret,** II/605; Yâ'kûbî, **Tarîh,** I/149; Taberî, **Tarîh,** II/206.

günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinin daha çok Arefe günü îrâd edilen hutbeden ilham alınarak hazırlandığını ortaya koymaktadır. İslam Mecmuası ve Diyanet Dergisinin yayınladığı bu hutbenin son kısmı Rasûlullah'ın Mînâ hutbeleri ile ilgili rivâyetlerinde bulunan ve Kâmil Mirâs'ın Zâdü'l-Meâd ve Mevâhib-i Ledünniye'den aldığını belirttiği şu sözlerden oluşmaktadır:

'Ey nâs! Cenâb-ı Hakka hamdü senâ, tekbir ve tahlil ettikten sonra derim ki: Sizi Allah'ın Kitab'ına bağlayan Peygamberinizin sözlerini iyi dinleyiniz ve ona itaat ediniz! Hac ibadetinizin bütün eşkâlini benden gördüğünüz gibi ifâ ediniz'[2446]

Hadis Kaynakları'nda *'Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyiniz Hac menâsikinizi benden alınız. Bilmiyorum belki bu haccımdan sonra bir daha hacc yapamayacağım.'* ifadelerinin sahîh isnâdlarla nakledildiğini söyleyebiliriz.[2447] Bununla beraber bu rivâyetlerde tekbir ve tahlilden bahsedilmediği, Peygamber'e itaatten bahsedilmediği görülmektedir. Yaptığımız araştırmada sözkonusu lafızların Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde tespit edemediğimizi söyleyebiliriz.

Günümüzde meşhur olan Veda Hutbelerinin de genel olarak Kâmil Mirâs'ın derlediği ve İslam Mecmuası'nın yayınladığı bu hutbeden faydalanarak hazırlandığını söyleyebiliriz. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı hazırlamış olduğu Veda Hutbesi metninde, birkaç farklılık dışında bu hutbeyle aynı lafızların kullanıldığını görmekteyiz. Burada konuyu uzatmamak amacıyla hutbe metninin tamamını değil de bizim oluşturduğumuz Veda Hutbesi metni ile aralarındaki farklılıklara sırasıyla şu şekilde değinmekle yetineceğiz:[2448]

1- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbeleri metinlerinin temel dayanağı Arefe günü îrâd edilen hutbedir. Genelde hutbelerin başında Hz. Peygamber'in, Arâfât'ta îrâd ettiği hutbe olduğu belirtilmekte, fakat Allah Rasûlü'nün diğer günlerde îrâd etmiş olduğu hutbelerde nakledilen rivâyetleri de içermektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in 'Arab'ın aceme üstünlüğünün olmadığına' dair söylemiş

[2446] Mirâs, **Tecrîd-i Sarîh,** X/401; **İslam Mecmuası,** yıl 4, sy. III/33, 1960, s. 259; **Diyanet Gazetesi,** yıl 4, sy. 34, Ocak 1972.
[2447] İbn Hanbel, **Müsned,** XXIII/286; Tâberânî, **Evsât,** II/262.
[2448] Burada esas aldığımız metin, Samsun 19 Mayıs Kaymakamlığı İlçe Müftülüğünün 20.02.2018 tarihli web sitesinden 'Diyanet İşleri Başkanlığı' kaynağına dayandırarak yayınladığı Veda Hutbesi metnidir.

olduğu sözlerinin sahîh kaynaklara göre teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbeye ait olduğu görülmektedir. Günümüz Veda Hutbesi metinlerinde bu rivâyetin Arafât Hutbesi başlığı altında kullanılması bu yönüyle hatalı bir kullanımdır.

2- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metninin giriş cümlelerinde bulunan *'Allah kime hidayet ederse, artık onu kimse saptıramaz. Sapıklığa düşürdüğünü de kimse hidayete erdiremez'* şeklindeki sözleri Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda tespit edemediğimizi söyleyebiliriz. Bununla beraber sözkonusu lafızların Câhız tarafından aktarılan Veda Hutbesi metninde olduğunu[2449] belirtebiliriz. Bizim oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde ise Hz. Peygamber'in giriş cümleleri sahîh rivâyetlerdeki *'Hamd Allah'adır, O'ndan yardım ister ve O'ndan bağışlanma dileriz. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederiz. Sizlere Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim.'* şeklindeki lafızlar kullanılmıştır.

3- Günümüzde meşhur olan hutbelerde Kâmil Mirâs'ın İbn İshâk'tan naklettiği hutbeden farklı olarak Hz. Peygamber'in ümmetine 'Allah'ın Kitab'ı ve Peygamberinin sünnetini' bıraktığı nakledilmektedir. Diğer lafızlarda Kâmil Mirâs'ın İbn İshâk'tan naklettiği metnin kullanıldığı bu hutbelerde isnâd açısından zayıf olan bu lafzın kullanılması kanaatimizce Türkiye'deki Ehl-i Sünnet düşüncesinin etkisiyledir. Oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde isnâd ve metin açısından zayıf olduğunu düşündüğümüz bu ifade yerine Allah Rasûlü (a.s.) tarafından 'Allah'ın Kitabı'nın bırakıldığı ifadesi tercih edilmiştir.

4- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metninde 'Arab'ın aceme üstünlüğünün olmadığıyla' ilgili lafızların kullanıldığı görülmektedir. Bu lafızların *'Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır'* kısmı dışındaki bölümü teşrik günlerinin ortasında îrâd edilen hutbeye dair Ebû Nadrâ'dan sahîh bir isnâdla nakledilmiş rivâyetlerde yer aldığını söyleyebiliriz.[2450] Ebû Nadrâ'da bulunmayan bu kısmın ise Câhız'ın naklettiği Veda Hutbesi'nde mevcut olduğunu söyleyebiliriz. İslam Mecmuası'nın yayınladığı Veda Hutbesi metninde ise bu lafızların kullanılmadığı görülmektedir. Oluşturduğumuz

[2449] Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn,** I/228, 229.
[2450] İbnü'l-Mübârek, **Müsned,** I/147; İbn Hanbel, **Müsned,** XXXVIII/474.

Veda Hutbesi metninde sahîh rivâyetlerde yer almayan '*Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır'* lafızları kullanılmamıştır.

5- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metninde '*Azası kesik siyahi bir köle başınıza amir olarak tayin edilse, sizi Allah'ın Kitab'ı ile idare ederse onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz'* şeklindeki Ümmü'l-Husayn rivâyetinde bulunan lafızların kullanıldığını söyleyebiliriz. Sözkonusu rivâyetlerin metin açısından problemli olduğunu ve Hz. Peygamber'e aidiyetine kanaatimizce ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini çalışmamızın ikinci bölümünde ifade etmiştik. Bu nedenle oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde yöneticilere itaatle ilgili bu lafızlar kullanılmamıştır.

6- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde '*Ey İnsanlar, Ashâbım, Ey Mü'minler'* gibi hitap lafızlarının kullanıldığı görülmektedir. Araştırmamızda kullandığımız kaynaklarda 'Ey İnsanlar' dışındaki hitap lafızlarının bulunmadığının tespit edildiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde, günümüz Veda Hutbelerinde kullanılan bu hitâp lafızları kullanılmamıştır.

7- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde genelde 'Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü eski haline dönmüştür…' şeklindeki sahîh olarak nakledilen rivâyetlerin kullanılmadığı görülmektedir. Oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde bu rivâyetler kullanılmıştır.

8- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde Amr b. Harîce'den nakledilen '*Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiş ve her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Bu sebepledir ki, vârise vasiyet yoktur. Dikkat ediniz! Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Dikkat ediniz! Babasından başkasına mensubiyet iddia eden veya efendisinden başkasını velî edinen kimse; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın. Böyle birisinin ne tevbesi, ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.'* şeklindeki rivâyetin bazen kullanılmadığı bazen de ihtisâr yapılarak belli bir kısmının alındığı görülmektedir. Oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde sahîh olduğu kanaatine varılan bu rivâyet kullanılmıştır.

9- Günümüz Veda Hutbesi metinlerinde kullanılmadığı görülen rivâyetlerden biri de *'Bilesiniz ki, üç şey mü'minin kalbine kin ve kıskançlık sokmaz. Bunlar; ihlas üzere yapılan amel, Müslüman olan amirlere nasihatte bulunma (veya onlara itaat etme) ve Müslümanların cemaatine -nitekim onlar dua ederlerse, duaları kendilerinden sonrakileri de kapsar- devamlılıktır.'* şeklindeki sözlerdir. Oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde bu sözler kullanılmıştır. Bizim kullandığımız fakat günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde kullanılmayan bir başka rivâyet ise *'Size, mü'minin kim olduğunu haber vereyim mi? Mü'min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendikleri kişidir. Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a ibadet ve tâat konusunda nefsiyle mücadele eden kimsedir. Muhacir ise, hata ve günahları terk eden kişidir. Müslüman olanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecektir. Bu günler (bayram günleri), yeme ve içme günleridir.'* şeklindeki sözleri içeren rivâyetlerdir.

10- Hz. Peygamber'in Veda Hutbeleri'nde şeytana uymaktan sakındırdığını ifade eden rivâyetlerden bazılarında *'Dininiz hususunda bundan da sakınınız'* şeklindeki bir ifadenin bulunduğu görülmektedir. Sahîh rivâyetlerde yer almayan bu ifade oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde kullanılmamıştır.

11- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde kadınların, eşlerinin izni olmadan hoşlanmadığı kimseleri eve almaları durumunda önce yataklarının ayrılması, yine vazgeçmezlerse hafifçe dövülüp bundan sakındırılması şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Oluşturduğumuz Veda Hutbesi metninde kadının 'izinsiz birini eve alması veya açıkça bir günah işlemesi' durumunda öncelikle yapılması gerekenin isnâd açısından zayıf olmakla beraber Nisâ sûresi 34. ayete mutâbık olarak 'kadına nasihat ve öğüt verme' olduğunu ifade eden rivâyet tercih edilmiştir.

12- Günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metni ile oluşturduğumuz Veda Hutbesi metni arasında kullanılan sözlerin sıralanışı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu konuda yapılacak metin inşâlarının hiçbirinde kesin bir doğruluktan bahsedilemeyeceğini daha önce ifade etmiştik. Bununla beraber bu konuda mümkün sahîh olarak nakledilen rivâyetlerden istifade ettiğimizi belirtmek isteriz.

Yukarıdaki günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metni ile ilgili bazı bilgi ve değerlendirmelerde bulunarak bu metinlerin oluşturduğumuz Veda Hutbesi metni ile farklılıklarına temas ettik. Bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metinlerinde daha çok Kâmil Mirâs'ın İbn İshâk kanalıyla nakledilen Arafât Hutbesi'nden oluşturduğu ve İslam Mecmuası'nın yayınladığı metnin esas alındığını söyleyebiliriz. Bununla beraber o metinde bulunmayan, Veda Hutbesi ile ilgili farklı kaynaklarda nakledilen (İbn Hişâm, Câhız ve Taberî gibi) bazı metinlerden de pasajların eklendiği görülmektedir. Bu pasajlar arasında yukarıda da değindiğimiz gibi zayıf olarak gördüğümüz bazı rivâyetlerin de kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan konuyla ilgili olarak sahîh rivâyetlerden elde ettiğimiz metin inşâsında bulunan bazı lafızların günümüzde meşhur olan Veda Hutbeleri'nde kullanılmamış olduğunu da söyleyebiliriz.

SONUÇ

Arap edebiyatında İslam öncesinde büyük bir öneme sahip olan hitâbet ve hutbe, İslam'ın gelişiyle bazı yeni özellikler kazanmış olmakla beraber, aynı önemini korumuş ve dinî tebliğde de kullanılan bir araç haline gelmiştir. Hz. Peygamber'in îrâd etmiş olduğu Cuma ve bayram hutbelerinin yanı sıra, bazı özel durumlarda da ashabının karşısına çıkıp onlara hitâp ettiği ve birtakım öğüt ve tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Rasûlullah'ın îrâd ettiği bu hutbeler arasında hiç şüphesiz en önemlilerinden biri veya en önemlisi de diyebileceğimiz hutbe, hicretin onuncu yılında Veda Haccı'nda îrâd etmiş olduğu ve 'Veda Hutbesi' adıyla meşhur olan hutbeleridir. Çalışmamız esnasında söz konusu hutbelerle ilgili varılan sonuçları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Allah Rasûlü (a.s.), Veda Haccı'nda ümmetine dinin temel ilkelerine dair bazı mesajlar sunmak amacıyla farklı gün ve mekanlarda ashabına konuşmalar yapmış ve kimi zaman aynı sözlerini tekrarlamıştır. Rasûlullah (a.s.) bu sayede o günün imkan ve şartlarında, söylemek istediklerinin, belki de hem o gün onu orada dinleyen hem de daha sonra gelecek ümmetine en iyi şekilde ulaştırma gayretini göstermeye çalışmıştır. Araştırmamızda onun terviye gününden bir gün önce Mekke'de, Arefe günü öğle namazından önce Urane Vadisi'nde, kurban bayramının birinci gününde kuşluk vaktinde Akabe cemresinin yanında, kurban bayramının ikinci gününde öğle namazından sonra Mînâ'da, yevmü'r-ruûs da denilen ve teşrik günlerinin ortası olan kurban bayramının üçüncü gününde Mînâ'da olmak üzere toplam beş hutbe îrâd ettiği tespit edilebilmiştir. Bu hutbeler arasında Arefe günü ve kurban bayramının birinci günü îrâd edilen hutbelerin diğerlerine nazaran daha uzun olduğu görülmektedir. Gerek ilk dönem kaynaklarında 'Veda Hutbesi' başlığı altında nakledilen; gerekse de günümüzde 'Veda Hutbesi' adıyla meşhur olan hutbe metinlerinin ise Hz. Peygamber'in bu günlerden herhangi birinde îrâd ettiği hutbelerden hiçbiriyle birebir örtüşmediği; daha çok farklı zaman ve mekanlarda îrâd

etmiş olduğu birden fazla hutbe metinlerinin bir derlemesinden oluştuğu ifade edilebilir. Bununla beraber Arefe Hutbesi'nin diğer günlerde îrâd edilen hutbelere nazaran daha fazla şöhret bulduğunu söylemek mümkündür.

2- Allah Rasûlü'nün bu hutbeleri maalesef gerek Hadis gerekse de İslam Tarihi Kaynakları'nda hak ettiği yeri bulamamıştır. Bizzat Veda Haccı'na dair yazılan ilk dönem eserlerde bile Veda Hutbeler'ine ayrılan yerin hiç olmadığı veya çok az olduğu görülmektedir. Hutbelere yer veren ilk dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda ise Allah Rasûlû'nün söz konusu hutbeleri 'Veda Hutbesi' başlığı altında zikredilmemiş; daha çok Hutbet-ü Hacceti'l-Vedâ veya Haccetül'l-Vedâ başlıkları altında nakledilmiştir. İlk defa 'Veda Hutbesi' tabirini kullanan musannif ise Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki '*el-Beyân*' adlı eseriyle tanıdığımız Câhız (255/868)'dır. Onun kullandığı bu tabirin Makdisî (355/966), Hattâbî (388/998), Merzûkî (421/1030), Sa'lebî (427/1035), Mâverdî (450/1058), Beyhâkî (458/1066), İbn Abdilberr (463/1071) ve Hatîb el-Bağdâdî (463/1071) gibi daha sonraki musanniflerin bazıları tarafından da kullanıldığı; bununla beraber bu kullanımın yirminci yüzyıl ortalarına kadar şöhret bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu tabirin yirminci yüzyıl ortalarında şöhret bulması ise Batı'da gelişen ve yaygınlaşan insan hakları alanındaki çalışmalarla paralellik arzetmektedir.

3- İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynakları'nda farklı bab ve konu başlıkları altında nakledilen hutbeler ile ilgili bizim tespit edebildiğimiz rivâyetlerin, toplamda otuz altı sahabîden tahrîç edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Zührî, Ebû Nadrâ ve Mürre el-Hemedânî'den ise nakledilen mürsel rivâyetlerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu rivâyetler arasında zayıf olarak gördüğümüz hadislerin yanında sahîh ve makbul olarak değerlendirdiğimiz rivâyetlerin çoğunlukta olduğu ifade edilebilir. İslam Tarihi Kaynakları'nda isnâd zikredilerek nakledilen rivâyetlerin yanında isnâdsız bir şekilde nakledilen rivâyetler de mevcuttur. Her iki bilim dalına ait eserler göz önünde bulundurulduğunda Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerin birbirinden çok farklı olmadığı; hem lafız ve metin açısından hem de isnâd yönüyle birbirine yakın olduğunu belirtmek gerekir.

4- Hz. Peygamber, söz konusu hutbelerine başlarken kimi zaman ashabına soru sorarak söze girmeyi tercih etmiş; kimi zaman ise sahabilerinden birine insanların susup onu dinlemelerini sağlamasını istemiştir. Hutbelerinin çoğunu

ayakta, bazen de bineğinin üzerinde olduğu halde îrâd etmiş; hutbesi esnasında kullandığı sözlerini bazen üçer defa tekrarlamıştır. Hutbeye başlamadan önce çoğu zaman insanların ortasına doğru ilerlemiş ve muhatabıyla daha iyi yakınlaşmak istemiştir. Onun hutbeleri îrâd etme esnasında kullandığı bütün bu üslub ve yöntemlerin İslam öncesi Arap Edebiyat'ının birçok önemli hâtibi tarafından da kullanıldığı görülmektedir.

5- Allah Rasûlü'nün Veda Haccı'nda îrâd ettiği hutbelerde genel olarak can, mal ve ırzın güvence altına alınması, güvenilir olma, tasaddukta bulunma, kan davâsının kaldırılması, faizin kaldırılması vb. gibi Kur'an'ın genel misyonuna uygun birtakım öğüt ve tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Konuyla ilgili lafızlar arasındaki farklılıkların Veda Hutbelerinin farklı gün ve zamanlarda yapılmış olması hasebiyle Allah Rasûlü'nün farklı sözleri kullanmasından veya hadislerin manen rivâyet edilmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Veda Hutbesi ile ilgili nakledilen rivâyetlerde görülen bu ve benzeri başlıklar arasında anlam açısından ciddi bir farklılığın olmadığı belirtilebilir.

6- Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerde üzerinde ihtilaf bulunan konuların başında Hz. Peygamber'in ümmetine ne bıraktığı ile ilgilidir. Hem Hadis hem de İslam Tarihi Kaynakları'nda hadisin farklı varyantlarında Allah Rasûlü'nün, ümmetine ''Allah'ın Kitab'ı'', ''Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti'', ''Allah'ın Kitabı ve ehl-i beyt'i''ni bıraktığı görülmektedir. Araştırmamızda hadisin bu üç varyantı arasında Allah Rasûlü'nün 'Allah'ın Kitabı'nı' bıraktığına dair nakledilen rivâyetlerin hem sayıca fazla hem de sıhhât açısından daha kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde 'sekaleyn'den bahsedilmediği ve Hz. Peygamber'in ümmetine sadece Allah'ın Kitabı'nı bıraktığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan 'Sünnet' kavramının hadiste yer almayışı, sünnetin dindeki yerini ve konumunu tartışılır hale getirmekten de uzaktır. Zira Kur'an'ın ilgili ayetleri ve Rasûlullah'ın farklı hadisleri, Peygamber sünnetinin dindeki yerini ve önemini ortaya koymaya yeterlidir. Konuyla ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus ise gerek Hadis gerekse İslam Tarihi Kaynakları'nda rivâyetin her üç versiyonunun da görülmesidir. Bu durum musanniflerin şahsî düşünce ve görüşünden kaynaklı bazı farklılıkların rivâyetleri tercih etmeye yansıdığını ortaya koymaktadır. Rivâyetleri kabul etme noktasında isnâdın büyük bir ağırlığının olduğu Sünnî çevrede, isnâd açısından sahîh olmayan 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin

sünneti' rivâyetinin, bu rivâyetlere nazaranisnâd açısından daha sahîh olan 'Allah'ın Kitabı ve Ehl-i Beyt' rivâyetlerine göre daha çok şöhret bulması da kanaatimizce mezhebî görüş ve düşüncenin etkisiyledir.

7- Veda Hutbeleri ile igili rivâyetlerde yer alan bazı bölümlerin uydurma olduğu iddiası kimi araştırmacılar tarafından ortaya konulan bir görüştür. Sözkonusu bölümlerden biri Hadis, İslam Tarihi ve Arap Dili ve Edebiyatı'na dair yazılmış eserlerde Veda Hutbeleri ile ilgili rivâyetlerde yer alan, Allah Rasûlü'nden 'Arabın, Arap olmayana üstünlüğü yoktur…' şeklinde nakledilen sözlerdir. Sözkonusu rivâyetlerden bazılarının sahîh bazılarının ise zayıf isnâdlı olduğu söylenilebilir. Araştırmamızda rivâyetin uydurma olduğuna yönelik iddia, Araplarda soy-sopa dayalı üstünlük iddiasının hem İslam öncesi dönemde hem de Hz. Peygamber döneminde mevcut olması, Kur'an ayetlerinde rivâyette yer alan 'acem' kavramının kullanılmış olması, insanların birbirine eşit olduğu ve gerçek üstünlüğün takvâda olduğu hususunun bizzat Kur'an'ın ayetiyle belirtilmiş olması, Allah Rasûlü'nün hayatı boyunca takvâ dışındaki her türlü üstünlük yarışıyla mücadele etmesi gibi gerekçelerle reddedilmiş; bütün bu gerekçelerin sözkonusu rivâyetin Hz. Peygamber'e aidiyetini güçlendirdiği belirtilmiştir. Kanaatimizce bu konuda yapılacak özel bir çalışma daha güzel sonuçlar ortaya koyacaktır.

8- Veda Hutbesi'nin idrâc olduğu öne sürülen bir diğer bölümü ise 'Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza ulaştırsın! Böylelikle belki de kendisine ulaştırılan bazı kimseler, kendilerine ulaştıran bazılarından daha iyi ezberleyip kavrar.' şeklindeki sözlerdir. Araştırmamızda sözkonusu iddianın gerekçeleri tek tek ele alınarak reddedilmiş ve konuyla ilgili izahlar yapılmıştır. Araştırmada rivâyetlerle ilgili olarak sahîh isnâdların yanında zayıf isnâdların da bulunduğu; bununla beraber genel olarak anlam yönüyle bu hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetinin kabul edildiği belirtilmiş ve Hadis ilminin oluşumu ve gelişiminde kendisinden ilham alınan bu rivâyetin idrâc olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

9- Çalışmamızda üzerinde durulan bir diğer konu, İbn Hanbel, Buhârî, Ebû Avâne ve Taberânî'nin tahrîç ettiği isnâd açısından sahîh kabul edilen Mesîh-Deccâl ile ilgili rivâyetlerdir. Çalışmamızda sözkonusu rivâyetler ele alınarak konuyla ilgili farklı hadislere arz edilmiş ve rivâyetimizi destekleyen ilgili diğer nakillerin kimilerinin isnâd açısından sahîh, kimilerinin ise zayıf olduğu; rivâyetlerin içerdiği

metinler açısından ise tartışmalı olduğunu ifade edilmiştir. Deccâl ile ilgili rivâyetlerin, birbirleriyle çelişkili olduğu ve Veda Hutbeleri sırasında Hz. Peygamber'in sözkonusu ifadeleri kullanmış olamayacağı belirtilmiştir. İbn Ömer'den tahrîç edilen diğer sahîh hadislerde, Deccâl'den bahsedilmemesi, İbn Ömer dışında kendilerinden hadis nakledilen sahabilerden hiçbirinden bu konuda nakledilen bir rivâyetin bulunmaması, İslam Tarihi Kaynakları'nda Veda Hutbeleri ile ilgili yapılan nakillerde de bu konunun bulunmaması gibi gerekçelerin, sözkonusu düşünceyi desteklediklerini ifade edilmiş ve Deccâl ile ilgili üzerinde durulan üç rivâyetin, isnâd açısından sahîh olsa da metin açısından makbul olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiş ve sözkonusu rivâyetlerin bir idrâc olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

10- Amr b. Harîce'den nakledilen ve Allah Rasûlü'nün الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ şeklindeki sözleri, çalışmada üzerinde durulan konulardan bir diğerini teşkil etmektedir. Araştırmamızda özellikle burada geçen 'الْحَجَرُ' ifadesi ile bazı haklardan mahrum olmanın mı yoksa recmin mi anlaşılması gerektiği, konuyla ilgili benzer hadisler ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sözkonusu kelimenin, Arap Dili'nde olan kullanımı, ilgili hadisimizin şerhleri ve farklı hadislerdeki kullanımından hareketle 'bazı haklardan mahrum olma' şeklinde anlaşılması gerektiği belirtilmiş; bu kelimeye recm anlamının verilmesinin ise yanlış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

11- İsnâd açısından sahîh olmakla beraber metin açısından sahîh olarak kabul etmediğimiz ve idrâc olduğunu düşündüğümüz bir diğer rivâyet ise Ümmü'l-Husayn'dan tahrîç edilen ve 'Hâlifenin/imâmın Habeşli bir köle bile olsa ona itaatin gerekliliğini' ifade eden rivâyetlerdir. Araştırmamızda sözkonusu rivâyetin 'Hilâfetin Kureyşliliği'ni belirten rivâyetlerle muhalefeti ele alınmış, hilâfet/imâmet ile ilgili rivâyetlerin birçoğunun dönemin siyasî ve mezhebî oluşumlarından etkilenerek ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir. Nakledilen Ümmü'l-Husayn rivâyetinin daha çok Hâricîler'in imâmet anlayışlarının bir tezâhürü olduğu ve Hâricî çevreler tarafından çokça kullanıldığı belirtilmiştir.

12- Kevser Havuzu ve şefaat ile ilgili Mürre el-Hemedânî'den tahrîç edilen rivâyet, isnâd açısından sahîh olmakla beraber muhteva açısından problemli rivâyetlerdir. Çalışmamızda Veda Hutbeleri dışında konuyla ilgili olarak birçok rivâyetin olduğuna temas edilmiş ve bu rivâyetler arasında birtakım ihtilafların

olduğuna temas edilmiştir. Bu rivâyetlerin tamamının incelenmesi ve rivâyetler arasındaki ihtilafların ele alınması araştırmamızın sınırlarını zorlayacağı için konuyla ilgili yapılacak özel bir çalışmanın faydalı olacağı hususuna değinilmiş ve inşâ edilen Veda Hutbesi metninde bu rivâyetlerin kullanılmayacağı belirtilmiştir.

13- Çalışmamızda günümüzde meşhur olan Veda Hutbesi metninde Kâmil Mirâs'ın İbn İshâk'tan nakledilen Arafât günü hutbesinden yararlanan ve İslam Mecmuası'nın yayınladığı Veda Hutbesi metninin esas alındığı tespit edilmiştir. Bununla beraber Veda Hutbesi ile ilgili rivâyetlerde nakledilen fakat bu metinde olmayan bazı pasajların da günümüzde meşhur olan bu hutbeye eklendiğini söyleyebiliriz. Sözkonusu eklemeler içerisinde Allah Rasûlü'nün ümmetine *'Allah'ın Kitab'ı ve Peygamberinin sünnetini'* bıraktığı, *'Habeşli köle bile olsa amire itaatin gerekli olduğu'* gibi zayıf olarak değerlendirdiğimiz bazı rivâyetlerin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda Allah Rasûlü'nün (a.s.), ümmetine olan vasiyeti/Veda Hutbesi/Hutbeleri ile ilgili rivâyetler, daha çok Ehl-i Sünnet Kaynakları çerçevesinde isnâd ve metin açısından ele alınmış ve analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Şiâ Kaynaklarının da kullanılarak konuyla ilgili farklı rivâyetlerin olup olmadığının araştırılması ve konuyla ilgili olarak Ehl-i Sünnet ve Şiâ dünyasının bakış açılarının karşılaştırılması şeklinde yapılacak bir çalışma, kanaatimizce, ilim dünyasına kazandırılacak güzel bir çalışma olacaktır.

Diğer taraftan Veda Hutbesi ile ilgili çalışmaların, sadece Batı'daki insan hakları alanında yapılan çalışmalara güdümlü kalmaması ve Rasûlullah'ın, bu ümmete olan tavsiyesi bağlamında her bir sözünün farklı boyutlarla yeniden değerlendirilerek topluma sunulması faydalı olacaktır. Özellikle günümüz dünyasında, İslam ülkelerinin birçoğunda Allah Rasûlü'nün mukaddes kıldığı can, mal ve ırzın ayaklar altına alındığı; Rasûlullah'ın 'ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür' dediği Câhiliye toplumunun bir vasfı olan faizin, İslam ülkelerinin tamamında günyüzüne çıktığı, 'kadınlara hayırla muamele etmeyi tavsiye eden Peygamber ümmetinin, hemen hemen her gün kadına şiddeti konuştuğu bir zamanda, Allah Rasûlü'nün vasiyetini/Veda Hutbesini yeniden zihinlere sunmak, bireylere ve topluma kazandırmak, Allah Rasûlü'nün ifadesiyle 'duymayanlara ulaştırmak' gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ABD B. HÜMEYD b. Nasr, Ebû Muhammed, **el-Müntehab min Müsned-i Abd b. Hümeyd,**(thk.), Suphi el-Bedri, Mahmud Muhammed Halil, Kahire 1408/1988.

ABDULLAH B. MÜBÂREK b. Vâdıh, **el-Müsned**, (thk.) Suphi el-Bedrî, Mektebetü'l-Meârif Riyâd 1407.

ABDÜRREZZÂK B. HEMMÂM es-Semânî, **Musannef I-XI**, (thk.), Habîburrahman el-'Azâmî, Beyrut 1403.

AHMED B. HANBEL, **Müsned I-L**, (thk.), Şuayb Arnavud, 1420/1999.

AKBULUT, Fatma, ''**Hadis İlminin Gelişimi Açısından Veda Hutbesi'nde Yer Alan 'Rubbe Mübellağ' Rivâyetinin Tahrîc, Tahkik ve Değerlendirilmesi'',** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE), İstanbul 20012.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, **İslam'da İnsan Hakları Beyannâmesi**, Osav yay. İstanbul 1997.

AKTAN, Hamza, ''Miras'',**DİA,**İstanbul 2005, c. 30, s. 143-145.

ALİ, Cevâd, **el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam**, y.y. ts.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Merfûâ fi'l-Ahbâri'l-Mevdûâ,**(thk.), Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut 1391/1971.

ALTINKULAÇ, Tayyar, ''Hammâd b. Zeyd'',**DİA,** İstanbul 1997, c. 15, s. 489.

ATAR, Fahrettin, ''Teşrik''**DİA,** İstanbul 2011, c. 40, s. 595-596.

ATAY, Hüseyin, **Kur'an'ın Türkçe Çevirisi**, Atay yay. Ankara 2016.

ATEŞ, Süleyman, **Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli**, Hayat yay. Ankara 2017.

AVCI, Casim, ''Mes'ûdî'', **DİA,**İstanbul 2004, c. 29, s. 353-355.

AYDINLI, Abdullah,

———— **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Hadisevi yay. İstanbul 2006.

———— ''Dârimî'',**DİA,**İstanbul 1993, c. 8, s. 494-495.

——— ‘‘Arz’’,**DİA,** İstanbul 1991, c. 3, s. 438.

AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ Bedreddin el-Hanefî,

——— **Umdetü’l-Kârî Şerh-u Sahihi’l-Buhârî,**I-XXXVI, 1427/2006.
——— **Meğânü’l-Ahyâr fî Şerhî Üsâmâ Ricâl-i Meâni’l-Âsâr,**I-VI,(thk.), Muhammed Hasan İsmâîl, ts.

AZİMÂBÂDÎ, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-hakk, **Avnü’l-Ma’bûd,**I-XIV, Beyrut 1415.

BABANZÂDE, Ahmet Naim, **Hadis Usûlü ve Istılahları**, Düşün yay. İstanbul 2010.

BABANZÂDE, Ahmet Naim-Kâmil Mirâs, **Sahih-i Buhârî Muhatasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,**I-XIII, Ankara 1985.

BAYRAKLI, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Meâli**, Bayraklı yay. 2007.

BAYRAKTUTAR, Muammer, ‘‘Arabın, Arap Olmayana Bir Üstünlüğü Yoktur’ Hadisinin Hz. Peygamber’e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman’ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi’’,**Milel ve Nihal Dergisi,** Nisan 2012, c. 9, sy. 1, s. 31-80.

BAYSAL, Sıddık, ‘‘**Ulu’l-Emr Kavramı’’,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE), Ankara 2006.

BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali,

——— **Delâilü’n-Nübüvve,**I-VIII,y.y. ts.
——— **Sünen-i Suğrâ,** I-IX, Riyâd 1422/2001.
——— **Şuabü’l-Îmân,** I-VII, (thk.), Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalik, **Müsned,**I-XV,y.y. ts.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli**, İpek yay. İstanbul 2014.

BODUR, Osman, **‘‘Buhârî Şerhlerinde Deccâl Yorumları’’**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul 2010.

BOZKURT, Nebi, ‘‘Mescid-i Hayf’’,**DİA,**Ankara 2004, c. 29, s. 277.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail,

——— **el-Câmiu’s-Sahîh,**I-VIII, Çağrı yay. İstanbul 1992.
——— **et-Târîhu’l-Kebîr,**I-IX, y.y. ts.

BURHANEDDİN, İbrahim b. Muhammed, **el-Maksadü'l-Erşed fî Zikri Eshâbi'l-İmâm-i Ahmed**, I-III, (thk.), Abdurrahman b. Süleyman, Riyâd 1410/1990.

CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el- Kinânî, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Beyrut 1968.

CANİKLİ, İlyas, ''**Hadislere Göre Yöneticilere İtaatin Sınırları'',**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE), Ankara 1996.

CERRAHOĞLU, İsmail, ''Abdullah b. Mes'ûd''**DİA,**İstanbul 1998, c. 1, s. 114-117.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'an,** I-V,(thk.), Muhammed es-Sadık, Beyrut 1405.

CEVZİ, Nurettin-Demirayak, Kenan-Yanık, Nevat,**Yedi Askı –Arap Edebiyatının Harikaları-,** Ankara 2010.

COŞKUN, Selçuk, **Hadise Bütüncül Bakış**, İFAV yay. İstanbul 2014.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Dinî Hitabet**, İFAV yay. İstanbul 2003.

ÇANTAY, Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, İstanbul 1984.

ÇETİN, Nihad M., **Eski Arap Şiiri**, İstanbul 2011.

DARÂKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî,

——— **Sünen,**I-IV,(thk.), Abdullah Hâşim Yemânî, Beyrut 1386/1966.
——— **Kitâbü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, y.y. ts.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen,**I-II,Çağrı yay. İstanbul 1992.

DEMİRAYAK, Kenan, **Arap Edebiyatı Tarihi-I, Câhiliye Dönemi**, Fenomen yay. 2014.

DEMİRCAN, Adnan, **Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı**, Beyan yay. İstanbul 2014.

DEMİRCİ, Kürşat, ''Deccâl''**DİA,** İstanbul 1994, c. 9, s. 67-69.

DÖLEK, Adem, ''Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi'' , **Marife Dergisi (Ehl-i Beyt Özel Sayısı),** Konya 2005, s. 149-173.

EBÛ AVÂNE, Yâ'kûb b. İshâk el-İsferânî, **Müsned,**I-V, Beyrut ts.

EBÛ BEKR, Ahmed b. Hârûn, **Tabâkâtü'l-Esmâi'l-Müfrede mine's-Sahâbe ve't-Tabiîn ve Eshâbi'l-Hadîs,**(thk.), Abde Ali Köşk, Dımeşk 1410.

EBÛ BEKR, Muhammed b. Abdulğanî el-Bağdâdî,

——— **Tekmiletü'l-İkmâl**, I-IV,(thk.), Abdulkayyum Abd, Mekke 1410.

——— **et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd**, (thk.), Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut 1408.

EBÛ DÂVÛD ET-TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd, **Müsned,**I-IV,(thk.), Muhammed b. Abdulmuhsin, 1419/1999.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Sünen,**I-V,Çağrı yay. İstanbul 1992.

EBÛ HAFS, Ömer b. Şâhîn, **Tarîh-u Esmâi's-Sikât**, (thk.), Subhi Samurai, Tunus 1404/1984.

EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdullah el-Isbehânî,

——— **Ma'rifetü's-Sahâbe,** I-VII, (thk.) Adil b. Yusuf el-Azzâzî, Riyâd 1419/1998

——— **Tarîh-u Isbehânî,** I-II, y.y. ts.

EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, **Müsned,**I-XIII,(thk.), Hüseyin Selim Esed, Dımeşk 1404/1984.

EBÛ'L-MEHÂSİN el-Hüseynî, **el-İkmâl fî Zikri Men Lehû Rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed Mine'r-Ricâl Sivâ Men Zükira fî Tehzîbi'l-Kemâl,**(neşr.), Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, y.y. ts.

EL-BÂCÎ, **et-Ta'dîl ve'l-Cerh,** y.y. ts.

ELBÂNÎ, Muhammed Nasıruddin, **es-Silsiletü's-Sahîha,** I-VII, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd ts.

EL-CEBERTÎ, Abdurrahman b. Hasan, **Tarîh-u Acâibi'l-Âsâr fi't-Terâcim-i ve'l-Ahbâr,** I-III,Beyrut ts.

ELMALI, Hüseyin, ''Hitabet''**DİA,**İstanbul 1998, c. 18, s. 159.

EL-MERZÛKÎ, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, **el-Ezmine ve'l-Emkine**, y.y. ts.

ERDAL, Mesut, ''Kur'an'da Nüşûz Kavramı'',**Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Diyarbakır 2001, c. 3, sy. 2, s. 37-51.

ER-RÂFİ'Î, Mustafa Sâdık, **Târîh-u Âdâbi'l-Arab**, y.y. ts.

ERUL, Bünyamin, ''Veda Haccı'',**DİA,** İstanbul 2012, c. 42, s. 590-591.

——— **Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras,** ''Kitap ve Sünnet' Bırakıldığını İfade Eden Rivâyetlerin Tedkîki'',**Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** Ankara 2007, c. 7, sy. 1, s. 9-33

ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret yay. İstanbul 2002.

ESKİCİOĞLU, Osman, ‘‘İslam’da Kadının Yeri’’,**Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** İzmir 1994, c. 8, s. 83-120.

ET-TARABLÛSÎ, Muhammed b. Halil b. İbrahim, e**l-Lü’lüü’l-Mersû’ fî Mâ Lâ Asle Leh ev bi Aslihî Mevzû’,**(thk.), Fevvâz Ahmed Zümerli, Beyrut 1415.

EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbü’l-Luğâ,**y.y. ts.

EZRÂKÎ, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdullah, **Ahbâr-u Mekke ve Mâ Câe fîha mine’l-Âsâr,** I-II,(thk.) Ali Ömer, y.y. ts.

FÂKİHÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Abbâs, **Ahbâr-u Mekke fî Kadîmi’d-Dehr ve Hadisîh,**I-VI,(thk.) Abdülmelik Abdullah, Beyrut 1414.

FAYDA, Mustafa, ‘‘İbn İshâk’’**DİA,** İstanbul 1999, c. 20, s. 93-96.

———— ‘‘Nesî’’,**DİA,**İstanbul 2006, c. 32, s. 578-579.

FAZLUR RAHMAN, **İslam,**(çev.), Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu yay. Ankara 2014

———— **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu,**(çev.), Salih Akdemir, Ankara Okulu yay. Ankara 2001

———— **Mükemmel Bir Eş Olarak Hz. Muhammed,** (çev.), Sami Şener-Ergin Öztürk, İnkılab yay. İstanbul 2011.

———— ‘‘The Law oh Rebellıon ın Islam (İslam’da Başkaldırı Hukuku)’’,(çev.), Adil Çiftçi, **İslam Araştırmaları,**c. 7, sy. 2, 1995, s. 133-138.

EL-FEHÛRÎ, Hennâ, **el-Câmi’ fî Tarîhi’l-Edebi’l-A’rabî (el-Edebü’l-Kadîm),**I-II, Beyrut 1426/2005.

FÎRUZABÂDÎ, Muhammed b. Ya’kûb, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, y.y. ts.

GÖKALP, Murat, ‘‘**İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivâyetlerin Tetkiki’’,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2001.

GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, ‘‘Kur’an-ı Kerim’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm’’,**İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,**2003, c. 2, s. 117-130.

GÜLER, İlhami ‘‘Kur’an’da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri’’,**İslami Araştırmalar,** Ekim 1991, c. 5, sy. 4, s. 310-319.

GÜNEL, Fuat, ‘‘Cemâziyelevvel’’**DİA,**Ankara 1993, c. 7, s. 319.

GÜNER, Osman, ‘‘İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış’’,**Ondokuz Mayıs Üniversitesi İFD,** Samsun 2007, c. 23, s. 51-62.

GÜRBÜZ, Deniz, ‘‘Kur’an’a Göre İnsan Sorumluluğu’’, **VIII. Kur’an Sempozyumu,** Fcr yay. Ankara 2006, s. 179-186.

HÂKÎM EN-NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn,**I-IV,y.y. ts.

HALEBÎ, Ali b. Burhaneddin, **es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Ma'mûn,**I-III, Beyrut 1400.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi,**I-II, İrfan yay. İstanbul 1993.

——— **el-Vesâiku's-Siyâsiyye**, (çev.), Vecdi Akyüz, Kitabevi yay. İstanbul 1997.

HARMAN, Ömer Faruk, ''Hac (İslam'dan Önceki Dinlerde Hac)'',**DİA,**İstanbul 1996, c. 14, s. 382-386.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit,

——— **Tarîh-u Bağdâd,**I-XIV, Beyrut ts. XIII/222.
——— **el-Müttefik ve'l-Müfterik,**I-III, y.y. ts.

HATİBOĞLU, Mehmed Said, **İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto yay. Ankara 2015.

——— ''Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidçiliği'',**Ankara Üniversitesi İFD,** Ankara 1973 c. 19, s. 59-74.
——— **'Hilafetin Kureyşliliği,** Otto yay. Ankara 2016.

HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Büstî, **el-Ğunye 'ani'l-Kelâm ve Ehlih,** y.y. ts.

HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebî Bekr,

——— **Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid,**I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.
——— **Bağiyyetü'l-Bâhis 'An Zevâid-i Müsnedi'l-Hâris,**I-II,(thk.), Hüseyin Ahmed Salih, Medine 1413/1992.

HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Ankara 1991, s. 64.

HÜMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr, **Müsned,**I-II,(thk.), Habîburrahman el-'Azâmî, Beyrut ts.

EL-ISFEHÂNÎ, Râğıb, **Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân,**(thk.), Safvân Adnan Dâvûdî, Beyrut 1423/2002.

IŞIK, Mustafa, ''İbn Hüzeyme'',**DİA,** İstanbul 1999, c. 20, s. 29-81.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah,

——— **el-İstî'âb,**(thk.), Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412.
——— **ed-Dürer fi'h-Tisâri Meğâzî ve's-Siyer**, (thk.), Şevki Dayf, Kâhire 1415/1995.

——— **et-Temhîd Lima fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd,**I-XXIV,(thk.) Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebir, y.y. ts.

İBN ABDİRABBİH, Ebû Ömer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, **el-İkdu'l-Ferîd,**I-III, y.y. ts.

İBN ADİYY, Abdullah b. Adiyy b. Abdullah Ebû Ahmed, **el-Kâmil fî Duâfâi'r-Ricâl, (thk.) Yahyâ Muhtar Ğazzâvî,** I-VII, Beyrut 1409/1988.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, **Tarîh-u Medînet-i Dımeşk,**I-LXX, Beyrut 1419/1998.

İBN BATTÂL, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik, **Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî,**I-X, (thk.), Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyâd 1423/2003.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim, **Kitâbu'l-Cerh ve't-Tâ'dîl,**I-IX, Beyrut 1271/1952.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim,

——— **Musannef,**I-XV,(thk.), Muhammed Avvâme, y.y. ts.
——— **Müsned,**I-III,(thk.), Adil Azzâzî, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Riyâd 1998.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî,

——— **Tabâkâtü'l-Müdellisîn,**(thk.), Âsım b. Abdullah, Ürdün ts.
——— **Takrîbu't-Tehzîb**, (thk.), Muhammed Avvâme, Suriye 1406/1986.
——— **Tehzîbu't-Tehzîb,**I-XII, Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
——— **Lisânü'l-Mîzân,**I-VII, Beyrut 1406/1986.
——— **Fethu'l-Bârî Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî,**I-XIII, Beyrut 1379.
——— **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,**I-VIII,(thk.), Ali Muhammed el-Becâvî, , Beyrut 1412.
——— **Muhatasar-u Zevâid-i Müsnedi'l-Bezzâr 'Ale'l-Kütübi's-Sitte ve Müsned-i Ahmed,**I-II,(thk.), Sabri b. Abdulhalık Ebû Zer, Beyrut 1412/1992.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Kurtubî,

——— **Haccetü'l-Veda**, Beyrut 1966.
——— **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,**I-VIII,(nşr.) Zekeriya Ali Yusuf, Kâhire 1345.
——— İBN HIBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, **Sahîh,**I-XVIII,(thk.), Şuayb Arnavud, Beyrut 1414/1993.
——— **es-Sîra Li İbn Hıbbân**, y.y. ts.
——— **es-Sikât,**I-IX,(thk.), Şerefeddin Ahmed, Dâru'l-Fikr 1395/1975.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm,**I-III, (thk.) Tahâ Abdurraûf Sa'd, Beyrut 1411

İBN HÜZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nisâbûrî, **Sahîh,**I-IV, (thk.), Muhammed Mustafa el-'Azâmî, Beyrut 1390/1970.

İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, **Sîret-ü İbn İshâk el-Müsemmâ bi Kitâbi'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî,**(thk.), Muhammed Hamidullah, 1401/1981.

İBN KÂDÎ, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, **Tabâkâtü'ş-Şafiyye**, (thk.), Abdülalim Hân, I-IV, Beyrut 1407.

İBN KAYYIM el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, **Zâdu'l-Meâd fî Hedy-i Hayri'l-İbâd,** I-V, Beyrut 1415/1994

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail,

——— **el-Bidâye ve'n-Nihâye,**I-XIV, 1408/1988.
——— **en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim,** y.y. ts.
——— **Haccetü'l-Veda, (**neşr.), Mustafa Abdulvâhid, Beyrut 1986.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), **el-Ma'arif**, Dâru'l-Ma'arif, ts.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdullah el-Kazvînî, **Sünen,**I-II,Çağrı yay. İstanbul 1992.

İBN MANZUR, Muhammed b. Mukrim, **Lisânü'l-Arab,**I-XV, Beyrut ts.

İBN MENDE, Muhammed b. İshâk el-Isbehânî, **Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb,**(thk.), Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî, Riyâd 1417/1996

İBN NASIRUDDİN Şemseddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımeşkî, **Tevdîhü'l-Müştebih fî Zabtı Esmâi'r-Rüvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm,**(thk.), Muhammed Nuaym, I-IX Beyrut 1993.

İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Şehabeddin el-Bağdâdî, **Fethu'l-Bârî,**I-VI, Suud 1422.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd,

——— **et-Tabâkâtü'l-Kübrâ,**I-VIII, Beyrut ts.
——— **Ğazâvâtü'r-Rasûl ve Seriyyâhu,** y.y. ts.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed,

——— **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,**I-III, (thk.), Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1406
——— **Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabâkâti'l-Kurrâ**, y.y. ts.
——— **el-Mevdûât,**I-III,(thk.), Abdurrahman Muhammed Osman, 1386/1966.
——— **Sıfatü's-Safve,**I-IV,(thk.), Mahmud Fahûrî, Beyrut 1399/1979.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddin Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Esüriddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl,**I-XII,(thk.), Abdulkadir Arnavut, 1392/1972.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, **Üsdü'l-Ğâbe**, y.y. ts.

İBNÜ'L-İMÂD, Ebü'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Salihî el-Hanbelî, **Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâr-i men Zeheb,**I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. ts.

İCLÎ, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, **Ma'rifetü's-Sikât,**I-II,(thk.), Abdülalim Abdülazim, Medine 1405/1985.

İSHÂK B. RAHUVEYH, **Müsned,**I-V,(thk.), Abdulğafur b. Abdulhakk, Medine 1412/1991.

İSLAMOĞLU, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an-Gerekçeli Meâl**, Düşün yay. İstanbul 2016.

İSTEMİ, Fuat, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, Ankara Okulu yay. Ankara 2017.

KANDEMİR, M. Yaşar, ''Nesâî''**DİA,** İstanbul 2006, c. 32, s. 563-565.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, ''Acem'', **DİA,** İstanbul 1988, c. 1, s. 549.

KAYA, Mahmut, ''Hitabet'', **DİA,** İstanbul 1998, c. 18, s. 156-158.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-Müellifîn,**I-XIII, Beyrut ts.

KELEŞ, Ahmet, **Hadislerin Kur'an'a Arzı,** İnsan yay. İstanbul 2011.

———— ''Hadis İlminde İsnâdın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği 'Recm Cezası' Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış'',**Çukurova Üniversitesi İFD,**2004, c. 4, s. 42-84

KESKİN, Yusuf Ziya, **Recm Cezası,** Beyan yay. İstanbul 2001.

KILIÇLI, Mustafa, **Arap Edebiyatında Şuûbiyye,** İşaret yay. İstanbul 1992.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi,** Kitabiyat yay. Ankara 2002.

———— **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu yay. Ankara 2010.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Tarihi**, Ankara 1981.

KOÇYİĞİT, Tahsin, ''Asabiyetten Uhuvvete'',**Dokuz Eylül Üniversitesi İFD,**sy. 62, İzmir 2015, s. 9-42.

KOLKIRAN, Gönül, **Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshâk ve Vakidî Örneği,**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE), Ankara 2005.

KUTLAY, Halil İbrahim, **Hadiste Sened Tenkîdi**, Elif yay. İstanbul 2015.

KUTUB, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân I-XV**, (çev.), Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Birleşik yay. İstanbul ts.

KUZUDİŞLİ, Ali, **Fazlur Rahman ile Sünnet Tartışmaları**, Ankara 2012.

EL-MAHALLÎ-SUYUTÎ, Celâleddin, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Yasin yay. İstanbul ts.

MAHFUZ, Ali, **Fennü'l-Hitâbe ve İ'dâdi'l-Hatîb**, Dâru'l-İ'tisâr, ts.

MAKDİSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhâr b. Tâhir (Mutahhâr), **el-Bed' ve't-Târih**, y.y. ts.

——— **Tezkiratü'l-Mevdûât**, y.y. ts.

MAKRİZÎ, Takiyüddin Ahmed b. Ali, **Muhtasaru'l-Kâmil fi'd-Duafâ**, (thk.), Eymen Ârif, Kahire 1415/1994.

MÂLİK B. ENES, **el-Muvattâ,**I-VIII,(thk.), Muhammed Mustafa Â'zâmî, 1425/2004.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **Kitâbü'l-Hâvi'l-Kebîr,** I-XVIII,Beyrut ts.

MEHÂMİLÎ, Ebû Abdullah Hüseyin b. İsmail ed-Dabbî, **el-Emâlî (Rivâyet-ü İbn Yahyâ el-Bey')** , (thk.), İbrahim el-Kaysî, Ummân 1412.

MERZÛKÎ, **el-Ezmine ve'l-Emkine**, y.y. ts.

MES'ÛDÎ, Ali b. Hüseyin,

——— **Murûcu'z-Zeheb,**I-II, y.y. ts.

——— **Ahbâru'z-Zamân ve men ebâdehü'l-hidsân mine'l-Ümemi'l-mâziye ve'l-Ecyâli'l-Hâliye ve'l-memâliki'd-Dâsire**, Beyrut 1386/1966.

MEVDÛDÎ, Seyyid Ebu'l-A'lâ, **Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli,** Tercümânü'l-Kur'an, İnkılab yay. İstanbul 2012.

MİZZÎ, Ebu'l-Haccâc Cemalüddin Yûsuf b. Abdurrahman, **Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl,** I-XXXV,(thk.), Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyurt 1982-1992.

MUHAMMED b. Abdullah b. Ahmed, **Tarîh-u Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefâyâtihim,**I-II, (thk.), Abdullah Ahmed Süleyman, Riyâd 1410

MÜBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerh-u Câmi'i't-Tirmîzî,**I-X, Beyrut ts.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyib b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîh,**I-III, Çağrı yay. İstanbul 1992.

NAZLIGÜL, Habil, **Hadiste Metin İnşâsı ve Metin İnşâsı Açısından Cibril Hadisi Rivâyetleri,** Laçin yay. Kayseri 2005.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb,

——— **Sünen,**I-VIII, **Çağrı yay. İstanbul 1992.**
——— **Sünen-i Kübrâ,**I-VI,y.y. ts.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Şeref,

——— **el-Minhâc Şerh-u Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc,**I-XVIII, Beyrut 1392.
——— **Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât,**(thk.), Mustafa Abdülkadir A'tâ, y.y. ts.

OKUYAN, Mehmet, 'Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı', **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İFD,** Samsun 2007, c. 23, s. 93-133.

ORAL, Rıfat, **Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı),** DİB yay. Ankara 2011, s. 15.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek,** Ankara Okulu yay. Ankara 1998.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, 'Hac (İslam'da Hac)',**DİA,** İstanbul 1996, c. 14, s. 386-389.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli,** Yeni Boyut yay. İstanbul 2017.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur'an-ı Kerim Meâli,** Ankara Okulu yay. Ankara 2015.

——— ''İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulu'l-Emr Kavramı' Örneği'', **İslamiyât,**y. 2000, sy. 3, s. 79-98.

POLAT, Salahattin, **Metin Tenkidi**, İFAV yay. İstan

——— **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Ankara 1985.

SABÛNÎ, Muhammed Ali, **Muhtasar-u Tefsîr-i İbn Kesîr,** I-III, Beyrut 1431/2010.

SAFİYÜDDİN Ahmed b. Abdullah, **Hülâsât-ü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl,**(thk.), Abdulfettah Ebû Ğedde, Beyrut 1416.

SAFVET, Ahmet Zeki, **Cemheret-u Hutâbi'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira,**I-III, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Salahaddin Halil b. Übeyk, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,**I-XXIX,(thk.), Ahmed Arnavut, , Beyrut 1420/200.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, **Tefsîru's-Sa'lebî**, y.y. ts.

SAMİ, İsmetullah, **''Arap Dili Belağâtı ve Retorik Açısından Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hutbeleri''** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2012.

SARAÇOĞLU, Tuba Nur, ''Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma Adlı Makale Üzerine'',**Hadis Tetkikleri Dergisi,** İstanbul 2007, c. 5, sy. 1, s. 160.

SARITOPRAK, Zeki, **İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccâl**, İstanbul 1992.

———— ''İslamiyette Deccâl'',**DİA,** İstanbul 1994, c. 9, s. 69-72.

SARMIŞ, İbrahim, **Hz. İsa ve Mesih İnancı,** Düşün yay. İstanbul 2010.

SAYAR, Süleyman, ''Makdisî'',**DİA,** Ankara 2003, c. 27, s. 432-434.

SEZGİN, M. Fuad, ''İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti'',**İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi II**, İstanbul 1956, s. 19-36.

SIDDÎKİ, Muhammed Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, (çev.), Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1966.

SÖNMEZ, Mehmet Ali, ''İbn Hıbbân''**DİA,**İstanbul 1999, c. 20, s. 63-64.

SÖNMEZ, Nesim, **Câhiliye Döneminde ve Sadru'l-İslam Döneminde Hitabet** (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE), Erzurum 2013.

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed,

———— **el-Leâli'l-Masnûafi'l-Ehâdisi'l-Mevdû,**I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ts.

———— **Tarîhu'l-Hulefâ**, (thk.), Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Mısır 1371/1952.

———— **Bağiyyatü'l-Viât fî Tabâkâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Necât,**. I-II,(thk.), Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan ts.

———— **Şerhu's-Suyûtî li Süneni'n--Nesâî,**I-VIII,(thk.), Abdulfettâh Ebû Ğudde, Halep 1406/1986.

———— **Tabâkâtü'l-Huffâz,** y.y. ts.

SÜNDÎ, Muhammed b. Abdülhâdî, **Kifâyetü'l-Hâce fî Şerh-i İbn Mâce,** I-VIII, y.y. ts.

ŞAKİR, Ahmed Muhammed, **el-Baisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâr-i Ulûmi'l-Hadîs**, Beyrut 1408.

ŞEŞEN, Ramazan, ''Câhız''**DİA,** İstanbul 1993, c. 7, s. 20-24.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ehyâr Şerh-u Münteka'l-Ahbâr,**I-XIV, Beyrut 1415.

ŞEVKİ DAYF, **Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asri'l-Câhilî,** Dâru'l-Meârif ts.

ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, **el-Kâmil fi't-Târih**, (thk.), Abdullah el-Kâdî, I-X, Beyrut 1415.

———— **Ta'cîlü'l-Menfeâ b. Zevâid-i Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa,**I-II, (thk.), İkrâmullah İmdâdü'l-hakk, Beyrut 1996.

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed,

———— **el-Mû'cemu'l-Evsât,**I-X,(thk.), Târık b. Avzullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim, Kahire 1415.

———— **el-Mû'cemu'l-Kebîr,**I-XX,(thk.), Hamdi b. Abdülmecîd, Musul 1404/1983.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk,**I-V, Beyrut 1407.

TAŞAN, Yusuf, **''Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı'',** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul 2007.

TEBRÎZÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, **Mişkâtü'l-Mesâbîh Mea Şerhihi Mir'âtü'l-Mefâtîh li'l-Mübârekfûrî,** I-IX, y.y. ts.

TEKİN, Ahmet, **Lügatli Tefsiri Meâl/Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru,**I-II, Kelam yay. 2010.

TEKİNEŞ, Ayhan, ''Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma'',**Hadis Tetkikleri Dergisi,**c. 2, sy. 2, İstanbul 2004, s. 7-38.

TİRMİZÎ, Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ, **Sünen,**I-V, Çağrı yay. İstanbul 1992.

UGAN, Zâkir Kadirî, ''Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler'',**Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 1926, y.1, sy. 4, s. 122-210.

UKAYLÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Mekkî, **Kitâbü'd-Duafâi'l-Kebîr,**I-IV,(thk.), Abdulmu'ti Emin, Beyrut 1418/1998.

ÜNALAN, Abdullah, **İmâmet Teorisinin Hadîs Referansları,** Mevsimler Kitap yay. İstanbul 2017.

VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Amr, **Kitâbü'l-Meğâzî,**I-III, Beyrut ts.

Yâ'kûbî, **Tarîh**, y.y. ts.

YAHYÂ B. MAÎN Ebû Zekeriyâ, **Tarîh-u İbn Maîn** , (thk.), Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dımeşk 1400.

YALAR, Mehmet, **Modern Arap Edebiyatına Giriş,** Bursa 2009.

YATKIN, Nihat, **Hadisi Anlamada Yöntem**, İFAV yay. İstanbul 2013.

YAVUZ, Adil, ‘‘Ehl-i Sünnet’e Göre Ehl-i Beyt’in Konumu –Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme-’’,**Marife Dergisi,** Konya 2005, c. 3, s. 333-360.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli,** İşaret yay. İstanbul 2006.

YEĞEN, İhsan, **Deccâl ile İlgili Hadisler ve Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE), Kayseri 2002.

YILDIRIM, Enbiya, **Hadiste Metin Tenkidi,** Rağbet yay. İstanbul 2014.

YILDIRIM, Kadri, ‘‘Câhiliye ve İslami Dönem Şiir Mevzularının Mukayesesi -Hicri Birinci Asır İtibariyle-’’, (Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Şanlıurfa 1998.

YİĞİT, Yaşar, ‘‘İslam Ceza Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Dokunulmazlık’’,**İlmî Araştırmalar Dergisi,** sy.13, 1999.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk Mürtezâ, **Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs,**I-XL,Dâru’l-Hidâye ts.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed,

——— **Tezkiratü’l-Huffâz,**I-IV,(thk.), Zekeriya Umeyrât, Beyrut 1419/1998.

——— **Mîzânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl,**I-IV,(thk.), Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut ts.

——— **Tarîhu’l-İslâm ve Vefâyâti’l-Meşâhiri’l-A’lâm,**I-LII,(thk.), Ömer Abdusselam, Beyrut 1407/1987.

——— **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ,**I-XXIII,(thk.), Şuayb Arnavud, Beyrut 1413/1993.

——— **el-İber fî Haberi Men Ğaber,**I-IV,(thk.), Muhammed b. Saîd b. Zağlûl, Beyrut ts.

——— **el-Kâşif fî Ma’rifeti’r-Ricâl,**I-II,(thk.), Muhammed Avvâme, 1413/1992.

——— **el-Muğnî fi’d-Duafâ,**I-II,(thk.),Nureddin Itr, ts.

——— **el-Muktenâ fî Seddi’l-Kûnâ,**I-II,(thk.), Muhammed Sâlih Abdulazîz, Medîne 1408.

ZERKEŞÎ, Bedreddin, **el-İcâbe li Îrâdî Me’stedrekethü ‘Aişe ‘Ale’s-Sahabe**, (çev.), Bünyamin Erul, Otto yay. 2010.

ZEYLEÎ’, Cemâleddin b. Muhammed, **Nasbu’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye Mea Hâşiyetihi Bağiyyetü’l-Elmeî’ fi Tahrîci’z-Zeyleî’,**I-IV, (thk.), Muhammed Avvâme, Beyrut 1418/1997.

ZİREK, Mehmet Metin, **‘‘Sekaleyn Hadisi (Tahlil ve Tenkidi)’’,**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul 1998.

ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmûd b. Muhammed ed-Dımeşkî, **el-A'lâm,**I-VIII,(nşr.), Züheyr Fethullah, Beyrut 1399/1979.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslam Fıkıh Ansiklopedisi,**I-X, (çev.) Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy-Fehmi Ulus-Yunus Vehbi Yavuz-Nurettin Yıldız, Feza yay. İstanbul 1994.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed,

——— **Et-Tefsîru'l-Vecîh Alâ Hâmiş el-Kur'âni'l-Azîm**, Dımeşk 1425.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdulbaki b. Yusuf, **Şerhu'z-Zürkânî 'Alâ el-Muvattâ İmam-ı Mâlik,**I-IV,Beyrut 1411